

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE
SECȚIUNII LITERARE

SERIA III, TOMUL III

CVLTVRA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI

1 9 2 7

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE

SECȚIUNII LITERARE

SERIA III, TOMUL III

CVLTVRA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1 9 2 7

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
<i>Dr. A. Veress</i> , Cântece istorice vechi ungurești despre Români	1
<i>Al. Viciu</i> , Suplement la «Glosar de cuvinte dialectale din gra- iul viu al poporului român din Ardeal»	41
<i>N. Cartojan</i> , Legendele Troadei în literatura veche românească	57
<i>Per. Papahagi</i> , Numiri etnice la Aromâni	131
<i>G. Popa-Lisseanu</i> , Un manuscris al Gramaticii lui I. Eliade Rădulescu	169
<i>Pr. V. Ursăchescu</i> , Psaltire slavonă (1577-1580)	179
<i>S. Pușcariu</i> , Dicționarul Academiei	195
<i>R. Ortiz</i> , Goldoni e la Francia	231
<i>Al. Marcu</i> , V. Alecsandri și Italia	319
<i>Dr. A. Veress</i> , Note și scrisori Șincaiane.	479

CÂNTECE ISTORICE VECHI UNGUREȘTI DESPRE ROMÂNI

DE

DR. ANDREI VERESS

PROFESOR

Sedînța dela 24 Octomvrie 1924

Tradițiunea nobilă de a comemoră faptele eroice ale familiei, respective principalele evenimente istorice ale țării prin «diaci» și «poeți de casă», împreună cu obiceiul nobilimii de a mânca și de a petrece ascultând cântece, a format de timpuriu în Ungaria o literatură istorică epică nescrisă, care a continuat și în veacul XVI-lea, în care s'a lătit tiparul, veac atât de bogat în fapte războinice. Obiceiul acesta, devenit aproape indispensabil, a dat naștere tipului de *lăutari* (hegedüs) cari cântau din vioară prin cârciumi și în rândul poporului și celui de *cobzari* (kobzos, lantos), cari cântau din cobză sau lăută; niște tineri cu carte, de multe ori poeți talentați, cari cunoșteau atât istoria țării, cât și evenimentele contemporane și se îndeletniceau cu arta de a versifica întâmplările știute ori auzite. Aceste ființe se dădeau meseriei de cobzari, deoarece aveau caracterul vechilor «trubaduri» și astfel nu le convenia să se facă dascăli, puțin considerați în trecut, ori preoți, legați de parohiile și îndatoririle lor duhovnicești, ci preferau să vagabondeze prin țară «ca literați», umblând dintr'o curte boierească într'alta, cântând la mese, nunți și petreceri, până erau bine primiți sau până ce boierul, gazda lor, avea nevoie de slujbele lor, retribuite, de obicei, boierește, cu toate că venitul astfel câștigat nu prea avea roade la acest fel de oameni, obișnuiți a trăi și a câștiga ușor.

Activitatea acestor cobzari produse cu timpul o literatură bogată de așa numite cântece istorice, astfel că Academia Ungară hotărînd

culegerea lor, până acum au apărut din ele 7 volume ¹⁾ cari, însă, abia ajung la anul 1566, deși știm că anii mai recentți întrec în evenimente anii trecuți, atât prin belșugul faptelor rășboinice, cât și prin varietatea lor extraordinară, produsă de rășboaiile aproape nesfârșite cu Turcii și cu alți vecini ai Ungariei, desmembrată după bătălia dela Mohács în trei părți de destinul sub care aveau să sufere apoi generații întregi.

Felul acesta de a transmite prin «cântece» istoria și legenda, adevărul petrecut și tradițiile moștenite dela străbuni, eră obișnuit dealfel și la Români. Ba e chiar interesant, că, pe când cobzarii au dispărut cu totul din societatea ungară, ei există și până în ziua de astăzi în România, unde — cuvântul de cobză și cobzar fiind unguresc ²⁾ — s'au ivit probabil din Ungaria vecină ³⁾.

Cel mai vestit dintre ȕobzarii unguri fû diacul Sebastian *Tinódi* pe ȕa mijlocul veacului al XVI-lea, care își publică cântecele (împreună cu notele melodiilor lor), sub titlu de «Cronică», în primăvara anului 1554 la Cluj ⁴⁾, exercitând prin cartea sa o înrăurire mare asupra poeziilor veacului său și păstrându-ne, pe de o parte, monumentele vechii literaturi corale ⁵⁾, iar pe de alta un șireag de amănunte istorice, de

¹⁾ Edițiunea aceasta importantă porni la anul 1877 sub titlul de Régi Magyar Költők Tára și volumul VII (apărut la 1912), conține bucăți poetice dintre anii 1560—1566.

²⁾ Cuvintele acestea apar în Ungaria dejă la anul 1237 și 1327 în documente; Magyar oklevél-szótár (Budapest, 1902—1906) columna 509.

³⁾ Față de aceasta, d-l profesor Sextil Pușcariu susține (în scrisoarea primită dela d-sa) că forma cuvântului *cobză* indică intrarea în limba română prin intermediul rutean — *kobza*. Tot Rutenii au mijlocit răspândirea cuvântului de origine turco-tătără și la Poloni, Cehi și Ruși. Răspândirea cobzei mai mult în Ardeal și Moldova indică deasemenea proveniența ruteană în românește. Cu ungureasca *koboz* se potrivește varianta românească *cobuz* (care se găsește și la Ruși, dialectal, și în vremile mai vechi la Cehi, Poloni și Serbo-croați) și este tot de origine orientală; cfr. Berneker, Slavisches etymologisches Wörterbuch p. 534. Enciclopedia Română, vol. I, p. 869.

⁴⁾ Cronica. Tinódi Sebestien szörzése. Colosvárba, 1554 esztendőbe; cuprinzând în partea întâia lucrurile petrecute în Ardeal dela moartea regelui Ioan (Zapolia) din anul 1540 și în a doua diferite întâmplări din țară și străinătate până la anul tipăririi. O retipărire a cronicii (întregite până la 1555) formează volumul III al edițiunii Academiei Ungare, mai sus citate.

⁵⁾ Valoarea muzicală a notelor cântecelor lui Tinódi și ale tovarășilor săi cobzarî a fost stabilită de către Mátray în lucrarea sa fundamentală apărută sub titlul:

cari altfel n'am aveà nici o cunoștință, ele nefiind cuprinse în cronici ori hrisoave.

Iată importanța cea mai de căpetenie a acestor cântece istorice, cari de obicei nu prezintă o compoziție sistematică, nici o epică mai cu avânt sau vreo modelare poetică, ci se mulțumesc a ne înșiră întâmplările istorice culese sau auzite într'o poezie foarte simplă, cu ritmică stângace, rime proaste și fără multă invenție¹⁾; țința lor principală fiind — conform cerinței mediului timpurilor — să împrăstie cunoștințe istorice și fapte memorabile descrise în ordine cronologică, instruind în acelaș timp, când auditorii petreceau, ascultând poeziile patriotice, cari se declamau cu cântece la cobză, în folosul obștesc, pe care-l serveau după priceperea și darul hărăzit lor de bunul Dumnezeu.

I

Cel mai vechiu dintre cântecele istorice este acela al lui Andrei *Farkas* din anul 1538, scris despre națiunea evrească și ungurească. Acest titlu este însă alegoric și face aluzie numai la faptul, că și Ungurii fuseseră aduși din Scithia tot de acelaș Dumnezeu, care a scos și pe Evrei din Egipt; căci altfel poema nu se ocupă de Evrei, ci făcând istoricul regilor vechi unguri, înșiră pe cei mai distinși dintre ei, zicând între altele că «Marele Dumnezeu a dat pe împăratul Sigismund, pe *Iancula Vodă* și pe fiul său bun, puternicul rege Matia», dând pe lângă aceștia și țări frumoase cu multe orașe, ca spre răsarit Moldova rece și Muntenia cu Românii ei sălbateci²⁾.

Autorul acestui cântec este un preot reformat, de obârșie din Esztergom (Strigoniu), de pe malul Dunării, care terminând o parte din studiile sale în Wittenberg, întors în țară, deveni partizan al regelui

Történeti, bibliai és gunyoros magyar énekek dallamai a XVI. századból. A. M. Tud. Akadémia megbízásából megfejtve közli Mátray Gábor. Pesten, 1859. In 4° p. VIII și 142.

¹⁾ A se vedeà mai pe larg în studiul lui Erdélyi Pál: A XVI. és XVII. század. magyar históriás énekek. (Budapest, 1887); în buna biografie a lui Tinódi de Dr. Dézsi Lajos: Tinódi Sebestyén 1505—1556. (Budapest, 1912), și în introducerea studiului lui Hegedüs István despre cântecul grecos al lui Stavrinós despre Mihai-Vodă; Irodalomtörténeti Közlemények 1893, p. 40.

²⁾ Apărut în Régi Magyar Költők Tára, vol. II, p. 19.

Ioan (Zapolia)³⁾ și astfel e ușor probabil, că numele de Iancula al lui Ioan Huniadi a fost auzit de el dela vreun ardelean venit de pe acolo.

Văzând acest nume ni se impune dela sine întrebarea, de unde a pornit forma de Iancula, după sunet nume curat românesc, dar cu toate acestea necunoscut în documentele contemporane. Poruncile lui Vlad Dracul și ale lui Vladislav Dan de pildă, dintre anii 1431—48 către orașul Brașov, vorbesc de un Ionaș, Ionaș Vlahul, Viteazul Ianaș ori Ioneș Voivod (probabil Huniadi¹⁾), forme comune în Ardeal, pe lângă cari se ivește și în Moldova un Ionaș încă din anul 1419, în județul Neamțu²⁾, precum și un Iancu din anul 1497 într'un document al lui Ștefan cel Mare⁴⁾; fără ca să avem încă istoricul complet al formei Iancula, care pare a fi fost mai obișnuită în Ardeal, deoarece chiar și peste un veac vedem că Iancu-Vodă (Sasul) însuș se numește Iancola și știm despre dânsul, că a fost crescut din prima sa copilărie la Brașov⁵⁾; ba semnează chiar acte publice din scaunul domnesc cu numele de Iancula⁶⁾.

¹⁾ Datele biografice ale poetului sunt adunate de editorul cântecului, Aron Szilády; ibidem p. 374—5.

²⁾ Părerea lui Ioan Bogdan în Documente și regeste privitoare la relațiile Țării rumânești cu Brașovul și Ungaria în secolul XV și XVI (București, 1902), p. 39, 40, 44, 53 și 60. În ediția a II-a a publicațiunii sale (din 1905) nota de pe p. 66 își părăsește însă această ipoteză, numită de d-sa «îndrăzneală» cu toate că un alt «Ioneș-Voivod» contemporan al lui Huniadi, istoria ungară nu cunoaște. Ocupându-se de această observație a lui Bogdan și d-l Iorga crede, că după ce Ioan Huniadi se numește într'un document slavon «Ianaș ot Hunod» el trebuie să fie identic cu acel Ionaș, Ianaș dela curtea lui Vlad Dracul, pe care Bogdan întâia oară l'a precizat așa de bine; N. Iorga: Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria vol. I. (București, 1915) p. 94.

³⁾ Citat de Ioan Bogdan în Documentele lui Ștefan cel Mare, vol. I, (București, 1913) p. 238.

⁴⁾ Ibidem, vol. II, 94.

⁵⁾ Vezi cronică brașoveanului Simon Massa și Ioan Teutsch, unde cetim la anul 1579 că sultanul gonind din Moldova pe Petru-Vodă trimise în locul său pe unul «qui sese Jankolam nominavit, qui a prima aetate educatus in urbe Coronensis», etc. Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó, vol. IV, p. 82, 83 și 101. Iancul-Vodă Sasul îl numește altfel și Neculai Costin; Kogălniceanu: Letopisește, I, p. 389, 411 și 470.

⁶⁾ Așa scrisoarea sa (din Iași, 13 Martie 1581) către principele Cristofor Báthory cu semnătura: Iancula Dei gratia Princeps Moldaviae; Történelmi Tár 1879 p. 25. Și tot Iancula îl numește și contemporanul istoric ardelean Ștefan Szamosközi, în istoria sa, vol. I, p. 234.

Numele lui Huniadi (cu forma Iankula) a pătruns, dealtfel, deodată cu faima strălucitului lui purtător și la Sârbi și Bulgari, printre cari a umblat, bătând pe Turci, după cum întâlnim la Sârbi și forma de Jancul, Radul, cântați în poezia populară slavă¹⁾.

Trecând în ordine cronologică la cântecele lui Sebastian. *Tinódi*, găsim în ele următoarele amănunte și reminiscențe românești, culese de dânsul și folosite apoi în cântecele sale din ediția originală citată sau aiurea.

În cronică craiului Sigismund cetim că, după ce Moldova se alătură Țării Românești și nu vrî să se supună lui Sigismund, acesta năvăli asupra vecinilor săi, dar Ștefan Domnul Moldovei, tăind drumul regelui, Românii au tras cu săgețile de pe un munte în Unguri, însă, văzând pe cavaleri, Românii au luat-o la fugă, așa că Ungurii au tăiat pe mulți dintre ei. La aceasta, Ștefan-Vodă îngrozit «și aruncă capul cu minte la noroc» și ducându-se cu boierii săi în fața regelui, dela care ceru iertare, căzî în genuchi înaintea lui și regele, iertându-l, se întoarse la Buda. Șezând acolo un an, regele Sigismund intră în Țara Românească și după ce a ocupat Turnu-Măgurele (Nicopol) plecă iarăș acasă, primind vestea despre moartea soției sale. După bătălia dela Nicopole (din anul 1396) Ștefan-Vodă fu omorît cu câțiva tovarăși ai săi, pe când în Țara Românească Dan-Vodă, învins de Mircea, ceru ajutor dela Turci, și fugărind pe Mircea, acesta se adresă regelui Sigismund, care îi trimise în ajutor pe banul Ștefan Losonczi. După bătălia avută cu Dan, Banul pierî de armele sultanului Mahomet II²⁾.

Obiectul acestui cântec (publicat la 1574 de Heltai în Cluj) e luat din cronică lui Ioan Thuróczi, fără a fi întregit cu nimica nou.

Intr'un alt cântec despre prinderea lui Petru Perényi, Ștefan Mailat și Valentin Török, diacul Tinódi spune, că cu oastea begului Kucig Bali venind și Petru, Domnul Moldovei sub cetatea Făgărașului, apărată de Mailat, comandantul turc îmbracă trei boieri săraci în niște haine bogate (aurite) și trimițându-i în cetate la Mailat, i-a dat de veste, că «acești mari voievozi» îi sunt trimiși de sultan ca chezașie, voind să-l facă rege în Ardeal; dar prin mișelia aceasta Mailat fu prins și dus la

¹⁾ Teodor Capidan: Originea vocativului în -le. (Cluj, 1920), p. 20—21. (Extras din anuarul Dacoromania, vol. I.)

²⁾ Régi Magyar Költők Tára, III, p. 333—346.

Stambul, pe când cei trei «boieri» fictivi fură lăsați în curtea soției lui Mailat ¹⁾, care n'a mai avut parte să-și vadă soțul.

Știm că prinderea lui Mailat se petrecu la 20 Iulie 1542 și e interesant, că evenimentul acesta făcând mare impresie asupra contemporanilor, a fost prelucrat în versuri, cântat pe urmă în toată țara, ca o pildă vie a atrocității Turcilor.

În istoria pașei Ali din Buda, Tinódi ne spune că Ilie Domnul Moldovei (fiul lui Petru-Vodă), năvălind cu o oaste de 50.000 Turci și Români pe la Oituz în Ardeal, a prădat și a ars toată țara dela Turia (în Secuime) până jos la Preșmer, prăpădind câteși trei scaunele (Sepși, Kézdi și Orbai), de unde fu apoi izgonit de vice-voievozii Transilvaniei, Ladislau Ödönfi și Pavel Bánk ²⁾.

Se știe că numitul pașe a fost comandantul cetății Buda din luna Maiu 1551 până în Februarie 1553. Cu toate acestea lucrurile descrise aci de cobzarul nostru s'au petrecut ceva mai înainte, în toamna anului 1550, când Ilie-Vodă, împreună cu fratele său Ștefan, intră în Ardeal în ziua de 1 Noemvrie în ajutorul reginei Izabella contra «asupritorului ei» Fratele George (Martinuzzi), după cum îl numea regina sensibilă; acesta, însă, strânse repede oaste și năvălind pe neașteptate la 13 Noemvrie asupra oștii voivodului moldovean, fură omorâți mai mult de 1000 de Români, Turci și Tătari, prinzându-se și un «hodnoghiu» român; pe când pe de altă parte Ioan Kendefi alungă pe Muntenii intrați în țară prin strâmtoarea dela Turnu-Roșu, așa că după aceste fapte, pașa din Buda, ajuns deja la cinci mile (sub Deva) de Fratele George, părăsi în grabă țara, pe care era aproape să o ocupe sub pretextul ajutorului dat reginei nervoase și mereu neastâmpărate față de înțeleptul călugăr ocrotitor al țării, pe care însă ea nu-l suferia ³⁾.

În cântecul despre vitejia lui Ioan Török de Enying găsim asemenea niște reflexii despre Români, întrucât Tinódi spune că în anul 1553 Feru aga intrând din Muntenia în Ardeal cu oastea sa turcească și românească, aceea a fost bătută împreună cu doi căpitani ai săi la Hațeg și gonită din țară ⁴⁾.

¹⁾ Ibidem III, p. 279.

²⁾ Ibidem III, p. 101.

³⁾ A se vedea mai pe larg pe baza datelor istorice contemporane în Veress Endre: Izabella királyné (Budapest, 1901), p. 307—310.

⁴⁾ Régi Magyar Költők Tára, III, p. 184.

II

Dela Matia *Nagybánkai*, un preot (ori poate dascăl) calvin din Ungaria de Sus, avem o istorie despre «Ioan Huniadi-Vodă Viteazul», scrisă în versuri la anul 1560, în orașul Nagyszombat (Tirnavia), în cinstea soldaților din garnizoanele cetăților de prin prejur. Această poemă de 428 rânduri, tipărită la anul 1574 în Debreczen¹⁾, e interesantă din punct de vedere românesc, pentru că numește pe Ioan Huniadi chiar în prima strofă de «Iancula-Vodă» și pentru că expunându-i faptele și vitejiile săvârșite zice, că Huniadi bătând pe Meczet bék nu departe de Alba-Iulia (Gyulafejevárvár) acesta pieri împreună cu doi fii ai săi, iar vestea acestei vitejii ajungând la voivozii Moldovei și Țării Românești, aceștia se temeau de puterea lui Huniadi, care știa că ei plăteau tribut Turcilor și astfel amândoi de bună voie s'au supus regelui Ungariei Vladislau. Pentru acest lucru sultanul s'a mâniat foarte mult pe voivozii români și chemând pe Mustafa pașa i-a dat o oaste de 80.000 de oameni cu porunca să cucerească Moldova și Țara Românească și să prinză pe Domnii lor. Mustafa trecând Dunărea la Turnu-Măgurele (Kis Nikápol) devastă țara și intrând pe urmă în Ardeal fû întâmpinat și bătut de Huniadi la Porțile de fier din Hunedoara²⁾.

Confruntând aceste amănunte cu analele Ungariei știm, că prima parte a lor se referă la lupta lui Huniadi cu Mezt beg din 18 Martie 1442 dela Sântimbru, unde există încă pe un deal mica biserică făcută de Huniadi în amintirea bătăliei, în care pieri episcopul Ardealului George Lépes, pe când celelalte informații privesc bătălia avută în Iulie 1442 cu Sehabeddin pașa, care rămase pe câmpul de bătaie împreună cu șase begi ai săi.

Autorul descriind pe urmă bătălia dela Varna (din 10 Noemvrie 1444) spune, că Huniadi scăpă cu greu și pribegind prin munți și

¹⁾ Nagy Bancai Mathias: Historia az vitéz Huniadi János vajdának... az Mathias király atyjának, sok külömb külömb viadalja és jó szerencséje, etc. Debrecembe, 1574. (Descris în Szabó Karoly: Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No 107). Intrebuițăm edițiunea critică a lui Aron Szilády din Régi Magyar Költők Tára, vol. IV. (Budapest, 1883), p. 27—40 cu notele ei explicative p. 273—281. Altfel un fragment al poemei eră tipărit întâia oară (depe un manuscris) de Balogh Lajos în *Vasárnapi Ujság* 1860 p. 338 și tot după acelaș exemplar de Erdélyi Pál în *Magyar Könyvszemle* 1901 p. 62—64 verbal, scriind însă Ianiwla, ceea ce este o eroare ortografică vădită a formei vechi Iancwla.

²⁾ Pe p. 31 a edițiunii de mai sus.

păduri, ajuns în Țara Românească fû prins de «Dragul-Vodă», care, însă, peste puțin îl lăsă slobod, ba îi dădû și daruri prețioase și o oaste cu care fû însoțit până în Ardeal. Cu toate aceste Huniadi, ales de boierii unguri de guvernator al Ungariei, «aducându-și aminte de robia sa din Muntenia», strânse o oștire mare, cu care intrând în anul 1445 în Țara Românească bătû pe Dracul-Vodă, și prinzându-l împreună cu fiul lui, puse să li-se taie capul la amândoi ¹⁾.

Această reminiscență a poemei se referă la Vlad-Vodă, care fû omorât împreună cu fiul său mai mare, Mircea, însă în anul 1446 când Huniadi puse în locul lui Vlad pe Dan, care îi eră cumnat după soția sa, sora lui Huniadi.

Poema lui Nagybankai de mai sus a fost scrisă pe baza amănuntelor aflate de dânsul în istoria Ungariei a lui Bonfini ²⁾, în «cronica lumii» a lui Székely ³⁾, cum și în cronica ungurească a lui Heltai ⁴⁾, preotul literat luteran din Cluj. Acesta retipări chiar în tipografia sa interesanta poemă a autorului nostru, imediat ce o avuse dela Debreczen (vasăzică tot în anul 1574) în cartea intitulată «Cantionale» care cuprinde și alte cântece istorice ⁵⁾.

Retipărirea aceasta e pripită și neexactă, dar din punct de vedere românesc este foarte prețioasă, întrucât Heltai după prima strofă a poemei adaogă dela sine 44 strofe (tot de câte patru rânduri) cam în stilul autorului, interpolând astfel propria sa operă în aceea a lui Nagybankai, în care descrie pe baza prozei sale din cronica citată,

¹⁾ Describe în trei versuri, pe p. 32—33 de mai sus.

²⁾ Pe timpul autorului există edițiunea din 1543 tipărită sub titlul: Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum Decades Tres (Basileae, 1543), făcută de Martin Brenner Bistriciensis Transylvanus și aceea mai bună din 1568 (tot din Basel), făcută de scriitorul umanist ungur Ioan (Zsámboki) Sambucus.

³⁾ Székel Estván: Chronica ez világnak jeles dolgairól. Krakó, 1559. Retipărită în anul 1854 în colecțiunea Ujabb Nemzeti Könyvtár.

⁴⁾ Heltai Gáspár: Chronica az magyaroknak dolgairól... az Bonfinius Antalnak nagy könyvéből és egyéb historiás könyvekből nem kicsin munkával. Colosvárott, 1575. Retipărită în volumul mai sus citat.

⁵⁾ Gáspár Heltai îi dădû următorul titlu: Cantionale. Chronica, avagy históriás ének, az jeles vitéz fejedelemről, az Hunyadi Janosról, Erdéli vajdáról, és egész Magyar országnak gubernatorról, annak eredetiről, nemzetségéről, sok jeles hadairól, győzedelmiről, és jeles sok vitéz cselekedetiről. Nem Bonfiniusból csak, hanem az igaz históriából egybe gyütettet és egybe szőrzett. Colosvár, 1574. (Descris de Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár, I. No. 112).

originea lui Ioan Huniadi¹⁾. Dau aci un extras al acestui cântec istoric (făcut de Heltai) cu atât mai vârtos, că această frumoasă legendă s'a răspândit tocmai prin versurile, și nu prin proza lui, căci cântecele acestor se învățau ușor de cobzari, cari le cântau pretutindeni pe unde umblau.

În anul 1392 după nașterea Domnului — zice Heltai — trăiau doi frați în Țara Românească, Dan și Mircea, cari însă certându-se între ei, Dan-Vodă «pierzându-și mintea» ceru ajutor contra fratelui său dela Amurat, împăratul Turcilor și acesta trimițându-i bucuros oaste, alungă pe Mircea din Țară, care, fugind în Buda la curtea regelui Sigismund, căzu la picioarele lui și făcându-i daruri frumoase îl rugă să-l ajute, căci Dan-Vodă s'a dat Turcilor. Sigismund auzind aceste lucruri răspunse lui Mircea-Vodă astfel: «Dacă e adevărată știrea ce mi-o aduci, bine ai făcut că ai venit sus la Buda». Apoi aflând toate cu deamănuntul dela Mircea, îl cinsti și el cu daruri și adunându-și oștile plecă contra Turcilor prin Ungaria și Ardeal. Aci trecând pe sub Deva, pe valea Streiului sub cetatea Hunedoarei, a hotărât să stea acolo până îi vin toate oștile rânduite de boierii și căpitaniii săi, pentru ca să le ducă Voivodul român în țara sa. Regelui Sigismund fiindu-i urît, întrebă odată în taină pe slugile sale, dacă cumvă au văzut prin apropiere ceva fete frumoase cu cari să se poată întreține. Cămărașii răspunseră că au văzut la un boier bogat o fată frumoasă «cum nu se găsește alta mai frumoasă pe fața pământului» și aducând-o seara la rege, fata zise regelui, că ea fiind din neamul bun și neaoș de Morzsina «să vază Maiestatea Sa» ce va fi de ea și fiul ei, dacă se va întâmplă ceva cu dânsa. Iar de s'ar întâmplă acel lucru — răspunse regele fetei frumoase — să nu-ți fie grijă, că îți jur pe omenia mea, că îți voi da moșie frumoasă ție și fiului tău, și îți voi înălța și neamul tău la cinste mare.

După aceasta regele plecând cu oștile sale în Țara Românească, bătu acolo pe Români și Turci până pe la Nicopol, care fu dărîmat și apoi întorcându-se iarăși în Ardeal, tot în locul acela unde stătuse cu frumoasa fată a lui Morzsina, aceea veni din nou la dânsul seara și îi spuse că a rămas grea dela dânsul și cată să îngrijască de ea. Regele socotind timpul, găsi că trecuseră într'adevăr aproape patru luni de

¹⁾ Această poemă a lui Heltai e retipărită de Szilády pe p. 273—278 din Régi Magyar Költők Tára, vol. IV, printre note, după ce nu dă nici o însemnătate acestui lucru de curiositate născocit — după convingerea sa — de Heltai!

când văzuse fata ce i-a plăcut și astfel încredințându-se că vorbește drept, îi dădă un inel ce-l trase de pe degetul său, zicând ca să-l aibă de semn, așteptând «blagoslovenia lui Dumnezeu», până ce va naște; apoi, dându-i și cheltueală îmbelșugată, plecă cu oastea sa la Buda.

În timpul acesta găsimu-se pe acolo un boier pribeag din Țara Românească, cu numele de Voik Buthi, frumoasa fată a lui Morzsinaî îi povestă cele întâmplate cu ea și despre bogăția ei, așa că el o și luă de nevastă. După aceasta Voik fiind chemat în țară de Mircea-Vodă, îi restituă toate moșiile și bucatele luate mai înainte și astfel ducând pe soția sa frumoasă în țară, trăie bine cu dânsa și peste puțin femeia născu un prunc frumos, căruia i-au dat numele de botez Iancula. De copil avură pe urmă amândoi mare grijă, după cum le poruncise regele Sigismund, iar când acesta veni din nou în Țara Românească contra Turcilor, soția lui Voik, frumoasa Mărgineancă, se duse cu băiețelul ei, Iancula, la rege, arătându-i și inelul căpătat dela dânsul. Regele văzându-și inelul avu mare plăcere să vadă pe Iancula și zise femeii că atunci când băiatul se va face mai mare, să vie cu dânsul la el în Buda, unde va îngriji de el și de tot neamul ei.

Regele Sigismund întorcându-se în Ungaria, iar frumoasa soție a lui Voik Buthi strămutându-se (după moartea bărbatului) îndărăt în Ardeal, se așază cu Iancula la casa ei din Hațeg. Peste câțeva vreme așa grăi femeia fratelui ei mai mare, lui Gáspár Morzsinaî: «Frate dragă, eu trebuie să merg cu copilul ăsta mic la Buda, dar neștiind drumul, te rog vino cu mine și du-mă acolo». Fratele îi răspunse: «Dragă soră, nu ști tu că șchiopului e prea departe Buda și apoi ce ai căta tu acolo?» Zise femeia: «Frate dragă, n'aș aveă eu acolo nici o zăbavă, dar am mare treabă să merg acolo, căci mare folos îi va fi micului Iancula, ba chiar și neamului nostru întreg de ai veni cu noi». Gáspár Morzsinaî mult se miră de aceste vorbe, dar amână lucrul, iar femeia punând jos pe Iancula, începă să-i spele rufele, și pentru ca băiatul să nu plângă, îi dădu în mână inelul regelui ca să se joace cu el. Iancula jucându-se cu inelul frumos, tăcu din plâns, când iată că un corb se lăsă din copac și fură inelul din mâna băiatului. Iancula, la aceasta începând să țipe tare, veni mamă-sa și căutând inelul, îl zări în ciocul corbului. Femeia se sperie de moarte și alergă la fratele său, chemându-l în ajutor, căci de va zbură corbul cu inelul căpătat dela rege, când «îi împlini pofța» va trece și norocul ei—zise femeia—căci fără de inel ea nu va putea merge în fața regelui, care nici nu va face ce i-a

făgăduit, nici va cuteză să amintească interesele lui Iancula înaintea lui. La aceste cuvinte Gáspár Morzsinai sări cu puzdra și arcu la corb, în care trase cu o săgeată, însă greșind în grabă, corbul sbură pe alt copac, cu inelul regelui în cioc, iar omul fugind după el îl nimeri a doua oară cu o altă săgeată și corbul căzând jos, îl duse sorei sale împreună cu inelul, cu mare bucurie.

Gáspár Morzsinai înțelegând povestea cu regele, plecă cu sora sa și «băiatul ei frumos» la Buda, unde găsind pe regele plimbându-se după masă în piață, frumoasa Mărgineancă se duse la dânsul cu inelul în mână zicând: «Maiestate, privind acest inel, judecă pe acest copil și gândindu-te la făgăduela mare ce-mi făcuși, vezi-ți fiul tău, frumosul Iancula, și nu mă lăsa pe mine și sărman neamul meu». Regele Sigismund s'a cam roșit puțin, dar zâmbind băiatului îi restituí inelul frumosului Iancula, zicând femeii: «Bine ați făcut că mi-ați adus copilul acî la Buda, unde voiu îngriji de dânsul; voi face Domn din el, iar de tine și neamul tău voi avea grijă». Regele întorcându-se apoi spre Francisc Bán, îi porunci să îngrijească bine și să nu uite de ei, ca pe urmă să-i poată trimite bucuroși acasă în Ardealul bogat. Banul într'adevăr îi și duse la o gazdă bună din Pesta, unde erau ținuți zilnic «ca la nuntă» și regele trimitea des ca să-i aducă pe micul Iancula, cu care jucându-se îi dădea mereu zloți cu pumnul. Văzând Banul voia bună a regelui, peste o lună de zile i-a pomenit odată că ar fi bine să trimeată pe Iancula acasă, făcându-i daruri întregului neam al său, căci de va trăi Iancula, «vei vedea Maiestate—zise—că va deveni om mare».

Regele la aceste vorbe a dat neamului Morzsinai și frumosului Iancula întreg județul Hunedoarei, și punând pecetea secretă pe cartea de danie dădu poruncă voivodului din Ardeal, ca să-i introducă numai decât în posesiunea moșiilor primite. Apoi regele ordonă Banului să le dea o sută de fiorini de cheltueală, iar corbul cu inelul de aur îl dădu de pajură lui Iancula, care plecă cu mamă-sa, cu voie bună, din Buda.

Astfel ajunse Iancula la numele de Ioan Huniadi și nu crede — zice Heltai jignit—lingușitorului italian Bonfini, care cu mare prefacere mincinoasă făcu un Italian din el¹⁾, nici nu s'a educat Huniadi în

¹⁾ Heltai se referă acî la pasajul din cartea a IV-a a părții a III-a a operei lui Bonfini, unde scrie astfel despre obârșia lui Ioan Huniadi: Hic enim Valacho patre, matre vero Graeca natus, industria et virtute supra omnium opinionem, suum genus illustravit, parentibus nequaquam obscuris editum tradidere. Pater namque inter Va-

curtea regelui la Buda, nici nu i-a murit mamă-sa la Pesta¹⁾, pe când Ioan Huniadi a slujit în tinerețe în curtea familiei Csáki, unde își arătă din zi în zi tot mai bine bărbăția. Luându-și apoi rămas bun de acolo, s'a dus la episcopul din Cenad, iar mai pe urmă a servit cu 12 călăreți sub episcopul din Zagabria și deaci mergând cu un boier în curtea regelui în Ungaria, se făcù cunoscut și acolo; iar când regele plecă în Italia, a mers și Ioan Huniadi cu dânsul, rămânând cu 10 călăreți ai săi câțiva ani în slujba ducelui Filip din Milano. Venit de acolo iarăș în Ungaria, Huniadi luptă contra Turcilor și când jefuiră odată în Misia o mănăstire de călugări greci, Ioan Huniadi se întoarse cu mari scumpeturi. Pe urmă ducându-se cu regele în Germania și-a făcut acolo nume mare de viteaz, purtându-se cu omenie față de mari și mici la fel, așa că deveni voivodul Ardealului și mai târziu guvernatorul Ungariei, iar în Hunedoara făcându-și o cetate frumoasă pe deal, luă de soție din neamul Gerébilor pe doamna Elisaveta. Dela ea avù doi feciori, pe ducele Ladislau și pe regele Matia²⁾.

Iată rezumatul frumoasei tradiții a obârșiei lui Ioan Huniadi împreună cu datele biografice ale tinereții sale, descrise de Heltai în versuri stângace, după prima compunere în proză, aflătoare în cronica sa³⁾.

lachos, qui Getarum Dacorumque loca nunc incolunt, et e Romanis superfuisse colonis (veluti linguae similitudo testatur) sane creduntur, plurimum apud eam gentem potuisse dicitur... in Coruinam Romanorum familiam genus retulit. Mater vero e Graecis edita, e veteri et imperatoris sanguine promanasse credita est. (Edițiunea din Basilea dela 1568, p. 448).

¹⁾ Prin această observație Heltai vru să exerciteze o critică față de afirmarea din cântecul istoric al lui Andrei Görcsöni, cum că mama lui Huniadi a murit în orașul Pesta, unde fu înmormântată cu mare cinste, fiind plânsă tare de către Iancula, ajuns dejă pe atunci în vârstă de bărbat.

²⁾ Toate aceste date biografice privitoare la tinerețea lui Huniadi, Heltai le scoate — aproape verbal — din Bonfini, fără a adăugă sau a putea adăugă lor ceva dela sine. E bine de menționat aci însă că castrul Hunyad fu donat de către regele Sigismund la 18 Octomvrie 1409 lui Voic, fiul lui Sîrb (Sorbe) miles aulae regiae și fiului său Ioan, așa că Voicul se numește de acum înainte *Huniadi*, documentat așa chiar și dela 1414 înainte. După cartea de danie din Fejér la Csánki Dezső: *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, vol. V (Budapest, 1913) p. 47.

³⁾ Confruntând această proză cu versurile lui Heltai, vedem că autorul ferecându-și rimele a trecut cu vedere în pripă multe amănunte interesante din propria cronică; așa de pildă fata Mărgineancă a primit dela rege afară de inel și un bilet cu care trebuia să se legitimeze de va veni la Buda; femeia se strămută din Țara Ro-

menționată mai sus¹⁾. Interesant e însă în această descriere faptul, că după cum mărturisește însuș Heltai: 1) istorioara de mai sus el a auzit-o dela ostași, ai căror părinți au slujit pe vremuri sub Ioan Huniadi, cu care au luat parte în multe bătălii și 2) că Huniadi e numit consecvent Iancula²⁾. Altfel pe lângă acest nume eră numit de Ungurii și Sârbii contemporani și Janko (adică Iancu), probabil după moșia sa Jankovacz din comitatul Bács, avută de ambii Huniadi dela regele Albert în anul 1438 și e numită până la finele veacului XVI-lea cu termenul unguresc de Jankószállása adică sălașul lui Iancu³⁾.

Spre mai mare justificare a sa, Heltai declară chiar și în titlul poemei lui Nagybankai, retipărită și întregită de dânsul cu această istorie a obârșiei lui Huniadi, că aceea nu e compusă numai după Bonfini, ci datele ei au fost adunate și redactate din istoriile adevărate. N'am nici o îndoială că Heltai a primit istorioara sa într'adevăr dela descendenții ostașilor veterani ai lui Huniadi, ba cetind proza lui Heltai cu băgare de seamă, găsim în ea atâtea inversiuni românești, străine de geniul limbii ungare, că trebuie să credem, că acei descendenți erau chiar Români și că Heltai redă aproape verbal povestirea lor⁴⁾; ceea ce se poate primi cu atât mai vărtos, cu cât Heltai eră de origină săsească și ca atare niciodată n'a învățat și n'a scris perfect ungurește.

Ori cum ar fi, e caracteristic, că 1) această tradiție poetică a obârșiei lui Huniadi trăia în Ardeal chiar și în a doua jumătate a veacului al XVI-lea și că s'a lătit probabil tocmai prin versurile lui Heltai, auzite poate chiar literalmente dela vreun strănepot al ostașilor marelui erou,

mânească numai după moartea sofului ei, a lui Voic Buthi; și când s'a reîntors dela Buda cu Iancula, a mai primit dela rege și o trăsură cu șase cai.

¹⁾ Această tradiție eră cunoscută până acuma în literatura română numai fragmentar din Șincai (Cronica, vol. I, p. 575—6), care o dădu pe scurt după manuscrisul lui Borsai Pál (?!) vorbind cu dispreț despre «această poveste sau minciună, ijdănită de Heltai Sasul» mai mult spre hula Ungurilor, de cât a Românilor.

²⁾ În introducerea lucrării sale «Az Hunyadi Jánosról, erdéli vajdáról, és annak jeles dolgairól», care e compusă din patru capitole și formând o parte a cronicii lui Heltai se află pe paginile 279—287 a edițiunii citate din 1854 a acelei cronici.

³⁾ După constatarea lui Szilády, în edițiunea sa citată, p. 278—9.

⁴⁾ Așa de pildă femeia din Morzsina astfel grăește fratelui său: Ha eljősz velem, nagy hasznót téssz az kis Jankulának, sőt az egész nemzetünknek; la care Gáspár Morzsina răspunde așa: Hadd haladjon a dolog valamennyére. Majd meglássuk. Pe urmă porunca regelui Sigismund către Francisc Banul, sau Mircea către regele cerându-i ajutor, «mert az ő atyjafia Dán törökhöz adta volna magát» și altele.

deoarece Heltai nu eră poet și afară de aceste versuri n'are nici o altă operă în poezie, căci nu se cam pricepeă să facă rime; 2) iar pe de alta, că ne conservă și el numele de Iancula, păstrat dejă de poetul Andrei Farkas în anul 1538; precum și 3) că ne repetă originea română a lui Huniadi, amintită atât de Bonfini, cât și de Székely în cronică sa citată¹⁾.

Alt lucru—însă cu desăvârșire irevelat—este în sfârșit, întrucât corespunde data de 1392 (a călătoriei regelui Sigismund prin Ardeal și Muntenia) adevărului istoric, adică itinerarului regelui. Știm că acesta în anul indicat nici n'a umblat prin Ardeal, unde fusese în vara anilor 1390 și 1391 pentru a reveni în iarna anului 1395, găsindu-se la 13 Februarie în Brașov, unde încheiă cu Mircea-Vodă la 5 Martie 1395, tractatul său de alianță privitor la trecerea sa prin Țara Românească, care trecere o amână până în vara următoare, petrecând Sigismund ziua de 21 Iunie în Brașov, iar dela 1 până la 6 Iulie la Câmpulung, gonind pe Turci până la Turnu-Măgurele, ca să fie dejă la 28 Iulie din nou la Buda, pentru ca revenind, să-l întâlnim la 24 August la Orșova, a doua zi la Caransebeș și dela 13 până la 21 Septemvrie iarăși în Sibiiu, apoi dela 29 Septemvrie până la 12 Octomvrie la Mediaș și la 4 Noemvrie 1395 din nou în scaunul său din Buda; date incontestabile, luate de pe datările documentelor emise de rege²⁾, acest ciudat itinerar fiind pricinuit de mișcările militare neastâmpărate ale regelui, făcute în ajutorul vasalului său Mircea, veșnic amenințat de Turci³⁾.

III

Iscusitul tipograf din Cluj, Gáspár Heltai, observând că cântecele istorice sunt mult căutate și cetite, publică în Cântionalul său din 1574 și un alt cântec istoric despre Ioan Huniadi, care aveă și avantajul, că cuprindeă și istoria fiului său, a regelui Matia. Acest cântec eră scris de un diac sălăjan, «Ambrosius Literatus de Göröcsön», care în prima strofă declară că a început să scrie poema pentru că a văzut cu

¹⁾ Székely István în cronică sa (ediția din 1854), p. 41.

²⁾ A se vedeă în Ráth Károly: A magyar királyok és erdélyi fejedelmek hadjárati, utazási és tartózkodási helyei. Ediția II. (Győr, 1866), p. 88—93.

³⁾ Amănuntele campaniei regelui Sigismund din Țara Românească sunt bine adunate de episcopul Ioan Karácsonyi în articolul său recent din revista clujană «Cultura», anul 1924, p. 12—16.

durere de suflet, că poeții nu s'au ocupat de bunul rege și duce Matia, rămas, astfel, uitat de lume. Poetul nostru își prelucără însă poema, care ieși în ediție completă în anul 1577 în tipografia văduvei lui Heltai sub titlul următor:

Historiás Ének az Felséges Mátyás királynak, az nagyságos Hunyadi János fiának jeles viselt dolgairól, életiről, vitézségiről, végre az ő ez világból való kimulásától; — adică pe românește:

Cântec istoric despre faptele distinse săvârșite și despre viața, vitejia precum și moartea Maiestății Sale regelui Matia, a fiului Măriei Sale Ioan Huniadi.

Cartea aceasta în 4° are 51 foi nenumerotate cu sigla coalelor A—N₃ și fiind cunoscută din ea trei exemplare, unul din ele se păstrează în Biblioteca Muzeului Ardelean din Cluj¹⁾.

Numele autorului (care în acest timp nu se puneă în titlul operelor similare) reiese din inițialele primelor rânduri ale versurilor din partea întâiu, el însă pare a nu mai fi fost în viață, când i se tipăriă poema, așa că a fost isprăvită în anul 1576 de un alt diac, Nicolae Fazekas (Figulinus) de Bogăț în Turda, deoarece din cele 5 părți ale ei, ultima rămăsese nescrisă de Görcsöni.

În prima parte a poemei lui Görcsöni, ni se descrie originea lui Ioan Huniadi, urmând în toate poema lui Heltai, iar în cele ce urmează, descriind faptele istorice ale lui Huniadi, se bazează pe poema lui Nagybankai, pe care însă o prelucrează, adăogând date noi aflate de dânsul. Așa de pildă descrierea bătăliei de pe Câmpul Mierlei (din anul 1448) la Görcsöni e mai largă și mai frumoasă, dar altfel greșește în multe locuri cu cronologia, ca cei mai mulți cobzari ai timpului, căci imediat după ea trece la bătălia dela Sântimbru (care știm că se dăduse mai curând, în primăvara anului 1442) și apoi cântă bătălia dela Porțile de fier din Hunedoara, pe care o pune la anul 1441.

Tot cam așa pățește autorul și cu descrierea campaniilor lui Ioan Huniadi contra lui Dracul-Vodă, care prinzându-l la întoarcerea sa din bătălia nenorocită dela Varna (10 Noemvrie 1444) Huniadi, voind a se răsbună pentru această neprietenie a sa, porni în contra lui (în toamna

¹⁾ Descrisă de Szabó Károly: Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 132, iar edițiunile ei din 1581 și 1683 ibidem sub No. 180, 331 și 1307; ediția dela mijloc fiind fără an.

anului 1445) în Țara Românească, unde — după cântecul nostru — punând mâna pe Dracul-Vodă, puse să i se taie capul feciorului său și să se scoată ochii fratelui aceuia, după care faptă unii Muntenia cu Ungaria, adică, cu cuvintele poetului:

Az Drakul fiának fejét véteté,
Az öcscsének szemeit kitollyatá,
Havaselt Magyar országhoz foglalá.

Față de această narațiune știm, că Vlad-Dracul reuși să-și recapete scaunul domnesc cu ajutorul Turcilor, după care Huniadi venind (în vara anului 1446) din nou în Muntenia, prinse pe Vodă, în locul căruia puse un altul (pe Dan-Vodă) și e cunoscut că însuș Dan fù acela, care în urmă săvârși cruzimile de mai sus, imputate de diacul cobzar lui Huniadi.

E de relevat că autorul numește pe Huniadi consecvent *Iancula* și *Iancula-Vodă*, dar în descrierea tradiției obârșiei sale deviază în multe locuri dela modelul său din Heltai. Așa de pildă întâlnirea regelui Sigismund cu mama lui Iancula s'a făcut chiar în casa «unui buier mare» din Ardeal, al cărui nume însă nu-l cunoaște, iar epizodul cu inelul furat de corb se întâmplă cu prilejul mergerii mamei lui Iancula la Buda, «când ajunseră pe munții Brașovului» și înfine Iancula nu avea mai mult de un an, când mamă-sa îl dusesse la Buda, unde fù rechemat de regele Sigismund la vârsta de 5 ani, «când îi veni în gând» încredințându-l îngrijirii lui «Frantz Bán» ca să-l crească; tot amănunte plăcute, cari arată, că tradiția eră cunoscută în diferite variante prin Ardeal, pe cari poetul le-a dat intenționat, ca să-și facă poema mai interesantă.

Partea a II-a a poemei e consacrată luării Belgradului și morții pe neașteptate a eroului Ioan Huniadi (întâmplată la 11 August 1456 la Zimony, în fața Belgradului), pe când partea a III-a descrie cum a ajuns fiul său, Matia, în scaunul regal al Ungariei și ce fel de războaie a condus el, ocupând și Viena (la anul 1485) cu care eveniment sfârșește cântecul. În această a IV-a parte găsim totdeodată și patru versuri despre campania regelui Matia contra lui Ștefan cel Mare, cu care s'a bătut la Baia, în Moldova, după cum se știe, în ziua de 15 Decemvrie 1467. Iată strofele respective de interes pentru Români:

Nagy haragja királynak Molduára,
István vajda fart vetett az királyra,
Sok törököt is hozott Molduára,
Király hamar méne István vajdára.

Hazug, álnak pogán az ő dolgában,
Az király juta Moldua-bányákban,
Éjjel nyugszik fáradt népe táborban,
István vajda rohanna ¹⁾ éjféلكorban.

Vágják, lövik sivalkodva táborát,
Megvívák oláhok rajok ²⁾ az Bányát,
Király hallá, ottan üteté ³⁾ dobját,
Nagy felszóval nógatja magyarokat.

Vad oroslán módra rivalkodának,
Oláhokra magyarok rohanának,
Sok népe hala meg István vajdának.
Nyeréséget Isten ada királynak.

Aceste rânduri ne spun, că regele Matia s'a supărat pe Moldova, unde Ștefan-Vodă «i-a arătat dosul», aducând mulți Turci în țară, arătându-se față de el mișel și fățarnic. Pentru aceasta regele porni contra lui, dar la Baia, Ștefan-Vodă năvăli noaptea în tabără peste oastea obosită a regelui și luă Baia. Dar regele, punând să bată tobele, îmbărbătă pe Ungurii săi, cari se năpustiră ca niște lei peste Români, dintre cari omorîră mulți, biruind regele în cele din urmă cu ajutorul lui Dumnezeu.

Evenimentele ultimilor cinci ani din viața regelui Matia, descrise de continuatorul poemei lui Göröcsöni, nu prezintă relațiuni mai importante despre țările române⁴⁾. Cu toate acestea mai găsim niște amănunte privitoare la Români și în alte două cântece istorice din epoca lui Matia. Aceste cântece se ocupă amândouă cu bătălia de pe Câmpul pâinii, ceea ce arată în mod foarte caracteristic în ce grad luptele cu Turcii și izbânzile războinice față de ei interesau și preocupau lumea creștină, îngrozită de un veac întreg de puterea păgânilor.

¹⁾ Greșit: rohánna ²⁾. Poate: rácok, adică Sârbi ³⁾. Astfel: eütete.

⁴⁾ Continuatorul nostru (Bogáthi) a mai scris afară de partea a V-a și alte trei părți despre evenimentele de după moartea regelui Matia și descriind în partea a VIII-a vecinii Ungariei pomenește astfel de Domnii țărilor române: Valának akkor fő urak országban, Moldovában István, Radul Havaselben; Kik Magyarhoz hallgattak az-üjőben.

Primul cântec e scris de un Secui pribeag, în luna Ianuarie 1568 în cetatea Nikolsburg din Moravia. Autorul anonim descriind cu deamănuntul bătălia, zice că, voivodul Ardealului Ștefan Báthori, gătindu-și armata la atac, în rândul întâiu orânduî — conform cererii lor — pe Sași, iar după ei pe «Românii iuți» și în rândul din urmă pe vitejii Unguri și Secui. Bătălia cu Ali beg se dădă pe malul Mureșului, unde Sașii cu Românii au omorât foarte mulți păgâni, cari înconjurând pe voivodul Báthori, rănit în șase locuri, acesta fû scăpat de chiar mâna strașnicului Pavel Kinizsi. Turcii pierdură 30.000 oameni, creștinii 8000, pe când 2000 de Sași și Români pieriră în apa Mureșului, din care fură scoși și înmormântați după bătălie pe câmpul de luptă¹⁾.

Caracterizează mult timpurile și lipsa cunoștințelor istorice exacte, faptul că autorul spune chiar la începutul poemei sale, că bătălia a fost dată în anul 1480, deși ea a avut loc în ziua de 13 Octombrie 1479.

Cântecul al doilea citează bine anul bătăliei, ba îi pune chiar și ziua în titlul său, ceea ce datorește poate și împrejurării că autorul aceleia — diacul Ștefan *Temesvári* învățătorul din Teleagd — e un ardelean, care trăind în țară avu de sigur prilej mai bun de a-și adună datele necesare pentru lucrarea sa poetică (de 96 foi tipărite) care se cântă pe melodia cântecului Cirus. Cântecul istoric scris la anul 1569 e aproape o transcriere a aceluia de mai sus și ieșind la lumină tot în Cantionalul lui Heltai²⁾ pomeneste și de Români, cam în felul cântecului anterior.

IV

Răsboiul ofensiv al Turcilor contră lumii creștine, din ultimul deceniu al veacului XVI-lea, pe pământul Ungariei, dură deja de patru ani, când tânărul și curajosul principe al Ardealului, Sigismund Báthori se hotărî a merge contra lor pentru a înfrânge puterea păgânilor chiar în țara lor. Această măreață hotărîre eră urmarea directă a

¹⁾ Pekár Károly: *Históriás ének a kenyérmezei viadalról 1568-ból*. Budapest, 1905. (Különnyomat a Budapesti VII. kerületi áll. főgimnázium 1904/5 évi Értesítőjéből).

²⁾ Cântecul istoric al lui Temesvári apără ca No. 1 al părții a IV-a din Cantionalul lui Heltai citat, al cărui unic exemplar (din 1574) se află în Biblioteca Muzeului Ardelean din Cluj; cântecul fiind retipărit în Thaly Kálmán: *Régi magyar vitézi énekek és elegyes dalok* vol. I. (Pest, 1864), p. 56—84.

politicii sale inaugurate în toamna anului 1594 prin deciziunea dietei din Cluj, când, rupând cu politica Ardealului de pân'atunci, s'a declarat inimic fățiș al sultanului, sub care țara trăia deja de peste o jumătate veac, fără ca vreodată să fi suferit de Turci vreo dușmănie sau călcare de hotar mai mare. Báthori a dus campania aceasta din toamna anului 1595 împreună cu Mihai-Vodă Viteazul și se știe că sfârși cu victorioasa înfrângere a lui Sinan pașa și luarea cetății Giurguiului și a altor forturi. Înfrângerea aceasta a făcut mare impresie în lumea apuseană, așa că pretutindeni apărură așanumite «avize» și «relațiuni» pline de vitejiile și faptele eroice ale acestor bărbați, cari au cutezat să atace pe Turci¹⁾.

Cea mai bună și autentică dintre aceste relațiuni contemporane, de altfel adeseori pline de născociri și exagerațiuni, este «narațiunea faptelor», scrisă pe latinește de Ioan *Iacobinus*, notarul orașului Cluj, care, însoțind pe Báthori, a fost martor ocular al tuturor evenimentelor petrecute în Țara Românească și, întors acasă, o tipări în primăvara anului 1596 în orașul său natal, dedicând-o principelui. Din dedicația autorului aflăm că el avea numai vârsta de 22 ani când își scrisese lucrarea²⁾, care pe urmă a fost retipărită de mai multe ori³⁾ și folosită des și de Ion Sîrbu, istoricul lui Mihai-Vodă Viteazul⁴⁾. Lucrarea lui Iacobinus cuprinzând amănunte istorice interesante, a fost întrebuințată însă și de istoricii contemporani, ba chiar și de doi poeți (cobzari) unguri, cari, găsind subiectul ei interesant, au compus câte o poemă despre

¹⁾ Pentru detaliile acestei întreprinderi mă refer la studiul meu cu titlul «Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1595» apărut în *Memoriile Secțiunii Istorice ale Academiei Române*, vol. I. IV. No. 3

²⁾ Data dedicației este *Claudiopoli, VIII. Calendarum Aprilis. Anno Domini 1599* adică 25 Martie 1596.

³⁾ Cartea lui Iacobinus apărură sub titlu: *Brevis enarratio rerum, a Serenissimo Transylvaniae Principe Sigismundo Anno M.D.XCV. gestarum. Authore Ioanne Iacobino, Notario urbis Claudiopolitanae. Claudiopoli, 1596*. Unicul exemplar se află în Biblioteca Todoreszku din Budapesta; cărticica a fost însă retipărită de Iacob Bongars în *Rerum Hungaricarum Scriptores* (Francofurti, 1600), p. 536—547; de Niculae Reusner în *Rerum memorabilium in Pannonia... gestarum* (Francofurti, 1603), p. 211—227; în *Syndromus rerum Turcicarum-Pannonicarum* (Francofurti, 1627), p. 211—227 și, în sfârșit de George Schwandtner în *Scriptores Rerum Hungaricarum* vol. III. (Viennae, 1768), p. 27—46.

⁴⁾ Lucrarea lui Iacobinus (numită de Sîrbu un panegiric) se află citată de Sîrbu, în cartea sa despre Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul, vol. I. (București, 1904), pe paginile 331, 333/4, 336/341, 344, 346/8, 350 și 354.

vitejiile săvârșite de persoanele arătate în narațiunea latinească, cu rime cari erau apte pentru a se putea cânta la cobză, după obiceiul timpului.

Prima poemă, al cărei autor nu ne este cunoscut, a apărut la anul 1596, tipărită în atelierul tânărului Gáspár Heltai, sub următorul titlu ¹⁾:

Historia, melyben az Felséges Báthori Sigmondnak, erdélyi fejedele-
lemnek 1595 esztendőben való viselt hadai irattattanak meg. /Az ke-
nyérmezei diadalomról való éneknek nótájára, Báthori István és Kinizsi
Pál mikoron Ali béket 60.000 magával megverték/. Ad notam Jó Ma-
gyar országnak mult állapatjáról/. Nyomtatott Kolosváratt Helthai
Gáspár műhelyében 1596 esztendőben.

Traducerea acestui titlu este:

Istoria, în care s'au scris luptele Majestății Sale principelui Sigismund
Báthori săvârșite în anul 1595. A se cântă după cântecul victoriei din
Câmpul Pâinii, când Ștefan Báthori și Pavel Kinizsi bătut oastea de
60.000 a lui Ali beg. /Ad notam: Despre starea veche a bunei Ungarii./

Unicul exemplar al acestei tipărituri se află în Biblioteca Muzeului
Ardelean din Cluj, însă nu este complet, având numai primele 7 foi
cu siglele coalelor A—B₃. Mai înainte se credeă, că această poemă for-
mează prima ediție a poemei cu acelaș subiect din anul 1635, însă nu
e greu de stabilit că ea este o lucrare independentă ²⁾, iar o compa-
rație bibliografică minuțioasă cu aceasta a doua ne dovedește chiar că
nu lipsește mult din ea și că ne-a rămas mai mult de jumătate din-
tr'ânsa.

Lucrarea anonimului nostru poet începe cu comemorarea serviciilor
credincioase aduse patriei sale de principele Sigismund Báthori, care
porni campania din 1595 cu scopul de a desrobî pe cei ce robiau de
mult în mâinile păgânilor. Aci poetul se îndepărtează de Iacobinus,
care zice, că principele porni campania pentru ca să-și apere oștile
țării sale față de Turci. Astfel de deviațiuni găsim, dealtfel, mai multe
în poemă, pricinuite de multe ori și din cauza rimelor și lungimea

¹⁾ Interesându-ne pe noi în acest studiu numai conținutul cântecelor, ne măr-
ginim a da titlurile tipăriturilor vechi ungurești într'o transcriere fonetică, păstrând
toate caracteristicile stilului, trimițând pe filologi la operele bibliografice citate, unde
vor găsi transcrierile titlurilor copiate literalmente.

²⁾ Prima descriere bibliografică exactă a acestei cărți o avem dela Szabó Károly
în Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 283.

rândurilor, cari l-au influențat în dezvoltarea temei sale. Poietul descrie pe urmă expediția lui George Borbély din primăvara anului 1595 contra Turcilor din Bănat, care s'a sfârșit cu luarea cetăților Boccia, Vărșeț, Făget și Lipova, care a fost cucerită după ce stătuse 44 de ani sub puterea Turcilor păgâni. Amintirea acestor 44 de ani ne dovedește că autorul urmează pe Iacobinus, din care ia și datele privitoare la bătălia dela Călugăreni, în care Sinan pașa avu o oaste de 12.000, iar Mihai-Vodă numai una de 6000 soldați. Intre aceștia fiind și mulți Unguri, Mihai-Vodă îi îndemnă astfel la vitejie:

Legyetek vitézek, ergem kövessetek,
 Én fejemet elé vizsem tû veletek,
 Kevély ellenségtől soha ne féljeteK,
 Az mit csak én töllem láttok azt tegyéték.
 Jobb egy lábíg fegyver között elesnünk,
 Hcggy sem tergeren tul vasat zörgetnünk,
 Ha jól vittok gyüzedelmesek leszünk,
 Nohát bátorsággal basára menjünk.

Redat în traducere liberă, Mihaiu-Vodă îmbărbătă pe Ungurii săi, ca să fie viteji și să-l urmeze pe dânsul, care bucuros își primejduște capul înainte cu dânșii, numai să n'aibă teamă de dușmanii făloși și să facă ce vor vedeă dela el; căci e mai bine să cadă cu toții cu arma în mână de cât să zurăie lanțurile în țările de peste mare. Așadar să dăm năvală cu curaj asupra pașei — grai Domnul — și de veți lupta bine, vom fi învingători!

Vorbele acestea în gura lui Mihaiu-Vodă nu sunt lipsite de oarecare originalitate, mai cu seamă că poietul a nimerit (poate pe neștiute) felul și firea Domnului viteaz, gata a-și jertfi viața în luptă cu păgânul vrăjmaș. Importanța versului citat constă tocmai în aceea, că relevă vitejia lui Mihaiu-Vodă, menționată rareori de contemporani; nu din părtinire unilaterală — precum se crede mai cu seamă de autori români — ci din singurul motiv, că campania acestui an a fost inițiată din partea Vaticanului, care astfel nu se putea ocupa de schismatici, cum eră Domnul Țării Românești, cu al cărui ajutor duse la bun sfârșit principiile Báthori întreprinderea sa pornită cu atâta evlavie.

Din strofele ce mai urmează aflăm că bătălia a ținut de dimineață până seara, când Ungurii obosiți primind în ajutor o ceată de pedestrași de-ai lui Mihaiu-Vodă, au respins pe Turci, cari au fugit cu chin

și vai. Sinan pașa, voind însă a se răsbună pe Mihaiu-Vodă, pentru învingerea suferită, la chemarea acestuia principele Báthori porni cu oastea sa, care se înmulți cu Secui pe câmpul Bursei, de unde plecă apoi prin trecătoarea dela Bran în Muntenia ¹⁾.

Deaci încolo lipsește partea a doua a poemei, care se poate însă ușor întregi din poema analoagă a lui Ștefan Szöllösi, scrisă deasemenea după cărticica lui Iacobinus și tipărită la anul 1635 în Cluj, tot în vechia tipografie a lui Helta, ajunsă acuma din mâna urmașilor săi în aceea a lui George Abrugyi, care o conduce timp de 30 ani.

Titlul acestei tipărituri de interes românesc este:

Rövid historia, melyben megiratik, Szenán bassának, török császár erejével, Havasalföldének, és Erdély országának pusztítására való kijövele 1595 esztendőben. És Istennek segítsége által, annak az sok pogánságnak az magyarok által megveretése és szégyen vallása. Annak felette ugyan akkor, Borbély György kapitánságában, Lippa várával egyetemben tizennyolcz váraknak és kastélyoknak az törököktől való megvétele. /Ad notam: Trojanæ historiae, etc.

Adică pe românește: Istoria scurtă, în care se scrie cum a pornit în anul 1595 Senan pașa cu puterea împăratului turcesc spre nimicirea Munteniei și a Ardealului și cum fură bătuți, pățind rușine, acei mulți păgâni de către Unguri cu ajutorul lui Dumnezeu, precum și cum fură luate dela Turci sub căpitania lui George Borbély cele 18 cetăți și casteluri împreună cu cetatea Lipovei.

Pe frontispiciu se află și o epigramă latinească de patru rânduri adresată către Báthori, care e interesantă într'atâta, căci în ea principele e intitulat de «Daciae princeps Sigemundus», urmând apoi numele tipografului, citat mai sus.

Această poemă descrisă întâiaș dată de bibliograful Carol Szabó²⁾ a fost găsită și retipărită încă în anul 1844 într'o gazetă ungurească³⁾, însă nefolosită deatunci și până în ziua de astăzi de nimeni.

Poema lui Szöllösi nu este altceva decât o transcriere a prozei lui Iacobinus în niște versuri greoaie, omițând adeseaori multe date și

¹⁾ Un scurt extras al conținutului acestui cântec se află și la Dézsi Lajos: Tinódi Sebestyén, p. 202—6.

²⁾ În bibliografia Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 647.

³⁾ Scriitorul P. Thewrewk József pomenind de ea în ziarul său de călătorie (Utazásnapló, p. 566 și 577/8), a retipărit-o în numerile 96 și 98 din 1844 ale gazetei Hirnök.

amănunte ale autorului sas; cu atât mai ușor, cu cât nefiind contemporan cu evenimentele descrise, nici nu prea simte pierderea acelor amănunte, pricinuită de superficialitatea sa. Așa de pildă descriind trecerea oastei lui Báthori peste munți în Muntenia și istoria cu vulturul care s'a lăsat deasupra cortului principelui, omite a spune că aceasta s'a întâmplat în tabăra dela Rucăr; iar mai pe urmă înșirând oștile lui Báthori, nu le descrie așa pe larg ca Iacobinus, care menționează că au existat două armate, una cu steagul de aur de 12.000 călăreți cu sulite și alta tot așa de mare cu principele, fiind în total 7 armate sau cete.

Urmează apoi descrierea luării cetății Târgoviște, a modului cum Sinan pașa fugind deacolo pusese praf de pușcă la temeliiile bisericii din București, zidită de Alexandru-Vodă, cu gândul ca să o arunce în aer, în momentul când oastea lui Báthori se va găsi în curtea bisericii; precum și a asaltului cetății Giurgiului, de pe insula Dunării, pe care o descrie astfel:

Gyirgyó vára egy szép szigetben vagon,
Duna vizzel környülvétetvén vagon,
Utja reá csak az egy hidról vagon,
Ott nem messze más hid is Dunán vagon.

Monotonia acestor rânduri și rime va fi fost micșorată poate prin cântul care urmă melodia «istoriei cetății Troia» și prin rularea destul de vioaie a conținutului poemei, plină de amănunte cari atrag ușor atențiunea ascultătorilor. Dintre aceste amănunte menționăm, că sub zidurile fortului Giurgiu pășind pe podul aceuia și oastea lui Ștefan Răzvan Domnul Moldovei cu două steaguri, Turcii au sfărâmat iute partea cealaltă a podului cu securile, așa că în ziua aceea (întâia) nici n'au putut intra în cetate ai noștri, cari au luat apoi cetatea a doua zi, după ce stătuse 100 de ani în mâna păgânilor. După aceasta, principele Báthori arzând orașul Giurgiu, se retrase în Ardeal, de unde trimise pe Răzvan-Vodă cu o oaste de 2000 Secui în Moldova, pentru ca să-și ocupe scaunul părăsit; principele oprindu-se la Brașov, ca să aștepte sosirea din Țara Românească a generalului său Bocskay, cu care apoi plecă spre Alba-Iulia.

Văzurăm că această poemă nu cuprinde nimic nou afară de amănuntele luate din opera lui Iacobinus. Importanța ei constă însă în faptul, că evenimentele descrise în ea au impresionat lumea iubitoare de cântece istorice, chiar și la 40 ani după ce ele trecuseră.

V

Tot evenimente războinice însuflețiră peste două decenii și pe preotul reformat al Ungurilor din comuna Mezőcsávás (Ceașul de Câmpie) de lângă Târgu-Mureșului, Ioan Baptista *Köröspataki*, când a început să-și scrie poema despre pățania lui Vasile Lupu-Vodă cu Mateiu-Vodă Basarab și principele George Rákóczi II.

Titlul acestei tipărituri este următorul:

Lupuj vajdáról való ének. Midőn maga fel-fuvalkodottságában, Havasalföldi Máthé vajdára mentébe, Isten csudálatosképpen megbüntette, és nagy szégyenbe hozta, Máthé vajda és az erdélyi fejedelem által, etc. /Esaiás, 37, 20. Mostan azért Uram, mi Istenünk, szabadíts meg minket az ő kezéből, hogy ez földnek minden országi ismérjék meg, hogy egyedül te vagy az Ur./ A Johanne B. Köröspataki, pastor Mezőcsávensis/. Nyomtatattott, 1655. esztendőben.

Acest titlu sună pe românește astfel:

Cântec despre Lupul-Vodă, când în îngânfarea sa mergând asupra lui Mateiu-Vodă din Muntenia, Dumnezeu l'a pedepsit minunat și l-a adus în mare rușine prin Matei Vodă și principele Ardealului, etc. Isaia, 37, strofa 20: Și acum, Iehova, Dumnezeuul nostru, mântuie-ne din mâna lui, ca să cunoască toate împărățiile pământului, că tu ești Iehova, numai tu singur/. De Ioan B. Köröspataki, preot din Mezőcsávás/. Tipărit în anul 1655.

Un exemplar din acest cântec istoric se păstrează în Biblioteca Muzeului Ardelean din Cluj și cuprinde 4 foi (format 4°) nenumerate. Unul dintre legătorii vechi ai tipăriturii a tăiat numele orașului, unde a fost tipărită, însă bibliograful Carol *Szabó* comparând literile cărții și mai cu seamă ilustrațiunea xilografică de pe frontispiciu, cum și hârtia ei, cu alte tipărituri contemporane, a dovedit că a fost tipărită la Lőcse, găsindu-se aceiaș ilustrație (reprezentând doi călăreți luptători) pe o carte din Lőcse dela anul 1656 scrisă despre primejdia Troiei ¹⁾. Tipăritura această rară fu pomenită altfel prima oară la anul 1766 de ardeleanul Petru *Bod* ²⁾, după care a fost citată la

¹⁾ Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 902. E interesant altfel, că această xilografie nu este o ilustrație făcută direct spre acest scop, ci o inițială Q aplicată acl pe frontispiciu ca potrivită conținutului cântecului și pe care am găsit-o chiar pe o carte a tipografiei din Lőcse de la 1620 care conține istoria viteazului Tholdi Miklós.

²⁾ Bod Péter: Magyar Athenas (1766), p. 153.

LUPVJ VAI- DAROL VALO

E N E K.

Midőn maga fel-fuvalkodorságában, Havasalföl-
dön Máthé Vajdára mentébe, Isten tsudálatos-keppen meg-
büntette, és nagy szégyenbe hozta, Máthé Vaj-
da és az Erdélyi Fejedelm,

által, &c

Esa: 37 20. *Mostan azért Uram, mi Istenünk szabadíts-meg minket
az ő kezéből, hogy ez földnek minden Országi ismérték-meg,
hogy egyedül te vagy az Ur.*

à Jahan. B. Kőröspataki, Pálkor Mező-Tsáv.

Nyomtatott, 1 6 5 5 évszázadban

TITLUL CÂNTECULUI DESPRE VASILE LUPU-VODĂ
(LŐCSE) 1655

anul 1766 de *Horányi*¹⁾ și pe urmă (la anul 1778) de *Benkő*²⁾ pentru ca să intre (aproape peste un veac) în prima «istorie a literaturii ungare» a lui Francisc *Toldy*, care însă nu a văzut textul poemei³⁾ retipărit de un gazetar la 1870 și 1876 în două locuri diferite⁴⁾.

Poema lui *Köröspataki*, de interes român, are 67 strofe de câte patru rânduri și din ultima strofă aflăm, că a fost scrisă în anul 1653, după ce oștile ungurești se întorseseră din Moldova, unde fuseseră trimise de către principele *Rákóczi*.

Opera aceasta poetică începe cu descrierea mergerii oștilor ungurești în Muntenia, în ajutorul lui *Mateiu-Vodă*, care era în gâlceavă cu *Vasile Lupul*. Principele *Rákóczi* nu este prezent în persoană, însă își trimite cele mai frumoase oști, cari bătănd pe Moldoveni, *Vasile Lupu-Vodă* fugi din bătălie împreună cu *Cazacii*, *Tătarii* și *Ienicerii* săi, pe cari nu-i poate adăposti nici chiar în *Iași*. În bătălie luă parte și *Mateiu-Vodă* în fruntea oștirii sale, tăiând mulți dintre vrăjmași, cu cuvintele poetului:

Máthé vajda ütközetben, nyargal elől az seregben, sokat levág ellen-ségben, fegyvere véres kezében;

— iar generalul moldovean fiind prins, fû dus în cetatea *Gherlei* (*Szamosujvár*) la închisoare, unde oftă mult, mai cu seamă după soția sa.

Vasile Lupul-Vodă «căruia nici numele nu e cinstit, ci plin de mișelie ca și el»⁵⁾, fû bătut de Dumnezeu pentru lăcomia cu care năpustindu-se

¹⁾ *Alexius Horányi*: *Memoria Hungarorum et provincialium scriptis editis notorum I.* (Viennae, 1776), p. 440 unde scrie astfel: *Ioannes Köröspataki H. C. Minister, vulgavit Lupuli Moldaviae reguli vicissitudines et infelicem exitum MDCLV. 4-to. In patiiis versibus nitor et elegantia.*

²⁾ *Iosephus Benkő*: *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus vol. II* (Vindobonae, 1778), p. 399, unde cetim următoarele: *Ioannes Köröspataki, ecclesiastes Mező-Tsávásensis, Carmina hungarico expressit casum Lupulii, Wajvodae Moldaviae, qui temerario et fastuoso ausu Matthaeum Transsilvaniae Wajvodam adortus, a Georgio II. Rákóczi Sede pulsus est. A. 1655. 4-to.*

³⁾ *Toldy Ferencz*: *A magyar költészet története.* (Pest, 1867) p. 292.

⁴⁾ Cântecul istoric despre *Vasile Lupu* fiind uitat cu totul, a fost regăsit și copiat în anul 1868 de baronul *Albert Nyáry* în *Cluj* (*Századok*, 1870, p. 735) și pe urmă retipărit sub titlul de «*Lupuj vajdáról való ének*», de *Mátrai Ernő*, în ziarul «*Reform*», 1879, No. 337 (din 18 Noemvrie 1870) și după aceea verbal (sub pseudonimul de *Ompolyi M. Ernő*) în revista literară «*Figyelő*», anul I, (1876), p. 296—300.

⁵⁾ Iată cele două strofe privitoare: *Megfizet Isten Lupujnak, mint oly hamis vén latornak, ki ugy örül az prédának, mint az farkas az bárányak. / Neve is nem tisz-tességes, maga is nem emberségs, hamissággal igen hires, veszszen gonoszul el ő is.*

asupra lui Mateiu-Vodă voia să ocupe Muntenia și după aceea Ardealul; însă o păți ca și câinele lui Isop, care dând cu gura după umbra prăzii, rămase cu stomacul gol. Astfel Vasile-Vodă fugind peste Nistru în țara Tătarilor, soția sa căzu în mâna biruitorilor cu toată averea și copiii săi și cu chiar orașul Sucevei, care fû pustiit de ostașii unguri și leși. Cazacii nemiloși, veniți în ajutorul lui Vasile Lupu-Vodă, a pustiit mănăstirile țării, însă intrând în șanțuri, au pierit mulți de foame și de hoiturile și buruenile cu cari se nutreau; aceasta fiind pedeapsa lui Dumnezeu pentru mișelia cu care au venit și au prădat țara pe unde au umblat.

Iată pe scurt conținutul poemei lui Kőröspataki despre bătălia dela Finta și despre evenimentele următoare ale campaniei oștilor principelui Rákóczi din Moldova; care abia ne dă câteva amănunte noi despre întâmplările ce le descrie în poezia cu ceva mai bună decât cele de mai înainte. Obiectul «cântat» aci cu duioșie și ură contra «blestematului» Vasile Lupul, eră expediția lui Rákóczi trimisă în Moldova sub căpitania lui Ioan Kemény, la începutul lunii Aprilie 1653, care sfârși cu luarea capitalei Iași (la 3/13 Aprilie) și așezarea în scaun a lui Ștefan George-Vodă¹⁾ și după aceea cu izgonirea armatei ungare și a protejatului ei Vodă; lucruri, despre cari contemporanul cronicar ungar Ioan Szalárdi ne-a păstrat foarte bune date și amănunte, nefolosite încă de istoricii români²⁾, afară de Șincai.

Acest cântec scris la 1653 pare a fi circulat în copie și a fi servit de fond și model — cel puțin în privința temei sale — cântecului inedit despre «prăpădenia» lui Lupul-Vodă și vitejia Ungurilor, cum și despre starea victorioasă a Țării Românești, cântec scris «cu voia lui Dumnezeu de un anahoret» într'o petrecere veselă (și poate chiar pentru veselia conmesenilor săi de petrecere) în anul 1645 precum ne o spune însuș autorul — după moda timpului — în ultima strofă a poemei sale.

¹⁾ Vezi despre aceasta cele scrise de Alexandru Szilágyi în Erdélyi országgylési emlékek, vol. XI. (Budapest, 1886), p. 30 și în Erdély és az északkeleti háboru, vol. I. (Budapest, 1890), p. 246—254, precum și Ioan Sîrbu: Mateiu-Vodă Basarabás auswärtige Beziehungen (Leipzig, 1899), p. 327—8.

²⁾ Szalárdi János siralmas magyar krónikája (Pest, 1853), p. 271—7. Nu le-a folosit nici măcar Sîrbu, care altfel, în studiul său citat mai sus, a întrebuințat multe izvoare ungurești. Cfr. și însemnările anonimului sas din Brașov, în Trauschenfels: Deutsche Fundgruben p. 342—3.

Titlul original al poemei citate este:

Lupulj vajdának romlásáról és vitéz magyaroknak s Havasel földének nyertes állapatajáról való ének. Isten engedelmeiből egy anachoreta által.

Acest cântec se află într'un volum de miscelane al bibliotecii baronului Ștefan Apor din Abuș (Abosfalva) din județul Târnava-Mică, unde fu descoperit (la anul 1906) de profesorul clujan Ludovic Kelenen, căruia îi dătoresc copia sa.

Cântecul recită tot ce autorul a aflat în cântecul de mai sus al preotului Köröspataki, până și pasajul, că Vasile Lupul a vrut să devie Domn peste amândouă țări românești și peste vitejii Unguri — se înțelege — din Ardeal. Dar că autorul s'a servit într'adevăr de acest text ni-o dovedește: metafora cu «barba nevopsită» a lui Lupul-Vodă și împrejurarea, că găsim în legătură cu «căderea» lui Vasile Lupul-Vodă descrisă, aluziunea la pățania câinelui lui Isop, pe care o formulează astfel:

Lupulj most ugy jára, mint Esopus ebe,

Koncz árnyékához kapa:

Két felé tekéntvén, az ki volt elveszté,

Semmi nélkül marada.

Autorul având însă dorul și ambițiunea de a-și întregi datele aflate în modelul său, ne dă și câteva amănunte noi, pe cari le relevăm în următoarele: că Ungurii câștigă 18 steaguri în bătălia cu Lupul; că hățmanul său, căzut în mâna principelui Rákóczi murî ca prizonier «în fiare», iar când Lupul fugi în Țara Cazacilor, lăsa în locul său întru apărarea orașului Suceava și a Moldovei ca «gubernator» pe gine-rele său Timuș, însă acesta fu omorît de o ghiulea de tun, pe când zăcea beat în pat; după care Cazacii încetară a mai ocări pe ostașii unguri, pentru că aceștia atât dimineața, cât și seara invocau numele lui Hristos în tabără, și aceasta cu atât mai puțin, că Cazacii isprăvind prada făcută în Suceava, cum și carnea de cal, mâncată chiar și nesărată, ajunseseră să flămânzească, așa că mâncau până și rădă-cina socului.

Caracteristic sunt și următoarele aserțiuni ale cântecului și anume: 1) că Mateiu-Vodă Basarab la intrarea în bătălie se rugă astfel cu sufletul lui mâhnit creatorului: Oh Doamne, Dumnezeuule, întru-para cuvântului, care locuiești în ceruri! Numai în tine am încredere, izvor de viață. Nu mă lăsa în cauza mea dreaptă; 2) că Lupul-Vodă

la fugirea sa la Cazaci și-a uitat să-și vopsească barba în graba care a avut-o; iar 3) că Cazacii bătuți și înfricoșați, după moartea hatmanului lor cerură pace în numele marelui Dumnezeu, dela Unguri «cari se luptau ca niște lei cu paloșul strălucitor» pentru ca Cazacii să nu piară cu toții de arme și foamete.

Cântecul schițat în cele de mai sus, nu e lipsit de frumusețe poetice, mai cu seamă că în prima strofă introducătoare autorul spune că nu a mai văzut o țară mai minunată ca Ardealul, care e cea mai frumoasă dintre toate țările creștine române și anume cu cuvintele originalului astfel:

Gyönyörűségben föld kerekiségben nem találtam éltemben,
Mint keresztyénség közt is az olá ország közt adott Isten Erdélyben ¹⁾.

Ca operă poetică poema nu are valoare mare, iar după stilul și limba ei pare a fi scrisă de un Secui ²⁾. Deoarece însă autorul se numește anahoret, ceea ce înseamnă un călugăr ortodox convertit la catolicism, nu e lipsită de oarecare temei supoziția prietenului meu Kelemen, cum că anahoretul nostru ar fi celebrul franciscan P. Ican *Kájoni*, care ca «Valah» precum se numește într'una din melodiile sale, se trage din Leghia (de lângă Cluj) și eră contemporan evenimentelor descrise în cântecul inedit. Obiecțiunea mea față de această presupunere ingenioasă ar fi însă, (că: 1) stilul cântecului e prea secuesc și că 2) *Kájoni* ne-a lăsat melodii cu texte ungurești mai scurte, cari sunt toate mai bune ca acestea.

Interesant e dealtfel că campania Ungurilor împotriva lui Vasile Lupul a fost descrisă și de un al treilea poet ocazional, a cărui lucrare e mai mare și mai vioaie decât cea de mai sus, pe care însă pare că o cunoșteă. Tipăritura aceasta e fragmentară, căci scoasă în anul 1880 de istoricul ardelean Iosif *Koncz* dintr'o scoartă de carte veche, s'a găsit numai 7 foi din ea și au fost dăruite bibliotecii liceului ungar al reformatilor din Târgu-Mureș. Tipăriturii îi lipsește însă frontispiciul și astfel nu-i cunoaștem autorul. Acest lucru e regretabil, căci lucrarea e mai poetică decât a lui *Köröspataki*, plină de descrieri lirice și expresiuni luate din proverbe și zicători și chiar stilul și limba ei e mai bun.

¹⁾ Scris greșit în original: mind.

²⁾ Cântecul inedit descris aci întâia oară are 24 strofe de câte 6 rânduri cu o ritmică foarte slabă.

Din această poemă ne-a rămas partea mijlocie cu 98 de strofe de câte 4 rânduri, din cari culegem următoarele amănunte noi, pe cari autorul, fără îndoială le-a adunat dela ostași cari au luat parte în această campanie a oștirii principelui Ardealului.

Autorul ajungând cu descrierea la încăerarea oștilor lui Vasile Lupu cu acele ale lui Mateiu-Basarab, spune că oastea aceasta a lui a fost mai mică, dar curajul Domnului mai mare, deoarece Dumnezeu eră cu el, iar Mateiu-Vodă sărind cu calul înaintea oamenilor săi, îi îmbărbătă și îi sfătuî cum să se poarte. Dealtfel, Mateiu își ținū în bătălie și trăsura cu șase cai, plină cu scumpeturile sale, iar când boierii îl sfătuiau ca să trimeată trăsura cu bogățiile sale primejduite astfel, îndărăt, Vodă nu le urmă sfatul, zicând: 1) că n'are frică; 2) că este Vodă și are cheltueală destulă și 3) că de s'ar întâmplă să piară în bătălie, nu vrea cu moartea sa să se prăbușească și Domnia sa în pulbere. Dumnezeu arătându-și milostenia lui Mateiu-Vodă, acesta învinse oastea lui Vasile Lupu, cu toate că cel din urmă eră ajutat de ginerele său, hătmanul Timuș, care însă a fost lovit în pânțece de o ghiulea de 10 funți, în patul său din cort, așa că a murit pe loc și corpul lui a fost dus în cetate (la Suceava) după care întâmplare Leșii își aleseră un nou hătman, însă suferiră și sub acela foarte mult de foame, așa că murind mulți din ei, au umplut de tot șanțul pârauului Bahluiul, unde zăceau pitiți.

Intr'una din năvălirile cari se repetau zilnic, «un viteaz ardelean învățat» prinzând pe marele hătman al lui Vasile Lupu, îi smulse toate hainele și scumpeturile și l-a condus numai în cămașă și izmene, pe o șea proastă în fața lui Ștefan-Vodă, cum spune poietul:

Vitték Stephan eleiben,
Egy lábravalóban s ingben,
Iszszonyu kételenségben,
Ültették kopott nyeregben.

Domnul însă privindu-și propria cinste și neluând în seamă vinovăția lui, îl înveli cu una din mantalele sale. După aceasta i s'au legat picioarele sub burta calului și astfel fū dus «pe un cal prost de poștă» prin trecătoarea Oituzului, în fața principelui Rákóczi, care ordonă să fie închis în temnițele din Gherla. Aci i s'au pus pe urmă feare pe picioare și cu toate că i se gătiă bine la bucătărie, eră foarte mahnit și nu mânca bine. Dar tot așa se simțiă și Doamna lui Vasile Lupul,

neavând odihnă nici în somn, din pricina lăcomiei Cazacilor, cari într'una îi cereau prețul cailor prăpădiți în bătălie, adică, cu cuvintele poietului:

Lupuj vajdáné buskodik
Éjjel is ébren aluszik,
Kozákoktól nem nyughatik
Holt lovoknak árát kérik.

Rău îi mergea însă și lui Vasile Lupu, care «priebind cu rușine», trecu apa Nistrului și fugi la hanul Tătarilor, unde — după svonul sosit — fu prins și pus într'o odaie întunecoasă, cu feare la picioare, de unde neputând ieși, se gândia mereu cum va fi oare tratată soția sa de Ștefan-Vodă și ce se va alege de fiii săi, cari acum nu-l vor mai urmă în scaunul Moldovei¹⁾.

Aci sfârșește fragmentul acestui cântec, care ne-a păstrat amănuntele interesante și în parte noi, de mai sus. Aceste amănunte nu se prea pot compara de pildă cu acele detaliate ale lui Miron Costin, să nu uităm însă că ele fură culese dela simplii ostași întorși din Moldova și prezentate într'o poemă tipărită, ce se cântă cu plăcere prin Ardeal lumii, care eră obișnuită să asculte atari lucruri instructive, scrise în versuri.

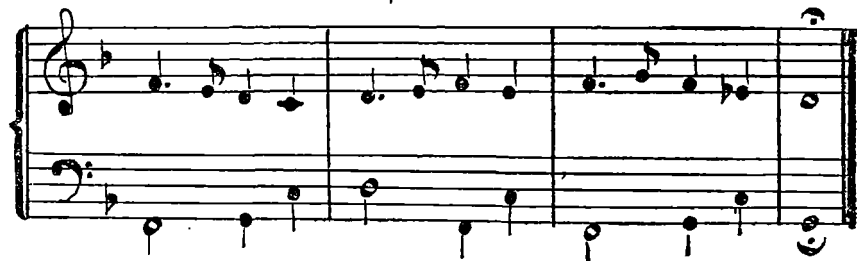
De altfel faptul duios neobișnuit și tragico-comic, că o Voivodeasă — de seama soției lui Vasile Lupul — să cază în robia unui slujbaş al ei, cum eră Logofătul Ștefan George, devenit acum Vodă, a impresionat așa de mult lumea compătimitoare, că cazul s'a cântat și într'un cântec separat, care ne-a fost păstrat de contemporanul călugăr franciscan Ioan Kájoni în forma sa originală precum îl prezentăm alăturat²⁾ pe contrafoliu.

Poietul nostru din Ceașul de Câmpie, Ioan Kőröspataki făcù de altmintrelea peste doi ani și o altă poemă despre isprăvile celeilalte

¹⁾ Koncz József: Lupuj vajdáról ismeretlen XVII. századi magyar ének; Magyar Könyvszemle, 1880, p. 284—297, retipărind întregul text al fragmentului aflat de dânsul.

²⁾ Cântecul a fost publicat întâia oară transcriș greșit de Dr. Fabó Bertalan, în cartea sa: A magyar népdal zenei fejlődése (Budapest, 1908), p. 209, iar descifrat exact, cu mare dibăcie, de către regretatul Seprődi János, în Irodalomtörténeti Közlemények 1909 p. 395—6. Tot aci se reproduc (pe p. 387—8) din «Codicele Kájoni» notele a două «dansuri românești» cari sunt cele mai vechi monumente de muzică românească lumească, despre cari voiu trata aiurea.

LUPUL VAJDÁNÉ ÉNEKE

CÂNTEC DESPRE DOAMNA LUI VASILE LUPU

(DIN CODICELE FRANCISCANULUI ROMÂN P. IOAN KÁJONI)

oști ungare, conduse de principele George Rákóczi II, în vara anului 1655 în ajutorul lui Constantin Basarabă (Cârnul), cu următorul titlu:

Az havasföldi harcokról való historia, ez havasalföldi ének, melyet nem régen szerzének. Magyarok emberkedének, ellenséget megverének, Istentől segítettének. /Prov. 21, v. 31: Az ló elkészítették az ütközetnek napjára, de az Uré a megtartás. /Author Joannes B. Köröspataki, minister Mező-Csávásiensis/. Nyomtatott M.DC.LVI. esztendőben.

Adică pe românește:

Cântec din Muntenia, care cuprinde istoria războiului din Muntenia, în care Ungurii au luptat omeneste, bătănd pe dușmani, ajutați fiind de Dumnezeu. /Prov. 21, versul 31: Calul poate fi cât de bine pregătit pentru ziua de luptă, dară biruința vine dela Iehova/. De autorul Ioan B. Köröspataki, preot din Mező-Csávás/. Tipărit în anul 1656.

Această carte de format mic 8° a fost scoasă în anul 1876 din scoarța unei cărți a Muzeului Național Ungar, însă ne-a rămas din ea numai patru fețe, adică aceea, care poartă titlul și ultima foaie a cărții, precum și două foi dela mijloc signate A₄ și A₅, așa că o putem folosi destul de bine¹⁾. Strofele existente ne păstrează multe amănunte despre bătălia dela Șoplea din valea Teleajenului, iar din ultima strofă a poemei istorice, ce trebuia să se cânte pe melodia unui cântec vechiu bisericesc (Várom Uram Isten fejemre) aflăm că aceea a fost scrisă după expunerile vitejilor înapoiți din bătălie, pentru pofta și în cinstea unui boier și sfetnic mare al principelui — de sigur unul, care a luat parte în această campanie din Țara Românească, despre care voia să auză din când în când cântându-se.

Cântecul începe cu plângerea autorului asupra morții lui Mateiu-Vodă Basarab, care în viața sa — recită poetul — eră ca și o cetate tare, pe lângă care cu greu intrau Turcii și Tătarii, nici în Țara Românească nu s'ar fi auzit acuma atâta plânset, dacă n'ar fi murit, după moartea căruia s'a răsculat seimenii, jefuind țara.

¹⁾ Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 1037. Cfr. Magyar Könyvszemle 1876 p. 319—320 și 1878 p. 273 precum și p. 299—300 pe cari fragmentul a fost retipărit de Fraknói Vilmos.

Partea aceasta introductivă sună astfel:

Máthé Vajda meg-holt, országunknak nagy kár,
A' mi szerencsénkre élne ne bánnók bár,
Mert a' meddig éle volt olyan mint végvár,
Nem jöhetett reánk könnyen török tatár.
Havasalföldében sem lett volna szorulás,
Nem hallatott volna annyi sirás rivás,
Sem pedig másoktól sok el-huzás vonás,
Az miolta meg-holt nem támadt olyan más.

Lipsind partea întâia, care cuprindeă descrierea trecerii oastei principelui Rákóczi în Muntenia, ne găsim deodată în fața momentului, când seimenii au început să bată cu tunuri tabăra ungurească, din care cauză ostașii au sărit în picioare și punându-și însuș principele armatura sa, cu mâneci de fier și coiful, au intrat în bătaie. În primul atac oastea ardeleană fû împinsă spre apă, dar pedestrașii cu cavaleria nemțească dând năvală au învins pe inimici, urmărindu-i până la Ploești.

În descrierea acestei învingeri, e interesant că poietul consacră fiecărui căpitan câte o strofă, așa că aflăm din ele numele tuturor conducătorilor, cari au luat parte la această expediție, cu toate că modul autorului de a-și făuri rândurile nu i-a permis de a pune și numele de botez al lor, dealtfel la cei mai mulți bine cunoscut din istorie. Începând cu Ioan Kemény, care eră mai mare peste toată armata ungurească, poietul nostru trece la (Clemente) Mikes cu care veni (Acațiu) Barcsai, căpitanul (Ioan) Boros cu un alt Boros de numele său, un Gellyén și bătrânul Bánházi, care neputând luptă cu propriile mâini, încurajă vitejii cu «limba» și vorba; un Kovács, care nu cruță pe cine prindeă, un Jáрмаi și Szilágyi, care luptă fără cruțare, cum și un Harsányi în capul haiducilor; pe când tunarii nemți erau conduși de căpitanul (Andrei) Gaudi, iar călărașii de căpitanul Mansfeld (scris Maxfel) care tăia tabăra seimenilor în două.

Armata ungurească a principelui trecut apa Teleajenului, iar când după biruință, principele își luă rămas bun dela Domnii români, în ajutorul cărora venise în țară în persoană, nici unul nu-și putu reține lacrimile, după ce principele Rákóczi le ură ca Ștefan-Vodă să-și țină țara Moldovei cu pace, iar Constantin-Vodă să trăească fericit în Muntenia.

Comparând aceste amănunte cu datele istorice, știm că principele Rákóczi ordonă nemeșilor și Secuilor în ziua de 7 Iunie 1655 să se adune în tabără și ținând revistă la 12 Iunie asupra oastei sale de 30.000, adunate la Sighișoara, o porni cu căpitanul Clemente Mikes, iar peste puțin trecu și el în Țara Românească pe la trecătoarea Buzăului ¹⁾ și când ajunseră în valea Teleajenului, bătălia cu căpitanul seimenilor Hrizea se dădu în 27 Iunie ²⁾; după care principele zăbovind aproape trei săptămâni în țară, la sfârșitul lunii Iulie intră iarăși în capitala sa Alba-Iulia, salutat de autorități ca triumfător și primit cu salvele tunurilor cetății ³⁾.

VI

E cunoscut că principele George Rákóczi II având ambițiunea să-și cucerească coroana polonă, ca altădată Ștefan Báthori, care a devenit regele Poloniei, porni în vara anului 1657 o campanie în Polonia, care însă avu un sfârșit sinistru. Turcii, voind să se răsbune asupra lui pentru mișcarea făcută fără vestirea sultanului, în toamna anului 1658 intrară în Ardeal împreună cu vasalii lor, Domnii Munteniei și Moldovei, devastând țara fără milă. Năvălirile Turcilor, pân'acum necunoscute în Ardeal, deveniră deodată înainte mai tot așa de dese ca și în țările române. Aceste lucruri întristară pe mulți dintre patrioți și oameni de seamă, iar unul dintre curtenii principelui, Cristof Pasko, care fusese trimis de multe ori în solie la Domnii români și la Constantinopol și avea și talentul de a scrie, în anul (mai liniștit) 1662, a hotărât să descrie faptele petrecute și văzute de dânsul, într'o poemă, care apără peste un an, într'o ediție de 49 pagini.

Titlul acestei compuneri poetice, mai lungi și mai bune decât toate cele trecute de noi în revistă, este următorul:

¹⁾ Erdélyi országyülési emlékek, vol. XI, p. 37 și 225.

²⁾ Descrierea anonimă germană a campaniei muntene din anul 1655 a principelui George Rákóczi II. aflată de d-l Iorga în Muzeul Național Ungar din Budapesta și publicată în Studii și documente IV, p. 126—9, este lucrarea preotului săsesc David Herman (mort la 1682) și publicată deja de mult în gazeta «Blätter für Geist, Gemüt und Vaterland» din anul 1840, p. 213—6.

³⁾ Cfr. și descrierea campaniei principelui Rákóczi de Szilágyi Sándor: II. Rákóczi György (Budapest, 1891), p. 117—126 și Iorga în introducerea volumului IV din Studii și documente, p. 240—271 a prefeței; iar ca însemnare contemporană Szalárdi, p. 279—288.

A' Nemes, és régenten hires Erdély Országának keserves és szomoru pusztításáról irt siralom, Mellyet 1658, 9 és 60, esztendőkbén az igaz Isten isméréten kívül való pogány tatár hám, sok koborló kozáksággal, s Erdély végső romlására régen igyekező török nemzettel, havasalföldi és moldvai sok kurtány hadakkal kegyetlenül minden irgalmasság nélkül el-követtenek, ezek után történt változást Erdélynek rövideden megmondja, Rákóczi György a' törökkel tött két harcaival, egynehány váraknak Erdélytől el-esésekkel együtt, végtére ama dicsiretes nagy emlékezetű szép Váradnak kegyetlen viadalok által lőtt pogány kézbe való esését írja le, édes hazáján s nemzetén szívesen szánakozó Bihar vármegyebéli Nemzetes székelyhidi Pasko Christoph, a' mint láthatta s' tudhatta, igazán színezés nélkül, meg ennyi változásokban meg maradt kevés magyar nemzetnek emlékezetire. /Nyomattatott M.DC.CLXIII. esztendőben.

E de prisos a traduce acest lung titlu al cărții, care ne dă aproape tot conținutul ei, adică descrierea blestemăților săvârșite în Ardeal de Turci, Tătari, Căzaci, curteni munteni și moldoveni, veniți cu ei între anii 1658—60 dearândul, în urma căroră s'a pierdut și cetatea Oradea din Bihor, de unde se trăgea și autorul, care descrie lucrurile văzute și suferite «fără nici o schimbare» de milă față de neamul său umilit, întru amintirea sa.

Cărticica a fost tipărită (după cercetările lui Carol Szabó) la Sibiiu și scrisă în anul 1662, cântându-se poema după cântecul istoriei lui Apoloni. Din această compoziție poetică ne-au rămas trei exemplare, dintre cari unul frumos aparține Bibliotecii Muzeului Ardelean din Cluj ¹⁾.

Autorul acestui cântec istoric descrie felul cum au intrat Turcii (în toamna anului 1658) în Ardeal și devastând Alba-Iulia, hanul Tătarilor împreună cu voievozii moldo-români și pașa din Silistra, luând cu asalt orașul Aiud, l-au ars, însă apărătorii din cetate făcând multe stricăciuni în oștile Domnilor români, au trebuit să plece după șase zile de sub zidurile ei, pustiind toată țara până către Cluj. Deacolo trecând pe la Inău cu robii luați în număr de 85.000, Turcii numără pe Acațiu Barcsai de principe și pașa Hagi Mustafa însoțindu-l până la Sighișoara, Barcsai fu întărit și de ordinele adunate în dieta țării. Astfel Transilvania se pomeni că are doi principii deodată, pe Barcsai

¹⁾ Régi Magyar Könyvtár, vol. I, No. 1007.

în Ardeal și pe principele legitim George Rákóczi în părțile așa numite anexate ale țării, la Sătmar, unde se retrăsese de teama Turcilor. Auzind însă de intrarea lor cu rivalul său Bircsai, în ajutorul căruia sosiră și oștile pașei Seidi Amhet, Rákóczi veni și el pe la cetatea Deva cu oștirile sale adunate în pripă și intrând în țară pe la trecătoarea Porții de fier din ținutul Hunedoarei, se întâlni cu oastea rivalului său patronat de Turci *pe locul ruinelor vechiului oraș Traiana* și după ce anticul oraș căzû tocmai între cele două oști beligerante, ne putem închipui — zice autorul — cât au suferit acele ruine de bătaia tunurilor ambelor părți.

Din toată poema autorului ne interesează această singură observație, pentru care am ținut să reproducem pe larg toată istoria (dealtfel bine cunoscută) a rivalizării celor doi principii, deveniți amândoi victime mortale ale politicii turcești și ale împrejurărilor triste ale timpului,

Observația autorului despre existența ruinelor cetății Sarmisegetuza. indicată cu numele de «Traiana» și citată de el exact de două ori, merită o specială atențiune, din două puncte de vedere: 1) pentru că ne arată interesul poetului, rar în această epocă, pentru atari lucruri, și al 2) pentru că ne impune datoria de a stabili izvorul cunoștinței sale despre existența vechii cetăți daco-romane.

N'avem însemnări directe despre cadrul de studiu al lui Cristof Pasko, căruia îi datorim această prețioasă informație despre numele de «Traiana», care iată că există în Ardeal încă și în a doua jumătate a veacului al XVII. Dar vedem din poema lui, că eră om cu învățătură deosebită și trebuie să admitem, că cunoștea cartea din anul 1593 a renumitului umanist ungar Ștefan Szamosközi (Zamosius) despre monumentele romane din Ardeal, în care ne descrie și vorbește și de Ulpia Traiana, numită pe vremuri (după Romani) cu termen slavon pe românește Grădiște, ceea ce înseamnă loc cu cetate, iar pe ungurește în acelaș fel: Várhely¹⁾. Tot așa numește Szamosközi locul Grădiștei și în istoria sa ardeleană (pe atunci cunoscută numai în manuscris) unde descrie pe

¹⁾ Stephanus Zamosius: *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum*. Patavii, 1593. Ediția II. Apud haeredes Andreae Wecheli. Francofurti ad Moenum, 1598, unde pe fol. 14 cetim: A Traiano, qui eam regionem in provincia-formam redegit, dicta est Ulpia Traiana metropolis Dacia, quae antea Sarmiz Aege-thusa dicebatur... Nunc ad eius rudera viculus est Valachorum Gradistia. Ruinae ipsae vocantur ab accolis Varhel, id est, arcis locus, nec proinde aliae ruinae, corrupto ex Decebalo nomine Veczel appellatae.

larg ruinele rămase și studiate de el însuși¹⁾; manuscris folosit probabil și de poetul nostru, care însă omite numele secundar de Ulpia, poate din motive poetice, fiind poate împiedecat de lungimea silabelor de a zice și scrie pe deplin Ulpia Traiana.

VII

Cu cartea de mai sus și dela mijlocul jumătății a doua a veacului XVII dispare cu încetul cultul cântecelor istorice. Boierii țineau și mai departe «slugi cântăreți» ca să le cante la mese de întâmplări vechi frumoase ori de amor. Dar acestea erau numai reminiscențe sau imitații acompaniate cel mult de câte un fluier turcesc ori o tobă sgomotoasă²⁾, nu cântece de cobzari, cari se împuținară cu schimbarea traiului și a vieții, cu venirea altor mode și obiceiuri. Astfel dispărut un tip original al vechei societăți ungare și totdeodată o artă specială, iubită și favorizată veacuri întregi; artă care comemoră — în lipsa gazetelor — evenimentele de toate zilele, faptele eroilor naționali și întreține iubirea de patrie în generațiunile cari treceau și petreceau, ascultând cântece, cari le desveleau trecutul, le mențineau tradiții mărețe și legende încântătoare, în van de cercetat prin cărți sau documente.

Locul cântecelor istorice narative îl ocupă acum cântecele populare, niște cântece triste de războiu, cari nasc în timpuri grele, fără să se știe cum și se cântă la un fel de clarinet sau bucium (tárogató) de ostașii lui Thököly și Rákóczi, pline de amărăciune contra Nemților asupritori și nesuferiți, cari s'au năpustit peste țară și au jefuit lumea pe unde treceau.

Cultul trecutului trăește însă și mai departe, mai cu seamă la oamenii cu carte, la boieri cari se ocupau bucuros cu literatura, ca să le treacă vremea sau la cărturarii dibaci să facă poezii. Așa se desvoltă pe nesimțite un nou soi al poveștilor istorice, scrise în versuri, cari nu se mai cântă la petreceri, dar se cetesc în timpuri de restriște și trec din mână în mână prin curțile nobilimii ori cu prilejul întrunirilor ei

¹⁾ Descrierea aceasta a ruinelor dela Sarmisegetuza făcută de Szamosközi în anul 1603 se află în edițiunea istoriei sale, vol. III. (Budapest, 1877), p. 81 și 280—1 (din vol. XXIX al colecțiunii Monumenta Hungariae Historica. Scriptores) pe cât știu, n'a fost până acum folosită de arheologii români.

²⁾ După însemnarea lui Petru Apor în Metamorphosis Transylvaniae, scrisă la 1736, în vârstă de 60 ani. (Pest, 1863), p. 330.

obișnuite, când se strângeau la diete, ținând viu sentimentul patriotic și interesul pentru lucrurile însemnate ale trecutului.

Aceste povești istorice contribuie mult la lățirea gustului cetitului și a cunoștințelor istorice, însă obiectul lor e curat național și nu cuprinde amănunte privitoare la Români. Tocmai pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea aflăm ceva de relevat, întâlnindu-se o cronică în versuri despre revoluțiunea lui Horia din anul 1784 scrisă de un funcționar contemporan din Cluj, încă la 22 Decembrie 1784, pe baza știrilor și expunerilor sinistre — și adesea exagerate — auzite dela refugiați dinaintea oamenilor răsculați ai lui Horia, ori dela autoritățile oficiale, pe cari el avu prilej să le consulte. Autorul acestei povestiri istorice (scrise în alexandrine de câte patru rânduri) e Samuil M. *Bölöni*, fost «agent» la cancelaria aulică ardeleană din Viena și în urmă profesor de limba ungară în Colegiul Theresianum de acolo. Lucrarea sa de altfel, e de mică valoare poetică, descriind însă zi cu zi evenimentele și în special jafurile și nelegiuirile comise de oamenii revoltați, ne dă amănunte cari întregesc în multe locuri detaliile acestei răscoale, pe cari un viitor istoric al ei le va folosi cu bun succes; dat fiind că istoria amănunțită și pragmatică a revoluțiunii nu o posedăm încă, nici chiar după cartea lui N. Densușianu ¹⁾.

Urmând cursul acestei poeme, aflăm din introducere, că Horia Florea eră de statură mică, avea un picior mai scurt și răsculând pe oamenii săi contra Ungurilor, adună 7000 de țărani, cari făcură jurământ în Păltiniș că vor șterge pe Unguri de pe fața pământului sau că îi vor boteză Români și că amăgi poporul, cusându-și o cruce de aur cu o stea pe căciulă, zicând că e trimis de împăratul Iosif. Tovarășii lui Horia fură Ioan Cloșca, George Crișean (numit Dsurs) și Horia, tânărul, precum și unul cu numele de Márczi Samu, care pare a fi fost vreun ungur (renegat), călărind cu «fața învelită», pe roibu lui. Cloșca adună poporul din 15 sate, iar Horia acela din 7 sate, cu care porniră în 2 Noembrie 1784 din Curechiu, unde omorîră pe cei doi «solgăbirăi» unguri și ajungând în puține zile până jos la Deva, fură bătuți acolo de soldați și de nobilimea care s'a adunat pentru apărarea ei proprie.

¹⁾ Monografia cea mai mare este aceea a lui Nicolae Densușianu: *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria, 1784—1785*. (București, 1884), care cu toate că e «scrisă pe baza documentelor oficiale» și are 519 pagini, e fragmentară și în multe privinți neîndeplătoare.

Omitem aci reproducerea cruzimilor revoluționarilor și descrierea felului cum ei omorau pe neaoșii, preoții unguri, pe cari îi târau afară din biserici, împreună cu lumea care se adăpostise acolo, batjocorind femei și fete pe unde umblau, arzând și devastând tot ce le cădea sub mână, săvârșind fărădelegi îngrozitoare, cunoscute în parte deja din alte izvoare și cari se pot ușor completa din această poemă, care înșiră până și numele și numărul jertfelor din fiecare sat, cutreerat de «poporul amăgit» cu gândul și deviza avută, că omorînd pe proprietarii unguri vor intra Românii în posesiunea moșiilor aceloră.

Autorul poveștii istorice, descriind toate acestea cu deamănuntul, ne lasă date bune și de vitejia Ungurilor surprinși și nepregătiți la revolta iobagilor lor. Așa de pildă, perceptorul de stat Kállai din Ribita nevoind a predă banii vistieriei, omoară nouă inși până ce căzută și el mort, iar când poporul din Telnă a dat peste nobilime, un stegar husar cu patru viteji ai săi fugărit vreo 500 dintre țărani, omorînd mulți din ei. Povestea sfârșește cu descrierea devastărilor din ziua de 11 Noemvrie din Galda, după care Horia se pregătește să intre și pe teritoriul comitatului Cojocna, unde însă îl așteaptă comandantul suprem contele Ioan Csáki, gata să-l înfrâne și să pună capăt sălbătăcimilor fără nici un sens ale oamenilor săi înfuriați, întru apărarea patriei sale și «a bunului său împărat», numele căruia fusese uzurpat de Horia¹⁾.

Altfel avem și o poemă de 10 versuri scrisă drept «epita» despre George Crișan, care s'a sugrumat cu sfoară în temnița dela Alba-Iulia, înainte de a fi fost judecat cu cei doi tovarăși ai săi²⁾ și e interesant, că poeme similare despre Horia se mai află și altele prin colecțiunile ungare publice și particulare³⁾. Tot asemenea se mai găsesc ici-colea

¹⁾ Povestea istorică cu titlul de «Sok nemes erdélyországi urak s magyarok romlásának keserves gyász» a fost publicată ca fragment și fără cunoașterea autorului ei, de Ștefan Szilágyi în revista istorică din Budapesta «Hazánk», vol. III. (Budapest, 1885), p. 425—441, făcând observația, că partea a doua a manuscrisului lipsește. Un alt scriitor (Coloman Dékány) însă publică peste 22 ani sub titlul de «Egykorú vers a Hóra-lázadásról» întreaga poemă, după un alt exemplar care ne păstrează și numele autorului, dar Dékány neavând cunoaștință de edițiunea ei citată mai sus, o tipărește ca necunoscută în analele societății istorice-archeologice din Deva; A Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1907-iki XVII. Évkönyve, p. 93—124.

²⁾ Publicată în revista citată «Hazánk», vol. II. (Budapest, 1884), p. 390—1.

³⁾ Editorul epitafului de mai sus (Samuil Borbély) observă, că posedă 9 poeme contemporane despre cruzimele lui Horia, dintre cari două sunt scrise românește; ibidem, p. 390.

rezlățite și alte poeme ungurești descriind evenimente mai noi în legătură cu Românii. Acestea însă ies din cadrul limitat al memoriului de față, în care am dorit să studiem amănuntele istorice ale *cântecelor istorice vechi*, cari întregesc în multe locuri cunoștințele de pân'acum ale literaturii și istoriografiei române; dându-ne în acelaș timp — chiar și după aprecierea d-lui Sextil Pușcariu — o idee destul de clară despre felul cum s'au reflectat, în veacurile trecute, diferite evenimente istorice în legătură cu Românii în cântecele «cobzarilor» unguri, din cari cele mai vechi privesc în mare parte, originea și vitejiile lui Ioan Huniadi ¹⁾.

Această constatare este cu atât mai prețioasă, cu cât — dacă am putea da perfectă credință editorilor — minunata legendă a corbului cu inelul și a originei lui Ioan Huniadi există la Români mai până în zilele noastre, cu toată frumusețea detaliilor tradițiunii ce ni s'a conservat prin poema ungurească a lui Heltai.

2. Balada publicată în ungurește de Iosif Vulcan sub titlul «A gyűű és a holló» a apărut în: *Román népdalok* (Budapest, 1877) p. 109 — 116 și o găsim pe românește sub titlu de «Ănelű și Corbulű» în *Poesia popurală, Balade*. Culese și scrise de At. Marianu Marienescu, (Pesta, 1859) p. 116—124.

3. Această baladă nu mi se pare să fie originală, adică cunoscută de popor, ci cred că este făurită de editorul ei (Marienescu) ori de vreun colaborator al său.

¹⁾ Din raportul d-sale în scris (dela 15 Octomvrie 1924) făcut despre studiul de față.

S U P L E M E N T L A „GLOSAR DE CUVINTE D I A L E C T A L E”

D Î N

GRAIUL VIU AL POPORULUI ROMÂN DIN ARDEAL

ADUNATE ŞI EXPLICATE

DE

ALEXIU VICIU

PROFESOR

Urmare la Glosarul publicat în *Anale* t. XXIX. Mem. Secţ. Literare

Prezentat de d-l SEXTIL PUŞCARIU M. A. R.

Sedinţa de la 11 Iunie 1924

Adeverî, constată, află; în povestea Mariei P. C. (col. propr.):

Luară (= luă) Maica-sfântă

Carte sfântă

'n mâna stângă,

Carte albă

'n mâna dreaptă

Toţi (= pe toţi) şhiii lui Dumnezeu

I-o cetit

Şi-i-o *adeverit* = constatat, aflat

agêst, (v. în glosarul la Colinde din Ardeal)

adaugă: 2. măciucă. Comunic. profesor.

Horea Avram, din Maier, jud. Bistr.-

Năs. Printre «grănierii» din Năsăud şi

jur *agest* = venitură; comunic. dr.

Gavr. Tripon.

amărală, l. d. amăreală (amar), *amărât*,
slab. Intr'o doină pop. din Crăciunel
d. s. (col. propr.):

«Că bădiţa-i mititel,

N'ascultă boii de el;

«Şi bădiţa-i *amărală*,

«Ară-o delniţă 'ntr'o vară».

anume şi *anumit*, sigur. În graiul vulgar:

«nu ştiu *anume*». Intr'o doină din Uricani (Jiu):

«Foaie verde de *spânac*

«Să spui, badeo, adevărat,

«Câte mândre ai în sat?

Şi să-mi spui, badeo, *anume*,

«Câte mândre ai în lume;

«Şi să-mi spui tu *anumit*,

«Câte mândre ţi-ai iubit?

arătătură, om mic, numai chip de om şi

blăstămat. Exemplu: P. bate pe N.,

întreabă Ion pe P. cine te-a bătut?

— Niculae!

— *Arătătura* ăla?

Unul nu-i dă pace la altul, acesta

zice: «şezi, măi, *arătătură*!»

arşelă, erghelie. În bal. inedită «Stoican»

(col. pp.):

«Când eră Stoican de-un an
 «Furà calul din *păivan*;
 «Când eră Stoian de doi (ani)
 «Luà *argela* dinapoi».

arhon, l. d. arvon, arvună; v. și *aron*.
 Cămarăș. deș. (Câmpie).

armănaș, demin. d. *arman* l. d. armean;
 pron. loc. din jurul Gherlei, Varviz, etc.
 Intr'o cimilitură din Varviz:
 «*Armănaș* cu haine scurte,
 «Ce găsește, tot ascunde».

(Iacătul).

astară, astăseară, de seară, ca i.-rom.,
 în graiul din Agrișteu și jur, Târnava-
 Mică, Jiu și aiurea:
 Intr'o doină din Hob-Uricani (Jiu):
 «Trandafir cu tri ramuri,
 Badea cu tri năravuri;
 «De-ași ajunge pân' *astară*,
 Unul să i-l scot afară».

babe, *ciocan* (nu *cocian*) mic de cucuruz
 cu *boambe* (boabe, boane) mici și rari.
 Crivobara (Bănat).

băciulie, măciulie, căpățina macului.
 Intr'o doină pop. (col. pr. din Mes-
 tecăc (Zarand).
 ...«Samănă tu mac în paie,
 «Să răsară fără ploaie;
 «Când 'a fi cu *băciulie*,
 «Eu ți-'oiu fi nevastă ție».

bălăiale, bălaie, bălă, albă, blondă. Intr'o
 horă pop. (col. pr.) din Măhaciu:
 «Asta-i mândra *bălălaie*,
 «Care ne face mălaie».

bărbătus, un «amnar» — cum se mai
 zice — de lemn, (fig. *ab*) înțepenit la
 dreapta în căpătâiul sulului de dinainte
 al rășboiului; în «bărbătuș» intră «*mu-
 ierușca*» (fig. *cd*), o lopățică de lemn,
 toată găurèle, în cari poate intră un
 cuiu, după trebuință, mai sus către
 vârf, ori mai jos, după ce au întins
 pânza pe sul. — Hida, *Trestia*, A.
 Nossa, st.

bărzôci, Agrișteu, Târn. mic. cânepa mă-
 runtă, care nu s'a smuls deodată cu cea

înaltă, ci după aceea. Și bărzôcii se
 pun la topit și fac călți din ei.

A. V.

bătlige, bâte de razem pentru șchiopi.

Crivobara, (Bănat).

beaua, de a —, umblă copilul *de-a beaua*.
 în patru brânci, — cum se zice
 pe alocuria, *beaua* = oia? *Ohra*,
 (Secaș).

bică, numai în gura copiilor: «bica,
 bica, tauru, samănă bălauru» (ca un b.)
 Intr'o cimilitură din Veza (Blaj) (col.
 pr.) «Strigă *bica* dintr'un deal» = rage
 taurul.

binele, «mama nu vinde binele» = bunul
 s. averea. Bănat (Biser. Albă).

blencăni, ca flencăni: a bate din gură.
 Intr'o cimilit. din Silivaș.rom.

«In pădure naște,

«In pădure crește,

«Vine 'n sat și *blencănește*.

blenderezat, suman —, = atârând prost.
 Intr'o doină pop. din Sebeș.-săs. (col.
 propr.).

...«Văzui pe toanta vinind

C'un suman *blenderezat*,

C'un mălaiu mare crepat».

Cfr. și vorba de batjocură: *bleoandăr*
 = nătărău.

boboloși, (din *boabă*) prin *Lipova* se nu-
 mesc *cocoșii* din grăunțe de cucuruz
 (porumb).

bolbotine, **bolbocine**, (pron. provine. din
 Bănat), fructe, poame. Intr'o doină
 pop. (col. pr.) din Reșița:

«Frunză verde *bolbocine*,

«Doru-meu e mare căne».

boldișor, deminut, cu gen. schimbat, din
 boldă, boltă = prăvălie. Intr'o doină
 pop. din Șieuș (Bistrița), (col. pr.).

«Am avut și io-'n drăguț

«Și l-am ținut ca pe-un struț,

«Ca pe-un struț din *boldișor*

«Să nu-l bată vânt și colb».

bor, melcul, s. bourelul, pe la *Blăjeț*
 (Mediaș).

bort (bord), bolovan v. bord. «du-te la birt și-mi adu un *bort* de sare».

Crivobara (Bănat).

bortoc, un mincinos mare, sacul cu minciunile.

Bucium-Șasa, 1905.

bosioc, busuioc, bot. basilicum. Intr'o doină pop. (col. propr.) din Ilva-mare:

«*Bosioc* roșu din șetre

«Cântă la noi două fete».

brata, badea, prov. d. Bănat.

«*Brata* cu cocia goală

«Suie-mă că mi-s ușoară»...

Chizdia (Timiș) col. pr.

Pe la Crivobara (Bănat) *brata* = unchiu *tinăr*; de e bătrân, îl numesc unchiu.

brățire, v. m. s. brăcire.

Crivobara (Banat).

breze, în Pânade 1. Blaj «floricile din vâlcele», cum scrie Cipariu într'o poezie. V. cit. la vorba *ochieșele*, mai jos. Este planta: Heidenkraut, în bot. *briza media* (?).

broaște, cele două cârlige de fier dela «felehart» (v. acolo) (Șura-mare Sibiu).

broățic, broasca verde, care se zice și brotác, *broscoiu*:

«Strigă-un *broățic* din părau».

Țebea (Zăr.), col. pr.

buð, femeile când leagăna copiii zic: «abuð, buð, buð. Agrișteu Târn. mic. și Ciachi Gârbău.

bucăcioare, demin. d. bucate. Intr'o doină pop. (col. pr.) din Ceanul deș. Câmpie:

«...Numa' o beată turturea

S'a aflat, că i-a ținea,

Și s'a dus pe subt răzoare

Să le-aducă *bucăcioare*».

budie, budiu mic, șteand, budacă fig. în batjocură: scurtă-groasă:

«Joacă, joacă, tu *budie*!

—«Io-ași jucă și nu mă 'mbie!»

bugăt, mai des: bogăt, tonul pe *gă*, desul, mult.

«Dar eu știu *bugăt* de bine,

Că beă vin și mănă pâne».

(Ragla, col. pr., Bistr.- Năs.).

burajiu, *la* —, la petrecere, la joc.

Fildul de sus.

bursucă, a se —, busumflă, mânia, supără. Intr'o horă pop. din Șard (Alba-Iulia) (col. pr.):

«Mândra înaltă, cât o nucă,

Toți feciorii se *bursucă*!»

burtucal, pe la Bouțariu (Hațeg) se zice: *brutucal*, prin metateză ca: crapă < capră.

butuc, la șăpcari, este o formă, de lemn, cilindrică, deasupra rotundă, ca emisferă; pe acela trag șăpcarii șapca să se usuce și să-și iea formă.—Blaj, col. pr. **cal**, se numește, pe la *Georocuta*, și aparatul de lemn (fig.), înțepenit de-o masă, pe care deapănă femeile bumbacul cumpărat din prăvălie.

călămariu, calamară, călimări.

...«Nu-i diac, s'o poată scrie,

Nici de ar fi cerul hârtie,

Și luna un *călămariu*,

Iar soarele — un *diecel*,

Să tot scrie mărunțel».

Doina pop. d. Mihalț, Blaj, col. pr.

calcă, «il — nevoia s. nevoile» = are *epilepsie*, «*călcătură*», «*nevoie*».

«Dă-mi, bade, năframa ta,

«Să le fac (= vrăjesc) doar' le-a *călcă*».

Doină d. Măhaciu, col. pr.

căllu, — ă, apă — ă = călduță. Lunca-Cernii. Aron Mihaiescu și Dr. Bariț Cluj, auzit prin Orăștie.

căluș, — *de alune*, trei sau patru alune concrescute într'o coajă comună.

Vașlab (Giurgeu). Eug. Rus, st. VI.

cămară, — împărătească, oficiul erarial, erarul. Doina pop. din Ighiu (Alba-Iulia), col. pr.

«Și-am umblat din țară 'n țară,

«Ca banii dela *cămară*,

«Și-am umblat din țări, în țări,
«Ca banii dela *cămeri*».
capăt, aflu, găsesc. Intr'o doină cătă-
nească din Spătac (l. Blaj), col. pr.
«De m'ar fi făcut (= născut) maica
«Deodată cu frunzuța,
«Neamțul nu mă *căpătă*»
cârciu, primitivul lui *cârceiu*, *cârcel*. Din
cârciu este și diminutivul: *cârciuț*. Am-
bele aceste le-am aflat ca *porecle* la
numele de familie în Pânade: Câm-
pean — Cârciu și Câmpean — Cârciuț.
cârșnic, adaugă: mai frecuent și mai co-
rect: *cârșnic*, pe la Jabenita l. Reghi-
nului săs.) se zice: *săculeț*. (col. propr.).
cârșjele, floarea ce se zice și *bocioi*,
crăiță, flparea Doamnei, hot. tagetes
patula, v. și buzdugi. (Câmpie), pass.
cășună, «i — », (tonul pe *că*), îi trece prin
minte,—prin gând. Crivobora (Bănat).
prin Agrișteu (Târn.—mic) și Brașov.
cătărea, *acătărea*, ton. pe sil. *tă*, în zi-
cerea: «nu-i acătărea» = nu-i ceva ales,
frumos, plăcut ș. a.

Crivobora, Lugoș.

Prin Ardeal: *acătare*, în uzul general.
cată, pe Târn.-mică: *coată*, = caută, tre-
buie, totodată și *caut*. Intr'o sat. pop.
(col. pr.) din Ilva-Mare:
«Acuma biata nevastă,
«N'avu alta ce să facă,
«*Cată* (= trebuie) joculul să-l
cate (caute)».
căfân, colț, stâncă, peatră. S. Georzel
rom. com. Hor. Avram, prof.
ceăcea, *cetica*, tetea.

Crivobora (Bănat).

Cfr. istr.-rom. *ciqce*, tată.

ceapfă, ceapsa, căiță, «gâteală». Intr'o
sat. pop. din Boj, jud. Cluj, (col.
pr.):

«P'in părete, ca prin gard,
«Canii 'n casă au intrat,
«Oale, blide, au stricat,
«*Ceapfa* ți-o au sfărțicat».

cergălăi, o comisiune de inși dintre cu-
ratorii bisericești și alții, cari a 2-a zi
de Paști de dimineață pleacă în sat și
umblă dela casă la casă, să capete ouă
și colac pentru petrecerea obișnuită din
a 2-a și a 3-a zi de Paști.

Poșaga de sus (munț. apus.).

cernău, negriu, brunet.

«Nu țineă (ținti) ochii la mine,

«Că ochii mei îs *cerndi*,

«Și'nceluie boii tăi»

Cerg-mic, col. pr.

cheluit, l. d. celuit, ung. csal, *înșălat*.
Doina pop. din Ohaba (Făgăr., col.
pr.):

«Cu ochi negri de ochit,

«Cu gura de *cheluit*,

«Cu sprâncene de-amăgit».

cherchiu, doară: terciu (?). Intr'o horă
pop. din Mogoș-Cojoc. (col. pr.):

«Să jucăm pe fata Cosmii

«Că ne dă *cherchiu* cu pumnii;

«*Cherchiu* nu plătește mult»...

chiara, pe la Șoncuta-mare, se numește
chiard răsboiul s. stativale: «nu pot,
că am *chiara* în casă».

Com. p. Adrian Oțoiu, el. lic.

Cfr. Mold. *teara*, pânză.

chiblă, Crivobara (Lugoș), măsură de
capacitate pentru solide, cuprinde două
măsuri (v. acolo).

chilă, (în Ardeal numai adj. *chilav*) la
Crivobara (Lugoș) = năcaz, «*val*», cum
mai zic în părțile locului.

chipăț, măsură pentru solide = $\frac{1}{4}$ din
ghică (v. acolo).

comunic. Al. Trușăș, Giorocuta, jud.
Sălăgiu.

chiton, șuba de lână albă (țundra neagră
se numește *suman*).

Feldru-Rodna. J. Mureșan, preot.

cioabă, și masc. *ciob*, oală stricată la
gură, frântă la margini. Intr'o doină
pop. (col. pr.) din Sebeș. săs.

«Cu borșu nestrăcurat

«Da' într'o *cioabă* băgat».

«*cloăna, cloana! cloăna-ne!*» expresie de strigat porcii, prin Vălcăul român, jud. Sălăgiu. Comun. Al. Trufaș, st.

cioarcă, ceură, ceacără, chioară;

«La fata cu 6 boi,

«*Cioarcă* de ochi, de amândoi».

Doină din Rebrîșoara, jud. Bistr.-Năsăud (col. pr.).

cloc, oala lungă și subțire, la mijloc mai largă, la fund și la gură mai strântă.

Cămăraș, *deș*. (Câmpie).

ciumă, tăciunile de pe cucuruz: «do-boară *ciuma* acea de pe cucuruz», se zice prin *Hațeg* Const. Munteanu, st.

ciurez, buhă «numai câte o cucuveică și câte un *ciurez* se mai aude»...

Cfr. Moldov. *ciuhurez* și *huhurez*, — cum se — zice și'n Ardeal pe la Gherla.

ciuturigă, trunchiu de fag tușinat, pe dinăuntru scorburos.

Bouțariu (*Hațeg*).

ciuză, v. la oglăjie.

cleancă și *cleangă*, creangă, de aici: *clengăros*, *crengos*. pron. loc. Blaj.

cleașcă, singular dela *clește*, instrument de lemn, cu care ciubărarii noștri moși, prind doagele de cerc, până le pun în rând, când dreg vreun ciubăr desfăcut de tot, numai doage.

Dela un Vidran, în Blaj.

clifan, pej. *clifoc*, prin Agrișteu (Târn. mare) *crifoiu*, o bucată s. *felie* (cum zic pe la Blaj) de pâne mare. Chimiteln. d. câmp; în Rîciu (M.-Turda, Câmpie) se zice: *scrifon* de pâne. A. Viciu.

clombiță, demin. d. *cloambă*, *cleoambă*, creangă, ramură; Dumitra, A.-Julia (col. pr.), de aici *clomburat* rămuros.

coă, scurt. din *caută*, *caută*, = *trebuie*:

«Casa voastră-i casa hădă

«Cine mere *coă* să rădă!»

Săndu (Turda) col. pr.

cocovardă, plăcintă subțire, ce pe la Blaj și jur se zice: «*clătite*».

Berchiș, (jud. Turda-Ar.).

codeață, în Feleac, l. Cluj, se numește locul, lunca, unde nu crește decât «coada calului».

codorle, *codăriște*, *codoriște* = coada s. mânerul unui biciu.

Crivobara (Lugoș).

codreț, diminutiv din *codru*. Așa am găsit o poreclă a numelui Cipariu din Pănade: «Cipariu — *Codreț*».

coleșer, instrumentul cu care se mestecă «coleașa» (= mămăliga), pe Târnavă și 'n Bănat: mestecătoria.

comis și *prefont*, pânea ostașilor, — în limbajul cătănesc din Ardeal, *passim*.

comoară, «frunză verde de — », plantă de colorarea ferului, crește pe locurile, unde s'a stărpit pădurea și prin cimitire; cred că de aici i-se trage numirea, fiindcă cimitirul se numește și *comoară*:

Bănat, Chizdia.

coptă, gaura în țăr murul râului s. lacului, în care se retrage racul; o fac valurile de apă. Se zice pe Criș.

corău, țigan.

Nocrich, (Sibiu).

cortorele, pl. deminut. d. *cort*,-uri, su-pune singularul *cortorel*, slab *cort*:

«Unde sunt tri *cortorele*

«Acolo-s căsile mele!»

Doină, d. Micăsasa (Blaj), (col. pr.).

cotare, (căutare) *asentare*, în întreg Ardealul.

crâmf, «un — de pâne» pe la Ic odul Mare (com. Dr. Gav. Tripon) = un *cârșan*, cum se zice pe la Oieșde (Alba Iulia), com. de prof. Traian Popa, = o *felie* mare, un *călcăiu* bun, strujea bună de pâne.

crâșcă, într'o doină din Ilva--Mare, Bisrt. Năs.):

«Tinerel, ca și-o bumbușcă

«Hădele pe mine *crâșcă*»...

scrășnesc în dinți (col. pr.).

credinți, a — , a logodă s. *încredință*. În poez. pop. la nunți (col. pr.).

creastăfel și creastăfeă, o iarbă, ce în germ.
se zice Wundkraut.

«Crestăfel de lângă drum,
«Spune-i badii ăl nebun...»

din Hob-Uricani (col. pr.) (j. Hunie-
doara).

erieă, contr. d. *cred că*.

Crivobara (Bănat).

croajă, l. d. crosnă, sarcina de lemne.
V. și *crôsnie*.

Bouțariu (Hațeg).

cucă, adaugă: Istro-românii zic: *kukëi*,
kukeit, *kukësk*, «*kükavitsa kukeă*».

auzit în Susnievița (azi Frascati).

cuculbău, melc, bourel, *Gherla* și jur.;
v. și *culcubău*, ear prin *Micuș* (l. Turda)
se zice chiar *curcubeu*.

cuiuș, mluș, într'un joc de copii prin
munții apus, să nu fie: *cujus? meus?*

Bucium, Bistra, 1914. A. V.

culeubău, prin *Ghiriș* melcul, l. d. *cucu-
bău*, cum se zice pe la *Gherla*, *Nicula*,
Lăpușul, ung., *Sava*, *Feleacul* săs.,
Giula etc.

cuptrușit, «vântu-o —», probabil cuptoro-
șit, într'un bocet din Răchitova (Bănat).

«Florile au picat

«Și le-am cuptrușit,

«De n'au putrezit!» (col. pr.).

curăce-l! croește-l, lovește-l, bate-l:—

«Și atunci c'o bătă mare

«Cărde-l peste spinare».

Colect. d. poez. pop. A. V.

curărușă, cu $r < l$, curelușă. Săcădate
(Sibiu), (col. pr.).

curună, pe la Varfalău, l. Turda, rota-
cism l. d. cunună, (col. pr.).

curecă, adaugă: în jurul Huniedoarei,
ceace pe Târnave se zice *clichind*, (din
săsescul *Klidchen*), iar pe Mureș:
mânecariu.

cuvântă, ca verb act. transitiv: *a-l cu-
vântă* = agrăi.

dădăori, *de* —, de două ori, d. e. a fost
în pădure după lemne de dădăori».

Vașlab (Giurgeu).

dalbineată, albeneată, cu *d* epentetic pen-
tru încungiurarea hiatului în doina

pop. din Silvaș. rom. (col. pr.).

«Hai mândruță *dalbineată*,

«Nu te țineă așa făleată.

dapără, deapănă, dapănă, rotacism în
doina pop. din Varviz (col. pr.).

«Bră, bră, baie oacă,ă,

«Sezi tu jos și *dapără*».

dărăboanță, tiriboanță. Cămăraș. deș.
(Câmpie).

dau, — *fata*, o mărit; «*ii bund dată*» =
trebuie măritată:

«Fost-am și io odată fată,

«Maica-a zis că-s *bund dată*

«Fost-am și io-odată floare,

«Maica a zis că-s *ducătoare*» = de
dus, de măritat, doină d. Măhaciu
(col. pr.).

de-a-una, drept, direct:

«Badea, dorul dela tine,

«*Deauna* la mine vine»

Dumitra, Alba-Iul., (col. pr.).

diac, diecel, scriitor, student, în poez.
popor. passim., dar și cu însemnarea
de *cantor* în biserică.

dî-lu, contr. din (în) *dî*-[reptul] *lu*; cum zic
pe la Blaj și jur: *diript*, din *direct* =
drept, față 'n față, vis-à-vis.

Ocna Sib.

donicuță, mică doniță, cofiță;

«Nici cu mere roșiută (e)

«Făr (ci, numai) cu vin din

donicuță»

Sard. Alba-Iul., col. pr.

drăglu, dărgul, — instrumentul de lemn
(este și de fier) cu care trag cărbunii
(jarul) din cuptorul de pâne. Este ca
o sapă cu coadă lungă.

Crivobara (Lugoș).

drall, l. d. dracul, la Daia (pl. Vințul de jos).

drept, în înțelesul de dreptate: «nu-i cu
drept» = nu-i cu *dreptate*.

Bucium-Șasa (col. pr.).

dîru, (pron. *dî-ru*) ceace în Ocna-Si-
biului se zice *dîlu* = în dreptul lui (i),

iar în Blaj și jur: *divip* (= direct) = în drept cu, față cu și lângă.

Mihalt, Alba-inf.

driclelă, salteaua umplută cu paie (Pe aiuri se zice dricală num. la cea umplută cu pene).

Crivobara, Bănat.

drugăleată, fus mare, făcut a nume pentru a toarce cu el lâna de bățut.

Cărnăraș. deș. (Câmpie).

duceătoare, de dus, de măritat, v. cit. la *dau fata*.

dnee, pl. din *dutcă*, veche monedă austr. de aramă, în val. de 4 crețari, — vorbă obsoletă și numai în poez. pop.

duc lăn, (sârb.), prăvălie, — Bănat.

dulău, dovieac, s. «bostan de țară», cum se mai zice.

Nocrich, Sibiiu.

dulut, pe la Mihalt (Alba-inf.), v. durut,

dupăci, a — , *dupăcit*, 1) o cusătură făcută a doua oară, ca o tivitură așa: pune întâiu un petec, îl fixează pe dos, apoi pe față îl «dupăcește». Chimitelnic (Câmpie) Valeria Maior. 2) a *dupăci* = a bătuți: «calea-i dupăcită». Vașlab (Giurgeu).

en, cet. Ien, Ieni, ia, (iată) interjecț. în gura poporului passim.

ele, cu e de tot deschis, din Singular *a*, l. d. cele, passim.

fălecele, se numește ruda rotilelor.

Cârța săs. Făgăraș.

făleț-ă, (ton. p. ult.) din *fală* = făloasă. Intr'o doină pop. din Silvaș.-rom. col. pr.

«Hai mândruță dalbineată

«Nu te țineă-asa *făleată*».

fălicios, cam fălos, care se fălește, superb,

«Bădița hăl *fălicios*,

«Mere pe uliță 'n jos».

Sându (Turda), (col. pr.).

făună, *bună* — , soiu bun de vite.

Eu am auzit și *făuld* și *faura*: «nu-i *făuld* bună!»

fauor *), pron. loc. l. d. faur,

«L'am văzut, fată, oftând,

«Caii la *fauor* mănând».

Torac.-M., col. pr.

făr, (fără) în graiul vulg. și'n poez. pop. — ci, numai, passim.

feleharț, la căruță, lemnul orizontal înțepenit peste capetul dinapoi al rudei (oiștei) căruțului; cele 2 capete ale acestuia legate cu 2 fere de capetele osiei de dinainte (aceste 2 fere încă se numesc *feleharț*). De *feleharț* se leagă funiile cailor prin mijlocirea alor 2 lemne mobile numite *cruci* (pe alocuria: *chișarfaie*); fierele, cărlige, de cari se agață *crucile*, se numesc *broaște*.

fieia, a) un joc de copii «de-a *fieea*», pe la Blaj. b) «d'*aficia*, d'*aficile*», pron. loc. din *fitea*, v. m. s. fetea.

Crivobara (Bănat).

fîlîrîngă, pe Târnave: *fîrfirigă*, monedă de 5 cr. poate că din germ. *fiunfer* = de cinci. Cf. *fîrfiric*.

Legiu (Câmpie).

fiò! interj. = destul.

Crivobara (Bănat).

firea, «dela mine iea-ți — », gândul, — mintea, poez. pop.

firea'-firea', = *fie*, *fie*. Intr'o colindă din Blaj, scrisă de mine:

«...Și putere am prea mare

«*Firea'* de a te răstignirea,

«*Firea'* de a te *slobozirea*».

Obs. infinitiv lung, l. de infin. scurt.

fiță, chitanță, *chita*.

Crivobara (Bănat).

«*flori domnești*», bot. *graphalium leontopodium*, passim.

fonár, lampa de grajd. Cfr. *fănar*. *Suplainu*.

B. Năsăud. A. Viciu, inv.

forcoți, a — a fierbe, clocoti: «așa *for-cote* sângele în vine». Pe la Blaj se zice: *fleorcoți*, a ferbe cu sgomot, ca

*) Cum se aude și *aur* (aur).

- d. e. varza (curechiul). Bucium şasa, 1905.
- fortoană**, furtună.
- Camaraş. deş. (Câmpie).
- freca**, a — mămăliga = a o mestecă.
- Nocrich (Sibiiu).
- frumuşia**, frumuseţa:
- «Nu-i frumoasă *frumuşia*,
«Da-i frumoasă omenia», în doina
din Nocrich (Sibiiu), (col. pr.).
- frângie**, brâu (în costum, fem.)
- Posmuş*, pl. Teaca.
- a **frunzi**, frunzeşte = cauzează freamăt
de frunze. Intr'o cimilitură din Cisteiul
rom.; «Cine trece peste pădure şi nu
frunzeşte?» (umbra).
- funceu**, funia, care se face din fonfui,
- «Şi le leagă cu *funceu*,
Să s'audă din părau».
- Doină din Ţebea (col. pr.).
- furişor**, gândacul galben de Maiu.
- Legiu* (Câmpie).
- furteaţă**, mătrice, reumă, *Ocna-Sib.* şi
Luduş (l. Miercurea).
- gălbînă**, în Bănat v. coptă.
- Galileu**, munte(?) Intr'o colindă din Mi-
căsasa, scrisă de Marian Cosma, el.
lic., cetim:
- «Eu de aici mi-'oiu *însbură*
Sus la nori,
Între nuori,
Intr'un vâr de *Galileu*,
In poarta lui Dumnezeu»
- Col. popr.*
- gâmbă**, pe la Iclod, Reteag, Dindeleag
(pe Someş) = nevoie, stropşală, epilep-
sie, d. e. în zicerea: «luă-te-ar *gâmba*!».
- gâşleji**, căşlegi, cărnilegi, carneval.
- Crivobara (Bănat).
- găurèle**, podoabe în cusături făcute «à jour»,
- «C'o păreche de obie,le,
«Cusute cu *găurèle*».
- Cerg. mic (l. Blaj), (col. pr.).
- ghică**, din ung. véka feldără, baniţă (mă-
sură).
- Giorocuta, Sălăgiu.
- ghicăjăl**, deminut din *ghicaş* (acesta în uz.
general) pietricea rotundă de cuarţ.
- Vaşlab (Giurgeu).
- ghişă**, **ghişoiu** (aceasta e şi nume pr. fa-
miliar). Cfr. visă (pron. yisă) *germ.*
gieszen, a vărsă; deci ghişă = cata-
ractă, se aude între Mărgineni. A. V.
- ghiu**, abundenţă (de recoltă); Intr'o
doină din Micăsasa (Târnava mică):
- «Dare-ar Dumnezeu un *ghiu*,
«Să mănce şi cucu grâu».
- (Col. propr.).
- grănat**, grâu, săcară; (suf. *at = et*, ca în
brădet, făget):
- «Şi să vindă *grănatul*,
«Să deschidă lăcatul...», —
- Balađ. d. Şonfalău, Târn. mic. (col. pr.).
- gripsă**, pe la *Nocrich*, (Hărtibaciu) v.
gripcă.
- grumură**, a — , a acoperi ca o crustă.
- Intr'o colindă:
- «... pe-o gură de raiu
Boare îmi trăgeă,
Măru-mi legănă,
Merele-mi pică
Masa-mi *grumură*».
- (Col. pr.).
- guib**, jachetă fem.
- Posmuş*, pl. Teaca.
- gurucă**, ca şi gură, termin de desmier-
dare, metafor. = drag, iubit, scump, —
passim.
- guţă**, **guţ**, **guţule**, scurtat din *drăguţ-d*,
ca termin de desmierdare, passim.
- hăizav**, «om — » = om puternic, tare.
- Şomcuta-M.
- hăimălac**, hălăoe, mare şi proastă, ne-
ghioabă, — termin de batjocură; în-
tr'o horă din Micăsasa (Târnava-Mare)
col. pr.
- «Mândra naltă *hăimălac*,
«Cum dă soarele, se 'moaic».
- hamfău**, (ung. hám-fa) lemnul dela că-
ruţă s. trăsură, de care se leagă fu-
nşile hamurilor.
- Georocuta Sălăgiu.

hăplău, batjocură, 1. mare și prost, *Blaj* și jur; 2) care mănă mult.

Crivobara (Lugoș).

hărcie, cu ton. pe â, hârte. Cămar deș. (Câmpie).

hărmăni, Bănat, se zice și *piroți*, v. acolo.

«Ce mai hărmănești?» = ce mai faci?

hășeli, așchii; într'o leg. pop. Povestea Maicii Domnului:

«O meșter de lemn

«Hășcii multe și bani puținei».

(col. pr.).

helciu, «am curățit casa *helciu*», Melania Banciu din Seliște; «să speli rufele cumu-i *helciu*» (Blaj) = alb, curat. Așa și la Hidiș = «rufe spălate cumu-i *helciu*», cfr. moldov. *hêlge*.

hiără, ferea. Rășinar.

hodolean, odolean, odolan, bot. Valeriana officinalis și — dioica. Silvaș. rom. (col. pr.).

«Cu carul de *hodolean*,

«Cu biciul de măgheran».

holdă, în Bănat = un loc (la hotar) «pământ cam de un lanț».

holteraș, pron. loc. Brad, diminut. din holteiu, junișan:

«Dragostea de *holteraș*,

«Ca cărna de iepuraș».

horă din Brad, (col. pr.).

hultur, pron. locală l. d. vultur.

Vașlab (Giurgeu).

iarbă neagră, bot. brunella vulg., cal-luna vulg., scrofularia alata.

«Floricea *iarbă neagră*,

«Am o mândruliță dragă».

Bistra, (col. pr.).

iașt', scurt. din aiașta, asta = aceasta:

«Lasă-mă, bade, de mână

«Să m'arunc în *iașt'* grădină».

Doină din Ilva M., Someș, (col. pr.).

ibomnică, pron. loc. l. d. ibovnică, drăguță, amantă.

«*Ibomnica* părăsită

«Și ea trebe miluită».

Toracu M. (Bănat), (col. pr.).

ibôștie, (4 silabe), loc de o —, «am o *ibôștie* în șes = un loc de 8 (opt) «mierțe» (felder, banițe), = de un jugăr.

Vorba este din turc. *ivașe*, *ievașe*, — după Cihac (El. sl. 587) «torche — nez, caveçon, morailles», ștreangul, funia scăpăstrul, pus în gura calului așa, cât să-i strângă buza din jos; — deci: loc, cât ai măsură cu acea funie, cu acel căpăstru. — *Vidrasdu* (l. Mureș).

îmbârligă, a încovoia ca să facă cerc. Intr'o satiră poporană din Agrișteu, Târnava mică:

«Fata popii cea mai mare

«Șade 'n c... și face zale,

«Cea mai mică le '*mbârligă*

«Și le dă pe mămăligă!»

împrejură, a —, verb. act. trece, umblu în jur:

«Umblă badea *mă 'mprejoară*,

«Nu mă, bade, *împrejură*»...

Ragla (Bistr.), (col. pr.).

înceur, *mă* —, mă înfior; pronunță loc. Vașlab (Giurgeu).

îneureubat, nehotărît; nici încoace, nici încolo. «N'am vrut să mă *încurcubeș*» = să mă încurc, — a zis un om din Alișd, jud. Timiș. Același: «*vreme încurcubată*».

îndemn, pron. înghemn, cu înțelesul de încep, *pornesc*: «am *îndemnat* *pără* contra frate-mieu».

Șomcuta-M.

între, înainte, pe Târnave, iar pe Secaș: *întente*. În cimilitură:

«Am o iapă, când rânchează,

«Nime '*ntre* nu-i cutează».

din Micăsasă (Târn.-M.), col. pr.

î nflurit, cu u din o ca sicil. *ciuri* l. de fiori. Intr'o colindă din ț. Hațeg,

«Și se *dede* la hodină

Sub un pom mândru '*nflurit*,

Florile l-or cotropit...

Bănat și Hațeg.

îngheraș, demin. d. îngher l. d. hîngher, germ. = cală u. Intr'o ba. pop

(col. propr.) «George», din Toracul-M.
(Bănat):

«Iar' nănașul

«Ingherașul».

înrotat, rotund. Intr'o doină din Ilva M.
(Bistr.-Năs.) col. pr..

«Păunaș mândru 'nrotat,

«Dulce ai fost la sărutat».

V. înnotat, în Glos.

însoșitură, însoțire. Intr'o doină din Pe-
telca (Alba inf.), (col. pr.)

«Săraca singurătate

«Mult mi-ești sor

«Și mult mi-ești frate

«Și de 'nsoșitura ta

«Mi s'a 'năcrit inima».

înstruță, a — a, a face struț, a pune bu-
chere de flori:

«Să o taie doamnele,

«Să 'nstruțe icoanele».

Rebrișoara, (col. pr.).

înfinat, «copila eră tare înfinată» Țagu
Mare, Chimitelnic, Câmpie, Ocna Sib.
= încăpăținat, cerbicos.

însbură, sbură. v. vorba Galileu.

japă, (Blaj și jur) = nuieă lungă, vargă,
«dă-i cu japa!» Prin Boufariu (Hațeg)
se zice japeă.

judeceasă, femeia județului, judelei.

«Ce te ții, bade, făleț,

«Că tată-to nu-i județ,

«Nici mumă-ta judeceasă

«Nici soru-ta preuteasă».

Biia (Târn.-mică, col. pr.).

județ, județasă, într'o chiuitură din Bu-
cerdea grân. (l. Blaj):

Măi bădiș'o albineț,

Ce te ții așa măreț,

Că tată-to nu-i județ,

Nici maică-ta județasă,

Nici soru-ta preuteasă.

junere, pron. loc. ginere; într'o Satiră
din Silivaș-rom. (Alba inf.):

«Na, junere, boi frumoși,

«Na, junere, vaci cu lapte».

(Col. propr.).

jurători, martorii cari jură:

«Și ai jură cu jurători,

«C'o purtat un car de flori».

Sat. d. Crăciunel. d. s. Târn.-mică,
(col. pr.).

legiuit, osândit s. condamnat prin lege.

Intr'o baladă din Ciuguzel (Alba inf.,
col. pr.).

«Cine dracu o vâst așa,

«Fată, ca o peuniță

«Legiuită la temniță!»

libovl, a se — , a se veseli, a-și petrece
cum îi place. Târnave.

licofrești, copiii numiți cam în glumă,
doară, în l. d. logofești; într'o sat.
pop. din Varviz (col. pr.):

«Să mă duc la sora 'n târg,

«C'a făcut tri licofrești

«Cu părul de aur, creț.

litră, mică măsură de pond, ieșită din
uz. — Blaj.

luliu, prin Agrișteu și Bălăușeriu j.
Târn. mică, se cântă copiilor, când
îi adorm; e identic cu nani-nani. În
comuna Pânade acest cuvânt îl găsim
ca poreclă: Borcea-Liuliu.

loc, de — , în zicerea: «ba, de loc» = nu,
nici de cât; inse într'o colindă din
Sâncel (ca și'n graiul de toate zilele
din părțile locului) se zice în înțelesul
de: îndată, imediat:

«Sufletul că l-a mustrat,

«Și de loc s'a spânzurat!»

colindă spusă de Emil Frățilă, scrisă de
elev. lic. Visente Frățilă, din Sâncel
l. Blaj.

Luț, vale din jos de Reghin Bescu.

măram, foarte des întrebuințată în Ocna
Sib., din magh. ámbár, barâm, dar în
înțelesul de: deși, măcarcă.

mărgărete, «peana» (bucetul de flori):
«podobită 'n mărgărete, mărgăritare;
poate floarea mărgărita, bot. bellis
perennis. Biia (Blaj) col. pr.

mășule, față de masă, măsăriță, într'o co-
lindă din Cârnești (ț. Hațeg) comunic.

d. elev. licean Marian Hica, dictată de Dănilă Hica, de acol:

«Cu *măsaie* de mătasă

«Sus pe ea *măncare-aleasă*».

mătăhală, femeie mare și proastă și la forma exterioară, hălăoie și neghioabă;

Da' nu-i hibă (greșală, sminreală) din sucală,

«Că-i hibă din *mătăhală*».

Sat. din Micăsasa (Târn.-M.) (col. pr.)

măzăcie, necurăție (externă), murdărie; din **măzac**, necurățit, murdar.

Vașlab (Giurgeu).

meală, forma femen. întreagă a substantivului *miel*, mia, mială;

«Mielele pasc pe costișă,

«Lupu șede 'n dâmboviță;

«*Miala* paște și se culcă

«Lupu sare și-o apucă».

Buduș (Bistr.) col. pr.

miériză,

«când miériză vitele» = stau zăcând într'amiaz; este lat. merities.

Bistra, munț. ap.

mimiligi, bomboane.

Șura-mare (Sibiu).

míngea, joc de-a—, ce se zice «*de-a mija*» se face așa:

I. Dintre mai mulți copii în rând, unul numără zicând: *zîcta, zîcta, mandalela tomisvara, țâng, băng*, du-te 'n câni, *mingi*! Copilul, pe care cade vorba «*mingi*», acela merge și «*minge*», *mijește* — cum zic pe la Blaj și jur.

Feleud. (I. Aiud).

II. In jocul de-a «*mingea*» obișnuiesc a număra și așa: *oni, doni, tri, patromi, cînca, linca, stochi, bochi, sclava 'n cioc*, zece vorbe, joc de cuvinte (?), pe cari colectantul Eug. Pașcu, st. din *Feleud* le numește «*numeri bătrâni*». Copilul pe care cade vorba «*cioc*» acela «*minge*».

mișcoranță, «să nu faci ceva — vi-clenie, înșelăciune; «lucrul ăsta-i cu multă—, = istețime, dibăcie. Blaj. A. V.

miuș, = meus?

Bucium, Munții apus, v. cuiuș?

mogongheață, pron. loc. l. de mogândeasă (Blaj), = mătăhală, mare și proastă; Chizdia, Timiș:

«Strâng în brață o *mogongheață*», (col. pr.).

moștește, ca după morți: într'un cântec din Copand (Alba inf.):

«Trecui Dunărea pe-un pește,

«Mândra mă cântă *moștește*».

(col. pr.).

moșăiu, ud bine; l-a *moșăit* ploaia; «ii plouat de-i tot *moșăit*». Blaj.

moșântoc, tare nătâng, prost, nătântoc.

«Motântoc, șede la foc».

Micăsasa (Târn. - M., col. pr.).

muierușcă, a doua parte constitutivă a instrumentului dela sulul dinainte al răsboiului, cu care întind pânza. Vezi sub voc. «bărbătuș».

miure l. d. mare,

tiure, l. d. tare, este pronunță popor. locală pe la Hălmoșd (Sălagiu, către Bihor).

mușulic, ceea ce pe aiuri se zice *sipcă* (magh.) V. *mușlică*, sub voc.

Crivobara (Lugoș).

năspreală, înăspreală, scrobeală. Blaj, passim.

nece, exclamațiune, ce se aude pe Săcaș, d. e. în Roșia: «asta n'o fac, *nece*» = odată cu capul, *nici mort* (nex, necis, nece = omor). Auzită și comunic. de I. M. Moldovan, Blaj, 1914.

neșură, a —, a supără, s. intristă pe cineva: «*nu mă neșură*».

Tagu-M.

ni, **nîl** (cet. nyă) expresie din *Georocuta*, când strigă vișălul.

nicăria, metateză din *nicăirea*, frecvent prin Ardeal, pe Târn.-Mică.

nici-care, în Bănat (Hususău) = nici unul.

nienie (nyenye) = nene, zice nora la so-crul-său.

Bucium l. B.-Huiedin.

nyilăr (nyilăr), metru de lemn de foc, cum se fac în pădure: «Al. meri (mergi) mâne la *nyilări*?» (să ducă stânjini la gara călii ferate).

Georocuta.

numărûş, sorţi, număr, la recrutare, Ardeal.

oblanic, ştergariul făcut în formă de cerc, ce se pune pe cap, când duc apă cu şofeul (ciubărul)

Crivobara (Lugoş).

ochieşele, prin Chimitelnic. d. câmp şi pe Târnava-Mică (Pânade) pe alocurea şi *ochişori*, flori cu corola galbenă; seamănă cu «*buzdugii*», bot. *anagallis arvensis*.

Intr'o poezie popor. de T. Cipariu (publicată în «Unirea poporului» No. 39, 1922):

«Că Măriuţa s'a jurat

Pe breze, pe *ochieşele*,

Floricele din vâlcele,

Jurământ înfricoşat!»

ochit, «s'a ochit» zic ţărenii noştri primăvara de timpurşu, când s'a topit zăpada rotogoale mici şi s'a făcut rost de păscut oile în acele rotogoale (ochiuri). «Poţi scoate oile?» — «Poţi, că s'a *ochit*!»

Blaj.

ogăşie, văgaş, făgaş, — uz general prin Ardeal.

ogljie, pl. *ogljii*, unealta de piele (talpă) ce se punc la *îmblăcii*, una la *dârgea* (= coada cea lungă) şi alta la *hădărag* (acea parte a îmblăciilor, care cade pe snop, când îmblătesc. Cureaua, care leagă cele două *ogljii* se numeşte: *ciuză*).

Cămăraş. deş. (Câmpie)

pâciu, copilul umblă *pâciu* = în 4 brânci.

Balşa, Săcărâmb.

păivan, **poivan**, fune; v. cit. la *argela*.

păuneş, pl. — *e*, desagi mari umpluţi cu paie, ori cu fân, s. aşa ceva, şi se pun

pe cal, apoi se aşază (pe cal) berbinţele, ori altă povară; — pâmesul scu-teşte spatele calului, să nu se roadă.

Şoimuş (Aiud).

pândăci, a-, a potcovi. Intr'o baladă din Ciufud (Blaj, col. pr.).

«Şede Petrea cu Negea,

«Petrea calu -şi *pândăce*».

pandosît, pe la Gurghiu, răit, amărit nedesvoltat, «*napii-s pandosiţi*» (nu s'au făcut cum se cade).

panganet, în limb. cătăn. din Ardeal = baionetă.

pără zic pe la *Răşinari* (St. Vidrighin), ce pe Târnava mică zic: *până* = până.

pătăşcă, mâncarea făcută din «*laşte*» umplute cu «griz» (urez).

Bucium-Şasa.

pătrunică, metatază, din *potârnica*, în munţi, pass.

păungii, patru nuiele legate tot câte două, cari se pun în vârful clăii de fân, ca să nu-l sufle vântul. V. Glos. *pângini*.

Bontariu (Haţeg).

păzi, a — , a fierbe, a face, — găti de mâncare. Cfr. *păzătură* = mâncare.

B. Huedin şi jur, până în Gilău (Cluj).

peciţă, o «*cruce*» de clăie de grâu, costătoare din 13 snopi; — «*crucea*» costă din 21 snopi.

Crivobara (Banat).

picotese (pron. loc. *pchicotesc*) verb frec. din pic, pică, picură. În doină:

«Streşinile *pchicotesc*,

«După tine mă topesc».

Copand (Alba-inf., col. pr.).

pincé?, în graiul vulg. = pentru ce?

«Că *pince's* o ţăr' negruţă

«Nu-s la tot ciufu drăguţă»

Doină din Ilva-Mare, (col. pr.).

pingă = pe lângă. Târnava Mică, Alba inf., etc. «*pingă* casă».

pirotă, lucru mic. «Ce mai piroteşti?» = ce mai faci? *Banat*,

pițulă, monetă austriacă de 10 crețari, Ardeal, pass.; acum vorba e în desuetudine.

plăstură, mică claie de fân. Căstău (l. Orăștie).

podobeă = curcan, pe la Albac.

Zlatna, 1914.

pojinariu, buzunar. Intr'o horă din Bucium-Șasa:

«Asta-i lelea, nu-i cu drept,

Să poarte banii la piept,

«Și la mine 'n *pojinariu*

Nu-i găsi nici un *grifariu*».

pont, figură, în zicerea: «ea fă-mi un *pont*!» (o figură de joc).

Nocrich (Sibiu).

«**popă**» se zice un cuiu din dricul rotilor Cârța (Făgăraș).

popoale, fem. d. popă = preuteasă — neuzitat în graiul comun; Intr'o sat.

• pop. din Drăguș (Olt).

«Te chitești ca și-o *popozie*»

pornese, «— *luncil*» = prind a înverzi, passim.

porția, veche măsură pentru lichide la crișmari, cam 0.6 dcgr., eră în uz general în Ardeal.

pră, pron. loc. prin Bănat = pe.

prăeșor, dimin. d. *prat* (obsolet), = luncă. Vorba există ca numele unei datine cu joc, la Paști, când ies la «prăeșor» = în livadă, spre a-și petrece.

Bistra, munț. ap.,

prânic, maiul, cu care bat rufeie spălate; deaici: a *prânică*, a bate rufeie cu maiul.

Maramureș, Sopânta.

prepeleag, ruda steagului:

«Io, nevastă ca un steag,

«Bărbatu mi-i *prepeleag*».

Doină din Basna, (col. pr.).

prior, adaugă: pe la Sângeorzul-rona. (j. Bistrița-Năsăud): dă oile în *prior*» = la pășune înainte de a le mulge *de dimineață*.

pristul, «nu mai pot *pristul* cu muierea asta» = n'o mai pot duce; nu pot învinge; nu pot trăi.

Șomcuta-M.

prundariu, prund, loc plin de prund:

«Cine mere prin *prundariu*?

«Ia', bădița cu pieptariu».

Doină din Ciugna (col. pr.).

«**puiu-neă**», expresie, când se strigă *mânzul*, să viie după car.

Georocuta, Sălăgiu.

punt, «un punt de brânză», — veche măsură de greutate, pond (funt), pe Olt d. e. la Dridif, printre Mărgineni Reșinari, jurul Sibiului, Ocna-Sibiului; pe Târnava-Mare, d. e. Ibișdorf Nocrich ș. a.

pup, mugur, boboc, Intr'o doină din Toracu-M. Bănat:

«Fost-ai *pup* de trandafir,

«Dar' d'acuma boz și știr».

Și 'n Crivobara (Lugoș) v. cit. sub voc. *rujnicuță*.

rădită, rădiche, ridiche, bot. raphanus.

O sat. pop. Brad:

«Cu *rădită* și cu ceapă,

«Cu legumi de car' cer apă!»

(Col. pr.).

ramâniat, l. d. rămas. Intr'o baladă din Toracu-M. (Bănat, col. pr.).

«De *pră* toți ea îi mănă,

«Eară ce-o mai *rămâniat*,

«Stoican tot că și-o luat».

rămâns, l. d. rămas, Bistra, Câmpeni, 1914.

rânduța, ursita. Intr'o doină pop. din Sebeș-șăs., (col. pr.):

«Dumnezău de ne-o lăsa,

«Amândoi ne-om cunună

«Pe cum stă *rânduța*».

răpăcioage, bot. helianthus tuberosus.

Lumpărd (Câmpie).

răstina, răstinaț. răstignire. Intr'o colindă din Chinceș (Târn.-Mic.), scrisă de elev. lic. în Blaj: Nicolae Ignat, de acolo.

«Rabdă Domnul *răstînat*,
Pentru a lui Adam păcat».
(Col. propr.).

re-tîni, răstigni. Intr'o colindă din Sâncel (I. Blaj) scrisă de elev. lic. Visente Frățilă, spusă de Emil Frățilă, de acolo:
«Dați-mi 30 de arginți,
Să vi-l dau să-l *restiniți*»...
«Sfatul lor a hotărît,
Ca să fie *restinit*».
Col. propr.).

re-tîngea, l. d. răstignit, ntr'o colindă din ț. Hațeg.,
«Că nu-i sînge vinovat,
Ci de jidovi *restîngea*».
Notez, că în aceeaș găsim și vorba *răstigni*:
«Jidovii banii puneă,
Pe Hristos mi-l *răstigneă*».

răutate, pl. *răutăți*, și *vrăjbi* așa numește poporul ardelean revoluția din 1848, pass.

roata stelelor, constelația ce se zice în popor și *jocul* (= hora) germ. nördliche Krone:
«Fă-mă, Doamne, ce m'ii face,
«Fă-mă *roata stelelor*».
Doină din Milaș (Câmpie), (Col. pr.).

rostompîl, planta: rostopasta, bot. *chelidonium majus*.
«Pe dealu cu *rostompîl*
«Nu mai pot mere de dor».
Doină cătăn. d. Micăsasa (col. pr.).

rujnicuță, rujuliță, rujă (roză) mică:
«*Rujnicuță* din răzor
«Nu mă blăstămă să mor,
«Că n'am rupt eu *pupu* tău,
«Că l'o rupt badița mieu».
Doină căt. d. Crivobara, Lugoj, (col. pr.).

rumineaua, = rumenelele:
«*Rumineaua* s'o scumpit,
«Feciorii nu o iubit».
Sat. pop. Crăciunel d. s. (col. pr.).

rușală, rușit, scrie I. Bunea, st. din *Ludoș* (Miercuria) l. d. roșala, etc.

săculeață, săculeț, săculete:
«Ce te ții, mândro, făleață
Că ești ca o *săculeață*».
Sat. pop. Ohaba, Făgăraș, col. pr.

Sângiène, pronunță din Georocuta = Sânzienne.

sămliem, = suntem, Mușca, munții apus. 1914.

sûrât, sâgârât, «*grăduț* — » nedesvoltat deplin, mic și sgârcit.
Vașlab (Giurgeu).

sărdiliche, este laptele încheat, (fără chiaz) s. prins; «lapte acru», — cum se zice pe la Blaj, — Agrișteu, Târn. Mic.

sastiu, pron. loc. saschiu, bot. vinca minor, M.-Sâncraiu, (Alba-inf.):
«La gât *sastiu* înflorit,
«Că de grea moarte a murit».

seafă, un cuțit, nu tăios, lat ca de 3 degete, lung c. 17 cm., înțepenit într'un mîner de lemn. Cu acesta curăță pieile de oaie de părțile grase s. cărnose. Blaj, la șăpcarul J. Străjan.

scăloiu, firul de ceapă răsădită, care înse nu s'a desvoltat în pământ (n'a făcut bulb), ci a crescut în sus, fără să aibă căpățână; gros cam ca degetul. Se culge deodată cu ceapa și se mănâncă mai de timpuriu, că nu se conservă. Făgăraș.

selepți, adaugă: singular un *sclepțe*, ibid.

scobiciele, măcieșe.
Crivobara (Lugoș).

serifon, — de pâine, pe la Rici (Câmpie, Mur.-Turda) v. *clifan*, crifoiu.

serijă, talie. Varviz (Ciuc).

serivesc, sinonim cu *scănesc*: plâng, nu tare. — Intr'o colindă (Col. pr.):
«Fiul plînge și *scrivește*,
Maica din graiu îi grăește».

sfărgiē, a se — , a se sgăriea rău, cum se *sfărgie* vitele, când se împung între sine. Substantiv: *sfărgietură*. Cămarăș. deș. (Câmpie).

sfărnicat, (sfarŋicat) = sfărâmat. Intr'o colindă din Cisteiul rom., 1900:

«Apele s'au turburat

Pietrile s'au sfărnicat».

sfărtaiu și fărtaiu, sfert, $\frac{1}{4}$. Blaj și jur. sfat, consiliul comunal, magistratul urban.

Ocna Sibiiului.

simean, planta siminic, siminoc.

«Frunză verde de simean

«Să m'aștepți, munte, 'ntr'alt an».

Hob.-Uricani, (col. pr.).

șineag, măsură, care cuprinde două «chible», (v. acolo).

Crivobara (Lugoș).

sitiri, (cet. *sichiri*) a strigă cuiva la joc în batjocură. «Nu ți-i rușine, să-l *sitireshi* așa de spurcat!?

șirișel, pl. *șirișele*, demin. d. șir. Cimilit. din Cianul deș. (col. pr.).

«Șugur, mugur, mărunțele

«Merg pe drum tot *șirișele*» = în șir.

slēgher, (fără f.) = sfredel.

Cămarăș. deș. (Câmpie).

smeuriță și —ică, bot. reseda odorata; în doină din Ilva-Mare, col. pr.

sodòm, blestem, afurisanie, chin; Intr'o sat. pop. din Hob.-Uricani (col. propr). «Că furca-i mare *sodòm*».

șontorog (ung. *sánta*), în batjocură schiop, pass.

sováltă, a —, a rupe aluatul de pâne din covată (albie) și a-l pune pe cărpătoriu, dându-i formă rotundă. Se zice și a *soage, soace, soalge* (lat. *solvere*);

«Pita n'o știu frământă

«Nici în *troacă* (albie) *sováltă*».

Sat. pop. Ohaba, Făgăr. (col. pr.).

spăhie, proprietate mare de pământ.

Crivobara (Bănat).

stăjărărie, stejăriș. Intr'o doină din Ilva-Mare (col. pr.):

«Frunză din *stăjărărie*,

«Și-un domn din cântălărie».

staur, într'o poezie pop. = staulul oilor.

stelez, merg după o stea, urmez. Intr'o colindă din Blaj,:

«Craii și cu împărații

«Tot urmează

«Și *stelează*».

străjnic, mână de doi ani.

strujeni, sing. *strujan* (cfr. *strujea* = 'bucată) — *de cucuruz* = coceni, s. tului de porumb:

«Și-o frige (găina) cu *strujeni*,

Și-o. dă la lăturēni».

Bucium-Șasa, col. pr.

su, pron. poses. *său* pe alocuria *so*: tată-*so*. Intr'o colindă ined. din valea Jiului: Hob.-Uricani:

«La taică-su *) se ducea...

subvintrează = suvrintă; femeile *sub-vintrează* oile = le tund pe sub foale.

Bistra.

sululcat, «*poalele* — *el*», sumese, prinse în brâu. Toracă-M., și 'n Ardeal passim.

șuiu, în înjurături: «mânce-te *șuiul*» = boala: *scrofula*. Târn. mic. Agrișteu și a.

șumariu, z. pe la Crivobara (Bănat): păzitor de câmp, la «*spăhii*» (v. ac.) ce e *gornicul* la sate.

sumnă, sucna, sugnă, fustă groasă.

surelnă, l. d. sulcină, cum se aude mai des în Ardeal, — = sulfină; pas.

surorēa, demin. d. *soră*, «o dalbă *surorēa*». într'o doină din Nușfalău, Bistr.-Năs, col. pr.

șustăcă, v. dutcă, passim.

țâ, țâr, din țără, puțin, puținel «o *țâ*, de brânză»; passim.

tăbălușă, cățeă, în Lexic. Bud., dar am auzit'o și'n Agrișteu (Târnava mică acum 60 de ani, baciul Costin a strigat cățeaua: «nea tăbălușă!» In Riciu (Câmpie) este vorbă uzuală în asemănarea: «latră ca o *tăbălușă*», despre o femeie rea de gură.

*) Ca în dialect sicilian.

taină, în înțelesul de tainiță (v. urm.)
«s'au băgat vitele 'n *taină*» = pârâu,
vâlcea; unde stă apa 'n loc și se în-
vârte. Gurghiu.

tălpigă, pl. *tălpigi*, legători de pânură,
late ca de 2 degete, lungi c. 0,5 m.,
cusute la cioareci din jos de glesne,
pe lângă cari se 'nfășoară trecându-le
pe sub *talpa* piciorului, — de aici nu-
mirea de tălpigi. Târnave, pass.

tămâie, într'o doină din Meșcreac (I.
Aiud), col. propr., este planta: *bos-
welia Carteri*.

țap, (ț. Hațeg) zool. acheta campestris,
cosaș.

țăpăligă, în batjocură: picioare mari și
proaste, diforme. Blaj, jur. etc.

țare, are înțelesul special de *închisoare
de capre*. Crivobara (Lugoș).

țârșî, a — , a scoate buciumi (trunchi),
rădăcini. Bănat, Crivobara (Lugoș),
In Ardeal ca verb refl. *a se țârșî* =
a se goli în mod rușinos.

țâțlică, pe *Târnava-Mare* = scrânciob (v.
m. s. *svârdon* = la Hodiș, I. Huedin).
vârtej, la Bozias, D. Smărtin, T.-Mică.

teșî, a se — , a se sfîi, s. jenă: «s'a teșit
fata», Agrișteu, Târn.-Mică.

ținișău, pron. *chinișău*, argint viu, mer-
curiu, Bucium-Șasa, 1905. V. și Glosar,
pag. 96 «*chinișău*» la fig. 15.

țonale, în Bănat, haine, vesminte.

țobăci, țânțari, Rebrișoara, jur. Năsău-
dului.

țomna, (cu o curat), pron. vulg. pe
Târnave ș. a., = tocma.

țomnăgi, adaus: pe la Varviz (jud. Ciuc)
se zice: *țomnăgi*.

trag, — *e de sfinți* = înjură, pass.

țura, în chiuitura din joc: «hai *țura*,
lele!» ce se aude prin Maramureș și
prin Ardeal d. e. la Teaca.

țurtură, (nu *deminutiv*: Turturea):

«Mă suii pe ciutură,

Și-auzii o *turtură*,

«*Turtura* zicea așa:

Du-te din pădurea mea!

Bucium (Făgăraș).

țuțurigă, plecat jos, cu genunchii în-
doiți, sgârcit. Vașlab (Giurgeu).

ulină, mătușă. Crivobara (Bănat).

uruioci, prin Agrișteu, Târn.-Mică, *uri-
oși*, «V. S. Joana (Gherla), *arioci*,
Fild. de mijl., Hida, Trestia; *uruiodshi*,
Pusta-Cămăraș, Palatca, Pintic, = res-
tul de urzeală, dela ițe până la spată.

vântălag, fânul adunat în șir lung.

Cămăraș. deș. (Câmpie).

vârtej, adaugă: 2. un fel de *scrânciob*,
(pe *Olt*) v. mai sus: *svârdol*.

vărulică, verișoară. Pela Ocna Sib.:
vărucd. Crivobara (Bănat).

veacă, adaugă: 2. *veacă* se numește și
cercul cel de lemn la ciur s. la sită:
«steaua o fac din o *veacă* de ciur, așa,
că pun șiclu pe ea» zice Iul. Ionaș.
Blaj și jur.

vigană, roche la doamne, haină de vi-
gogne, pass.

virghină, o firidă; goluri între două
bârne la casele de lemn. Uricani, Jiu.

volbă, nu — = nu veni mare, cfr. holbă,
înholbă = (în) *volbă*.

«Oltule, Mureșule...

«Nu *volbă*, nu tulbură».

(Col. pr.).

zămăchîșă, laptele acru — înghegat —
scurt de zăr = brânză de vacă, cum
se mai zice.

Agrișteu, Târn.-mică.

zănat, 2, măiestrie, meserie: «dă copilul
la un *zănat*, nu-l țineă acasă!»

Crivobara (Lugoș).

zâzâi, onomatopee imitând foșnetul ce-l
face trestia când o bate vântul. Intr'o
ghicitura (cimilitură) din Reteag (So-
meș, comun. Leon Sonea) «...ce trece
printre trestii și nu *zâzâie*?

zeicônî, obicei, datină, lege.

Crivobara (Lugoș).

zăpsî, a — , = a observă. Varviz.

LEGENDELE TROADEI ÎN LITERATURA VECHE ROMÂNEASCĂ

DE

N. CARTOJAN

CONFERENȚIAR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREȘTI

Prezentat în ședința dela 5 Iunie 1925, de

I. BIANU M. A. R.

I. EPOPEILE HOMERICE ÎN LITERATURA ROMÂNEASCĂ

Epopaile homerice, care în Occident au intrat la temelia culturii moderne încă din epoca renașterii, pătrund târziu în literatura noastră. Abia în secolul al XVII-lea, când cultura slavonă la noi intră în amurg, curentul influenței grecești, prinzând din ce în ce mai mult teren, deschide treptat perspectivele spre literatura elenă. În veacul următor, în școlile înalte, înființate de către Domnii Fanarioți, la care «paradosiau» cei mai de seamă reprezentanți ai culturii grecești din Răsărit, se cetiau, se interpretau și se parafrazau, între scriitorii clasici, și Homer. Printre caietele de școală, rămase din aceste vremuri și păstrate acum în Biblioteca Academiei Române, se găsesc și câteva copii din epopeile homerice cu traduceri interliniare în greaca modernă ¹⁾.

Traduceri din Homer apar târziu, în ultimele decenii ale veacului al XVIII-lea. Cea dintâiu mențiune o găsim la Budai-Deleanu,

¹⁾ Cf. C. Litzica, *Catalogul manuscriptelor grecești*, București, 1909, p. 364, (no. 650) 113, (no. 227), 311, (no. 616), 340 (636) ș. a.

care, în niște notițe redactate în limba germană prin anul 1803, ocupându-se într'un paragraf consacrat literaturii române de operele care circulau pe vremea sa în manuscris, spune între altele textual: «In soweit ich Kenntniss davon habe, ihre Manuscripten, (die obererwähnten einheimischen Chroniken ausgenommen) sind folgende: *die Illias und die Odysee von Homer*, frei übersetzt ¹⁾...».

D-l Leca Morariu în studiul său despre cunoscutul text cu caracter poporan, *Istoria Troadei*, referindu-se la acest pasaj, crede «că această Iliadă și această Odisee nu poate fi, bine înțeles, decât Răsboiul Troadei» —textul de care ne vom ocupa în capitolul următor. Nu putem împărtăși părerea d-lui Leca Morariu, fiindcă Gaster în *Grundriss der romanischen Philologie*, II, 3 (1896), p. 338, menționează o traducere a *Odiseei* păstrată în două manuscrise, unul din Muntenia, altul din Moldova, derivând ambele dintr'un prototip pe care Gaster îl așează în epoca dela 1750—1780. După aceste două msse., păstrate pe atunci în Biblioteca Centrală, Gaster publicase chiar în volumul II (p. 82-5) din *Chrestomația* sa, două fragmente și anume: cartea III, v. 102—166 și cartea X, v. 210—250. Un alt manuscris al *Odiseei*, care circulă prin Bucovina pela 1800, a fost semnalat de curând de Părintele Econ. D. Furtună ²⁾. După informațiile și notițele pe care binevoește a mi le comunica P. C. S., mssul a fost copiat de Paharnicul Gheorghe Herescu, «trăitor în Botoșani, în preajma bisericii Sf. Spiridon»; iar textul este identic cu cel publicat de Gaster. La aceste manuscrise cred că se referă Budai-Deleanu în notițele sale, căci altfel ar fi într'adevăr surprinzător ca Budai-Deleanu, care, precum se vede din opera lui rămasă în manuscris și păstrată în Biblioteca Academiei Române ³⁾, aveă pentru vremea sa o cultură aleasă, să fi confundat epopeile homerice

¹⁾ Notițele poartă titlul: *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina* și se păstrează în Bibl. Acad. Rom. sub cota No. 2424. Au fost publicate în traducere română de G. Bogdan-Duică în *Gazeta Bucovinei*, an. IV, no. 8 și urm., iar în originalul german de I. Nistor, *Românii și Rutenii în Bucovina*, București, 1915; ed. Acad., p. 168 și urm. Textul citat la p. 174.

²⁾ Revista *Tudor Pamfile*, Dorohoiu, an. II (1924), No. 4—12 (Maiu-Decembrie), p. 51, nota 4.

³⁾ Ms. 2411—2429. Intre altele: *lexiconu românesc-nemțesc* (No. 2411); o gramatică: *Temeiurile gramaticii românești* (No. 2425); un *lexicon latino-romanum seu valachicum* (No. 2424.) Pentru cultura lui literară cf. G. Bogdan Duică, *Convorbiri Literare*, XXXV (1901) p. 438 și urm. 483; și C. Radu, *Influența italiană în Țiganiada lui Budai-Deleanu*, Focșani, 1925.

cu cele câteva foi extrase din cronografe, în care povestirea mitului troian se depărtează de tradiția homerică.

Manuscrisurile cu traducerea Odiseei, menționate de Gaster în fosta Bibliotecă Centrală, au trecut mai târziu în Muzeul Național și se păstrează actualmente în Biblioteca Academiei Române, și anume: A sub cota no. 2600 (3 vol. în 4°) și B sub no. 2782 (1 vol. în folio) după, cum ne-am putut încredința din deplina concordanță a amănuntelor descriptive și desăvârșita identitate a fragmentelor publicate de Gaster în *Chrestomația* sa (II, p. 82) cu pasagiile respective din manuscrisurile Academiei ¹⁾. Manuscrisurile sunt de proveniență moldovenească și pe la 1850 se găseau în biblioteca familiei cunoscutului scriitor al generației dela 1848, N. Istrati, după cum se poate vedea aceasta din notele de pe copertă. Particularitățile de limbă nu ne îngăduie însă să admitem părerea lui Gaster; că unul din acestea ar fi fost scris în Muntenia. Din potrivă, fonetisme cu pronunțat caracter dialectal ca: e final > i: fimei, fimeile A16 r., B25 r. 24 v.; lucrari A16 r, sali A16 r.; sălești B15 r; prăznuii A1 v. r. naroadi B2 r; e neaccentuat > ă: să dusă A3, înțălept B2, sânguințele A2, orașale B2; r i > î: sâne, sângur A2 v. B2 v.; ea final (la imperf. verbelor sau e + a articol) > e: nebunie (pentru nebunia), îpuținare A2, B2 r; j > ă: ăumătate, îpreăurat, ăguns, ăgura; toate aceste particularități cu colorit moldovenesc ne îndreptățesc a crede că textele au fost scrise în Moldova. Ele sunt însă copii după texte mai vechi, al căror prototip a fost fixat de Gaster în epoca dela 1750—1780.

Limba traducerii, deși împestrițată cu elemente grecești (*poliorhie*, *politie*, *praxis*) este totuși îngrijită, plastică.

Traducerea este însă făcută liber, după cum se poate vedea chiar din invocația pe care o reproducem aci:

«Tu, muso a cântărilor, Dumnezăoae, povestește noăă întâmplările acestui om înțălept, cari după ce au răsipit sfânta cetate a Troadei, îndelungă vremi umblă rătăcit în multe țări; au văzut orașale a multor năroadi; a învățat toate obiceiurile și firile lor; au suferit trude și nenumărate năcazuri asupra mării, sânguindu-să cu tot chipul a mântui vița sa și a pricinui tovărășilor săi o fericită întoarcere în patrie lor; dar toate sânguințele sale au fost în zadar. Toți

¹⁾ Ms. 2600 din Bibl. Academiei Române = Ms. Bibl. Centr. No. 334 b; iar ms. 2782 din Bibl. A. R. = Ms. Bibl. Centr. No. 334.

ticăloșii acie a pierit prin nebulie și împruținare minții lor. Nevrednicii au îndrăznit cu nebagare de samă a să hrăni din turmele aceli de boi cari era închinat Soarelui. Și acest Dumnezeu, cu totul înfocat, pesti nelegiuirile lor pe toți i-au pedepsit. Dumnezeu, fiica lui Zefs, învrednicește-ne a ne mai înștiința o parte den în-tâmplările acestui vitiaz irou» ¹⁾).

Plasticul vers cu care începe cântul al II-lea.

Ἦμος δ' ἡριγένεια φάνη ἑοδόδακτυλος Ἥως,

este redat în românește prin:

De-abia zorile începuse a polii vârfurile orizonului

care, firește, nu-i lipsit de farmec, dar care se îndepărtează de original.

Data de 1750, fixată însă de Gaster, ni se pare că ar trebui scoborâtă mai jos, către ultimele decenii ale veacului XVIII, când începe să se facă simțită la noi influența franceză, fiindcă înclinăm a crede că traducătorul român s'a folosit și de un text francez. Numai așa ne-am putea explica unele alterări ale numelor proprii grecești. De pildă bătrânul *Ἀλιθέρης* din cântul al II-lea apare în ambele msse. românești sub forma *Kalithersu*. A f. 17 v., B f. 26 v. Se știe că în limba franceză aspirația vocalelor grecești este redată prin h; *Ἀλιθέρης* din originalul grecesc apare în traducerile franceze sub forma *Xalitherse*. De la o asemenea formă trebuie se plecăm pentru a explica pe *Kalithersu*. Traducătorul, influențat de textul francez, a ortografiat numele cu h inițial; unul din copiiștii săi a confundat pe X chirilic cu K, ceea ce este foarte ușor. Tot prin influența unui text francez ne putem explica și ortografia

¹⁾ Iată ael și textul grecesc:

*Ἀνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ
πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσεν·
πολλῶν δ' ἀνθρώπων ἶδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω·
πολλὰ δ' ὅτ' ἐν πόντῳ πάθεν ἄλγεα θν κατὰ θυμὸν,
ἀρνύμενος ἥμ τε ψυχὴν καὶ νόστον ἐταίρων.
Ἄλλ' οὐδ' ὥς ἐτάρους ἐξῆύσατο, ἰέμενός περ·
αὐτῶν γάρ σφετέρῃσιν ἀτασθαλίῃσιν ὄλοντο·
νήπιοι, οἳ κατὰ βοῦς Ὑπερίονος Ἥελίοιο
ἤσθιον· αὐτὰρ ὁ τοιοῖον ἀφείλετο νόστιμον ἡμερ.
Τῶν ἀμόθεν γε, θεά, θνητύτερ Διὸς, εἰπέ καὶ ἡμῖν.*

ca: *Hermionia* A. f. 37 v. B. 62 v < gr. *Ἑρμιόνη*, fr. *Hermione Misina* A. f. 16 r. v B. f. 25 r. < grec. *Μυκήνη*, frcz. *Mycènes*; *Sirsa*, (conf. pasajul reprodus în Gaster Chrest. II p. 84) < grec. *Κίρση*, frcz. *Circé*; spre *Eubea* A. f. 29 v. B. f. 47 v. < grec. *εἰς Εὐβοίαν*, frcz. vers *Eubée*; redarea diftongului *ev* prin *eu*: *Eurimak* A. f. 11 v. B. f. 18 r. < grec. *Εὐρύμαχος*; *Eurinom* < grec. *Εὐρύνομος*. Intr'un loc chiar numele lui *Ἑρμῆς* apare sub forma latină *Mercurie* A. 79, B. 138.

Din *Iliada* nu ne este până acum cunoscută o traducere mai veche decât încercarea, care se mărginește numai la 200 versuri din cântul I, făcută de Marele Vornic al Țării Românești, Iordache Golescu ¹⁾ în primele decenii ale veacului al XIX-lea. Deși Marele Vornic nimereste pe alocurea versuri frumoase, totuș în genere ritmul este schiop, iar limba plină de expresii prozaice. Traducerea lui Aristia, publicată la 1837, cu o inimoasă prefață a lui Eliade Rădulescu, este cu mult superioară; dar spre nenorocul lui, Aristia, în loc să-și continue opera, se înfundă pe cărările rătăcite de italianizarea limbii ale lui Eliade Rădulescu și, prelucrându-și traducerea în hexametri, o redă la 1868 într'o limbă împeștișată cu: *Pedagerul divul Achille — în loc de: Ahil de picior ager, din prima traducere — Achaei eynemixi, illustrisimul fater Vulcan, importune horrible Țoie, pulchrigéna copillă, morb mortifer, vorbe mordaci, celestele dome* ²⁾ ș. a.

A trebuit să treacă aproape un veac de străduințe și frământări ³⁾ până să ajungem la traducerile din vremurile noastre ale lui G. Coșbuc (în endecasilabi) ⁴⁾ și ale d-lor C. Papacostea și G. Murnu, care prin alegerea cuvintelor din graiul popular și a formelor arhaice din scrierile vechi a creat limba plină de plasticitate, de pitoresc și de tinerească vigoare, care să poată evoca farmecul vieții patriarhale al poemelor homerice.

Și cunoscuta parodie a războiului troian — *Batrahomiomachia* — a pătruns în literatura noastră pe la începutul veacului trecut. La 1816,

¹⁾ Reproduse de N. Bănescu, *Vieața și scrierile Marelui Vornic Iordache Golescu* ✓ Valenii de Munte, 1910, pp. 289 și urm. Cf. și p. 103.

²⁾ Observațiunile d-lui N. Bănescu din *op. cit.* p. 103 privesc, deci, ediția din 1868.

³⁾ Alte traduceri: Ion Barac în *Albina Carpaților*, 1877, p. 102-117; *Odysea* ✓ *Batrachomyomachia*, traducere în proză de J. Caragiani, Iași, 1876; Sim. P. Si- ✓ mon, *Homeru, Ratecirile lui Odyseu, poema epico-tradiționaria în 15 canturi*, Hristian N. Tapu, *Omer, Odyseia, încercarea de traducere în eximtru* (cântul IX) Focșani ✓ 902 (comunicat de d. C. Papacostea), Blasiu, 1880; Christodul J. Suliotis, *Iliada Cartea I-a, tradusă și notată*, Brăila, 1876.

⁴⁾ *Flacăra*, 1913, p. 59, 114, 411.

Koncz Iosif o traduce în versuri schioape, după versiunea ungurească a lui Csokonai Vitéz Mihály, sub titlul: *Batrachomyomachia lui Homerus. Bataje brastilor ku soaretsi întorsze dintej în verszur ungurești de Domnu Csokonaj A. Mihaly și după jel în rumuneste de Koncz Iószi în anul 1816, luna lui Iuliu*⁴⁾.

Cu mult înainte de apariția primelor încercări de traducere ale poemelor homerice în limba română, strămoșii noștri cunoșteau mitul troian prin o redacțiune foarte răspândită în literatura noastră veche, cunoscută sub numele de *istoria Troadei* și care în unele puncte ne înfățișează amănunte diferite de cele cunoscute din poemele homerice. Despre aceasta și altele similare ne vom ocupa în lucrarea de față.

II. ISTORIA TROADEI

În afară de materialul epic transmis prin poemele homerice, s'au mai păstrat în lumea greacă, prin așa numiții poeți ciclici, o sumă de tradiții despre mitul troian, din care s'au alimentat în cursul veacurilor logografii și istoricii, filozofii și retorii, gramaticii și comentarii. Aceste tradiții, elaborate și prelucrate neconținut din antichitatea greacă până în epoca alexandrină și în lumea romană, se află la baza a două vestite plăsmuiri, *Dictys* și *Dares*, cari au avut un adânc răsunet în lumea medievală a Occidentului și cari chiar în secolul al XVII-lea erau publicate în ediții elegante cu comentarii de d-na Dacier, pentru uzul Delfinului.

Sub numele lui Dares, pretinsul troian, care ar fi luat parte la luptele de sub zidurile Troiei, ni s'a păstrat, precum se știe, într'o latină medievală, plină de barbarisme, o povestire *De excidio Troiae historia*, care începe dela prima ciocnire a Grecilor argonauți cu Frigienii și se încheie cu cucerirea și arderea Troiei. Opera, atribuită unui nume troian, pomenit în Iliada (V, 9) vădește tendința de a înfățișa lumii într'o lumină simpatică soarta nenorocită a Troiei și vitejia eroilor săi.

Ephemeris belli Troiani, atribuită lui Dictys, pretinsul tovarăș al lui Idomeneu, regele Cretei, povestește în 6 cărți, într'o latină plină de expresiuni arhaice din sec. al IV-lea: răpirea Elenei, războiul troian,

⁴⁾ Nic. Densusianu, *Cercetări istorice în arhivele și bibliotecile Ungariei și ale Transilvaniei*. București, 1880 p. 117. Mai pe larg însă în Dr. Siegescu József, *A román halysesírd; története*, Budapest, 1906, unde se dau și extracte p. 127—140.

întoarcerea în patrie a eroilor greci și nenorocirile ce i-au pândit în căminurile lor. Dictys cretanul, care pretinde a povesti faptele la cari a fost martor ocular sau pe care le-a auzit din gura lui Menelau, Ulise și Neoptolem, este însuflețit de năzuința de a întuneca gloria lui Achile și Ulise și de a o concentra asupra lui Palamed și Ajax Telamoni, eroii cretani.

Amândouă aceste plăsmuiri, cari se reazimă pe o tradiție diferită de cea homerică și cari se caracterizează prin excluderea intervenției divine din luptele între muritori, sunt precedate, după cum se știe, de câte o scrisoare menită să servească de prefață și să explice origina lor. Opera lui Dares este însoțită de o presupusă scrisoare a lui Cornelius Nepos către Salustius Crispus, în care cel dintâiu atestă că, descoperind în timpul petrecerii sale la Atena, istoria lui Dares Phrygius, scrisă chiar de mâna acestuia, a tradus-o în limba latină, pentru ca să se cunoască adevărul, întrucât Dares a fost contemporan cu evenimentele și a luat parte la război.

Opera lui Dictys este însoțită și ea de o scrisoare a lui L. Septimus, în care acesta povestește că istoria ar fi fost scrisă cu litere feniciene de către cretanul Dictys, care a lăsat cu limbă de moarte ca să-i fie așezată în mormânt; că mult timp după aceasta niște păstori ar fi găsit opera în ruinele mormântului lui Dictys, ar fi dus-o la Eupraxil, stăpânul locului; că acesta transpunând-o în litere atice a trimis-o la Roma împăratului Nero și că în sfârșit, din năzuința de a se afla cum s'au petrecut lucrurile în realitate, iar nu cum le povestește Homer care a pus pe zei să se lupte cu oamenii, el, L. Septimus, o traduce în limba latină.

Chestiunea dacă aceste două născociri naive au fost plăsmuite în literatura greacă și au trecut apoi în Occidentul latin, sau dacă dimpotrivă punctul lor de plecare trebuie căutat în cuprinsul literaturii latine, a dat naștere unei lungi serii de controverse, care au început din secolul al XVII-lea și care abia în zilele noastre se pare că au ajuns la capăt, cel puțin pentru Dictys. După discuțiuni îndelungate, la care au luat parte învățați ca: Dunger, Joly, Meister, Patje, Havet, Wagener, Haupt, Momsen, Wilamowitz, Collilieux, Greif, Noack, Patzig, Ed. Griffin ș. a.¹⁾, s'a ajuns la concluzia că la baza lui Dictys latin trebuie

¹⁾ Pentru studiile întreprinse asupra acestor două texte vezi excelentul rezumat al lui Léopold Constans, *Le roman de Troie par Benoit de Sainte-Maure* (Société des anciens textes français), vol. VI (Paris, 1912), p. 192—264.

admis un original grecesc, care s'a resfrânt și în cronografele bizantine începând cu Malalas din secolul al VI-lea. Existența unui original grecesc — cerută prin unele coincidențe surprinzătoare dintre textul latin și cronografele bizantine — a dobândit o siguranță deplină în anul 1907, când englezii Grenfell, Hunt și Goodspied au descoperit la Tebtunis, în Egipt, un papirus, conținând un fragment grecesc care corespunde cu 7 capitole din cartea a IV-a a textului latin. Papirusul datează, după editori, dela începutul secolului al II-lea d. Chr.; dar el este o copie după un original a cărui alcătuire trebuiește așezată în secolul al II-lea, dacă nu chiar la sfârșitul primului veac. Această redacțiune greacă a trecut apoi în Occident, a fost tradusă în limba latină și se află alături de Dictys la baza mai tuturor prelucrărilor despre mitul troian atât în limba latină cât și în limbile romanice și germanice ¹⁾. O asemenea prelucrare alcătuită probabil în Italia sau în Ungaria catolică și latină s'a resfrânt, după cum vom vedea în capitolul următor, în literatura sârbească. Cea mai de seamă plăsmuire a materialului lui Dictys și Dares este însă epopeea truverului normand din sec. XII-lea, Benoit de Sainte-Maure, care a folosit însă și alte izvoare ²⁾. Această operă a avut un adânc răsunet în epoca ei, fiind tradusă și prelucrată în toate țările Occidentului. Prin Dictys și Dares, prin Benoit și prin prelucrările acestora, materia epică troiană s'a răspândit în toate clasele sociale și a avut o influență deosebită și în arta medievală. În veacul al XI-lea, contesa Adela, fica lui Guillaume Cuceritorul, avea tapiseria brodată cu scene din istoria Troiei; iar mai târziu prelați rafinați își zugrăveau apartamentele cu scene din Benoit ³⁾.

În Orient, redacțiunea grecească a lui Dictys a fost prelucrată într-o redacțiune bizantină, care la rândul ei a împrumutat alături de Dictys materialul pentru plăsmuirile istorei Troadei din cronografele lui Malalas, Ioan de Antiohia, Kedrenos, ș. a. Din aceste cronografe istoria Troadei, prescurtată în unele părți, amplificată cu reminiscențe din Homer într'altele, a intrat în compilațiile de cronografe

¹⁾ H. Dunger, *Die Sage vom trojanischen Kriege*, Leipzig, 1869. W. Greif, *Die mittelalterlichen Bearbeitungen der Trojanersage*, Marburg 1896.

²⁾ Leopold Constans, op. cit. VI, p. 192 și urm; Gustav Brockstedt, *Benoit de St.-Maure und seine Quellen*, Kiel, 1923.

³⁾ G. L. Hamilton în *Romania* XLII (1913), pag. 584; A. Thomas, *ibidem*, pag. 83.

în greaca modernă care, după cum vom vedea la locul său, au răspândit în literatura noastră mitul troian.

Versiunile publicate. Dintre toate legende populare, cari au circulat în literatura noastră veche, istoria Troadei a avut norocul să atragă mai de aproape atenția istoricilor literari. Textul ei a fost publicat de mai multe ori în diferite răstimpuri, iar în căutarea surselor din care decurge, s'au străduit să aducă partea lor de contribuție, alături de istoricii noștri literari și învățații străini. În anul trecut chiar, d-l Leca Morariu a publicat după un nou ms. o versiune necompletă (lipsește foile dela început și dela sfârșit), copiată în Cernăuți, la 1796, de către Const. Popovici, cleric în anul al V-lea. Autorul se înșală în prefață, când crede că «Răsboiul Troadei din Codicele C. Popovici se înfățișează în chip prea prețios», căci ar fi «primul text de felul acesta publicat în românește». D-l Leca Morariu a scăpat din vedere versiunea cu mult mai veche, din 1748, copiată în satul Hundorf din Ardeal, de către «gramăticul» Mateiu Voileanu, versiune publicată la Sibiiu, în 1891, de către un strănepot al gramăticului¹⁾. În afară de aceste două versiuni: Matei Voileanu (1748) și C. Popovici (1796), o a treia, extrasă dintr'un cronograf, a fost publicată în traducere germană de către d-l Dr. M. Gaster, acum treizeci de ani ²⁾.

Cercetări asupra originalului. Problema privitoare la sursa din care decurge redacțiunea românească a Istoriei Troadei a fost pusă pentru întâiaș dată de Gaster în introducerea cu care însoțește textul publicat. D-sa, deși admite un prototip bizantin, totuș între acesta și traducerea românească presupune că a existat o redacțiune sârbească, căci numele propriu *Paris* din redacțiunea românească (pentru grecescul *Πάρις*) corespunde slavonescului *Parij*: «Die Form der Eigennamen, wie Parisch oder Odisef, wiederum lassen schwerlich ein reines griechisches Original vermuten. Odisef liesse sich noch aus der spätgriechischen Aussprache des Diphtongen ev erklären, aber woher Parisch, wenn nicht an die slavische Form Parij gedacht werden soll?» (Cf. și L. Morariu p. 26). Gaster nu a putut găsi însă prototipul versiunii românești în literaturile slave, deoarece textele

¹⁾ *Codicele Mateiu Voileanu... publicat de Mateiu Voileanu, asesor consistorial*, Sibiiu, Tipariul tipografiei arhidieceșane, 1891, pp. 25—44. ✓

²⁾ *Byzantinische Zeitschrift*, III (1894), p. 528—552.

slave, cunoscute până la el, se deosebiau fundamental de redacția românească.

Cercetările pentru aflarea originalului dela care derivă redacțiunea românească a legendei Troadei au fost continuate de Karl Praechter în «Das Original der rumänischen Troia» în *Byzant. Zeitschr.* IV, 1895, 519—546 și de W. Istrin în «Beiträge zur griechisch-slavischen Chronographie» în *Archiv für slavische Philologie*, XVII, 1895, 416—429, dar nici unul nici altul nu ajung la rezultate definitive. Praechter crede a vedea prototipul legendei românești într'un cronograf grecesc păstrat în biblioteca din Berna, care parafrazează cronica lui Manasses; dar versiunea românească, publicată de Gaster se deosebește de pasajul respectiv din cod. Bern. prin omisiuni și mai multe adausuri împrumutate din Kedrenos, Malalas, Homer și alte izvoare necunoscute. Istrin crede însă că prototipul din care decurge, printr'un intermediar slav, versiunea românească a istoriei Troadei este redacția greacă a cronografului no. 601, copiată în 1570 și păstrată în mănăstirea Vatoped din Athos. Acest cronograf, studiat de Istrin, conține o parafrază a lui Manasses, amplificat prin împrumuturi din Kedrenos și dintr'un izvor necunoscut. În acest cronograf se află și pasajul cu filozoful Palamed, prietenul lui Ahile, care a izvodit slovele elinești:

«Acesta < Palamed > au aflat 17 slove în carte elinească, adică α, β, γ, δ, ε, ζ, ι, λ, μ, ν, ο, π, ρ, σ, τ, ογ, iară alt filosof anume: Cadm au isvodit trii slove: ϑ, φ, χ, iară alt filosof Simonidu au isvodit doao slove ζ, ω; alt filosof anume Epiharm au isvodit trii slove ζ, ψ, ξ și s'au făcut de toate 24 carele stă de treabă în carte elinească».

După acest pasaj urmează în versiunea românească un adaus foarte important care lipsește din redacțiunea cronografului grecesc și anume: «iară alte slove ce sânt mai multe în carte sârbească le-au izvodit Kiril dela Palestina, când i-au zis îngerul să margă în țara Bulgarilor precum spune istorie».

Câțiva ani după aceasta și Istrin ¹⁾ și Praechter revin asupra părerii lor, susținând că orginalul versiunii românești trebuie căutat într'un cronograf din familia Dorotheiu de Monembasia, care, după Praechter, are la baza sa o parafrază în proză a lui Manasses

¹⁾ *Jurn. Minist. de Instr. rus*, 1896 Noembrie, (la fine) p. 1 — 12. Отчетъ командированнаго за границу...

prelucrată în greaca vulgară cu amplificări din Theofan, Kedrenos și alții ¹⁾. În orice caz însă, între cronograful grecesc și versiunea românească amândoi admit un intermediar slav.

Încercări de datare și localizare a traducerii. Părerea că istoria Troadei a fost tradusă din limba sârbă a fost admisă de toți istoricii noștri literari ²⁾.

În ce privește epoca traducerii, d-l Iorga, revenind în anul trecut ³⁾ asupra unei păreri mai vechi ⁴⁾ și întemeindu-se pe asemănarea dintre stilul istoriei Troadei cu al traducerii lui Herodot, așează cu drept și prototipul traducerii aceleia în întâia jumătate a secolului al XVII-lea. În chestiunea localizării traducerii, d-l Iorga, pornind dela forme ca Parij, presupune că traducătorul ar fi un ardelean; d-l Bogrea, întemeindu-se pe cuvântul «*hiulă*», localizează traducerea în Moldova.

În rândurile ce urmează voi căuta să dovedesc mai întâiu că versiunile istoriei Troadei, publicate de Voileanu, Gaster și Leca Morariu, precum și alte câteva inedite și nesemnate din Biblioteca Academiei Române, decurg dintr'un acelaș prototip, care a fost tradus pe la mijlocul secolului al XVII-lea în Moldova, nu din «sârbește», ci din grecește și apoi că, în afară de această redacțiune, au mai circulat în literatura veche românească și alte legende, dintre care una se leagă de literatura medievală a Occidentului.

III. ORIGINALUL REDACȚIUNILOR DIN CRONOGRAFE

Redacțiunea românească și redacțiunile sud-slave. Originalul legendei troiane, cunoscută din textul publicat de Voileanu, Gaster și Leca Morariu, a fost căutat în cuprinsul literaturilor sud-slave fără să fi fost însă găsit până acum. În literaturile sud-slave se cunosc numai trei redacțiuni independente ale istoriei Troadei.

¹⁾ K. Praechter, *Byzantinische Zeitschrift*, VIII (1899), p. 328 și urm.; 343.

²⁾ N. Iorga, *Faze sufletești și cărți reprezentative la Români...* Analele Academiei Române, Tom XXXVIII Mem. Sect. ist., p. 572; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române*. Epoca veche, I, Sibiu, 1921, p. 75; Leca Morariu, *Istoria Troadei*, Cernăuți, 1924; V. Bogrea, *Daco-Romania*, III. p. 865.

³⁾ *Revista istorică*, 1924, p. 152.

⁴⁾ *Faze sufletești și cărți reprezentative*, p. 572, dată traducerea «în aceeaș epocă de pasiune pentru vitejii și fapte mari» (a lui Mihaiu-Viteazul).

O primă redacțiune slavă ¹⁾, a fost tradusă în părțile Croației ²⁾, de unde a pătruns pe vremea țarului Ioan Alexandru în Bulgaria. Ea decurge dintr'un izvor occidental, care a fost utilizat și în alte prelucrări precum: Konrad de Würzburg, Pedro Nuñez Delgado (Cronica Trojana), Simon Capra aurea, Batayle of Troye și Trójumanna saga ³⁾. Această redacțiune, care a avut o circulație mai intensă în cuprinsul literaturilor sud-slave, se deosebește fundamental de textul românesc cunoscut. Legenda slavă începe cu o serie de episoade privitoare la fapte anterioare războiului troian, cari lipsesc din redacțiunea românească, precum: zidirea cetăților frigiene și genealogia regilor până la ridicarea Troiei; nunta lui Peleu, cu mărul discordiei și judecata lui Paris; zidirea Troiei de către Priam cu ajutorul a doi diavoli ai pământului (ДВА ДИАВОЛА ЗЕМНАА): Tebuș (Phoebuș) și Neptenabuș (Neptun). Legenda românească începe însă cu Priam Ecavia și nașterea lui Alexandru, în urma visului fatal. Dar și deaci înainte redacțiunea românească diferă de cea slavă, căci aceasta din urmă cuprinde o mulțime de episoade cari lipsesc din prima, ca de pildă: jocurile sglobii ale lui Paris pe lângă turmele păstorului; dragostea lui cu Oineușa (§ II); prefacerea lui Ulise că e nebun, spre a scăpa de războiu, și dejucarea lui; uciderea cerboaicei consacrate Dianei (în textul

¹⁾ A fost publicată după msse diferite de: Fr. Miklošič — versiune medio-bulgară și traducere latină — în *Starine*, III (1871), p. 156: Trojanska priča; fragmente după un ms. din sec. XV croat, cu caractere glagolitice de Jagič: *Primjeri star. hrv. jezika*, 1866, II, pp. 180—184; după un alt ms. croat complet de Jagič în *Prilozi k historij knjizevnosti naroda hrvatskoga i srbskoga*, *Arhiv za povjest. jugoslav.* (IX. 1868, pp. 121—135. După versiunea din Cod. Vatican de Dr. P. T. Gudev în *Сборникъ за Народни умотворения*, Наука и Книжнина. VI (1891) p. 345—357. Versiunea rusească din sec. XVII-lea: Руп н, *Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ*, 1891. (IV), p. 345—357.

²⁾ M. Murko, *Geschichte der älteren Sudslavischen Litteratur*, 131. Jagič a propus: Bosnia sau Nordul Dalmației. *Archiv für slav. Phil.*, II, 24—25; cf. pentru dovezi și:

³⁾ A. Wesseloſky: Die altslavische Erzählung vom Troianischen Krieg în *Archiv für slav. Phil.*, X (1887), pp. 27—42. 3); Изъ исторіи романа и повѣсти p. 1888, p. 25 i urm. (dare de seamă: *Romania XVIII*, p. 303 și urm.); Nathaniel Edward Griffin, *Dares und Diktys an introduction to the study of medieval versions of the story of Troy*, Baltimore, 1907 (nu am putut-o afla). B. Conev, în *Сборникъ за Народни умотворения*, Наука и Книжнина, Sofia, 1892, VII, p. 224—244, admite că originalul a putut veni și din Ungaria; Prof. Dr. Miloš Weingart *Byzantské Kroniky v literatuře cirkoněslavanské*, Bratislava, 1922, I. p. 173—4, în legătură cu cronograful lui Manasses în literatura slavă.

slav: *Филиппа госпожда*); sfatul preotului Calchas și sacrificarea Antigonei (Cvêțana); imputările Oineușii¹⁾ către Paris și Elena (V); vicleniile lui Ulise pentru a aduce pe Ahile în războiu (VII); cearta lui Ahile cu Agamemnon pentru Briseida; fabricarea altor arme pentru Achile de către Vulcan cu ajutorul a 300 de diavoli mici *Т. НАЛЫХЪ ДІАВОЛЪ*); plecarea lui Priam, travestit în haine de cântăreț la cortul lui Ahile și înduioșarea lui Ahile, care aduce în Troia, pe umerii lui, trupul lui Hector (IX); disputa lui Ulisse și Ajax pentru armele lui Achile și sinuciderea lui Ajax (X).

La rândul ei, redacțiunea românească cuprinde amănunte ce nu se găsesc în redacțiunea slavă, ca bunăoară: cearta lui Paris cu fratele său, uciderea acestuia și fuga în Grecia (Leca Morariu, p. 41, § 3), poposirea lui Paris și a Elenei la «capiștea lui Iraeliu» și izgonirea lor din Egipt de către împăratul Protea (pp. 43—44); cărțile trimise de Tindareu, Meneleu și Clitemnestra către Elena, la Troia (p. 46 f. 91 r.); înfruntarea împăraților și domnilor eleni de către Elena (p. 48 f. 92 v.); uciderea lui Palamed prin viclenia lui Odisevs și retragerea lui Ahile din luptă (f. 51—2); ajutorul trimis lui Priam de către Tain, împăratul Indiei și lupta lui Memn cu Grecii (p. 58); aducerea lui Pirus în tabăra grecească (p. 61).

Dar și în nararea faptelor comune, ambele redacțiuni înfățișează divergențe însemnate. De exemplu: răpirea Elenei. În redacțiunea românească se povestește că Menelau, înțelegând că Alexandru Paris este «fecior lui Priam împărat», îl primește cu cinste și, când împăratul elin pleacă la «Crit, unde eră boziul lui Dios, ... au învățat pre împărăteasa lui să aibă de grijă lui Alexandru Parij și a oamenilor lui să nu le lipsiască de ce le va trebui, până va veni el». În lipsa lui Menelau, Alexandru și Elena, găsind prilejul a-și mărturisii dragostea unul altuia, se înțeleg și fug. În textul slav, Alexandru sosind la curtea

¹⁾ Nimfa Oenone pe care o îndrăgise Paris în viața sa de păstor. Sursa îndepărtată este Ovidiu: *Eroida* V-a. Eroidele au fost traduse, precum se știe, în limba franceză în sec. XIII (cf. Léopold Constans, *Romania*, XLIII (1914), p. 176—198); și în italiană (cf. E. Gorra în *op. cit.* și mai ales Egidio Bellovini, *Note sulle traduzioni italiane delle «Eroidi» d'Ovidio anteriori al rinascimento*, Torino, 1900 și L. Constans, *Romania*, 1914, Appendice, p. 194). Episodul a fost apoi introdus în versiunile mitului troian precum: într-o versiune venețiană din sec. al XIV-lea a textului lui Guido delle Colonna, într-o poemă în versuri (Gorra, *op. cit.*, p. 186—187, 297, 321, 324, 532); în «*Fiorita*» lui Armannino Giudice. Pe o asemenea versiune se reazimă după cum crede Wesseloſsky episodul din redacția slavă.

lui Menelau, îi spune că nu a venit să-l servească pentru aur și argint, ci ca să vadă cum sunt oaspețele (ѣстѣ) la curtea lui. După ce Menelau l-a poftit la masă și au băut împreună cu regina Elena, vin roșu dintr'acelaș pahar, Alexandru scrie pe șervet alb (на бѣломъ оуѣроу-ѣтѣ) cu vin roșu, în litere, pe cari numai Elena le cunoaște: Eleno, iubește-mă, te voi iubi. Zadarnic îl sfătușete Elena să renunțe la ea, căci îl va pierde Menelau când va prinde de veste; el îi răspunde că n'a venit să servească pentru aur și mărgăritar, căci palatul troian are mai mult aur și argint decât toate stăpânirile grecești; ci plata serviciilor lui va fi ea, și că mai curând va suferi să fie chinuit pentru ea, decât să se chinuiască singur pentru frumusețea ei. Când apoi Menelau își strânge armata sa spre a pleca în ținuturile pelasgice, Alexandru Paris se preface bolnav și îi spune că îndată ce se va însănătoși, îl va urma. În lipsa lui însă, Paris, poruncind alor săi ca să-i pregătească o corabie, răpește pe Elena tocmai când aceasta ieșise în oraș, cu fecioarele dela curtea ei.

Cred că detaliile, date mai sus, sunt suficiente pentru a învedere că între a doua redacțiune slavă și între redacțiunea românească nu se poate stabili nici o legătură. La aceasta mai adăugăm divergențele de nume proprii. Pe când redacțiunea slavă înfățișează numele proprii (derivate după cum a arătat Wesselofsky din prototipe romanice)¹⁾, într'o *formă slavizată*. Prëjamuš, Pariš sau Pariž sau Fariž, Acileș; Menelauš, Iacupa, Іаіуца, Caștandra, Policșena, Polineșterъ etc.; redacțiunea românească, după cum vom vedeă mai jos, păstrează numele, afară de unul singur, în forma grecească.

A doua redacțiune slavă ²⁾, plăsmuită după toate probabilitățile în sec. al XIV-lea —unii istorici literari cred că chiar pe pământul Bulgariei — se îndepărtează și mai mult de versiunea românească a istoriei Troadei, publicată până acum. Redacțiunea slavă nu a păstrat

¹⁾ *Archiv f. slav. Phil.* X p. 40—41.

²⁾ S'a publicat pentru întâiaș dată, după un ms. medio-bulgar de pe la sfârșitul sec. al XVI-lea sau începutul sec. XVII-lea de P. A. Syrku (cu traducere latină de V. Jagić) în *Archiv für slav. Philologie*, VII (1884), pp. 81—87. S'a republicat după un text dintr'un sbornic, cu recenzie sârbească, aparținând sec. al XV-lea de W. Moduljskij în *Archiv für slav. Philologie*, XV (1892), pp. 371—380 (*Zur mittelalterlichen Erzählungsliteratur bei den Südslaven*). O versiune deosebită dintr'un codice din sec. XV-XVI cu redacție sârbă, găsit la Veles în Macedonia, asupra căruia îmi atrage atenția d-l St. Romansky, în B. Conev, *Опись на славянските ръкописи в Софийската Народна Библиотека*, Sofia, II, 1923, p. 180—181.

din tema clasică a mitului troian decât câteva reminiscențe: visul Hecubei (atribuit acî lui Paris), părăsirea lui Paris în pustiu și hrănirea lui de către o cerboaică, răpirea Elenei, cucerirea și dărâmarea Troiei prin ajutorul calului de aramă. Pe această temă însă s'au altoit o mulțime de elemente și motive disparate din legendele antice, din epopea bizantină Digenis Akritas, din Varlaam și Ioasaf, din ciclul legendelor solomoniace, din legenda bizantină despre Γυλλώ ș. a.¹⁾

Așa de pildă, primul copil născut lui Priam (care în această redacțiune se numește carъ Amorъ), după visul fatal, este o fată pe care împăratul o închide într'un turn cu poruncă strașnică, ca copilul să nu audă nici un cuvânt omenesc și să nu vadă nimic. Acolo trăește fata până la vârsta de 15 ani, când, îndreptându-se în fiecare dimineață spre răsăritul soarelui, spuneă cuvinte într'o limbă neînțeleasă. Regele, cuprins de adâncă mirare, adună oameni din toate «limbile» și-i trimite sub turn ca să asculte. Aceștia, prinzând cuvintele spuse de fată și căutând a descifra sensul lor, se lămuresc că este o rugăciune către Dumnezeu: «Doamne nu-i socoti ca păcat; este nebun și nu știe ce face. Cine poate să înțeleagă voințele divine? Visul se referă la fratele meu, care se află încă în pânțele mamei». Câtva timp după aceasta, împărăteasa naște un copil, care, ca în legenda troiană, este aruncat în pustiu, unde este hrănit de o ursoaică. Fata este scoasă apoi din turn și numită Magduna, care în limba siriacă înseamnă înțeleaptă. Într'o zi, pe când se află la fereastra palatului, zărește, călătorind pe mare la două stadii depărtare de țărm, un tânăr pe care-l arată tatălui său, spunând că acela trebuie să fie soțul ei. Tatăl trimite întru întâmpinarea călătorului și află că este Sultanul Saracenilor și că vântură mărilor în căutarea unei soții frumoase și înțelepte, pe care a văzut-o în vis. Fiind adusă Magduna, Sultanul recunoaște în ea fecioara visată și o ia în căsătorie.

Episodul răpirii Elenii cuprinde și el ingrediente din ciclul legendelor solomoniace. Alexandru poruncește magilor săi să cutreere lumea și să-i găsească femeia cea mai frumoasă și mai înțeleaptă. Aceștia o găsesc la curtea împăratului Amoreei și, după cererea lui Alexandru, prin puterea vrăjilor, ei fac ca cei doi eroi să se vadă 2 ani dearându-l

¹⁾ Asupra izvoarelor acestei legende cf. V. Jagiĉ în *Archiv f. slav. Phil.*, VII, p. 78; Reinhold K  hler, *ibidem*, p. 88 nota 1; Mo  ulsky, *Arch. f. slav. Phil.*, XV p. 371; A. Wesselofsky, *Изъ исторіи романа и пов  сти* I, 440; II, 8, 60.

în vis și să se îndrăgească. Alexandru, travestit într'un neguțător bogat, pleacă cu o corabie spre Amoreea, încărcat de daruri; ajunge la liman; și, după 6 săptămâni, cei doi îndrăgostiți fug la Troada. La intrarea lor în cetate, un cutremur de pământ face pe regele Amor să presimtă că visul fatal se va împlini. Urmează apoi expediția împotriva Troiei, cucerirea și dărâmarea cetății prin mijlocirea calului de aramă — a cărui născocire este atribuită aceluiași lui Palmid (Palamed). Inchiderea diferă însă cu totul de mitul troian. După dărâmarea Troiei, Alexandru fuge la cumnatul său, Sultanul Saracizilor și, cu ajutorul acestuia, nimicește pe împărații din Chanaan, Mesopotamia și Haldeea (care aici țin locul împăraților greci), pe împăratul Amoreei și pe fratele său și, la sfârșit, când vede cât prăpăd s'a făcut de pe urma unei femei — 130 de cetăți distruse, 19 împărați uciși și toată armata nimicită, — Alexandru taie capul femeiei blestemată și o aruncă în mare.

Dacă la cele de mai sus adăugăm că numele eroilor troiani sunt cu totul schimbate, că Menelau se numește Sion, că Agamenon Jog¹⁾; Priam = Amor (ca un erou din Digenis Akritas), Elena = Egluda sau Gyluda, atunci se va înțelege și mai bine câtă depărtare este între a doua versiune slavă și versiunile românești publicate.

Totuș această de a doua redacțiune slavă a legendei troiane a fost cunoscută la noi, dacă nu în traducerea românească, în orice caz în original slav. Manuscriptul medio-bulgar, dela sfârșitul sec. XVI sau începutul sec. al XVII-lea, s'a găsit în mănăstirea Mihaiu-Vodă din București (dela Arhivele Statului), cuprins în sbornicul după care a publicat Hașdeu versiunea slavă a vieții lui Avraam: *слово о житіи и о смърти авраамовѣ како приде архангелъ възвѣсти доушѣ его*, în «Cuvente den Bătrâni», II. (p. 189).

Nu cunoaștem nici o versiune românească a acestei curioase legende troiane, dar legenda a trebuit să fi fost — măcar în forma slavă — destul de cunoscută la noi, căci sub influența ei, copiștii unor manuscrise românești de Alexandria — două din Bucovina²⁾, unul din Munte-nia³⁾ — au înlocuit numele lui Menelau prin *Sion*, al Elenei prin *Egluda*.

¹⁾ Numele acestea se găsesc și în Biblie.

²⁾ Ms. 1296 B. A. R., copiat de dascălul George în mănăstirea Putnii la 1781 Februarie 22 (f. 132 v.); ms. 4646 din 1788 (Egluda are aici formele: Ioglada, Iglada).

³⁾ Ms. 270 B. A. R., copiat de Ioniță Giurescu «logofătul din sărăfia județului Prahova» la anul 1799 Februarie. Pentru toate vezi N. Cartoian, Alexandria în literatura românească. Noi contribuții, București, 1922, p. 7, 8 și 11.

În afară de cele două legende de sine stătătoare de care ne-am ocupat mai sus, se mai cunosc în literaturile sud-slave câteva versiuni încorporate în cronografele lui Hamartol, Malalas, Manasses ¹⁾ ș. a. cronografe traduse din grecește. Textul românesc se apropie într'adevăr mai mult de versiunea slavă a lui Manasses, care dealtfel se resfrânge într'o formă prescurtată și în cronograful lui Moxa. Totuș nici versiunea slavă a lui Manasses nu poate fi așezată la baza textului nostru. Versiunile românești înfățișează față de Manasses, în forma slavă, o redacțiune mai desvoltată. Din versiunea slavă a lui Manasses, lipsesc unele incidente ale versiunii românești precum invențiunea literilor de către Palamed, iar din evenimentele post-homerice Manasses nu pomeneste decât uciderea lui Agamemnon și răsbunarea lui Orest; pe când versiunea românească povestește sfârșitul tragic al *tuturor* eroilor greci. La aceasta mai adăugăm că în textul slav al lui Manasses unele nume grecești sunt corupte: Δαρειν (Moxa: Darie pentru Tindareu); Διησειс (Moxa: Diseos pentru Odiseos); Γαλαμъ (pentru Salamina ²⁾).

Cercetarea noastră îndreptată spre domeniul literaturilor Sud-slave ne-a dus dar la concluzia că cele două versiuni slave, care au circulat independent ca opere de sine stătătoare, se deosebesc fundamental de redacțiunea românească. Numai redacțiunea cronografului lui Manasses s'ar apropia întrucâtva de legenda românească, fără să se poată stabili însă vreo filiațiune între ele. Nu ar fi fost exclusă posibilitatea ca la temelia textului românesc să se afle un original slav desprins dintr'o cronică pierdută; este însă într'adevăr curios că de 30 de ani acest original nu a putut fi încă descoperit. Numele propriu Paris, cu variantele sale din redacțiunea românească, se regăsește în adevăr în prima legendă slavă analizată de noi mai sus — și numai într'aceea; în celelalte nu —; dar prezența acestui nume, sub forma sa slavă, în redacția românească se poate explica și pe altă cale.

¹⁾ Murko *Geschichte der älteren Sudslavischen Literaturen* p. 77, 129. Aceste cronografe au pătruns și în literatura rusă cf. V. A. Keltuiala, *Курсъ исторіи русской литературы*, I, *Исторія древней русской литературы*, ed. II, St.-Petersburg, 1913, p. 291—295. Despre aceste hronografe în lit. veche slavă mai pe larg Prof. Dr. Miloš Weingart: *Byzantské kroniky v literatuře církevněslovanské*, Bratislava, I pp. 18, 160 II, 1, (1923), p. 5.

²⁾ Textul slav al lui Manasses în *Cronica lui Constantin Manasses, traducere medio-bulgară făcută pe la 1350... de I. Bogdan cu o prefață de Prof. I. Bianu*, București, 1922, p. 36—45. ✓

Numele *Parij*, cu variantele: *Fareș*, *Farij*, se regăsește și în romanul lui Alexandru cel Mare, unde corespunde formei sârbești *Pariž*¹⁾. Alexandria s'a tradus, precum am arătat într'o altă lucrare, prin a doua jumătate a sec. al XVI-lea în Ardeal²⁾. În veacul al XVII-lea eră destul de răspândită în toate straturile societății noastre. Nu este deci exclus ca numele Parij să fi fost răspândit și să fi devenit familiar cărturarilor noștri din sec. al XVII-lea, prin mijlocirea Alexandriei. În acest caz, el singur nu poate indica numaidecât un original slav, mai ales că în unele versiuni ale istoriei Troadei se găsesc și celelalte forme obișnuite în textele Alexandriei: *Farij*.

Pentru ca din numele proprii ale istoriei Troadei să se poată scoate o concluzie trainică, trebuiesc luate în considerare, nu unul singur, ci toate. Exceptând însă pe *Pariș*, *Farij*, toate celelalte nume proprii păstrează forma greacă corespunzătoare, după cum se poate vedea din tabloul de mai jos:

Textele românești	Textele grecești
<i>Priam</i> G. § 1. V. 26	<i>Πρίαμος</i>
<i>Laomedont</i> G. 1. V. <i>Lameodont</i> 26	<i>Υἱὸς Λαομέδοντος</i>
<i>Ecavia</i> G. 1. <i>Ecavie</i> M. V. 26	<i>Ἑκάβη</i>
<i>Kiseu</i> G. 1. Chisiu V. 26	<i>Κισεύς</i>
<i>Manelau</i> G. 9. <i>Minaleu</i> M. V. <i>Maneleu</i> 26	<i>Μενέλαος</i>
<i>Elena</i> G. V. 27; <i>Elena</i> și <i>Ileana</i> M. 46 și 49.	<i>Ἑλένη</i>
<i>Protea</i> G. 6. <i>Protisău</i> . V. <i>Protea</i> 28	<i>Πρωτεύα</i>
<i>Sidon</i> M. <i>Sindona</i> G. 6. V. <i>Sildona</i> 29	<i>Σιδώνα</i>
<i>Troada</i> G. 1. V. 26	<i>Τρωάδα</i>
<i>Tindareu</i> G. 9. V. <i>Tildareu</i> 29	<i>Τυνδαρεὺς</i>
<i>Agamemnon</i> G. 11. V. 31. <i>Agaminon</i> G. 11 M.	<i>Ἀγαμέμνων</i>
<i>Crit</i> , <i>Critu</i> G. 5. V. 27	<i>Κρήτη</i>
<i>Odiseo</i> G, 11; V. 30; <i>Odisei</i> M. 50 <i>Odisăi</i>	<i>Ὀδυσσεύς</i>
<i>Kinovic</i> M. 43	<i>Κανωβικόν</i>
<i>Iracle</i> G. 6 <i>Iracliu</i> M. 43. <i>Iracleu</i> V. 28	<i>Ἡρακλῆς</i>
<i>Clitemnestra</i> G. 11. <i>Clitemnistră</i> V. 30; <i>Cliministră</i> M. 46	<i>Κλυταιμνήστρα</i>

¹⁾ Cf. N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească, Noui contribuții* (Studiu și text), București, 1922, p. 10.

²⁾ *Alexandria în literatura românească*, București, 1910. Atrag și aci atenția că lucrarea din 1922 nu este, precum s'a afirmat de unii recenzenți, ediția II-a a studiului din 1910, ci este o lucrare cu totul independentă.

Textele românești

Mixivtra G. 12 *Maxaftra* G. *Mezavtra* M. 42. Ma-
 zothres V. 27; *Maziștra* 30
Evropa G. 12. *Europa* V. 30
Finikiia G. 6 M. 43. V. 28
Athina G. 12. V. 30; *Atina* M. 47
Thetalia G. 12. V. 30; *Fitalia* M. 47
Elada G. 12 M. 47. *Ellada* V. 30
Rodos G. 12 M. 47. V. 30
Ftie M. 47
Salamina G. 12. M. 47. V. 31
Fersala G. 13
Tirsala M. 47
Telaftia G. 13
Argosu G. 12 M. 47. *Argos* V. 31
Corintu G. 12 *Corint(h)* M. 47. V. 31
Ahileu G. 13 *Ahilău* M. 48. V. *Akileu* 31
Ector G. 17 M. 49. V. 23
Palamidu G. 18 M. 50. *Palamid* V. 33
Cadm G. 22 M. 52
Simonidu G. 22 *Siminid* M. 52
Epiharm G. 22. M. 52
Patroclu G. 25 M. 54. V. 36
David G. 30. V. 39
Memnu G. 30 *Mimnă* M. 58. *Memn(os)* V. 39
Tainu G. 30. *Tais* V. 39
Scamandru G. 30. V. 39
Eanda G. 33 *Aenda* M. 59
Polixenia G. 31. V. 40
Difov G. 31. *Diifov* V. 40
Pir G. 34 M. 61. V. 42
Tenedu G. 35 *Tinedu* M. 62. 43 *Tened* V. 42
Gannimidu G. 37. *Ganimid* 44
Enia G. 38. *Enea* V. 44
Antinor G. 38. *Antinos* V. 44
Filochitu G. 41
Vunimu G. 41
Theu G. 41

Textele grecești

Μυζηθορεās
Ευρώπη
Φοινίκη
Ἀθήναι
Θεττάλια
Ἑλλάς
Ῥόδος
Φθία
Σαλαμίνη
Φέρσαλα

**Αργος*
Κόρινθος
**Αχιλλεύς*
**Εκτωρ*
Παλαμήδης
Κάδμος
Σιμωνίδης
**Επίχαρμος*
Πάτροκλος
Δαβίδ
Μέμνων
Ταΐνης
Σκάμανδρος
τὸν Αἴαντα
Πολυξένη
Διήφοβος
Πύρρος
Τένεδος
Γανημήδης
Αἰνείας
**Αντήνωρ*
Φιλοκτήτης
Βούνιμος
Κριθαῖος

Textele românești

Ediu G. 41
Epiro G. 43
Teacusa G. 43
Diomid G. 43
Ea Telamonie G. 44
Maronia G. 44
Sikelia G. 45
Kiclop G. 45
Kirki G. 45
Kalipso G. 45
Atlandu G. 45
Telagonon G. 45
Harivda G. 45
Skila G. 45
Idomenie G. 45
Corfu G. 45
Alkinon G. 45
Itaca G. 45. V. *Itachia* 30
Casandra G. 45.
Egistu G. 45
Oristu G. 45
Skitia G. 45
Artemida G. 45
Afigenia G. 45
Piladu G. 45
Melanthu G. 45
Ilictra G. 45
Gealia G. 50
Malavrita G. 50

Argiripia G. 50

Textele grecești

Ἰδαῖον
Ἡπιρος
Θεανοῦς (*genet.*)
Διομήδης
Αἴας Τελαμώνιος
Μαρωνία
Σικελία
Κύκλωψ
Κίρκη
Καλυψώ
Ἀτλαντος
Τηλέγονος
Χαρύβδη
Σκύλλα
Ἰδομηνεύς
Κορφοῦ
Ἀλκίνοος
Ἰθάκη
Κασάνδρα
Αἴγισθος
Ὀρέστis
Σκυνθία
Ἀρτέμιδα
Ἰφιγένεια
Πυλάδης
Μελάντιον
Ἡλέκτρα
Αἰγιάλεια
Μαλαβέντον? +
Καλαβρία
Ἀργυρόπηνη

În tabloul de mai sus am reprodus nu numai formele corecte, ci și formele corupte cari s'au putut desvoltă în cuprinsul literaturii române prin cetirea greșită a copiștilor. Din 76 de nume proprii —*unul singur: Parij*, care a putut fi împământenit în literatura cărțurilor noastre prin mijlocirea Alexandriei, are formă slavă; toate

celelalte 82 au formă grecească. Dacă am admite între originalul grecesc și traducerea românească un intermediar slav, atunci ar fi într'adevăr surprinzător ca atunci când primul nume ale legendei a fost slavizat, toate celelalte nume proprii să-și fi păstrat forma lor greacă nealterată în traducerea slavă și să se fi resfrânt apoi exact în aceeași formă în traducerea românească, chiar admitând că traducătorul român a avut la îndemână tocmai originalul traducerii slavone și nu copie de pe copii, cum este cazul obișnuit. Studiul comparativ al *tuturor* numelor proprii ne îndreaptă deci, după cum de altfel am mai spus-o și în altă parte ¹⁾, spre tărâmul literaturii grecești.

Înainte însă de a căuta originalul istoriei Troadei în cuprinsul literaturii bizantine, este nevoie pentru a așeza cercetarea noastră pe temelii mai sigure să extindem studiul și asupra bogatului material inedit din colecția Academiei Române.

Versiuni inedite ale istoriei Troadei. Redacțiunea românească a istoriei Troadei se mai păstrează, în afară de versiunile publicate, în următoarele msse din Biblioteca Academiei Române:

A. Ms. no. 63 în 4° sec. XVIII f. 1—18 v.: Istoriia a Troadei cetăți

B. Ms. no. 270 în 4° f. 1—27, scris la «letu 1826 Noemvri 21.» de «Scărlat Vărnave». Titlul: Istoriia Troadei cetăți ce au împărățit într'ansa Priiam împărat, tatăl lui Pariș²⁾.

C. Ms. no. 1601 în 4° sec. XVIII. Pe dosul primei coperte, următoarea notiță posterioară, făcută de o mână străină: «1797 de când am venit la Țarigrad».

D. Ms. no. 1702 copiat în *Moldova* de Costandin Chiricean pe vremea lui Grigore Ghica după cum rezultă din următoarea notă de pe prima scoartă: «Să să știi de când s'au dus Moscalii din țara Moldovii umbra velet atunce le(a)t 7283 (1775) și aci au rămas domnă în țara Moldovii Maria Sa Gligori Ghica-Vodă³⁾» f. 175: «Istoriia Troadei cetății întru care au împărățit Priiam împărat, tatăl lui Pareș».

E. Ms. No. 4104 copiat de Enachi sin Hagi ot *Tighine* în dughiana jupânului Theodor Dorobățul la leat 1777, la *Eși*. Inceputul

¹⁾ *Alexandria în literatura românească. Noui Contribuții* (Studiu și text), București 1922, p. 26 nota 1.

²⁾ Cf. și I. Bianu, *Catalogul mss-elor românești* I, 151 și 616.

³⁾ N. Cartoian, *Alexandria în literatura românească*, București, 1910, p. 35.

pe f. 81 r. «O prea frumoasă istorie a minunatei și iscusitei cetăți a Ot Troadei care s'au fost bătut 12 ani pentru o muere»¹⁾).

În afară de mssele, mai sus notate, în care istoria Troadei ni s'a transmis, mai mult sau mai puțin, ca operă de sine stătătoare, aceeași legendă se mai găsește, ca fragment dintr'un tot, încorporată în așa numitele cronografe.

Versiunile din cronografe. Încă din 1894, Gaster observase că problema privitoare la prototipul istoriei Troadei stă în legătură cu chestiunea privitoare la originalele cronografelor și în această direcție au fost îndreptate, precum am văzut mai sus, cercetările ulterioare. Dar chestiunea cronografelor a fost lămurită în 1912, când d-l Russo²⁾ a arătat că în literatura noastră veche au circulat două tipuri de cronografe, amândouă înrudite cu așa numita «cronică din 1570», atribuită de către unii pe nedrept lui Malaxos³⁾ și care are la baza sa o parafrazăre în proză populară a cronografului lui Manasses⁴⁾).

Primul tip este o traducere de pe cronograful apărut la Veneția sub titlul: *Βιβλίον ιστορικὸν περιέχον ἐν συνόψει διαφορὰς καὶ ἐξόχους ιστορίας*, și este opera lui Dorotheiu, Mitropolitul Monemhasiei, și nu a lui Ierotheiu, precum s'a încercat să dovedească Sathas⁵⁾. Cronograful face parte din aceeași familie cu cronica dela 1570 și are la baza sa o parafrazăre în proză a lui Manasses prelucrată în greaca vulgară cu amplificări din Theofan, Kedrenos și alții⁶⁾. A fost co-

¹⁾ Semnalat și în *Daco-Romania*, I, 453.

²⁾ *Elenismul în România*, p. 33—35. Mai pe larg în cursul universitar din 1923—4.

³⁾ Th. Preger, *Byzantinische Zeitschrift*, XI (1902), pp. 4—15. *Die Chronik vom Jahre 1570*.

⁴⁾ Praechter, *Byz. Zeit.*, VII 589, VIII (1899) 343; T. Preger, *Byz. Zeit.*, XI, 15.

⁵⁾ Cf. D. Russo, *Elenismul în România*, p. 33, nota 2. În cursul despre istoriografia greco-română ținut la Facultatea de litere în 1924—1925 însă d-sa, — plecând dela faptul că numele lui Dorotheiu revine de mai multe ori și în prefață și este distinct scris de numele Ierotheiu, care revine și el de mai multe ori în corpul cronicii — a adus argumente hotărâtoare pentru paternitatea lui Dorotheiu, care trebuie căutat printre predecesorii lui Ierotheiu și nu printre urmașii lui. Ierotheiu va fi adus cronica în Moldova, iar la întoarcerea din Rusia a povestit cele văzute și pățite acolo, amănunte cari au fost apoi încorporate în cronică.

⁶⁾ K. Praechter, *Byzantinische Zeitschrift*, VII, 589 și urm. VIII (1899), p. 328 și urm.; cf. și schema dela p. 343. T. Preger în *Byzantinische Zeitschrift*, XI (1902), p. 15.

piat în Moldova cu cheltueala lui Apostol Țigara, ginerele lui Petru Șchiopu, și fusese publicat la Veneția în 1631, cu o dedicație către Alexandru Coconul.

Al doilea tip de cronografe românești derivă din cronograful grecesc al lui Matheiu Cigala (din Cipru), parohul bisericii grecești din Veneția. Cronograful a apărut sub titlul: *Νέα σύνοψις διαφόρων ιστορωμένων* și cu data 1637¹⁾ la Veneția și este o compilație după cronica din 1570, Dorotheiu și Kedrenos. Tipul Cigala este reprezentat în literatura noastră prin traducerea lui Patrașco Danovici ce a fost «*supt vlăstii Domniei Moldovei logofăt al treilă și grămatică de scrisoare greciască*»²⁾. Este cel mai răspândit și se păstrează într-o sumă de msse din Biblioteca Academiei Române, dintre cari cel mai vechiu, din cele datate, poartă cota no. 86³⁾ și a fost copiat în anul 1689 de către Gavril Diăc ot Balțătești «cu cheltueala lui Ion Iordachie Cantacuzino sină Toader Eordachie vel vistiernic». Tipul Dorotheiu de Monembasia este reprezentat, în afară de manuscrisul descris de Aron Densușianu în *Revista critică literară*, IV (1896), p. 305 și urm.⁴⁾ și poate de cel aflat de Schuchardt în Muzeul Hohenzollern din Sigmaringen⁵⁾, și prin câteva manuscrise păstrate în Biblioteca Academiei Române. Niciunul dintre mssele, cunoscute de noi, nu numesc ca traducător pe Nicolae sin Mihalache sau pe Ion Buburuzăi⁶⁾. Câteva dintre ele (d. ex. ms. 938) pomenesc în prefață ca traducător pe Grigore Dascălul Buză: «*scoasă după grece pă limbă rumânească de Grigore Dascălul Buză*».

¹⁾ D-l Russo, întemeindu-se pe faptul că în corpul cronografului se găsesc povestite evenimente petrecute după 1637, presupune că textul, scris în 1637, s'a tipărit în 1650 (cursul din anul 1924—5).

²⁾ I. Bianu și R. Caracaș, *Catalogul manuscriselor românești*, I, p. 181 și urm.

³⁾ Pentru identificarea lui cu Cigala cf. D. Russo, *Elenismul în România*, p. 35.

⁴⁾ D. Russo, *Elenismul* 36—7 no .

⁵⁾ *Zeitschrift für Rom. Philologie*, I (1887), p. 484. Nu am posibilitatea de a controla identificarea lui Schuchardt. Pasagiul din acest cronograf, publicat de Gaster, în *Chrestom.*, I, p. 311, corespunde într'adevăr cu începutul prefeței lui Dorotheiu.

⁶⁾ Gaster, *Grundriss der rom. Phil.* II, 3 (1896), p. 288. Schuchardt, *op. cit.*; I. G. Sbiera, *Mișcări culturale literare la Românii din stânga Dundrii*, Cernăuți, 1897, p. 245.

Nu voi intra aici în detalii privitoare la aceste două tipuri de cronografe; întrucât, din tot complexul materiei lor, pe noi nu ne interesează decât un singur capitol: istoria Troadei.

Paralelă între versiunile Dorothei și Cigala. Versiunea istoriei Troadei, deși înfățișează câteva puncte de asemănare în cele două tipuri de cronografe românești — întrucât se sprijină precum am văzut mai sus amândouă pe redacțiunea lui Manasses — totuși în întregul lor diferă una de alta. Versiunea istoriei Troadei în redacțiunea Cigala, după ce povestește năruirea cetății, adaogă, după cum arată și d-l Russo, câteva capitole despre soarta tragică a eroilor greci, capitole luate din Kedrenos; în Dorothei acest capitol lipsește. Trebuie însă să adăog că acest interesant adaos în unele msse din grupa Danovici-Cigala vine, ca și în originalul grecesc, la sfârșitul poveștii despre istoria Troadei (de ex. ms. 1469 f. 92); în altele însă apare dislocat și este așezat tocmai spre sfârșit: după «boeriile împărăției Grecilor» (ms. 86 f. 408 ; altele în sfârșit l-au omis. Dar exceptând acest capitol, și în restul povestirii sunt deosebiri: versiunea Dorothei înfățișează o redacție mai sumară, mai seacă; redacțiunea Danovici înfățișează o redacție mai bogată în amănunte, mai plastică, mai plină de viață și, ceea ce este interesant, aceste amănunte ale redacției Danovici nu se găsesc toate în originalul grecesc.

Spre a învedera mai bine raporturile dintre cele două redacțiuni românești și corespondența lor cu originalele grecești și spre a putea fixa apoi raporturile dintre versiunea cronografelor și versiunile independente publicate sau inedite, punem pe două coloane în paralelă, câteva pasagii mai caracteristice din versiunea Danovici după ms. 86 B. A. R. și din versiunea Dorothei de Monembasia după ms. no. 938¹⁾, adăogând dedesubt textul corespunzător din originalele grecești:

¹⁾ Titlul acestui ms. corespunde cu titlul *primului capitol* din originalul grec al lui Dorothei:

Versiunile românești

Adunătură de povești, începându-se de la ziditul lumii până la împărăția lui Costandin Paleolog, împăratul cel de apoi al Romanilor adică al Grecilor. Așijderea cuprinzându-se și de împărăția Turcilor până acum, așijderă și pentru Veneție

Dorotheiu ed. 1786

Σύνοψις ιστοριῶν ἀρχομένη ἀπὸ κτίσεως κόσμου μέχρι τῆς Βασιλείας Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου τοῦ ἐσχάτου Βασιλέως τῶν Ρωμαίων. Ἐν τῇ περιέχουσῃ καὶ τὰ τῆς Βασιλείας τῶν Τούρκων, Περὶ τῆς Βενετίας πότε ἐκτίσθη, καὶ πό-

GRIGORE DASCĂLUL BUZĂ

(Dorothei de Monembasia

Ms. No. 938

F. 103 r. Și nu s'au îndurat să-l ci omoare; numai ce l'au dat ca să-l crească laun sat. Iar alții zic că l-au lepădat ca să-l mănânce fiarale și l-au găsit niște păstori și l'au crescut și i-au pus numele lui Paris. Iar când au ajuns copilul de cincisprezece ani au aflat Priamos¹⁾ și au trimis de l-au adus la palaturile lui.

Dorothei ed. 1786 p. 116

Καὶ ἤλεθε τὸ παιδί, καὶ δὲν τὸ ἐθανάτωσε, μόνον τὸ ἔδωκεν ἕξω εἰς τὰς χώρας, ἵνα τρέφωσιν αὐτό· καὶ ἄλλοι λέγουσιν, ὅτι ἔδωκεν αὐτὸ τινῶν ἀνθρώπων, καὶ τὸ ῥήξουν εἰς τὸ βουνόν, καὶ τὸ φάγουν τὰ θηρία.

când s'au zidit și câți au domnit întrânsa și câte cetăți au luat. Așijdere și pentru patriarși și cum au patrierșit în scaunul sventei bisăricei lui Dumnezeu mari.

adunate acēste toate din multe fēluri de cărți ce au fost mai de treaba și mai cu dulcēa și «pre limba noastră scrise».

Capitolul ultim »Despre împărăția lui Sultan Suleimin, feșorul lui Sultan Suliman«, alcătuit în textul românesc numai din 2 rânduri, corespunde cu primele două rânduri din capitolul respectiv al lui din Dorotheiu:

Dascălul Buză

Și au luat împărăția Sultan Selemin și când au venit cu oastea au adus și trupul tătâne-său și au îngropat la Imarec și au împărățit 46 de ani.

Textul cronografului românesc se întrerupe aci brusc.

¹⁾ Păammos.

DANOVICI (CIGALA)

Ms. No. 86

F. 118 v. Iară acē slugă a lui Priīa-mu împărat au luatu pruncu și s'au dus cu dānsul și l-au pus suptu o tufă dēsă ca să nu-l ardă soarele, că lui încă i să făcusa milă de un băiatu ca acela și l-au lāsāt și s'au dus de au spus împăratului Priīam. Iară în urma acēia au nemerit acolē niște păcurari cu niște oi și audzără pre pruncu unde plāngia supt acē tufă și căutară să vadză ce iaste. Și nu-mai ce dēderă asupra cuconului și multu să mirară. Și dacă-l vādzurā atāta frumușel și curățil s'au vorovitu ei în de ei să nu-l lasă să piară. Și l-au luat acei păstori și i-au pus numele Pariju și l-au dus la un satu

σοι τῶν Δουκῶν ὤρισαν αὐτήν, καὶ πόσα κάστηρ ἔλαβον. Περὶ τῶν Πατριαρχῶν καὶ πῶς ἐπατριαρχευσαν ἐν τῷ Θρόνῳ τῆς Ἀγιοτάτης τοῦ Θεοῦ μεγάλης Ἐκκλησίας.

Συναχθέντα ταῦτα πάντα ἐκ διαφορῶν Βιβλίων, τὰ ἀναγκαϊότερα καὶ γλυκύτερα, καὶ εἰς πεζὴν φράσιν γραφέντα.

Dorot ei (p. 443)

Ἐλαβε δὲ τὴν βασιλείαν ὁ Σουλτὰν Σελήμης, καὶ ὅταν ἦλθεν ἀπὸ τὰ φου-sάτα, ἤφερε καὶ τὸ λείψανον τοῦ πατρὸς του, καὶ ἔθαψέ το εἰς τὸ Ἱμαρέτι του. ἐβασίλευσε χρόνους μζ'.

Καὶ οὕτω τὸ ἔρῃξαν μέσα εἰς τὰ κλαδία. καὶ ἠύραν το οἱ βοσκοί, ποῦ ἔβοσκον τὰ πρόβατα, καὶ ἐπῆραν το, καὶ ἀνέθρεψάν το, καὶ ἔβαλαν τὸ ὄνομά του Πάριον. Καὶ ὥσάν ἀνετρέφη τὸ παιδί, καὶ ἔγινε δεκαπέντε χρονῶν, ἔμαθέν το ὁ Πρίλαμος, καὶ ἀπέστειλε, καὶ ἤφεραν αὐτό.

și l-au datu pre mână unii mance și l-au aplecat și l-au crescut până l-au făcut voinic de 15 ani. Iară acîa muîare era săracă ce gîndi să margă la împăratul să închine pre Parij și să spue cum l-au găsit niște păcurari și l-au adus pruncu micu și îa l-au crescut și așa au mîrsu la împăratul ș' au spus de totu. Iară împăratul chemă pre împărătlasa și-i spusă de acasta. Și 'ntrebară pre acîa muîare pre ce vriame i l-au adus acei păstori. Iară ia spusă cu dreptul și socotiră că iaste fiçorul lor cel lepădatu. Și trimisă împăratul cum mai de sîrgu și l-au adus înaintia împăratului ș'a împărătesăi și-l vădzură așa frumos și iscusătu, că sămăna bine tătăne-său lui Priîamu împărat și-l cunoscură că iaste fiîu den trupul lor. Și foarte li-au părut bine și l-au luat în curțile împăratului în cetatîa Troadei și-l îmbrăcară cu haine împărătești ca pre un fiçor a lor ce era și el ca și ceîlalți; și-i pusără numele Alexandru Parij.

G 2; *Aceeaș versiune o găsim în A, 2 v. 3 r. B, 1 v. 2 v. C, 2 v.-3 D. 125 v.-126 v. E. 81 v. 82 r. Gaster 52; Voileanu 26-7.*

Cigala p. 143

ὁμως ἐπρεπεν κατὰ τὴν βουλὴν τῶν σοφῶν νὰ τὸ θανατώσῃ· ἀλλὰ τὰ μητρικὰ σπλάχνα δὲν τὴν ἀφῆκαν νὰ τὸ κακοποιήσῃ, μόνον ἔδωσέν το ἔξω εἰς ἄλλην χώραν, καὶ ἐθρέψαν το. Ἄλλοι δὲ λέγουσιν πῶς

τὸ ἔδωκεν τινῶν ἀνθρώπων νὰ τὸ
 ῥίξουν εἰς τὸ θρῶς νὰ τὸ φάγουν τὰ
 θηρία, καὶ ἔτιζεν ἔρριπεν το μέσα εἰς
 τὰ κλαδιά καὶ ἤβραν το οἱ βοσκοί,
 καὶ ἐπῆραν, καὶ ἀνέθρεψάν το, καὶ
 ὀνόμασάν το Πάριον, καὶ ὥσάν ἀ-
 νετράφη, καὶ ἔγινεν χρόνων δεκα-
 πέντε, ἔμοσθέν το ὁ Πρίαμος, καὶ
 ἀπέστειλεν, καὶ ἔφερξεν το.

Alexandru la curtea lui Menelaos.

F. 1037. Iar Menelaon l-au primit
 ca pe un fečor de împărat cu multă
 cinstedupă cum i să cădé și-l avea la
 palaturile lui. Deci Menelau au eșit
 din locul stăpânirii lui și s'au dus pă-
 ste locuri pentru trebuința și folosul
 stăpânirii lui. Și au rămas Alexandru
 singur în palaturi și s'au întâmplat
 de au văzut pă împărătesa lui Me-
 nelau pă Elena care au fost foarte
 împodobită cu frumusețe la cap și
 la tot trupul. Și frumusețe ei era
 neasemănată că nu să afla altă tânără
 asemenea cu dânsa. Și cum au văzut
 Alexandru frumusețe muieri și s'au
 împreunat amândoi și s'au arătat
 unul cătră altul dragosté cu care
 s'au rănit la inimă și foarte au în-
 drăgit-o așijderé și ăa l-au îndrăgit
 și mai mult.

Dorothei p. 116

Ὁ δὲ Μενέλαος ὑπέδεξατο αὐτὸν
 ὥς αὐθέντην καὶ βασιλέως υἱόν. Καὶ
 μετὰ μεγάλης τιμῆς τὸν ἐφιλοξένησε
 καὶ κατὰ τὸ πρέπον. Ἀπὸ τότε ἄρχισαν
 τὰ παιγνίδια τοῦ ἔρωτος, ἥγουν τῆς
 ἀγάπης, καὶ τοῦ μεγάλου πολέμου.

F. 1197. S'au oblicitu (Menelaos)
 că iaste <Parij> fičorul lui Priiam îm-
 părat foarte i-au părutu bine și l-au
 priimit bucuroș și-l țănia pria la cinste
 mare ca pre un fičor de împărat. Și era
 de toată credința în casa lui Menelau
 împăratu; ș'au fost cătăva vrême în-
 tr'acția țară acolo la acel împărat.
 Iară tată-său Priiam împăratu și
 maică-sa împărățiasa s'au fost aprin-
 dzându de dorul lui și i-au tot fost
 trimițind cărți în toată vriamé să
 margă, să nu facă într'alt chip. Iară
 Alexandru Parij are hi mărșu la ta-
 tă-său; ce nu pută, că apucasă de
 să îndrăgisă cu împărățiasa lui Me-
 nelau împăratu pre anume Elena, fata
 lui Tindareu împărat, că era mai fru-
 moasă de cătu toate muerile den
 lume, că unde o vediaș paria-ți că
 ăaste zugrăvită, cum spun la istorii.
 Iară cându au fost odată Menelau
 împărat s'au gătitu să margă la Critu,
 că au fost avându Elenii sărbătoare
 și s'au fostu strângându toți domnii
 elenești și toți craii ș'au fost făcând
 într'un an odată jirtfa lui Dios Dum-

Εδγήκεν οὖν ὁ Μενέλαος ἀπὸ τὸν τόπον αὐτοῦ, καὶ ἐδιάβη ἀλλαχοῦ διὰ χρεῖαν ἀναγκαίαν ὅπου εἶχε, καὶ ἔμεινεν ὁ Ἀλέξανδρος μόνος του εἰς τὸ σπήτιον. Καὶ ἔτιγχε καὶ εἶδε τὴν γυναῖκα τοῦ Μενελάου, τὴν Ἑλένην, ἣ ὅποια ἦτον πολλὰ ὥραιотάτη ἀπὸ κεφαλῆς καὶ εἰς ὅλον τὸ κορμί· καὶ τὸ κάλλος αὐτῆς ἦτον ἄμετρον, ὅτι δὲν εὐρίσκετο οὐδὲ μία νέα, νὰ τῆς ὁμοιάσῃ εἰς τὴν ξεχωριστὴν εὐμορφίαν· καὶ ὡς εἶδεν ὁ Ἀλέξανδρος τῆς γυναικὸς τὴν εὐμορφίαν, ἐτρώθη εἰς τὴν καρδίαν, καὶ ἠγάπησέ τὴν πολλὰ· ὁμοίως καὶ αὐτὴ ἀγάπησεν αὐτὸν περισσοτέρως.

nedzău. Deci când au venit vremea aceluia, s'au gătat și Menelau împăratu și s'au dus și el acolo la Critu, unde au fost acel bulciu elenescu, cum le-au fostu obișna bodzilor lor. Iară dacă s'au dus Menelau la Crit, au lăsat învătătură pre urmă la împărătișsa lui la Elena, să-i foarte fie aminte de acel fișoru de împărat adecă de Alexandru Parej, să învețe stolnicii și păharnicii să nu-i lipsască nemică nič lui nice oamenilor săi până cându va veni și el de la Critu. Iară dacă s'au dus Menelau, iară Alexandru Parisu și cu Elena, împărătișsa lui Menelau, ș'au găsitu vremea și ș'au început a-ș arăta dragostile unul cătră altu...

Acceas versiune se află în A, 3 v. 4 r. B, 3 r. v. C, 3 v. 4 r. D, 126 v.-127 r. E. 92 r. v. 76 Voileanu 27; Gaster 3, 4, 5; Morariu 42 (f. 89 r.).

P. 143-4. Ὁ ὅποῖος τὸν ἐδέχθη εἰς τὸ παλάτι του, νὰ ἀναπνεύσῃ ὀλίγον, καὶ τότε νὰ ὑπάγῃ νὰ κάμῃ τὴν θυσιάν. Ὁ δὲ Μενέλαος ἐμίσεισεν εἰς τὴν Κρήτην νὰ κάμῃ θυσίαν τοῦ Διὸς εἰς τὴν Γορτύνην· καὶ μίαν ἡμέραν ὁ Πάρις ἀνέβλεψεν εἰς τὸ περιβόλην, καὶ δε τὴν Ἑλένην γυναῖκα τοῦ Μενελάου εἰς τὸ κάλλος θαυμαστήν· διότι ἦτον εἰς τὴν ἡλικίαν εὖστολος, μὲ εὐμορφα βυζιά, λευκὴ ὥσάν χιών, τὰ ὀφρύδια τῆς ὥσάν καμάρες, ἣ μήτηρ ζωγραφιστὴ ξανθοτρίχος, ὁ μηρτη μεγάλαι καὶ εἰς τὰ ἄλλα ὅλα χαριτωμένη, ἐτρώθη εἰς τὴν ἀγάπην τῆς.

F. 120 r. v. Și dacă audzără toți domnii <grecești> și toți împărații și toți craii și mici și mari ș'adusără aminte de ȝurământul carele au fostu făcut pentru Iléna și cum s'au adevărit să sae toț pentru voia lui Tindareu ș'a lui Menelau și începură a-ș da știre unul altuia și scriia cărți să hie toți gata. Și să ȝătiră toți domnii elenești și era numai de purces să să strângă la un loc și dzăsără să trimiță carte la Troada și să scrie Tindareu, tatăl Elenii, și cu Menelau, împăratul Elenii, și să scrie de la toți împărații și domnii și craii elenești și să o trimiță acia carte cu un sol; și să-i dzacă lui Priiam împărat să trimiță pre Ileana și cu toată avuția ce au luatu; și să vie la împăratu-ș, să nu să potrivască Priiam împăratu fiiu-său lui Alexandru Parij; și să nu mai fie oști și războae pentru o muțare. Iară de nu vor vré să o trimiță cu pace, să știe că toț Elenii cu totul sântu gata să margă asupra Troadei. Și scrisă Tindareu împărat tatăl Elenii carte la Priiam împăratu și scrisă de la Menelau barbatul Elenii și de la toți domnii și craii elenești de tot cumu-i învățasă acei domni elenești; ș'au scris și Clitemnistra sora Ilénii carte la soru-sa Iléna č-au făcut și č-au lucratu. Și trimisără cu cărțile sol pre Agamemnon, cumnatul Elenii, barbatul Clitemnistrei, și trimisără și pre Odiseu; și veniră cu cărțile de la Tindareu împărat și de la Menelau împăratu și de la toți domnii și craii

elenesti și intrară în cetatîa Troadei și să închinară lui Priîam împărat și împăratésăi lui și dederă cărțile domnilor elenesti. Iară Iléna muîaria lui Menelau ședîa alaturé cu Alexandru Pariju lângă tată-său Priîam, ca să o vadză mai bine solii lui Menelau și dacă dîaderă cărțile lui Priîam, dîade Agamemnon cartîa Ilénii de la soru-sa Clitemnistra și o ceti și răsă și nemică în samă nu băgă.

Aceeaș versiune se află și în A, 5 v.-6 r. B, 6 r.-7 r. C, 6 r. r. D, 130 v. 131 r. E. 84 r. v. Voileanu 29-30; Gaster 10, 11, 12; Morariu 46 (90 v. 91 r.).

Cigala p. 145

Kaî μετ' ὀλίγον καιρὸν ἔρχονται ἀποκρισαρέοι ἐκ μέρους τοῦ Μενελάου καὶ τοῦ Ἀγαμέμνωνος· ὁ Ὀδυσσεὺς καὶ αὐτὸς ὁ Μενέλαος καὶ ἔφεραν καὶ τῆς Ἑλένης γράμματα ἀπὸ τὴν Κλυταιμνήστραν, ἀδελφὴν τῆς Ἑλένης καὶ γυναῖκα τοῦ Ἀγαμέμνωνος. Καὶ ἐπαρκαλοῦσαν ὅτι νὰ ἀποδώσουν τὴν γυναῖκα τοῦ Μενελάου, διὰ νὰ λείψουν ἀπὸ τὰ σκάνδαλα καὶ ἀπὸ τοὺς πολέμους· καὶ ἅν δὲν τοὺς ἐδέχθησαν.

F. 104 v. Iar déca au văzut Troadenii atâta oaste de multă și de tare a Elinilor s'au înfricoșat foarte rău și au trimis îndată în toată parté răsăritului și le-au venit ajutorîu oaste multă și voevozi mari și tot învățați la războîu și au început a să bate cu războîu în toate zilele.

F. 121 v. Și dacă sosără în câmpii Troadei cât să vedîa cetateî să aședzară oștile elinești și să răvârsară preste câmpi cât nu le mai încăpîa câmpii Troadei. Iară împăratul Priîam den Troada și cu toț domnii săi, dacă vădzură atătă greime de oaste elenescă ce era și unde căuta preste oaste, ei scri-

Dorothei p. 118

Ὡς γοῦν εἶδαν οἱ ἄρχοντες τῆς Τρωάδος τόσον φουσάτον πολὺ καὶ δυνατὸν τῶν Ἑλλήνων, ἐφοβήθησαν πολλὰ, καὶ ἔστειλαν παρευθὺς εἰς ὅλην τὴν Ἀνατολήν, καὶ ἦλθεν αὐτῶν βοήθεια πολλή καὶ μεγάλη, ἡγουν φουσάτα, καὶ στρατηγοὶ πολλοὶ καὶ δυνατοί, δοκιμώτατοι τοῦ πολέμου, καὶ ἄρχησαν καὶ ἐπολέμουν καθ' ἡμέραν ... καὶ ἐπέρασε καιρὸς πολλὸς, καὶ ὁ πόλεμος δὲν ἔπαυσε.

piña ca ghiața că toți era îmbrăcați în her ca unul. Iară Troadénii să spărițară foarte rău. Și într'aceia au venit oamenii de pren țara lui Priām și-i spusără cum au lovit vitiazu Ahileu cu o samă de oști elenești de s'au arsu și prădatu, cât ș'au pututu cuprinde târguri și sate și i-au tăiat și i-au robit, cât nu s'au ales nemică de dânșii; și s'au pustiit acia parte de țară. Iară Priām împăratu și dēčasta încă ș'au făcut voia rîa. Ș'au și trimis spre răsărit, pre niște domni ai săi să-i aducă oști multe într'agiu-toriu cu fete mari

Aceeaș versiune se află și în A, 7 v. B, 8 r. - 9 r. C, 7 v. 8 r. D, 131 v. 132 r. E. 85 v. Voileamu 31-2; Gaster 14; Morariu 47 (f. 92 r.).

Cigala 145-6

καὶ ἐσυμβουλευόντο νὰ περιλάβουν τὴν Τροίαν... ὡς γοῦν εἶδον οἱ ἄρχοντες τῆς Τροίας τόσον φουσατόν πολὺ καὶ δυνατὸν τῶν Ἑλλήνων ἐφοβήθησαν καὶ ἔστειλαν παρευθὺς εἰς ὅλην τὴν ἀνατολήν, καὶ ἦλθεν τοὺς βοήθεια πολλή καὶ μέγαν φουσατόν καὶ στρατηγοὶ δυνατοὶ καὶ δοκιμώτατοι τοῦ πολέμου καὶ ἄρχησαν, καὶ ἐπολέμιζον καθ' ἡμέραν.....

Concluzii. Din textele paralele reproduse mai sus s'a putut vedeà, cred, destul de clar raporturile dintre cele două versiuni ale istoriei Troadei. Pe când versiunea Grigore dascălul Buză este mai sumară, versiunea Pătrașcu Danovici este mai desvoltată; ceeace Grigore Buză expune pe scurt în câteva cuvinte, Danovici povestește pe larg cu o mulțime de incidente noi, cari dau lucrurilor mai mult relief și mai multă

coloare; pasajii întregi din Danovici, lipsesc astfel din Dascălul Buză. Prin toate aceste particularități versiunile independente atât cele publicate (de Voileanu, Gaster, Leca Morariu) cât și cele nepublicate, păstrate în Bibl. Academiei, se leagă de versiunea Danovici; n'am putut găsi nici una, care să se apropie de versiunea Dascălului Buză.

Danovici față de Cigala. Și în ce privește raporturile cu textele grecești, publicate sub extrasele românești corespunzătoare, constatările nu sunt lipsite de interes:

Versiunea Grigore Dascălul Buză, urmărește deaproape, cuvânt de cuvânt, originalul lui Dorothei de Monembasia; versiunea lui Pătrașco Danovici se îndepărtează întrucâtva de originalul lui Cigala, înfățișând mai ales interesante amplificări.

Astfel în capitolul privitor la nașterea și copilăria lui Paris, pe când Cigala ne spune că copilul a fost părăsit sub un desiș, că acolo: «l-au găsit ciobanii și l-au ridicat și l-au hrănit și i-au pus numele Paris și după ce l-au crescut și a împlinit 15 ani a aflat Priam și a trimis și l-a adus...», textul românesc corespunzător amplifică mult povestirea, introducând o mulțime de incidente noi: ciobanii, auzind plânsul pruncului de sub tufă și aflându-l «curățel și frumușel», s'a înțeles să nu-l lase să piară, ci l-au dus în sat și l-au dat unei mance, care l-a crescut până la 15 ani; că apoi femeia, fiind săracă, a închinat pe Parij împăratului, spunându-i povestea; că împăratul și împărăteasa, socotind vremea când a primit femeia copilul, și văzându-l pe acesta că seamănă cu Priam, l-au recunoscut ca al lor și l-au primit în curțile împărătești.

În Cigala urmează apoi o a treia versiune a copilăriei lui Paris — împrumutată din Kedrenos ¹⁾ — dar care lipsește cu totul din textul românesc. În Cigala anume se povestește (p. 143 r. 21) că Priam «temându-se de oracol, ca să nu se întâmple ruina împărăției Frigiei», a trimis pruncul la locul ce se numește *Μανδρά* ²⁾, «ca să fie crescut de către un agricultor (*ἀπὸ ἑνὸς Γεωργίου*), până va împlini cei treizeci de ani ai oracolului ³⁾. Acolo și-a petrecut Paris copilăria și a învățat

¹⁾ Georgios Kedrenos *Σύνοψις ἱστοριῶν* ed. Bonn, 1838 p. 216—7. Aceeaș versiune și în Malalas *Χρονολογία* ed. Bonn, p. 92.

²⁾ În Malalas, p. 92: *Ἀμάνδρα*.

³⁾ În Cigala pasajul este obscur, deoarece nicăiri mai sus nu se pomenește ceva despre oracol și despre vârsta fatală: 30 de ani. Kedrenos însă — și mai clar

literile, că primul lucru pe care l-a făcut a fost un panegiric al Afroditei «voluptatea din care se nasc și copii și înțelepciune și știință și toate artele» și pe care comparând-o cu Athena și Hera, o socotită superioară. În chipul acesta s'a născut apoi mitul despre mărul pe care Paris l-a oferit Afroditei, preferind prin aceasta iubirea și disprețuind înțelepciunea și vitejia. În sfârșit, Cigala povestește mai departe că, după aceeaș versiune, la vârsta de 30 de ani, Priam a adus pe Paris în palatul său și că, dându-i scrisori de recomandare, l-a trimis cu 100 de tineri aleși la principii din Europa și mai întâiu la Sparta, unde domniă Menelau, ca să aducă jertfe lui Apolon. Din întreg acest pasaj, care conține în ediția din 1636, 18 rânduri de tipar, nu se găsește nimic în nici unul din mssele ce ne sunt cunoscute ale versiunii românești Danovici. Dealtfel el lipsește și din versiunea greacă a cronografului publicat de Praechter.

În schimb însă, episodul, care urmează imediat: primirea lui Paris și fuga celor doi îndrăgostiți, este altfel povestit în Danovici și altfel în Cigala. În Cigala, ca și în Kedrenos și Malalas, ni se spune că Alexandru îndrăgostește pe Elena *după* plecarea lui Menelau la Creta: aruncându-și într'o zi ochii în grădină zărește pe Elena și rămâne încântat de frumusețea ei. În versiunea românească Alexandru îndrăgise pe Elena *înainte* de plecarea lui Menelau, fiindcă textul românesc adaugă un amănunt, care nu se află în Cigala: Priam și Ecuba, aprinși de dorul lui Paris, îi trimeteau neconținut cărți să se întoarcă în țară, dar Paris nu se îndură să plece din Sparta, «fiindcă apucase de să îndrăgisă cu împărăteasa lui Menelau împărat». Imediat după aceasta, vine descrierea Elenei ¹⁾. Textul românesc amplifică apoi povestirea cu un element nou: Menelau, plecând la «Crit», sfătuiește pe Elena să ia aminte la Alexandru Parij și să învețe stolnicii și paharnicii ca să nu lipsească nimic nici lui Alexandru, nici oamenilor lui.

Din textul românesc lipsește mai departe amănuntul pe care ni-l dă Cigala — de acord cu Kedrenos — că Alexandru a izbutit să răpească pe Elena cu ajutorul Aetrei, care eră cumnata lui Me-

decât el Malalas — lămuresc astfel pasajul: La nașterea lui Paris, Priam a trimis la oracolul lui Apolon spre a afla ce trebuie să speri dela fiul ce i s'a născut. Oracolul răspunde: «Ți s'a născut un fiu Paris, nefericit, care în al treizecilea an al vieții sale va aduce sfârșitul domniei frigiene».

¹⁾ P. 217.

nelau ¹⁾. Și în această omisiune Danovici se apropie de versiunea lui Praechter.

În Cigala amintirea regilor greci, cari se adună din toate unghiurile Greciei pentru a răsbună necinstea adusă lui Menelau și Tindareu, tatăl Elenii, are loc *înainte* de a se povesti plecarea solilor lui Priam cu scrisori dela Menelau și Clitemnestra pentru a cere pe Elena, pe când în textul românesc acest incident este povestit *după* plecarea solilor. În episodul soliei lui Odisevs și Agamemnon la Troia, textul românesc mai desvoltat, conține un incident care nu se află în Cigala, după cum nu se află nici în Kedrenos. Pe când Cigala ne spune numai: *καὶ καὶ δὲν τοὺς ἐδέχθησαν* (și nici măcar nu i-a primit), versiunea românească a lui Danovici ne povestește că solii greci, intrând în Troia și închinându-se lui Priam, «Elena, soția lui Menelau ședeă alături cu Alexandru Parij, lângă tată-său Priam, ca să o vază mai bine solii lui Menelau» și că după ce ceti cartea, pe care i-o scrisese sora ei Clitemnestra și pe care i-o adusese Agamemnon, a râs batjocoritor.

Rezumând cele expuse mai sus, ajungem la următoarele concluziuni.

1) Textul istoriei Troadei a pătruns în literatura noastră prin 2 hronografe a) hronograful tradus în Moldova de Pătrașco Danovici b) hronograful tradus de Grigore Dascăluș Buză; Versiunea lui Grigore Dascăluș Buză este mai ștearsă, mai sumară, pe când versiunea lui Pătrașco Danovici este mai amplificată, mai vie, mai colorată; deaceia versiunea lui Pătrașco Danovici, ajutată și de faptul că cronograful eră mai răspândit, s'a desprins ca o individualitate de sine stătătoare. Versiunile publicate de Leca Morariu, Gaster, Voileanu ²⁾, precum și *toate versiunile independente* cunoscute nouă din *Biblioteca Academiei* se leagă una de altă și *descind din cronograful lui Pătrașco Danovici*. Versiunea lui Grigore Dascăluș Buză, pe cât putem afirma din materialul cunoscut, a rămas încorporată în cronograf și nu a avut o viață independentă. 3) Nici Pătrașco Danovici, nici Grigore Dascăluș Buză

¹⁾ Cigala (p. 144): *διὰ μέσου τῆς Αἰθρας, συγγενοῦς τοῦ Μενελάου*.

Kedrenos (p. 217): *διὰ τῆς Αἰθρας, ἥτης ἦν συγγενὴς Μενελάου* (r. 22).

²⁾ Pentru raporturile versiunii Leca Morariu cu versiunea Gaster cf. și N. Bănescu în *Byz. Zeitschrift*, 1925, p. 187; pentru raporturile de dependență ale versiunilor publicate cu Pătrașco Danovici cf. și D. Russo: cursul citat.

nu se leagă de originale slavonești; ambele versiuni sunt traduceri din grecește, după cum indică numele proprii și după cum o spun traducătorii înșiși în titlu: Pătrașcu Danovici «gramatic de *scrisoare grecească*», sau «scoasă după *grece*» la limba românească de Grigorie Dascălul Buză. Pătrașco Danovici pornește de la cronograful lui Cigala; Grigore Dascălul Buză traduce după cronograful lui Dorotei de Monembasia ¹⁾. 4) Versiunea lui Grigore Dascălul Buză urmează de aproape textul grecesc al lui Dorotei; versiunea lui Pătrașcu Danovici prezintă față de Cigala omisiuni și mai ales amplificări interesante. Explicarea acestor divergențe între textul românesc și originalul grecesc impune analiza comparativă a tuturor manuscriselor din grupa Danovici cu originalul grecesc în toată întinderea lor, ceea ce depășește cadrul studiului de față. Lămurirea acestei chestiuni o așteptăm de la d-l Iulian Ștefănescu, care studiază acum cronografele din tipul Danovici-Cigala. 5) În afară de versiunea cronografelor Pătrașco Danovici și Grigore Dascălul Buză a mai fost cunoscută la noi și versiunea bulgărească a istoriei Troadei. Sub influența acestei versiuni unii copiiști ai Alexandriei au modificat numele lui Agamemnon în *Og*, al lui Menelau în *Sion*, al Elenei în *Egulida*.

IV. ALTE VERSIUNI ALE ISTORIEI TROADEI

Istoria Troadei a fost cunoscută cărturarilor noștri mai întâiu sub forma slavă. Din această legendă, în versiunea lui Manasses, au împrumutat colorit pentru stilul lor călugării cărturari din Moldova veacului al XVI-lea. Cu epitețe, expresiuni figurate și chiar fraze întregi, luate din istoria Troadei a lui Manasses, exprimă Macarie răsbunarea și îndârjirea lui Petru Rareș contra Polonilor; cu reminiscențe din Manasses, vorbește de «ucigătoarea Tindarida» ²⁾; și tot din același model slav de sursă bizantină, împrumută și Azarie cuvintele pe cari le pune în gura lui Ștefăniță, în fața morții: «Vai de tine dreptate; pe tine te plâng și după tine oftez, căci înainte de mine tu ai pierit și ai murit» ³⁾. Sunt cuvintele pe cari le spune în istoria Troadei, Palamed osândit la moarte.

¹⁾ Pentru o traducere rusă a acestui cronograf, asupra căreia îmi atrage atenția d-l P. Panaitescu, vezi Sobolevski, *Переводная литература Московской Руси* p. 356.

²⁾ I. Bogdan, *Vechile cronici moldovenești până la Ureche* p. 87, 209; I. Minea, *Letopiseștele moldovenești scrise slavonește*, Iași, 1925, p. 75, 75;

³⁾ I. Bogdan, *Cronica lui Azarie*. A. A. R. XXXI p. 90.

Urme despre mitul troian în Alexandria. Exceptând însă câteva aluzii vagi din cărțile bisericești ¹⁾, reminiscențe despre mitul troian pătrund pentru întâiaș dată în literatura românească, în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, odată cu romanul lui Alexandru cel Mare, tradus din limba sârbească în Ardeal.

În acest roman, după ce se povestește întâlnirea lui Alexandru cu Voevozii — trimiși în lume să cucerească țările — la Alexandria, urmează expediția lui Alexandru la «Troada ce să chiâmă frânțește Frichiia». Cetatea este «moșia Frâncilor și o judecă 12 filozofi». Aceștia împreună cu Troadenii ies înaintea lui Alexandru cu «poclon: Și să închinară lui Alexandru — cetățenii — și spusă ră de Anțelus craiu cătău au fostă de vităzu și cum au perită și acei domni mari; au perită pentru o muțare, că oarécând pribégisă Alexandru Farij de la Troada și mersă la Mialaniia craiu și boiarii. Iară Mialaniia craiu să dusă la oasté oarécundé departé și-l lăsă pre Alexandru Farij cu crăiasa lui Elenuse. Iară pré frumoasă. Și să îndrăgi cu Alecsandru Farij și luară comoara lui Mialaniia craiu și fugiră amândoi la Troada. Și déca veni Mialaniia craiu, nu-ș găsi crăiasa, ce găsi comoara luată și să mânia și rădică cu siné 7 crai ialinești și strânsără oștiré lor și mersără la Troada și o bătură 10 ani până o bătură cu maré vicleniia că mai mare cetate nu-i pré lumé decât Troada — și întâi făcută de Nemvrut împărat. Și acolé periră Frânci și cu Anțuluș craiu și cu Alecsandru Parij și cu curva Elenusa și mult norod periră fără număr pentru o muțaré».

Și după ce povestiră acestea lui Alexandru scoaseră darurile aduse: «sabiia lui Anțuluș craiu» și celelalte.

Cronograful lui Moxa. Într-o formă mai precisă, cu amănunte mai bogate, mitul troian pătrunde în literatura românească prin cronograful călugărului oltean Mihail Moxa, la 1620. În acest cronograf «scosă den... cărți slavonești pre limba noastră» «cu zisa... părintelui Kyr Theofil, Episcopulă de Răbnică» se află un capitol despre «împărăția Troianilor» ²⁾. Capitolul cuprinde în linii mari toate elementele pe cari le găsim la baza narațiunii din redacția cronografelor lui Cigala și Dorothei și anume: visul cel fatal al lui Priam, aruncarea

¹⁾ Cf. *Diaconul Coresi, Carte cu învățătură* (1581) publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici (Comisia istorică a Rom.), I, Buc. 1914 p. 13.

²⁾ B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrăni*, I. p. 352—354.

copilului într'un câmp și creșterea lui de către păstori, reprimirea lui «Alexandru Parie» în palatul împărătesc, uciderea fratelui și «pri-begia» în «Sparta», ademenirea și răpirea Elenei în lipsa lui «Menelai», pornirea «voievozilor» greci împotriva Troadei, uciderea lui «Palamid» prin viclenia lui Devsisă (= Odisevs) și retragerea lui «Ahilei» din luptă; omorîrea lui «Patroclei» și reîntrarea lui Ahilei în războiu; lupta acestuia cu Ector și căderea lui Ector; venirea Indienilor în ajutorul Troienilor; săgetarea lui Ahilei de către «Alexandru Parie»; cucerirea Troadei prin vicleșug cu ajutorul calului de lemn; arderea și năruirea cetății până în temelie — și în sfârșit un amănunt diver-gent față de redcațiunile Cigala și Doroteiu: răstăcirea lui Menelai pe mare și aflarea Elenei în cetatea «Memfa» la Preteu (în alt loc Protives) împăratul Eghiptului.

Regretatul Ion Bogdan a căutat acum 34 de ani să precizeze sur-sele diferite, după care și-a compilat Moxa cronograful său ¹⁾. Prima parte, care cuprinde și capitolul despre împărăția Troianilor, este o traducere din «Skazanije vъ kratcê — la rândul ei o prescurtare din traducerea medio-bulgară a lui Manasses ²⁾.

Compararea textului românesc al lui Moxa cu textul bizantin al lui Manasses învederează că cronograful lui Moxa — desfăcut de în-floriturile stilistice, de multe ori artificiale, ale operii bizantine — nu numai că nu corespunde nicăiri verbal cu Manasses, dar omite foarte adesea din narațiune episoade însemnate. Astfel: portretul Elenei (versurile 1157—1167); intrarea lui Paris cu Elena în templul lui Hercules, după sosirea la Kanovic (v. 1178—1182); cuvintele de

¹⁾ *Archiv für slavische Philologie*, XIII, p. 501—502; cf. și XIV, 255 și urm.

²⁾ Argumentul adus de Sbiera în *Miscări culturale și literare la Românii din stânga Dunării*, Cernăuți, 1897, p. 243, pentru a susține, împotriva părerii lui Hașdeu, că Moxa a utilizat și izvoare grecești, nu este întemeiat. Pasajul: *Iată se sfârși povestea de Troian, că în scurt, deplină n'am scris ca Omir, că elu au avut limbă dulce, de i-au fostu dragă a podobi poveștile*, pe care Sbiera îl comentează astfel: «Cine afirmă că Omir a avut limbă dulce și apoi se scuză că n'a scris ca el, trebuie să fi citit epopea și să se fi familiarizat cu frumusețea stilului din ea», pasajul acela din Moxa se regăsește în Manasses:

“Ομηρος γὰρ ὁ μελιχρὸς τὴν γλῶτταν καὶ θελξίνους
μεθόδοις χρώμενος σοφαῖς οἰκονομεῖ τοὺς λόγους,
ἐνιαχοῦ δὲ τὰ πολλὰ στρέφει καὶ μεταστρέφει.
ἀλλὰ γὰρ ἥδη μοι λοιπὸν ταῦτα διηγῆτεον.

V. 1114-7 ed. Bonn, 1837.

imputare ale lui Protevs către Paris (v. 1195—1204); cauza urii lui Odissevs împotriva lui Palamed (v. 1284—1295); cuvântarea prin care Odissevs învinuiește pe Palamed de trădare, înaintea lui Agamemnon (v. 1311—1319); cuvintele desnădăjduite, spuse de Palamed în ceasul morții și reproduse în mai toate cronografele grecești, cari povestesc istoria Troadei ¹⁾ (v. 1327—1329); prinderea în cursă și uciderea lui Ahile (1377—1412), despre care Moxa spune numai atât: «săgetă Alexandru Parie, fețeorul lui Priamă craiu pre Ahilei»; sosirea lui Pir în tabăra grecească (v. 1413—1417); necredința Clitemnestrei, uciderea lui Agamemnon și răsbunarea lui Orest (v. 1467—1471). Dar în afară de omisiuni, versiunea lui Moxa prezintă și divergențe față de originalul grecesc. Astfel în Manasses visul fatal este atribuit Hecubei, în Moxa lui Priam; în Manasses Paris ucide pe *cineva din neamurile lui* [τινὰ τῶν δμωγνῶν], în Moxa pe un *frate*.

Cercetarea mai deaproape a raporturilor dintre Moxa și Manasses, impunând extinderea analizei comparative și asupra altor capitole, iese din cadrul lucrării de față. Voiu menționa numai că originalul slav, care se află la baza cronografului lui Moxa, nu este o simplă traducere sau prescurtare după Manasses, căci pe lângă omisiuni însemnate și transpuneri de text, Moxa cuprinde numeroase elemente cari lipsesc din Manasses ²⁾, dar se găsesc în alte cronografe bizantine, după cum vom arăta aceasta într'un studiu aparte.

Herodot. Amănuntele pe cari le găsim atât în versiunea lui Moxa, cât și în istoria Troadei, despre fuga lui Paris în Egipt, la împăratul Protea ni le-a transmis, precum se știe, și părintele istoriografiei grecești, Herodot, a cărui operă, tradusă în limba română, a fost descoperită în 1908, de d-l N. Iorga, la mănăstirea Coșula, din județul Botoșani, în cartea I (§ 3—5) și a II-a (§ 112—120), ediția românească a lui Herodot, ne povestește despre «Alicsandru Paris, ficiorul lui Priam» «care a jăcuit muerea lui Menelau», despre fuga lui Paris cu Elena

¹⁾ Ἡ δὲ δυστυχὴς ἀλήθεια, σὲ καὶ πενθὲ καὶ στένω·
σὺ γάρ μιν προεπόλῳλας καὶ προεθανατόθης.

²⁾ De pildă: Istoria Evreilor (dela plecarea din Egipt) în Manasses este așezată după împărăția lui Ptolomeu Philadelphul înainte de istoria Troei (versurile 966—1106); în Moxa după împărăția lui «Sostrie Eghyptean». (Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, I, p. 349). Toată acea înșirare de judecători și regi cu anii câți au domnit peste Evrei, care în Moxa se află în capitolele «Împărăția lui Sostrie Egyptean» și «Împărăția lui David» (Hasdeu, *op. cit.*, pp. 349—350) lipsește din Manasses.

«la gura Nilosului, ce-i zic Kanovicon», «la biserica lui Iraclis»; despre înfruntarea făcută lui Paris de către împăratul Protea, care isgonește pe Paris și oprește pe Elena până ce vine Menelau să o ridice și în sfârșit despre războiul și «surparea» cetății «Troadei» «pentru o muiare»¹⁾. După filioanele din Alexandrie și din Moxa, traducerea operii lui Herodot — al cărei prototip a fost datat de d-l Iorga la 1645 — a contribuit la răspândirea legendei despre Troia în masele cetitorilor români din veacurile trecute.

Cronicarii. Mitul troian a fost apoi, după cum se știe, amintit pe scurt, după datele cronografelor și în legătură cu fundarea Romei, de către cronicarii moldoveni cari s'au ocupat de chestiunea originii romane a neamului: Miron Costin ²⁾ și Nicolae Costin ³⁾. Mai pe larg Dimitrie Cantemir, pomenind pe «Omios poeticul» carele în «versuri» «cu iscusită limbă elinească au scris», povestește și el «războiul și risipa vestitei cetăți a Troadei». Dar alături de tradiția lui «Omios» cunoaște și alte versiuni, fiindcă la căderea Troiei spune: «deci până mai pe urmă Elladenii sau cu puterea armelor sau, *precum vor alți istorici*, cu *vicleșugul și vânzarea lui Antenor și a lui Eneas*, au răzbit pe Troadenii». Este versiunea care vine din Dares și Dictys. Și tot de acolo, probabil, știe și de prima ciocnire a Grecilor cu Troienii, de omorîrea lui Laomedon prin Iraclis, de rezidirea Troiei și de «trecerea lui Antenor și Enias la Italia»⁴⁾.

V.O VERSIUNE OCCIDENTALĂ A ISTORIEI TROADEI

Manuscriptul no. 2183 din B. A. R. Cea mai frumoasă ca sitl și alcătuire și mai interesantă prin originea ei dintre versiunile românești ale istoriei Troadei, n'a fost însă semnalată până acum. Ea se păstrează într'un codice din Biblioteca Academiei Române sub cota no. 2183. Codicele conține mai multe texte de natură poporană și religioasă ⁵⁾,

¹⁾ N. Iorga, *Herodot* (1645). Traducere românească publicată după manuscriptul găsit în mănăstirea Coșula, Vălenii de Munte, 1909, pp. 4—5 și 122—124. În *Românii și Grecii de-alungul veacurilor*, București, 1921, d-se atribuie traducerea lui Eustratie logofătul (p. 46).

²⁾ *De neamul Moldovenilor din ce țară au eșit strămoșii lor*, ed. Giurescu, p. 19.

³⁾ *Cronicele României*, ed. M. Kogălniceanu, I, 1872 p. 57.

⁴⁾ *Hronicul vechimei a Româno-Moldo-Vlahilor* (ed. Academiei, p. 59 și 91—95).

⁵⁾ Anume: f. 128: «Videnița unii prevoslavnice fâmei anume Sofiana foarte de folos»; f. 139: «Pentru un stălpnic foarte de folos»; f. 143: «A celui dintru sfinți Părintelui nostru

dintre cari primul, cuprins pe foile 1—127, este un adevărat roman popular al Troadei. Din nenorocire, prima foaie, care conținea titlul și începutul operei și poate oarecare detalii care ne-ar fi pus pe urma originalului și a traducătorului, s'a pierdut. Deasupra textului însă, pe câteva pagini se află următoarele titluri:

a) *Istoriia Troadei*, f. 1, 4 r., 7 v. 9 r., 14 v.-15 r., 31 r., 32 r., 41 v., 42 v., 47 v., 48 v.

b) *Istoriia pentru luaria Troadei*, 23 r.

c) *Istoriia pentru surparia Troadei*, 28 r.

Pe foaia 127, dela sfârșitul istoriei Troadei, se află următoarea notiță a copistului:

«S'au *prescris* această istorie de mult păcătosul Ioan Grămătic sin Pop(ii) Mirii ot *Bărbătești*, Fevr. 24 ani, 1766».

Alte detalii mai precise asupra copistului și localității în care trăia nu ni se dau. Din *Marele Dicționar Geografic al României* (vol. I, p. 323—4) aflăm că azi sunt mai multe sate cu numele Bărbătești și anume:

1. *Bărbătești*, județul Iași, în partea despre Apus a comunei Băiceni, pl. Bahluiul, cu 111 locuitori.

2. *Bărbătești*, județul Argeș, pl. Oltului, la 3 km. de Pitești; 654 locuitori.

3. *Bărbătești*, jud. Argeș, plasa Oltului; 150 locuitori și o biserică.

4. *Bărbătești*, cătun în județul Gorj, situat pe malul drept al Gilortului; 660 suflete; cu o biserică făcută la anul 1866.

5. *Bărbătești*, județul Gorj, în partea de Sud a comunei Pârâul Boia, plasa Gilortul, la o distanță de 37 km. de orașul Târgul-Jiu; 2190 suflete; are 3 biserici: una fondată în 1849, alta în 1866 și alta în 1882.

6. *Bărbăteștii*, județul Vâlcea, plasa Horezul, pe râul Otăsăul la 27 km. departe de reședința județului; cu o populație de 1597 locuitori. Are 5 biserici și un schit dintre cari una, Ernaticul, zidită la 1780; alta Mierleștii, fondată la 1776 și alta Vătășasca, întemeiată la anul 1679, cu hramul Sf. Nicolae, de către Ștefan Vătaful. Despre celelalte nu se cunoaște nici anul fondării, nici ctitorul.

Athanasie arhiepiscopul Alexandriei pentru hotarâle firești după tocmela loghiăscă; f. 157: *Epistolia Domnului nostru Isus Hristos* (redacțiunea: Aastă sfântă carte au fost aninată într'un măslin); f. 159: «*Rugăune când au supdrare de dracul*»; f. 160: «*Aicé însămnăm pentru toate boalele la care ce tămăduire trehue*» (Rețete); f. 166: «*Ascultă o copile a mé sfātuire*».

În afară de aceste sate, se mai cunosc trei dealuri cu numele Bărbătești în comunele mai sus amintite: o culme în jud. Vâlcea (?), pornind din culmea Vânturarița; un loc izolat în comuna Bodești, plaiul Horezul, județul Vâlcea și o moșie nelocuită în județul Roman, pl. Fundul, comuna Giurgeni.

Peste munți, după informațiunile pe care le găsim la Silvestru Moldovan și Nicolae Togan (*Dicționarul numirilor de localități cu populațiune română din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș*, ed. II, Sibiu, 1918), nu se găsește nici un sat cu numele acesta; se găsesc 2 cu numele, *Bărbătenii* (p. 14).

După particularitățile de limbă, satul copistului trebuie să fie în Muntenia (Vâlcea sau Gorj). Labialele sunt nealterate: j latin păstrat (jurând, jurământului; jos); d lat. + j > z (transcris cu s); e aton > ă după s: miersă; purcesă; să dusă; întinsă; aleasă¹⁾.

Manuscriptul a făcut parte din biblioteca decedatului Episcop, Ghenadie Enăceanul (1837—1898), și a intrat în posesiunea Academiei Române, în anul 1902, prin donațiunea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice.

Intrucât textul ridică probleme din cele mai interesante cu privire la identificarea sa, dăm mai jos o expunere mai detaliată a cuprinsului care începe cu evenimentele anterioare războiului, continuă, povestind pe larg peripețiile războiului și se încheie cu soarta nenorocită a eroilor greci, întorși din războiu.

Cuprinsul. Originile războiului. Pelias, regele Peloponesului, temându-se ca nepotul său Iason, care se bucură de multă vază în ochii poporului, să nu-i devie primejdios, îl îndeamnă să se ducă în depărtată țară a Colchidei, ca să aducă de acolo pielea berbecului de aur. Iason, ispitit de dorul vitejiilor, primește propunerea și pornește cu tovarășii săi, pe corabia Argos, spre țărmurile unde se află legendara piele. În drum, corăbiile ating limanurile «Frighieii», și aci, după porunca lui Iason, Argonauții poposesc la țărm. Dar abia aruncară odgoanele, și regele Frighiei, Laomedon, îi previne printr'o solie, că, dacă până a doua zi de dimineață nu vor ieși din pământul lui, toți vor pieri «de sabia mâniei sale». Iason răspunde solilor că el și ai săi năzuiesc spre țărmuri depărtate, că numai nevoia i-a silit să arunce ancora pe coasta

¹⁾ I. A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Sperantia: *Graiul nostru*, I, 13—46.

lor, că însfârșit vor plecă, dar că Laomedon, care singur «semănat-a sămânța răutății în inimile lor», «va seceră la vreme rodul care va răsări din ea», dacă nu prin ei, atunci «prin alți slăviți împărați grecești». Mai dârz decât Iason, Hercules amenință solii că în trei ani Grecii se vor întoarce cu războiu, «că norodul frigian va cădea în robie» și că împăratul lor «va pieri cu ticăloșie». Slobozind vintrelele, Argonauții purced mai departe pe mare și ajung la regele Oetes, care-i primește cu multă cinste, cu «dobe, organe și trâmbițe». În cetatea lui Oetes, Iason face cunoștință cu fiica acestuia, cu Medeea, «meșteră în astrologhii și vrăjitorii». Medeea îndrăgește pe Iason, îl ajută să pună mâna pe lâna berbecului de aur și într-o noapte, ducându-se pe ascuns la corabia iubitului său, pornește cu Grecii pe mare, spre Tesalia.

Curând după sosirea Argonauților în patrie, Hercules, care nu uitase ocară făcută lor de Laomedon, cutreeră curțile «împăraților și prințipilor greci» și cu ajutorul acestora pornesc în 50 de corăbii, spre Frighia. Ajungând la limanurile Troiei, noaptea, debarcă pe întunec și se împart în cete: unii rămân la țărm; alții pornesc spre cetate și, în revărsatul zorilor, se ascund într'un pomot de lângă Troia. A doua zi, Laomedon, aflând de sosirea Grecilor, pornește cu călăreții săi spre mare, dar Hercules, cu oastea ascunsă în pomot, pornește pe altă cale în cetate și-i dă foc. Când Laomedon află că Troia este în flăcări, se întoarce înapoi, dar pe drum este ajuns și ucis de Greci. Aceștia, rămași stăpâni pe situație, distrug și jefuesc cetatea și, fiindcă dintre toți «prințipii» greci, Telamon, cel dintâiu, pătrunsese în Troia, Hercules îi dă ca răsplată pe Esiona, sora lui Laomedon. După această ispravă, Grecii, încărcăți de prăzi, se urcă pe corăbii și se întorc în patrie.

În răstimpul când se petreceau acestea, Priam, fiul lui Laomedon, se află, împreună cu copiii și soția sa Ecuba, la războiu. Aflând de nenorocirea ce se abătuse asupra neamului său, plânse mult, dar în cele din urmă, întărindu-și inima, se hotărî să-și reclădească din ruine o nouă cetate mai strălucitoare decât cea dintâiu. În acest scop, adună meșteri de pretutindeni. Aceștia, după ce întăriră bine temeliiile cetății, o înconjurară cu ziduri largi și înalte, prevăzute cu porți și turnuri lucrate din alamă și «împodobite cu multe feluri de marmure». De jur împrejurul cetății, săpară șanțuri adânci și mari; peste șanțuri în dreptul porților durară poduri de piatră; iar la capătul podurilor

ridică turnuri înalte, acoperite cu aramă și poleite cu aur. În mijlocul cetății, pe țărmul râului «Scomandra», se ridică, strălucind, «polata lui Priam, înconjurată de o curte mare și înflorită, în mijlocul căreia se află un pom cu ramurile de argint, cu frunzele de aur și cu poamele de pietre scumpe. În jurul palatului lui Priam, pe ulițele cetății, «făcute cu măsură și foarte bine tocmit», se aflau casele «boierilor și ale prințipilor», ale ostașilor și ale neguțătorilor și ale tuturor felurilor de meseriași, aduși de Priam din toată lumea.

După ce-și rezidă astfel cetatea strămoșească, Priam, cu sfatul boierilor și al cetățenilor săi, trimite în solie, la «prințipii grecești», pe Antenor, ca să ceară din robie pe sora sa Exiona. Antenor colindă zadarnic curțile grecești; de pretutindeni este alungat cu dispreț și amenințat că, dacă n'ar fi apărut de «drepturile soliei, cu cumplită moarte ar fi omorât».

Aflând rezultatul soliei lui Antenor, Priam își chiamă din nou la sfat boierii și cetățenii. Feciorii lui Priam iau cuvântul. Ector și Elin sfătuiesc prudență și răbdare, întrucât Troia se află în înflorire. Paris dimpotrivă povestește cum, luându-se într-o zi la vânat după un cerb, a adormit, într-o pajiște, sub un copac; cum în vis i s'a arătat, conduse de «Mercurie» cele trei zeițe: «Afrodita, Palada și Iunona» cu mărul discordiei și cum Afrodita i-a făgăduit să-i aducă — ca răsplată pentru măr, «din Greția, muiare pré frumoasă și de mare neam». El cere să fie trimis în Grecia spre a-și izbândi visul. Părerea lui Paris este sprijinită de frații săi: Troil și mai ales Deifob, care spre a îm-prăștia temerile lui Ector, adaugă că: «dacă ar ști plugarii câte spice vor mânca păsările din semănăturile lor, n'ar mai semăna și toți oamenii ar muri de foame». Ademenită de propunerea lui Paris și de însuflețirea fraților săi, Troil și Deifov, adunarea hotărăște să trimită pe Paris în Grecia.

Curând după aceasta Paris, însoțit de Deifov, Eneia și Polidam, pleacă cu 22 de corăbii și debarcă la ostrovul «Sitarilor ¹⁾», unde se află o capiște a Afroditei, la care se adunase norod mult «în toate părțile lumii grecești. Imbrăcându-se cu podoabele împărătești, Paris intră în capiște, dăruind zeiței mult aur și argint. Infățișarea mândră a lui Paris precum și mărinimia lui stârnă admirația Grecilor. Svonul despre frumusețea lui ajunge până la Elena, soția lui Menelau. Acesta

¹⁾ «Ortygia, eo quod ibi primum nate fuerunt coturnices» Guido da Columna.

se află atunci în Creta, la împăratul Nestor. Ispitită de gândul de a vedea și ea pe străinul cel frumos, Elena pornește cu câteva «jupănese» la «ostrovul Sitarilor», să se închine și ea zeii. Paris, văzând-o, o îndrăgește și, cu ajutorul tovarășilor săi, în timpul nopții, o răpește și o urcă pe corabie. Zadarnic încearcă Grecii să împiedice răpirea; Paris ridică ancorele și, după câteva zile de călătorie «peste luciul mării», ajung la țărmurile Troiei, unde Elena este primită cu multă cinste de către cetățeni, în frunte cu împăratul și împărăteasa.

În acest răstimp, Menelau — care se află în Creta, la oaspețul lui Nestor — află cele petrecute la casa sa. Ajuns acasă scrie la toți împărații grecești să-i vină în ajutor, «pentru a-și răsplăti necinstea ce i s'a făcut, cu sabia». În ajutorul lui vin 1222 de corăbii, 69 de împărați greci, între cari viteazul Arhilevs (sic), Nestor, Patroclus, prințul Diomid, Ulix, Telamon, Protezilai, Sedei, Epistrop, Filix, Xantip, Arhelai, Protenor, împăratul Athinei și Palamid, feciorul împăratului Naul, care veni mai târziu.

După ce se adună cu toții la Atena și aleseră căpetenie pe Agamemnon, acesta cu sfatul tuturor, trimite pe Ahileos și pe Patroclus la «ostrovul Delfon», ca să iscodească pentru începerea războiului. În ostrov «eră o capiște, făcută de Elenii cei vechi», în care eră un oracol «al lui Apolon Dumnezeu». La acest oracol mergând Ahileos și Patroclus cu daruri scumpe, auziră glas dintr'acel idol, zicând: «Ahileos, Ahileos, spune celor ce te-au trimis că vor merge în pace la Troada și acolo multe războaie și vărsări de sânge vor face și cu adevărat preste zece ani vor fi biruitori; pre împăratul Priam și pre fețorii lui îi vor uide și cetatea lor o vor surpă și pre cetățenii lor cu sabia îi vor tăia». În acelaș timp vine la «ostrovul Delfon» și «Calcas», «popă idolesc», fiind trimis acolo de împăratul Priam ca să capete și el răspuns. Oracolul îl previne că peste zece ani Troia «din temelie va fi surpată» și îl sfătuiește să se păzească, să nu meargă la împăratul Priam, ci să meargă la Arhilevs și Patroclus, care se află într'acel ostrov, că altfel, «de se va întoarce la Troada, de sabie va pieri». Urmând sfatul oracolului, Calcas se duce la Ahile și Patroclus, cari-l conduc în tabăra grecească, unde e așezat pe un jeț de aur. Rupând astfel legăturile cu neamul său, preotul frigian îndeamnă pe Greci să pornească mai curând asupra Troienilor.

Înainte de a purcede la războiu, Agamemnon încearcă să potolească vrajba. În acest scop, trimite la Priam în solie pe Ulix și Diomid,

ca să ceară înapoi pe Elena cu «jupânesele ei și cu toată prada luată din «*ostrovul Sitarî*», dar solii, cari se poartă mândru la curtea lui Priam, abia scapă de îndârjirea boierilor troiani, prin cumpătarea și înțelepciunea bătrânului împărat.

Răsboiul. Orice cale spre pace fiind astfel închisă, Grecii pornesc pe corăbii la Troia. După drum îndelungat pe largul mării, ajung la țarm. Aci, cu toată furtuna deslănțuită care sfarmă corăbiile de țarmul stâncos și cu toată împotrivirea Troienilor, Grecii izbutesc să pună piciorul pe uscat și, încăle când pe cai, să înceapă răsboiul. Lupta e crâncenă: «se sfărâmă sulițe, șueră prin aer săgeți, cad de amândouă părțile mulțime de ostași morți». Victoria șovăește: când Troianii, primind ajutoare din cetate, fugăresc pe Greci până la corăbii, când Grecii, cu rândurile sporite prin cei ce veniau din largul mării, izgonesc pe Troieni, până sub zidurile cetății. Viteazul Ector, ieșind din cetate, «rupe în două cetele Grecilor cu nebiruita lui putere» și întâlnind în calea sa pe împăratul Protezila, îl lovește cu paloșul și-l despică din creștetul capului până în șea. Sosind însă Ahilevs cu corăbiile lui, Troadenii sunt fugăriți până la ziduri. Seara se lasă însă peste oști; Troadenii se retrag în cetate, iar Grecii la «țarmul mării, unde întind corturi, pun străji și aprind focuri».

Răsboiul reîncepe a doua zi, în revărsatul zorilor. Ector, rândundu-și armata, iese pe porțile cetății. Agamemnon, înșirându-și și el oastea, pornește în întâmpinarea lui Ector. Luptele continuă astfel cu înverșunare timp de zece ani, întrerupte neconținut prin cereri de pace cu soroc de câte 2—3 luni. Se dau în total 23 de răsboaie ale căror peripecții sunt descrise adesea cu amănunte pline de viață, dar cari se repetă câteodată cu o monotonie obositoare.

Firul principal al acțiunii în cele 23 de răsboaie este următorul:

Ector dovedește o vitejie fără seamăn. În fiecare dimineață iese cu oștile pe porțile cetății și se aruncă cu calul acolo unde primejdia este mai mare. Sub paloșul lui cad mulți împărați grecești. Grecii, înfricoșați de vitejia lui Ector, hotărăsc să-l ucidă și dau această însărcinare lui Ahilevs. A doua zi de dimineață, Ahilevs și Toas năpădiră asupra lui Ector, îl trântiră de pe cal și îi sfărâmară coiful cu paloșul, rănindu-l. Ector, în apărare, lovește pe Toas cu paloșul peste obraz și îi taie nasul pe jumătate. Frații lui Ector sar în încăierare, rănesc de moarte pe Telamon, trântesc pe Ahilevs de pe cal și robesc pe Toas. Dar Ector nu se dă bătut. În ziua următoare aduce în luptă

un săgetător ciudat: «cu fața roșie ca un cărbune», cu ochii sclipitori «ca para focului» și «care dela buric în jos eră cal, iar dela buric în sus eră om și peste tot trupul cu păr de cal». Acesta cu un arc și cu «un sahidac plin de săgeți năvălește în luptă, rânchezând ca un cal». Căii Grecilor, speriați de monstru, o iau la fugă. Săgetătorul urmărește pe Diomid, dar Diomid, simțindu-se ajuns, se întoarce din fugă și ucide monstrul.

În pacea de două luni, care urmează, Ector vizitează cortul lui Ahilevs și îi propune o luptă singuratecă, care să hotărească definitiv soarta armelor. Ahilevs primește, dar împărații greci, temându-se de vitejia lui Ector, se împotrivesc la această înțelegere.

Intr'un nou războiu care urmează, Ector rănit, dar reîntors în luptă — fiindcă zărise pe zidurile cetății privind asupra oștilor pe Elena, soția și surorile sale — după ce despică cu paloșul capul lui Memnon, nepotul de soră al lui Ahilevs, se încrucișă din nou în luptă cu acesta. Ahilevs îl lovi cu sulița, fără să-l poată «surpă de pe cal», dar și Ector la rândul său îl rănește cu paloșul pe obraz. Despărțiți o clipă de vârtejul războinicilor, cari le sar în ajutor, cei doi rivali se reîntâlnesc iarăș. De data aceasta, Ector trânteste pe Ahilevs cu sulița de pe cal și-l bate cu paloșul în coif. Grecii, intervenind în luptă, izbutesc să scape pe Ahilevs din mâinile lui Ector.

Dar zilele lui Ector sunt numărate și sfârșitul tragic se apropie. Cu toate stăruințele soției sale Andromenta, care eră turburată de un vis revelator, cu toată porunca lui Priam de a rămâne în cetate, cu toate rugămințile mamei sale, ale surorilor și ale cumnatelor, Ector se îmbracă cu armele și pleacă la luptă. Andromenta, rupându-și hainele de durere, cu părul despletit aleargă la Priam. Acesta, încălecând, taie calea lui Ector la porțile cetății, îi apucă calul de frâu și-l întoarce la palat. În răstimp, lupta se desfășoară sângeros sub zidurile cetății. Ahilevs ucide pe Margariton, fratele lui Ector, care este adus de Troieni cu multă jale în cetate. Ector, văzându-și fratele mort, plânge cu mult amar și, înainte ca soția și tatăl său să prindă de veste, își îmbracă repede armele, își pune coiful și se aruncă în vârtejul luptei. Îndârjit, ucide trei împărați greci, între cari și pe Polisteu, unchiul lui Ahilevs și lovește pe acesta însuș, cu o săgeată, în obraz. Ahilevs, legându-și rana, se întoarce în tabără, tocmai când Ector, care prinsese un împărat grec «și-și pusese tot gândul său să-l scoată din tabără, aruncase pavăza după spate și rămăsese cu pieptul gol». Atât așteptă

Ahilevs, care, zărindu-l cu pieptul gol, îl lovește repede cu sulita și-l trânti de pe cal.

Moartea lui Ector stârnește mare sbucium în cetatea Troadei. «Nu eră cetățean, carele nu vrea da morții pre fiul său pentru viața lui Ector». «Priam, cu mare plângere și cu negrăită durere, se sfărâmă și peste trupul lui de multe ori leșină». Mamă-sa, soția, surorile sunt adânc îndurerate. Palatul întreg răsună de țipete de jale.

În această vreme, se întâmplă însă în oastea grecească o schimbare, care mută pentru câțiva timp sorții izbânzii spre tabăra troiană. Agamemnon, în urma intrigilor urzite de Palamid, se retrage dela comanda armatelor grecești, pe care o încredințează acestuia. Ahilevs, nemulțumit de această schimbare pe de o parte, iar pe de alta îndrăgit de fiica lui Priam, Polixenia, pe care o văzuse la Troia, cu prilejul înmormântării lui Ector, se retrage din luptă cu ostașii săi. Lupta între Greci și Troieni continuă însă cu toată înverșunarea până când, ne mai având câmp slobod de bătaie pentru mulțimea morților, încheiară pace pe trei luni, în care răstimp «îngropară cu cinste trupurile blagorodnicilor, iar ale celorlalți le arseră și cenușa o măturară în mare».

Agamemnon, văzând prăpădul din oastea grecească, se roagă de Ahilevs ca să-i ajute și Ahilevs, înduioșat, poruncește «Mirmodénilor» săi ca să intre în luptă. Răsboiul — al șasesprezecelea — reîncepe cu furie. Sufletul oștirii troiane este acum Troil, fiul lui Priam, care rănește «ca de moarte» pe Diomid, pe Telamon, pe «prințipul» Atenei și în răsboiul următor pe Tarsie, vărul lui Ahilevs. Acesta, cu frânturile sulității în trupul său, se duce la cortul lui Ahilevs și-i impută nepăsarea față de nenorocirile neamului său. Mișcat de cuvintele vărului său și de știrile pe care le aduce de pe câmpul de luptă o slugă a sa, Ahilevs «fierbe» de dorul răsbunării. Între acestea noaptea se coboară și Ahilevs în cortul său se sbate între gândul răsbunării și dragostea Polixeniei.

A doua zi, Ahilevs intră în răsboiu și dă poruncă Mirmodénilor să înconjoare pe Troil. Aceia isbutesc să prindă pe Troil în mijlocul lor și să-i ucidă calul. Ahilevs, infuriat, se repede la el cu paloșul, îi taie capul și, legându-i trupul de coada calului, i-l târîe prin tabără. Se încinge o luptă înverșunată în jurul trupului lui Troil. Memnon trăneste pe Ahilevs cu sulita de pe cal și-l lovește așa de tare cu paloșul, încât acesta cade aproape mort. Mirmodénii se reped să smulgă pe

Ahilevs din învălmășală, în timp ce Troianii izbutesc să scoată trupul lui Troil din tabăra greacă. Ahilevs, vindecându-și rănila, se reîntoarce în luptă și, cu ajutorul Mirmodénilor, izbutește să răștească și pe Memnon de oștile sale prinzându-l apoi la mijloc, năpădește asupra lui și-l omoară; dar și Ahilevs în această încăierare este rănit rău, «de care rane boli până la moarte». În Troada se produce mare jale pentru pierderea celor doi eroi. Palatul lui Priam răsună de țipete de durere, iar «Troadenii plâng toți — cu nepovestită jale». Trupurile lui Troil și Memnon sunt îngropate cu cinste în morminte scumpe.

Văzând «răutatea ce au făcut Ahilevs «cu cumplirea sa», Ecuba urzește ițele unei intrigi, în care Ahilevs este prins și ucis în împrejurările cunoscute din versiunea lui Cigala. Ecuba trimite în solie la cortul lui Ahilevs pe Alexandru Paris, care-i propune, în schimbul retragerii lui din luptă, căsătoria cu Polixenia. Ahilevs primește, și, fără să bănuiească nimic, la timpul hotărât pentru logodnă, însoțit de Artilog, intră în Troada, și se duce la templu. Acolo însă se aflau, ascunși din vreme, Paris și Deifov cu 20 de ostași. Abia intrară în templu Ahilevs cu Artilog, și Paris cu Deifov și ostașii ascunși săriră asupra lor și-iucid.

Vestea morții lui Ahilevs pricinuește mare consternare în tabăra grecească. Agamemnon izbutește în timpul armistițiului să obție dela Priam trupurile lor, pe cari, cu învoirea Troianilor, le îngroapă cu cinste chiar în Troada, alături de mormintele lui Deifov și Troil.

Moartea atâtor eroi nu poate pune însă capăt războiului. Deși în tabăra grecească se ivesc după moartea lui Ahilevs vrajbă și năzuințe de întoarcere în patrie, totuș luptele continuă. Armatele troiene se strâng în jurul lui Paris. Acesta iese din cetate, «sub steag negru, între mulțime de lăcrămi». Zărind în tabăra grecească pe Ajax, fără coif, fără ză, fără platoșe, fără pavăză, numai cu sabia goală, îl ochește cu arcul și-l săgetează în inimă. Ajax, simțindu-se rănit de moarte, se repede asupra lui Paris: «Pariz, Pariz, cu rana săgeții tale cumplite, mă pierduși și mai înainte până ce voi muri, la iad tu-mi vei fi mergător înainte, că trebuie din nedreapta dragoste a Elenii... de grabă să piei» și-l lovește cu sabia peste obraz atât de puternic, cât «amândouă fălcile din creeri i le-au asvârlit». Moartea lui Paris aduce o adâncă turburare în palatul lui Priam. Elena leșină de 20 de ori pe trupul lui și de durere vrea să se omoare. Priam și Ecuba, «uitând ale sale

dureri, pe Elena de scârbele ei o mângâie și pentru aceasta mai vârtos decât pe fiica sa la sine o avură».

O nouă pace de două luni întrerupe războiul, dar, după încheierea sorocului, la începerea celui de al 21-lea războiu, Priam, «temându-se de pustiirea limbii sale», nu mai vrea să-și scoată oștile afară din cetate. Moartea eroilor troiani este însă compensată, pentru câtvă vreme, prin venirea Pantazaliei, regina «Amazonilor». Acestea locuiau singure în părțile Răsăritului, despărțite de bărbații lor, cari trăiau aparte într'un ostrov «foarte frumos» și cu cari se întâlneau odată pe an, trăind împreună trei luni, din Aprilie până în Iunie. Împărăteasa Pantazalia, care «pre Ector foarte îl avea priaten pentru prea multă vitejia lui», fără să știe că acesta pierise în luptă, pornește cu Amazoaenele sale în ajutorul Troianilor. Aflând la Troada de moartea lui Ector, o bucată de vreme «se dosădește între tânguri și lăcrămi» și apoi, luându-și inima în dinți, însuflețește pe Troiani și iese la luptă pe porțile cetății, «cu cucoanele sale», între «steaguri albe, asemenea zăpezii». Spre marea uimire a tuturor Pantazalia și Amazoaenele săvârșesc pe câmpul de luptă minuni de vitejie.

În curând însă sosește în tabăra grecească fiul lui Ahilevs, Pirus, care stârnește un mare avânt în rândurile Grecilor. În două războaie consecutive, Pirus are prilejul să se măsoare cu Pantazalia. În ultimul războiu, Pantazalia îl lovește cu o sulită așa de puternic, încât o frântură de fier rămâne înfiptă în trupul lui Pirus. Acesta, cu «țagla» suliții frântă, într'însul, se repede asupra Pantazaliei și, lovind-o cu sabia, «îi despărți mâna din încheietură». Regina Amazoaanelor cade și moare. «Fetele» ei duc lupta mai departe și ucid «zece mii de Greci». Împărații greci, strângându-și oștile, iau în cele din urmă, în goană pe Troianii risipiți pe câmp, cari intrară în cetate și închiseră după ei, porțile cu zăvoare.

Aceste ultime înfrângeri stârnesc o adâncă descurajare în cetate. Doi «boieri» troiani, Eneea și Antenor, negăsind alt chip ca să-și izbăvească viața, pun la cale să dea cetatea în mâinile Grecilor. Pândind vremea prielnică, vin la curtea lui Priam și-l sfătuiesc să restituie prada luată din «ostrovul Sitarului» și să predea pe Elena. Priam și fiul său Antenor, pricepând «vicleșugul» se înțeleg să le întindă o cursă: Priam îi va chema la palat ca să se consfătuiască cu ei, în timp ce Antenor ascuns în palat cu ostași va tăbări asupra lor și-i va ucide. Enea și Antenor, ghicind însă gândul lui Priam, vin la curte

cu ostași mulți, cari cer împăratului pacea cu Grecii. Priam, neavând încotro, trimite în tabăra grecească pe Antenor cu solie, ca să ceară pacea cu Grecii; dar acesta se înțelege cu vrăjmașii și vinde cetatea cu condiția ca să fie cruțați, el și Enea, cu tot neamul și «toate agoniștele lor». Grecii trimit în Troia pentru încheierea păcii pe Diomid și Ulix. Aceștia, după sfatul lui Antenor și al lui Enea, izbutesc cu multă trudă, în timpul nopții, să ispitească cu galbeni pe preotul Toas și să scoată din cetate «Paladia». Acest talisman, căzut din cer, pe care Troianii îl aveau «din vremea mării dinainte a stăpânirii lui Ileus», «avea făptura ei din lemn, ce nu putrezește... și avea atâta putere, că în orice cetate va fi acel paladie, acea cetate nu să va strica, cât va fi paladie într'însa». A doua zi, Ulix și Diomid se înfățișează la curtea lui Priam, cerând 100.000 de «grivine de aur» pentru cheltueala oștilor și «100.000 măsuri de grâu». La ieșirea din cetate, solii greci oferă în dar Troianilor fatalul cal «de aramă», care se află la porțile cetății și pe care Antenor și Enea sfătuiesc să-l primiască. Troienii, după oarecare șovăeală, dărâmă porțile cetății și vâra calul înăuntru. Peste noapte, pe când Troianii erau confundați în somn adânc, «Sinon», ascuns în pânțelele calului cu «o mie de ostași», iese afară, se urcă pe zidurile cetății și dă de știre «cu văpăi de foc» Grecilor, cari se prefăceau că pornesc cu corăbille în largul mării. Aceștia vin în fugă, pătrund în cetate și-i dau foc. «Văpae mare, vărsându-se în văzduh, toată cetatea luminează... Focul mistuie casele, surpă polățile... Troia cea mare fumegă». Grecii omoară și jefuesc pretutindeni. «Țipăt mare, întru tăcerea nopții, de glasurile celor uciși se ridică». Priam, trezit din somn și înțelegând trădarea, alcargă în «biserica lui Apolon». Pirus îl surprinde aci în zorii zilei și-l ucide; apoi ia în robie pe Andrometa și Casandra. Menelau găsește pe Elena în palat și o duce în cortul lui. Ecuba și Polixenia, întâlnind pe Enea, îi impută nerecunoștința față de neamul și împăratul său și îl roagă ca măcar să mântuie pe Polixenia de furia Grecilor. Enea o ascunde într-o «culă» veche și părăsită, dar Pirus cere cu stăruință împăraților greci pe Polixenia și amenință cu moartea pe Enea, dacă nu i-o aduce. Acesta, neavând încotro, predă pe nefericita fiică a regelui troian lui Pirus, care spre a împacă sufletul lui Ahilevs «cu sângele feçoarei, din destul apă». mormântul tatălui său». Împărăteasa Ecuba, sguđuită de atâtea nenorociri, își iese din minți și începe să arunce cu pietre în Greci și să muște cu dinții pe cei ce se apropiau de ea. Grecii

o ucid «și au grămadit pe dânsa mohilă de pietri foarte mare și au pus numele locului acela jucaré Ecubei, care și până astăzi să zice». Enea — învinovățit de viclenie față de Greci, fiindcă ascunsese pe Polixenia — este silit să plece din patrie cu tot neamul său.

Întoarcerea Grecilor în patrie. A treia parte a romanului povestește întoarcerea Grecilor în patrie și soarta tragică a fruntașilor. Cei dinții cari cad, chiar pe meleagurile Troiei, sunt Ajax și Telamon. Aceștia — plângându-se că nu li s'a făcut parte dreaptă din prăzile luate dela Troia și că Ulix, «fără vitejie ostășească», ci «numai cu singură rodire de voroavă înflorind», a fost mai bine răsplătit de cât ei — sunt găsiți a doua zi uciși în așternutul lor. Svonul se răspândește că au fost uciși de Agamemnon, Menelau și mai probabil Ulix. Pirus, turbând de mânie, aruncă «cuvinte îngrozitoare»; apoi, dând poruncă ca trupurile lor să fie arse, strânge cenușa în urne de aur și o trimite în Grecia. Ulix, «mai mult de moartea sa grijindu-se de cât de vițăță», într'o noapte întunecată, părăsește cu corăbiile tabăra și lasă «paladia» prietenului său Diomid.

Fatalitatea urmărește și pe ceilalți eroi greci. O bună parte din nenorociri pornesc din svonul fals, răspândit de ostașii lui Palamid. Aceștia, întorcându-se din războiu înainte de căderea Troiei, spun împăratului Naul că fiul său fusese învinuit de trădare printr'o intrigă bine ticluită a lui Ulix, care izbutise să convingă pe Greci că Palamid a fost cumpărat de Priam. Aceasta stârnise zarvă mare în tabăra greacă; Palamed ceruse să dovedească prin «războiu» nevinovăția sa, dar Ulix, prin viclenia și darul vorbirii sale, izbutise să potolească lucrurile. Într'o seară întunecată însă, Ulix și Diomed ademenesc pe Palamed la un puț părăsit, unde s'ar fi fost găsimd «o vistierie» și Palamed, scoborîndu-se în puț ca să scoată comoara, este ucis cu pietre. Această născocire a ostașilor cretani îndârjește pe Naul împărat și pe fiul acestuia Oetes. Ei hotăresc să-și răsbune pe Greci.

Deaceia chibzuind că, la întoarcerea din Troia, corăbiile grecești vor trece prin «laturile împărăției lor», Naul poruncește supușilor săi ca la limanul mării în «pietșosii munți ai locurilor iuți», «să aprinză focuri mari», cari să amăgiească pe vâslași. Și într'adevăr, corăbiile rășboinicilor, zărind din depărtări sclipind lumini, «în întunericul nopții» și, crezând că «sunt limanuri de odihnă», se îndreaptă, «fără

grijă» într'acolo, dar, isbindu-se de stânci, se sfărâmă. Peste 200 de corăbii cu oameni au fost înghițite de valuri.

Dar Naul și Oetes nu se mulțumesc cu atât. Oetes sau Pelei, «căci în două nume se chemă», scrisă «Climetestei» că soțul ei Agamemnon, îndrăgit de una din fetele lui Priam, și-o aduce soție, iar pe ea vrea «să o dea mortii». «Climetesta» se încrede în vorbele lui Oetes, cu atât mai ușor, cu cât, în lipsa lui Agamemnon, căzuse în dragoste cu «Eghist», dela care avusese o fiică, pe «Edigona». Urmează povestirea omorării lui Agamemnon, după tradiția clasică. Agamemnon, întors acasă «din necazul mării» și primit de Clitemnestra cu dragoste prefăcută, este ucis în somn de «Eghist». Clitemnestra se căsătorește cu Eghist, dar Orest este trimis în taină de unchiul său, împăratul Talsibie, la Idu-meneu împăratul Critului, ca să nu cadă în mâinile lui Eghist. Deacolo, pribeagul se întoarce cu ajutorul împăratului Idumeneu și al împăratului Troiei, Feresis —care nu putea să-i ierte lui Eghist ruperea legăturile de logodnă cu fiica sa. Orest cuprinde cetatea, în care se află maică-sa, bate pe Eghist, care venia cu oaste adunată, și răsbună după sfatul zeilor moartea tragică a tatălui său. Pe mamă-sa o spintecă cu sabia și, poruncind să fie aruncată de vale, spre mâncarea câinilor», iar Eghist «sugrumat să fie tras cu caii prin cetate».

Menelau și alți împărați vin asupra lui Orest ca «să nu cadă împărăția în mâinile unui sălbătic și fără de omenie mulcitoriu», care cu mâinile sale a ucis pe maică-sa, dar Orest îi potolește, arătându-le că a împlinit porunca zeilor. Menelau, împăcat, îi dă în căsătoria pe fiică-sa «Ermoniă».

Tot prin intrigile lui Oetes se strică și casa împăratului Diomid. Diomid ține în căsătorie pe Egheia, fiica lui Polinis. Fratele Egheiei, Asandru, care, la moartea tatălui său, moștenise jumătate din împărăție, plecase în războiul troian cu Diomed. La întoarcerea, amândoi se încaieră în luptă cu împăratul Tolef și Asandru este ucis. Oetes scrie Egheiei că fratele ei a fost ucis de Diomid și Egheia, care ține mult la fratele său, sfătuindu-se cu «cetățenii ei», alungă pe Diomid. Acesta, sărăcit, cutreeră meleagurile, umblând «ca un oarecare răpitor, nemernicind», când este chemat, după sfatul lui Eneea, de rămășițele troiane, ca să le apere împotriva vecinilor prădalnici. Diomid vine; cu ajutorul lui Eneea biruie pe năvălitori; pune în spânzurători 800 de Jefuitori și vără groaza în vecinătățile Troiei. Aflând de noile isprăvi ale soțului ei, Egheia, temându-se de răsbunarea lui, trimite soli cari

să-i ceară din parte-i iertare și să-i lămurească, cu scrisorile lui Oetes pricina izgonirii lui. Diomid se împacă și se întoarce în patrie.

Fatalitatea urmărește mai departe pe ceilalți eroi. Nici Pirus nu este crușat de nenorociri. După plecarea lui la Troia, moșul său Pelei, care rămăsese pe tron fusese izgonit din împărăție de către socrul său, Acastat, și de către fiii acestuia «Polites și Meneplit». Pelei, fugind, se ascunde în niște «ziduri tainice, la marginea mării». Când Pirus se întoarce de la Troia, nemerește la țărnicurile unde pribegise Pelei și, înștiințat mai întâiu de un pescar, apoi de Pelei însuși, află cele petrecute în lipsa lui și se hotărăște să-și răsbune. Imbrăcat ca pescar, iese înaintea fiilor lui Acastat, cari porniseră la vânătoare în acea pădure și-i ucide. Acastat, venind la pădure, după fiii săi, este întâmpinat de Pirus, îmbrăcat în sdrențe ca un ostaș naufragiat din oastea lui Pirus. Acastat, amăgit prin această travestire, este condus de Piru la subterana, în care trăia ascuns Pelei, și eră cât pe-acți să fie ucis de Pirus, dacă n'ar fi intervenit Tetida. Acasta potolește mânia lui Pirus și-i împacă. Acastat, rămas fără copii, dăruiește împărăția lui Pirus.

Romanul nostru se încheie cu povestirea rătăcirilor lui «Ulix» pe mări și a morții lui. După plecarea din Troia, în a cincea zi de călătorie pe mare, Ulix se pomenește deodată că o furtună, deslănțuită pe mare, îl aruncă într'un ostrov, unde domniau doi frați: Alifan și Polifem. Aceștia pornesc cu războiu împotriva lui Ulix și a tovarășilor săi, îi prind și îi închid «într'o temniță grea» din «cetatea» lui Polifem. După câțva timp, Polifem, înduioșat de soarta captivilor, le dăruiește libertatea și avuțiile răpite. Grecii se pregătesc de plecare, dar «vizirul lui Ulix». Alfinor, care îndrăgise pe sora lui Polifem, o aduce în taină pe corabie. Polifem, prinzând de veste, aleargă la limanul mării, își găsește sora și, îndârjit, vroește să omoare pe toți Grecii, dar Ulix izbutește să-i scoată un ochiu și, scăpând cu ai săi «fără sminteală, se dă în luciul mării». Vântul îi duce într'un ostrov mare, unde stăpâniau două «împărătese: Sirsa și Califa». Sirsa, «robindu-se de dragostea lui Ulix» îl prinde în mreșile ei cu băuturi fermecate și îl ține un an de zile. Din această dragoste se naște un copil: Telagon. După un an însă, Ulix, «făcând meștesugul său și biruind meștesugul Sirsei», izbutește să plece cu toți oamenii săi, dar — ce folos — că nemerește în țara Califei, care îl prinde și ea în farmecele ei. După un an, Ulix, făcând iarăș «meștesugurile sale», izbutește să fugă cu tovarășii, dar de data aceasta nemeresc într'un ostrov unde

sunt năpădiți de tâlhari sălbateci. Scăpând și deaci, rătăcesc într'un loc plin de sirini — sirene. — Scapă și de cântecele amăgitoare ale acestora, astupându-și auzul, și, după ce rătăcesc pe la un ostrov, unde dau peste o capiște cu oracol, ajung în limanurile lui Naul împărat. Acesta, învrăjbit prin zavistiile lui Oetes, îi nimicește jumătate din oaste și vroește să-l spânzure, dar în cele din urmă îl iartă și-i dă drumul, răpindu-i însă toate lucrurile. «Sărac și calic», Ulix ajunge în sfârșit în Crit, la curtea lui Idumeneu. Acesta, înduișat de sărăcia și povestea nenorocirilor lui Ulix, îi încarcă corăbiile cu bucate din destul și îi dă aur și argint ca să-i ajungă până la împărăția sa. Ulix, ajuns astfel în ostrovul său, este întâmpinat de Telemah, și prevestit de cele ce se petreceau în căminul său, ucide pe pretendenții Pinelopei și își reîncepe domnia. Curând după aceasta are un vis ciudat. Filozofii chemați la curtea sa îi tălmăcesc visul, lămurindu-l că se află în primejdie de moarte și că trebuie să se păzească de fiul său. Ulix își zidește un palat cu turnuri, înconjurat de șanțuri și ziduri, și rânduește străji să-l păzească. În acest răstimp un străin vine la palatul lui Ulix și vroește să-l vadă. Străjile vor să-l oprească. Străinul se opune; se încinge luptă; se face zarvă. Ulix iese din palat și se amestecă în învălmășeală, dar este rănit de moarte cu lancea de către străin. Telemah, prinzând de veste, sare în ajutorul tatălui său și atunci lucrurile se lămuresc: străinul eră fiul lui Ulix și al Sirsei și venise să vadă și să cunoască pe tatăl său. Astfel cu toate măsurile strașnice luate de erou, visul fatal se împlinise.

Textul nostru se mântuie cu o considerație morală despre nenorocirile pe cari «le agonisesc dragostele muerești:...*Vedeți fraților ce-au făcut spurcata Elena și necuratul Paris...*».

După cum se vede din rezumatul făcut, romanul acesta se deosebește de toate versiunile istoriei Troadei analizate până aci și în acelaș timp se îndepărtează și de epopeile homerice.

Caracterele povestirii. Spre a putea ajunge la o identificare precisă și documentată a acestui text, căruia îi lipsește titlul și începutul, este necesar să subliniem din capul locului deosebirile fundamentale dintre materia legendară a romanului nostru și tradiția homerică.

O trăsătură caracteristică a romanului este înlăturarea elementului mitologic. Tot acel amestec necurmat al zeilor în faptele muritorilor, toată acea minunată întreșere a vieții divine cu vieța omenească,

care în poemele homerice, lărgeste cadrul de desfășurare al acțiunii epice și-i imprimă un caracter de măreție, lipsește din romanul nostru. Acțiunea este țărmurită aci în marginile realităților omenești. O singură dată găsim o vagă reminiscență din mitologia greacă, dar elementul păgân a fost preformat prin prisma concepției creștine. Este episodul consultării oracolului din Delphi, care oracol ne este astfel înfățișat:

«In ostrovul Delphon era o capiște făcută de Elenii cei vechi, în care era un idol al lui Apolon dumnezeu căruia îi aduceau nebunii Eleni jertfe și tămăie, numindu-l spre peirea sa Dumnezeu, în care intrând dracul da răspuns celor ce întreabă».

Sentimentalitatea religioasă creștină, care se dă pe față în rândurile de mai sus, se resfrânge și în tendința de a desprinde din desfășurarea faptelor elementul moralizator, atât de scump predicatorilor și scriitorilor medievali. Romanul se încheie cu o *moralisatio* privitoare la nenorocirile aduse de dragoste:

«Vedeți fraților ce au făcut spurcata Elena și cu necuratul Pariz. Aceste agonisesc dragostile muerești și încă mai ales muieră cu barbat și cu copii precum au fost aceia. Iată ce bine și ce cinste au adus Pariz lui Prietău împărat tatăni-său și maică-sa Ecubei și tuturor fraților și nu numai lor, ci s'au pricinuit din fapta lor moarte și pierzare la o lume de oameni despre amândoașă părțile. Că nu ajunsă câtă moarte să făcu în zece ani, cât să bătură oștile, ci deca intrară Grecii cu război în cetate noaptea, nu tăiară numai oamenii cei ce s'ar fi împotrivit lor, când ar fi avut vreme, ci găsind oamenii dormind, începură a-i tăia și a-i znopti de la mare până la mic: bărbați, muieri, copii, fete, punci de țafă, tot au pus svpt sahie. Și să făcu un chiot și trăznet și vaete cât să cutremura pământul și să auzia vaetile până la cer; și cura sângele pe uliță până la genunchi; și nu lăsară Grecii nici un suflet viu din oamenii din Troada. Și dăteră foc cetății de au ars până în pământ, cât n'au ales nimic din o cetate minunată ca aceia. Pentru aceia au pedepsit Dumnezeu și pre împărății grecești căci, carii n'au perit la Troada, plecând la împărățiile lor, unii s'au săvârșit în călătorie; alții i-au omorât muierile lor; alții într'alte chipuri; iar nici unul nu s'au săvârșit bine, ci au murit tot rău, că s'au osândit pentru Troada».

O altă trăsătură caracteristică a romanului este denaturarea faptelor transmise de tradiția clasică, așa fel încât acțiunea Troianilor să apară într-o lumină simpatică. Datorită acestui punct de vedere, cauza primului războiu troian nu este aceea pe care ne-o povestesc scriitorii

vechi: refuzul lui Laomedon de a plăti prețul hotărât pentru răscumpărarea Esionei, ci este măsura de precauție, luată de regele troian, de a nu îngădui Argonauților debarcați pe țărmurile sale, prelungirea șederii în ținuturile frigiene, măsură de prevedere îndreptățită, care jignește mândria Argonauților și provoacă răsbunarea lui Hercules. Această schimbare inițială în motivarea primului războiu troian permite și o altă prezentare a răpirii Elenii decât cea cunoscută din epopeile homerice. Răpirea Elenii nu mai este înfățișată aici ca o trădare a legilor de ospitalitate, ci ca un act pus la cale de tot poporul troian spre a răsbună refuzul Grecilor de a liberă pe Esiona din sclavie. Furtul Elenii nu are loc la curtea lui Menelau, ci în insula Cithera, unde Elena atrasă de vestea frumuseții lui Paris, venise, în lipsa soțului ei. În cursul războaelor Paris nu este înfățișat ca un om fatal, molatec și lipsit de curaj, urât de Troiani și disprețuit uneori chiar de fratele său Hector, precum e înfățișat în Iliada, ci ca un adevărat erou, care după moartea lui Hector și Troil devine sufletul și reazimul Troienilor. În sfârșit pe când în Iliada caracterul lui Ahile — impetuos și mândru, căruia nu-i lipsesc trăsături de lealitate și generozitate — este înfățișat în toată măreția lui epică; în romanul nostru simpatia autorului este concentrată asupra lui Hector, iar calitățile vitejești ale lui Ahile sunt scoborâte și îmbinate cu note de lașitate. Ori de câte ori în cursul luptelor Ahile se întâlnește cu Hector, acesta îi este superior. În războiul al șaptelea Hector trănțește pe Ahile cu sulița de pe cal și-l bate cu paloșul în cap. Deaceea când în pacea care încheie războiul al V-lea (f. 54 v.-55 a), Hector propune — nu lui Menelau ca în rapsodia IV din Iliada — ci lui Ahile, o luptă singuratică, care să decidă soarta războiului întreg, «împărații și prințipii» greci, temându-se de vitejia lui Hector, intervin, înlăturând lupta. Simpatia autorului pentru eroul troian și aversiunea lui împotriva lui Ahile este așa de accentuată încât, la moartea lui Hector (care este doborât nu în luptă dreaptă, ci prin surprindere), ea izbucnește în forma unei vehemente apostrofe împotriva lui Homer: «*ticălosul Omir*».

Raporturile cu Dietys și Dares. Această deformare a tradiției homerice, făcută ca spre a susține în fața lumii dreptatea cauzei troiane, precum și înlăturarea elementului mitologic, sunt tocmai trăsăturile caracteristice ale aceluia vestit apocrif despre care ne-am ocupat în cap. II și în care povestirea este atribuită războinicului troian *Dares*,

scăpat din dezastru cu ceata lui Antenor, după cum suntem înștiințați în cap. XLIV: «*Dares Phrygius . . . ibidem cum Anthenoris factione remansit*»¹⁾.

Am arătat mai sus că tendința lui Dares era de a povesti lucrurile «cum s'au petrecut», fiindcă el «*per id tempus vixit et militavit, quo Greci Troianos oppugnarent*» pe când Homer «*pro insano haberetur*» et «*minime credendum*», fiindcă el, care «*post multos annos natus est*», «*deos cum hominibus belligerasse descripsit*» (prefața lui Cornelius Nepos).

De fapt opera lui Dares este amintită în mai multe părți ale textului nostru. Astfel:

F. 12 r: «*. . . pentru care lucruri minunate au scris Frighie și Darie*» (în textul nostru se face deci din Dares Phrygius două personaje).

F. 47: «*Scrie Darie că Ector într'ăcă zi ucisă mai mult de o mie de ostași*».

F. 27 v.: «*Aici Frighii și Darie scrie chipurile și nărraturile împăraților grecești*».

F. 28: «*Iară acelaș Darie scrie chipurile și nărraturile împăraților și ale prințipilor Troadei*».

Deși contextele de mai sus ne indică că opera lui Dares a fost numai utilizată în romanul nostru, totuș nu se poate pune prea mult temeiul pe expresiuni ca «*au scris Frighie și Darie . . . scrie Darie*», căci și în Daretis Phrygii *De excidio Troiaae historia* se găsesc pasagii în cari se vorbește despre Dares ca de o persoană străină: (cap. XII) *Dares Phrygius*, qui hanc historiam scripsit, ait, se militasse.

Compararea textului nostru cu Dares duce la concluzia că în prototipul după care derivă primul, opera lui Dares a fost — nu tradusă — ci utilizată, *prelucrată*, aproape în toată întregimea ei. Principalele episoade ale textului românesc, începând cu expediția Argonauților și sfârșind cu risipirea Troadei și anume: plecarea lui Iason cu tovarășii săi spre Colchos, debarcarea în Frigia și jignirea adusă Argonauților de către Laomedon, răzburarea lui Hercule, războiul cu Laomedon, moartea acestuia, arderea Troiei, robirea Esionei, reclădirea Troiei, respingerea soliei troiene venită să ceară pe Esiona din robie, sfătuirea

¹⁾ Citez după ediția din Amsterdam, 1702, «*in usum . . . Delphini*», pe care o găsesc în Bibl. Academiei Române.

lui Priam cu fiii și cetățenii săi, expediția de răsbunare a lui Alexandru în Grecia și răpirea Elenei, prevestirea oracolului din Delphi și trădarea lui Calchas, războaiele, uciderea lui Hector și Troilus, uciderea lui Ahile prin viclenia Ecubei, sosirea Pantazaliei în tabăra troiană, venirea lui Pirus și moartea Patazaliei, vânzarea cetății de către Antenor și Eneea, risipirea Troadei — toate aceste episoade se regăsesc povestite întocmai în Dares.

În sfârșit romanul românesc se încheie cu o listă de «numele împăraților și a domnilor cari de care sunt uciși» f. 127 r., ca și Dares: «*Qui Troianorum, Graecorum principes occidere denotantur*».

În acest fel Dares a fost utilizat ca sursă principală până la capitolul textului românesc: «*Pentru răsipire Troadei*» f. 97 v. Partea care urmează apoi, privitoare la peripețiile tragice ale eroilor greci, după întoarcerea din limanurile Troiei, a fost împrumutată dintr'un alt izvor, căci Dares Phrygius se încheie, după cum se știe, cu nimicirea Troiei. Acest izvor, deși nu mai este mărturisit nicăiri în cuprinsul textului nostru, trebuie să-l căutăm în cealaltă plăsmuire apocrifă: *Ephemeris belli Troiani*, atribuită presupusului războinic din Creta, *Dictys Cretensis*.

Cartea a VI-a —ultima —din *Dictys Cretensis* se ocupă tocmai cu «*de reditu Graecorum*» și cuprinde episoadele povestite în partea finală a textului românesc, exact în aceeași ordine: omorîrea lui Agamemnon prin intrigile lui Oetes; lupta lui Orest, ajutat de Idomeneu, cu Egist și răsbunarea lui Agamemnon prin viclenia Clitemnestrei; intervenția lui Menelau împotriva lui Orest și împăcarea unchiului cu nepotul; izgonirea lui Peleu, sosirea lui Pirus dela Troia și răsbunarea aceluia contra lui Acast și în sfârșit rătăcirea lui Ulise pe mare, visul prevestitor și omorîrea eroului de către chiar fiul său vitreg. Dar și înainte de povestirea întoarcerii eroilor greci dela Troia, în capitolul : «*Pentru răsipirea Troadei*», textul românesc cuprinde elemente pe cari nu le cunoaște Dares, dar le povestește *Dictys* în cartea a V-a. Astfel alături de episoadele luate din Dares, găsim în textul românesc următoarele incidente împrumutate din *Dictys*: răpirea «*palladium*»-ului prin cumpărarea preotului cu ajutorul lui Antenor; cearta pentru împărțirea «*palladii*» dintre Ajax, Telamon și Ulix; cererea lui Ajax ca Elena să ispășească cu moartea nenorocirile aduse prin necredința ei și mântuirea Elenei prin stăruințele lui Menelau, Agamemnon și Ulix; moartea tragică și misterioasă a

lui Ajax și în sfârșit uciderea Ecubei cu pietre. Chiar episodul cu calul de aramă e luat din Dictys, căci Dares a născocit o poveste cu un cap de cal zugrăvit pe fața exterioară a porților scheice, servind Grecilor ca semn de recunoaștere a locului pe unde trebuiau să pătrundă în cetate.

Romanul românesc și poemele bizantine. Precizarea celor două surse principale (Dares și Dictys), intrate în plămuierea prototipului ce se află la baza textului românesc, exclude identificarea acestuia cu poemele bizantine care au prelucrat materia legendară a vremurilor homerice. Nici *Tzetzis* cu ale sale *Τὰ πρὸ Ὀμήρου, τὰ Ὀμήρου, τὰ μεθ' Ὀμήρου*, inspirate din scriitorii anteriori: Tryphiodor, Quintus Smyrnaeus și Malalas ¹⁾; nici poema epirotului *Constantin Hermoniacos* din sec. al XIV-lea, întemeiată pe opera lui Tzetzis și pe cronica versificată a lui Manasses ²⁾; nici *Nicolae Lukanis*, care în opera sa tipărită la Veneția în 1526 a prescurtat pe Constantin Hermoniacos ³⁾, nici una din aceste poeme bizantine nu au la temelia lor pe Dares și Dictys în forma și proporțiile pe care le-am constatat mai sus și nu pot fi deci puse în legătură cu romanul nostru.

Colorit de viață occidentală medievală. Dimpotrivă textul românesc are pe-alocurea un pronunțat colorit de viață medievală occidentală. Așa bunăoară planul de reconstruire al Troiei: — înconjurată cu ziduri, prevăzută din distanță în distanță cu turnuri și porți, în dreptul cărora se ridică punți peste șanțurile săpate în jurul zidurilor — amintește arhitectura cetăților medievale. Palatul pe care și-l zidește Ulix, după ce filozofii tâlmăcesc visul turburător, are și el aspectul pitoresc al unui donjon. Primirea cu alaiu a Elenei la Troia, precum și raporturile eroilor troiani și greci față de femei are ceva din atmosfera de curtoazie a Evului mediu. În descrierea luptelor, război-

¹⁾ Krumbacher, *Geschichte der Byz. Litt.*, II-e Auflage (1897, p. 531 și urm.

²⁾ Textul a fost publicat de E. Legrand, *La guerre de Troie par Const. Hermoniacos*, *Bibliothèque grecque vulgaire*, V, Paris, 1890.

³⁾ Emile Legrand, *Bibliographie helléniques ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des Grecs au XV-e et XVI-e siècle*, I, Paris, 1885, p. 188—192. Textul retipărit de Legrand în *Collection de Monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique*, No. 5 (Paris-Atena, 1870); volumul nu e complet, fiindcă exemplarele fasciculei a doua au fost distruse de un incendiu în Maiu 1871.

nicii nu se luptă din care, așa precum îi vedem în Iliada, ci călări, ca în timpurile de înflorire ale cavalerismului; într'un loc Palamed, pentru a-și dovedi nevinovăția, este gata a se luptă într'un duel judiciar cu rivalul său.

Apoi, unele nume proprii, îndepărtându-se de prototipul lor grecesc, se înfățișează în textul românesc, sub formă latină sau romanică, precum: *Ecuba* f. 10 (pentru *Ἐκάβη*; în versiunea românească a cronografelor, traduse din grecește: Ecavia); *Ulix* f. 32, 119 (pentru gr. *Ὀδυσσεύς*; în versiunea rom. a cronografelor: Odisev); *Brisaida* 55 v. 56 r. v. (pentru grec. *Βρισηΐς*); *Mercurie* 18 v. lat. Mercurius (pentru grec. *Ἑρμης*); *Iunona* f. 18, lat. Juno (pentru grec. *Ἥρα*) și poate mai degrabă pe o cetire romanică, decât pe o greșală de copie, se întemeiază și următoarele transcrieri de nume proprii: *Misena* f. 112 v. (pentru grec. *Μυκήνη*); *Sirsa* f. 120 v. (pentru grec. *Κίρση*); ostrovul *Sitaria* f. 21 v. (pentru grec. *Κύρση*).

Dacă la cele de mai sus adăugăm încă faptul că în Orientul grec, din pricina înrăuririi școlilor și a studiilor erudite, operele lui Dares și Dictys nu au găsit tărâmul prielnic pentru o dezvoltare proprie, pe când în Occident cele două plăsmuiri apocrife sunt la baza «tuturor prelucrărilor legendare și romantice» ale mitului troian¹⁾, atunci se înțelege pentru ce suntem îndreptățiți să căutăm în literatura medievală a Apusului prototipul textului românesc.

Romanul românesc și Benoit de Sainte-Maure. Cel dintâiu din șirul poeziilor medievale care, împrumutând materialul din Dares și Dictys, l-a preformat în limba poporului, a fost truverul normand dela jumătatea sec. al XII-lea, Benoit de Sainte-Maure. Poema sa, *Roman de Troie*, a fost publicată în anii din urmă (1904—1912), după toate mssele cunoscute într'o bună ediție critică, de către Léopold Constans²⁾. Pe această ediție critică ne vom întemeia în lucrarea de față. Comparând poema lui Benoit cu textul românesc vom constata o asemănare isbitoare. *Roman de Troie*, ca și textul românesc, începe cu expediția Argonauților și se sfârșește cu nenorocirile erouilor greci, după întoarcerea în patrie, și, în sfârșit, poema franceză înfățișează aceeași caracteristică

¹⁾ Krumbacher, *Geschichte der byz. Litt.* II. Aufl. p. 844.

²⁾ *Le roman de Troie par Benoit de Sainte-Maure, publié d'après tous les manuscrits connus.* Société des anciens textes français, 6 vol. Paris, 1904—1912.

întrețesere a lui Dares cu Dictys ca și romanul românesc: până la năruirea Troiei materialul din Dares în întregime; după năruirea Troiei, materialul din cartea a VI-a a lui Dictys, iar în capitolul referitor la distrugerea Troiei: partea dela început până la versul 24425 elemente din Dares, îmbinate apoi în partea dela sfârșit cu elemente din Dictys. Textul românesc urmează apoi de aproape poema lui Benoit și în părțile în care aceasta se îndepărtează de textul lui Dares și Dictys prin amplificări cu elemente împrumutate din alte surse sau imaginate de autor, precum: detalierea războiului prin episoade multiple; împărțirea asediului în 23 de războaie, despărțite între ele prin armistiții de câte 2—3 luni; amănuntele despre obiceiurile Amazonelor sau despre acuzarea și uciderea lui Palamed.

Chiar numele proprii din Dares și Dictys alterate în *Roman de Troie*, se resfrâng la fel în textul românesc. De pildă: *Nauplius*, numele tatălui lui Palamedes din Dictys, apare într'o grupă de msse ale operii lui Benoit, sub forma *Naulus* (v. 2671, 27680, 27869, 27791, etc.) și tot astfel și în textul românesc: *Naul* 103 v., 106 v., 108 v.; *Oeax*, fiul lui Nauplius (Dictys, VI) este alterat într'o grupă de msse ale poemei franceze în *Oetes* și la fel se găsește și în romanul românesc: *Oetes* 108 v.; *Phocensis*, în (Dictys, VI) nume de oraș, interpretat de Benoit ca numele aliatului lui Orestes, în câteva msse din *Roman de Troie* este schimbat în *Foreses* (v. 28329) și întocmai așa apare și în textul nostru: *Foreses* f. 112; *Elponor*, tovarășul lui Odisevs (Odiseia X v. 552: *Ἐλπήνωρ*), în Benoit: *Alphenor* (v. 28646, 28671, 28649); în românește tot: *Alfenor* 119 v.

Inadvertențele lui Benoit de Sainte-Maure în interpretarea textului latin se regăsesc și în mssul românesc. Bunăoară: Dares, descriind chipurile principilor greci, cari au luat parte la războiul troian, adaugă la portretul lui Ajax Thelamonius, următoarea trăsătură distinctivă: *valentem voce clara* pe care Benoit o redă prin: «mout ot en lui *bon chanteor*» (v. 5190¹), iar textul nostru prin: «Telamon... *iubița cântările, că avé viers frumos*» f. 27 v. Confuzia regelui Oeneus (din Dictys VI, 2) cu Eneas apare și în textul românesc.

În lupta care urmează după moartea lui Hector, Dares spune textual: «ex utraque parte multi ductores occidentur, sed plures a Priamo». Deși pasajul este lipsit de precizie, totuși înțelesul adevărat este că

¹) Cf. și E. Faral, *Romania*, 1913, p. 101.

multe căpetenii din tabăra lui Priam au fost ucise. Că astfel trebuie interpretat textul ne-o dovedește și pasajul corespunzător din Albert von Stade: *A Priami plures parte perisse putes* (cf. și locul respectiv din Trójumanasage).

Benoit însă a înțeles că mulți au fost uciși de către Priam și astfel versurile 17092—17304 ne înfățișează pe bătrânul rege luând parte la luptă cu înverșunare și răsboindu-se victorios ca un erou tânăr ¹⁾:

Prianz li reis i ot grant pris
Ensi come en l'Estoire truis
Mout en navra mout en occist
Et de riches prisons i prist.

.

Textul nostru urmează și în această direcție opera lui Benoit. Chiar anacronismele din opera truverului medieval își găsesc răsunetul în romanul românesc. Am amintit mai sus arhitectura medievală a cetății Troia și a «polatei lui Ulix» — pe care Benoit de Sainte-Maure o numește donjon, precum și atmosfera de curtoazie.

Asemenea transpuneri în lumea antică de tradiții și obiceiuri ale vremii — o trăsătură caracteristică a artei și literaturii medievale — abundă în opera lui Benoit. Descriind de pildă moartea lui Agamemnon, Benoit adaugă (v. 28049—28052):

Car Clitemestra ot amé
Un vassal riche e renomé
Qui n'esteit reis ne *cuens ne dus*:
Apelez seteit Egistus.

cecace în textul românesc este redat prin: «Eghist nici eră împărat, nici domn, nici *comit*» f. 107 v. Comit în oastea grecească la Troia!

Intr'alt loc, povestind primirea măreată făcută lui Pirus în tabăra grecească, poetul adaugă (v. 23809—23815):

Des armes sonpere Achillès,
Ço me recont e dit Darès,
Le firent en *l'ost chevalier*,
E si li ceinst le brant d'acier

¹⁾ Cf. Wilhelm Greif, *Die mittelalterlichen Bearbeitungen der Trojanersage. Ein neuer Beitrag zur Dares und Dictys Frage*. Marburg, 1886, p. 41 § 52.

Telamon Aïaus plorant,
Par otrei e par covenant
Que son pere venge, s'il peut...

«Iar împăratul Agamemnon corturile și celălalte unelte ale tătâni-său îndată au poruncit de i le-au dat lui și... așa l-au cinstit pre el cât doi din domnii cei mari grecești cu mâinile sale i-au *pus cavaleri de aur*», 87 v., 88 r.

Textul românesc și Guido delle Colonna. Prototipul versiunii noastre, după cum reiese din cele mai sus expuse, este fără îndoială Benoit de Sainte-Maure. Dar între Franța secolului al XII-lea și între romanul românesc dela mijlocul secolului al XVIII-lea este o distanță destul de lungă în timp și spațiu. Cari sunt drumurile pe cari le-a străbătut și popasurile pe unde s'a oprit «romanul» francez până a ajuns la noi?

Drumul a trecut de sigur prin Italia și un intermediar între opera lui Benoit și textul românesc trebuie căutat în prelucrarea lui Guido delle Colonna. Se știe că în Italia, «unde un lanț foarte tenace ținea strâns unită lumea păgână de lumea creștină», reminiscențele despre mitul troian, susținute și de tradiția virgiliană a fundării Romei de către eroul troian Enea, au avut un puternic răsunet în masele populare. Eroii troieni erau admirați pentru vitejia și virtuțile lor; mulți nobili italieni purtau numele lui Hector și Troil; alții adoptau pe flămurele lor «insemnele cari se credeau că aparținuseră cutărui principe troian», familii și cetăți italiene își căutau strămoșul printre eroii scăpați din năruirea Troiei. Reminiscențele despre cucerirea Troiei erau mai departe răspândite în straturile poporului prin povestirile istorice și geografice prin prelucrările «volgare» ale novelistilor. Legende despre Troia și eroii săi erau așa de des în gura poporului, încât Dante însuși, voind să ne descrie un colț de patriarhală viață medievală, ne înfățișează pe tinerele căsătorite torcând pe prispa casei și povestind în cercul familiei:

*De Troiani, di Fiesole e di Roma*¹⁾

Paradis XV v. 121—6.

¹⁾ Egidio Gorra, *Testi inediti di storia Trojana preceduti da uno studio sulla leggenda trojana in Italia*, Torino, Loescher, 1887, p. 59—74.

Tocmai această largă popularitate a mitului troian în Italia explică și numeroasele reminiscențe a materiei epice troiane în lirica italiană dela originea sale ¹⁾. Nu e deci de mirat că în asemenea împrejurări opera lui Benoit a găsit admiratori pe teritoriul italian. Este știut că încă din veacul al XIV, circulă în Italia o traducere în versuri a operei lui Benoit, care urmă de-aproape originalul francez ²⁾. Mai înainte însă un alt admirator al lui Benoit, Guido delle Colonna, fost judecător în Messina între 1257-1280, poet liric în orele de răgaz ³⁾, a tradus în latinește, prescurtând, opera lui Benoit sub titlul: *Historia destructionis Trojae*. Opera a fost întreprinsă după dorința mecenatului său, episcopul Mathei de Porta, conte de Salerno, și a fost mai târziu tradusă în italiană, copiată și prelucrată de multe ori. Deși Guido nu spune nicăiri că utilizează textul lui Benoit, totuș faptul a fost definitiv stabilit, mai ales prin cercetările lui Gorra ⁴⁾ și Léopold Constans ⁵⁾. Opera lui Guido delle Colonna este, după cum spuneam mai sus, unul din intermediarele prin care versiunea lui Benoit a trecut în literatura noastră. Sprea dovedî aceasta, ne servim în rândurile ce urmează de un incunabul (nepaginat) al Bibliotecii Facultății de Litere din Paris, cota no. 132, din anul 1486, Argentina, incunabul ce mi-a fost accesibil, mulțumită intervențiunii d-lui Alexe Procopovici, Decanul Facultății de litere din Cernăuți.

Textul românesc se apropie de prelucrarea lui Guido prin câteva trăsături caracteristice și în cari ambele se îndepărtează de romanul lui Benoit. Se știe că Benoit, ca mai toți truverii, găsește o deosebită plăcere să lungească povestirea prin descrieri minuțioase, dialoguri, monoloage și numeroase digresii. Romanul său, în ediția lui Constans, cuprinde nu mai puțin de 30.316 versuri. Guido, din potrivă, vedește preocuparea constantă de a prescurta povestirea lui Benoit. Ceeace

¹⁾ Ramiro Ortiz, *La materia di ciclo classico nella lirica italiana delle origini* în *Giorn. stor. della letterat. ital.*, LXXIX, 1922 p. 1 și urm.; 241 și urm.; 1923 p. 241 și urm.

²⁾ Giulio Bertoni în *Romania* XXXIX (1910) p. 570—9, XLIV (1915—17) p. 595—602.

³⁾ Admit, cu Léopold Constans, contrar presupunerii lui Gorra, părerea lui Morf din recenzie (la studiul lui Gorra) publicată în *Romania*, XXI, p. 91.

⁴⁾ Gorra, *op. cit.*, p. 101—148.

⁵⁾ Léopold Constans, *Le roman de Troie par Benoit de Sainte-Maure*. tome, VI (1912) pp. 317334.

truverul francez povestește în zeci de versuri, Guido redă numai în câteva cuvinte, omițând uneori pasagii întregi. Textul românesc urmează deaproape în această privință textul lui Guido și în unele locuri, după cum vom vedea mai jos, ambele versiuni corespund aproape verbal, diferențiindu-se în același timp și de prelucrarea franceză în proză a poemului lui Benoit, alcătuită probabil pe la jumătatea secolului al XIII-lea ¹).

Străduința constantă a prelucrătorului italian de a prescurta textul truverului francez aduce uneori modificări importante în structura povestirii, cari se resimt chiar în distribuirea materialului pe capitole. Astfel în Guido ca și în redacțiunea românească, încheierea războiului al cincilea din textul lui Benoit, adică versurile 12570—12682 sau paragraful 131 din romanul francez în proză: «*Si com les princes de Grece ajosterent un grant parlement*» lipsește; episoadele, cari urmează apoi și cari în Benoit (v. 12682—13050) ca și în romanul în proză, constituiesc urzeala războiului al *șaptelea*, în Guido și în textul românesc sunt povestite pe scurt și alcătuiesc începutul războiului al *șaselea*. Evenimentele, cari în Benoit (v. 15187—15253) și în romanul în proză (§ 153) alcătuiesc războiul al *nouălea*, în Guido și în textul nostru sunt rezumate și încorporate în războiul al *optulea*. Visul fatal al Andromacăi și moartea lui Hector, care în Benoit și în romanul în proză, sunt povestite în războiul al *zecelea*, în Guido și în textul românesc vin povestite în războiul al *optulea*. Luptele cari urmează apoi, mai ales după îndrăgostirea lui Ahile de Polixena, fiica lui Priam, până la moartea eroului grec în cursa întinsă de Ecuba, adică de la războiul al 12-lea până la al 19-lea sunt povestite în Benoit în nu mai puțin de 3364 de versuri; în Guido și în textul românesc toate aceste lupte sunt foarte sumar expuse; în textul nostru abia în 5 foi: 73 r.—78 r. (războiul 12, 13, 14 pe o singură pagină: f. 73 v.).

Dar deși Guido concentrează pretutindeni expunerea lui Benoit, totuși în vreo câteva locuri, el amplifică narațiunea și aceste adausuri personale ale lui Guido prezintă o importanță deosebită, întrucât pun în relief deosebirea de concepție dintre truverul francez și judele mesinian. Benoit, care trăește în plină înflorire a romanului «curtois», se străduiește să plăsmuească o operă care să plăcă lumii din castelele

¹) Textul publicat de: *Léopold Constans et E. Faral, Le roman de Troie en prose (Les classiques français du moyen âge)*, Paris, 1922.

seigneuriale ale vremii. Deaceea, prelucrând în versuri textul lui Dictys și Dares, el născoccește scene tumultuoase de războiu pline de avânt eroic, idile de dragoste insuflate de galanterie rafinată; evoacă ținuturi exotice ale Orientului îndepărtat plin de minunății sau palaturi fantastice cu turnuri aurite și săli de marmură împodobite cu pietre prețioase. Guido, judele mesinian, care prelucrează după sfatul unui episcop, este stăpânit mai mult de preocuparea de a instrui și de a moraliza. Deși prescurtează narațiunea lui Benoit, totuși, ori de câte ori are prilejul, adaugă informațiuni instructive, reflecții personale și mai ales sfaturi de moralizare.

Benoit vorbește cu mult respect despre Homer,

clers merveillos e sages e esciēntos...

pe când Guido, pătrunzând mai adânc în spiritul de părtinire pentru rassa troiană a lui Dares, când ajunge la episodul în care se povestește cum Ahile ucide pe Hector prin surprindere, izbucnește într-o vehementă apostrofă împotriva lui Homer:

Sed, o Homere, qui in libris tuis Achillem tot laudibus tot preconiis extulisti, que probabilis ratio te induxit ut Achillem tantis probitatum meritis ac titulis exaltasses, ex eo precipue quod dixeris Achillem ipsum suis viribus duos Hectores peremisse ipsum <Hectorem> videlicet et Troylum, fortissimum fratrem eius.

F. 78 v. Ci tu Omire, făcătorile de vierșuri, carele în cărțile tale cu atâtea laude ai scris pre Ahilevs, ce socoteala iscusită te îndeamnă ca să împletești laudă unui tiran, atâta de rău și fără de omenie și să încoronezi cu flori de laude acel cap de fiară salbatică, iar nu omenesc. Pentru care lucru iaste foarte cu rușine unui bărbat înțelept să facă așa fără de socoteală. Ai zis, Omire, că Ahilevs cu vitejiia sa pre doi Ectori au ucis adecă pe însuș Ector și pre pré puternicul Troil, fratele lui, pre carele tu pentru vitejiia puterii lui îl numești a fi al doilea Ector...

Attende, miser Homere, quod nunquam Achilles virum strenuum nisi proditorie interfecit...

(De undecimo bello)

F. 80 v. Ia aminte, o ticăloasă Omire, că niciodată Ahilevs n'au ucis pre vre un bărbat vitez cu dreptate, fără de numai cu vicleșug și cu înșelăciune.

Guido încheie povestirea cu o notiță despre durata războiului și numărul oștilor precum și cu o listă de numele eroilor cari pe care au ucis, împrumutate din Dares Phrygius. Textul românesc corespunde și aici cu Guido:

Guido:

Red. românească

Pugnatum est annis decem, mensibus sex, diebus duodecim. et de Grecis fuerunt apud Troiam octingenta sex milia pugnatorum. Troiam vero pugnantes qui pro civitate ipsa defendenda pugnaverunt fuerunt sexcenta milia septuaginta sex.

F. 126 r. Oștitu-s'au zece ani și șase luni. Deci Greci la Troada au fost oaste 860 de mii; iară Troadani de războiu pentru apărare cetății Troei să oștiia; au fost 660 de mii.

După aceasta urmează în ambele texte, spre deosebire de Benoît, lista eroilor uciși și în sfârșit textul se încheie cu următoarea știre:

Guido:

Red. rom.

Item Troia magna edificata est tempore Aiothi qui tunc iudicavit populum Israeli et fuit in tertia aetate mundi... et stetit centum et LXXXV annis. Nam capta fuit tempore Davidi qui tunc populum Israeli iudicavit...

F. 127 r. Marea cetate Troia s'au zidit în zilele lui Aod, judecătorul lui Israil și au stătut ani 180; iar cu stricăcune de istov au căzut în vreme lui David, judecătorul lui Israil.

Identitatea textelor puse în paralelă este aproape desăvârșită. Deși între Guido și textul românesc sunt și deosebiri, pe cari le vom vedea îndată, totuși din când în când textul românesc concordă cu Guido aproape verbal după cum se poate vedea și din următoarea pericopă:

Guido

Textul românesc

f. 85 v.

Erat enim et tunc in partibus orientalibus quedam provincia que Amazonum dicebatur in qua sole femine sine masculis habitabant quarum adolescentium feminarum cura potissima erat armis bellicis insudare et bella committere unde strenuitatis famam et bellandi gloriam sibi que-

Iar în laturile răsăritului era în oarecare țară ce să chiuma Amozonilor, întru care singure muerile fără de bărbați petrecă, care cele mai tinere mueri grijă puternică ave spre arme de războiu a să osteni și războiu a da. Dintru care dar loruş laudă de vitejie și slavă de oștire

rere potuissent. In facie vero ipsius provincie erat quedam magna insula valde fortis et amena in qua soli masculi continua habitatione degebant. Erat enim feminarum ipsarum tribus mensibus anni secum Aprilis, Maij et Iunii ad predictam insulam transfretare et cum masculis ipsius insule commorari. Propter quod multe impregnabant ex eis et pregnantes ad propria remeabant partu tamen edito si contingebant filiam nasci eam secum in provincia detinebant. Si masculo facto triennio maiorem ad ipsam insulam transmittabant.

Huius autem provincie tunc erat regina quedam virgo nobilis et nimium bellicosa Panthasilea nomine que Hectorem sibi astrunxerat in amicum propter sue strenuitatis.

.
.

Interim Panthasilea cum suis puellis ad bellum advenit inter signis armorum candidis sicut nive in Mirmindones se ingessit.

au putut câștiga. Iar în vecinătate acestora era un ostrov foarte frumos întru carii numai singuri bărbații fără de muieri viețuia. Și era obiceiul acelor muieri câte trei luni într'un an: Aprilie, Mai, Iunie ca să vie la acel ostrov și să petrăcă cu bărbații acelui ostrov. Pentru aceasta și care purcedé groasă și care nu purcedé să întorcé la locul lor. Iar întâmplându-să a naște parte bărbătească pre acela preste trei ani, la bărbatul său într'acel ostrov îl trimite, iar de era parte muerească la dânsa în țara aceia o ține. Într'ace vrême era o oarecare împărăteasă, fată de bun neam, anume Pantazaliia foarte alésă spre războiul celor ce să oștiia și cu îndrăznela vârtutei foarte luminată, care pre Ector foarte avé priiaten pentru pré multă vitejiia lui . . .

.
.

F. 88 r. Iar Pantazalie cu cucoanele sale vine întru steaguri albe asemene zepezii și asupra Grecilor cu putere să porni.

Textul românesc urmează mai departe prelucrarea lui Guido chiar în acele modificări de fapte și date, în cari Guido se îndepărtează de romanul lui Benoît.

În Guido, ca și în romanul românesc, după ce Iason s'a întors victorios din expediția Argonauților, ia parte împreună cu Hercules la războiul de răzbunare împotriva lui Laomedon, regele Troiei. În Benoît, ca și în prelucrarea în proză, Iason nu ia parte la această expediție.

În Guido, ca și în textul românesc, calul consacrat Minervei, prin care se strecoară în Troia cei dintâi ostași greci, este de *aramă*, în Benoît de *lemn*.

Copiii de sex bărbătesc sunt hrăniți — după Guido — de Ama-zoane 3 ani, pe când în Benoît *un* an. După această dată copiii sunt crescuți mai departe de bărbați. Textul românesc merge și aci alături de Guido.

În Benoît, *Oeax* fiul lui Nauplius — care pentru a răsbună moartea fratelui său Palamed ațâță pe Egial și Clitemnestra împotriva soților lor — se numește *Oëxus*:

Un fil aveit Nauplius li reis
Oëaus esteit apelez
 Frere Palamedes puis nez (27932—4).

Guido, confundând acest nume cu acela al tatălui Medeei, îl numește Oetes ¹⁾:

Predictus autem Oetes sive *Peleus* dum esset *binomius*.

Aceeaș confuzie și în versiunea românească:

Oetes sau Pelei, pentru că în doao nume se cheama . . . 106 v.

În Benoît, fiii lui Hector se numesc *Laudamanta* și *Asternates*:

. . . . Dous beaus enfanz
 Li graindre n'avait pas cinc anz.
 Laudamanta ot non li uns

 Li autre ot non, ço dit l'Escriz
Asternates . . . , (v. 15270-5)

Guido confundă numele primului copil cu numele lui Laomedon, tatăl lui Priam și regele Troiei din prima expediție a lui Hercules; iar pe al doilea copil îl numește, mai aproape de tradiția homerică: Astionacta:

Adromenta., de qua Hector iam sustulerat duos filios: unum nomine *Laomedontam* et alium nomine *Astionactam*.

Textul românesc urmează și aci deaproape versiunea lui Guido:

Adromenta... cu caré născusă Ector doi coconi: unul *Laomedond*, iar altul *Astion* (f. 58 v.)

¹⁾ Léopold Constans, *op. cit.*, p. 328 n. 3: «Aucun des mss. de Troie (t. crit. Oeax) ne met sur la voie de cette forme».

Și alte nume proprii din Guido prezintă forme corupte față de textul lui Benoit; dar multe din aceste forme corupte se regăsesc, după cum se poate vedea din aparatul critic al ediției Constans, și în unele sau altele din mssele franceze ale operii lui Benoit. Singură corespondența numelor proprii alterate din textul lui Guido cu numele proprii respective din textul românesc nu ar constitui deci un argument decisiv pentru teza că textul românesc se leagă de prelucrarea lui Guido; dar, alături de dovezile aduse mai sus, paralelismul numelor proprii alterate în Guido cu numele corespunzătoare din versiunea românească este și el destul de semnificativ. Iată formele mai caracteristice:

Benoit:	Guido:	Textul românesc:
<i>Andromacha</i> rom. fr. în proză: Andromata	<i>Andrometa</i>	<i>Adromenta</i> 1. 58 v.
<i>Egial</i> (Dictys: Aegiale)	<i>Egea</i>	<i>Eghea</i> 109 r.
<i>Hermiona</i>	<i>Hermonia</i>	<i>Ermonia</i> f. 114 r.
<i>Nauplus</i> (în unele msse <i>Naul</i>)	<i>Naul</i>	<i>Naul</i> 103 v.
<i>Idomeneus</i>	<i>Idumeneus</i>	<i>Idumeneu</i>
<i>Calipsa</i> [= Calypso]	<i>Calipha</i>	<i>Califa</i> f. 120 r.
<i>Panthésilée</i>	<i>Pantasilea</i>	<i>Pantazaliă</i> f. 85 v.

Dar cu toate asemănările izbitoare, expuse mai sus, nici Guido delle Colonna nu poate fi socotit ca originalul textului românesc. Între Guido și versiunea românească trebuie să mai admitem și alte intermediare, căci redacțiunea românească se deosebește în mai multe privințe de prelucrarea latină a judelui mesininan.

Textul înfățișează în primul rând, o redacțiune mai simplificată decât redacțiunea lui Guido. Această simplificare, această concentrare a povestirii s'a obținut prin înlăturarea episoadelor oarecum străine de subiectul principal și cari întunecau întru câtvă dezvoltarea unitară a acțiunii. Astfel în textul românesc lipsesc peripețiile dragostei lui Iason cu Medeea și ale cuceririi lânii berbecului de aur și anume următoarele capitole:

1. *De Medea qualiter amore Iasonis capta fuit.*
2. *De Medea instruente Iasonem de aurei velleris certamine et de delis ad pugnam faciendam cum bobus et dracone operandi.*

3. *Dona Iasonis: hec sunt que Medea dedit Iasoni.*

4. *Qualiter Iason accedit ad aureum vellus.*

Considerațiunile savante introduse de Guido la capitolul consultării oracolului din Delphi și anume:

1. *De imagine aurea Appollinis;*

2. *De initio idolatrie;*

sunt reduse în textul românesc la pasagiul reprodus de noi mai sus (p. 55). Deasemeni, episoadele dragostei lui Troil, fiul lui Priam, cu Briseida, nestatornicia acesteia și dragostea ei cu Diomed, eroul grec, care în Guido sunt povestite în războiul al șaptelea, al optulea și al unsprezecilea, în textul românesc sunt suprimate. Din toate aceste idile, care au inspirat și talentul lui Boccaccio și geniul născând al lui Shakespeare, redacția românească nu a păstrat decât numai câteva urme din reflecțiile morale ale lui Guido:

...Și cine din oameni va lua credința muerăi care cu un ochiu plânge, iar cu altul râde și cu adevărat nebun iaste acela carele lăpădă lingușiturile muerii că cine din oameni poate scrie sau poate spune amăgiturile muerești.

Quid est ergo quid dicatur de constantia mulierum
quarum si unus oculus lacrimat ridet earum alius oculus. Non enim cadit in homine varietates et dolos earum posse describere.

Aceste reflecții morale privitoare la lingușiturile și amăgiturile muerești, după suprimarea episoadelor în cari se povestește nestatornicia în dragoste a Briseidei, arată în adevăr strânsa legătură dintre textul românesc și Guido, dar ele n'au nici o noimă în contextul versiunii românești.

Din versiunea românească mai lipsesc apoi următoarele capitole cari se găsesc la sfârșitul textului lui Guido:

1. *Epitaphium Hectoris;*

2. *Epitaphium Achillis.*

În afară de aceste importante omisiuni, versiunea românească se mai deosebește de Guido și prin câteva schimbări în text. În Guido *exilium Ulixis* este ca și în Benoit despărțit de capitolul *de morte Ulixis* prin alte două capitole de cuprins diferit:

a) *de mirabile eventu Pirri;*

b) *de morte Pirri;*

pe când în textul românesc aceste două capitole sunt grupate la oaltă și preced rătăcirea lui Ulisses pe mări. În versiunea românească, prin urmare, capitolul «pentru mergerea lui Ulix dela Troada» este urmat imediat de capitolul în care se povestește moartea lui Ulix.

În textul latin al lui Guido, adunarea regilor greci în limanurile Atenei este așezată *după* capitolul privitor la «forma et statura trojanorum», pe când în textul românesc este așezată *înainte*.

Intermediar grec. Aceste deosebiri sunt suficiente, cred, pentru a impune concluzia că prelucrarea lui Guido nu poate fi originalul după care s'a făcut traducerea românească. Între Guido și versiunea noastră trebuie să mai admitem și alți intermediari. Este probabil că unul, dacă nu chiar unii, să fi fost în cuprinsul literaturii italiene; căci unele sau altele din notele cari diferențiază textul românesc de opera lui Guido se găsesc în diferite prelucrări ale acesteia. Așa de exemplu omisiunea dragostei lui Troil cu Briseida și a acesteia cu Diomed se află și în poema lui Achile, păstrată într'un codice de la sfârșitul sec. al XIV-lea sau din sec. al XV-lea¹⁾. Și în eliminarea datelor astronomice, textul românesc concordă cu această poemă; nu cred însă că acestea au putut fi originalul direct al traducerii românești. Până la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea contactul între cultura italiană și cea română este foarte redus. Cred însă că traducerea s'a făcut după un original grec, căci Grecii au cunoscut și ei romanul lui Benoit. Încă din anul 1866 Charles Gidel²⁾ atrăgea atenția asupra unui ms. dela sfârșitul secolului al XIV-lea, în limba greacă modernă, păstrat în Biblioteca Imperială din Paris, sub no. 2878. Poemul, scris în versuri politice nerimate, are mai bine de 30.000 de versuri. Din acest ms., în acelaș an, 1866, I. Mavrofrides publică la Atena câteva extrase în ale sale *Ἐκλογὴ μνημείων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης*. (p. 183: *Ε' ὁ πόλεμος τῆς Τροάδος*)³⁾.

De altă parte în Veneția se află o importantă colonie grecească, printre membrii căreia se numără în afară de Cigala — parohul colo-

¹⁾ Rajna, *Zeitschr. für rom. Phil* II 231 și urm. Gorra *op. cit.* p. 282, 289. Omisiunea se află și în poetul olandez medieval Segher Dieregotgaf. Cf. însă L. Constans *op. cit. vol. V*, p. 340, care crede cu Verdarn că omisiunea se datorește faptului că Segher era preot.

²⁾ Ch. Gidel, *Études sur la littérature grecque moderne*, Paris, 1866, p. 197 și urm.

³⁾ Publicația lui Mavrofrides mi-a fost cunoscută prin amabilitatea d-lui D. Russo în a cărui bogată bibliotecă se află un exemplar.

niei pe la jumătatea sec. XVII-lea și autorul cronografului¹ de care ne-am ocupat în capitolul I al lucrării de față — și vestitul librar Nicolae Glykys care, ani de-a rândul, a editat cărțile populare grecești. Nu ar fi deci exclus ca în această colonie să se fi tradus și o versiune preluată după Guido, dar dacă această versiune s'a tipărit sau a circulat în ms. nu putem ști. Nici Sathas nici Legrand în bibliografiile lor nu o pomenesc. O încercare de a determina mai precis originalul versiunii românești, cu mijloacele de care dispunem în bibliotecile noastre, ne este imposibilă¹).

¹) Pasagiile citate în această lucrare din cronografele grecești și din opera lui Guido delle Colonna au fost redactate în ortografia originalului. Am rezolvat abrevierile și ligaturile.

Corectura acestui studiu era încheiată, când a apărut prețioasa operă a d-lui N. Iorga: *Istoria literaturii românești* ed. II.

CUPRINSUL

I. Epopeile homerice în literatura românească.

Odissea 2. Iliada 5. Batrahomihomahia 5.

II. Istoria Troadei.

Dares și Dictys 6. Versiunile cronografelor bizantine 8. Versiunile românești publicate 9. Cercetări asupra originalului versiunii românești 9. Incercări de datarea și localizarea traducerii 11.

III. Originalul redacțiunilor românești din cronografe.

Redacțiunea românească și redacțiunile sud-slave 11. Numele proprii din redacțiunea românească indică un original grecesc 18. Versiuni românești inedite ale istoriei Troadei 21. Versiunile românești din cronografe; două tipuri: Patrașcu Danovici-Cigala; Grigore Dascălul Buză-Dorothei de Monembasia 22. Paralelă între versiunile Patrașcu Danovici și Grigore Dascălul Buză și raportul lor cu originalele grecești 24. Concluzii 31. Danovici față de Cigala 32.

IV. Alte versiuni ale istoriei Troadei.

Reminiscente din legenda troiană la cronicarii călugări Macarie și Azarie 35. Urme despre mitul troian în Alexandria 36. Cronograful lui Moxa 36. Herodot (1645?) 38. Reminiscente în cronicari 39.

V. O versiune occidentală a istoriei Troadei.

Manuscriptul No. 2183 din B. A. R. 39. Cuprinsul 41. Caracterele povestirii 54. Raporturile cu Dictys și Dares 56. Romanul românesc și poemele bizantine 59. Colorit de viață occidentală medievală 59. Romanul românesc și Benoît de Sainte-Maure 60. Textul românesc și Guido delle Colonna 63. Intermediar grec 72.

NUMIRI ETNICE LA AROMÂNI

DE

PERICLE PAPAHAĞI

MEMBRU CORRESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 16 Octombrie 1925

Cred că nu s'a dat până acuma cuvenita atenție modului cum numesc Românii diferitele popoare cu cari conviețuesc. Aceasta este o lacună, care trebuie umplută. Imi permit a trata numirile etnice la Aromâni și socotesc, după cum vom vedea, că ele ne îndreptățesc să tragem și oarecari concluziuni istorice cu privire la trecutul Aromânilor, cu privire a legăturile lor cu popoarele conlocuitoare precum și cu privire la așezările lor.

Iar, pentru a ne referi la Daco-Români, cred că nu-i fără însemnătate faptul că aceștia numesc pe Slavii sudici *Bulgari* dela *Bălgăr*. Fără îndoială, această numire arată o atingere directă a Daco-Românilor cu Bulgarii, înainte ca aceștia să devină Slavi. Aceasta rezultă din dezvoltarea fonetică a cuvântului *Bălgăr*, o dezvoltare fonetică conformă legilor de prefacere românești din timpul de formațiune a limbii noastre. Altfel, dacă ar fi să admitem că această numire pătrunde târziu, după slavizarea Bulgarilor, ar fi sunat românește *Bălgăr*; iar admițând influența sufixului *ar*, ar fi zis Românii *Bălgar*, dar în niciun caz *Bulgar*.

Oricum, tratarea «*Numirilor etnice la Aromâni*», nu încapă îndoială, că-i importantă și merită să fie supusă unui studiu amănunțit, spre a se ști cum numesc Aromânii pe conlocuitorii și pe vecinii lor.

Studiul de mai jos, după părerea noastră, ne îndreptățește să tragem următoarele încheieri:

1. Aromânii, cari grăesc dialectul aromânesc, cu particularitățile de limbă cunoscute, au stat în legături neîntrerupte cu Daco-Românii, în cursul veacurilor, oricât de slăbite au devenit acestea în timpul dominațiunii bizantine și apoi în urmă, după cucerirea Peninsulei-Balkanice de Turci. La această încheiere ne duce numirea de *Vlăhūt*, *Rumân di Vlăhie* sau *Rumân di Rumânie*, ce o dau ei Daco-Românilor.

2. Aromânii trăesc din timpuri străvechi printre Greci și Albaneji, cum arată numirile băștinașe de *Arbinês*, pl. *Arbinêși* și *Grec*, pl. *Greți*.

3. Dintre Slavi, cei cari au fost în atingere mai directă și mai continuă cu Aromânii au fost *Sârbii*. Aceasta rezultă din numirea de *Sârbu*, pl. *Sârghi*, numire conformă desvoltării fonetice a limbii aromânești, după formațiunea limbii noastre.

Dacă nu-i găsim pe Aromâni și azi mai numeroși printre Greci, Albaneji și Sârbi, cauza nu poate fi alta decât desnaționalizarea lor în sânul acestor popoare, fapt ce se poate urmări și constată și din numirile de localități cu caracter curat aromânesc, atât la Greci și Albaneji, cât și la Sârbi, constatare conformă pe deplin și cu adevărul istoric, că elementul român a existat în toate aceste localități.

4. Pe Bulgari, deși Aromânii formează cu ei în Evul-Mediu un imperiu Româno-Bulgar, se pare că i-au cunoscut mai puțin. Numirea de *Vă'rgăr* și *Vûrgăr*, străină, ce le dau, arată că nu Aromânii din Pind, Tesalia, Macedonia și Albania au fost cei cari au constituit acest imperiu Româno-Bulgar. Acești Aromâni au fost alții. Ei vor fi fost Aromânii pe cari îi putem numi «*Români balcanici*», sau ai «*Emului*», dispăruți, fie desnaționalizându-se, — recte: bulgarizându-se, — fie emigrând spre nord la frații lor din Dacia-Traiană și, poate în parte, și spre sud la Aromânii Pindului.

De altfel aceasta este de asemenea în conformitate cu adevărul istoric; Românii balcanici au trebuit să existe. Ei formau verigă de unire, de legătură, de atingere dintre Românii nordici și sudici. Acești Români existau și formau imperiul Româno-Bulgar, simultan cu ființarea statelor aromânești din sudul Albaniei, din Pind și Tesalia până în Acarnania, din regiunea Salonicului și a Strumiței, statele neatârinate ale acestor Aromâni, numite; *Marea Valahie*, *Mica Valahie*, *Valahia de Sus*, *Vlahia* (regiunea Salonicului) și ducatul lui Chrysus (Cruș? sau Hârsu, după d-l N. Iorga?) ¹⁾.

5. Românii despărțiau pe Greci de Slavi, după cum rezultă din faptul că Slavii fac cunoștință pentru întâia dată cu numele de «Grec» prin Români.

¹⁾ Ar putea fi însă și Cris(a) sau Hris(a), nume răspândit la Aromâni, ceea ce revine la *Hârsu* al d-lui N. Iorga. *Hrisa* se aude mai în toate comunele aromânești. La *Vlaho-Clisura*, în copilăria autorului acestor rânduri, există *ciobanul*, de origine grămustenească, *Hrisa*, cu casa în *Ghios* (mahalaua de jos) și cu *cutarlu* (staulul) în care mulgea oile la *Su-Arină* (partea de jos a Vlaho-Clisurii).

«Slavii desemnau pe Bizantini rar cu numele de Romani (Romei, Rumi), cum se numiau Romanii din Răsărit (*Ρωμαῖοι), nespune Jireček, sau cum erau numiți de Persi, Arabi și Turci (Rum, Urum), ci de cele mai multe ori ca Greci (Grk, Grčîn) tocmai după uzul limbii romanice (rom. și alb. Grek)»¹⁾.

Firește, după uzul limbii romanice de răsărit, care este limba românească.

6. Considerația că legăturile dintre Aromâni și Daco-Români n'au fost aproape niciodată întrerupte cu desăvârșire (vezi § 1.) lămurește mulțumitor desvoltarea uniformă a *limbii românești*, *unitatea* acestei limbi.

În adevăr, cum eră și firesc, limba românească se formează în cuprinsul întregului imperiu roman de răsărit, deci atât în Dacia-Traiană, cât și în Dacia Aureliană.

Între sec. al treilea și cele următoare, până când încep barbarii să năvăliască în imperiu, limba românească se desvoltă fără înrăurirea vreunui idiom din cele ale popoarelor năvălitoare. Chiar după năvălirea Slivilor, poporul cu care Românii se amestecă mai mult, trebuie deasemenea să admitem, că limba românească își urmează desvoltarea sa firească, fără înrăurirea slavă și aceasta pentru multă vreme, căci nu putem admite ca o limbă barbară să poată înrăuri, cu prima atingere, graiul unui popor, cel mai strălucit pe acea vreme. Exemple de această natură sunt multe.

Această părere este deasemenea conformă cu rezultatele ce ni le dă studiul *filologiei*. Elementele slave sunt posterioare formării limbii românești; ele sunt postdialectale.

Acest adevăr este întărit și de studiul elementelor slave și străine în genere, care arată că mai toate aceste elemente se introduc târziu în România din Dacia sau din Peninsula balcanică.

Toate elementele străine în limba română, deci și cele slave sunt posterioare despărțirii dialectelor, iar despărțirea aceasta este în orice caz *posterioară veacului al IX-lea*, fără a fi, după cum s'a spus, o despărțire lipsită cu totul de legături dintre Românii nordici cu cei sudici.

Caracterul elementelor străine din română în genere este nou, posterior formării dialectelor, deci târziu și admitând pentru desvoltarea

¹⁾ Jireček, *Rom. Dalm.* 1.36; 3.73; Archiv f. sl. Philol. 3 (1910), pag. 450: «Die Slaven bezeichneten die Byzantiner nur selten als Römer (Rumi), wie sich die Oströmer selbst nannten (*Ρωμαῖοι) oder wie von den Persen, Arabern und Turken genannt wurden (Rum, Urum), sondern meist als Griechen (Grk, Grčîn) ganz nach dem romanischen Sprachgebrauch (rum. und alb. grek)».

formelor dialectale un secol, două, va trebui să admitem că întrarea elementelor străine se face după sec. al X-lea sau al XI-lea.

Se poate admite doar influența graiurilor autohtone, traco-ilirice, la formațiunea limbii românești și atât. Dar și aceste graiuri, înghițite de limba romană de răsărit, le bănuim numai în unele prefaceri din vocalismul și consonantismul limbii noastre, fără precizări posibile, graiurile traco-ilirice nelăsând urme neîndoioase de existența lor, în afară de oarecare numiri de localități.

7. Că introducerea elementelor străine este posterioară despărțirii dialectelor și formării acestora rezultă și din considerația, că elementele străine nu sunt supuse deloc desvoltărilor dialectale. Dialectul aromânesc se caracterizează prin pronunțarea sunetelor *ce, ci*, ca *țe, ți*: *Țe?* = *Ce?* *Ținivă* = *Cinevă*; *țer* = *cer* etc. Dar *ceată* (ceată) nu *țeată*; *țireap*, nu *țireap*, etc.

Acest exemplu arată în modul cel mai evident că elementul slav din aromâna este posterior prefacerilor *ce, ci* în *țe, ți*. Deci, cum am spus (§ 6), posterioare sec. al X-lea sau al XI-lea.

Nu putem admite, că prefacerea *țe* (în loc de *če*) n'ar fi postdialectală și că Aromânii n'ar fi rostit în epoca de formațiune a limbii românești *če, či*. Exemplele *țirease, činușe, čisire (čirșire)* = *cerșire, Șăciște, Čirneși* arată că și Aromânii au pronunțat la origine *če, či*, din care însă nu s'au păstrat decât exemplele citate, condiționate de *sibilanta* următoare *ș*, și alte câteva ca: *fečû* (= făcui), *freğu* (= frânsei), ¹⁾ etc.

8. Acestea nu contrazic părerea, că începuturile de diferențieri între graiul românesc nordic și sudic n'ar trebui urmărite până în timpul de formare a limbii românești ²⁾.

Vorbit graiul roman pe un teritoriu atât de întins, ale cărui extremități nordice și sudice, trebuie să admitem, că au fost Daco-Românii din stânga Dunării și Aromânii din regiunea Pindului, eră cu neputință să nu dea naștere la deosebiri fonetice și semantice. Păstrarea labialelor în dialectul daco-român, palatalizarea lor în dialectul aromân constituie o dovadă destul de apreciabilă.

Înțelesul cuvântului *tornu, turnare* (: *toarnă mulu, toarnă calu* = *cațărul, calul e pe punctul de a-și răsturna povara*) la Aromâni; a *cără*,

¹⁾ Sunetul *ğ, dz* merge paralel cu sunetul *č, ȝ* în ce privește desvoltarea sa.

²⁾ Pușcariu Sextil, *Zur Rekonstruktion des Urrumänischen*, Halle, 1914, (pas-sim), unde, deși în bună parte argumentele aduse sunt discutabile, totuși constituie un început serios de constatarea unor diferențieri dialectale ca începute în timpul formării limbii românești.

cărare la Daco-Români, sunt de asemenea dovezi semantice de diferențieri dialectale ce arată, pe de o parte stăruința fiecăruia din aceste ramuri în mod neîntrerupt în pământul ce-l locuesc și astăzi, iar pe de alta, că desvoltarea acestor înțelesuri este veche pentru fiecare din ele, înăscută odată cu împrejurările deosebite de traiu ¹⁾.

9. Numirea de *Șcl'ineasa*, *Șcl'ai* (= Șchei), arată că primii slavi, cari ajung până în Morea, au fost numiți de Aromâni *Șcl'ini* (Slavini) și numai dispărând din mijlocul lor, fie prin retragere, fie prin contopire cu celelalte popoare, a dispărut și numirea de *Șcl'in* sau *Șcl'ai*, pentru a nu se păstră decât în toponimie.

10. Toponimice ca *Cirneși* trădează numiri străvechi tracice.

VLĂHUT

Nu-i fără interes, socotesc, să arăt derivarea cuvântului *Vlăhút*, numire sub care sunt cunoscuți Românii din Dacia de către Aromâni.

Aromânii numesc pe Daco-Români în genere cu numele de (*A*) *Rumâni di Vlăhie* sau *Vlăhuți*, înțelegând prin aceasta, nu numai pe cei din Muntenia, adică pe cei din fosta Valahie, ci și pe cei din Moldova, Basarabia, etc., într'un cuvânt pe toți cei cari grăesc dialectul daco-românesc.

Vlăhie și *Rumânie* în conștiința Aromânului se confundă cu Dacia. Eu nu-mi aduc aminte să fi auzit în afară de *Vlăhie*, respectiv (*A*) *Rumânie*, numirea de *Moldova* sau *Basarabia* în popor, cât am stat în Macedonia, în afară din școală. Chiar și Românii din Serbia, pentru Aromâni, sunt *Arumâni* din *Vlăhie* sau *Vlăhuți*.

Întâlnind un Aromân în Parachin (Serbia) în vara anului 1922 și întrebându-l, ce fel de Români sunt aceia din *Mutinți*—, sat lângă Parachin, locuit de Români—, cari se plimbau în piața Parachinului, în zi de târg, mi-a răspuns:

«Nu-l'î cunoști? Nu zburîși cu niși? Sunt *Vlăhuți*; limba *Vlăhutească*, din *Vlăhie* grescu, țe-aduțe cu *anoastră*» ²⁾.

Vlăhút nu se mai întrebuințează de alte popoare. Acestea numesc pe Daco-Români: *Vlahi*, *Valahi*, *Caravlahi* sau le dau alte numiri în legătură cu cuvântul *Vlah* și *Român*. (Vezi în privința aceasta: Dr. Gartner Theodor: *Ueber den Volksnamen der Rumänen*, Cernăuți 1892).

¹⁾ Papahagi Per., *Quelques influences bysantines sur le dialecte macédo-roumain ou aroumain* (în *Révue Historique etc. par N. Iorga*, II-eme année, 1925).

²⁾ Traducere:—Nu-i cunoști? Nu vorbiși cu dânșii? Sunt Daco-Români, limba vlăhească din Valachia grăesc, care aduce (samână) cu a noastră.

Cuvântul *Vlăhút*, așa cum îl simt Aromânii, este mai mult un termen de desmiere, arătând pe un *Vlah* mai mic, mai drăguț, pe un *Vlah* bun, fără drăcii, fără viclenii, dar pe care îl poți ușor înșelă, din pricina bunătații sufletești a lui.

Vlăhút la prima vedere s'ar părea că se derivă dela *Vlah* cu sufixul *-ut* (-utus), pe care-l găsim în limbile romanice și în limba românească (cfr. cuvântul aromânesc *bărbută* = căpățâna prasului), etc., sau în cuvântul propriu *Barbuti*, *Şamuti*, *Dauti*, *Canuti* și altele, ceeace n'ar fi imposibil.

Sau dela *Vlah* cu sufixul ce-l găsim în adj. verbale ca *avut*, *durut*, *vrut-ete*; cfr. *limbut*, it. *lin(n)utu* (Arhiva, XXX, 1923, p. 366).

S-ar putea să derive însă și dela *Vlah*, plus sufixul *-uț*, devenit *Vlăhuț* întâiu și apoi din pluralul *Vlăhuți*, prin analogie cu *duruți*, *cunuscuți*, *avuți*, etc., s'a format singularul *Vlăhút*¹⁾, deși sub formă de *Vlăhút* nu știu să se audă undeva printre Aromâni, în afară de numele propriu *Vlăhuță*, derivat firește din *Vlăhuțu*, numele proprii aromânești având în atitudinea a se întrebuința deopotrivă la sfârșit cu «u» sau «a»: *Costu* și *Costa*; *Mitru*, și *Mitra*, așa cum am arătat în diferite împrejurări. Sufixul *-uț* la nume proprii în Aromână este foarte uzitat, cum rezultă din exemple ca *Mihuțu* (-uța), *Nicuțu* (-uța) *Guțu* (-uța) etc., presupunând ceva mic, drăgălaș, ca și însuș cuvântul *n'icuțu* (= micuț).

Termenul *Vlăhut*, după părerea mea, este important, ca unul care ne vorbește de anumite legături dintre frați.

Este adevărat că unii cărturari aromâni, ieșiți din școlile românești, —și numai aceștia— în năzuința de a-i da o explicare cuvântului *Vlăhut*, din neștiință, fără nici un temei, îl pun în legătură cu cuvântul aromânesc *hut*, «prost», «netot», uzitat în jurul Bitulei și prin Macedonia.

Derivarea aceasta din *Vlah* și *hut* este însă cu totul arbitrară, deoarece *Vlăhut* este întrebuințat deopotrivă la toți Aromânii, și în Epir, Tesalia, Albania, unde cuvântul *hut* nu se aude deloc. La aceștia *hutului* i se zice: *chirut*, *glar*, *hazô*, etc., dar *hut*, nu.

Cum s'ar derivă deci din *hut*, dacă *hut* nu se aude la aceștia, în afară de Macedonia și încă nu la toți, nici aici? Trebuiește așadară înlăturată părerea acestor derivări neîntemeiate și susținută, după cum s'a spus, de cărturarii aromâni, luându-se după asonanța dela sfârșitul cuvântului *Vlăhut* cu *hut*.

¹⁾ D-l Pușcariu S. îl ține de formație românească în *Convorbiri Literare*, XXXV, pag. 331.

Derivarea curat aromânească a lui *Vlăhut*, în care găsim cam aceeaș idee de drăgălășie, ca în daco-românescul *Arbănaș*, *Țigănaș*, ni se pare importantă căci, cu toate că Aromânii au fost despărțiți de Daco-Români veacuri întregi, arată că legăturile dintre ei n'au fost niciodată întrerupte cu totul. Altfel în loc de termenii: (*A*) *Rumâni di Vlăhie* și *Vlăhuți*, Aromânii i-ar fi numit pe Daco-Români cu alți termeni, uzitați într'una din limbile balcanice, greacă, bulgară sau turcă. Le ar fi zis: Vlăhi, Caravlahi, Daci, Vlasi sau mai știu eu cum. Ei îi numesc însă cu nume aromânești, (*A*) *Rumâni di Vlăhie* ¹⁾ sau *Vlăhuți*.

Că aceste legături dintre Români n'au fost *niciodată* cu totul întrerupte și despre cari noi am vorbit cu diferite prilejuri, rezultă și din mărturiile istorice și din tradiția Aromânilor. Nu există comună sau sat în Epir, bunăoară, de unde să nu fi pornit altădată, înainte de lățirea drumurilor de fier, în fiecare toamnă, cărăvănarii Vlăhiei, cu poveri, cu tineri și cu tot felul de lucruri, spre *Vlăhie* (la Valahia), pentru ca la primăvară să se reîntoarcă cu înstrăinații, doritori să-și vadă locurile lor.

La Avela eră cărăvănarul Puil'areu, care făcea acest drum, cărăvanar apucat și de scriitorul acestor rânduri.

Cu alt prilej vom arăta drumul urmat de acești cărăvănari din Epir până la Rusciuc, Cladova, sau unul din celelalte porturi dunărene, unde-și lăsau catării în paza unor ajutoare de cărăvănari, ca să treacă Dunărea n Principatele-Românești, unde, după ce le străbăteau în lung și lat, întâlnind pe înstrăinații Epirului și încredințându-le amaneturile de acasă și după ce se încărcau cu darurile și ajutoarele bănești ale acestora pentru ai casei, însoțiți de cei cari vroiau să se reîntoarcă în locurile natale, o porniau din nou spre Dunăre și, trecând la catării lor, apucau iarăș drumul lung și uneori plin de primejdii, spre cei doriți și despre cari nu odată pomenesc cântecele lor poporane, în mod mișcător.

România din timpuri străvechi, dar mai ales după cucerirea Peninsulei Balcanice de Turci, a fost refugiul multor *celnicate* și a tuturor *căpitanilor* (șefi de haiduci) aromâni strânși cu ușa de autorități. Aci s'a refugiat, între alții, pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea, vestitul Giuvăra, care a haiducit prin Epir, regiunea Preveza-Ianina, cu Ghîan Bucuvală și despre care, am vorbit cu prilejul publicării în revistă «Graiu Bun», I, Buc. 1907, a unui cântec popular, pomenind de acești doi vestiți haiduci aromâni.

¹⁾ Nici cuvântul *Rumânie* nu li-i străin, după toată probabilitatea și înainte de unirea Principatelor.

ARBINES

Un alt popor cu care Aromânii au avut și au multe puncte comune în toate privințele și cu care conviețuiesc de veacuri în armonie, este, fără îndoială, poporul albanez. Origina numelui cu care Aromânii numesc pe Albaneji este tot ce poate fi mai latinesc, așa cum am arătat în «Semănătorul» (Anul IX, No. 24, pag. 370-372).

Iată ce spuneam acolo:

«Socotesc interesant a lămuri origina cuvântului *Arbinès*, termin cu care Aromânii obișnuiesc a desemna pe confrății lor Albaneji. Lucrul mi se pare foarte interesant, pentru cuvântul că acest termin pare a fi foarte vechiu în limba Aromânilor. Ca atare el presupune, dacă nu o conviețuire, în orice caz, o vecinătate cu Albanejii. Mai este important căci dintre toate popoarele cu cari Aromânii au venit în atingere în scurgerea vremilor, afară de Greci și Turci, numai Albanejii sunt denumiți cu un termin, care, după cum vom vedea, satisface toate cerințele de prefacere ale limbii noastre, întocmai ca și elementele latine. Pe când Bulgarii, cu cari Românii au întemeiat și un imperiu și cu cari prin urmare au trăit împreună, sunt cunoscuți de Aromâni supt numirea străină limbii lor de *Vúrgar* (*Vúryar*) ¹⁾, sau *Vúrgăr*, numire împrumutată dela Greci, Albanejilor li se dă numele de *Arbinès*, pl. *Arbiněși*, iar țării lor cel de *Arbinieșie*, prescurtat *Arbinșie*.

Care să fie origina acestui cuvânt?

Nu încape nici o îndoială că «*Arbinès*» vine din latinul «*Albanensis*». Să examinăm, dacă cuvântul «*Albanensis*» putea da aromânește *Arbinès*.

În limba latină se știe că sufixul *-ensis* (latin vulgar *-esis*) servia să desemneze pe locuitorii orașelor și țărilor la cari se anină. Acest sufix s'a păstrat și în limbile romanice în această funcțiune. În limba română, după cât îmi este cunoscut, s'a păstrat în dialectul aromânesc și anume în terminul *Arbinès*, care nu-i altceva decât lat. *Albanensis*. Din *Albanensis* trebuia să rezulte în latina populară forma *Albanesis*.

Din această formă din urmă rezultă, după legile de prefacere ale limbii noastre, foarte regulat, forma *Albănès*, după cum din *mensis*, relativ *mesis*, a ieșit în Aromâna *mes* (= lună). Dacă totuș în aromâna nu se zice *Albănès*, ci *Arbinès*, aceasta își are explicarea sa firească. Două au putut fi cauzele cari au pricinuit trecerea grupului *-lb* în *-rb*; fie că avem a face cu un fenomen firesc limbii aromâne în care grupul *-lb* se preface în *-rb* ca și în alte cuvinte de origine latină, precum este bunăoară

¹⁾ Vezi mai jos.

în cuvântul «*sărbî*» din «*ex-albidus*» sau mai bine din *sub -albidus*¹⁾, fie că avem a face cu o influență posterioară, datorită limbii neogrecești, unde fenomenul acesta există deasemenea, precum există și în limba italiană».

Prima părere pare a fi însă cea adevărată, întru cât găsim prin secol. al XII-lea forma *Arbanensis*, după cum rezultă din «*Zwei Urk. aus Nord-Albanien*», publicate de Dr. Jireček (în *Archiv. f. sl. Phil.* XXI, pag. 78-81). iar de atunci încoace deseori apare cuvântul *Arbaneus* în documentele latinești păstrate în arhivele raguzane, dalmatine, etc. Novaković pomeneste în *Zakonski Spomeneci* (p. 3) de *Arbanensis* dintr'un document cu privire la statutele orașului Cattaro de prin sec. al XV: Et si aliquis forensis seu *Arbanensis*, Sclavus vel Vlachus interficerit aliquen civem Catharensem... (apud S. Dragomir, *Originea Col. Române din Istria*, p. 12).

«Prin urmare nici o greutate ca din *Albănês* să rezulte *Arbinês*. Singura greutate aparentă pare a fi trecerea lui *-bă-* în *bi-*, ceea ce se explică — ca un caz de armonie vocalică — prin alunecarea lui *Arbănês* întâiu în *Arbenês*, supt înrăurirea silabei din urmă, iar apoi, relativ mai târziu, *Arbinês*, potrivit unei legi de prefacere în care orice *e* neîntonat devine *i* în Aromâna²⁾.

După cum vedem *Arbinês* înfățișează, din literă în literă, pe latinul *Albanensis*, care a trebuit să existe odată, cu atât mai mult, că a existat în Albania și un oraș cu numele de *Albanopolis*, de unde, foarte probabil, se trage denumirea de mai sus, presupunând o formă «*Albana*».

Că așa a trebuit să se petreacă lucrul, dovedesc următoarele forme neogrecești și albanezești:

Așa Grecii, pe lângă denumirea literară de *Ἀλβανὸς*, (*Albanòs*), întrebuințează cuvântul cu adevărat popular de *Ἀρβανίτης* pentru a desemna pe Albaneji, formă deasemenea ieșită din *Ἀλβανίτης*; iar în-șiși Albanejii, pe lângă numele generic de *Škipetar*, mai au și cel de *Arbăr* sau *Arbărăș*, cari deasemenea presupun o formă *Albana*, de unde s'ar putea deriva *Arbăr* (*Albanus*), *Arbărăș* (*Albanensis*).

Că *Arbinês* nu trebuie confundat cu forma dr. *Albanez*, nu-i nevoie de stăruit, cu atât mai mult că în Aromâna există sufixul *-ez* în alte numiri moderne, ca în *Inglez*, pl. *Ingleji*. Dacă ar fi să admitem și aci

¹⁾ Pentru derivarea lui din *sub-albidus* vorbește și arom. *sărbu-alb*, din *sub-albus* devenit *sărbu*, *sărbu*: *Albile* și *sărbile* (candidele și albele, într'un descântec).

²⁾ Comp. *biserică* din *băserică* (v. rom. *băsearecă*, arom. *băsearică*, lat. *basilica*).

influența italiană a acestui sufix din urmă, ar fi trebuit să se zică *Arbinêz*, pl. *Arbineji*, ceea ce nu ne întâmpină la Aromâni.

Ca să presupunem că Aromânii au împrumutat acest termen dela vre-unul din popoarele conlocuitoare este de asemenea cu neputință. Cu neputință pentru că nici un alt popor nu-i numește așa. După cum am văzut Grecii le zic *Ἀλβανός*, *Ἀρβανίτης*; Turcii: *Arnaut* (cuvânt derivat din grecește), Bulgarii de asemenea: *Arnaut* sau *Albanetu*.

Și tot din Aromâna este împrumutată și forma alb. mai sus amintită de Arbărăș (Gr. Meyer, Etym. Wtb. d. alb., Spr., pag. 14), dacă n'ar deriva cumva direct din lat. *Albanensis*, în limba albaneză existând de asemenea sufixul *-es*, *-esia*, din *-ensis*, *-ensia*. Că nu poate fi contrariul, că adică nu-i cu puțință din alb. *Arbărăș* să devie arom. *Arbinês*, vedește forma arom. cu *-es*. Am fi avut într'un asemenea caz *Arbăneșu*, cu atât mai mult că influența albanezească a lui *ș* în Aromâna se simte chiar în cuvinte de origine latină ca *șcurtu*, în loc de *scurtu*.

Pe lângă acestea terminul de *Arbărăș* la poporul albanezesc este dialectal, relativ nou, el pe sine numindu-se cu mândrie *Șkipetar*, *Șkip* Meyer, loc. cit. p. 14), ceea ce ar pleda deasemenea pentru origina aromânească a lui *Arbărăș*.

Din *Arbinês* și sufixul *-ie* s'a format apoi numele patriei Albanejilor: *Arbin(i)șie* (Albania), numită pe albanezește *Șkipetari*.

Arbinês este deci, alături de Grec, al doilea nume etnic curat românesc.

Aceasta este și în conformitate cu raporturile seculare albano-române.

ARBĂNAȘ

ARBĂNAȘ. Poate că aci e locul să pomenim, în legătură cu *Arbinês*, pe daco-românescul *Arbăndăș*.

S'ar părea la primul moment că avem în Arbănaș un derivat dela *Arbinês*, vechiu (*Arbănês*), prin substituie de sufix, lucru nu cu totul peste putință. Mai de grabă însă închinăm a admite un prototip **Arbân*, **Arbân* din *Albanus* (compară pe ngr. *Ἀλβανός*, resp. *Ἀρβανός*, de unde *Ἀλβανίτης*, *Ἀρβανίτης*), care va fi dispărut din limbă odată cu întreprinderea contractului dintre Daco-Români și Albaneji, de unde s'a putut naște *Arbănaș*¹⁾ cu ajutorul sufixului *-aș*, ca *țigănaș* dela *țigan*, ca *cioabănaș*, dela *cioban*, etc.

¹⁾ Aci e locul să arătăm că nu odată se va fi dat de către Daco-Români, în Muntenia sau Moldova, numele de *Arbănași* și *Aromânilor*, pentru cuvântul că veniau din regiunile albanezești, tot așa după cum se întâmplă aceasta și în Bulgaria. Bulgarii de multe

Și poate din dacor. *Arbăndaș* derivă și slavul *Arbanasi*, ce-l găsim deja în limba bisericească slavă din sec. al XIII-lea și care, prin limba slavă, cu greu s'ar putea explica derivarea lui din *Albanus* sau *Albanensis*.

Pe *Arbănași* îl întâmpinăm într-o diplomă a reginei Helena (1276-1314) dela monastirea Sf. Nicolae din *Vranjina*: А отъ властел великихъ или малыхъ и владущихъ просихъ, или е Срѣбинъ, или латининъ, или Арбанасъ, или Влахъ, кто дръзно испакостити лии оснѣги что любо сватого храма еего, etc. (Et si quelqu'un des seigneurs, grands ou petits, ou tout autre administrateur, qu'il soit Serbe ou Latin, *Albanais* ou Valaque, osait faire un damage ou commettre un rapt au detriment de cette sainte église, etc.). Les Serbes et les Latins représentent la classe dirigeante; la valaque et l'*Albanais* les bergers. Гласникъ XLVII, 223. (După St. Novaković, *Les problèmes serbes*, vol. XXXIII, din *Arch. f. sl. Philologie* pag. 448, nota 1).

Ca încheiere la acestea, vom spune că existența termenului *Arbines* în Aromâna arată pe de o parte că Aromânii trăesc la olaltă cu Albanejii încă din epoca de formațiune a limbii lor, iar pe de alta termenul de *Arbănaș* din limba daco-românească arată că și Daco-Românii tot de mult vor fi făcut cunostință Albanejilor. Existența termenului *Arbănaș* în limba Slavilor, ca intrat din Daco-Româna, ar întări și mai mult această părere a noastră din urmă.

Albanejii, pe cari Daco-Românii îi cunosc mai târziu, când sunt aduși de domnii fanarioți, ca păzitori sau semeni, nu mai sunt numiți *Arbănași*, ci Arnăuți, după cum îi numesc și Turcii.

SATUL ARBĂNAȘI DIN BULGARIA

Aci mai trebuie amintit și despre numirea satului *Arbănași*, zis pe grecește *Arvanitohori*, pe turcește *Arnautkioi*, pe bulgărește *Arbanasi* și care sat se află așezat la vreo patru km. spre Sud-Vest de orașul Târnova (Bulgaria).

Despre acest sat au scris episcopul Melchisedec în *Revista pentru Istorie, Arch. și filol.*; I. Nenițescu, în *Românii din Turcia Europeană*, și vorbește pe larg d-l Iordan Gheorghief în *Periodicesco Spisanie* (vol. LXIV, pag. 86 și urm., Sofia 1913).

ori sub numele de *Arndut* desemnează *Aromâni* pentru acelaș cuvânt. Așa numesc Bulgarii pe Aromânii Moscopoleni așezați în *Provadia* și tot *Arnaut* i se zice la Silistra unei familii aromânești, venită aci de prin Albania.

Numele satului îi vine dela locuitorii săi veniți din regiunea Albaniei.

Despre origina acestor *Arbănași*, lăsând la o parte părerile din domeniul închipuirilor și ținând seamă de realitatea lucrurilor, așa cum se înfățișează ei azi toată ziua, suntem înclinați a crede, după cum totul arată, că avem a face cu Români din Peninsula Balcanică, veniți de prin regiunea nordică a Epirului și anume, e vorba de așa zișii *Vlahi*, cum se numesc ei înșiși, *Sărăcăciani* cum le zic Aromânii, și *Cărăcăciani*, cum li se mai zice de străini și care nu sunt altceva decât *Aromâni grecisați* și cărora li s'a zis *Arbănași* de Bulgari, după locul de unde au venit.

Părerea exprimată de d-l Gheorghief (loc. cit. pag. 88), că *Arbănașii* ar face parte din *Albanezii*, cari prin secolul al XV-lea și al XVI-lea au populat Peninsula Balcanică, nu poate exclude afirmarea noastră de mai sus.

Intâiu:

Sub expansiunea albanezească din acel timp au fost și mulți Aromâni, cum rezultă din Vlahii ajunși până în Pelopones și Creta și despre cari fostul profesor dela Universitatea din Iași, Ion D. Caragiani, vorbește pe larg și foarte documentat în opera sa foarte însemnată: «Studii istorice asupra Românilor din Peninsula Balcanică».

Apoi trebuie ținut seamă, că Albanezii cari au populat Grecia sunt în adevăr Albaneji, după cum îi arată portul trac—fustanela—, adoptată și de neogreci precum și limba albaneză vorbită și astăzi, chiar în jurul Atenei, pe când *Arbănașii* vorbesc grecește ca și *Sărăcăciani*, iar portul lor aduce deasemenea cu al acestora, un port care nu se deosebește aproape deloc de portul național aromânesc; totul ne face să credem, că sunt *ciobani vlahi*—*sărăcăciani*—, frați cu aceia cari și azi rătăcesc cu turmele lor prin Serbia și Bulgaria, Bosnia și Herțegovina, alături de păstorii Aromâni. Avem a face cu o expansiune păstorească, datorită pe de o parte obiceiului, pe de alta îndrăznelei cu care sunt înzestrate în genere populațiile păstorești și în deosebi Aromânii. Clintiți din locurile lor de cine știe ce nemulțumiri sau primejdii, ori atrași de niscai foloase mari, pe cari nu le puteau avea în locurile natale, vor fi pornit în masă cu tot avutul lor, ca să se așeze aci.

Nu altfel s'a întâmplat cu Aromânii Grămusteni de prin Rodopi, așezați azi prin Răzloc, prin Giurmaia și aiurea, sau rătăcind fără locuințe stabile, ori cu Aromânii Avdeliați din Călivele Badralexi, din Xirolivad, etc. sau cu cei din Puroi și din alte regiuni ale Macedoniei.

Mutările acestea nu sunt greoaie pentru Aromâni și nici regrete prea mari nu lasă pentru locașurile părăsite, când ele, după expresiunea

aromânească, devin locuri *virminoase* (regiuni viermenoase), nesigure din pricina prădărilor la cari sunt expuși, a nesiguranței sau din alte înțemeiate cuvinte.

Ca puncte comune ale *Arbănașilor* cu *Aromânii* semnalăm și următoarele:

Asemănarea dintre casele *Arbănașilor* cu ale *Aromânilor*.

«Casele lor (*Arbănașilor*) sunt de piatră, de obicei cu înalt cat, cu ferestre mici și înțrări și cu uși grele.

...Fiecare casă are o grădină mare și-i îngrădită cu un gard înalt de piatră. Orice casă este prevăzută în genere din timpuri vechi cu o mică întăritură. Dintre casele arbănașești cele mai mari și mai frumos construite sunt acelea, care aparțineau însemnaților boieri români, ale Brâncovenilor, ale lui Triandafil Cantacuzino, ale Brătienilor și ale lui Iordan Filipescu» ¹⁾.

Tot la fel sunt casele aromânești, mari de piatră, și mai toate cu caturi, cu nelipsite grădini, împrejmuite cu garduri de piatră și cu întărituri.

Ocupațiunea *Arbănașilor*, păstoritul, arată deasemenea că n'au fost dintre Albanezii cari au împlut Peninsula Balcanică și nici Greci, ci *Vlahi Săracăciani* din Epir, adică aromâni grecizați ²⁾.

«Când veniră de prin Albania, ne spune d-l Gheorghief, se ocupau mai ales cu vitele și cu comerțul vitelor, îndeletnicire ce au păstrat-o și o consideră și până astăzi respectabilă parte dintre ei. Mai târziu ei deveniră aproape cu toți negustori, dedându-se unui comerț întins și felurit, nu numai în granițele imperiului turcesc, «dar și în străinătate», însușiri deasemenea inerente *Aromânilor*.

Apoi situația politică a *Arbănașilor*, cu anumite privilegii din partea Sultanului, seamănă cu cea a *Aromânilor* din timpul Turciei.

Numele obișnuite sunt cele uzitate și de Români.

Așa ³⁾: Nicu, Thanu, Zotu, Stamu, Muciu (Mutsos), Todor, Lecu, (Leco), Nicolița (p. 107) diminutiv dela Nicola, ca *Ioniță* dela Ion, Smuciot (pag. 105), Muleța (pag. 111).

Fără îndoială că avem a face cu o puternică seminție de *Săracăciani* din regiunea Epirului nordic sau a Albaniei sudice, așezați acî ca cio-bani, atrași fiind de anumite foloase păstorești. Despre acești *săracăciani* vorbim noi mai jos.

¹⁾ Gheorghief, *loc. cit.*, pag. 87.

²⁾ Vezi mai jos despre *Săracăciani*.

³⁾ *Loc. cit.* pag. 89.

TOSCA și G'EGA sau G'EGAN

Pe lângă numirea de *Arbines* cu care Aromânii desemnează poporul albanez de pretutindeni, obișnuiesc a-i deosebi și după regiunea locuită, anume dacă sunt nordici sau sudici, vorbind unul din cele două dialecte albanezești. Așa pe cei sudici îi numesc *Arbinēs toscă* sau simplu *toscă*, iar pe cei nordici *Arbinēs g'egă* sau *g'egan* sau simplu *g'egă*, *g'egan*, iar regiunile respective sunt numite: *Toscărie* și *G'igărie*. Aceste numiri din urmă sunt formate dela cuvintele: *toscan* și *g'egan* plus sufixul *-ie*. Ar fi trebuit să avem, deci, arom. *Toscănie* și *G'igănie*. Avem însă *Toscărie* și *G'igărie*, cu rotacizarea lui — n — și aceasta datorită faptului că Aromânii le-au împrumutat ambele din dialectul albanez tosc, caracterizat tocmai prin rotacism, spre deosebirea dialectului albanezesc nordic, în care rotacismul lipsește, — și cu care Aromânii sau conlocuesc sau se învecinează

L'IAP

O altă numire obișnuită de Aromânii din Albania pentru Albanejii de prin Muzăkia este cea de *L'iap*, pl. *L'iapi* și *L'iapeaŋi*.

Această numire însă, ca și cea de *g'egă* cu care sunt desemnați *g'egii*, trec mai mult drept porecle și sunt întrebuințate de cele mai multe ori în mod batjocoritor la adresa Albanejilor.

SĂRCĂCIANI

Numele de *Săricăciani* *Sărcăciani* și mai ales, cel mai întrebuințat, prescurtatul *Sărcăciani*, (citește: *Sărcăcâni*), se dă de Aromâni Românilor, grecizați astăzi, cari se îndeletnicesc cu viața păstorească și sunt răspândiți în toată Peninsula-Balcanică, până în Balcani, și Marea Adriatică.

Ei pe ei se numesc *Vlahi* și rar *Saracačanēi*, pentru cuvântul ce-l arătam mai la vale, căci altfel ei îl consideră acest termen ca înjurie, după cât știm noi.

Așa, dacă întrebi pe un *Sărcăcian*, ce este, îți răspunde mândru: *Elmai βλάχος* «sunt Român».

«Noi Români», spun ei, dar niciodată *Saracačanos*, pl. *Saracačan'ei*.

Sub această numire apar doar în cântecele lor populare. Iată un exemplu:

Cântecul Aspruputamiților

*N' εἰσεῖς βουνὰ τοῦ κερατᾶ,
 Σαρακαῶνισες! ¹⁾
 βουνὰ τ' Ἀσπρουποντάμου,
 τοὺς βλάχους τὶ τοὺς κάνατε,
 Τοὺς Σαρακαῶνέους;*

Foneticește:

*Nisls vunà tu k'eratà,
 Saracačànises!
 vunà t-Aspruputamu,
 tus vlahus ti, tus cànate,
 tus Saracačanèus.*

Traducere

*Voi, munților ai naibii,
 Sărăcăčanelor!
 Munți ai Asprupotamului,
 Pe Vlahi ce i-ați făcut,
 Pe Sărăcăciani?*

sau:

CÂNTECUL CĂPITANULUI SALAMURA

*N' εἰσεῖς κουμπάρες βλάχισες,
 Σαρακαῶνισες,
 Κουμπάρες βλαχοποῦλες,
 τὸ Μάϊ νὰ μὴν ἀλάξετε,
 Σαρακαῶνισες,
 Μὴ μορφοστοληθῆτε!
 καὶ τὰ φλουργὰ μὴ βάνητε,
 Σαρακαῶνισες!
 Στὴν ἐκκλησιὰ μὴν μπᾶτε!
 τὸν Σαλαμούρα βάρισαν
 τὸν πρῶτον καπινάνο.*

¹⁾ Refren ce se repetă la fie care vers.

Foneticește:

Nisis cumbàres vlàh'ises,
 Saracačànises !
 Cumbàres vlahoîpùles,
 to Maî na min aláxete,
 Saracačànises,
 mi morfostoliđite !
 K'e ta flurv'a mi vànite,
 Saracačànises !
 Stin ecliseà min bate !
 ton Salamura varisan,
 ton proton capitano, etc.

Traducere

Voi finelor românce,
 Săracăčânelor !
 Fine româncuțe,
 In Maiu să nu va premeniți,
 Săracăčânelor !
 Nici să nu vă împodobiți
 Și nici să nu vă puneți baierile de galbeni,
 Săracăčânelor !
 Și la biserică să nu vă duceți,
 Căci pe Salamura ¹⁾ l-au omorît
 Pe fruntașul căpitan (de haiduci), etc.

Numirea aceasta, după cum vom vedeà, vine dela portul saricei, dela *saricà* și, de sigur, într'o vreme când *sarica* nu va fi fost portul general al celorlalți Aromâni, ci numai al Săracăcianilor, sau pentru cuvântul că sarica va fi fost purtată de ei într'un mod deosebit decât ceilalți Aromâni.

In adevăr la Aromâni, se ține seamă de felul cum porți această haină. Dacă o porți îmbrăcată numai într'o mânecă, lăsând-o să atârne o parte dealungul corpului pe la spate, dându-ți o anumită înfățișare, treci drept mândru, fudul sau chiar îngâmfat și trufaș, după vârstă, stare și îndeletnicire. Lumea râde de tine și te privește ca pe unul care te ții mândru și fudul, dacă ești tânăr și porți sarica într'o mânecă, făcând ca «*chiclele*» (cutele) ei să atârne în jos, cam într'o parte, așa cum obișnuesc să

¹⁾ Vestit haiduc din sânul Săracăcianilor, care a haiducit înainte de 1877 prin regiunea Pindului și a Tesaliei.

o poarte frunțașii de seamă sau cei bătrâni, cari se pot mândri că au copii care le duc toată grija gospodăriei, așa că ei au de ce să fie mândri. Și tot așa râde și de un meșteșugar, cioban sau cărvănar, care, desfidând opinia publică, s'ar încumetă să poarte sarica împotriva felului cum o poartă toată lumea de seama sa.

Nici portul saricei într'o mănecă, cu poalele celeilalte părți svârlite pe umărul drept, asemenea togei la Romani, nu-i cuviincios pentru un tânăr sau un om de rând, precum cioban, cărvănar, meșteșugar. Aceasta ar merge pentru un *celnic* sau cel mult pentru un fiu de *celnic*, care, în lipsă de tată, conduce el grija *celnicatei* și se distinge de celălalt tineret prin deșteptăciunea sa, că poate cu adevărat să stea pe aceeaș treaptă, din acest punct de vedere, cu celnicii mai în vârstă.

Cred, deci, că originea numelui de *Sărcăcian* stă în strânsă legătură cu portul *saricei* și anume că la ei, atât tineri cât și bătrâni, poartă frumoasa lor sarică, albă ca laptele, numai într'o mănecă, ca semn de mândrie, spre deosebire de ceilalți Aromâni. Numirea, fără îndoială, le-a fost dată la început de aceștia ca poreclă, în batjocură, ca să râdă de ei. Aceasta e cu atât mai adevărat, cu cât știm că ei înșiși privesc numirea de *Sărcăcian*, etc. și celelalte derivate dela acesta, ca batjocoritoare, ca poreclă înjositoare, ei pe ei numindu-se, după cum am spus, «Vlahi». Numai în cântece apare, alături de *Vlahi*, și numirea de *Sărcăcian*, dar aceasta, mai mult, ca o necesitate simțită de poezii populare de a-i destinge de restul Aromânilor, care vorbesc *aromânește* și care pe grecește se chiamă deasemenea tot *Vlahi*.

Dealtfel obiceiul poreclelor reciproce la Aromâni este cât se poate de răspândit. De Pindenii Aromânii din regiunea Aspropotamului, cari întrebuințează cuvântul *amù* (acum), în loc de *tora*, cum spun ceilalți, sunt porecliți *Amueani*; iar Aromânii nomazi din regiunile Albaniei, numiți din această cauză de neogreci *Ῥομάνοι* (Români din Albania, ci nu *Româno-Albaneji*, cum traduc unii greșit) originari din Frașari, sunt *Fărșeroți* sau *Frășeroți*, adică Români din regiunea albanezească *Frașari*. Aceștia mai sunt porecliți și *Doteańi*, pentru că întrebuințează des, mai la fiecare expresie, ca «Flickwort», cuvântul de origine albanezească «dot». Consider de prisos să spun că atât «*Amueanii*», cât și «*Fărșeroții*» se numesc, ei pe ei, și încă cu cel mai superb aer de mândrie «*Aromâni*» sau «*Rumâni*», «*Rrîmâni*», etc. (vezi: P. Papahagi, *Scritorii Aromâni în sec. al XVIII-lea*, pag. 135) și, după cum Sărcăcianii resping cu indignare numirea de Sărcăcian, considerată ca batjocoritoare, tot așa și ei resping pe cea de *Amuean*, *Fărșerot*, sau *Dotean*. Numai cărturarii

Aromâni naționaliști, produs al liceului român din Bitule, au reușit să înnobileze numirea de Fârșerot, prin întrebuintarea deasă a acestui nume în diferite scrieri, cu înțelesul bun, desemnând această însemnată ramură de Aromâni cu însușiri rășboinice, alese și fără seamăn, în toată Peninsula Balcanică. Poporul fârșerotes, cu toate acestea, simplu și incult, îl respinge ca termen înjurios.

Că numirea de *Sărăcăciani* le-a fost dată de Aromâni, nu trebuie să ne îndoim deloc, după cum reiese din origina acestui cuvânt dela *sarică*, nume românesc și obișnuit numai la Români, cât e Peninsula Balcanică de întinsă. Nici Grecii, nici Bulgarii și nici un alt popor nu poartă *sarica*.

Dela *sarică* s'a format *săricăt*, adică cel îmbrăcat cu *sarica* pentru ca dela *săricăt* cu sufixul *-ian* exprimând proveniența lui *Sărăcăcian*, să se formeze *Săricăcian* și apoi, datorită armoniei vocalice, să se formeze și *Sărăcăcian*, iar din această formă aromânească, de *Sărăcăcian*, au rezultat formele grecești ce le întâmpinăm mai ales în literatura poporană *Saracacéani*, etc. Grecii neputând rosti pe «ă», tot așa după cum dela numele satului *Ducat*, zis la pl. *Ducăți*, s'a făcut *Ducăčani*, locuitori ai satului *Ducați*, iar dela *Fetița* a rezultat *Fetičani*, etc.

În ce privește prefacerea lui *t* în *č* dinaintea sufixului *ian* am avea acelaș caz ca și în prefacerea lui *t* sau *ț* în *č* a lui *c* în *č*, a lui *z* în *j*, a lui *l* în *l'*, a lui *n* în *ñ*, etc. când urmează sufixul *-iat*: *Blațu* - *Blăceat*, (citește: *Blăčăt*), *Furca-Furceat*, (citește: *Furčăt*), pe lângă forma mai nouă *Furkiat*; *Breaza-Brăjăt*; *Băeasa-Băișăt*; *Privole- Privu'liăt*; *Sămărina* > *Sămărniat* (*Sărmăniat*), etc.

Nu-i însă cu neputință și o derivare a lui *Sărăcăcian*, *Săricăcean* drept dela *sarică*, prin ajutorul sufixului *-čan*, ca în *Greține* > *Gribinčan*; *Pârleap*- *Părlipčan*, *Mocrean*- *Mocrinčan*, etc. sufix desprins dela forme ca *Gribiniți* > *Gribin(i)cian*, etc. unde acest sufix este normal dezvoltat.

CĂRĂCĂCIANI

Pe lângă numirea de *Sărăcăciani*, aceștia mai sunt numiți de străini, de ne-Aromâni, mai ales de Slavi, și *Cărăcăciani* sau *Caracaciani*.

Această numire derivă, fără umbră de îndoială, dela cuvântul turcesc *cara* «negru» și *Sărăcăciani*, adică «Sărăcăciani cei negri».

S'a zis *Cara-Sărăcăciani* și apoi a fost prescurtat, din pricina lungimei prea mari a cuvântului, și deci a greutateii rostirii lui, așa că din *Cara-* (*Sără*)*căciani* s'a redus la *Caracaciani* sau *Cărăcăciani*.

Ce a contribuit ca să fie numiți cu termenul de «negru» Sărăcăciani?

Neapărat aceleași considerațiuni pentru cari au fost numiți Românii în genere «negri» de unele popoare cu cari au venit în atingere în trecut; cred că nui prea mare nevoie de documentat aceasta. Se știe cum Turcii au numit pe Românii din Muntenia și *Caraiflac*, adică «Români-Negri», dela turcescul *cara* «negru» și *iflac* «Valach, Român»; iar pe cei din Moldova *Cara-Bogdan*, dela *cara* «negru» și *Bogdan* «domn al Moldovei (Hasdeu, Ist. critică I, pag. 107), și tot așa s'a numit de Greci *Μαυρο-Βλάχια* «România-Neagră», *Μαυρο-Βλάχοι* «Români Negri», nume, care la Slavi apare sub forma de *Morlachi* (Valachi negri), numire ce, de sigur, vine dela grecescul *Μαυροβλάχος*, după cum cons ată de mult învățatul Jireček: «*Morlachen*, welches Wort aus Maurovlach «schwarzer Wlache, entstanden ist».

Nu stăruiesc și asupra diferitelor considerațiuni ce au contribuit la darea acestui epitet Românilor în cursul veacurilor. Neapărat anumite însușiri sufletești, anumite virtuți războinice vor fi contribuit pe de o parte la aceasta, știut fiind pe de oparte, că la Turci *cara* se întrebuințează cu înțelesul de ceva «viteaz», «grozav», «strașnic»; iar pe de alta că termenul de «negru», la popoarele balcanice, nu se anină pe lângă un nume care arată totdeauna culoarea persoanei, ci și grozăvia și strășnicia aceleia. Așa *Caraghiorgevicii* înseamnă, după Turci, Ghiorgevicii cei grozavi, cei viteji, după cum la neogreci Mavro-Mihali, este Mihai cel grozav și tot așa va fi fost și «Negru-Vodă» la Români, sau «Țirni» la Slavi.

Cu drept cuvânt deci înclinăm a crede că acestei prime considerațiuni este, mai cu seamă, a se atribui Daco-Românilor porecla de *cara*, dat fiind spiritul lor de vitejie din trecut, pe care nu odată l-au pus la încercare Osmanii.

O a doua considerațiune va fi fost aspectul înfățișat de pământul locuit de Români. Așa că *Mavrovlahia* poate fi și *Valahia cea neagră*, după aspectul negru al pământului, mai ales când e acoperit de păduri virgine, întunecate (cfr. Munte-negru, cara-orman, = pădurea-neagră) etc.¹⁾

O a treia considerațiune va fi fost *portul negru* al Românilor

La *Cărăcăciani*, fără îndoială, a contribuit această din urmă considerațiune. Și aceasta nu pentru că Sărăcăciani n'ar fi meritat calificativul de «cara» cu înțelesul de «viteaz», Nu! căci și ei sunt dintre cei mai bravi

¹⁾ Un «Munte-laiu» este și în Pind la Aminciu (Meșova), munte păduros, cu aspect negru din depărtare.

și în orice caz tot așa de bravi și de viteji ca și frații lor Fârșeroți. La denumirea de *Cărăcăciani* a contribuit însă culoarea portului din pricinile următoare:

Întâiu trebuie să arătăm că portul caracteristic al Românilor de pretutindeni și mai cu osebire al Aromânilor, întocmai ca și al Romanilor, a fost și este astăzi toată ziua, *haina albă, albile*, cum spun Aromânii: *și mviscū tu albe* sau *și mviscū dlbile*, înseamnă la ei: «s'a îmbrăcat în haine naționale». Cei cari și-au păstrat acest port în Peninsula-Balcanică sunt numiți cu termenul de «Român», în traducere: *Vlah, Valah*, etc.

Când o parte însă dintre ei a început, din cine știe ce împrejurări, să schimbe acest port alb, să înlocuească de pildă *tîmbarea* sau *sarica* albă cu una neagră, această inovație a izbit numai decât pe ceilalți Aromâni sau străini, așa încât aceștia au început să-i distingă, numindu-i tocmai după acest amănunt deosebit al portului lor obișnuit.

Așa fiind, iată ce ne face să credem, că în adevăr o parte dintre Sărăcăciani și-au atras numele de «negri» dela preschimbarea sariceii albe într'una *neagră*.

Ei, în toată întinderea Macedoniei, în Pind, Tesalia și Grecia, se numesc de Aromâni numai Sărăcăciani, iar de Greci «*Vlahi*» și ca poreclă *Saracacanei* sau mai rar *Sar(a)cačanides* sau *Sar(a)cačani*, așa cum apar și în poeziile populare neogrecești, dar nici de cum *Caracaciani*.

Nici n'ar fi putut fi numiți astfel, căci, după părerea noastră, numirea de «negri», ce li se dă lor, pornește dela portul negru al *capei* sau *tîmbarei*, *capă* sau *tîmbare neagră*, pe care nu o poartă ei decât în timp de iarnă încontinuu și nu-i obișnuită decât de rătăcitorii Caracaciani de prin regiunile Bulgariei, Traciei, Serbiei și întâmplător și de prin regiunile arbăneșești.

Sărăcăciani din Macedonia, Pind, Tesalia și Grecia, nu obișnuiesc *capa* această decât întâmplător, chiar întâmplător în timpul iernei, știut fiind că climatul acestor regiuni iernatice este dulce, lipsit de asprime și deci un climat care nu necesită portul *capei* încontinuu ca să le dea aspectul negru și nici la toți Sărăcăciani, ca la cei rătăcitori, despre cari am vorbit mai sus.

Sărăcăciani din regiunile sudice ale Peninsulei Balcanice, dimpotrivă, strălucesc, atât în timpul verei cât și în timpul iernelor dulci, pline de soare și de farmec ale Tesaliei sau Lamiei, unde ierneză la olaltă cu ceilalți Aromâni păstori, prin portul lor ajustat perfect pe corp, curat și alb ca neaua, peste tot, dela cămașe până la sarică. Făcându-și în timpul verei ca și al iernei, colibele, acele minunate colibe sărcăcenești,

pe lângă stână sau strungă, numai pe timp de noapte deprind să-și folosească căpele și țimbările. Așa că n'au înfățișarea neagră.

Unde mai pui că *căpele* acestor Sărăcăciani sudici, de cele mai multe ori, nici nu sunt negre, ci mai mult albe? Mândri cum sunt ei, poate cei mai mândri din tot neamul românesc de pretutindeni, țin ca și *țimbările* lor să fie făcute de *căprină* de *capre flore*, ceea ce face ca și *căpele* să bată mai mult a alb. Pe când Sărăcăciani, porecliți negri, adică *Caracacianii*, rătăcind departe de locul lor de origine, departe de *lumea lor*, cum zic Aromânii în asemenea cazuri, au mai pierdut din mândria tradițională și din gustul estetic de a se îmbrăca frumos, după cum am avut prilej să constat însumi la *Caracacianii* din Serbia, regiunea Nișului; și apoi faptul că atât vara cât și iarna, petrec în regiuni mai friguroase sunt nevoiți să poarte mai des *țimbările* pentru cari nu aleg o *căprină* deosebită, ci de multe ori îmbracă chiar *tălăgane negre* de lână, așa zisele la Aromâni *mal'oate* sau *capoate*, cari se îmbracă pe talie și sunt de culoare neagră sau vânătă.

Cărăcăciani înseamnă deci *Sărăcăciani negri* și cuvântul pentru care au fost numiți *negri* a fost portul negru, ci nu vreo altă considerațiune.

Cât privește locuințele băstinașe ale acestor *Sărăcăciani*, de timpuri imemorabile au trebuit să fie Pindul, Tesalia și restul Greciei sudice. Numai admitând aceasta, ne putem explica desnaționalizarea lor din Aromâni în Greci. Ca să vorbească ei grecește, uitând cu totul limba lor și nepăstrând din românește decât cuvinte păstorești ca «*laia*», «*canuta*», «*bardza*», etc., arată că ei au trăit timp îndelungat în mijlocul elementului grecesc.

S'a petrecut cu ei cam ce s'a petrecut și cu *Garagunii*, adică cu Aromânii grecizați din Tesalia, al căror nume se derivă deasemenea dela cuvântul turcesc *cara* «negru» și aromânescul «guna», un «fel de haină neagră» obișnuită de aceștia, despre care pomenesc atâția și atâția scriitori români și străini, ca «*Un roumain du Pinde*» în «*Les valaques du Pinde*», Pouqueville. în *Voy d. l. Grèce*, etc. Iată ce ne spune un scriitor grec, Leonardu¹⁾.

«*Κατὰ τὸ μέσον τοῦ Νοεμβρίου μηνὸς ἔρχονται μὲ τὰς οἰκογενείας τῶν καὶ μὲ τὰ ποίμνιά οἱ καμπήσιοι, οἱ λεγόμενοι Γγαργαγοῦνιδες*

¹⁾ *Νεωτάτη τῆς Θεσσαλίας χωρογραφία ὑπὸ Ἰωάννου Ἀναστασίου Λεονάρδου* etc., Pesta, 1836, p. 8. Această scriere este însemnată pentru multe alte amănunte despre Tesalia. Aromânii sunt numiți de autor după vechea numire de *Μεγαλοβλάχαι* (p. 20).

εἰς τὴν μεγάλην κοιλάδα τοῦ Ποεινιοῦ ποταμοῦ διὰ τὰ προσμεινουν ἐνταῦθα τὴν ἐπιστροφὴν τῆς χαριτωμένης. Ἀνοίξεως. Οἷτοι οἱ νομάδες συνηθισμένοι ἀδιακόπως εἰς τὸ τὰ ζῶσιν εἰς τὸ ξάστερον σκεπασμένοι μὲ μαζορὴν γηδόγουναν, στένουν εἰς τὰς σκηνὰς των πάντοτε ὁμοίως ἀπὸ γυδόγουναν κατασκευασμένας ὑπὸ πρασινοφύλλας Βαλανιδιάς, ὅσον τὸ δυνατὸν πλησίον εἰς τοὺς ῥύακας καὶ δάσην.

Traducerea:

«Pe la mijlocul lunii lui Noemvrie vin, dimpreună cu familiile și turmele lor, câmpenii, așa numiții *Garaguni*, în valea cea mare (întinsă) a râului Sulumbrie, casă aștepte aci sosirea plăcutei primăveri. Acești nomazi, deprinși neîntrerupt ca să trăească sub cerul liber acoperiți cu *guna lor neagră* de *căprina* (păr de capră), își așează corturile lor, totdeauna făcute deasemenea de *gune* de păr de capre, sub înverziții stejari de ghindă și cât mai posibil în apropierea râurilor și pădurilor».

Din acești Cărcăciani, originari din regiunea Albaniei, frați cu *Gărăgunii* și *Sărcăcianii* din Pind și Tesalia, grecizați, ca și *Gărăgunii*, prin viața seculară dusă în mijlocul poporului grecesc, cred că se trag Arbănașii din Bulgaria, despre cari am vorbit mai sus.

GREC

Tot așa de interesant ca Arbinès cred că este și numirea ce dau Aromânii Grecilor. Acestora le zic Aromânii: *Grec*, plur. *Grefi*, feminin *Greacă*, plur. *Greațe*.

Numirea este interesantă pentru caracterizarea raporturilor dintre Aromâni și Greci, ca una care înfățișează, ca și *Arbinès*, din literă în literă, potrivit legilor de prefacere ale limbii noastre, pe latinescul *Graecus*. Altfel, dacă ar fi derivat din neogrecescă ar fi sunat *γrec* cu sunetul gutural ce-l are *g*¹⁾ în grecește, sau *gărcu*, *gârcu*, de ar fi împrumutat din vreo limba slavă. Se pare, din contră, că Slavii balcanici îl au dela Românii sudici, după cum am arătat mai sus (pag. 2, p. 5).

Se știe că Grecii și-au pierdut denumirea de «Grec» și de «Elin», numindu-se numai «Romei», adică «Romani», dela *Ῥωμαῖος* = *Romaῖos* (ce-tește *Roméos*), devenit în neogrecescă *Româi*, *Româós*, plural *Româi*. Aceasta-i cert. Numirea de *Elin* este nouă la Gréci și-i datorită cărturarilor lor. Nicăiri nu o veți întâlni în poezia lor poporană sau în întreaga lor literatură orală.

¹⁾ Litera a treia a alfabetului grecesc.

În toată literatura greacă poporană scrisă și nescrisă și în mare parte din literatura lor cultă ¹⁾, denumirea cu care sunt desemnați actualii Elini este, după cum am spus, *Romnós*. Sub «*Elin*» la Grecii moderni, ca și la Aromânii din Epir și Tesalia, se înțelege ceea ce la Daco-Români se cunoaște sub numele de *Jidovi*, adică «uriasi» sau «păgâni». Așa ne spune G. N. Politis în *Paradosis* II, pag. 1225: *Ellin* înseamnă «ethnicos», «paganos», adică: *págân* și cu această însemnare era cunoscut «Ellin» și în vremea Bizantinilor.

Cu toate acestea, cu toate că Grecii și-au zis *Romnós*, *Romni*, Aromânii i-au numit în trecut întotdeauna, îi numesc și acum numai *Grec*, pl. *Greți*. Iar când le vorbesc în limba lor în grecește, deși ei se numesc *Romni*, Aromânii le zic *Grechi*: *isis i Grechi* (= voi Grecii) și mai rar *isis i Romni* (= voi Romeii, = Romanii).

Concluzia firească din aceasta este că Aromânii au trăit în atingere de aproape cu Grecii, tot așa de aproape ca și cu Albanezii, și așa, după cum e firesc și potrivit împrejurărilor istorice, după părerea noastră, întrucât masa Aromânilor era întinsă și răspândită și printre Albanezi și printre Greci, ca și în toată Peninsula Balcanică.

Prin Aromâni cunosc Slavii pe Greci, cum reiese din numirea de Grk (gărčin), după uzul roman.

SÎRBU, SĂRBU

Tot vechiu apare și numele de *SÎRBU* (sau *SĂRBU*) în limba aromânească. Pluralul dela *Sîrbu* face *Sîrg'i*, cu prefacerea lui *b* în *g'* (ghi), ca în cuvintele băstinașe aromânești din latină: *albu*, pl. *al'gi*; iar femininul sună *Sîrbă*, pl. *Sîrbe*, ca albă, pl. *albe*. Cuvântul are în orice caz vechimea cuvintelor slave intrate în Aromâna, după despărțirea dialectelor. Cfr. *slab*, *slag'i*. Altfel, dacă *Sîrbu* n'ar fi fost vechiu, s'ar fi introdus în Aromâna tot prin limba greacă și ar fi sunat *Sêrvu*. Că nu-i din timpul formațiunii limbii românești, arată neprefacerea lui *s* în *ș*.

Numai țara locuită de Sârbi arată o formațiune mai nouă. Se zice *Sîrbie*, ci nu *Sîrg'ie*, cum ar fi trebuit, dacă ar fi fost vechiu. Aceasta de bună samă pentru faptul că Serbia nu datează ca stat decât din sec. al XIX-lea. Vechiul stat sârbesc fiind desființat și, odată cu dispariția sa, a dispărut și termenul.

¹⁾ Așa, deja prin sec. al 18-lea; iată ce ne spune Daniil Grigorie, în *Geografia sa*, Viena 1791, pag. 142: «*Ρωμαίοι*»: *Οἱ τωρινοὶ Ἕλληνες ὀνομάζονται καταχρηστικότερον Ρωμαίοι*, pe românește: Elenii de astăzi se numesc în mod corupt, comun Romeii, adică: «Romani».

Concluzia firească din păstrarea numelui acesta etnic în aromâna, după regulile de prefacere ale limbii noastre, este, că Aromânii au trăit și în vecinătatea Sârbilor.

Să fie oare adevărate, pentru o parte dintre Aromâni cel puțin, cuvintele lui Kekaumenos, care atribue Românilor din Epir, Macedonia și Elada, ca loc de origine, locurile ocupate în secolul al X-lea de Sârbi, și despre care ne spune:

«*Acești Vlahi sunt însă așa numiții Daci și Beși. Ei locuiau mai întâiu lângă fluviul Dunării și a (l) Savei, unde locuesc acum Sârbii*¹⁾»?

Lucrul n'ar fi imposibil, dacă ținem seamă că mulți vor fi fost Românii cari se vor fi coborât spre Sud de prin regiunile dunărene în munții Pindului, mai ales în sec. al X-lea, când, după părerea noastră, raporturile dintre Românii nordici și cei sudici erau intense

Dacă acești Români nu au lăsat dovezi de limbă în graiul aromânesc cu ceva caracteristic Daciei, este că, pe vremea aceia, deosebiri dialectale apreciable între cei dela nord și dela sud nici nu vor fi fost.

TURCU

Tot vechiu este în Aromâna și *Turcu*, pl. *Turți*, femininul *Turcă*, pl. *Turțe*.

Aceasta arată că Aromânii au făcut cunoștință cu Turcii de mult, de când apar în Peninsula Balcanică, pomeniți de cronicarii greci sub numele de Agari, Avari, etc.

Dacă s'ar fi introdus de curând, din limba neogrească, ar fi sunat femininul *Turchisă*, ca în grecește, ceea ce nu se constată.

Numele de *Turchie* ce-l dau Aromânii statului turcesc, în loc de Turție, cum ar fi trebuit, departe de a infirmă vechimea termenului turc în graiul aromânesc, dimpotrivă, o confirmă.

Turcu și *Turcă* trebuie să se fi introdus de mult în limba aromânească anume într'un timp, când nu există statul turcesc. Iar când acesta ia ființă în Balcani, relativ târziu, este denumit cu un termen împrumutat din neogreacă, cu cuvântul *Turchie*, pentru că, întinzându-se stăpânirea turcescă peste toată Peninsula Balcanică, Grecii încep să joace un rol însemnat în acest Stat necreștinesc, prin quasi monopolizarea răspândirii culturii printre creștini prin școală și biserică, făcută numai în limba grecească. Așa că toți termenii administrativi, judiciari, etc. care

¹⁾ Apud Xenopol, *Istor. Rom. II* ², pag. 142-143.

pătrund la popoarele creștine negrecești, dacă nu sunt turcești, sunt grecești. Așa s'a întâmplat și cu cuvântul *Turchie* la Aromâni. De l-ar fi înlocuit pe *Turchie* cu turcescul: *Osman-deoleti* sau *huriet* ar fi sunat prea barbar.

VURGAR

Este ciudat că tocmai Bulgarii sunt numiți de Aromâni cu un termen nedatorit desvoltării firești a limbii lor, ci cu un cuvânt împrumutat din limba neogreacă, cu totul contrariu de ce am constatat relativ la Arbines și Grec.

De unde ne-am fi așteptat să avem aromânește: *Bulgăr*¹⁾ ca în daco-româna (sau *Bălgăr*, *Bălgăr*, *Bălgăr* din slavon. *Bălgăr*), avem *Vúrȳar*²⁾ sau *Vúrgăr* și *Vărgăr* (cu guturalul «g») în dialectul moloviștenilor și gopeșenilor, cari nu au în graiul lor sunetele grecești *gama*, *thita* și *dhelta*, ca restul Aromânilor, în cuvintele împrumutate din grecește, cu aceste sunete.

Pluralul este *Vúrgari*, *Vúrgări*, (respectiv: *Vúrȳari*, *Vărgări*), iar femininul: *Vúrgară* și *Vărgară* (respectiv: *Vúrȳară*, *Vă'rgără*). Este cu atât mai ciudat aceasta cu cât Aromânii, cum știm din istorie, au trăit împreună cu Bulgarii și au alcătuit împreună imperiul româno-bulgar.

Lipsa însă a unui termen aromânesc pentru desemnarea Bulgarilor ne face să deducem, că Aromânii, cari au constituit imperiul româno-bulgar, n'au fost Aromânii din Epîr, Tesalia și Macedonia, ci alți Români, cei din munții Emului, astăzi dispăruți, fie că s'au bulgarizat, fie că s'au retras spre nord la frații lor din Dacia. Acești Români dispăruți vor fi fost și cei cari făceau legătura între Românii dela nord cu cei dela sud și cărora se va fi datorit în mare parte întreținerea unității limbii noastre.

Altfel ar fi fost cu neputință să nu existe în limba Aromânilor un termen *quasi* național pentru desemnarea Bulgarilor, chiar dacă am admite, că, după căderea acestui imperiu, Aromânii s'au despărțit și au trăit deosebit de Bulgari. Ori cât ar fi fost despărțiți, numele eră să trăiască în graiul aromânesc, întru cât legăturile cu Bulgarii, sau știință despre ei,

¹⁾ Forma *Bulgară*, dată de d-l G. Weigand, în *Aromuna*, II, pag. 266, este suspectă, ca și unele expresiuni din acea poveste. Se pare că sorgintea de unde a cules basmul d-l Weigand cunoștea și dialectul daco-român, așa că *Bulgară* este un daco-românism.

²⁾ «g» se rostește întocmai ca litera a treia a alfabetului grecesc, așa zisa *gama*: γ.

nu-i admis că au încetat vreodată cu desăvârșire și prin urmare numele, în asemenea caz, n'ar fi dispărut, ca să fie înlocuit cu unul împrumutat dela Greci.

Este de admis deci că Aromânii Pindului i-au cunoscut pe Bulgari prin Greci.

Chiar toponimia de origine slavă a Pindului și Tesaliei nu răstoarnă această părere. Aci Slavii cu cari au venit în atingere Aromânii, după toată probabilitatea, n'au fost Slavii de mai târziu cu cari s'au amestecat Bulgarii sau Sârbii de pe timpul invaziunii în aceste ținuturi, ci vechii Slavi, cari au invadat Peninsula-Balcanică, ajungând până în Pelopones și cari astăzi sunt cu totul dispăruți, fiind desnaționalizați de elementul grecesc sau aromânesc.

Acești Slavi, după cum arată toponimia Pindului, au venit peste Aromâni, cum eră și firesc, aceștia stăruind aci din timpuri imemorabile. Așa o numire ca *Laista* (*Laișta*), nu-i decât slavizarea numelui aromânesc *Lacă*¹⁾ (= *Lac* = lat. *lacus*), trecând prin formele *Lak'ișta* > *Laișta*, cum se pronunță azi de neogreci numele comunei aromânești *Lacă* (Pind). Tot așa din aromânescul *Aminciu*, derivat dela numele de persoană *Minciu* cu contopirea prepoziției *a* (ad = fr. à²⁾), Slavii au făcut *Mețova*, prin tratarea lui *en, în*, ca în cuvintele slave. Un alt exemplu și mai doveditor în această privință este numele satului aromânesc *Armata*, auzit la Greci sub forma slavizată de *Armatovon*. *Armata* a fost oraș însemnat roman și în Moesia inferioară. Romanitatea acestui nume, deci, nu suferă îndoială. Aceasta ne arată deasemenea vechimea contactului Slavilor cu Aromânii în aceste țări.

Multe din toponimicele aromânești din Pind și Tesalia au două numiri. Primul uzitat de Aromâni, mai totdeauna de origine latină, în orice caz românesc, celălalt de neogreci, mai totdeauna de origine slavă și rar de origine grecească. Transmiterea formei slave prin neogreci, nu știu, dacă nu ne îndreptățește să conchidem despre rolul oficial, rol de stat ce vor fi jucat Slavii la venirea lor aci, cari apoi în această calitate au reușit să transmită numirile acestea oficiale limbii grecești atunci când Grecii au luat locul Slavilor, deci și limbii slave, după ce rolul de stăpânitori al acestora a încetat, poate odată cu desnaționalizarea lor în masa grecească.

¹⁾ Am arătat în revista *Dunărea* I. pag. 33, cum numele de localități și persoane la Aromâni se termină și în *a* în loc de *u*: *Todu* și *Toda*; *Costu* și *Costa*.

²⁾ Cfr. Arhiva.

Formele românești slavizate arată deci, după părerea noastră, venirea unei populațiuni slave peste Români. Menținerea formelor românești în gura Aromânilor arată stăruința neîntreruptă a acestora acî și după venirea Slavilor.

Numiri de localități desemnând Slavi, dar având forme curat românești, cfr. *Șcl'ineasa*, etc., confirmă părerea de mai sus a stăruinței Aromânilor în această parte a Peninsulei Balcanice. O asemenea numire dată de Români unei populațiuni slave, așezată printre ei, arată de sigur, că Slavii aceștia, cînd se așează aici, găsesc Români. Așă e *Șcl'ineasa* despre care vorbim mai jos.

ȘCL'AU

Am văzut mai sus că pentru Bulgari n'au Aromânii un termen băștinaș de numire, ci pe unul împrumutat din limba neogrecescă, unul pe care l'am putea numi nou.

Termenul băștinaș, însă, pentru desemnarea Slavilor cu cari Aromânii au venit în atingere, cînd Slavii erau încă neamestecați cu Bulgarii de mai târziu care le-au schimbat numele din Slavi în Bulgari, acest termen băștinaș l-au avut în trecut și-l păstrează și azi toată ziua Aromânii.

Este cuvîntul *Șcl'au*, dr. *Șcheiu*.

În adevăr, atît Aromânii, cît și Daco-Românii au trebuit să numiască pe Slavi, dela venirea lor în atingere cu ei, adică din epoca de formațiune a limbii românești, *Șcl'au*, dr. *Scheiu*, numire derivată din latinescul *sclavus*.

Acest termen, în prefacerile sale fonetice, urmează normele cuvintelor românești de origine latinească. Din *sclavus*, potrivit legilor fonetice românești, trebuia să rezulte, în mod cît se poate de regulat aromânescul *Șcl'au* (*Șcl'aŭ*), dr. *scheiu*.

Termenii aceștia sunt populari în română.

La Aromâni mai este și cuvîntul «a *sclăia*», un joc copilăresc «de-a robii», influențat sub forma aceasta de cuvîntul aromânesc *sclav*¹⁾.

La Daco-Români *Șchei* se numesc o parte din locuitorii, astăzi Români, ai Brașovului. Termenul îl întîmpinăm deasemenea în scrierile vechi (Moxa)²⁾ precumși în literatura noastră populară, atît sub forma de *Șcheiu* cît și sub cea de *Șchiaiu*, *Șchiai*³⁾ și pe care greșit îl socotesc unii scriitori, că se datorește Albaneșilor.

¹⁾ Papahagi Per., *Din literatura populară a Aromânilor*, I, pag. 103.

²⁾ B. P. Hașdeu, *Cuvinte den Bctrâni*, I, pag. 402.

³⁾ Bibicescu I., *Poezii populare din Transilvania*, București 1893 pag. 14, 210.

Sub forma de *Scl'au*, cu înțelesul de «sclav», «rob», cuvântul ni-i dat și de G. Weigand în scrierea sa «Die Aromunen», II, pag. 164: «*Ți ursești di la noi, noi him oamiñi scl'ai a tăi*»? = Ce poștești dela noi, noi suntem oameni robi, servi ai tăi?

Un alt cuvânt care vine să confirme cele spuse mai sus cu privire la *scl'au*, anume cu privire la existența unui termen vechiu în graiul românesc pentru desemnarea Slavilor, este următorul:

ȘCL'INEASA

Ca și Grec și Arbinès, tot așa trebuiește considerat și cuvântul *Șcl'ineasa*, ca unul din numirile etnice cele mai vechi, cu care Aromânii au numit pe Slavii din Peninsula Balcanică, înainte de a-i numi Sârbi și Bulgari.

Șcl'ineasa este un sat românesc pe lângă Hăliche, cam două ceasuri și jumătate depărtate, pe muntele *Ciucarelu*¹⁾, cu 200 familii aromânești.

Șcl'ineasa presupune existența unei forme *Șcl'inès*, derivat dela *Sclavinensis*, întocmai după cum *Arbinès* s'a format dela *Albanensis*, după cum *mes* s'a format dela *mensis*. Dela acest *Șcl'inès* s'a format apoi femininul: *Șcl'ineasa*, ca și *Arbineasă* (Albanezoaică) de la *Arbinès*.

Constatarea acestei numiri de localitate în regiunea Pindului, după părerea noastră, este de mare însemnătate, pentru că ea arată, că altădată, în trecutul depărtat, elementul slav cu care Românii sudici fac întâiu cunoștință, nu sunt Bulgarii, ci adevărații Slavi, cei cari vin în Europa cu mult înaintea Bulgarilor și înainte de slavizarea acestora.

În favoarea acestei păreri, vine și faptul că acest nume, în prefacerea sunetelor sale, este supus în totul legilor fonetice românești pentru cuvintele moștenite din latina, întocmai ca și *scl'au*. Așa avem trecerea grupului *scla* în *scl'i*, ca în *scl'imurare* (Haliche: *scl'imurare*) și prefacerea grupului *-ensis* în *es*, ca în *mensis* > *mes*, *Albanensis* > *Arbines*; *Tsienensis* > **Cirnès*, pl. *Cirneși*, și cu căderea intervocalului *-v-*, ca în *caballus* > *cal*; *seu* din *sevum*²⁾ etc.

¹⁾ Foneticește: Cûcarêlu.

²⁾ După cum vedem, etimologia cuvântului *Șcl'ineasa*, despre care d-l Weigand spune în: *Die arom. Ortsnamen in Pindusgebiete*, pag. 60-64 și 170-180, că nu se poate pronunța asupra originii; ca și recesentul său Th. Capidan în *Dacoromania*. I, pag. . . ., este dintre cele mai sigure.

ČIRNEȘI

Socotesc că aci-i locul a vorbi și despre numirea de localitate *Čirneși*, o numire străveche, cu desvoltări fonetice românești identice cuvintelor moștenite din latina, și care vorbește despre contopirea elementelor roman cu cel trac în renumitul Pind. Și fiindcă acest nume a fost tratat în revista noastră «Dunărea», I, No. 9-12, pag. 203—205, (Siliștra, 1924) reproducem aci cele spuse acolo.

«*Čirneși* este un sat aromânesc în Zagorea de sud sau în districtul zis *Vldhia Veac'l'e*, pe grecește: *Palio-Vlahia*, cu circa 200 de case și cu vreo 1700 de locuitori.

Pentru Aromânii din Pind, acest sat are însemnătatea că aci a petrecut viteazul Fezu-Dirvenaga ultima seară, când, sfătuit de celnicii aromâni ca să nu se ciocnească cu nu mai puținii viteji *căpitani*¹⁾ aromâni, strânși la Băiasa și petrecând, n'a vrut să asculte, ci s'a năpustit asupra lor la 1881, spre a-și găsi sfârșitul, un sfârșit, de altfel, eroic. (Vezi: revista *Peninsula Balcanică*, Buc. 1925, pag. 50—55 mai amănunțit despre Fezu-Dirvenaga).

După părerea mea satul *Čirneși* (vechiu *Cerneși*) este unul dintre cele mai vechi în Pind, ca și *Băiasa*, *Șeș'l'i* și ca multe altele dintre acest legendar Pind, locuit neîntrerupt de elementul românesc dela așezarea noastră străveche, datând de vreo trei veacuri înainte de Christ.

Ca și *Arbinés*, pl. *Arbinési* dela Albanensis, ca și *Șcl'ineasa* dela Sclavinensis, tot așa și *Čirneși* derivă dela *Tsiernensis*, numire, fără îndoială, traco-dacă, dela *Tsierna*, atestată din vechime pentru Dacia-Traiană.

În opera învățatului arheolog Gr. Tocilescu, *Monumente*²⁾, pag. 201, găsim într-o înscripție datată dela 157 d. Chr., *Tsiernensis*, derivat dela *Tsierna*, numele vechiu al orașului Orșova-Veche de astăzi.

Din *Tsiernensis* rezultă regulat în Aromâna numele de localitate *Čirneși*, întrebuițat la plural (din singularul **Čirnes*) ca multe toronimice în Aromâna, cum ar fi Mavrași (l'i), Arbineș(l'i), Filk'i(l'i) (= Filippi), Pînar(l'i), Sirin(l'i), Șeș(l'i), Cuțur(l'i) și altele, articulate sau nearticulate.

În ce privește păstrarea lui č din *Čirneși*, în loc de ț, cum ne-am fi așteptat în Aromâna, avem acelaș fenomen fonetic regulat ca în *činușe*, *čireășe*, *či(r)șire* (= cerșire), *Șeaciște* (tratată în *Dunărea*, I, pag. 201 —

¹⁾ Șefi de haiduci.

²⁾ Gr. Tocilescu, *Monumentele epigrafice și sculpturale ale muzeului național din București*, București 1908.

203), în care, din pricina următorului sunet șuerător ș, s'a păstrat și caracterul palatal al lui ț, fapt care vorbește deasemenea despre vechimea cuvântului aromânesc.

Fără îndoială că avem a face cu un cuvânt traco-dac, cum arată păstrarea aceluiaș cuvânt în daco-românul *Cerna*, numele râului din regiunea vechiului *Tsierna*, apoi *Cerneți*, etc.

Părerea că ar putea fi dintr'o formă slavă cu rădăcina *țarnu*, *țarna* «negru», trebuie exclusă pentru Aromâna, căci, într'un asemenea caz, ar fi sunat aromânește curat *Țărneși*, neavând niciun alt exemplu în care slavul ț să devină aromânește ț, chiar în condițiunile arătate mai sus. Aromânii au dealtfel cuvinte în cari vine și sl. *țarnu*, așa e *Țarna*, numele râului *Țărnareca*, care curge pe câmpia *Bitulei*, și altele.

Credem, deci, că *Cirneși*, nelămurit de d-l G. Weigand, în *Iahresbericht* etc. XXI-XXII, 1919, pag. 62 (No. 70), este clarificat. *Cirneși*, în loc de *Cerneși*, este regulat la Aromâni, în limba cărora orice *e* neîntonat devine *i*. Greșit deci este redat de d-l Weigand la locul citat sub forma de *Cerneși*.

Eși din *Cirneși*, după cum vede oricine, nu-i sufixul bulgăresc (!) *eș*, cum crede d-l Weigand, ci-i forma plurală dela *Cirnēs*, rezultată din terminațiunea singulară *es*, ca pl. *meși* din *mes*, ca pl. *Arbinēși* din *Arbinēs*, ca *Șeși* din *Șes*, etc.

FRÎNCU

Și cuvântul *Frîncu*, după cum vom vedea, este important. Sub *Frîncu* Aromânii înțeleg în genere pe Francezi și apoi pe toți apusenii, pe care-i confundă cu Francezii. Orice *european*, pentru Aromâni este *Frîncu*. Cam acelaș lucru ce să înțalege la Daco-Români prin termenul de «*Neamț*». Iar *frîntescu* și *frîncu* (ca adj.) are aceleași accepțiuni cași «*nemțesc*» la Daco-Români. Arom.: *poartă frîntească*, înseamnă tot atât ca daco-rom. «poartă haine frâncești, nemțești, europenești; ar. *strâne frîntești* = «haine frâncești, nemțești, europenești»; ar. *lucru frîntescu* = «lucru europeanesc, înțelepțesc»; arom. *minte frîntescă* = «minte subțire, deșteaptă plii.ă de înțelepciune», etc.

Din înțelesul de «francez» și de rolul deosebit jucat de Francezi în Turcia, unde se bucurau de o considerabilă influență, *Frîncu* mai are la Aromâni și senzul de «om cu influență», «cu trecere mare», «cu putere». Din acest înțeles din urmă s'a dezvoltat și cel de «netemător», «grozav», «strașnic», înțelesul de om care se supără grozav; așa expresiunea:

s-feațe frîncu sau *frîncu s-feațe*, se întrebuințează ca să arate că cineva s'a supărat grozav de mult.

Frîncu ardu s-feațe = s'a mâniat grozav de mult; s'a supărat foc!

Vechimea cuvântului în Aromâna nu poate fi câtuș de puțin pusă la îndoială, după cum arată prefațarea lui *an* în *în*: *frîncu* dela *francus*.

Dacă ar fi intrat de curând sau prin vreuna din limbile balcanice, prin limba grecească de pildă, am fi avut *francu* sau *frangu*, în neogrecescă zicându-se *frángos*. Nici din franțuzește direct nu putem admite; am fi avut *franțéz* sau *franțúz*; și nici din vreuna din limbile slavice: am fi avut *frêncu*, *frug*. (vechiu sârbesc este: *Frug*, pl. *Fruzi*).

Faptul că-l găsim și în daco-româna sub forma de *Frânc*, cum rezultă din literatura poporană ¹⁾ și din mărturisirile cronicarilor, unde-l găsim cu sensul de «european de rasă romanică», ne face să înclinăm a crede că *Frânc* este introdus în Româna înainte de despărțirea lor în Aromâni și Daco-Români, înainte de despărțirea dialectelor, în orice caz, între sec. al IX-lea și al XII-lea.

Pe când din latina medievală în Daco-Româna s'a păstrat și *Frîncie*, în Aromâna s'a înlocuit cu *Frînghie*, după neogrecescul *Franghiă*, sau prin *Talie* (ngr. *Tallia*) = Gallia.

Se aude *Frînție* numai pe la Aromânii Asprupotamiți. Așa la Mălă-cași am auzit, spunându-mi-se, că dela dâșii sunt unii care negustoresc «*fac prîmăiăle pîn tu Frînție*» (fac negustorie până în Franța).

Numele de *yal*, și *Tălie* ce le dă unii cărturari Aromâni, care trec prin școlile grecești, nu-i uzitat în popor și derivă dela ngr. *Tállōs*, *Tállia*.

E foarte posibil că ceea ce a contribuit la lățirea acestui cuvânt printre Aromâni să fi fost și rolul jucat de cruciați în Orient. Aceștia în cântecele populare ale popoarelor balcanice sunt pomeniți întotdeauna ca *frînci*.

V'IFTU

Țigani, sunt numiți de Aromâni: *V'iftu*, pl. *V'ifti*, fem. *V'iftă*, pl. *V'ifte*. Unii din Aromâni, cum sunt Fărșeroții, Gopișenii și alții, pronunță *g'iftu*, în loc de *V'iftu*.

¹⁾ De trei zile 'n târg
A fată de Frînc,
Mică rusculiță,
Albă la pieleță,
Frumoasă feteță,

Strigă, bătăta,
Cine s'o află
Pe ea să mi-o ia?
Nime nu s'află,
Nu s'adăvăra.

(Gândirea II, 1923, pag. 710: *Românii dintre Vidin și Timoc* de Em. Bucuță).

La Vlaho-Clisura se zice: *véviftu*, fem. *véviftă*, (țigani, țigancă).

Toate aceste numiri aromânești se derivă dela ngr. *Γύφτος* (citește: *viftos*). Numirea de *véviftu* se derivă, contrar celor spuse de noi (în *Noua Revistă Română*, Anul 1912, pag. 12.) tot din ngr. și anume din forma **Εγυπτος* (citește: **éviptos*) cu rostirea dură a primei silabe; deci *véviftu* este rezultatul influenței limbei grecești culte, ceea ce rezultă și din păstrarea accentului pe antipenultima. Vlaho-Clisurenii, fiind cei mai mulți descendenți ai Românilor din regiunea Moscopolei, care înfloresc în trecut prin școlile sale, în care limba greacă veche se învăța cu osebire în *Néa *Ακαδημία*, înrăurirea grecească s'a exercitat asupra lor mai mult prin cultură, ca unii cari nu erau deloc în contact cu element grecesc. Este deci firesc ca și termenul de *véviftu* să fie datorit unei asemenea înrăuriri culturale.

Ca important fenomen fonetic reținem trecerea grupului consonantic *pt* în *ft*, întâmplat în epoca venirii Țiganilor în Europa, cu toate că acesta ar putea fi și un împrumut de-a gata din neogrecescul, *γύφτος*, din *γύπιος*, prefacerea fonetică amintită întâmpinându-ne și în neogreaca.

CURBET, CARASOV'IFTU, etc.

Alte numiri pentru Țigani sunt cele următoare: *Curbét*, feminin *Curbetă*, pl. *Curbêți*, *Curbete*.

Acest nume se dă Țiganilor lăeți, nomazi, cari cutreeră satele, vânzând diferite obiecte făcute de ei.

Cuvântul se derivă din turcescul *curbét*, *gurbét*. Cu înțelesul din Aromâna îl întâlnim în l. sârbească: *gurbét*, *gurbetăș*, *gurbetîn*, fem. *gurbetka* «nomadischer Zigeuner» și în limba albaneză tot așa (Cfr. G. Meyer, *Albanesiches Wtb.* pag. 215).

Carasóviftu, -ă, «țigan negru», din turcescul *carâ* «negru» și *viftu*, prin ngr. *καρσόγυφτος*.

Čengèné, fără femenin, din turc. *čeng'enè* «țigan». Acesta-i derivat, bine înțeles din gr. **Αθίγγαρος*, de unde se formează dr. *Țigán*, cu accentul cobo'rit, spre deosebirea bulgărescului *Țigane*, care-și păstrează accentul ca în grecește. Este curios că în neogrecește un derivat dela **Αθίγγαρος* nu există astăzi, având și grecii tot pe *γύφτος* pentru desemnarea Țiganilor. În Aromâna o formă dela **Αθίγγαρος* nu ne întâmpină decât în nume proprii de familii, ceea ce arată că ar fi existat odată. Așa întâmpinăm forma *Țingând* și *Țingără*, *Țingră*. Rotacizarea

arată că forma din urmă se datorește, poate, influenței dialectului albanezesc tosc. Nu știm însă dacă cuvântul este curent în albaneza.

Alte numiri date de Aromâni Țiganilor, după îndeletnicirea sau locul lor de origine, sunt: *Fusări* și *Ursări*, celor cari se ocupă cu vânzarea de fuse, linguri, etc. și celor care joacă urșii. *Țirăpînă* (pl.) (= cere-pâne) se zice Țiganilor care vin din România și vorbesc dialectul daco-românesc.

UVRÈU

Pe Ebrei Aromânul îi numește: *Uvrèu*, pl. *Uvrèt*, feminin: *Uvreăuă*, pl. *Uvreal*, identic cu daco-românul: *Ovreiu*.

Și numele acesta arată, în parte, o formațiune aromânesacă. Regulat, dela *Hebraeus*, gr. *Hevraiós*, trebuia să rezulte aromânește *Ibrèu* sau *Ivrèu*. Forma cu *u*: *Uvrèu* se datorește, după părerea noastră, înrăuririi limbii neogrecești, unde constatăm prefacerea lui *e* dela începutul cuvântului în *o*. Așa de ex.: *ohtrós*, pentru *ehtrós* (= dușman); *ómorfos*, pentru *émorfos* (= frumos); *ormineia*, pentru *ermineia*, deci și *Ovriós* pentru *Evréos*. Din *Ovrèu*, potrivit regulii fonetice aromânești, care cere prefacerea ori cărui *o* neaccentuat în *u*, a rezultat *Uvreu*. Dar după cum arată femininul *Uvreauă*, pl. *Uvreal*, după analogia lui *greauă*, *greale*, *arauă*, *arale* etc., înrăurirea limbii grecești n'a fost desăvârșită. Am fi avut *ovreisd* în cazul din urmă din neogrecescul *ovreisa* sau *uvreasă*, prin analogie cu *prifteasă*, etc.

Evreii, datorită religiei, au trebuit să fie cunoscuți de Aromâni întotdeauna.

LĂȚIN

Prin *Lătin* numesc Aromânii pe locuitorii catolici, cari veniau altă dată deprin Albania, cei mai mulți din regiunea Scutari, pe la *Slămărie* 15/28 August — 1/13 Septembrie, ca să strângă *cumățile*, *tălăganile*, din cari se făceau scurteicile albanezești și mantalele negre, numite de Aromâni tot: *tălăgane*.

Putem afirma cu oarecare siguranță că este aceeași denumire ce se da, în Evul Mediu, pe tot cuprinsul apusan al Peninsulei Balcanice, clasei diriguitoare romane de pe țărmul maritim al Adriaticei, despre care nu odată se menționează în documente.

De bună seama că această numire nu-i nouă, ci se ridică până la raporturile ce-au trebuit să existe în trecut, între Aromânii Pindului și ai

Albaniei, cu locuitorii de prin regiunile maritime apusene ale Peninsulei Balcanice, printre cari nu puțini vor fi fost Români

Apoi expresiunea:

Țe lătin ă-ești?

Cu înțelesul de necredincios, păgân, de altă credință decât cea românească, să nu arate oare asperitățile trecutului dintre Românii Pin-dului și Romanii albano-dalmațieni?

Lătin în cazul din urmă este sinonim cu *papistân* (papistaș), adept al lui Papa dela Roma, catolic, cărui termen, preoții greci, reprezentanți ai ortodoxismului, au contribuit să-i dea un înțeles cât mai rău, prin punerea pe socoteala catolicismului a tot felul de lucruri nepermise.

Tot epitetul de *Lătin*, *Lătinăciū* se dă copilașilor mici, când plâng și tipă, când sunt răi.

ARAP

Prin *Arăp* Aromânii numesc pe Negri.

Expresiunile: *Easte arăp*, *s-feațe arăp*, etc. înseamnă «Este negru; s'a făcut negru». Există și jurământ: *Arapu s-mi vedzi, cara s-nu ți-o-adăr!* «Negru să mă vezi, dacă nu ți-o face-o!» Sau: *Arăp mi fac (cara s-nu mi fîn di zbor; — cara s-nu stau pri zbor*, etc.) «Negru mă fac (de nu mă voiu țineă de vorbă, de nu m'oiu țineă de cuvânt, etc). Adică: «să fiu de răs, de rușine», de...

Arăk'i suntu oămînl'i lăi «Negri sunt oamenii negri», spun ei.

După cum arată femininul *Arapsă*, care este un împrumut dela ngr. ᾿Αῤ᾽α(ι)σα, *arăp* vine din ngr. ᾿Αῤ᾽αῖς «negru». Numai pe alocurea se zice *arăpeasă*, după analogia lui prifteasă; în Epir însă se aude numai forma *arapsă*.

Există și nume de localități *Arăp* în Epir.

Prin *Arăpie*, format dela *Arap*, după ᾿Αῤ᾽αῖα, Turkie, etc., Aromânii își închipuesc o țară îndepărtată undevă și locuită numai de negri, dar care nu știu unde-i așezată. Știu să spună numai, că-i departe, că-i spre sud sau răsărit, dar că trebuie să fie pe la marginea pământului, undeva, unde nimeni n'a fost și unde nimeni nu se poate duce.

Dacă întreabă copilașii pe părinții lor, unde au fost înainte de a veni pe lume, li se spune, printre altele, că au fost *to-Arăpie*, adică în țara necunoscută și neștiută de nimeni, în țara plină de «întunecime».

ALTE NUMIRI DE POPOARE

Aromânii, ca unii cari s'au dedat de cu vreme în unele regiuni obi-
ceiului înstrăinării și ca popor păstoresc și cărăvănăresc ¹⁾, au trebuit
să cunoască de aproape, nu numai popoarele cu cari au conviețuit sau
cari, ca Frâncii, au venit la ei cu prilejul cruciatelor sau ca popor de ex-
pansiune în Orient, ci și alte popoare vecine sau mai depărtate.

Printre aceste popoare numim pe cele următoarele, ca unele cu care
Aromânii au avut raporturi mai strânse:

ARUȘI

Rușii, numiți *Arûs*, pl. *Arûșî*, fem. *Arusă*, pl. *Aruse*. Numirea de
Aroși ce li se mai dă este mai mult în sens figurat. Aroși, spun ei când
vorbesc între dâșii și nu vor să fie înțeleși de străini, așa după cum vor-
bind de Greci, le spun *Limă-supfire*, vorbind de Bulgari, le spun *Groși*,
Zdanganî, etc.

Aceștia au devenit cunoscuți în Peninsula Balcanică mai mult și din
războaiele lor cu Turcii. Cum eră firesc, Rușii, ca creștii, erau priviți
de ortodoxii supuși Turcilor, ca niște adevărați liberatori.

Țara lor este numită *Arusie* și într'însa și-au găsit refugiu mulți Aro-
mâni din Pind, îndeletnicindu-se cu comerțul. Aci și-a rusificat numele
cel mai mare binefăcător al Greciei, *Averu*, originar din Aminciu, de-
venit *Averof*.

LEHI

Polonezii au fost numiți de Aromâni *Leah*, fem. *Leahă*, pl. *Lehi*. Prin
Polonia au trăit mulți Aromâni, stabiliți acolo ca negustori. În Polonia
a trăit și preotul aromân *Ucuta*, care ne-a lăsat un abecedar aromânesc,
tipărit la Viena la 1797 (vezi scrierea noastră: *Scriitori Aromâni în sec.*
al VIII-lea, București, 1908).

MĂGIAR (MĂĜĂR)

Măĝiâr, pl. *Măĝiârî*, fem. *Măĝiără*, pl. *Măĝiare*, se numesc Ungu-
rii, mai rar, numiți și *Maghiaru*. Țara acestora se zice *Magțarie*, *Măĝărie*.

Aceasta, după țara românească, a fost a doua țară în timpul imperiului
turcesc, în care Aromânii au găsit un larg adăpost. Aci, în Ungaria și

¹⁾ Cărăvănarii aromâni, nu sunt nici 50 de ani, străbateau toată Peninsula Balcanică,
ajunzând până în Austria și Polonia, dacă nu și mai departe chiar.

în Austria, veniau Aromânii din timpuri străvechi, mai ales cei de prin Albania și Macedonia nordică. În aceste două țări se face emigrarea Aromânilor prin sec. al XVIII-lea, după prădarea înfloritorului centru românesc Moscopole. Unii au venit în masă, cu turmele și avutul lor; alții singurateci ca negustori, de cari erau pline orașele și orașele întregii Ungarii, dar mai ales Budapesta, Mișkolț, Debrețin, Tocal, Zemlin, Neusaț și altele, confundați de cele mai multe ori cu Grecii și nu arareori cu Albanezii. (Vezi rev. *Transilvania* pe 1923 despre acești Aromâni și *Scriitorii aromâni în sec. al XVIII-lea*).

NEMȚU, NEAMȚU

Germanii, cei din Austria mai ales, sunt cunoscuți sub numele de *Nemțu* sau *Neamțu*, pl. *Nemți*; fem. *Neamță* și *Nimțoașe*. Evident din sârbește sau daco-românește.

Țara acestora se numește *Nimție* și se înțelege mai mult Austria, căreia i se zice și *Afstrie*, fără să se formeze dela acest cuvânt și *Afstriac*.

Germaniei, cu un nume mai modern, i-se zice *V'irmanie*, după neogrecescul *Γερμανία*.

ITALIAN

Italianii deasemenea sunt familiari Aromânilor. Mai mult sunt cunoscuți însă sub denumirea de *Vinițean*, dela numirea de *Viniție* ce se dă orașului Veneția, cu strânse legături comerciale cu Aromânii din Pind și din sudul Albaniei. Italianii, altfel sunt numiți: *(I)talian* pl. *(I)italiani*, fem. *Italiană*, iar țara lor, *Italie*.

Cu această țară, mai cu seamă cu orașele Veneția, Livorno, Brindizi, Neapoli ¹⁾, Roma, Aromânii au avut în trecut legături comerciale.

Astăzi încă sunt case comerciale, aromânești de origine, în aceste centre.

După tradiția păstrată printre argintarii aromâni ai Pindului, acestora dătoresc argintarii italieni secretul poleitului cu aur al obiectelor de argint, precum și lucrarea în filigran și anume argintarilor români stabiliți în Triest, Veneția și Roma. Apoi Padua era orașul unde-și desărvășiau studiile superioare fii bogătașilor aromâni din Epir și Tesalia. Aci a studiat între alții și marele Colleti.

Italianii mai sunt cunoscuți de Aromâni încă din Evul Mediu, din timpul înfloririi Veneției și Genevei, când Armătulații aromâni sub numele de *Armatolli*, serviau republicelor italiene ²⁾.

¹⁾ Numită de Aromâni: Nápule.

²⁾ Această împrejurare arată că origina cuvântului *armatollo*, trebuie căutată,

În genere însă le dau și alte numiri, după Statul din care făceau parte precum: *Vinițeanu*, numiți de Românii din Albania: *Vinicean*; *Ginu-veanu* și ca poreclă: *Macaronari*.

Pentru poporul italian Aromânii, nu pot preciza cauza căreia se datorește, au avut întotdeauna un cult, privindu-i ca frați ai lor, cari însă nu vor să se intereseze de dâșii.

MISIRIE, ÉV'IPTU

Prin *Misirie* se înțelege la Aromâni Egiptul, care deasemenea a fost cunoscut Aromânilor. Dintre toate părțile fostului imperiu turcesc, după *Polea* (Constantinopolul), Egiptul atrăgea pe cei mai mulți *xeniți* ¹⁾ aromâni.

Numele de *Misirie* vine din turc. *Misir* și este uzitat mai mult de Aromânii macedoneni, în special de Crușoveni, Nivișteni și Vlaho-Clisurenii. Ceilalți Aromâni, cei din Pind, îi zic *Év'iptu*, după ngr. *Ἐγυπτος*.

Atât locuitorii Egiptului cât și Aromânii *xeniți* ²⁾ din Egipt, se numesc *Ig'iptedn* (*iv'iptedn*) sau *Misirli* (turc.), pl. *Misirilâți*.

așa cum susține undevă I. Caragiani, dela cuvântul aromânesc *armatulu* = cel înarmat. Acest *armâtulu* a devenit întâiu în italiana *l'armattollo* și din aceasta a fost împrumutat în greccasca modernă sub forma de *armatolos*, pentru ca apoi, din aceasta să-l reiă Aromânii. Altfel, atât în italiana cât și în neogreaca, nu se explică originea de *armatol*, *Aromânescul*: *armătulă* este devenit din *armătuldt*, pl. *armătuldți*, prin analogie cu *Dumnidzați* din *Dumnidză* (*đu*). Dacă tinem seamă că din sânul Aromânilor se recrutau, în bună parte, mercenarii cari serveau republica venețiană, părerea exprimată de fostul academician I. Caragiani pare și mai îndreptățită.

¹⁾ Instrăinați, duși în străinătate, ca să-și câștige existența.

²⁾ Există obiceiul la Aromâni ca cei duși printre străini să fie denumiți, după locul unde trăesc. Așa cei care trăesc în Constantinopol se numesc *Puliți* dela *Pole* (Constantinopol); cei din Ungaria, *Măgiari*, *Vlăhuți* cei din România, etc.

UN MANUSCRIS AL GRAMATICEI LUI I. ELIADE RĂDULESCU

DE

G. POPA-LISSEANU

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 2 Octombrie 1925

I. ISTORICUL MANUSCRISULUI

În cartea sa, *Geschichte der rumänischen Litteratur*, pag. 370, d-l Dr. M. Gaster, vorbind despre G. Lazăr, pe care îl consideră ca cel dintâiu reprezentant al școalei ardelenice și al tendințelor ei — der erste Vertreter der Siebenbürger Schule und ihrer Tendenzen — adaugă informațiunea trecută de mulți cu vederea: «Ich besitze nun auch seine Grammatik mit seiner Unterschrift vom Jahre 1821, also gerade von der Zeit, wo er Lehrer in St. Savva war (Cod. No. 4)». Această informație, dată cu atâta precizie, m'a determinat, în anul 1922, să adresez d-lui Dr. Gaster, la Londra, o scrisoare prin care îl rugam să binevoiască să împrumute Academiei Române manuscrisul lui Lazăr și, în acelaș timp, am rugat și pe consulul nostru din Londra, pe d-l Beza, să facă și d-sa intervențiile necesare pe lângă d-l Dr. Gaster. Personal, doriaș să-mi completez datele ce aveam asupra lui G. Lazăr, cu a cărui viață și operă mă ocupasem ani de-a rândul.

Scrisoarea mea nu s'a bucurat de un răspuns, fie că ea n'a fost primită, fie că împrejurările au împiedecat să-mi ajungă acel răspuns.

În preajma serbărilor pentru centenarul morții marelui dascăl dela Avrig, din Septembrie 1923, deoarece guvernul a hotărât ca să dea acestor serbări un caracter național și deoarece Ministerul Instrucțiunii, care a organizat aceste festivități, a decis să publice, cu prilejul lor, un volum comemorativ, d-l Ministru Dr. C. Angelescu a adresat, la îndemnul

meu, d-lui Dr. Gaster un apel călduros, rugându-l să dăruiască sau să vândă Statului român prețiosul manuscris ce posedă.

Fiindcă răspunsul întârziă și de data aceasta, la 9 Februarie 1924, Ministerul Instrucțiunii a trimis Ministerului de Externe următoarea adresă:

«Domnule Ministru, — Revenind asupra adresei noastre precedente, avem onoare a vă ruga din nou să binevoiți a dispune să se repete, prin Legațiunea noastră din Anglia, intervenția ce am făcut pe lângă d-l M. Gaster, prim-rabin în Londra, spre a cedă sau vinde Ministerului de Instrucție manuscrisul gramaticii române a lui G. Lazăr. 12.730/924 ss. Dr. C. Angelescu».

La această intervenție, d-l Dr. Gaster a binevoit să ne facă o plăcută surprindere, trimițând Ministerului o scrisoare de următorul cuprins:

«Domnule Ministru, — Răspunsul meu la scrisoarea d-voastră din 13 Octomvrie, anul trecut, a întârziat mai mult decât m'am așteptat și decât am dorit. Cauza eră că manuscrisul Gramaticii lui Gheorghe Lazăr, despre care mi-ați scris, rugându-mă de a-l vinde sau dăruî guvernului român, văzând importanța cea mare ce are o atare lucrare pentru istoria culturală a țării, nu se află atuncea în mâna mea».

«Cu prilejul centenarului eu am dorit să iau și eu parte la acea prăznuire, și m'am gândit să fac un facsimile al acestui manuscris, și să-l dăruiesc diferitelor instituții culturale, deoarece am vrut să scot un număr restrâns de copii în facsimile. Manuscrisul fiind atât de prețios, n'am vrut să-l încredințez postei, căci acel facsimil eră să se facă la Lipsca. Eu deaceea am predat manuscrisul în chestie unui prieten anume d-lui Dr. Bruno Schindler, care se întâmplase să fie pe atunci la Londra, și care se întorcea acasă la Lipsca, rugându-l totdeodată să binevoiască să aranjeze cu tipograful de acolo însărcinat cu lucrarea. Din nenorocire d-l prof. Dr. Schindler se îmbolnăvise și apoi a trebuit să plece din Lipsca pentru oarecare vreme».

«Când mi-a sosit scrisoarea d-voastră, n'am știut ce s'a întâmplat la Lipsca, căci n'am auzit nimica, și prin urmare n'am fost în stare să răspund atât de iute cum am dorit. Am aflat însă că manuscrisul se află în lada de fier a tipografului care însă lăsase lucrul nefăcut din cauza lipsei d-lui Dr. Schindler deacolo».

«Eu nu pot pune un preț pe un manuscris de o valoare morală și culturală atât de însemnată și nu mă pot hotărî de a-l vinde. Eu prefer a-l aduce prinos memoriei neuitate a marelui Lazăr, propovăduitorul

limbii și științei române, și vă rog a primi acel manuscris ca un dar hărăzit de mine Statului român».

«Las la aprecierea d-voastre de a dispune de acel manuscris cum credeți d-voastră mai nimerit și dacă hotărâți de a-l predă Academiei Române, din parte-mi mă voi simți fericit de a considera acea hotărâre ca binecuvântată».

«Alăturtez aci o scrisoare pentru d-l prof. Dr. Schindler, prin care îl rog să predea manuscrisul «Gramaticii lui Gheorghe Lazăr» persoanei autorizate trimise de d-voastră de a lua în primire acel manuscris».

«Primiți, vă rog, Domnule Ministru, încredințarea distinsei mele considerațiuni. ss. M. Gaster. London 3 Ian. 1924».

Pe această scrisoare d-l Ministru a pus rezoluțiunea: «Se vor aduce mulțumiri d-lui Gaster pentru acest dar prețios. Manuscrisul se va da Academiei Române. Mi se va prezenta și adresa de mulțumire și adresa către Academie. ss. Dr. C. Angelescu».

Odată în posesiunea acestei scrisori, spre a intra cât mai repede și cât mai sigur în stăpânirea manuscrisului, Ministerul de Instrucție la trimis Ministerului de Afaceri Străine o adresă de cuprinsul următor:

«Domnule Ministru, — În urma intervențiunii ce am făcut prin Departamentul d-voastre pe lângă d-l M. Gaster, prim-rabin în Londra, d-sa a binevoit să dăruiască Statului român, cu dorința de a fi dat în păstrarea Academiei, manuscrisul «Gramatica românească» a lui Gheorghe Lazăr. Acest manuscris însă, de o importanță capitală pentru istoria culturii noastre, se găsește depus în mâinile d-lui profesor Br. Schindler dela Lipsca, care îl primise pentru ca să facă mai multe facsimile spre a fi distribuite cu ocaziunea centenarului marelui dascăl. Din cauză de boală a d-lui Schindler, lucrarea nu s'a putut face la timp și astfel manuscrisul se găsește în păstrarea sa la Lipsca».

«Spre a putea ajunge în posesiunea manuscrisului și spre a nu riscă să se piarză prin poștă, am onoare a vă ruga să binevoiți a dispune ca un curier diplomatic al d-voastre să se prezinte cu alăturata scrisoare la d-l Schindler, str. Inselstrasse 5 II, și să ridice manuscrisul pentru a ni-l predă în urmă nouă. După ce va fi fost transcris și publicat în volumul de omagiu, cu care au fost însărcinați d-nii G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, manuscrisul va fi dat în păstrarea Academiei Române. 15.238/924 ss. Dr. C. Angelescu».

La 1 Aprilie Ministerul de Externe ne informează că manuscrisul lui G. Lazăr se găsește la Legațiunea noastră din Berlin, iar la 8 Aprilie că a sosit la București.

După ce manuscrisul a fost studiat, s'a expedit d-lui Dr. Gaster, prin Ministerul de Externe, următoarea adresă de mulțumire:¹⁾

«Domnule Doctor, — Apreciind valoarea darului ce ați binevoit a ne face, încredințându-ne pentru colecțiile Academiei Române manuscrisul

¹⁾ La acuzațiunea adusă Ministerului Instrucțiunii, prin ziarul «Dimineața», că nu s'ar fi răspuns d-lui Gaster de primirea manuscrisului, subsemnatul am trimis alăturata întâmpinare care, firește, n'a fost publicată de ziar:

La informațiunea publicată în No. 6360, Duminecă 27 curent, al ziarului «Dimineața», privitoare la o adresă de mulțumire ce urmă ca Ministerul de Instrucție să o dea d-lui Dr. M. Gaster, mare rabin la Londra, am onoare să vă rog să binevoiți a publica, nu o desmintire, ci o lămurire necesară pentru cetitorii ziarului d-voastre:

Nu s'au adus la timp mulțumiri d-lui Dr. Gaster, din următoarele motive:

1. S'a așteptat să se publice mai întâiu în «Monitorul Oficial» brevetul cu distincțiunea pe care Ministerul a acordat-o d-lui M. Gaster.

2. Primirea prețiosului manuscris s'a făcut cu oarecare întârziere, deoarece d-l Gaster, voind să aducă ca prinos acest manuscris cu ocaziunea serbărilor centenarului morții lui Gheorghe Lazăr, l-a încredințat unui profesor german dela Lipsca spre a face acolo un facsimil. Întâmplându-se ca acest profesor să se îmbolnăvească, lucrarea nu s'a mai putut executa și atunci manuscrisul oferit cu atâta bunăvoință de d-l Gaster, trebuia adus dela Lipsca printr'un curier special spre a evita rizicul pierderii sale prin postă; ceeace a adus după sine, firește, oarecare întârziere.

3. Urmând ca acest manuscris să fie publicat în volumul de omagiu care a fost tipărit zilele acestea de d-l G. Bogdan-Duică și de subsemnatul, însărcinați de Ministerul Instrucțiunii cu facerea acestei publicațiuni — așa se și explică, de ce vin aceste lămuriri din partea mea — am constatat în urma unui studiu amănunțit ce am făcut asupra manuscrisului, că el, deși poartă iscălitura neautentică a lui G. Lazăr, el nu este al lui G. Lazăr. Astăzi se cunoaște bine scrisul autentic al lui G. Lazăr, căci îl avem în cele două manuscrise de Aritmetică și Trigonometrie, pe cari le-am transcris în volumul de omagiu și ni s'a păstrat iscălitura sa autentică de 51 de ori.

Nu se putea deci aduce mulțumiri d-lui M. Gaster pentru un manuscris al lui G. Lazăr, când acesta nu eră al lui Lazăr și întârzierea, ce intenționat s'a pus, este prin urmare explicabilă. Concluziunea la care am ajuns noi, studiind acest manuscris păstrat astăzi cu toată sfințenia, este că «el este o copie de pe manuscrisul lui Eliade, al Gramaticii sale, completate și publicate la 1828 la Sibiu».

Cu toate acestea, manuscrisul Gramaticii lui Eliade, donat de d-l Gaster, își are importanța sa și Ministerul apreciază darul ce d-sa i-a făcut.

Odată cu publicarea unui studiu ce este în pregătire asupra acestui manuscris, se va publica și corespondența ce Ministerul a avut, prin intermediul subsemnatului, cu d-l Gaster, prin a căruia sânguină de cercetător în adevăr savant al limbii românești, s'a putut păstra prima ediție a Gramaticii lui Eliade.

Primiți, etc. (ss) G. Popa-Lisseanu.

Gramaticii românești ce poartă semnătura G. Lazăr, avem onoare a vă exprima sentimentele noastre de înaltă gratitudine».

«Odată cu aceasta, vă rugăm să primiți din parte-ne, ca un mic semn de recunoștință Brevetul pentru acordarea medaliei «Bene Merenti», clasa I-a, cu care Maiestatea Sa Regele, la propunerea noastră, a binevoit să vă distingă».

«Cu această ocaziune vă rugăm să primiți și un exemplar din volumul de omagiu, pe care Ministerul Instrucțiunii l-a publicat cu prilejul centenarului morții lui Gheorghe Lazăr».

«Primiți, vă rugăm, Domnule Doctor, asigurarea distinsei noastre considerațiuni. ss. Dr. C. Angelescu».

În cele din urmă, manuscrisul a fost dăruit Academiei Române spre a fi păstrat în colecțiile ei, trimițându-i-se adresa următoare:

«Domnule Președinte, — La intervenția noastră, d-l Dr. M. Gaster, mare rabin la Londra, a binevoit să dăruiească Statului român, cu scrisoarea alăturată, manuscrisul ce d-sa posedă asupra Gramaticii românești, manuscris presupus ca fiind al lui Gheorghe Lazăr».

«Deși, după constatările făcute de d-nii G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, însărcinați de noi cu publicarea, cu prilejul centenarului marelui dascăl, a unui volum de omagiu asupra vieții și operei lui Gheorghe Lazăr, manuscrisul Gramaticii românești, semnat neautentic cu numele lui G. Lazăr, nu este al acestuia, totuși importanța acestui document, din punctul de vedere al istoricului Gramaticii românești, este de netăgăduit».

«Spre a asigura existența acestui manuscris și, în același timp, spre a-l pune la îndemâna marelui public, am onoare a-l predă, dealtfel și după dorința d-lui M. Gaster, Academiei Române, ca să-l păstreze în colecțiile sale de manuscrise. 109.080/924 ss. Dr. C. Angelescu».

II. DESCRIEREA ȘI EXAMINAREA MANUSCRISULUI

Manuscrisul Gramaticii românești, presupuse a lui G. Lazăr, este compus din 92 pagini, în quarto, formând o carte cu scoarțele de carton, legate în piele. Atât hârtia cât și legătura manuscrisului este din cea întrebuințată la începutul secolului trecut, fără însă ca să fie la fel cu cea a manuscrisului Trigonometriei și Aritmeticei.

Pe pagina întâia găsim scris, în litere înflorite, Gramatica românească de G. Lazăr, 1821, iar în lăuntrul textului, de mai multe ori, semnătura

neautentică a lui G. Lazăr. Deasemenea, numele d-lui Dr. Gaster, donatorul manuscrisului, figurează pe vreo câteva pagini.

De unde își va fi procurat d-l Dr. Gaster acest manuscris, nu o putem ști și nici d-sa nu ni-o spune. Cercetător zelos al limbii române și sânguincios colecționar de documente, într-o epocă în care publicul nu puneă prea mare preț pe astfel de lucruri, d-sa își va fi procurat manuscrisul fie dela vreun particular, fie dela vreun anticar.

În timpul când d-l Gaster făcea studii de limbă românească și în timpul când d-sa a publicat cartea sa «Geschichte der rumänischen Litteratur» ¹⁾ se știă foarte puțin despre opera scrisă a dascălului dela Avrig. În afară de faima sa de profesor și organizator de școale naționale românești, și în afară de articolele lui Eliade din «Curierul românesc» și de discursul lui Petrache Poenaru, rostit la Academia Română, și în afară de câteva informațiuni răzlețe, nu se știă aproape nimic despre ce a scris învățatul ardelean. Eră deci natural ca d-l Gaster să creadă că are în mâini manuscrisul original al lui G. Lazăr.

Cercetările mai noi însă au descoperit multe lucruri importante cari ne pun cu totul în altă lumină nu numai persoana lui G. Lazăr, ci și împrejurările în cari el s'a dezvoltat și a trăit.

Astăzi cunoaștem, numai din opera sa scrisă, șapte din cele douăzeci de lucrări ce a lăsat pe urma-i; între acestea, originalele manuscriselor Trigonometriei și Aritmeticei și cele două hotărnicii ale sale. Deasemenea, ni s'a păstrat o mare parte din biblioteca sa bogată. Cunoaștem bine slova și semnătura sa, cunoaștem influențele sub cari și-a făcut studiile și s'a dezvoltat și cunoaștem mai presus de toate personalitatea sa științifică. Când comparăm scrisul din manuscrisele neîndoelnice ale lui Lazăr, precum și cele cincizeci și una de iscălituri ale sale autentice, păstrate pe aceleași manuscrise și pe cărțile din biblioteca sa, ajungem la convingerea că manuscrisul Gramaticii românești presupuse de d-l Gaster ca fiind al lui Lazăr, nu este al lui Lazăr.

¹⁾ Iată caracterizarea ce o face d-l Dr. Gaster acestei Gramatici, presupuse a lui Lazăr: In dieser, nur im altrum. Alphabete abgefasster Schrift, macht sich auch nicht eine Spur der siebenbürger Theorien geltend. Es wird der Phonetik auch nicht mit einer Silbe Erwähnung.... Die Darstellung ist einfach und klar. Lazar folgt ganz dem wissenschaftlichen Systeme des Westens und zum Theil Klain-Tempea, und seine Darstellung ist auf seine Weise die beste schematische Uebersicht der rum. Flexion und Syntax, ohne Anspruch auf wissenschaftliche Forschung oder Begründung zu erheben. Pag. 370.

Odată făcută această constatare, se naște, în chip firesc, întrebarea, cine este autorul acestui manuscris?

În dedicația Gramaticii sale din 1828 «Cătră Dumnealui marele vornic Gheorghe Golescu și cătră Dumnealor domnii profesori ai școalelor naționale din București», I. Eliade Rădulescu ne spune că, în casa marelui logofăt Constantin Golescu, se formase o societate literară pentru îndreptarea limbii românești, că această societate «din cauza vremurilor celor pline de neodihnă» s'a desființat, dar că mădularele ei erau încă în ființă, «cu aceleași sentimenturi, căldură, dorire și simlînță» și că Gramatica sa este adusă tot înaintea lor, când se face cunoscută și intră în judecata tuturor Românilor celor literați». Și mai departe: Această Gramatică «voi ați curățit-o, când a intrat în dreapta voastră cercetare, voi dar acum primiți-o, când vine înaintea voastră și faceți-o cunoscută la toți cei ce vor să o judece. Simțiți pentru dânsa aceasta, că *este fiu al însuș școlii unde voi sunteți alții efori alții profesori*. Ea *aci* s'a născut; *această* școală i-a fost leagănul său, *aci* a crescut, *aci* s'a pus în lucrare, *aci* s'a cercetat de voi, unde mi-ați fost tovarăși, îndreptători și curățitori ai gândurilor și judecăților mele. Simțiți că de sunt astăzi Români cari au învățat chiar Gramatica Românească mai întâiu și acum învață și ei pe alții; *această* Gramatică au învățat și au cunoscut mai întâiu: în Craiova, în Slatina și școala voastră, *ea este de șase ani acum între mâinile școlarilor*».

Deasemenea, în interesanta sa prefață la aceeaș Gramatică, după ce enumără cele zece gramatici românești cunoscute pe acea vreme, vorbind de școala lui Gheorghe Lazăr, la pag. XXXII, Eliade ne repetă aceeaș idee: «*Intr'această școală și-a luat începutul și această Gramatică și s'a pus în lucrare*».

Dacă comparăm acum textul manuscrisului nostru cu textul Gramaticii lui Eliade, publicate la Sibiiu la 1828, găsim o identitate perfectă. Este aceeaș gramatică. Nimic nu se găsește în textul gramaticii tipărite ce nu s'ar găsi și în textul manuscrisului, decât doar că gramatica tipărită este mai completă, cuprinzând câteva capitole mai mult.

Manuscrisul nostru este deci unul din multele manuscrise cari circulau în public —și ca manuale de școală— dela 1821 până la 1828 și care a fost copiat după un manuscris original, din mâna întâia sau din mâna a doua. Astfel se și explică multele greșeli de transcriere ce le întâlnim în manuscrisul nostru și cari n'ar fi fost posibile, dacă

manuscrisul ar fi fost original. Aceste greșeli nu le întâlnim nici în gramatica tipărită.

Identitatea autorului rezultă și din faptul că aceleași greșeli le găsim uneori reproduse și în manuscrisul nostru și în gramatica tipărită. Așa bunăoară, pentru ilustrarea unei reguli, se dă următorul exemplu greșit: *Roma s'a zidit cu 359 ani înaintea lui Christos*, în loc să se fi zis cu 753 ani ¹⁾).

O singură nepotrivire pare că prezintă nedumeriri mai grave:

Manuscrisul nostru ne dă următorul exemplu pentru complinirile verbului. *Ca să ne însoțiască Muzele, trebuie să afle între noi puternica unire, temeinica statornicie, amorul cel câtră dânsle și cinstea stăpânirii*. În textul tipărit al Gramaticii în loc de *Muzele* găsim. . . . mai multe puncte; am fi deci ispitiți să credem că Eliade n'a înțeles textul după care și-a transcris manuscrisul său pentru tipar, și că prin urmare textul gramaticii sale ar fi o copie după manuscrisul altuia. După un manuscris al lui Lazăr?

În afară de faptul că ar fi fost posibil să se facă o greșală la tipografie sau ca însuș Eliade să fi lăsat anume la o parte cuvântul, *Muzele* ca nefiind necesar pentru înțelesul frazei, toate celelalte argumente pledează pentru identitatea autorului care, din cele arătate până aci, și din ceeace cunoaștem noi că constituie personalitatea științifică a lui G. Lazăr ²⁾, nu putea fi altul decât I. Eliade Rădulescu.

Dealtfel, Gramatica lui Eliade tipărită în 1828 — șapte ani în urma manuscrisului — se prezintă, după cum eră și firească, mult superioară manuscrisului nostru, fiind, pe de o parte, mai completă, iar, pe de altă parte, întrebuițând o terminologie mai apropiată de terminologia gramaticală modernă.

Capitole întregi pe cari nu le găsim în manuscrisul nostru le aflăm în Gramatică, iar cuvinte ca: *resfrângător*, *obzăcut*, *periodicesc*, *cap de faptă*, *întâmplător* le găsim înlocuite în textul tipărit prin *reflexiv obiect*, *periodic*, *cap d'operă*, *circumstanțial*.

În timpul când Eliade și-a compus gramatica sa, nu se tipărise în Țara Românească nici o altă gramatică, în afară de prima ediție a Gramaticii lui Ioan Văcărescu, — ediția a II-a s'a tipărit la Viena. Eră deci natural ca una din preocupățiunile de căpetenie ale lui Eliade să fie

¹⁾ I. Eliade, *Gram. rom.*, pag. 89; Ms. pag. 67.

²⁾ Dealtfel făgărășanul Lazăr nu putea întrebuiță vorbe ca: *măine*, *câine*, a *scri* și nici a face greșeli grosolane, cum găsim de multe ori în acest manuscris.

crearea unei terminologii potrivite cu spiritul și firea limbii române și în mare parte el a izbutit în străduința sa. Credem că este totuși interesant să arătăm aici acei termeni întrebuițați în Gramatica sa cari se abat dela terminologia gramaticală de astăzi și pentru cari de multe ori dă și explicarea numirii lor:

1. Subjet în loc de subiect.
2. Prezis » » » predicat, prezis gramaticesc, logicesc în loc de gramatical, logic
3. Obzăcut » » » obiect (lucru),
4. Singurit » » » singular
5. Immulțit » » » plural
6. Cădere » » » caz, în gramatica tipărită numai caz.
7. Neam » » » gen, neam bărbătesc, femeesc, neutru.
8. Litere glasnice » » » vocale, se întrebuițează și vorba vocală
9. Consonată » » » consonantă
10. Partițipia » » » participiul
11. Conjugator » » » conjuncție, în gramatica tipărită conjunctiv
12. Sindaxul » » » sintaxa
13. Resfrângător » » » reflexiv
14. Declinație » » » declinare
15. Strămutător » » » transitiv; verburî strămutătoare, în loc de verbe tr.
16. Frasul » » » fraza
17. Pleonas » » » pleonasm
18. Parantesul » » » paranteză
19. Construcsia » » » construcția
20. Otărîtor » » » indicativ, mod otărîtor
21. Suppus » » » subjunctiv » suppus
22. Poruncitor » » » imperativ » poruncitor
23. Poftitor » » » optativ » poftitor
24. Indoitor » » » dubitativ » îndoitor
25. Completitor » » » copulativ conjuncție completitoare
26. Impotrivitor » » » adversativ » împotrivoare
27. Dejudicator » » » disjunctiv » dejudecatoare
28. Cauzativ » » » cauzal » cauzativă
29. Cătățime » » » cantitate adverburi de cățățime
30. Tăgăduire » » » negare » » tăgăduire

31. Întărire » » » afirmare, adverburi de întărire
32. Concordeanță » » » concordanță
33. Nesăvârșit » » » imperfect, timp, timpuri nesăvârșit
34. Desăvârșit » » » perfect » » săvârșit
35. Preste săvârșit » » » mai mult ca perfect, timpuri preste săvârșiți
36. Scopos » » » scop, prepoziție de scopos
37. Pricina » » » cauză, » » pricină
38. Periodicesc » » » periodic
39. Nominativ (de numire), Genetiv (de neam), Dativ (de dare), Acuzativ (de pricină, în gram. tip. cauză), Vocativ (de chemare), Ablativ (de luare)
40. Substantiv comun (de obște), propriu (însuș) colectiv (coprinzător), ideal (abstract).
41. Verb activ (de lucrare), pasiv (de patimă).
42. Propozițiuni expozitive (de spunere), imperative (de porunciri), exclamative (de mirare).
43. Punt în loc de punct, două puncturi în loc de două puncte.

Din cele expuse până aci rezultă următoarele constatări:

1. Că achizițiunea ce a făcut d-l Dr. Gaster și pe care a dăruit-o cu atâta mărinimie pentru îmbogățirea colecțiilor Academiei Române reprezintă un document important pentru istoricul studiilor gramaticale și în genere al culturii noastre naționale.
2. Că manuscrisul, în litere cirilice, pe care d-l Gaster îl credeă ca fiind al lui G. Lazăr, nu este al acestuia.
3. Că manuscrisul este o copie, cu multe greșeli, făcută după un alt manuscris din 1821, tot al lui Eliade, și că el figură printre multele manuscrise ce circulau în public, ca manuale de școală între anii 1821 și 1828, când Eliade a avut posibilitatea să-și publice Gramatica sa, în forma ei definitivă.
4. Că, în sfârșit, dela primul său manuscris, a căruia copie este și manuscrisul nostru, până la Gramatica sa imprimată, Eliad și-a completat mereu textul, modificând terminologia gramaticală și căutând să o fixeze după principii cât mai raționale.

PSALTIRE SLAVONĂ

(1577 — 1580)

COMUNICARE BIBLIOGRAFICĂ

DE

PREOTUL V. URSĂCESCU

CONSILIER REFERENT LA SECȚIA ADMINISTRATIVĂ DELA EPISCOPIA HUȘILOR

PREZENTATĂ DE I. BIANU, M. A. R.

Ședința dela 19 Februarie 1926

NOTĂ PREMERGĂTOARE

Cărțile noastre în biserica românească au fost scrise și tipărite în limba slavă dela cea mai veche organizare bisericească a neamului până în sec. XVII.

În a doua jumătate a sec. XVI, prin influența și pentru năzuințele protestanților unguri și sași, conlocuitorii și stăpânitorii țării românești a Ardealului, s'au tipărit și s'au răspândit între Români câteva cărți religioase în limba românească: Catechismul, Evanghelia, Apostolul, Psaltirea, Cazanii (explicarea Evangheliilor). În acelaș timp se tipăreau înse unele din aceste cărți și în limba tradițională bisericească—în cea slavonească, sau chiar în amândouă limbile de odată și amestecat. Așa s'a făcut mai ales cu Psaltirea, cartea poetică prin excelență a credinței.

Făcându-se astfel începutul, limba noastră a început a se vâri și a pătrunde în locul celei slavone atât prin acte private și oficiale cât și prin cărțile bisericești, mai întâi alături de dânsa, apoi luându-i locul cu totul. Tradiția seculară slavonească eră atât de puternic înrădăcinată, încât o găsim stăruiind până pe la mijlocul secolului XVIII.

Cărțile tipărite în secolul XVI (1560—1582), atât cele slavonești cât și cele românești, au devenit extraordinar de rare, stricându-se prin multă întrebuințare, iar cele slavonești—după ce nu se mai

întrebuințau și nimeni nu le mai înțelegea—au fost destinate la aprinsul focului și la alte întrebunțări casnice. Se înțelege deci în ce stare de stricăciune și cât de puține au ajuns până la noi. Ele sunt totuș documente culturale de cel mai mare preț ale trecutului nostru chinuit și întunecat. Deaceea descoperirea fiecăreia este o adevărată sărbătoare națională.

Acesta este prețul și al Psaltirei tipărite slavonește în Ardeal pe la 1578—80 la Brașov sau la Bălgradul Ardealului (Alba-Iulia), unde s'a tipărit la 1579 de Lorinț Diac Evanghelia slavonește având acelaș frontispiciu cu stema Țării-Românești, pe care îl găsim și în această Psaltire și se vede în alăturata reproducere. Un noroc rar a răsplătit din belșug căutările neobosite ale Părintelui V. Ursăcescu din Olte-nești (Fălciu), când a găsit întâiul și singurul exemplar cunoscut din această Psaltire, prin care se adaoge un nou document la istoria religioasă și culturală a neamului nostru din sec. XVI-lea și care este descris în comunicarea următoare.

I. BIANU

* * *

Limba din întreaga biserică românească a fost până la jumătatea a doua a veacului al XVI-lea cea slavonă, care în Principate eră și limba oficială de stat.

Această limbă eră socotită sfântă și singura în care se putea spune cuvântul ortodoxiei; deaceea primele cărți în românește, ieșite din teascul diaconului Coresi dela Brașov, au fost privite cu neîncredere, cu socotința că sunt eretice și ca urmare preoții și poporul nu le primeau bucurosi și nici nu le cumpărau de bună voie pentru bisericile lor.

Deaceea, alături cu tipăriturile românești ale lui Coresi, ies la lumină din acelaș teasc și tipărituri slavone, cari erau primite bucurosi, erau cumpărate pretutindeni în lumea ortodoxă, erau cerute chiar dincoace de munți la noi, unde azi pe ici pe colo, în unghere de poduri de biserică, se mai găsește câte un exemplar, rău păstrat și neluat de nimenea în seamă.

Cartea mai mult cerută și care ca urmare a fost tipărită în mai multe edițiuni a fost *Psaltirea*.

Cercetările mele pe terenul trecutului nostru românesc au fost încununate cu folos și pe lângă un număr de tipărituri din secolul al XVII-lea și al XVIII-lea în limbile slavonă, română și grecească, din care unele necunoscute până acum, putui să găsesc un exemplar dintr'o

ediție, necunoscută până acum, în limba slavonă a Psaltirei din epoca coresiană, exemplar aflător azi în secțiunea cu tipărituri și manuscrise a muzeului de antichități, proprietatea mea, aflător în satul Curteni din județul Fălciu.

* * *

Descrierea cărții. Exemplarul nostru ne arată că Psaltirea, din această ediție, a avut 61 caete de câte patru foi (duerniuni) fiecare, deci 244 foi, iar fiecare foaie fiind de 14 $\frac{1}{2}$ —19 c. m.

Caetele dela 1—36 au câte 18 rânduri pe față cele fără titluri, cele cu titluri 17 rânduri, câteva cu 16 rânduri și unul cu 15 rânduri (fața a III-a din caetul 16) iar caetele dela 37—61 câte 19 rânduri pe față, fără paginație, ca și celelalte tipărituri din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cu numărul de caet jos la mijloc pe prima și ultima pagină a fiecărui caet.

Exemplarul acesta are lipsă azi cinci caete dela început și trei dela sfârșit, după cum ne arată atât numărul sforilor de legătură cât și rădăcinele foilor, deci are azi în ființă 53 caete cu oarecari lipsuri, după cum urmează:

Din caetele dela început numai partea de lângă sfoară adică hârtia de întăritură a foi a fost manuscrisă, fiind la unele foi mai lată, iar la altele mai îngustă, după cum și foaia tipărită a fost mai mult sau mai puțin ruptă lângă sfoară.

Azi partea tipărită a foi este pierdută.

Din aceste caete numai foaia I-a din caetul al V-lea a fost întreagă cea tipărită, după cum ne arată o bucățică din ea rămasă pe hârtia albă de întăritură de lângă sfoară, singura dealtfel care nu-i manuscrisă.

Din caetul al VI-lea, cu care se începe azi cartea noastră, lipsește foaia I-a, având numai rădăcina manuscrisă.

Pe foaia a II-a din acest caet, și dealtfel și prima în ființă din acest exemplar, se află psalmul 23.

Din caetul 7 lipsește foaia I-a, iar a IV-a este manuscrisă.

Caetele 8, 9 (foaia a II-a manuscrisă), 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, sunt complete.

Din caetul 17 lipsește foaia a II-a.

Caetele 18 (foaia I-a manuscrisă), 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, și 35 sunt complete, iar caetul 36 are numai primele două foi.

Caetul 37 cu care se încep troparele pe cele opt glasuri are numai trei foi manuscrite.

Caetele 38, 39, 40, 41, 42 (a IV-a foaie este manuscrită), 43, 44, 45, 46, 47, 48 sunt complete, iar caetul 49 are lipsă foaia I-a.

Caetele 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56 sunt complete.

Caetul 57 are lipsă foaia a IV-a, iar 58 pe I-a și a IV-a.

Foile manuscrite, cu o cerneală cafenie, din caetele 37 și 42 au numai câte 16 rânduri pe pagină, deși ar fi fost loc de scris și pentru mai multe, ceea ce ne arată că copietorul s'a servit de un exemplar la fel și care n'a putut fi altul decât unul din ediția slavonă a lui Coresi din 1580, care are 16 rânduri pe pagină.

Foile, a IV-a din caetul 7, a II-a din caetul 9 și I-a din caetul 18, cât și câteva colțuri de foaie sau fășii de întăritură la mijlocul câtorva foi, sunt scrise cu cerneală neagră și de altă mână. Foile au câte 18 rânduri pe față.

Lipsind prima foaie cât și ultima, nu putem ști care a fost titlul cărții și dacă a avut sau nu prefață.

Caracterele mici tipografice sunt nouă și mai subțiratică ca în alte tipărituri din acel timp.

Literele inițiale sunt de mai multe feluri, așa unele au mai multe ornamente, iar altele mai puține sau chiar de loc.

Unele din primele au trăsături mai regulate și sunt mai nouă, iar altele arată a fi mai uzate, deosebindu-se și în ceea ce privește ornamentația.

Unele sunt mai voluminoase, altele sunt mai delicate.

Cele mai uzate seamănă cu cele din Psaltirea atribuită anului 1576¹⁾.

Unele le vedem întrebuințate atât în Octoihul slavon al lui Coresi din 1578, cât și în Evanghelia slavonă a lui Lorinț din 1579.

După cum se poate vedea din facsimilele dela urmă, ornamentele unora din inițialele Psaltirei noastre sunt în același gen ca și cele din evanghelia din 1579, cu deosebirea că acestea din psaltire sunt mai mici, după cum și caracterele mici ale Psaltirii sunt și ele mai mici ca cele din Evanghelie și cred că primele sunt de aceeași mână lucrate.

Literele inițiale din această Psaltire se deosebesc în totul de cele din alte tipărituri din acest timp, asemănându-se numai cu cele din cărțile de mai sus, din care unele, cum de pildă B, a fost chiar întrebuințat la tiparul psaltirii atribuită anului 1576.

¹⁾ Bianu și Hodoș, *Bibliografia veche românească*. Tom. I, pag. 527.

În exemplarul nostru o vedem întrebuintată în aceeași măsură pe această inițială, ca și pe alta cu altă ornamentație și de sigur, mai nouă și din aceeași factură cu majoritatea inițialelor acestei psaltiri.

Partea I-a a lucrării, adică psaltirea propriu zisă, este tipărită cu îngrijire, cu rânduri drepte și cu distanțe egale între ele.

Partea care începe cu troparele pe cele opt glasuri, cât și cea cu sinaxarul, e tipărită cu mai puțină îngrijire, fără litere mari inițiale, decât doar cele din titlul sinaxarului ceva mai mari ca ale textului și fără ornamente.

Literele începătoare sunt simple, și de o mărime îndoită ca cele din text.

Textul acestor părți e tipărit cu grăbire, cu mai puțină îngrijire și grămădirea literelor cred că se datorește faptului, că dacă se urmă procedarea din partea I-a, psaltirea ar fi eșit cu mult mai voluminoasă, ceea ce nu fusese în vederea tipăriturii la începutul lucrării, sau că la tipărire au lucrat două persoane cu felul lor de vedere.

Graba poate fi pusă și pe trebuința teascului pentru vreo lucrare nouă, ce așteptă să-i vie rândul la tipar.

Datorită tot grăbirii se observă că cuvintele cu cerneală roșie și care au fost tipărite în urmă, n'au fost bine potrivite și ca urmare, n'au fost tipărite drept în spațiul lăsat liber la primul tipar al textului cu negru, ci aproape pe jumătate, ba chiar și în întregime peste rândurile cu cerneală neagră.

Această parte are peste tot 19 rânduri pe față.

Numărul zilelor din sinaxar e tipărit pe marginea textului cu cerneală neagră la sfinții mici și cu cerneală roșie la cei mari, după cum tot cu aceeași cerneală sunt tipărite și numele acestor sfinți, care peste tot sunt scrise cu litere mici.

Nu-i nici un spațiu liber cât de mic între rândurile cu care se sfârșește o lună și se începe alta.

Textul peste tot este de 11—13 ½ c. m.

Literele inițiale sunt tipărite cu cerneală roșie și neagră și anume: 122 cu cerneală roșie și 9 cu cerneală neagră, amestecate unele cu altele fără a se păzi în așezarea culorilor vreo ordine.

Titlurile peste tot sunt tipărite cu cerneală roșie.

Psalmii se isprăvesc cu caetul 36.

La finele caetului acestuia, se află un ornament format din împletituri, tipărit cu negru.

Pe pagina a IV-a din caetul 38, se află un frontespiciu în mijloc cu vulturul muntean cu crucea în cioc, frontespiciu identic în formă și mărime cu cel din Evanghelia tipărită în Bălgrad (Alba-Iulia) la 1579 și din Octoihul mic slavonesc dela 1578 (reprodus în *Bibliografia românească veche*, I, pag. 72, 77).

De aci înainte urmează sinaxarul pe tot anul, care începe, după obiceiul dela 1 Septemvrie și cuprinde numele sfinților, troparele și condacele lor până la 9 August, iar dela această zi și până la 31 August în foile lipsă se cuprindeă restul sinaxarului.

* * *

FELUL SCRIERII. Se văd în text și mai ales în sinaxar cuvinte prescurtate: **МѠРКѢ** prin **М** cu **ρ**, **МѠѠѠ** din **М** cu **Θ**. **ѠѠѠ**, **ѠѠ** de asemenea au monogramă la începutul psalmilor.

А, **Ѡ**, **Н** le vedem iarăși aproape pretutindeni suprapuse cuvântului în care se găsesc.

М deasemenea este suprapus, în cuvintele cari se sfârșesc cu el, literii penultime.

Se văd litere compuse din **Ѡ** cu **Ѡ** suprapus, dându-ne o literă lungăreață, apoi **Р** cu **Ѡ** suprapus.

Unele cuvinte le găsim scrise în mai multe feluri, după cum îi cuvântul Psalm pe care îl găsim scris în 4 feluri în diferite prescurtări

Unele cifre lipsesc, așa: zecile din numărul caetului 52 de pe prima față care fără îndoială că lipsesc din pricină că cifra va fi fost ceva mai mică decât tovarășa sa a unităților, fapt observat și la alte lucrări din acel timp.

Lipsesc apoi zecile numărului zilei dela 11 Noemvrie, fiind numai unitățile.

Numărul zilei a II-a din Decemvrie a fost tipărit greșit cu **Ѡ**, peste care de sigur că cu mâna se vede tipărit **Ѡ**.

Numărul de pe prima foaie a caetului al XVIII-lea lipsește, fiind numai cel de pe foaia a IV-a.

Se văd și greșeli în aranjarea literelor inițiale în două locuri: așa **Ѡ** dela psalmul 50 și **Ѡ** dela psalmul 86 sunt puse cu susul în jos.

În ziua de 1 Decemvrie e trecut greșit proorocul Avacum în locul proorocului Naum.

* * *

HÂRTIA e netedă și potrivit de groasă. Cea a textului tipărit are o marcă de fabrică care se vede în fascimile, și cea din foile manuscrite din caetele 37 și 42 alta, iar celelalte foi manuscrite n'au nici o marcă.

LEGĂTURA. Cartea este legată cu piele întinsă pe scânduri groase de lemn de 15/20 c. m.

A avut ornamentele obișnuite, însă din pricină că n'au fost presate bine la data legăturii, deabiă se mai cunosc. Din încheietorile de piele ale cărții se mai păstrează numai una fără cârlig. În scândura din față se află două cuie simple de fier pentru prins cârligele încheieturilor.

Foile de 14 1/2/19 c.m. sunt cusute cu sfoară de cânepă, iar la capete cu ață de mătășă roșie, verde și albastră, la fel deci cu a altor legături ale cărților lui Coresi.

Marginile pielei la ambele coperte sunt prinse și acoperite cu câte o foaie de hârtie care poartă diferite însemnări în bună parte slavone, dar aproape necitibile.

INSEMNĂRI. În josul foilor din această carte se află după obicei câteva însemnări și anume: Pe prima foaie din acest exemplar, găsim continuarea unei însemnări începută pe foile înaintașe, dar lipsă azi și al cărui cuprins e următorul: «...că sa Mariica și o a dat feciorului său lui Vasilie ză(t)pope(i) Delian ¹⁾, ca să fie lui moșie și feciorilor lui și cene să va tragi den trânsul de neme neclătinat despre toți frații lui aibă paci. Iar fecio... [lipsă o foaie] păra vom fi vii să ne mi-luiască. Și cene va ceti pre această carte încă să aibă a pomeni pre popa Mândrul i papadie ego Mariica...». [Urmează o foaie manuscrită. Pe cea tipărită eră data însemnării fără îndoială].

Scrisoarea este din secolul al XVII-lea.

Pe fața a V-a din caetul 8: «Aciastă carte vă(leat) 3» (7000) cu scrisoare din acelaș secol.

Pe fața a VI-a din acelaș caet: «[Să se știe] de când s'a înpăcat Neculae la popa mesi(ța) Octomvrie 26 d(e)na» cu scrisoare mai bună și de altă mână, poate tot din acest secol sau următorul.

Pe fața a VII-a din caetul 9: «Eu rugător» repetat și pe fața a VIII-a din caetul 29 cu o scrisoare neciteată din secolul al XVIII-lea.

¹⁾ Aceste 3 cuvinte: ginere lui popa Delianu sunt scrise de altă mână în josul rândului și cu cerneală neagră.

Pe fața a VII-a din caetul 10: «Cinstit al nost(r)ă mai mari pe Du(m)-neta gipăne cutare să am sc(r)isă răvașu», cu scrisoare din secolul al XVIII-lea.

Pe fața a V-a din caetul 11: «Răp(osatu) vornic» cu scrisoare din secolul al XVII-XVIII-lea.

Pe fața a V-a din caetul 12: «Aciastă svintă carti ci se chiamă psaltirii iaste de la m(ă)n(ă)stire(a) Adam, m(ă)n(ă)st(i)rea ci(a) vechi ci esti in codrul Cigheaci.

«Dar cari o ar lua-o sau ar fura-o și ar tăgădui-o, unul ca acesta să fii blăstămat de Domnul Dumnezeu și di Maica Precista și di toți svinții și afurisit și ar propri-o și n'ar aduce-o să fie supt acest blăstămul ci mai sus iaste scris. In zilele lui Mihai Racoviță (șters aceste cinci cuvinte) Voevoda vleat 7231 (1723). Az pisit Gavril Condicar».

E vorba de vestitul codru al Tigheciului din județul Tutova în care se află mănăstirea Adam, a căreia a fost odinioară cartea.

Pe pagina a VI-a din caetul 37: «Carte de la Adam a m(ă)n(ă)stiri din vale», scris de aceeași mână care a copiat foile din caetul 37 din secolul al XVII-lea.

DATA ȘI LOCUL TIPĂRIII. Neavând foaia cu titlul cărții și lipsind foaia dela sfârșit cu epilogul, nu se poate ști nici data și nici locul tipăririi precum nici cine a tipărit-o.

Acestea se pot fixa cu oarecare aproximație pe următoarele temeuri și anume:

Unele litere inițiale și mai ales frontispiciul psaltirii aceștia ne ajută la această fixare căci acestea se văd întrebuințate numai în două lucrări tipărite în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și cunoscute până acum: In Octoihul slavon din 1578 a lui Coresi tipărit în Brașov și în Evanghelia iarăș slavonă din 1579 a lui Lorinț diacul, unul din cei cinci ucenici a diaconului Coresi, tipărită în Alba Iulia.

Timpul scurt de 3—4 luni, necesar la tipărirea atunci a unei cărți, a putut permite ca în unul din acești doi ani să se poată tipări și psaltirea din această ediție, fie de unul, fie de altul din acești doi mănuitori ai teascului.

Anul de tipar ar putea fi și 1577 din cauză că textul după care e tipărită psaltirea aceasta se aseamănă în aranjament cu cel al psaltirei

slavone atribuite anului 1576, având și litere comune cum de pildă B inițial din aceeași factură cu inițialele celor două caete cunoscute din această psaltire.

Foarte ușor s'ar putea atribui tiparul și anului 1580, ultimul de muncă din viața diaconului Coresi, când s'a întrebuințat materialul tipografic ce le servise și la tipărirea celor trei cărți din 1576, 1578 și 1579.

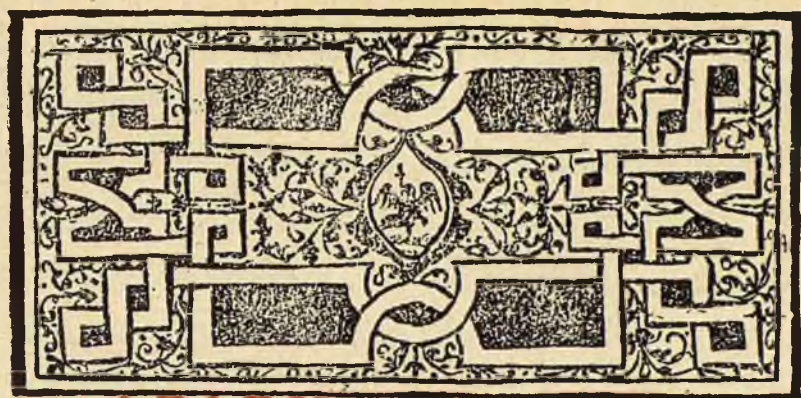
Bănuim că tipărirea s'a făcut între 1577 și 1580, iar ca loc de tipărire a putut fi Brașovul sau Alba-Iulia, după cum tipăritorul a fost Coresi sau Loring.

* * *

Față cu mulțimea anilor, cari au trecut dela data tipăririi ei până azi, cartea e binișor păstrată.

Găsirea acestui exemplar, din psaltirea unei ediții necunoscute până acum, e o contribuție la cunoașterea tipăriturilor transilvănene din jumătatea a II-a a secolului al XVI-lea, azi reprezentate prin exemplare foarte puține, și înmulțește cu încă una numărul edițiilor slavone a acestei cărți, cunoscute până acum.

Viitorului, în seama căruia rămân în general atâtea probleme de rezolvit, tot lui rămâne și aflarea unui al doilea exemplar, care să aibă foaia cu titlu și foile lipsă cu ajutorul cărora să se poată pune date precise asupra punctelor asupra cărora s'au emis azi numai păreri, și care să întregască descoperirea mea de ordin bibliografic din secolul al XVI-lea și ca urmare să se poată spune dacă ediția din care face parte exemplarul nostru, care-i singurul cunoscut până acum, e opera maestrului sau a ucenicului său.

ПОСЛЕДОВАНИЕ СЪБРАНИЕ

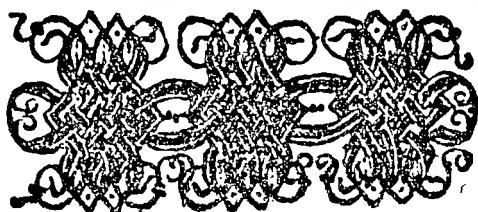
ВЪСЕЛѢТНАГО • НАЧНШЕ ѠМѢЩА, СЕПТЕМВРІА
 ДОМѢЩА, АВГУСТА • ПРѢИМѢМЪ, ТРОПАЕЖЕ И
 КОИДАКЕ • ПРАЗДНИКѢ, ИНАРОТНТНМЪ СТИНѢ
 ИСЦА СЕПТЕМВРІЕ, ИМАТЬ ДНІИ, А ДНЬ ИМА
 ТЬ ЯА ВІ ИНОЦЬ, ВІ • НАТѢЛЮ ИНАДІКТЪ ЕЖЕ
 а И НОУЛ ЛѢГЪ • И ПАМЕТЬ ПРѢПОДОБНАГО ѠЦА
 ИШЕГО СІМЕѠНА СЛАВННКА, ИРІМАИДРІТА •
 И СЪБОРЪ ПРѢСТѢН БЦН, ВЪМІА СІНЕХЪ •
 И СГГО МННКА АНДАЛА • И СТИНХЪ, КЛ ЖЕМЪ •
 И СГГО АММОИ ДІАКОНА, ОУЧІТЕЛѢ НХЪ •

PSALTIRE SLAVONEASCĂ

tipărită de Diaconul Coresi (?) la Braşov (?) în 1577—1580 (?)

(Prima pagină a sinaxarului)

ВЪШЕМСѦ • СЛОУЖИТИ ЕМУ ПРѢПОДАЮЩЕМЪ
 Н ПРАВДОУ ПРѢ НИМЪ ВЪСѦ ДНН ЖИВОУТА НАШЕ
 ГУ • НТѦ ОТРОЧА ПРѢДЪ КЪ ВЪШНІГО НАРЕЧЕ
 ШНСѦ • ПРѢ НДЕШН БО ПРѢ ЛНЦЕМЪ ГНЕМЪ ОУ
 ГОТОВАТИ ПЛѢТИ ЕГО • ДАТИ РАЗУМЪ СПСЕНІА
 ЛЮДЕМЪ ЕГО • ВЪОСТАВЛЕНІЕ ГРѢХЪ НХЪ •
 ЗАМѢЮСРЪДІЕ МНѢСОУТИ БѦ НАШЕГОУ • ВЪ
 ННХЪЖЕ ПОСѢТИ НАСЪ ВЪСТОКЪ СЪВѢЩЕ ПРО
 СВѢТИТИ СѢДАЩА ВЪТЪМЪ НСѢНН
 СЪМЪРЪТИТИ • НАПРѢВЪТИ
 НОГЫ НАША НАПЛѢТИ СЪ
 МНРЕНІА ❖

PSALTIRE SLAVONEASCĂ

tipărită de Diaconul Coresi (?) la Braşov (?) în 1577—1580 (?)

(Ultima pagină a psaltirei)

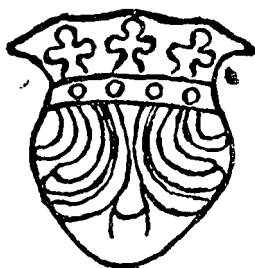
INIȚIALE DIN PSALTIREA SLAVĂ
 tipărită de Diaconul Coresi (?) la Braşov (?) în 1577—1580 (?)

Inițialele din text

Filigrana hârtiei de tipar

DICȚIONARUL ACADEMIEI

DE

SEXTIL PUȘCARIU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința de la 4 Iunie 1926

Domnilor Colegi,

Istoria dicționarului la noi Români cuprinde aproape toate stadiile de dezvoltare ale dicționarului în general, dar dă, în același timp, o imagine în mic a curentelor mai importante pentru însăși evoluțiunea noastră culturală.

Precum filologia peste tot se mărginează la început la gramatică, cu ajutorul căreia puteai învăța o limbă, tot astfel dicționarul — cu variantele sale *glosar*, *vocabular*, *lexic* — era o carte auxiliară pentru înțelegerea cuvintelor unei limbi străine. Întăiele încercări lexicografice la noi datează din epoca când o limbă străină domnea în biserică și administrație. Limba slavonă trebuia învățată și, pentru uzul celor ce aveau s'o întrebuințeze, s'au scris încă în sec. XVI întăiele *glose* slavo-române¹⁾. În veacul următor numărul acestor glosare se înmulțește și ele devin mai bogate²⁾.

Mișcările de reformă religioasă în Ardeal, de o însemnătate atât de mare pentru încetățenirea limbei române în biserică, au avut o repercusiune și asupra lexicografiei noastre. De odată cu dicționarul latin-ungar al lui Páriz Pápai, se face, în Banat, pe la sfârșitul sec. XVII,

¹⁾ I. Bogdan, *Glose române într'un manuscris slavon din sec. XVI* în «Conv. lit.» XXIV (1890), 727-752; cf. și micul vocabular manuscris care explică în românește câteva cuvinte slave puțin cunoscute, relevat de E. Kaluzniacki în «Archiv f. slav. Phil.» vol. XVI.

²⁾ Cf. studiul lui Gr. Crețul în *Mardarie Cozianul, Lexicon slavo-românesc*, București 1900.

o foarte serioasă încercare de a da un vocabular român-latin. E probabil că autorul lui eră *Mihail Halici*, prietenul lui Păpai. Avem știri că asemenea încercări s'au mai făcut și de alții ¹⁾.

Să nu uităm că avântul cultural pe care îl luase colonia negustorilor înstăriți din Moscopolea Albaniei a produs și el, în sec. XVIII, două interesante glosare aromâne, datorite lui *Atanasie Cavaloti* (născ. 1728) și lui *Daniil Mihali Adami Hagi* ²⁾.

În timpul acesta, în Occident, se accentuaseră tot mai mult două direcții nouă în evoluția lexicografiei. Prin activitatea *poligloților* și prin interesul pe care ei îl aduceau limbilor exotice, începură să apară tot mai multe dicționare comparate ale mai multor limbi, din care a răsarit mai în urmă însăși metoda filologiei comparate. Pe de altă parte dicționarul nu mai eră considerat exclusiv ca un instrument pentru învățarea limbilor streine ci și ca un tezaur al limbei proprii, mai ales de când Academiiile și Societățile savante își luaseră sarcina de a scrie acele dicționare ce aveau să fie și niște îndreptare ale limbei bune și pure. În Italia apărură încă la 1612 *Dizzionario della Crusca* în 6 volume; Academia Franceză începe la 1638 Dicționarul ei; Academia din Madrid urmează în 1726; cea din Lisabona la 1793; cea din Sanpetersburg la 1816. Incetul cu incetul dicționarul iese deci din sfera cărților didactice și devine o operă de prestigiu național. Vaugelas primește dela Statul francez o retribuție de 2000 de livre pentru redactarea Dicționarului, ce aveă să dovedească bogăția și strălucirea limbei franceze, mlădiată de cele mai alese spirite ale națiunii.

Oricât de mult timp a trebuit acestor valuri să pătrundă până la noi, ele au pătruns. Inceputul lor a fost firesc să se ivească acolo unde terenul eră pregătit, în Ardealul în care conștiința originii noastre romane se afirmă ca un crez al renașterii noastre culturale și al mândriei naționale. Și este interesant a urmări drumul pe care ideea unui dicționar mare românesc a pornit, pentruca să ajungă la acea impozantă manifestare de la 1825, a cărei importanță nu stă mai pe jos decât a Bibliei lui

¹⁾ Cf. acuma studiul lui N. Drăganu, *Mihail Halici, Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVIII* în Dacoromania IV, 77-168, în special p. 109 ș. u., unde se vorbește de dicționarele lui Petru Bod, Teodor Corbea, Grigore Maior ș. a. Despre încercări de vocabulare româno-serbo-germano-latine, cf. N. Densușianu, *Raport, passim*.

²⁾ Reproducere mai nouă și bibliografie la Per. Papahagi, *Scriptorii aromâni din ec. al XVIII-lea*, Buc. 1909.

Șerban Vodă sau a Letopiseșilor lui Kogălniceanu. E vorba de *Lexiconul de Buda*, care se aseamnă cu lucrările poligloților, întru cât dădea traducerea cuvintelor românești în trei limbi, și care căută să demonstreze, prin bogăția limbei și mai ales prin arătarea etimologiei, nobleța oropsitei limbi valahe. El a fost început de *Samuil Micu*, modestul călugăr de o putere de muncă extraordinară, crescut adânc cu rădăcinile sale în buna tradițiune moștenită, dar ai cărui ochi priveau înțelegători în viitor. Din 1801 datează manuscrisul de 591 de pagini al unui *Dictio-narium Valahico-latinum* și la 1806 avea gata de tipar un *Dictionary latino-valahico-hungaricum*, întemeiat în mare parte pe Páriz Pápai ¹⁾. Dar o asemenea operă nu trebuia să rămână personală, ci interesă în cel mai înalt grad pe toți cărturarii vremii, căci Dicționarul ce avea să apară trebuia să fie o manifestare națională. Și astfel vedem cum s'a înghebat acea frumoasă colaborare, cunoscută din istoria Dicționarului de Buda, care a fost atât de fecundă mai cu seamă din momentul când i s'a adăugat contribuția lui *Petru Maior*, a acestui spirit judicios și critic, care a imprimat operii ideile sale limpezi și i-a dat directiva, pe care o puteau urmă, după moartea sa, frații Ion Teodorovici și Alexandru Teodori ²⁾.

Din aceeași epocă datează două încercări lexicografice de cea mai mare importanță. La Academia Română se păstrează volumele mari de dicționare manuscrise ale lui *I. Budai-Deleanu* și *Iordache Golescu*. Cel dintâiu, unul din promotorii mișcării de redeșteptare națională de dincolo de munți, dar reprezentând, între contemporanii săi, un spirit mai original și mai complex, este întâiul nostru lexicograf care a recunoscut importanța împrumuturilor streine — el știe și de cuvinte de origine albaneză! — considerându-le ca o îmbogățire reală a limbei noastre, iar nu ca o pată ce trebuie ștearsă de pe ea; înzestrat cu un remarcabil simț artistic, el întrezărește și valoarea poetică a cuvântului. Al doilea, un boier de viță veche, cu adâncă dragoste de țară și cu o înțelegere profundă pentru sufletul poporului, e întâiul nostru lexicograf cu serioase preocupări stilistice, care caută să determine nuanța de înțeles, să stabilească sinonimica, și care insistă asupra frazeologiei și a locuțiunilor idiomatice.

¹⁾ Cf. N. Drăganu, *op. cit.* p. 111 ș. u. și bibliografia dată acolo în note.

²⁾ *Dictionarul rumanescu, latinescu și ungurescu*, opera de concurență apărută sub îngrijirea episcopului *Ioan Bobb* în 1822, e întocmită în grabă, fără sistem și fără înțelegere.

Faptul că între autorii de dicționare găsim, dincolo de munți, un magistrat, iar în Țara românească un boier, nu este numai o întâmplare. Suntem în epoca când, în Ardeal, cărturarul care părăsea școlile înalte devenea dascălul masselor prin vulgarizarea științei¹⁾ și când, în Țările române, făclia culturii o țineau în mână profesorii și boierii ce tălmăceau mulțimii în limba națională scrierile autorilor mari streini. În toată vremea aceasta — și mult mai târziu încă — o activitate literară nu era imaginabilă fără neconținute preocupări de înnobilitare și de îmbogățire a limbei literare, fără de o netezire conștientă, pentru generațiile viitoare de scriitori, a drumului însuși pe care aveau să urmeze scriind. Iar această tendință era firesc să se cristalizeze în acele indispensabile repertorii ale tezaurului lexical, pe care streinii le aveau în marile lor dicționare.

Tot din epoca aceasta datează un alt dicționar manuscris, păstrat la reședința arhiepiscopicească din Cernăuți. Este un dicționar german-român de un Bucovinean cu numele *Cantemir*. Prin contactul nostru tot mai viu cu cultura apuseană, necesitatea dicționarelor, ca mijloc de învățare a acestor limbi, devine tot mai mare. Din jumătatea a doua a secolului trecut avem un număr mare de dicționare bilingve la care vedem lucrând pe un P. Poenaru, pe un G. Munteanu și pe un G. Barițiu. Din lungul șir de opere de acest soi nu putem menționa la acest loc decât câteva. În 1840-41 apare la București *Vocabularul francezo-românesc* de P. Poenaru, F. Aaron și G. Hill. Aproape simultan apar, la Iași, în 1852, *Vocabulariul de limba germană și română* al Paharnicului Teodor Stamati și, la Brașov, mai întâiu în 1850, *Valachisch-Deutsches Wörterbuch* de Andrei Iser, apoi, în 1853-54, *Dicționarul germanu-român* de G. Barițiu și G. Munteanu. Barițiu revede și *Vocabularul româno-german* al doctorului G. A. Polizu, care se tipărește în Brașov, la 1857. Între lucrările similare se distinge bogatul și îngrijitul *Dicționar român-francez* al lui Raoul de Pontbriant (ed. nouă, București 1862), în multe privințe neînlocuit până astăzi. O lucrare foarte utilă, dar nu totdeauna destul de sigură, e *Dicționarul româno-francez* al lui Ion Costinescu, terminat în 1870. Este semnificativ faptul că pentru limbile clasice avem încă din 1864 un bun *Dicționar elino-românesc* (tradus după Scarlat Bizantie) de G. Ioanid, pe când pentru

¹⁾ Despre silințele doctorului Molnar de a stabili o terminologie științifică românească, cf. Dr. V. Bologa, *Terminologia medicală românească a doctorului Ioan Piurariu*, în *Dacoromania* IV, 383 ș. u.

limba latină nu avem nici astăzi un dicționar care să poată înlocui pe cele streine. Între autorii de mai târziu de dicționare, trebuie menționat în primul rând neobositul *Fr. Damé*, care în al său *Nouveau dictionnaire roumain-français*, București, 1893, a dat o atenție mai mare limbei populare și a introdus citații din autori. Cu toate scăderile lui parțiale, de o mare utilitate e *Dicționarul universal* al lui *Lazăr Șăineanu*, care, dela 1896 încoace, a ajuns la a cincia ediție și care dă și etimologia cuvintelor.

Cel ce a îmbinat în mod strălucit scopul practic cu cerințele științifice ale unui dicționar este la noi *H. Tiktin*. Crescut în școala severă a filologiei din a doua jumătate a veacului trecut, care cerea documentare exactă și înțelegere istorică, având în mare grad simțul critic și darul firesc al măsurii, spre a alege din materialul adesea inform cu care lucrează lexicograful ceea ce e caracteristic și util, știind a profita de partea bună din lucrările predecesorilor, dar neîntrebuințând-o decât atunci când o putea controla, Tiktin a isbutit, după aproape o jumătate de veac de muncă, să termine tocmai în anul acesta, marele său *Dicționar român-german*, care va rămâne pentru totdeauna o operă fundamentală, consultată de oricine vrea să găsească precizie, bogăție de material și observări fine asupra cuvintelor limbei române. Sunt fericit că pot să aduc cu acest prilej omagiul cuvenit meritosului nostru filolog, pe care Academia noastră îl numără între membrii săi onorari.

Publicarea unui *Dicționar academic* a fost punctul principal pe care Academia noastră și l-a înscris în program din chiar momentul înființării. Așezată pe temelii naționale, întâia noastră instituție culturală trebuia să publice opera ce cuprinde tezaurul limbei strămoșești, simbolul însuși al unității noastre naționale.

Aproape toate dicționarele academice își au istoria lor, mai mult sau mai puțin sbuciumată; puține au însă un trecut mai plin de peripecii decât al nostru.

Cea dintâiu formă sub care a apărut *Dicționarul limbii romane* (2 vol.) și *Glossariu care cuprinde vorbele d'in limb'a roman'a straine...*, lucrate de *Laurianu* și *Massimu* în colaborare cu *Iosif Hodosiu* și *Gh. Barițiu* (Buc. 1873-76) e un anahronism. Condamnată de opinia publică, combătută de scriitori, limba artificială pe care cei din urmă

purificatori adăpostiți între zidurile Academiei voiau s'o creeze, a fost un făt născut mort, iar dicționarul academic, cu toată bogăția de amănunte, a rămas o carte neîntrebuințată de nimeni.

În timpul acesta, în țările apusene, filologia trecea printr'o premenire mare. Metoda istorică își croise un drum larg în cercetările științifice; folclorul era știința cea nouă, care făcea ca și atenția filologilor să se îndrepteze din ce în ce mai mult asupra limbei în care era îmbrăcată literatura populară. Frații Grimm muriseră (Wilhelm Grimm + 1859, Iakob Grimm + 1863), dar marele lor dicționar al limbei germane, început la 1852 — și neterminat încă nici astăzi — fu continuat de Hildebrand, Weigand, apoi de M. Heyne, M. Lexer, ș. a. Aproape simultan încep, pe la 1880, în diferite țări, câteva opere mari lexicografice concepute în spiritul cel nou. La 1883 întemeiază E. Wolfflin la München revista *Archiv für lateinische Lexikographie*, care avea să pregătească *Tezaurul limbei latine*, născut din colaborarea celor mai mulți filologi clasici ai vremii, operă pentru care se excerptaseră pe fișe toți scriitorii latini și care azi, după patruzeci de ani, e încă la întâiele sale volume. În 1882 James Murray dă întâia probă cuprinzând cuvintele începătoare cu A-ANT din marele dicționar al limbei engleze, cunoscut sub numele de Dicționarul de Oxford și terminat tocmai în zilele noastre. Pregătirile pentru acest dicționar, alcătuit pe baze strict istorice, datează încă din 1857, când «Societatea filologică» însărcinase întâiul ei comitet să colecționeze cuvintele «neînregistrate» ale limbei engleze. În 1880 apărură întâia fascicolă a *Rječnik-ului* Academiei jugoslave din Zagreb sub îngrijirea lui Daničić, continuat mai târziu de Budmani și Maretić și apărut până astăzi de jumătate.

Puțin timp după încoronarea sa, întâiul Rege al României, rosti, în sesiunea din 1884, memorabila cuvântare, prin care aducea aminte Academiei de datoria ei de a strânge comorile limbei române. Noul regat român, în plină ascensiune culturală, nu putea rămâne în urma popoarelor apusene; programul schițat de Regele Carol scotea în relief cele două preocupări de frunte ale lexicografiei contemporane: limba veche și populară. Indemnul regal de a publica un *Etymologicum magnum Romaniae* a fost urmat de Academie, care a însărcinat cu redactarea lui pe cel ce era atunci omul indicat să ia asupra sa greaua sarcină, pe B. P. Hasdeu. În 1886 se începură tipărirea și într'un deceniu apărură trei volume cuprinzând cuvintele de la A până la BĂRBAT. În această operă Hasdeu avu ocaziunea să-și arăte toată erudițiunea,

tot talentul său literar și puterea sa de combinațiuni ingenioase etimologice. Ea va rămâne și de aci înainte cea mai caracteristică scriere a acestui spirit atât de larg încât nu încăpea niciodată în cadrele restrânse ale unui subiect limitat. De aceea în Dicționarul său vom găsi, alături de vastele sale introduceri la fiecare volum, o mulțime de excursiuni istorice, folkloristice, etnografice și din alte domenii, interesante, dar în afară de preocupările esențiale ale unei lucrări lexicografice. Exemplul Rječnik-ului de la Zagreb, a îndemnat pe Hasdeu ca să facă loc în lucrarea sa și toponomastice și onomastice.

* * *

Spre a vă arăta istoria Dicționarului nostru de la 1906 încoace, îmi voi lua voie să vă conduc în atelierul celor ce-l lucrează. E cel mai bun mijloc de a cunoaște, împreună cu tehnica lexicografică, principiile înseși pe care se întemeiază opera.

De unde cunoaște lexicograful toate cuvintele limbei, ca să le poată înregistra și explica în dicționarul său?

Răspunsul este, firește: Nici un dicționar nu poate cuprinde *toate* cuvintele limbei; oricât ar fi dicționarul de bogat, e departe de a fi complet, căci limba creează neconținut vorbe nouă: în fasciculele apărute până acum lipsesc vorbe ca *bolșevic*, sau expresile *cap de listă* ș. a. Dar cu fiecare ediție nouă dicționarele se completează și astfel, cu timpul, ele ajung să dea o imagine într-o câțiva fidelă a bogăției unei limbi.

Izvorul prim pentru un lexicograf rămân deci *dicționarele anterioare*. E un izvor destul de bogat, dar nu totdeauna limpede; adesea e nevoie de filtrul criticii pentru ca apa lui să fie utilizabilă. Faptul în sine că lexicografii întrebuințează operele predecesorilor, implică în sine primejdia ca o greșală a unui lexicograf anterior să se perpetueze la urmași. Greșeli de acestea sunt mai dese în dicționarele făcute la repezeală și fără critică, precum e a lui Alexi, dar nu sunt rare nici la Damé, Șăineanu și în glosarele lui T. Pamfile. De cele mai multe ori avem a face cu o greșală de tipar sau de copiere, mai ales când se transcriau texte chirilice; originea greșelii se vedește de obicei urmărind dicționarele până la izvorul lor dintâiu, *Lexiconul budan*. Iată câteva exemple din multele ¹⁾ ce se pot cită:

¹⁾ Din Alexi: *beding* (= bediug, greșala de tipar e a lui Laurian și Massimu), *bidivin* (bidiviu), *busuiocul corbilor* (= cerbilor), *ceagă* (= cergă), *chepenă* (= chepe-

La Alexi găsim un adjectiv *căhaz* tradus prin «spassig»; exemplul este într'adevăr *cu haz*. Tot Alexi dă «*chircit* = gepfeffert, verkümmert». Întâiul înțeles nu există, dar el s'a ivit în mintea autorului, care știa că *chircit* = pipernicit, iar *piper* = Pfeffer. Damé a găsit la Ispirescu propoziția: S'a dus să vază un *lan* de mălaiu ce-l aveà pe marginea unui iaz; în fișa lui, în loc de *lan*, a scris *lac*, și deci găsim în Dicționar «*lac* = petite pièce de terre». În același dicționar găsim «*îndemătare* = toute de suite, sans tarder», căci pe fișă s'a transcris greșit exemplul din poveștile lui Sbiera: Popa a strigat să li deie drumul *îndatamare*. În ediția din 1889 a dicționarului român-german al lui Șăineanu cetim: «*ierbos* = grasig; -*buță* = Canarienkraut». Damé, în loc să cetească, precum trebuia, *ierbuță*, cetește și introduce în dicționarul său cuvântul inexistent «*ierbosuță* = phalaride des Canaries». La Polizu se dă expresia: «a *pone* iacaua», pe care Șăineanu o cetește «a *pune* cuiva iacaua». (Infl. orient. s. v. *iacă*).

Dar astfel de scăpări din vedere se pot întâmpla chiar celor mai conștiincioși filologi. Tiktin nu știe cum să explice cuvântul *buberie* (planta Scrofularia nodosa), care e o greșală de tipar în loc de *buberic* (< bulg. bubrek). În dicționarul lor general, d-nii Candrea și Densusianu cunosc, pe lângă verbul «*astări* = a pune *astar* pe o haină, a o căptuși

neag), *ghijoagă* = «Bremse» (după Cihac, care a înțeles greșit pe Creangă), *halbe* (= hâlbe), *iașmoc* (= iașmac), *ilieu* (= ilic), *horsti* (= horști), *hortiș* (= horțiș) etc.; din Damé: *bardință* (= bardiună), *bezună* (= bezne, căci la Gaster cuvântul scris cu chirilice s'a transcris bezună), la *bob* se dă exemplul: *par'că nu-ți sânt toți bobii* (în loc de *boii*) acasă; *brădic* (= brădie), *bolhot* (= boholt), *buceag* (= huceag, precum dovedește versul din Eminescu, citat acolo), *căciuli* (= caculi, cf. Șăineanu, Infl. orient. II, 139), *căciulfe* (= căciulie), *căplâng* (= căplăug), *căsimă* (= casincă), *ghiolc* (= ghiolciu), *iată* (= iață) etc.; din glosarele lui T. Pamfile: *bureușei* (= burcușei = burdușei, reproducând o greșală de tipar din Viciu, Glos.), *cap* (= cep, Industr. casnică 183), *căptălap* (= căptălan), *hângăș* (= hăugaș; greșala e reproducă din Damé, Term. 82), *hălpig* (= hăpălig), *hârzoabă* (= hârzoabă), *heit* (= heiț, Șezăt. III), *hohot* (= hobot), *hoț* (= hot) etc.; la Polizu: *araba* = «Magen» (în loc de «Wagen»); la Pontbriant: *incornare* (= încoronare) etc. În Lexiconul Budan se dă *betejită* «lăuză»; Pontbriant citește și tipărește greșit *betegită*, pe care-l întâlnim și la Alexi. Tot în Lexiconul budan avem *гѣжъ, гѣлѣкъ, чѣркѣ*, transcrise gănșu, gâlcaescu, sfrânçu. Lexicografiile de mai târziu, n'au mai cetit formele date cu chirilice, ci le-au reproduc după transcrierea neexactă cu litere latine: *gănșu* (Pontbriant, Alexi), *gâlcai* (Pontbriant, Laurian-Massimu, Alexi), *sfrênț* (Damé, Alexi). Autorii Lexiconului budan credeau că *gomoli* are aceeași etimologie ca *domoli*; aceasta ajunge pentru ca Alexi să identifice cele două cuvinte: «gomoli v. domoli».

cu *astar*», și un «*astări* = a hrăni», care s'ar întrebuința în Transilvania și e dat după Barcianu. De fapt la Barcianu găsim: *astări* = füttern, deci tot cuvântul prim, căci în nemțește «füttern» nu însemnează numai «a hrăni» ci și «a căptuși». Din versul popular «și *păru* că i-a tăiat» deducea Weigand că *perucă* e o vorbă populară la noi, întocmai precum Păsculescu extragea din versul popular «Din *celiar* de Dunăre, Grele oști purcesc (= purced)» un adverb *celiar* pe care-l explică la glosar cu «de dincolo, din cea parte». C. Lacea a arătat în Dacoromana III 752, că *iar* însemnează «braț sec al unei ape» și deci avem să cetim «Din cel iar de Dunăre...». N. Drăganu în Dacoromania I 314-315 și V. Bogrea în «Anuarul institutului de istorie națională din Cluj» I 310 ș. u. au arătat că nu există în românește nici cuvintele *cintură* și *cucină* pe care Philippide le derivă din lat. *cinctura* și *coquina*, ci cel dintâiu se reduce la o greșală de tipar (*Pipă cu cintură* în loc de *ciutură*) și cel de al doilea la o analiză greșită a unei propoziții din Letopisește (Au făcut... curțile cele domnești... casele cele *cu cinii*, grădini, grajduri) în care e vorba de *cinii*, pluralul lui *cinie*, cuvânt de origine turcească, care însemnează clădire pentru baie.

Asemenea greșeli se pot întâmpla oricui și mă grăbesc să adaug că una, destul de supărătoare, s'a strecurat și în Dicționarul Academiei, unde cuvântul *alnic*, întrebuințat în Palia de la Orăștie, a fost scos pe fișe, din Cipariu, și cu cetirea greșită *alinc* și dat ca atare.

În general însă trebuie să spunem că dicționarele noastre, întrebuințate cu critică, cuprind un foarte util și chiar bogat material lexicografic. Ar fi folositor să se extragă pe fișe și materialul cuprins în cele ce pornesc de la o limbă streină. Din cauza lipsei de colaboratori a trebuit, cu mult regret, să renunțăm la utilizarea dicționarului manuscris al lui Budai Deleanu, pe când din al lui Iordache Golescu s'au făcut câteva extrase.

Foarte mult se simte la noi lipsa dicționarelor speciale, care să cuprindă terminologia diferitelor ramuri științifice și mai ales a diferitelor ocupațiuni. Lexicograful întâmpină greutăți mari când are să definească diferiții termeni tehnici. Afară de foarte prețioasa *Incer-care de terminologie poporană română* (Buc. 1898) de Fr. Damé, cu 300 de ilustrații și cu traducerea franceză a cuvintelor românești, urmărite după județele vechiului Regat, avem un bun vocabular botanic (*Plantele cunoscute de poporul român*, Buc. 1906) de Z. Panțu, un util *Dicționar al Sănătății* de Dr. V. Bianu (Buc. 1910), o culegere a terminilor

tipografici și alte câteva lucrări mai mărunte. În schimb se găsește foarte mult material în glosarele la diferitele descrieri (mai ales ale lui *T. Pamfile*) ale vieții poporului nostru și în câteva monografii despre satele noastre (precum e descrierea satului Măidan de *Liuba* și *Iana*, a comunei Rășinar de *V. Păcală* ș. a.).

* * *

Dicționarele existente n'au înregistrat însă la noi decât o parte a tezaurului lexical. Pentru completarea lui servesc *extrasele din literatură*.

În privința aceasta Dicționarul Academiei, în forma lui actuală, se bazează pe extrasele făcute de d-l Al. Philippide și de colaboratorii săi, înmulțite în mod considerabil, prin extrasele făcute de la 1906 încoace, astfel că numărul fișelor întrece astăzi milionul.

Cu cât se extrag cărți mai multe și cu un conținut mai variat, cu atât e mai mare probabilitatea că materialul de fișe va cuprinde nu numai un număr mai mare de cuvinte, ci el va înfățișa aceste cuvinte sub diferitele lor aspecte semantice. Alegerea cărților și urmarea unei metode bune în extragerea lor este deci condițiunea esențială pentru bogăția unui dicționar și trebuie să corespundă țințelor pe care le urmărește.

Fie-mi dar îngăduit să insist asupra acestui punct ceva mai mult.

* * *

Dicționarele Academice voiau, înainte de toate să fie *normative*, să dea adică o îndrumare celor ce voiau să știe dacă cutare cuvânt este «literar» sau nu, și, în caz afirmativ, care sunt construcțiile gramaticale în care poate fi întrebuințat. Acesta este punctul de vedere pe care stă până astăzi Academia Franceză la alcătuirea ediției nouă a dicționarului ei. Fiecare cuvânt, înainte de a fi primit în dicționar, trece prin censura unei comisii anume alcătuită spre a se pronunța asupra calităților lui academice. E firesc ca o asemenea concepție să aibă de urmare un criticism riguros la excerptarea autorilor.

De sigur că acest punct de vedere rigid și aristocratic nu mai corespunde concepțiilor noastre despre un dicționar științific și mai ales nu se potrivește cu referințele de la noi, unde limba literară se îmbogățește și se împropătează neconținut cu cuvintele și construcțiile

pline de farmec și de culoare ale graiului popular. Cele dintâiu limbi pe care istoria ni le-a păstrat apar bogate în construcțiuni gramaticale, adesea cu mult mai complicate decât cele ale limbilor moderne și mai ales ale limbilor gramaticalizate prin școli; din cele mai vechi timpuri cuvintele, în împărecherea lor, nu sunt niște căi drepte, pe care gândurile să poată circula de la om la om, ci ne apar ca niște drumuri șerpuitoare, cu legături multiple între ele, pe marginea cărora cresc flori și se găsesc boschete umbroase, în care gândul să se poată ascunde la nevoie. Aceste flori trebuie culese cu roua prospețimii pe ele; din momentul când le strângi în herbariile gramaticii convenționale, ele își pierd parfumul. Moștenind de la părinți aceste căi bătătorite de generații întregi, noi nu umblăm pasivi pe ele, ci fiecare subiect grăitor e însuși un inginer de poduri și șosele, contribuind la întreținerea și lărgirea lor și găsind poteci nouă de legătură între cele vechi. Nu există trecător, oricât de umil, care să nu fi lăsat în trecere o urmă pe aceste căi, nu e minte gânditoare și inimă simțitoare care să nu fi contribuit la sporirea limbei.

Nu e mai puțin adevărat însă că cei ce mlădiază cu deosebire limba și cioplesc adesea piatra amorfă în cristal scilpitor, sunt scriitorii mari ai unui neam. De aceea operele lor trebuie extrase înainte de toate, căci în exemplele ce se vor cită din ei oricine poate afla pilde vrednice de imitat.

* * *

Am arătat că, în evoluția lor, marile lucrări lexicografice din apus au ajuns, în veacul trecut, să dea preferința cea mai mare punctului de vedere *istoric*. Dicționarul avea să urmărească cuvântul, în mod retrospectiv, până la originea lui. Acest punct de vedere l-a adoptat și Hasdeu, și el e urmat și în Dicționarul nostru, căci orice studiu linguistic, chiar și o operă descriptivă în fond, cum este dicționarul, nu poate privi limba decât în dezvoltarea, în devenirea ei. Astfel din comparația unui cuvânt cu sine însuși în diferite vremuri se poate recunoaște viața lui, se pot vedea schimbările neconținute pe care le-a suferit, ca formă exterioară și în conținutul său semantic; fiecare articol de dicționar devine astfel biografia unui cuvânt. În același timp vedem străduințele de veacuri ale cărturarilor noștri de a acomoda graiul aspru al părinților lor la o gândire mai subțiată și recunoaștem

influențele streine care în diferite epoci s'au exercitat asupra culturii noastre.

Graba care a caracterizat până acuma lucrarea noastră, ne-a silit să restrângem mai mult decât eră recomandabil această parte istorică în înfățișarea lexicografică a limbei noastre. Într'adevăr, extrasele d-lui Philippide s'au restrâns asupra câtorva scrieri vechi, precum Codicele Voronețean, Psaltirile Scheiană și Coresiană, textele din Cuvinte din Bătrâni; din veacul XVII și XVIII: Biblia de la București, Dosofteiu (Psaltirea și Viețile sfinților), Varlaam (Cazania), Pravila Moldovei, Mineele de la 1776, apoi cronicarii cuprinși în Letopisețele lui Kogălniceanu și în Magazinul Istoric, Cantemir și documentele din colecția Uricariul. De atunci a mai fost extras Coresi (Evanghelia cu învățătură), multe documente publicate mai ales de d-l Iorga și alte câteva scrieri vechi. Rămân totuși o seamă de cărți fundamentale, precum Psaltirea de la Orăștie, Noul Testament de Bălgrad, Mărgăritarele de la 1691, cărți populare și mai ales documente vechi, care ar trebui extrase.

O deosebită atenție a dat d-l Philippide — și cu drept cuvânt — scriitorilor din întâia jumătate a secolului trecut. Totuși între ei lipsesc câțiva foarte caracteristici, ca Asachi și mai ales Munteni ca Dinu Golescu, Eufr. Poteca și chiar Eliade Rădulescu și Bolintineanu. Cât despre epoca modernă a scrisului nostru, ea se încheie, în materialul ce mi s'a pus la dispoziție, cu Vlahuță-Delavrancea-Coșbuc. M'am nevoit, pe cât îmi eră cu putință, să-l întregesc cu scriitori care la 1906 erau începători, iar azi sunt colegii noștri la Academie. Acum, după 20 de ani, au apărut o seamă de scriitori tineri de mare talent și mi se pare că traversăm o epocă în care limba noastră literară se plămădește din nou. De aceea ar fi necesar ca operele lor să se extragă sistematic și cu multă atenție.

* * *

A avea înțelegerea istorică a limbei nu însemnează a privi numai în trecutul îndepărtat, ci și a recunoaște schimbările prin care limba trece chiar în momentul când o poți observa direct.

Mi se pare că tot secolul trecut în dezvoltarea limbei se caracterizează la noi prin lupta cuvântului vechiu cu *neologismul*. Lupta aceasta continuă, și mai interesantă, în vremea noastră. Dar pe când în veacul trecut neologismul eră streinul ce venea deodată cu introducerea culturii apusene, apărând mai întâiu modest, în paranteze, alături de

cuvântul vechiu care căută să-l explice, impunându-se apoi din ce în ce mai mult, cu îndrăzneala intrusului care se simte indispensabil, și lăfăindu-se în urmă cu aroganța biruitorului, primit de fanaticii inovațiilor cu ospitalitatea exagerată care le e obișnuită, și respins de tradiționaliști cu o tot atât de exagerată încăpățănare — el e astăzi un instrument necesar de îmbogățire a graiului, iar originea lui recentă se recunoaște mai adesea în nuanța stilistică pe care i-o dau scriitorii buni. În privința aceasta va fi poate interesant a se ști că colegul nostru Goga, bunăoară, care în versurile sale din anii tinereții nu întrebuință aproape de loc neologismul, este, în proza sa atât de colorată, scriitorul care îl pune cu mai mult efect alături de cuvântul popular; că un alt coleg al nostru, tot atât de tradiționalist, d-l Iorga, este izvorul cel mai bogat pentru extragerea cuvintelor neologice pentru dicționar.

Nu este locul aici a mă extinde asupra acestei chestiuni, care merită un studiu amănunțit. Mă restrâng numai la două observațiuni. Neologismul e azi pe cale de a pătrunde în popor, deci de a câștiga toate drepturile de cetățean. Și e interesant a-l urmări cum intră în noile provincii, primit deodată cu cuvintele vechi de origine streină (ca *dulap*, *musafir*, *prosop*, etc.), pe care poporul doritor de a vorbi ca în capitală și le însușește repede și în măsură mare. În același timp o mulțime de neologisme ale școalei latiniste din Ardeal, pătrund în țara veche și în limba literară.

Această pătrundere a neologismului dintr'o regiune românească într'alta este un fenomen lingvistic de care filologul și mai ales lexicograful nu se poate desinteresa, căci el ilustrează o epocă din dezvoltarea limbei. Noi nu putem adopta deci punctul de vedere al lui Hasdeu, care excludea neologismul de origine romanică din Etymologicum magnum Romaniae, punându-se în contradicție cu sine însuși, când făcea loc neologismului slavon, grecesc sau turcesc, pe care înaintașii noștri îl primiseră în limbă în vremurile trecute. Primind însă în Dicționar neologismele și precizându-le întrebuințarea, vom căuta totdeauna să arătăm care este echivalentul român prin care părinții noștri isbuteau să-l înlocuiască și cu care alternează și azi la scriitorii îngrijiți.

Va veni în curând vremea când «protocoalele» cutărui «sinod eparhial» din Ardeal, cu «rațiocinele» și «emolumentele» lor vor fi tot atât de neînțelese ca «anaforalele» din veacurile trecute. Cercetătorii hârtiilor vechi vor căuta în Dicționarul Academiei deslușiri asupra înțelesului lor. În 1906 credeam că asemenea barbarisme trebuie excluse din Dicționar. Acum

mă întreb dacă nu ar fi util să extragem câteva cărți scrise în stilul cancelariilor ardeleno din nainte de unire, pentruca să putem da explicația și echivalentele terminilor tehnici, pe care unii Ardeleni nu știu cum trebuie să-i înlocuiască și pe care peste o generație sau două puțini îi vor mai ști explica exact.

Pe vremea când mi s'a încredințat redactarea Dicționarului și în anii imediat următori începuseră să se accentueze din ce în ce mai mult în cercetările lingvistice niște directive nouă, care de atunci încoace au schimbat în multe privințe metodele de investigație. A fost de sigur un noroc că Dicționarul nostru a crescut oarecum cu ele deodată, încât, spre deosebire de alte dicționare mari, începute în a doua jumătate a secolului trecut, el nu a fost pornit în cadrele rigide ale unei concepții unilaterale, ci a putut deveni, în chiar structura lui, cel mai modern dicționar academic.

Un orizont nou s'a deschis studiilor lingvistice, mai ales prin scrierile lui A. Meillet, prin accentuarea din ce în ce mai mare a însemnătății *momentului social* în dezvoltarea limbii. Limba fiind singurul mijloc prin care omul poate comunica semenilor săi gândurile și dorințele sale și să-i intereseze direct pentru ele, e unul din factorii sociali de competență și e, la rândul ei, supusă legilor care dirijează manifestările noastre colective. Necesitatea de a fi înțeles, când vorbesc, de cei cărora mă adresez, mă va face să le vorbesc așa cum știu că vorbesc și ei; această necesitate exclude deci arbitrarul și reduce limba la o formă convențională. Pe de altă parte însă, în cadrele acestui convenționalism și în măsura în care știu că pot fi încă înțeles, voi căuta mereu să țin-tuesc atenția celui ce mă ascultă prin ieșirea din banalitatea formulelor șterse și prin înlocuirea lor cu expresii impresionante prin nouitatea lor; astfel se nasc inovațiunile neconținute de limbă, dintre care multe se pierd, o parte mare însă sunt imitate și devin bun comun.

Ceea ce numim noi limba unui popor — mijlocul de înțelegere între membrii celei mai largi comunități sociale — este de fapt componenta a o mulțime de graiuri întrebuințate de diferite grupe sociale mai mărunte: cărturari, țărani, lucrători, etc.; în cadrele fiecărei grupe se pot distinge o mulțime de alte grupulețe. Între cei obișnuiți să-și comunice gândurile mai mult prin scris decât prin graiu viu se naște un anumit

fel de exprimare, care iarăși variază de la literat la gazetar, de la medic la jurist; mahalagiul vorbește altfel decât locuitorul din centrul orașului, agricultorul întrebuințează alte cuvinte decât vânătorul sau decât plutașul. Comunitatea de interese creează anumite mijloace de înțelegere și cei deprinși cu aceeași ocupație se pricep unul pe altul atât de ușor, încât un șofeur român care are o pană de automobil, se va înțelege mai lesne cu un șofeur olandez, cu care din întâmplare se întâlnește pe o șosea din Italia, decât înțelege badea Gheorghe sentința pe care i-o citește la tribunal judecătorul de același neam cu el.

Multe din cuvintele și expresiile limbei noastre de toate zilele se pot înțelege numai dacă ținem seama de mediul social în care ele au luat ființă. Din graiul păstoresc se explică înțelesul de «avere» pe care-l are *chiag* în expresia «a prinde chiag». De la torcătoarele și țesătoarele noastre au pătruns în graiul obștesc expresii ca *a avea de furcă cu cineva* sau *a îndrugă la vorbe*; din graiul pescarilor a trecut în limba comună expresii ca *o pară cu icre*; din limbajul fierarilor s'au răspândit verbele *a ferecă*, care-i lat. *fabricare*, derivat din *faber* «faur», precum de la corespondentul slav al lui *faber*, dela *kovaľj* «faur», derivă verbul *a încovăia*, care la origine se spunea numai despre fierul roșu când se «îndoiă» spre a se face potcoave din el. Înțelesul verbului *a (se) împrăștiă* ne-ar fi inexplicabil dacă am cunoaște numai *praștia* cu care se joacă azi copiii și care nu-i decât o rămășiță — ca și arcu și săgeata — a unei arme întrebuințate în vechime de ostașii români spre a pune pe fugă pe dușman ¹⁾. Dar chiar cuvinte dintre cele mai uzuale primesc înțelesuri diferite, după cum sunt întrebuințate de indivizi cu diferite ocupațiuni, sau chiar la oameni de sex diferit. Astfel verbul *a face* ²⁾ are sensuri din cele mai variate când o femeie vorbește despre *o facere* (=naștere) *grea*, când un bărbat spune că *a făcut rășboiul* (a luat parte la el), când un profesor istorisește cum și-a *făcut* (= și-a ținut) *cursul* și un negustor cum *a făcut* (= a agonisit) *avere*, sau când o bucătăreasă dă amănunte despre felul cum *face* (=gătește) *ciorba de miel*, când un medic descrie cum pacientul său eră *să facă* (= să capete) *o pneumonie*, când un automobilist se laudă că *face* (= percurge) *80 pe oră*, când un pensionar e mulțumit că *face* (= joacă) *partida de pichet* după ce *și-a făcut* (= terminat) *sommul* de după prânz, când un matematician știe că

¹⁾ Alte exemple în *Din perspectiva Dicționarului* (Cluj 1922) p. 45 ș. u.

²⁾ Cf. Kr. Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, tome IV-me p. 26-27.

unu și cu unu *fac* (= dau) *doi*, când un gazetar își *face* (= scrie) *articolul* sau când o vrăjitoare *face* (= vrăjește) *de dragoste* cutărei fete, etc.

Arătând ce datorește limba unui popor diferitelor straturi sociale din care e compus, Dicționarul izbutește să ne dea o imagine interesantă despre structura socială a acelui popor în diferitele epoci. De aceea materialul de fișe trebuie completat prin extragerea de cărți din fiecare specialitate, și mai ales ar trebui întregit — în lipsa unor dicționare speciale — prin anchete care să culeagă terminologia diferitelor meserii practicate mai ales la orașe (căci terminologia vieții de la țară și a industriei casnice ne e în mare parte cunoscută).

* * *

Dar nu numai grupele sociale, ci, precum am accentuat în cele precedente, fiecare individ grăitor contribuie la îmbogățirea limbei, prin aportul său personal, care va fi cu atât mai însemnat, cu cât acest individ va avea mai mare talent pentru limbă; inovațiunile sale de limbă vor fi imitate cu atât mai ușor, cu cât prestigiul său social e mai mare. Talent pentru limbă înseamnă să ai nu numai darul creațiunii, ci mai ales acel simț pentru structura internă a limbei tale, care te face să pui de acord creațiunea ta cu legile după care se diriguește limba, cu «gramatica» nescrisă, dar existentă în subconștientul nostru, astfel ca inovațiunea ta să fie imediat înțeleasă și, corespunzând unei necesități existente, să poată fi imitată.

Orice inovațiune de limbă este individuală la început; colective sunt numai tendințele generale care determină viabilitatea unei asemenea inovațiuni. În fiecare moment putem observa cum se nasc din elemente existente cuvinte sau expresii nouă, care devin bun comun.

Un învățat german, face distincția ¹⁾ foarte nimerită între «înțelesul» și «însemnarea» cuvintelor. Înțelesul corespunde imaginii sau noțiunii pe care cuvântul o deșteaptă în noi când îl auzim rostit sau când îl cetim; însemnarea lui variază după tovărășia în care se găsește în frază. Când aud rostindu-se cuvântul *gheată*, în mintea mea se deșteaptă imaginea precisă a unui obiect ce servește spre a te încălța cu el, imagine extrasă prin abstracțiune din toate formele ghetelor văzute; tot

¹⁾ Karl Ettmayer, *Über das Wesen der Dialektbildung*, Wien, 1924, p. 7.

astfel orice Român, când aude sau cetește cuvântul *ninge*, se gândește la căderea fulgilor de zăpadă. Sunt însă și cuvinte cu un înțeles cu mult mai vag — ajunge să amintesc exemplul citat al lui *face* — care abia în unire cu alte cuvinte deșteaptă în mintea noastră o imagine precisă, dar foarte variată în fiecare construcție. În sfârșit sunt cuvinte cari în general nu au înțeles, ci numai însemnare. Astfel sunt prepozițiile: când aud rostindu-se *de* mi-e peste puțină de a-mi face o imagine oarecare despre sensul acestui cuvânt; abia în momentul când zic: *vin de trei ani*, *Poezii de Eminescu*, *oglină de Veneția*, etc., cuvântul acesta devine însemnător.

În posibilitatea de a varia la infinit însemnarea cuvintelor e cuprinsă puțină de îmbogățire a limbilor. Tocmai în vremea din urmă, cu deosebire în urma studiilor Italianului B. Croce, ale Germanilor K. Vossler și L. Spitzer, ale Elvețianului Ch. Bally și ale altora, se dă momentului *stilistic*, adică contribuției individuale la îmbogățirea limbei, o însemnătate din ce în ce mai mare în studiile lingvistice. Cât de mare e importanța lui pentru lexicograf, reiese bunăoară din exemple ca acestea: Cuvinte ca *buștean* sau *tun* au în limba noastră un înțeles atât de precis, încât am putea crede că însemnarea lor nu poate fi supusă unor mari variațiuni. Totuși aceste cuvinte pot avea în românește o mulțime de însemnări și pot să înlocuiască uneori chiar adverbul «foarte», sau neologismul «complet», precum reiese din următoarele citațiuni, în care avem a face cu întrebuițarea sintactică a unui substantiv juxtapus în funcțiune adverbială spre a provoca o comparație nedesvoltată, de un mare efect stilistic: *Baba adormea buștean* (Agârbiceanu, «Luceafărul» III, 177); *Când mi-am descleștat degetele de pe grumazii hoțului, acesta a căzut buștean la pământ* (C. Sandu, «Sămănătorul» II, 649) = țăpăn și greoiu ca un buștean; *De-i mai zăbovi un an, Mă găsești neagră buștean* (Popular din Vâlcea) = moartă, neagră complet, ca bușteanul ars. *Dunărea amorțise, înghețase tun* (C. Sandu, «Sămănătorul» III, 762) = tare; *Sănătos tun* = de tot; *biat tun* = complet. Printr-o substituțiune glumeață a cuvântului «tun» prin numele celebrului fabricant Krupp, s'a zis, mai întâiu de sigur într'un cerc de cheflii, apoi în cercuri tot mai mari, și *beat crup*, introducându-se în limbă un cuvânt nou. Asemenea expresiuni glumețe ajung uneori să se generalizeze pierzând cu totul nota șăgalnică de la început: astfel verbul *mă duc*, care azi a ajuns să fie sinonim sau aproape sinonim cu «merg», a fost de sigur, la origine, o expresie hazlie de felul lui «mă

car», «mă cărăbănesc», «îmi iau picioarele în spate», «îmi iau tălpășița», etc.¹⁾.

Lexicograful trebuie să țină în mare măsură seamă de această notă creatoare a limbei, fără de care geneza multor expresii n'ar fi înțeleasă. Un lexicograf care nu consideră forțele vii ce stăpânesc dezvoltarea limbei, ci se restrânge la «stilul de pe hârtie» din scriitorii clasici, riscă să facă din dicționarul său ceea ce face gramatica pedantă din limbă, să fixeze adică numai partea convențională și tocmai din această cauză banală, ștearsă și rigidă a limbei. Tot ce e astăzi convențional a fost odinioară individual, tot ce e azi banal și calapod, a fost odată viu și nou, precum multe din expresiile impresionante de azi vor deveni, prin deasa lor întrebuințare, spălăcite și formule fără relief.

Mai ales însă e necesar să observăm limba vie din jurul nostru pentru a să înțelegem trecutul unei limbi ca cea românească. Căci nu trebuie să uităm că aici, în sud-estul european, strămoșii noștri, după decăderea culturii romane, au trecut printr'o sărăcire mare a tezaurului lor lexical. Starea culturală inferioară la care fură reduși păstrătorii romanității carpato-balcanice, îi făcû ca, pentru a se înțelege între sîne, să nu aibă nevoie de prea multe cuvinte. Dar sărăcia în cuvinte fu compensată printr'o bogăție în întrebuințarea lor figurată. Neavînd să opereze cu noțiuni atît de precise ca omul cu o cultură superioară, Străromînul, cînd în vorbirea sa se depărtă din sfera noțiunilor obișnuite și simțea nevoia să exprime idei mai complicate, împrumută vorbelor existente, prin împărecheri nouă, prin figuri stilistice sau prin simple lărgiri și restricțiuni, însemnări nouă. La un popor ca al nostru, cu o imaginație vie și cu un dar înnăscut de a-și reliefa vorbirea, alături de împrumutul din alte limbi, îmbogățirea din elementele moștenite a fost în toate timpurile un izvor fecund.

Și deoarece acest izvor curge limpede mai ales la țară, s'a dat o deosebită atențiune extragerii pe fișe a literaturii noastre populare.

Inceputul acestui veac ne-a adus o metodă nouă, care a deschis orizonturi nebănuite în cercetările lingvistice. E *geografia lingvistică* inaugurată de autorul principal al Atlasului lingvistic al Franței, J.

¹⁾ Cf. *Din perspectiva Dicționarului*, (Cluj, 1922), p. 41.

Gilliéron, a cărui moarte am deplâns-o cu toții săptămânile trecute, marile lingvist pe care Academia noastră îl numără între membrii săi onorari.

Pe lângă extensiunea în timp pe care ne-o înfățișează istoria cuvintelor, tindem astăzi să cunoaștem și extensiunea lor în spațiu, pe lângă cercetarea diacronică a limbei, atențiunea noastră se îndreptează tot mai mult spre cunoașterea sincronică a ei.

Cuvintele călătoresc. Purtate din gură în gură, ele trec dintr'o regiune într'alta, intrând în concurență cu alte cuvinte. Vechiul *cattus* s'a păstrat la noi în diminutivul *cătușă*, care la Aromâni are până azi înțelesul original; la noi îl întâlnim numai cu înțelesuri derivate, iar în sensul original a fost înlocuit prin cuvintele *pisică* și *mâță*, care se repartizează astfel, că *pisică* este uzual în Muntenia și în regiunea limitrofă a Transilvaniei, iar *mâță* în celelalte provincii românești. După cum întrebuițează cineva un cuvânt sau pe celălalt, poți să-l ghicești din care parte a României este. Dar iată că chiar în București, unde toată lumea zice *pisică*, se zice că cineva a fost prins *cu mâța în sac*, căci această locuțiune s'a născut în Moldova și a pătruns de acolo în graiul celorlalți Români.

Prin proiectarea pe hărți a suprafețelor (ariilor) cutărilor cuvinte putem stabili răspândirea lor geografică și putem cunoaște cum unele cuvinte s'au suprapus altora, suntem deci în stare să vedem stratificarea lor geologică. Mai mult decât atât. Geografia lingvistică ne dă putința să descoperim lupta pe viață și pe moarte pe care o dau cuvintele între sine, să studiem însăși biologia limbei.

Gilliéron și elevii săi au căutat să stabilească câteva din «boalele» de care sufer cuvintele și «terapeutica» pe care limba le-o aplică ¹⁾).

Cele mai multe cuvinte *mor de bătrânețe*, dispar din limbă atunci când devin inutile, fiindcă noțiunea pe care o exprimă nu mai e curentă. Precum s'au pierdut cuvinte ca *bostangiu* «soldat din garda sultanului», sau *capuchehaie* «reprezentant al Domnilor la Poartă», tot astfel e pe cale să dispară, deodată cu instituția, *solgăbirăul* Ardelenilor.

A doua cauză a dispariției cuvintelor este *reducerea lor formală*, în urma transformărilor fonetice, la un corp sonic atât de volatil și șubred, încât nu mai e capabil să fie purtătorul unei idei. Astfel din

¹⁾ Cf. și F. Holthausen, *Vom Aussterben der Wörter* în «Germanisch-Romanische Monatsschrift» VII (1915), p. 184 ș. u.

vechiul *ire* a rămas la noi *i*, păstrat în unele forme la Istroromâni și în cele mai vechi texte ale noastre și înlocuit astăzi cu totul prin acel *se ducere* care, precum am arătat, eră odinioară o expresie întrebuintată în glumă. De asemenea *lavare*, care a dat *la*, abia se mai păstrează în unele regiuni cu o însemnare restrânsă (a se spăla în cap și a spăla cu leșie) fiind înlocuit prin compusul *spălă*.

Tot astfel în loc de *avus*, *levis*, *ren* avem derivatele *auș* (arom.), *ușor*, *rinichiu* sau *rărunchiu*; probabil că anemia sonică a lui *uă* < uva, *im* < limus, *nea* < nivem, etc., a fost una din cauzele pentru care aceste cuvinte au fost înlocuite prin *strugure* sau *poamă*, *noroiu* sau *tină*, *zăpadă* sau *omăt*. La acestea se mai adaugă însă de sigur și altă pricină, și anume *sterilitatea* lor, neputința de a produce o familie numeroasă de derivate, din care să se poată extrage o tulpină ca purtătoare a ideii, prin care cuvântul să se fixeze în memorie. Tot din cauza acestei lipse de derivate s'au pierdut cu totul, sau în cele mai multe regiuni, cuvinte ca *aceră* < aquila, *agest* «aluvion» < aggestum, *austru* < austrum, *deșidera* < desiderare, *lard* < lardum, etc.

Boala cea mai primejdioasă pentru cuvinte, după Gilléron, e *omonimia*. Sunt anumite cazuri când transformările fonetice fac ca două cuvinte diferite la origine să ajungă cu timpul la aceeași formă, să devină omonime. Astfel *locare* și *laudare* au dat în franțuzește deopotrivă *louer*, care înseamnă și «a închiria» și «a lăuda»; astfel *pirum* și *pilum* au dat în românește deopotrivă *păr*, care înseamnă și «poirier» și «poil». Asemenea omonime pot să devină adesea foarte supărătoare, căci cel ce le aude le poate înțelege greșit. Imi aduc aminte că, pe vremea unei furtuni mari, servitoarea noastră, care vorbește ardeleneste, venind acasă mi-a spus ca să nu ies din casă, căci ea «s'a închinat pe drum»: voiă să zică că s'a «întinat», s'a umplut de tină, iar eu mă miram de ce ploaia a fost pentru ea prilej de «închinare». Limba știe să-și ajute în fel și chip în asemenea împrejurări, spre a evita echivocul. Astfel omonimia la feminin, a adjectivului *biet* și *beat* a produs, precum a arătat E. Gamillscheg regula sintactică de a zice numai *o biată femeie* pentru «une pauvre femme», dar *o femeie beată* «une femme ivre». Adesea însă, neavând nici un asemenea mijloc la îndemână, limba sacrifică omonimele în momentul când are la dispoziție alte cuvinte, neechivoce. Astfel vedem că vechiul adjectiv *sân* din *sanus* a fost înlocuit prin derivatul *sănătos* numai la Dacoromâni, unde el a devenit

omonim cu *sân* < sinus, dar s'a păstrat în celelalte dialecte, unde această omonimie nu există (la Aromâni *sân* dar *sin*, la Istroromâni *sâr* dar *sir*); tot astfel, precum a arătat Caracostea, cuvântul *păcurar* < pecorarius s'a păstrat numai în regiunile în care nu există terene petrolifere și deci nu s'a putut confunda cu *păcurar*, derivat din «păcură». Poate și la *arină* < arena, omonimia cu fructul arinului să fi fost cauza pentru care acest cuvânt a fost înlocuit prin «nisip» sau «homoc», etc.; el pare a se fi păstrat numai în regiunile unde copacului i se zice *amin*, iar fructului său *anină*. Dacă în românește s'au pierdut multe cuvinte latine, care există în toate celelalte limbi romanice, cauza poate fi în unele cazuri omonimia, bunăoară la *alae* > *are*, *amo* > *am*, *audet* (audere «cuteza») > *aude*, *avicellus* > *acel*, *callum* > *cal*, *carus* > *car*, *grandis* > *grinde*, *labrum* > *laur*, *secare* > *secă*¹⁾. Este sigur însă că diferitele limbi reacționează în măsură diferită împotriva omonimiei și că Românul suportă omonimia²⁾ mai ușor decât Francezul, cu tendința lui pronunțată de a se exprima clar.

Dar dispariția cuvintelor de cele mai multe ori nu se întâmplă printr'o «îmbolnăvire» și prin «decesul» lor, ci printr'o înlocuire cu altele, care le iau locul prin *dreptul tinereții*, prin noutatea lor. În tendința de a impresiona, omul alege, când vorbește, cuvintele cele mai puțin banalizate printr'o întrebuintare prea deasă — și aceasta sunt, pentru vorbitor, de obicei, cele pe cari le-a învățat în urmă — și expresiile metaforice, care stărnesc, tocmai prin întrebuintarea lor figurată, atenția celui ce le aude. Intr'adevăr, nu vedem de ce un cuvânt ca *oaspe*, care are o formă atât de sonoră, are o familie numeroasă (ospăț, ospătă, ospătar, ospătăreț, ospătărie, ospătarnic, ospătos, ospecior, ospetire, ospetime, prospătă), și nu este omonim cu nici un alt cuvânt, a fost înlocuit, în Țara-românească prin turcescul *musafir*, în Banat prin serbo-șvăbescul *gost* și în Ardeal prin ungurescul *vindeg*, dacă pricina n'ar fi farmecul exotic prin care aceste cuvinte se impun în limbă. Dacă un cuvânt atât

¹⁾ Cf. D. Caracostea, *Wortgeographisches und Wortgeschichtliches vom Standpunkte der Homonimität* în «Mitteilungen des rum. Instituts an der Universität Wien», p. 79 ș. u.; A. Candrea, în «Grai și Suflet» I 112 ș. u. și S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, II, § 200.

²⁾ Astfel slavul *somŭ* devine la noi *somn*, stabilindu-se imediat o legătură etimologică cu cuvântul vechiu *somn* < lat. *somnus* («pește somnoros»), precum, din cauza dinților ieșiți, etimologia populară face imediat o legătură între animalul *râs* < slav. *rysŭ* și *râs* < lat. *risus*.

de uzual ca *a cădeă* e înlocuit cu totul în regiunile estice ale teritoriului dacoromân prin *a pică*, cauza e de sigur vigoarea simbolică a cuvântului onomatopeic; se repetă deci același fenomen care pe strămoșii noștri i-a făcut să înlocuiască pe incolorul *pater* și *mater* prin cuvintele expresive ale graiului copilăresc *tata* și *mamma*, sau pe *edere* prin onomatopeicul *pappare* și prin glumețul *manducare* «a molfăi». Dacă *vir* a fost înlocuit prin *barbatus* și *femina* prin *familia*, pricina este imaginea evocativă a omului «bărbos» și metafora care face din femeie reprezentanta prin excelență a familiei ¹⁾. Uneori cuvintele sunt înlocuite prin tovarășul lor de drum. Povestea ariciului ingrât, care alungă de lângă sine pe protectorul său, se repetă și în limbă. Pentru gradul de înrudire pe care Italienii îl exprimă prin «cugino» și Francezii prin «cousin», aveam odinioară și noi corespondentul latinescului *consobrinus*. S'a zis însă, spre a se face deosebire față de înrudirea mai îndepărtată, *cusurin ver* — așa până astăzi la Aromâni — adică «adevărat». Din această expresie a rămas însă numai adjectivul *văr*, precum la Spanioli a rămas *hermano* din *consobrinus germanus* și precum la noi *tată bun* și *mamă bună* — «buni» pentrucă împlinesc toate dorințele copiilor — au ajuns aproape cu desăvârșire să fie înlocuiți prin *bun* și *bună* sau prin diminutivele *bunic* și *bunică*. Tot astfel din *vânăt albastru* care ar corespunde unui franc. «bleu blanchâtre» a rămas numai *albastru* (care însemnă «alburiiu, deschis») cu înțeles de «vânăt deschis».

E de sine înțeles că un dicționar, oricare ar fi proporțiile lui, nu poate înlocui un atlas lingvistic, dar îl poate întregi și se întregește însuși prin el. Tot atât de adevărat este că azi un lexicograf nu mai poate ignora momentul geografic și de aceea el va căuta să-și îmbogățească materialul prin cât mai multe extrase din scriitori care întrebuințează un graiu regional.

Cele patru laturi sub care e privită astăzi limba, cea istorică, cea sociologică, cea stilistică și cea geografică, dau împreună aspectul complet

¹⁾ Iată câteva exemple de cuvinte de origine latină substituite cu totul sau pe cale de a fi înlocuite prin vorbe streine: + *asin*-măgar, *celar*-pivniță, *cercei*-bumbi (Sălaj), butoni (neologism), *curte*-ogradă, *custă*-trăi, *față*-obraz, *fur*-hoț, *lac*-tău, iezel, ghiol, + *measer*-sărac, sărman, *pierde*-prăpădi, *porumb*-hulub (Bucovina), *rinichiu*-bobric (Banat), *săpă*-căpălu (Ardeal), *șea*-tarniță, *șerb*-slugă, argat, bireș, *taur*-bic, bugă, buhaiu, *tuse*-cheche (Ardeal), *vad*-hreadă (Bucovina), *veșmânt*-haină, *vipt*-hrană, etc.

al ei și face ca o lucrare lexicografică să devină cu adevărat științifică. Numai privit din toate aceste puncte de vedere, cuvântul poate fi urmărit până la originea lui, numai astfel își ajunge țelul un dicționar *etimologic*.

Intr'adevăr, originea unui cuvânt o descoperim adesea abia când îi cunoaștem forma mai veche sau cutare însemnare pierdută azi și păstrată în vreun text vechiu sau în vreun colț retras al țării. Desvoltarea de înțeles a unor cuvinte ca *lucra* sau *câștigă*, atât de asemănătoare cu latinescul *lucrare* și *castigare*, dar atât de îndepărtate ca înțeles, n'am putea-o pricepe dacă la Coresi și alți scriitori vechi n'am întâlni încă pe *lucres* cu însemnarea de «agonisesc» și dacă prin Munții Apuseni nu s'ar întrebuința până azi *câștigă* cu înțelesul de «a crește, a educa, a îngrijii». Dacă în vechile noastre evanghelii găsim cuvântul *asin*, știm cu singuranță că el nu este un cuvânt savant, căci în secolul XVI nu existau neologisme de origine latină; dacă în Ardeal aflăm cuvântul *proaspăt*, știm că el nu poate fi un împrumut din limba neogreacă, căci cuvintele intrate în epoca fanariotă nu s'au răspândit prin regiunile centrale ale Ardealului; dacă constatăm că forma *înfiripă* a fost introdusă în literatură de scriitorii moldoveni, ea se explică lesne ca un hiperurbanism în regiunile în care *fir* și *cir* se rostesc deopotrivă *șir*, și deci știm că forma etimologică a cuvântului e *înciripă*, precum se pronunță prin Transilvania, iar originea lui nu stă în legătură nici cu *fire*, nici cu *fir*, ci cu slavul *čerep*.

Mai greu decât a găsi cuvântul latin sau strein la care se reduce cel român, este adesea să faci documentarea unei etimologii evidente. Astfel *cercă* al nostru derivă fără îndoială din *circare* latin, ca și francezul *chercher*. Dar *circare* înseamnă «a face un cerc», «a cercui», pe când cuvintele romanice care îi corespund au cu totul alt înțeles. În asemenea cazuri e de cea mai mare importanță să ne dăm seama de întrebuințările stilistice ale unui cuvânt, de tovărășiile în care se găseă cu alte cuvinte, de la care s'a contagiat din punct de vedere semantic, și să căutăm mediul social din care el s'a răspândit în limba comună. La *circare* mediul în care el a desvoltat sensurile actuale a fost, probabil, cel al inginerilor hotarnici: *a cercă o moșie* eră la noi odinioară o expresie curentă. Tot astfel din cele două cuvinte care au înlocuit pe teritoriul romanic pe latinescul *invenire*, unul, *afflare* — de unde românescul *află* și spaniolescul *hallar* — e un termen vânătoresc («a adulmecă un vânat»), iar al doilea, *turbare* — de unde ital. *trovare* și franc. *trouver* — e un termen pescăresc («a turbură apa spre a da de pește»).

Un mare avânt au luat cercetările etimologice, în sfertul de veac din urmă, prin stăruirea cercetărilor mai ales în două direcții. Întâia e așa numita metodă *onomasiologică*, care urmărește un grup de cuvinte, bunăoară cuvintele prin care se numesc părțile corpului omenesc, sau termini de înrudire, sau lunile din an, sau chiar numai noțiunea de «copil», de «cute de ascuțit», de «rășchitor», etc., însă nu într'o singură limbă, ci în toate limbile din aceeași familie. Cercetările romaniștilor în asemenea direcții au dat rezultate surprinzătoare și ne dau posibilitatea să cunoaștem mai bine limba poporului roman și să recunoaștem o mulțime de etimologii, căci figurile care stau la baza numirilor nouă sunt adesea aceleași în mai multe limbi; dar mai ales ne dau prilej să facem o mulțime de concluzii din cele mai instructive asupra stării culturale din vremile trecute. Astfel etimologia devine una din cele mai de seamă științe accesorii ale etnografiei. În același timp însă ea se bizuie pe datele etnografilor și, mai ales când căutăm să stabilim originea unui cuvânt care desemnează un obiect, este indispensabil să cunoaștem obiectul însuși, în diferitele forme prin care a trecut în cursul timpului. Mai ales prin studiile lui H. Schuchardt și ale lui Meringer, s'a făcut această strânsă legătură cu etnografia, caracterizată prin formula *cuvinte și lucruri* («Wörter und Sachen», care este titlul unei reviste lingvistice în Germania).

Materialul pentru dicționar trebuie deci să cuprindă și operele etnografice, iar lexicograful trebuie să urmărească lucrările etimologice ce se publică neconținut.

Un dicționar se aseamănă cu un muzeu, a cărui valoare stă în primul rând în bogăția inventarului său. În cele precedente am arătat preocupările multiple pe care un lexicograf modern trebuie să le aibă la strângerea materialului său, pentruca să se poată apuca, cu toată documentarea necesară, de *redactarea lui*.

Dar cele mai bune muzee nu sunt totdeauna cele ce expun mai multe obiecte, ci cele ce știu să le expună bine. O îngrădădire simplă a pietrelor vechi schimbă muzeul arheologic într'un cimitir, în care intri din pietate sau din curiozitate; o etalare sistematică pe rafturi și o etichetare îngrijită a fiecărui obiect poate face dintr'un muzeu zoologic un foarte util instrument de studii speciale; ceea ce-l schimbă

însă într'un palat fermecat, în care fiecare animal împăiat învie și fiecare lucru neînsuflețit îți vorbește, este dibăcia directorului, care așează piesele muzeale în lumina și în ambianța necesară, utilizând orice colț din spațiul, totdeauna prea redus, al clădirii sale, și sacrificând amănuntul care ar putea detrage atenția de la esențial.

Principiul de la care un lexicograf nu trebuie să se abată niciodată, este a fi util; iar grija lui de căpetenie trebuie să fie ca oricare cercetător să găsească în dicționar tocmai ceea ce caută.

Voiu arăta în cele următoare cum am crezut că vom putea realiza aceste cerințe, trecând cu d-voastră din magazinele de material în laboratoarele Dicționarului.

Redactorii principali ai dicționarului primesc câte o cutie de fișe așezată în ordine strict alfabetică (cuprinzând și materialul din dicționarele anterioare, lipit pe fișe de aceeași mărime cu cele pe care sunt făcute extrasele din autori). Ei scot toate fișele referitoare la același cuvânt și stabilesc întâiu sensurile lui diferite, așezând exemplele cu același înțeles în același pachetel de fișe. Apoi caută etimologia cuvântului și așează pachetelele de fișe în ordinea din care reiese dezvoltarea semantică, începând de la sensul cel mai vechiu, adică cel mai apropiat de cel etimologic, și sfârșind cu cel mai îndepărtat.

După ce această aranjare a fișelor s'a făcut, începe redactarea în scris. După cuvântul din titlu se dă mai întâiu traducerea franceză a tuturor înțelesurilor, pentru ca dicționarul nostru să poată fi utilizat și de streini. Această expunere a echivalentelor franceze e în același timp rezumatul articolului dezvoltat ce urmează, dând cetitorului posibilitatea să urmărească dintr'o singură privire toate înțelesurile cuvântului românesc în dezvoltarea lor.

Urmează apoi înregistrarea fiecărui înțeles, în ordinea dezvoltării, cu citațiuni care sunt date în șir cronologic, atestându-se, pentru fiecare sens, exemplele cele mai vechi și urmărindu-se până azi, astfel ca să apară răspândirea geografică, să se vadă dacă cuvântul e literar sau numai popular, dacă el e restrâns asupra unei singure păтури sociale sau face parte din limba comună; în sfârșit se arată întrebuintările figurate și expresiile idiomatice. Economia lucrării cere sacrificarea multor citate, când aceste nu au nimic caracteristic sau nu aduc nimic nou; totuși adevărul cuprins în dictonul superflua non nocent ne-a ferit de o eliminare prea radicală a citațiilor dispensabile, căci un

dictionar de proporțiile Dicționarului Academiei, trebuie să dea și o imagine despre frecvența cuvintelor în limbă.

După ce toate înțelesurile au fost înșirate, arătându-se pe scurt cum s'a desvoltat unul din celălalt, urmează, la urmă, în paranteze, scurte indicații gramaticale, se dau variantele formale ale cuvântului, și în urmă derivatele lui (întrucât aceste nu au devenit cuvinte atât de importante încât să pretindă o redactare deosebită). Astfel filologul găsește la sfârșitul articolului indicații din cele mai prețioase și o imagine a familiei cuvântului.

Articolul se încheie cu etimologia.

Redacțiile acestea ale colaboratorilor actuali trec apoi la directorul lucrării, care le revede, modificându-le și completându-le după trebuință, și care le dă forma definitivă. Prin faptul că totul trece pe dinaintea ochilor săi, se asigură unitatea operei întregi și se face legătura necesară între redacțiile diferiților colaboratori.

* * *

În cursul celor douăzeci de ani de când lucrăm la dicționar am câștigat o experiență din care căutăm să tragem folos. Ea ne-a învățat înainte de toate, că, dacă principiile generale după care trebuie redactată opera se pot stabili de la început — și e bine ca ele să fie urmate cu consecvență, pentru ca aspectul dicționarului să rămână unitar — punerea lor în practică întâmpină greutăți ce trebuie rezolvite în fiecare caz special. Nici un cuvânt nu se aseamănă cu altul, ci prezintă particularități speciale. De aceea am evitat să stabilim norme prea rigide și mai ales ne-am ferit de dogme care să ne împiedece a introduce în preocupările noastre lexicografice achizițiile nouă ale științei.

Unele chestiuni de amănunt au fost rezolvite după multe dibuiri și încercări. Astfel, bunăoară, problema *definiției* ce trebuie dată, de la început, unui cuvânt, ne-a pricinuit multă bătaie de cap. În introducerea tipărită la 1906 în fruntea dicționarului, arătam că sunt cuvinte a căror definiție e foarte grea de dat și este dispensabilă, fiindcă înțelesul lor e limpede pentru orice Român și devine clar pentru orice strein prin traducerea franceză: pentru *a fi*, *a face*, *bun*, *roșu*, *ac*, *albină*, *scaun*, traducerea «être, faire, bon, rouge, aiguille, abeille, chaise» ne poate dispensa de orice definiție.

Astăzi părerea în privința aceasta mi s'a modificat întrucâtva. Definiția e întotdeauna necesară, căci ea e însăși baza de la care pornește

explicarea desvoltărilor semantice ale unui cuvânt. În ea trebuie să fie exprimate notele esențiale din care se compune imaginea sau noțiunea ce se ivește în mintea celui ce rostește sau aude rostit cuvântul. Astfel, ca să dau un exemplu dintr'o sută ¹⁾, verbul *a încărcă*, precum arată elementele sale de compoziție *in-carr-icare*, înseamnă la început, «a pune ceva în car, spre a transporta». Cu timpul cele două note etimologice *în* și *car* s'au șters cu totul, fiind înlocuite cu altele, încât azi se poate zice *încarc pe spate* «pun pe spate o sarcină spre a o duce dintr'un loc într'al-tul», *încarc corabia* «o umplu cu marfă de transportat» și chiar *încarc pușca*.

Dicționarul fiind o operă lingvistică, definiția trebuie să fie și ea lingvistică, să corespundă cu imaginea sau noțiunea existentă în mintea colectivității vorbitoare; această imagine sau noțiune adesea e alta decât imaginea sau noțiunea pe care și-o face despre cuvânt un om cu pregătire științifică. Astfel, bunăoară, din punct de vedere științific, *căderea* este rezultatul puterii de atracție a pământului. Dar colectivitatea care plămădește de multe veacuri limba română n'a știut nimic de legile gravitațiunii și cu ajutorul definiției științifice n'am înțelege geneza unei expresii ca *Voevodul a căzut din domnie*. O asemenea expresie figurată devine însă imediat înțeleasă dacă o comparăm cu *Mărul a căzut din pom*, căci, din punct de vedere lingvistic, un obiect *cade* când i s'a luat sprijinul ce-l menține într'un loc mai ridicat și se prăbușește deci spre pământ.

Dicționarul nu este o enciclopedie pe care cetitorul o deschide ca să afle în ea definiții care corespund ultimelor rezultate științifice, ci este o operă lingvistică care arată ce idei se naște în mintea unei colectivități cu același graiu când aude un cuvânt. De aceea *roșu* nu va fi definit prin «culoarea produsă prin 956 de bilioane de vibrațiuni ale eterului, și care ocupă în curcubeu poziția complementară a verdelui», dar poate fi explicat prin mai puțin exacta definiție «culoarea sângelui, a focului, a apusului de soare, a măceșilor, etc.». Adesea vedem că în diferite regiuni imaginea e alta: în Țara românească *vânăt* e culoarea vinelor (căci *venetus* și *vena* au fost aduse în legătură etimologică); în Ardeal *vânăt* e culoarea cerului, deci exprimă același lucru ca «albastru» în Muntenia.

Ideea reprezentată printr'un cuvânt va ieși cu atât mai bine în evidență, cu cât, alături de definiție, dicționarul va ține seama de

¹⁾ Cf. *Din Perspectiva Dicționarului* (Cluj 1922).

sinonimică. Abia prin alăturarea diferitelor cuvinte care servesc spre a arăta diversele nuanțe ale aceleiași idei se reliefează precis sensul unui cuvânt și numai din compararea diferitelor mijloace de expresiune, cu toate finețele stilistice inerente lor, reiese adevărata bogăție a limbei.

Ideea exprimată atât de des, că limba nu cunoaște luxul și că nu există două sinonime perfecte în nici un graiu, nu e exactă. Mai întâiu pentru că limba comună și limba literară nu sunt graiul unei singure regiuni, ci se îmbogățesc prin aportul neîncetat ce li-l aduc toate părțile țării. *Porumb*, *păpușoiu* și *cucuruz*, uneori și *mălaiu*, exprimă același lucru în Muntenia, Moldova și în Ardeal. În limba literară, deși forma muntenească este cea predominantă, totuși a pătruns de mult și cea moldovenească, iar în graiul comun *cucuruzul* Ardelenilor este un termen înțeles de toți, căci pretutindenea aproape e cunoscut *cucuruzul de brad*. Adevărat e însă că de obicei, când două cuvinte sinonime pătrund în graiul aceluiași individ, acesta caută să stabilească o diferențiere de sens între ele. Un proverb al nostru spune că limba n'are oase pentru ca să se poată mlădiă după gând. În adevăr, gândurile omului sunt atât de variate și atât de subtile, încât tezaurul lexical ce ne stă la dispoziție spre a le exprima e prea sărac, și deci orice mijloc nou de a-l îmbogăți ne e binevenit. Năvala cea mare a neologismelor se explică în mare parte tocmai din această tendință a omului cult de a se exprima nuanțat, ea răspunde în definitiv aceleași trebuințe de confort și chiar de lux, care ne îndeamnă ca, în casa noastră, să nu ne procurăm numai cele câteva mobile necesare pentru trebuințele imediate, ci să ne împodobim pereții cu tablouri și să așternem co-voare pe jos.

* * *

Cele mai multe dicționare pornesc de la o presupunere aprioristică și anume, că cel ce ia dicționarul în mână, cunoaște cuvântul asupra căruia vrea să se informeze, încât îl găsește ușor căutându-l la locul lui alfabetic.

Ce se întâmplă însă când el nu cunoaște cuvântul? De exemplu aș vrea să știu cum se exprimă în românește sunetul caracteristic pe care-l produce rața; sau în mintea mea există imaginea clară a acelor părți ale roatei, care duc în formă de raze de la centru la periferie, dar nu știu, nici în românește nici în altă limbă, cuvântul prin care se exprimă acest obiect.

Un lexicograf conștiincios va căuta să ajute cetitorului său să găsească și aceste cuvinte. De aceea el va da imediat după definiție și după sinonimică, ceea ce s'ar putea numi *atmosfera* cuvântului. La cuvântul *rață* se va arăta deci că această pasere *măcăe*, iar la cuvântul *roată* că părțile componente sunt *obezile*, *spîțele* și butucul. Cel ce își va lua osteneala să deschidă dicționarul nostru la cuvintele *albină*, *cal*, *car*, ș. a. se va convinge de bogăția terminologiei speciale dată în câteva rânduri la începutul acestor articole.

* * *

Un dicționar academic nu se adresează unei singure specii de cetitori, ci e scris pentru toți cei ce într'un moment dat vreau să se informeze asupra unei limbii. Și cine e acela care poate susține despre sine că își cunoaște graiul atât de bine încât să nu aibă nevoie a se documenta asupra lui, că nu i-a lipsit niciodată cuvântul potrivit pentru gândul său și că a avut totdeauna siguranța cuvintelor?

În rândul întâiu, firește, Dicționarul Academiei este opera de bază pentru filologi. Nu-mi pot închipui nici o lucrare filologică care să se poată dispensa de dicționarul care-i dă materialul limbei grupat și cercetat sub toate aspectele. Un articol despre o conjuncție sau despre o prepoziție e în același timp un capitol din sintaxa română; etimologiile și datele din parantezele finale elucidează o mulțime de probleme de fonologie, morfologie și derivațiune.

Dicționarul arată tehnicianului termenul tehnic cel mai potrivit, juristul găsește terminii juridici vechi explicați exact; geograful, geologul, botanistul, etc. cuvântul popular cu care poate înlocui neologismul inutil; literatul va găsi nenumărate expresii proprii și figurate pe care nici nu le bănuia. Pe tot întinsul țării românești, Dicționarul strânge comorile ascunse și pune în circulație banul dosit în fundul unei lăzi, făcându-l astfel să aducă dobândă la dobândă; izvoare de apă limpede pe care pământul le-ar înghiți la câteva mii de pași de locul unde apar, sânt captate și apa lor adunată curge bogată și limpede.

Dar dacă în orice vreme dicționarul eră o operă națională de cea mai mare utilitate, el a devenit indispensabil în timpurile noastre. Mai mult decât un tunel ce străbate munții despărțitori de frați, Dicționarul va contribui, prin descoperirea frumuseților limbei, la unificarea ei în toate regiunile românești. Pe de altă parte el mai poate salva acuma

atâtea moaște prețioase păstrate în regiunile dosite, înainte ca unificarea națională și civilizația în înaintarea sa triumfală să fi produs acea practică dar sterilizantă standardizare a graiului.

Pe lângă alte considerații care ne îndeamnă ca Dicționarul Academiei noastre să fie continuat este deci și aceea a *actualității* lui.

Greutatea cea mare este numai a împacă necesitatea urgentă a apariției lui cu greutatea de realizare, dintre care cea dintâiu este mersul încet al lucrării.

Incetineala — iată cuvântul care se asociază imediat în mintea noastră când se vorbește de Dicționarul Academic. Ea este un tovarăș constant și penibil al tuturor întreprinderilor de acest soi, și nu numai la noi, ci pretutindeni. Am amintit că «*Deutsches Wörterbuch*» început la 1852 de frații Grimm, nu e terminat nici azi, după trei sferturi de veac; Dicționarul de Oxford, început la 1857 și reorganizat în 1879 s'a isprăvit în zilele noastre, având o mulțime de colaboratori; la *Thesaurus linguae latinae*, bătrân și el de 40 de ani, dar cuprinzând până acuma abia câteva litere, lucrează de asemenea un întreg stat major de savanți cu sprijinul mai multor Academii; *Rječnik*-ul de la Zagreb, pornit la 1880, abia a trecut de jumătate. Cât despre Dicționarul Academiei Franceze, prudența excesivă care caracteriză pe redactorii lui, făcea ca înaintarea lui să fie atât de înceată încât academicianul Boisrobert scrisese versurile:

Depuis dix ans dessus l'F on travaille
Et le destin m'aurait fort obligé
S'il m'avait dit: Tu vivras jusqu'au G.

Dacă vedem că și în alte țări, cu o cultură mai veche și cu posibilități de realizare mai mari decât la noi, Dicționarele științifice progresează atât de încet, trebuie să ne zicem că *incetineala* este inerentă operei și să căutăm să ne obișnuim cu gândul că noi nu putem face excepție. Astăzi am ajuns, în evoluția noastră istorică, într'un stadiu când pasul nostru alergător trebuie să ni-l mai domolim și să ne obișnuim a ne acomoda mersul cu al lumii întregi; nerăbdarea nu este un bun povățuitor. Trebuie să ne deprindem cu gândul că, pe lângă talent și

muncă, lucrul bun cere și timp. Un Dicționar Academic, în care se reoglindește sufletul însuși al unui popor în dezvoltarea sa de veacuri, nu poate fi o operă scrisă de autori grăbiți, care, preocupați mai mult de scopuri didactice sau mercantile, se mulțumesc să compileze scrieri anterioare. El este, dimpotrivă, opera fundamentală care crește încet, fiindcă are temelii adânci; care se ridică treptat, fiindcă fiecare piatră ce intră în zidurile ei e examinată minuțios, iar cimentul care leagă pietrele e ales cu grijă. Dicționarul merge încet, fiindcă autorii lui trebuie să aibă cinstea științifică de a nu fugi de greutate, ci de a căuta rezolvirea lor, să aibă dragostea mare și egală pentru orice cuvânt pe care-l studiază, indiferent dacă li se pare interesant sau nu, să se oprească cu același devotament la cuvintele de toate zilele ca și la cele rare. Poate că dintr'o mie de Români care vor lua în mână Dicționarul Academiei în cursul unui an, nu vor fi doi care să-l deschidă la cuvântul *face*. O astfel de vorbă, pe care o întrebuințăm zilnic, ne este atât de familiară, încât nu prea avem nevoie să ne instruim mai de aproape asupra ei; cuvintele pe care le căutăm în dicționar sunt de obicei cele rar întrebuințate și cele cu înțeles neprecis sau cu originea necunoscută. Și cu toate că știam aceasta, am lucrat la acest cuvânt, mai întâiu d-l Capidan două luni, apoi eu cinci săptămâni, neîntrerupt, aranjând cu răbdare miile de fișe după categorii de înțelesuri și redactând împreună acel articol de dicționar care cuprinde nu mai puțin de 37 de coloane de tipar. Dar iată că de curând, un filolog german, voind să explice înțelesul de «a spune» pe care-l are uneori franțuzescul «faire» și căutând explicările date până acuma, face constatarea că din toate dicționarele tuturor limbilor romanice, singur Dicționarul Academiei Române a dat explicarea adevărată, fiindcă a ținut seama de valoarea stilistică a acestui cuvânt ¹⁾.

Când, în 1906, mi s'a făcut cinstea de a fi însărcinat cu redactarea Dicționarului, trecuseră douăzeci de ani dela apariția întâiei broșuri din *Etymologicum magnum Romaniae*, redactat de B. P. Hasdeu, și zece ani de când apăruse fascicola din urmă. Deprinși în tot cursul veacului trecut să înaintăm cu pași repezi, să facem într'un deceniu drumuri pe care alte neamuri, cu o dezvoltare istorică mai norocoasă și mai armonică, le umblau într'un veac, încetineala Dicționarului nostru

¹⁾ Leo Spitzer, *Zur Bewertung des Schöpferischen in der Sprache*, în «Archivum Romanicum» VIII, 4 p. 366.

ne enervă, deși ar fi trebuit să ne dăm seama că redactarea lui conștiințioasă cerea mai multă vreme decât aiurea, unde existau lucrări pregătitoare mai bogate și mai mulți oameni competenți spre a-l lucra. Dar nerăbdarea, care caracteriză în multe privințe desvoltarea noastră întreagă, eră generală, și ea se măreă prin împrejurarea că inițiatorul Dicționarului, Regele Carol, îmbătrânind, ar fi dorit să vadă opera la care ținea atât de mult pornită pe calea cea bună.

Intăia condiție ce mi s'a pus din partea Academiei, a fost să restrâng cadrele Dicționarului. Știind că o asemenea operă nu poate fi nicio-dată desăvârșită și că limitarea ei la strictul necesar nu însemnează o pierdere, ci numai un câștig, am omis din capul locului tot ce mi se părea dispensabil. Cu inimă grea am renunțat la ilustrație, care ar fi fost atât de folositoare pentru a da cetitorului imaginea clară a obiectelor numite prin cuvinte; m'am mărginit la teritoriul dacoromân, oricât de interesantă ar fi fost urmărirea cuvintelor și în celelalte dialecte, păstrătoare de atâtea urme vechi; am eliminat numele proprii, de persoane și de localități, rămânând ca, mai târziu odată, Dicționarul să fie completat printr'un Onomasticon și Toponomasticon; am dat la o parte terminii științifici prea speciali, pe care cetitorul îi poate găsi în tratate speciale și în enciclopedii.

Ingrădindu-mi astfel terenul, știam că-l pot săpă mai bine. Aveam treizeci de ani, îmi găsisem colaboratori tineri și devotați, neștiind ce e oboseala, și am putut să-mi țin făgăduința: Din Decemvrie 1906 până în Iunie 1914 am dat — cu excepția lunilor de vacanțe de vară — câte o coală de tipar lunar, cu toatele 80. Dacă lucrarea continuă în mersul acesta, am aveă azi, după alți 12 ani, 37 de fascicule, adică trei din cinci părți terminate și Dicționarul nostru ar fi progresat mai repede decât operele similare din streinătate.

Dar a venit războiul și cu el toate s'au schimbat. În țara mărită problema Dicționarului se pune altfel; știința a progresat în întâiul sfert al acestui veac foarte mult, deschizând perspective nouă în cercetările lingvistice; obiectul însuși al cercetării noastre, limba română, trece, după dispariția frontierelor artificiale, printr'o prefacere mai mare decât în oricare epocă anterioară.

* * *

Schimbarea cea mai mare s'a produs însă în însăși concepția noastră cetățenească, în felul cum fiecare din noi crede astăzi că poate fi util

neamului și țării. Căci rostul suprem al generației noastre, căreia i-a fost dat să aibă o parte activă la cel mai important act din istoria noastră, este să lase urmașilor o țară nu numai întregită, ci și consolidată. Iar condiția primă pentru consolidare este ca orice acțiune a noastră să fie întemeiată pe o cunoaștere exactă a propriilor puteri și a greutăților pe care avem să le învingem. Timpul improvizațiilor a trecut; documentarea, răbdarea și perseverența trebuie să le ia locul.

Astăzi, când în calculele noastre trebuie să introducem și factorul vreme, încetineala dicționarului nu trebuie să ne mai apară deci ca obstacolul principal. De altfel să nu uităm că, spre deosebire de alte cărți, un dicționar poate fi utilizat și în curs de apariție, căci cetitorul nu îl consultă numai pentru literele finale ale alfabetului, ci și pentru cele de la început, care sunt publicate. Incetineala în apariția Dicționarului nostru a fost redusă la minimul posibil; zăbavă a început să fie numai din momentul când războiul a întrerupt lucrarea, iar stările anormale de după războiu ne-au împiedecat ca să reluăm lucrul în condițiile de la 1914.

Obstacolul cel mare e astăzi altul, și e necesar să-l recunoaștem fără sfială. Pentru ca o operă de proporțiile Dicționarului nostru să reușească, trebuie să existe înțelegerea pentru ea. Din nenorocire, în epoca în care trăim, refacerea economică și financiară după distrugerile războiului, absoarbe, nu numai la noi, ci și aiurea, în măsură atât de mare atenția tuturor, încât munca intelectuală, și cu deosebire activitatea științifică, rămâne aproape nebăgată în seamă și lipsită de sprijinul oficial necesar. Este marea greșală pe care o comite o generație întreagă, stăpânită de preocupări unilaterale și condamnată prin urmare să se desvolte nearmonic. Instituțiunile culturale duc o luptă peste puterile lor ca să poată vegeta în mod onorabil. Academia noastră, odinioară una din cele mai bogate Academii, trăește astăzi, ca orice rentier redus la cupoanele hârtiilor depreciate, atât de greu, încât toate eforturile ei, de șapte ani încoace, de a reîncepe tipărirea Dicționarului, au fost zadarnice. Mai mult decât atât, redactarea însăși a lucrării a trebuit să se facă în porții reduse.

Dar un mare dicționar al limbei, nu e numai o operă academică, care se adresează unui cerc restrâns de cetitori, ci este o carte a neamului întreg. Fără să facem comparații umiltoare cu alte neamuri, care, în nemijlocita noastră vecinătate, continuă să publice în condiții din ce în ce mai superioare, dicționarele lor naționale; lăsând la o parte chestia

de prestigiu — căci continuarea dicționarului nostru, atât de bine primit de streinătate, e oarecum dovada gradului de refacere la care am ajuns — și privind chestiunea numai ca o problemă internă, e locul să spunem că dacă nici în sesiunea actuală nu vom isbuti să dăm dicționarului condiții normale de dezvoltare, l-am osândit cu totul.

Un dicționar nu se poate lucra pe apucate și cu redactori improvizati. Pentru ca el să apară regulat, se cere ca cei ce-l scriu să lucreze în fiecare zi câteva ore în șir, să-și dedice deci acestei lucrări tot timpul și toată energia lor. Se cere ca redactorii ei să aibă convingerea și pasiunea pentru ea. Se cere ca ei să fi trecut printr'o serioasă școală de specializare în ale lexicografiei, pentruca în lucrarea lor să găsească toată satisfacția pe care munca o poate da omului de știință. Se cere să aibă toată seninătatea și puterea de concentrare pe care le-o poate da numai o viață scutită de frământări sufletești și mai ales de grijile zilei de mâine. Se mai cere în sfârșit vigoare și tensiune spirituală, pe care o are omul în tinerețele sale.

Cei ce aveam treizeci de ani când am început lucrarea, suntem azi de cincizeci și suntem trecuți prin anii grei ai războiului, care ne-au istovit. Afară de Dicționar avem, cu toții, îndatoriri grele, ca profesori universitari, și toți avem lucrări personale începute, pe cari am vrea să le vedem terminate. De aceea trebuie să ne gândim serios la muncitori mai tineri, care să ne poată lua locul, după ce vor fi putut profita, lucrând alături de noi, de experiența câștigată de noi.

Cu gândul la viitor, la continuitatea firească ce trebuie să existe între dascăli și elevi, preocupat neconținut de a învinge vremea printr'o bună organizare și de a scuti pe cercetătorul de mâine de munca grea a adunării materialului, am întemeiat, la Universitatea din Cluj, *Muzeul Limbei Române*. El a fost contemplat de la început ca un institut de colaborare pentru Dicționarul Academiei. În el se completează neconținut materialul de fișe prin extragerea de cărți nouă, prin pregătirea de glosare la scrieri vechi și mai ales prin colecționarea de material viu de limbă. Chestionarele trimise în toată țara au dat niște rezultate de o bogăție nebanuită și acestea ne dau, până la alcătuirea Atlasului lingvistic, datele indispensabile asupra răspândirii geografice a cuvintelor. O bibliotecă specială, strânsă cu multă trudă, ne dă cartea căutată; alcătuirea unui indice general ne ajută să ne informăm repede în orice ramură a filologiei; o publicație periodică — *Dacoromania* — tipărește cercetările de amănunt și acea mulțime mare de etimologii care

îlesnesc munca lexicografului viitor. Dacă greutățile materiale cu care are să lupte și această instituție, ca toate institutele similare, ar fi mai mici, am avea în curând și acea pleiadă de tineri cercetători pregătiți și devotați, care ar putea continua munca noastră ca redactori ai Dicționarului.

Condițiile ca Dicționarul Academiei să apară regulat și să devină o operă utilă, asigurându-i-se și continuitatea, sunt date astăzi mai mult decât oricând în ceea ce privește laturea științifică. Mișcarea îmbucurătoare care a pornit din inițiativa d-lui Em. Bucuța, care a strâns în jurul său o sumă de «prietenii» ai dicționarului, arată că reparația dicționarului e dorită și de publicul mare. Dacă se vor găsi ajutoarele materiale ca Academia să ducă la bun sfârșit această operă națională, care a format preocuparea ei de căpetenie din ziua când s'a înființat, și pe care azi, cu propriile-i mijloace materiale, n'o mai poate continua, vom putea avea în curând o operă lexicografică de care vom putea fi mulțumiți.

GOLDONI E LA FRANCIA

A P P U N T I

DI

RAMIRO ORTIZ

MEMBRO CORRISPONDENTE

Seduta del 17 Dicembre 1926

S O M M A R I O

- I. LA CULTURA FRANCESE DEL GOLDONI PRIMA DELLA SUA ANDATA IN FRANCIA. 1. Origine e piano del lavoro. — 2. Lotta col Chiari e col Gozzi. — 3. «Una delle ultime sere di Carnevale» e addio del Goldoni a Venezia. — 4. Primi contatti del Goldoni colla letteratura francese. Goldoni e Lesage. — 5. Goldoni e Corneille; Goldoni e J.-B. Rousseau. Quali nozioni di francese avesse il Goldoni prima di recarsi in Francia. — 6. Goldoni e M-me de Graffigny. Goldoni e M-me Du Boccage. — 7. Goldoni e Marmontel. Goldoni e Voltaire. — 8. Goldoni e Dufresny, Goldoni e Piron. — 9. Goldoni e Molière. — 10. Conclusione.
- II. LA FRANCIA E I FRANCESI COME IL GOLDONI LI GIUDICA PRIMA DELLA SUA ANDATA IN FRANCIA. 1. «La Vedova Scaltra». Dobbiamo credere in tutto e per tutto alla confessione del Goldoni di aver «chargé» il carattere di *M. le Bleu*? — 2. Influsso del Molière su questa commedia. — 3. Che cosa pensa il Goldoni del carattere francese nei «Mémoires» a proposito del famoso «Procès du Collier». — 4. Ma qui chi parla è il «filosofo» del sec. XVIII, non l'autor comico. — 5. Lettera dedicatoria a S. E. Stefano Guerra del X volume del suo Teatro nell'edizione Pasquali. — 6. La ritrattazione è però parziale e riguarda solo la «qualità» del comico. — 7. Analisi dei caratteri di *M. le Bleu* e di *Marionette*. — 8. Conclusione: «Prima di andare a Parigi, il Goldoni considera i francesi non «troppo diversi in fondo da quel che sono e da come li considererà dopo averli «conosciuti da vicino».
- III. COME FU CHE IL GOLDONI ANDÒ IN FRANCIA 1. A quali domande ci proponiamo di rispondere — 2. Un po' di bibliografia — 3. Risposte anticipate alle domande rivolteci. — 4. Lettera del Goldoni al Cornet del 29 aprile 1758. — 5. Desiderio di tentare una scena più libera, su cui cogliere allori più durevoli. — 6. Un'altra lettera al Cornet da Roma (20 aprile 1759). — 7. Cominciava ad essere conosciuto e ammirato in Francia. Lettera del Voltaire all'Albergati. — 8. Lettera del Poinsinet male accolta e interpretata dal Goldoni. — 9. Traduzioni e rappresentazioni francesi di opere del Goldoni, anteriormente alla sua andata in Francia. «La famiglia dell'Antiquario» data in francese a Parma nel 1756. — 10. «La Villeggiatura»? — 11. «Les Caquets». — 12. Paragone dei critici teatrali francesi colle commedie del Vadé e differenza d'ambiente sociale tra Venezia e Parigi. — 13. «La Bonne Fille». — 14. «Le fils d'Arlequin perdu et retrouvé» e suoi elementi di successo. — 15. Lezioncina ammannita a questo proposito dal critico teatrale del «Mercure de France» agli autori di commedie del tempo suo: «On rira sans honte, quand les auteurs ne rougiront pas de faire rire». — 16. *Honte de s'amuser* del pubblico francese alla vigilia della Rivoluzione ed avvento della «Comédie larmoyante».

IV. ORIGINI, SPLENDORE E DECADENZA DELLA «COMÉDIE ITALIENNE». 1. Vizio d'origine di codesta istituzione dovuta al capriccio passeggero d'un principe. — 2. Favore di cui goderon un tempo in Francia le «*Arlequinades*» e panegirico d'Arlecchino e dei pregi del «genere italiano» in «*Arlequin Comédien aux Champs-Élysées*». — 3. «*Le Faux Savant*» e decadenza dell'«italianismo» in Francia. — 4. Condizioni generali del Teatro in Francia verso la fine del sec. XVIII. — 5. «*Les Adieux du Goût*» e sua importanza come documento della crisi che travagliava il Teatro francese all'epoca dell'arrivo del Goldoni a Parigi. — 6. Crisi anche della «*Comédie Française*»: Molière stesso non soddisfa più e gl'imitatori del suo teatro son consigliati a non ostinarsi a «*marcher dans le chemin où, après Molière, on ne sauroit entrer sans s'égarer*». — 7. Secondo un critico nazionalista (M. Palissot de Monteroy) tutta la colpa sarebbe di «ce spectacle étranger» (leggi: «*Comédie Italienne*»), che, «introduit chez nous», ha finito col corrompere il gusto del pubblico. — 8. Goldoni e Molière. Se, in teoria, le due riforme coincidono nei loro punti essenziali; in pratica, la commedia del Goldoni è ben altra di quella del Molière. — 9. Il fatto che, in un momento di poco favore della commedia molieriana, «*Le Bourru Bienfaisant*» abbia potuto trionfare sulle scene della «*Comédie Française*», costituisce la miglior prova che la commedia del Goldoni non appartiene al tipo molieriano. — 10. Maggior modernità della commedia del Goldoni rispetto a quella del Molière.

V. IL COSIDDETTO «FIASCO» DEL GOLDONI ALLA «COMÉDIE ITALIENNE». 1. Un po' d'itinerario. — 2. Opinioni del Bernardin e del Campardon. — 3. Critica di queste opinioni. — 4. Ben altrimenti mostran di ritenere i critici teatrali francesi del tempo. — 5. Quali speranze i comici della «*Comédie Italienne*» riponevano nel Goldoni, quando lo chiamarono, a Parigi. — 6. Dieci anni dopo, si parla ancora del Goldoni come dell'unico rimedio ai mali di cui soffriva quel Teatro. — 7. Dunque la colpa non fu del Goldoni. — 8. «*La fausse spéculation*» della fusione della «*Comédie Italienne*» coll'«*Opéra Comique*». — 9. Critica dell'opinione corrente che il cosiddetto «fiasco» del Goldoni alla «*Comédie Italienne*» fosse dovuto al fatto che gli si chiedevan «commedie dell'arte», che il pubblico non capiva l'italiano, ecc. — 10. Facoltà di adattamento del Goldoni e riforma della «commedia a soggetto» da lui operata nel senso di un orientamento verso la «*Comédie larmoyante*». — 11. Come il Goldoni stesso abbia contribuito alla formazione della leggenda di un suo insuccesso. — 12. Le vere ragioni dell'andata del Goldoni a Parigi e suo trionfo sulla scena di Molière.

C A P I T O L O I.

SOMMARIO. — LA CULTURA FRANCESE DEL GOLDONI PRIMA DELLA SUA ANDATA IN FRANCIA. 1. Origini e piano del lavoro. — 2. Lotta col Chiari e con Carlo Gozzi. — 3. «*Una delle ultime sere di carnevale*» e addio del Goldoni a Venezia. — 4. Primi contatti del Goldoni colla letteratura francese. Goldoni e Lesage. — 5. Goldoni e Corneille; Goldoni e J.-B. Rousseau. Quali nozioni di francese avesse il Goldoni prima di recarsi in Francia. — 5. Goldoni e M-me de Graffigny. Goldoni e M-me Du Boccage. — 7. Goldoni e Marmontel; Goldoni e Voltaire. — 8. Goldoni e Dufresny; Goldoni e Piron. — 9. Goldoni e Molière. — 10. Conclusione.

1. *Origini e piano del lavoro.* — Nel novembre del 1918, la sera dopo l'entrata vittoriosa delle truppe italiane a Trento e a Trieste in seguito alla grande vittoria di Vittorio Veneto, mentre i delegati italiani, austriaci e tedeschi firmavano a Villa Giusti l'armistizio che poneva fine ad una guerra durata così a lungo e così aspramente combattuta; io partivo da Napoli per Roma deciso a rinunciare all'onorevole, ma gravoso incarico affidatomi dal Ministro dell'Istruzione d'impiantare e di organizzare l'insegnamento della lingua e della letteratura italiana all'Università di Digione, dove il governo francese mi aveva nominato *Professeur agréé* e dove l'Hauvette teneva che io mi recassi piuttosto che a Tolosa che il governo francese mi aveva offerto dapprima, e che io avrei preferita grazie alla sua vicinanza alla Spagna de' miei sogni e alle sue tradizioni trobadoriche. Dopo otto mesi di viaggi in Russia, dalla Finlandia al Caucaso, e dalla Polonia agli Urali, dopo aver attraversato l'Oceano Glaciale Artico, il Mare del Nord, l'Inghilterra da Montrose a Southampton e la Francia da Le Havre a Modane; giunto finalmente a Napoli fra i miei, sentivo proprio il bisogno di riposare alquanto «l'anima mia», che «colla sua persona» s'era tanto «affaticata» in quei viaggi fortunosi. A Napoli mi si offrivano due cattedre: d'Italiano e di Filologia romanza all'Istituto Superiore di Magistero Femminile Suor Orsola Benincasa, di maniera che avrei potuto passarmene un anno a casa mia, sulle rive incantate del golfo meraviglioso dove nacque il mito delle Sirene, senza preoccupazioni materiali di sorta, ed ivi attendere in tutta pace, ed occupandomi de' miei studi preferiti,

il momento in cui le comunicazioni colla Rumania sarebbero state ristabilite, per riprender le mie lezioni da quella cattedra, dalla quale ero stato strappato in un'ora così tragica di sventura. Partivo dunque per Roma deciso a rinunciare all'onorifico incarico, colla speranza che il Ministro si sarebbe arreso alle mie ragioni. Ma egli, il buon vecchio, era così raggianti della fulgida vittoria ottenuta dalle armi italiane ed alleate, così sicuro che avrei accettato, così convinto della necessità di stringere i rapporti culturali colla nazione sorella, che non mi dette l'agio neppure di parlare. Mi cacciò quasi a forza nel suo automobile, volle che lo accompagnassi a far certe visite di etichetta, mi presentò a tutti come il futuro professore d'italiano all'Università di Digione, mi volle a collezione con sè; mi fece insomma tante gentilezze, che non ebbi il coraggio di dirgli nulla della mia risoluzione e finii coll'accettare. Partii subito. La notizia dell'armistizio francese la seppi mentre passavo le Alpi. Un colonnello italiano ce la dette in pessimo francese, ma raggianti di felicità e colle lagrime agli occhi. E subito, in quel treno d'italiani e di francesi, fu tutto un abbracciarsi, uno stringersi di mani fraterne, un chiacchierio nervoso e allegro; mentre alle finestre delle più umili capanne apparivano dei lumi a festeggiar la notizia che la pace era finalmente tornata a regnar fra gli uomini di buona volontà. La mattina appresso arrivavo a Digione, e, dopo aver fraternizzato colla popolazione che sembrava quasi impazzita dalla gioia, e cantato anch'io a squarciagola la *Madelon de la victoire*; incominciai le mie visite alle Biblioteche e le ricerche per il corso che mi proponevo di fare all'Università. Mi proponevo di parlare del sec. XVIII ch'era rimasto un po' fuori de' miei studi, e delle relazioni, che, intorno a quel tempo, corsero fra l'Italia e la Francia; ma era la prima volta che a Digione si teneva un corso d'Italiano, e dovetti, per necessità di cose, fare un corso generale su quel secolo, toccando appena dei rapporti corsi fra le due letterature. D'altronde una fortunata scoperta alla *Bibliothèque de la Ville* richiamò subito la mia attenzione sul tema che mi propongo di trattare in queste mie pagine, e decisi di profittar di quell'anno di residenza in Francia per raccogliere tutto il materiale necessario per uno studio su Goldoni e la Francia, che avrei potuto poi scrivere a bell'agio, quando fossi tornato in Rumania. La fortunata scoperta fu quella di un centinaio e forse più di volumi elegantemente rilegati in pelle color scorza di castagna a dorature discrete, ma forniti tutti dello stemma del loro nobile possessore; in cui un collezionista un po' maniaco aveva

avuto la strana ma per me preziosa idea di far rilegare insieme dei fascicoletti di venti o trenta pagine ognuno, stampati in caratteri minutissimi e contenenti il testo di tutte le commedie, farse, balletti e *levers de rideaux*, che, per lo spazio di anni ed anni, s'eran rappresentati sera per sera al *Théâtre des Italiens*, e che mi mettevano nel caso di poter ritessere su documenti estremamente rari e preziosi la storia di quel teatro che presenta ancora tanti punti oscuri. Di più la *Bibliothèque de la Ville* possedeva le collezioni quasi complete delle riviste teatrali e letterarie del tempo in cui il Goldoni fu in Francia, sicchè mi era possibile servirmi dei resoconti e delle critiche teatrali, che, dopo ciascuna prima rappresentazione delle commedie del Goldoni, s'eran fatte nei giornali e nelle riviste del tempo, e cioè il *Journal des Savants*, il *Mercure de France* che forse il lettore non sospetta neppure che rimonti al 1762 epoca dell'arrivo del Goldoni a Parigi, *L'année littéraire*, *Les spectacles de Paris*, *Les spectacles des Fointainebleau* ed infine il *Dictionnaire des Théâtres* opera preciosissima di riscontro, d'informazione e di controllo.

In questi documenti finora non messi da nessun altro a contributo, e coll'aiuto dei *Mémoires* che il Goldoni stampò a Parigi nel 1787 *chez la veuve Duchesne* e che dedicò a Luigi XVI che sottoscrisse per cinquanta esemplari; io ritesserò dunque la storia del Goldoni in Francia, dividendo la materia presso a poco nelle rubriche che seguono:

- I. CULTURA FRANCESE DEL GOLDONI PRIMA DELLA SUA ANDATA IN FRANCIA. 1. Origini e piano del lavoro. — 2. Lotte col Chiari e con C. Gozzi. Ultimo addio del Goldoni a Venezia. — 3. Primi contatti del Goldoni colla letteratura francese: Goldoni e Lesage. — 4. Goldoni e Corneille: Goldoni e J.-B. Rousseau. Quali nozioni di francese avesse il Goldoni prima di recarsi in Francia. — 5. Goldoni e M-me de Graffigny. Goldoni e M-me du Boccage. — 6. Goldoni e Voltaire. — 7. Goldoni e Molière.
- II. LA FRANCIA E I FRANCESI COME IL GOLDONI LI GIUDICA PRIMA DELLA SUA ANDATA A PARIGI. 1. «La vedova scaltra». Dobbiamo credere in tutto e per tutto alla confessione tardiva del Goldoni di aver esagerato il carattere di M. le Bleau? — 2. Influsso del Molière. — 3. Che cosa pensa il Goldoni del carattere francese nei *Mémoires* a proposito del famoso *Procès du Collier*. — 4. Ma qui chi parla è il «filosofo» del secolo XVIII, non l'autor comico. — 5. Lettera dedicataria a S. E. Stefano Guerra del X volume del suo *Teatro* nell'edizione Pasquali. — 6. La ritrattazione è però parziale e riguarda più che la *verità* la *qualità* del comico. — 7. Analisi del carattere di M. le Bleau e di Marionette. — 8. Conclusione: Prima di andare a Parigi, il Goldoni considera i francesi non troppo diversi da quel che sono in realtà e da come li considererà dopo averli conosciuti da vicino a casa loro.
- III. COME FU CHE IL GOLDONI ANDÒ IN FRANCIA. 1. A quali domande ci proponiamo di rispondere. — 2. Un po' di bibliografia. — 3. Risposte anticipate alle domande posteci. — 4. Lettera al Cornet del 29 aprile 1758. — 5. Desiderio

di tentare una scena più libera, su cui cogliere allori più durevoli. — 6. Lettera da Roma al Cornet del 20 aprile 1759. — 7. Cominciava ad esser conosciuto e ammirato in Francia. Lettera del Voltaire all'Albergati. — 8. Lettera del Poinssinot male accolta e male interpretata dal Goldoni. — 9. Traduzioni e rappresentazioni francesi di opere del Goldoni anteriori alla sua andata a Parigi. «La famiglia dell'Antiquario». — 10. «La Villeggiatura»? — 11. «Les Caquets». — 12. Paragone colle commedie del Vadé e differenza d'ambiente sociale tra Venezia e Parigi. — 13. «La bonne fille». — 14. «Le fils d'Arlequin perdu et retrouvé» e suoi elementi di successo. — 15. Lezioncina ammannita a questo proposito del critico teatrale del *Mercur de France* agli autori di commedie del tempo suo: «On rira sans honte, quand les auteurs ne rougiront pas de faire rire». — 16. «Honte de s'amuser» del pubblico francese alla vigilia della Rivoluzione ed avvento della *Comédie larmoyante*.

IV. ORIGINI, SPLENDORE E DECADENZA DELLA «COMÉDIE ITALIENNE». 1. Vizio di nascita di quest'istituzione dovuta al capriccio passeggero d'un principe. — 2. Favore di cui goderoni un tempo in Francia le *Arlequinades* e panegirico d'Arlecchino e dei pregi del «genere italiano» in «*Arlequin Comédien aux Champs-Élysées*». — 3. «*Le faux Savant*» e decadenza dell'italianismo in Francia. — 4. Condizioni generali del teatro in Francia verso la fine del sec. XVIII. — «*Les adieux du Gout*» e sua importanza come documento della crisi che travagliava il teatro francese all'epoca dell'arrivo del Goldoni a Parigi. — 6. «On n'aime plus ici le ton réformateur!» — 7. «Nous sommes faux!» — 8. «Questa è la moda, va ben così!» — 9. Crisi acuta anche della *Comédie Française*: Molière stesso non soddisfaceva più e gl'imitatori eran consigliati a non ostinarsi a «marcher dans le chemin où, après Molière, on ne saurait entrer sans s'égarer». — 10. Secondo un critico nazionalista (M. Palissot de Monteroy) tutta la colpa sarebbe della *Comédie Italienne* che ha corrotto il gusto del pubblico. — 11. Goldoni e Molière. — 12. Se in teoria le due riforme coincidono nei loro punti essenziali; in pratica la commedia del Goldoni è ben altra da quella del Molière. — 13. Il fatto che, in un momento di poca voga della commedia molieriana, il *Bourru bienfaisant* ha potuto trionfare sulle scene della *Comédie Française* mostra che la commedia del Goldoni non è di tipo molieriano. — 14. Maggiore modernità della commedia goldoniana rispetto a quella del Molière.

V. IL COSIDDETTO «FIASCO» DEL GOLDONI ALLA «COMÉDIE ITALIENNE». 1. Un po' d'itinerario. — 2. Opinioni del Bernardin e del Campardon. — 3. Critica di codeste opinioni. — 4. Ben altrimenti mossero di ritenere i critici teatrali francesi del tempo. — 5. Quali speranze i comici della *Comédie Italienne* riponevano nel Goldoni, quando lo fecero venire a Parigi. — 6. Dieci anni dopo si parla ancora del Goldoni come unico rimedio ai mali di cui soffriva quel teatro. (*Mémoire sur la situation de la «Comédie Italienne»*). 7. Dunque la colpa non fu del Goldoni, se non fu possibile arrestarne lo sfacelo. — 8. «*La fausse spéculation*». — 9. Critica dell'opinione corrente che il cosiddetto «fiasco» del Goldoni alla *Comédie Italienne* sia dovuto al fatto che gli si chiedevano commedie dell'arte, ecc. — 10. Facoltà di adattamento del Goldoni e riforma della commedia a soggetto da lui operata in Francia nel senso di un orientamento verso la *Comédie larmoyante*. — 11. Come il Goldoni stesso abbia contribuito alla formazione della leggenda di un suo preteso insuccesso. — 12. La vera ragione dell'andata del Goldoni a Parigi e suo trionfo sulla scena di Molière.

VI. IL GOLDONI ALLA «COMÉDIE ITALIENNE». 1. Il viaggio del Goldoni. — 2. Prime impressioni francesi fino all'arrivo a Parigi. — 3. Prime conoscenze e primi contatti con i comici e la *Comédie Italienne*. — 4. Bilancio dell'attività del Goldoni alla *Comédie Italienne*. Quali commedie furon recitate, quali semplicemente presentate, quali pubblicate. — 5. L'opera del Goldoni nello specchio della critica teatrale contemporanea.

- VII. IL GOLDONI PARIGINO. 1. Suo interesse per i rinnovamenti edilizii e l'abbellimento dalla città. — 2. Goldoni osservatore dei costumi parigini. — 3. Vita letteraria del Goldoni a Parigi. — 4. Goldoni e Diderot. — 5. Goldoni e Rousseau. — 6. Sua posizione nella lotta fra Gluck e Piccinni.
- VIII. GOLDONI E LE FONTI FRANCESI DEL SUO TEATRO. Esame comparativo delle singole fonti.
- IX. IL GOLDONI NELLA LETTERATURA FRANCESE. 1. Traduttori francesi del Goldoni. — 2. Le fonti goldoniane della commedia francese durante il soggiorno del Goldoni in Francia e dopo la sua morte.
- X. INFLUSSO FRANCESE SULLA PRODUZIONE GOLDONIANA POSTERIORE ALLA SUA ANDATA IN FRANCIA. 1. È vero che le commedie mandate a Venezia da Parigi non ottennero successo, perchè improntate al gusto francese? — 2. Le due commedie francesi del Goldoni e che cosa ne dicono i giornali letterarii del tempo. — 3. Il trionfo del Goldoni sulla scena di Molière.
- XI. LA FRANCIA E I FRANCESI COME LI GIUDICA IL GOLDONI, DOPO AVERLI CONOSCIUTI A CASA LORO. 1. Si trovò male il Goldoni in Francia? Una leggenda da sfatare.
- XII. IL FRANCESE DEL GOLDONI. 1. Visita al Rousseau. — 2. Aveva ragione il Rousseau? La lingua e lo stile delle due commedie francesi. — 3. Fu criticato in Francia il francese dal Goldoni? — 4. Il francese scritto dagli italiani dal Riccoboni e dal Magalotti al D'Annunzio.
- XIII. IL GOLDONI CRITICO LETTERARIO DELLA LETTERATURA FRANCESE CONTEMPORANEA.

2. *Lotta col Chiari e con C. Gozzi. Ultimo addio dal Goldoni a Venezia.*— Fin dal 1760 il Goldoni durava un'aspra lotta nella sua Venezia. «Come se fossero state poche le difficoltà ch'egli aveva dovuto «superare per indurre i comici ad abbandonare i vieti «concetti», i «lazzi» «volgari o strampalati delle «commedie a soggetto» per adottare la sua «riforma che sostituiva le parti scritte all' improvvisazione su «cano-«vacci» complicati ed assurdi; due autori, il Chiari colle sue commedie «esotiche e *larmoyantes* e Carlo Gozzi colle fantastiche sue «*Fiabe*», «miravano a scalzarlo nell'ammirazione del pubblico. I libelli, le critiche, le satire si moltiplicavano all' indirizzo del Goldoni; il pubblico «attratto dagli argomenti esotici (Persia, China, India ecc). del Chiari, «dalla fantasia spesso poetica di Carlo Gozzi e dalla messa in iscena «spettacolosamente di tutti e due; cominciava a disertar la sala del Teatro «di San Luca per quelle dei teatri di S. Angelo, dove troneggiava il «Chiari e di San Samuele, dove *L'Amore delle tre melarance* di Carlo «Gozzi riportava a ogni sera un successo maggiore. La fortuna non «volgeva più propizia al grande commediografo italiano, e il Goldoni «era amareggiato, vedendo compromesso il frutto di tanti anni di lotta «per attuar la riforma del teatro comico e dare all'Italia una commedia

«degnà dei tempi di Molière. L'eco della battaglia incredibilmente
 «accanita passò le Alpi e provocò in favore del Goldoni l'intervento
 «generoso del suo grande ammiratore: Voltaire. In una sua lettera del
 «19 luglio 1760 al marchese Capacelli, il Voltaire scriveva i versi famosi,
 «che presto tutti i sostenitori del Goldoni ripetettero a memoria contro
 «gli assalti degli invidiosi alla fama e all'arte dal grande artista, e che
 «furono subito pubblicati nella *Gazzetta Veneta*, dove Gasparo Gozzi,
 «il fratello di Carlo, rimaneva fedele, con quel suo fine gusto di uma-
 «nista dotto ed equilibrato, al grande artista, contro il quale sembravano
 «congiurate in quel triste momento tutte le forze letterarie di Venezia
 «e d'Italia».

Voltaire scriveva:

En tout pays on se pique
 de molester les talens;
 de Goldoni les critiques
 combattent ses partisans.

On ne savait à quel titre
 on doit juger ses écrits;
 dans ce procès on a pris
 la Nature pour arbitre.

Aux critiques, aux rivaux
 la Nature a dit, sans feinte:
 «Tout auteur a ses défauts,
 mais ce Goldoni m'a peinte.»

I versi del Voltaire buttarono olio sul fuoco e riaccesero la polemica. Molti giornali li riprodussero, uno li tradusse, il Goldoni, senza falsa modestia, rispondendo al Voltaire, scrisse:

La gloria mia novella
 soffrite, o malcontenti.
 Tacete, ove favella
 l'oracol delle genti.

Ma i versi del Voltaire non potevano cambiar l'andamento delle cose. Al Goldoni, che, fino allora, aveva avuto ragione di tutti gli attacchi, facendosi forte del favore del pubblico, Carlo Gozzi opponeva il concorso di quel medesimo pubblico al suo *Amore delle tre melarance* e cioè ad una fiaba da bambini versificata e sceneggiata da lui per ischerzo.

«Per liberarsi dai critici che volevano rovinarlo, dall'impresario che «voleva esaurirlo, si decise di abbandonare per qualche tempo la patria. «Aveva sentito parlare di un paese, dove all'opera d'ingegno era resa

«giustizia, dove a chi meritava non era scarseggiato il pane, della Francia, di Parigi. Il desiderio, non ancora preciso, covava da un pezzo nel suo cuore: fin dal 1758 (29 aprile) scrivendo all'amico Cornet, «che si recava in Francia, accennava al desiderio di essere con lui... Al desiderio successe il fatto. Qualcuno parlò a Parigi del commedio-grafo italiano, forse lo stesso Cornet; l'elogio del Voltaire ne garantì la bravura ai francesi. Lo Zanuzzi, che dirigeva la commedia italiana di Parigi, provò a tradurne o meglio ridurne qualche commedia, che piacque. Si opponevano i francesi che erano insieme cogli italiani alla *Comédie Italienne* di Parigi; ma le loro resistenze furono vinte, e lo Zanuzzi, in nome dei gentiluomini di Camera del Re, soprintendenti agli spettacoli, invitò il Goldoni a recarsi a Parigi per qualche tempo a dirigere il teatro italiano: l'ambasciatore francese a Venezia sostenne la richiesta dello Zanuzzi, e il Goldoni accettò l'offerta con gioia e «evidente»¹.

3. «*Una delle ultime sere di carnevale*» e addio del Goldoni a Venezia.— La commedia, con cui il Goldoni si congedò da Venezia e dal suo pubblico fedele del Teatro di San Samuele fu quella intitolata: *Una delle ultime sere di carnevale* e val la pena di ascoltarne l'argomento dalla bocca stessa del Goldoni che ne parla nel capitolo XLV della II Parte de' suoi *Mémoires*².

«Voici la dernière³ Piece que je donnai à Venise avant mon départ. *Una delle ultime sere di carnovale* (la Soirée des jours gras), Comédie Vénitienne, et allégorique, dans laquelle je faisois mes adieux à ma Patrie.

«*Zamaria*, Fabriquant d'Etoffes, donne une fête à ses confreres, et y invite *Anzoleto* qui leur fournissoit les dessins. L'assemblée des fabricans représentoit la troupe des Comédiens, et le dessinateur, c'était moi.

«Une brodeuse françoise appelée *Madame Gâteau*, se trouve pour des affaires à Venise. Elle connoit Anzoleto; elle aime autant sa personne que ses dessins; elle l'engage, et va l'emmener à Paris; voilà une énigme qui n'étoit pas difficile à deviner.

«Les fabricans apprennent avec douleur l'engagement d'Anzoleto; ils font leur possible pour le retenir; celui-ci les assure que son absence ne passera pas le terme de deux années. Il reçoit les plaintes avec reconnaissance; il répond aux reproches avec fermeté. Anzoleto fait ses complimens et ses remerciemens aux convives, et c'est Goldoni qui les fait au Public.

1. GIULIO CAPRIN, *Carlo Goldoni*. Milano, Treves, 1907, pp. 174—175.

2. Ed. G. MAZZONI. Firenze, Barbèra, 1907, pp. 137 sgg.

3. Conserviamo naturalmente l'ortografia francese del tempo.

«La Piece eut beaucoup de succès; elle fit la clôture de l'année comique 1761 et la Soirée du Mardi gras fut la plus brillante pour moi, car la Salle retentissait d'applaudissemens, parmi lesquels on entendoit distinctement crier: *Bon voyage. Revenez. N'y manquez pas.* J'avoue que j'en étois touché jusqu'aux larmes».

«La tristezza che si congiunge ad ogni abbandono, che getta una luce di simpatia anche sul male, quando viene l'ora in cui ci se ne stacca; gli fa apparir bello e desiderabile tutto quel mondo, che sta per divenire il suo mondo passato e lontano: l'aspro Vendramin, per effetto di questa commozione, si muta nel benigno Zamaria; tace la lotta degli invidiosi; l'amore della patria si trasfigura nell'amore per Domenica; più fortunato del Goldoni, Anzoleto finisce col condursi seco il suo amore, ma il suo addio non è perciò meno commosso di quello del poeta:

«Mi scordarme de sto paese? De la mia adoratissima patria? Dei miei patroni? Dei miei cari amici? No xe questa la prima volta che vago via, e sempre dove son stà, ho portà el nome de Venezia scolpio nel cuor; m'ho sempre recordà dele grazie, dei benefizi che ho ricevesto; ho sempre desiderà de tornar; co son tornà, me xe sta sempre de gran consolazion. Ogni confronto che ho avù ocasion de far m'ha sempre fato comparir più belo, più magnifico, più respetabile el mio paese; ogni volta che son tornà, ho scoperto dele beleze maggiori; e così sarà anca sta volta, se il cielo me concederà de tornar. Confesso e zuro sull'onor mio, che parlo col cor strazzà, che nissun allettamento, che nissuna fortuna, se ghe n'avesse, com-penserà el despiaser de star lontan da chi me vol ben. Conservème el vostro amor, cari amici, el cielo ve benedissa, ve lo digo de cuor».

(Atto III, sc. XIII)

«Leggete questa commedia gaia» conchiude il Caprin ¹ «e vi accorgete che chi la scriveva aveva voglia di piangere».

Par come se qualcuno avesse detto al Goldoni che a Venezia non sarebbe tornato mai più, che sarebbe morto come il Metastasio e il Foscolo in paese straniero, ch'era l'ultima volta che attraversava Piazza S. Marco, che non avrebbe più passeggiato sul *Liston* tra il gaio *ciacolar* delle damine incipriate e lo svolazzar dei colombi, ch'era l'ultima tazza di cioccolatte che prendeva al *Florian* e che non avrebbe più ascoltato il suon delle campane dal campanile sormontato dall'*angiolo d'oro*, nè

. *Op. cit.*, p. 176.

più veduto i due morì batter le ore alla *torre dell' orologio*. Ben poteva egli cercar di consolarsi pensando ad altre tristi partenze e ad altri lieti ritorni. Qualcosa l'avvertiva nel suo interno che questa volta la partenza era senza ritorno. Questi uomini del secolo XVIII conoscevan troppo bene sè stessi e la vita per potersi illudere. Amanti de' loro comodi, pigri malgrado i loro viaggi e la loro sete di avventure, incapaci di forti affetti e di risoluzioni virili, potevan ben soffrir mollemente e sentimentalmente della loro lontananza dalla patria, ma erano incapaci di rinunciare alle loro abitudini consuetudinarie, alla loro poltrona, ai loro libri, alla conversazione o alla partita a carte della sera in compagnia de' loro amici, per avventurarsi a un viaggio lungo e spesso pericoloso. Composti, compassati, cortesi, pronti sempre, per pura cortesia, a riconoscer per buona l'opinione di chi conversava con loro, e a non lesinar le lodi anche a chi non le meritasse, paurosi, soprattutto in paese straniero, di urtar le opinioni più accette; questi uomini rifugivano dalle attitudini decise e dai gesti coraggiosi, o peggio violenti. Vestiti di raso e pettinati con complicata e incipriata accuratezza, avevano, direi, paura di sgualcire i loro abiti e di disordinare la loro parrucca. Amavano certo anch'essi a loro modo la patria, ma nei limiti del loro comodo. Il Metastasio che pur avrebbe potuto, data la sua posizione materiale non solo assicurata, ma florida, tornare a rivedere la patria, rimase trent'anni a Vienna e vi morì, sempre progettando un viaggio in Italia, che non ebbe mai il coraggio di compire; il Goldoni sospirò Venezia tutta la vita, ma non vi tornò mai. Sorpreso in Francia dalla Rivoluzione, vi morì in una quasi miseria, senza aver riveduto la Patria.

Perciò le parole di Anzoletto ci commuovono tanto: in esse è concentrato tutto l'amor di patria, di cui era capace il cuore di un uomo del secolo XVIII!

4. *Primi contatti del Goldoni colla letteratura francese. Goldoni e Lesage.* — La prima volta che il Goldoni viene a contatto con la letteratura francese (e, naturalmente, colla letteratura teatrale) è a Pavia, nel 1722, nella biblioteca del suo professore e protettore Francesco Lauzio:

«M. Lauzio étoit un jurisconsulte du plus grand mérite. Il avoit une Bibliothèque très-riche; j'en étois le maître comme je l'étois de sa table... Je profitai beaucoup de la Bibliothèque du Professeur... Je ne m'arrêtois pas

«toujours sur les textes de la Jurisprudence; il y avoit des tablettes garnies «d'une collection de Comédies anciennes et modernes, c'étoit ma lecture «favorite; je me proposois bien de partager mes occupations entre l'étude «légale et l'étude comique pendant le tems de ma demeure à Pavie... Fouillant «toujours dans cette Bibliothèque, je vis des Théâtres Anglois, des Théâtres «Espagnols et des *Théâtres François*; je ne trouvai point de Théâtres Italiens. «Il y avoit par-ci, par-là, des Pièces Italiennes de l'ancien tems, mais aucun «*Recueil*, aucune *Collection* qui pussent faire honneur à l'Italie». (*Mém.*, I, 61—62).

Infatti il *Teatro Italiano*, curato da Scipione Maffei, non uscì — come ci fa sapere il Mazzoni nelle sue preziose note — che nel 1723 - 25 a Verona, e non contiene che Tragedie.

Le ricerche che ho fatte con molta diligenza, mettendo a contributo i più importanti repertorii di bibliografia, mi han portato a risultati curiosi e inattesi. Primo fra i quali che, se l'Italia mancava di raccolte teatrali (specie di Commedie) neppur la Francia, intorno al 1722, ne era straordinariamente ben fornita. Infatti il *Théâtre françois* pubblicato a Parigi il 1625 non contiene che tragedie, e cioè: *Le Trébuchement de Phaeton*, *La mort de Roger*, *La mort de Bradamante* (queste due ispirate al *Furioso* dell' Ariosto) *Andromède délivrée* e *Le foudroiement d'Athamas et la folie de Silène*. Un *Recueil de diverses pièces comiques, gaillardes et amoureuses* esisteva fin dal 1671 pubblicato a Bruxelles, ma la qualità delle *pièces* che conteneva (*Les amants trompez*; *Le praticien amoureux*; *Le poète extravagant*; *L'assemblée des filoux et des filles de joie*; *L'assemblée des maîtres d'hôtel le jour de la mycaresme*; *Le cavalier grotesque*; *L'apothicaire empoisoné*) non dovette gran fatto interessare il Goldoni, o, per lo meno, non dovette interessarlo dal punto di vista letterario; anche ammettendo che il volume facesse parte della biblioteca del Lauzio. Tuttavia questa raccolta è da tenersi presente anche perchè certi titoli, quali p. es. *Le poète extravagant*, fan pensare ad altri consimili del Goldoni (*Il poeta fanatico*) ed è perciò che ho creduto necessario riportare i titoli delle commedie che contiene. Ad ogni modo nulla di conclusivo si potrà dire se non dopo esaminato il volume, il che per ora è un pio desiderio data la sua rarità e l'impossibilità in cui siamo di compir le nostre ricerche in Francia.

Ma la raccolta, che, se posseduta dal Lauzio, dovette interessare in sommo grado il Goldoni è quella intitolata: *Le Théâtre de la foire ou l'Opéra comique contenant les meilleures pièces qui ont été représentées aux foires de S. Germain et de S. Laurent* (depuis 1713 jusqu'à 1734).

Recueillies . . . par MM. LE SAGE ET D'ORNEVAL. Amsterdam, 1721 - 37. L'opera intera è in 10 volumi e su di essa si posson trovare notizie più ampie in BEAUCHAMPS, *Recherches sur les Théâtres*, III, pp. 332 sgg. ed il cuore mi dice che questa volta siam proprio davanti alla raccolta che il Goldoni ebbe tra le mani nella biblioteca privata del Lauzio. Quando si pensi che i primi volumi di questa raccolta uscirono nel 1721, sicchè all'epoca del soggiorno dal Goldoni a Pavia (1722) rappresentavano ancora una novità editoriale; che, durante quell'anno stesso, dovettero uscirne in luce altri volumi; si vedrà che abbiamo tutte le ragioni di sperare di aver colto nel segno. Ed ora l'ultima parola ai fortunati che hanno a loro disposizione le grandi biblioteche, ricche di fondi antichi, necessarie a tal genere di ricerche.

Passando ad altro, risulta dai *Mémoires*, che nel 1737 il Goldoni conosceva il *Gil Blas* del Lesage, da cui trasse una tragedia ch'ebbe scarso successo: *l'Enrico, Re di Sicilia*.

«Ma premiere année de mariage m'avoit occupé, de maniere que je n'avois pas eu le tems de travailler pour la Comédie. Il falloit pourtant donner quelque nouveauté pour l'hiver: j'avois ébauché à Genes une Tragédie; j'en étois au quatrieme Acte; je fis bien vite le cinquieme; je changeai, je corrigeai à la hâte, et je mis les Acteurs en état de donner cette Piece au commencement du Carnaval.

«*Henri, Roi de Sicile*, étoit le titre de ma Piece; j'avois pris le sujet dans le *Mariage de vengeance*, nouvelle insérée dans le Roman de Gilblas (*sic*). C'est le même fond que celui de *Blanche et Guiscard* de M. Saurin de l'Académie Française; la Tragédie de l'Auteur François n'a pas eu un grand succès, la mienne non plus; il faut dire qu'il est des sujets malheureux, qui ne sont pas faits pour réussir». (*Mém.*, I, 229).

Siamo al 1737 e cioè 25 anni prima che il Goldoni arrivasse in Francia. *Le Mariage de vengeance* si legge nel Libro IV, capitolo IV, dalla notissima *Histoire de Gil Blas* di René Le Sage (1668—1747), di cui i primi due volumi (contenenti anche la novella di cui ci occupiamo) apparvero nel 1715; il terzo nel 1724; il quarto e ultimo nel 1735¹, come c'informa il Mazzone nelle sue accurate note ai *Mémoires* del Goldoni; ed è ben possibile che due anni dopo l'apparizione dell'ultimo volume fosse già uscita in luce qualche traduzione italiana dell'immortale romanzo. Non c'è bisogno dunque di dare alla cosa un'impor-

1. Cfr. C. A. SAINTE-BEUVE, *Gil Blas par Le Sage* in *Causeries du Lundi*, Paris, 1858, XII, 353 sgg.

tanza eccessiva per ciò che riguarda la conoscenza che del francese il Goldoni poteva avere a quell'epoca, per quanto non sia escluso che potesse legger la novella nel testo. Per ciò invece che riguarda la tragedia di Bernard Joseph Saurin (1706-1783) è assolutamente escluso che potesse servirsene per il suo *Enrico, Re di Sicilia*, giacchè fu data la prima volta il 27 settembre 1763, mentre l'*Enrico, Re di Sicilia* fu stampato dal Goldoni a Venezia nel 1740, quando la diede alla presenza del figlio dell'*Elettore di Sassonia*, come risulta dalla *Prefazione* al tomo XVI dell'edizione Pasquali e dallo studio di A. Belloni, *Intorno a una tragedia del Goldoni*¹.

5. *Goldoni e Corneille*. — Proseguendo nel nostro spoglio dei *Mémoires*, troviamo sotto l'anno 1750 una nuova testimonianza che riguarda la cultura francese del Goldoni prima del suo viaggio in Francia. Si tratta dalla commedia *Il bugiardo*, ispiratagli da una rappresentazione del *Menteur*, cui aveva assistito a Firenze (luglio 1742) «sur un Théâtre de société».

«Dans un tems où je cherchois des sujets de Comédies par-tout, je me rappellai que j'avois vu jouer, à Florence, sur un Théâtre de société, le *Menteur*, de Corneille², traduit en Italien: et comme on retient plus facilement une Piece que l'on a vu représenter, je me souvenois très-bien des endroits «qui m'avoient frappé; et je me rappelle d'avoir dit, en la voyant, voilà une «bonne Comédie; mais le caractere du Menteur seroit susceptible de beau-«coup plus de comique. Comme je n'avois pas le tems de balancer sur le choix «de mes argumens, je m'arrêtai à celui-ci, et mon imagination, qui étoit «dans ce tems-là très-vive et très-prompte, me fournit sur-le-champ telle «abondance de comique, que j'étois tenté de créer un nouveau *Menteur*. Mais «je rejetai mon projet. Corneille m'en avoit donné la premiere idée; je res-«pectai mon maître, et je me fis un honneur de travailler d'après lui, en ajoutant cependant ce que me paroissoit nécessaire pour le goût de ma Nation, «et pour la durée de ma Piece». (*Mem.*, I, 331—332).

Le Menteur fu rappresentato la prima volta nell'inverno 1643—44. Nel *Complimento* in cui il Goldoni, nella chiusa dell'anno teatrale 1750—51, per bocca di Rosaura, enumerò le sedici commedie, che l'una sull'altra aveva fatto nei mesi decorsi è detto:

1. In *Raccolta di studi critici dedicati ad Alessandro D'Ancona*, Firenze, 1901, pp. 77 sgg.

2. Sulla fortuna di lui in Italia nel Settecento cfr. G. MAREGAZZI, *Le tragedie di P. Corneille nelle traduzioni e imitazioni italiane del sec. XVIII*, Bergamo, 1906. *Il Bugiardo* dal Goldoni fu dato a Mantova nel 1750 (23 maggio).

El Busiario sul disegno
de Cornelio laorà.

Goldoni e J.-B. Rousseau. — Non è impossibile che il Goldoni conoscesse nel 1750, quando fece rappresentare (a Mantova, nella primavera del 1750) l'*Adulatore*, una mediocre commedia omonima di Jean-Baptiste Rousseau (1670 - 1741), che, con *Le Café, Vénus et Adonis, Le Flatteur, Le Capricieux*, non riuscì mai a piacere al pubblico francese e perciò si lasciò andare più volte a invettive contro il pubblico e gli attori. Il modo però col quale il Goldoni accenna a questa commedia del Rousseau esclude ch' egli l'abbia imitata.

«Le sujet d'un menteur qui étoit moins vicieux que comique, m'en suggéra un autre plus méchant et plus dangereux; c'est *le Flatteur* dont je parle. Celui de Rousseau n'eut pas de succès en France, le mien fut très-bien reçu en Italie: en voici la raison: le Poète François avoit traité cet argument plus en Philosophe qu'en Auteur comique; et je cherchai, en inspirant de l'horreur pour un vicieux, les moyens d'égayer la Pièce par des épisodes comiques, et des traits saillans». (*Mém.*, I, 333).

Conosceva il Goldoni la commedia del Rousseau all'epoca in cui compose il suo *Adulatore*? Da una parte, il modo come ne parla lascia supporre che l'abbia conosciuta più tardi, dall'altra, parrebbe che avesse fatto tesoro degli errori del suo predecessore. Visto però che, in occasioni consimili, il Goldoni non esita a citar le proprie fonti, possiamo concludere che la conobbe più tardi, e, ad ogni modo, anche se la conobbe prima, nulla ne derivò nel suo *Adulatore*.

Quali nozioni di francese avesse il Goldoni prima di recarsi in Francia. — Ad ogni modo, verso il 1756, il Goldoni doveva saper abbastanza di francese, se potè assistere a Parma a una rappresentazione di comici francesi e restarne tanto entusiasmato da provocare un piccolo scandalo nella sala.

«J'allai, le même jour, à la *Comédie de la Cour*; c'étoit pour la première fois que je voyois les Comédiens François; j'étois enchanté de leur jeu, et j'étois étonné du silence qui régnoit dans la salle; je ne me rappelle pas quelle étoit la *Comédie* que l'on donnoit ce jour-là; mais voyant, dans une scène, l'amoureux embrasser vivement sa maîtresse, cette action, d'après nature, permise aux François et défendue aux Italiens, me plut si fort que je criai de toutes mes forces *bravo*.

«Ma voix indiscrete (*sic*), et inconnue, choqua l'Assemblée silencieuse; le Prince voulut savoir d'où elle partoit; on me nomma, et on pardonna la surprise d'un Auteur Italien. Cette escapade me valut une présentation gé-

«nérale au Public; j'allai au foyer après le spectacle; je me vis entouré de beaucoup de monde, je fis des connoissances qui me rendirent, par la suite, de séjour de Parme très agréable, et je le regrettai en partant». («*Mem.*, II, 76).

Non bisogna esagerare l'importanza di questo documento. Il fatto che il Goldoni confessava di non ricordar l'argomento, e neppure il titolo, della commedia che si rappresentava quella sera al Teatro di Corte è abbastanza strano per non esser sintomatico. Si potrebbe maliziosamente pensare che il Goldoni dovè comprenderne ben poco per poterne con tanta facilità dimenticare l'argomento e l'intreccio, lui autore teatrale nato, così pieno d'interesse per qualunque cosa al teatro si riferisse, in una occasione così propizia di poter giudicare in azione il valore di quel teatro francese che tanto lo interessava per la sua riforma. E tanto più si potrebbe esser portati a crederlo, quanto più il suo entusiasmo riguarda la *tecnica* degli attori e meno il *valore intrinseco* della commedia che si rappresentava. Ma sarebbe un correr troppo e un giudicar troppo avventatamente, dimenticando tre cose importantissime, e cioè: la diffusione che la lingua e la cultura francese ebbero in Italia (ed a Venezia) nel secolo XVIII e che faceva sì che una persona mezzanamente colta arrivasse se non a parlare, almeno a comprendere il francese; la straordinaria poca memoria del Goldoni aggravata dall'età molto avanzata in cui scrisse i *Mémoires*; infine l'interesse tecnico dell'uomo di teatro che spesso prende nel Goldoni il sopravvento su quello puramente letterario. Due furono i grandi maestri del Goldoni: *Mondo* e *Teatro*. Cultura letteraria egli ebbe certo e forse più di quanto non gli riconosca la signorina Maria Ortiz nel suo ottimo studio sulla *Cultura del Goldoni*¹; ma, in conclusione, fu tutt'altro che il letterato-tipo sprofondato nella sua poltrona col naso nei libri, e non ebbe nulla, proprio nulla, di *livresque*. Egli stesso lo dice, con un tono piuttosto di vanto che di modestia, nella prefazione al *Teatro comico* nell'edizione Pasquali:

«Non mi vanterò io già d'essermi condotto a questo segno, qualunque cosso sia... col mezzo di un assiduo, metodico studio sull'Opere precettive o esemplari in questo genere dei migliori antichi, e recenti scrittori, e poeti o Greci, o Latini, o Francesi, o Italiani, o d'altre egualmente colte Nazioni; «ma dirò con ingenuità, che, *sebben non ho trascurata la lettura dei più venera-*

1. In *Giorn. st. d. lett. it.*, XLVIII, p. 70—112.

«*bili e celebri Autori*, da' quali come da ottimi Maestri, non possono trarsi «che utilissimi documenti ed esemplari: contuttociò *i due libri su'quali ho «più meditato, e di cui non mi pentirò mai di essermi servito, furono il Mondo «e il Teatro*».

6. *Goldoni e M-me de Graffigny. Goldoni e M-me Du Boccage*.— Del resto la prova migliore che Goldoni era fin dal 1756 in grado di assistere a una rappresentazione di comici francesi comprendendo perfettamente quello che dicevano, ce la forniscono i *Mémoires* a proposito delle medesime rappresentazioni parmensi di quell'anno:

«Pendant mon séjour à Parme, je n'oubliai pas mes Comédiens de Venise. J'avois vu représenter par les acteurs françois, *Cénie*, Comédie de Madame «de Graffigny; j'avois trouvé cette Piece charmante, et j' en fis une Italienne «d'après ce modele, et sous le titre *il Padre per amore* (le Pere par attache- «ment). Je suivis l'Auteur François autant que le goût Italien pouvoit se con- «former à une composition étrangère. *Cénie* n'étoit qu'un Drame très-tou- «chant, tres-intéressant, mais dénué tout-à-fait de comique». (*Mém.*, «II, 77-78).

Per rimediare a questo difetto di elemento comico, il Goldoni ricorre a un libro francese che, data la sua professione di Avvocato, doveva avere per lui un doppio interesse: «Une anecdote que j'avais lue dans «le *Recueil des Causes célèbres*, me fournit le moyen d'égayer la Piece», (*Mém.*, II, 78) confessa il Goldoni poco dopo, e, certo, — malgrado il titolo sia riportato e sottolineato in francese, contrariamente alla sua abitudine di citare i titoli di opere italiane in italiano, facendoli seguire dalla traduzione francese — potrebbe ben darsi che si trattasse di un'opera italiana o tradotta dal francese; ma non ce n'è bisogno. Se, dopo aver semplicemente assistito a una rappresentazione di *Cénie*, il Goldoni era in grado di ridurla al gusto degli spettatori italiani, è segno che sapeva abbastanza francese da poter legger nel testo anche il *Recueil des Causes célèbres*. Del resto il Goldoni si era già servito un anno prima delle *Lettres d'une Péruvienne* della medesima Graffigny per la sua *Peruviana*:

«Il faut revenir actuellement à l'année 1755. C'est la *Peruviana* (la Péru- «vienne) que je donnai la premiere: tout le monde connaît les *Lettres d'une «Péruvienne*; je suivis le roman en rapprochant les objets principaux; je tâchai «d'imiter le style simple et naïf de *Zilia*, d'après l'original de Madame de «Graffigny; j'en fis une Piece Romanesque; j'eus le bonheur de réussir, mais

«je ne donnerai pas l'extrait d'une Piece dont le fond est connu». (*Mém.*, II, 71).

Il Mazzoni c'informa in nota, che «le *Lettres d'une Péruvienne* di «François de Graffigny (1694—1758) erano state tradotte in inglese «e in italiano», ma non ci dà le date rispettive di queste traduzioni, che potrebbero ben essere posteriori alla *Peruviana* del Goldoni, come posteriore è il *Nuovo Dizionario storico* (Bassano, 1796) che non si capisce con quanta opportunità il Mazzoni citi a tal proposito. Ad ogni modo, se non per ciò che riguarda la conoscenza della lingua, l'imitazione dalla *Peruviana* dal romanzo della Graffigny può servire ad illuminarci sulla cultura francese del Goldoni all'epoca della sua andata in Francia e da questo punto di vista noi lo rileviamo, aggiungendo non esser punto improbabile che chi un anno dopo assisteva a Parma alla rappresentazione di *Cénie* e ne traeva il suo *Padre per amore* potesse benissimo leggerle nel testo.

La conoscenza che nel 1757 il Goldoni fece a Venezia con M-me DU BOCCAGE c'interessa doppiamente: in primo luogo perchè questa volta il Goldoni viene a contatto con una francese di non comune cultura, amante dell'Italia e scrittrice che godette a' suoi tempi di una fama più che locale e dalla cui conversazione il Goldoni poté apprendere molte cose sulla Francia e sui Francesi; in secondo luogo per i rapporti letterari che corsero fra loro a proposito delle *Amazones* della scrittrice francese, che il Goldoni imitò nella sua *Dalmatina*. Cediamo la parola al Goldoni dei *Mémoires*:

«Dans l'année 1757, j'eus l'honneur de faire le connoissance à Venise «de Madame du Boccage. Cette Sapho Parisienne, ainsi aimable que savante, «honorait alors de sa présence ma Patrie, et recevoit les hommages qui étoient «dus à ses talens et à sa modestie. Je dus ce bonheur au noble venitien Far-
«setti, qui, donnant à dîner à l'imitatrice de Milton, ne crut pas indigne de
«sa société un écolier de Molière; c'est Madame du Boccage elle-même qui
«fait mention de cette journée dans sa dix-huitième lettre sur l'Italie. Sa
«conversation douce et instructive, fut pour moi le prélude de la satisfaction que
«devoit me causer un jour le séjour de Paris, et sa vue m'inspira sur-le-champ
«l'idée d'un Ouvrage Théâtral qui réussit à merveille, et me fit un honneur
«infini. J'avois lus les *Amazones* de Madame du Boccage: j'imaginai une
«Piece à-peu-près du même genre; mais elle avoit choisi les Héroïnes du
«Termodonte pour sujet d'une Tragédie, et je pris une femme courageuse et
«sensible de la Dalmatie pour le sujet d'une Tragi-Comédie, que j'intitulai
«la *Dalmatina* (la Dalmate)». (*Mém.*, II, 90—91).

Di Madame du Boccage ho avuto altra volta occasione di occuparmi a proposito del Metastasio ¹. Diremo qui che si tratta di Marie Anne Le Page maritata Du Boccage, vissuta dal 1718 al 1802 (e dunque sui quarant'anni quando il Goldoni la conobbe) ed in amichevoli relazioni, oltre che col Goldoni, coll'Algarotti, con Gasparo Gozzi, con Paolina Grismondi che conobbe in occasione del suo viaggio in Italia. Nelle sue *Lettres sur l'Angleterre, la Hollande et l'Italie* ² così scrive in data di Venezia, 1-e Juin 1757:

«Comme j'aime la poésie, chacun a la bonté de prendre ce langage pour me flatter, et chercher l'occasion de m'en faire entendre. Vous avez connu à Paris Joseph Farsetti (= Tommaso Giuseppe Farsetti) noble Vénitien, homme de Lettres. Son cousin du même gout, nous donna hier à dîner avec Goldoni, célèbre Auteur comique, et la contesse Gozzi (*Luisa Bergalli, moglie di Gasparo Gozzi*) qui a mis Térence en langue vulgaire, et s'est donnée la peine de traduire et d'imprimer ma tragédie des *Amazones* en vers Italiens».

È da presumere dunque che il Goldoni non avesse letto la tragedia della Du Boccage nel testo, ma nella traduzione di Luisa Bergalli, sicchè da questo punto di vista, nulla possiamo ricavare che giustifichi la conoscenza di francese chè egli poteva avere intorno a quell'epoca. Se non che abbiamo visto che il Goldoni si dichiara felice d'aver potuto godere della conversazione della intelligente, spiritosa e gentile scrittrice francese, ed è naturale la domanda: in che lingua si tennero queste conversazioni? Orbene, se il Goldoni, all'epoca del suo viaggio in Francia, «écorchait son français», non è da presumere che M-me du Boccage, malgrado le sue traduzioni dal Metastasio (fra parentesi, abbastanza infelici!) parlasse meglio l'italiano. D'altra parte in casa Farsetti, casa di nobili veneziani soliti a viaggiare in Francia ed a passare, se non altro per *snobismo*, qualche mese a Parigi; nella Venezia del secolo XVIII, in cui il francese era necessario se non altro per intendersi col proprio sarto e col proprio cuoco e per leggere i giornali di *mode* e *alla moda*; in una casa di nobili veneziani, dove, per dirla col Parini (che, a dir vero, parla dei nobili *lombardi*, ma non conta, chè a Venezia avveniva precisamente lo stesso che a Milano!) all'apparir del maestro di francese, «l'itale voci» cedevano subito il campo al

1. *La Fronda delle Penne d'Oca nei giardini d'Astrea*. Napoli, Federigo e Ardia, 1921, pp. 137 sgg. e 169.

2. In *Oeuvres de M-me DU BOCCAGE*. Lyon, 1762, III, lett. XVIII.

tenero idioma
 che dalla Senna delle Grazie madre,
 or ora a sparger di celeste ambrosia
 venne all'Italia nauseata i labbri;
 (Mattino, vv. 186—189)

in una casa di nobili veneziani e alla presenza di persone colte quali Carlo Gozzi (imitatore dei *Sermons* del Boileau) e di Luisa Bergalli che traduceva dal francese; non si poteva parlare che *francese* a un pranzo dato in onore di una scrittrice *francese* che non masticava troppo l'italiano. Il Goldoni si sarà «arrangiato» alla meglio, avrà magari parlato in un francese spropositato, ma avrà *bon gré, mal gré* parlato *francese*! Malgrado la riserve fatte dalla Sig-na Ortiz sulla cultura del Goldoni, io non posso rassegnarmi a ritenerlo tanto ignorante di francese da non poter leggere una commedia nel testo e da sostenere alla peggio una conversazione nella lingua di Molière. Il Goldoni è assai modesto e non bisogna prenderlo alla lettera quando si confessa ignorante; ed ho una gran paura che anche l'aneddoto famoso della *voile* e del: *la voilà* non sia che una pura invenzione comica per far ridere il lettore, quando del francese era divenuto a tal punto padrone da scrivere quel capolavoro d'arte e di stile ch'è il *Bourru bienfaisant* che il Rousseau si rifiutava di credere essere stato scritto da un italiano!

7. *Goldoni e Marmontel. Goldoni e Voltaire.* — Una prova che il Goldoni, fin dal 1756, leggesse correntemente il francese ce l'offre egli stesso a proposito della sua commedia *La Vedova Spiritosa* imitata da *Le Scrupule ou l'Amour mécontent de lui-même* di MARMONTEL.

«J'avoï lu, étant à Parme (1756) le *Mercur de France*; c'étoit alors M. «Marmontel qui le faisoit, et cet Auteur très-connu dans la République des «lettres, et Sécretaire perpétuel de l'Académie Française, rendoit le *Mercur* «très-amusant, et fort intéressant par ses *Contes moraux* pleins de goût et «d'imagination. *Le Scrupule* ou *l'Amour mécontent de lui-même*, étoit un de «ses Contes qui me plaisoient le plus: je trouvois le sujet susceptible d'être «mis au Théâtre, et j'en fis une Comédie: la *Vedova spiritosa* (la Veuve, femme «d'esprit), qui eut un succès très-brillant et très-suivi». (*Mém.*, II, 96).

Questa volta si tratta bene d'una rivista francese, da cui il Goldoni ha attinto l'ispirazione per una sua commedia; non è il caso di una commedia più o meno celebre, che abbia potuto leggere in una traduzione italiana; sicchè mi pare che abbiamo la prova lampante che, quando il Goldoni partì per la Francia, aveva del francese una conoscenza molto maggiore di quanto d'ordinario non gli si riconosca.

Proseguiamo. La *Scozzese* del Goldoni è del 1761, ma egli conosceva l'*Écossaise* del VOLTAIRE fin dall'anno prima (1760) all'epoca della sua prima apparizione in Francia. Un deplorabile errore di stampa nell'edizione del Mazzoni, che potrebbe rimontare all'edizione francese dei *Mémoires* o a una svista del Goldoni stesso, fa sì che a p. 133 del Vol. I si legga la data del 1750 di dieci anni anteriore alla composizione di questa commedia del Voltaire, la cui prima rappresentazione dette luogo a tante dispute. Da tre anni oramai il Goldoni «era in relazione epistolare collo Zanuzzi e carteggiava col Teatro Italiano «per andare a dirigerlo» (*Lettere*, ed. E. MASI, pp. 147 sgg.) e non è quindi punto strano che leggesse la commedia del Voltaire nel testo e si proponesse persino di tradurla. Una volta balenatagli la possibilità di stabilirsi in Francia, il Goldoni dovette, in quei tre anni che le trattative durarono, mettersi a studiare sul serio il francese, del quale del resto abbiamo visto, che, anche prima, aveva una conoscenza tutt'altro che superficiale.

«Ceux qui s'amuse à la lecture des nouvelles du jour doivent se souvenir que l'année 1760 il parut en Italie, comme par-tout ailleurs une «Comédie François qui avoit pour titre *le Café ou l'Écossoise*. On lisoit «dans le Préface de cette Pièce, que c'étoit l'Ouvrage de M. *Hume*, Pasteur «de l'Eglise d'Edembourg, capitale de l'Écosse, mais tout le monde «savait que M. de Voltaire en étoit l'Auteur. Je fus un des premiers «qui l'eut à Venise; l'illustre Patricien Vénitien Andrea Memo, homme savant, homme de goût, et très-versé dans la Littérature, trouva cette Pièce «charmante, et me l'envoya, croyant que je pourrais en faire quelque chose «pour mon Théâtre. Je la lus avec attention, elle me plut infiniment, je la «trouvai même de ce genre de compositions théâtrales que j'avois adopté, et l'«amour-propre m'attacha encore davantage en voyant que l'*Auteur François* «m'avoit fait l'honneur de me nommer dans son discours préliminaire. J'eus grande «envie de traduire l'*Écossoise* pour la faire connoître e la faire goûter à ma Nation; mais en relisant la Pièce avec des réflexions relative à l'objet que je «m'étois proposé, je m'aperçus qu'elle ne réussiroit pas telle qu'elle étoit «sur les Théâtres d'Italie». (*Mém.*, II, 133).

Su questo passo dei *Mémoires* dovremo ritornare quando tratteremo dalle fonti francesi dal teatro del Goldoni e di quelle goldoniane del teatro francese. Dagli studi di P. TOLDO ¹ di A. NERI ² risulta che

1. *Attenenze fra il teatro comico del Voltaire e quello del Goldoni* in *Giorn. st. d. lett. it.*, XXXI, 343 sgg.

2. *Studi bibliografici e letterari*. Genova, 1890, pp. 240 sgg., e: *Una fonte dell'Ecossoise di Voltaire* in *Rass. bibl. d. lett. it.*, VII, 44 sgg.

alla sua volta la commedia del Voltaire deriva da due commedie del Goldoni: *Il cavaliere e la dama* e *La Bottega del Caffé*, il che spiega:

1. perchè il patrizio veneto gliela mandò;
2. perchè il Voltaire parli del Goldoni nella Prefazione;
3. perchè il Goldoni non la tradusse;
4. perchè infine egli riconoscesse in quella commedia le caratteristiche dal *suo* teatro e della *sua* riforma e qual portata abbiamo quelle sue fini parole: «je la trouvai *même* de ce genre de compositions théâtrales que j'avois adopté». Ma di ciò a suo tempo.

Quello che ci preme di rilevare è che egli lesse l'*Écossaise* nel testo francese fresca fresca di stampa e che a Venezia le novità francesi arrivavano e si diffondevano a poche settimane di distanza dalla loro apparizione a Parigi, ciò che è una prova della cultura francese abbastanza estesa che avevano i veneziani del Settecento, dell'interesse vivissimo con cui si seguiva il movimento letterario francese in una certa classe di nobili cultori delle arti e della letteratura con cui il Goldoni era in continuo contatto; tutte cose che si riflettono sulla cultura francese e l'interesse del Goldoni per le cose di Francia, cultura e interesse che non potettero essere così limitate come si è voluto far credere.

8. *Goldoni e Dufresny, Goldoni e Piron.* — Conobbe il Goldoni l'*Esprit de contradiction* del Du Fresny (1648—1724) e la *Métromanie* del Piron (1689—1773) quando scrisse (1758) *Lo spirito di contraddizione*, e (1751) *Il poeta fanatico*? Il Goldoni dice di no e bisognerebbe credergli. Ma, a proposito del Dufresny, ci par troppo preoccupato di scagionarsi della possibile accusa di imitazione, per non rimanere perplessi e non appellarci al confronto delle due commedie, che faremo a suo tempo. E lo stesso si dica per ciò che riguarda il Piron, malgrado il Goldoni protesti¹ d'aver ritratto nel suo *Poeta fanatico* un bel tipo da lui incontrato più volte in trattenimenti e riunioni letterarie. Interessante può essere, per ciò che riguarda la biblioteca veneziana (e quindi la cultura) del Goldoni, il passo seguente (*Mém.*, II, 116—117) a proposito della commedia del Dufresny:

«Je n'avois pas à Venise cette collection d'Auteurs François, qui font aujourd'hui l'ornement le plus intéressant de ma petite bibliothèque».

1. *Mém.*, I, 376.

Ma non tutto ciò che il Goldoni leggeva faceva anche parte della sua biblioteca! Non c'è il caso che, come nel caso dell'*Ecossaise* del Voltaire, qualche patrizio gliel'avesse data a leggere? Mi ci farebbero pensare alcune parole che hanno un po' l'aria di una *excusatio non petita*:

«Je voudrais bien que mon Lecteur fut en état de les confronter (*les deux comédies*); il verroit, peut-être, que je n'ai pas tort». (*Mém.*, II, 117).

Noi siamo dispostissimi a credere il Goldoni sulla sua parola; ma faremo a suo luogo il confronto ch'egli desidera. Il nostro maledetto mestiere di critici ci obbliga a non credere che ai nostri occhi e dopo aver toccato con mano, come il tanto calunniato S. Tommaso!

Con ciò ci siamo liberati degli autori di minor conto e potremo abordar la questione che consiste nell'assodare quali conoscenze avesse il Goldoni del Molière prima di andare in Francia.

8. *Goldoni e Molière*. — La prima volta che nei *Mémoires* del Goldoni compare il nome del *Molière* è a proposito della lettura ch'egli fece della *Mandragola* del Machiavelli nell'estate del 1723 nelle sue prime vacanze pavesi. Abbiamo visto che, durante il suo primo anno di studi legali all'Università di Pavia, e aspettando che gli arrivassero da Venezia le carte necessarie per potersi istallare al *Collegio Ghislieri* dove aveva ottenuto una borsa, il Goldoni, frequentando la biblioteca del Prof. Lauzio, dotto giuresconsulto e professore all'Università di Pavia, cui era stato raccomandato dal Senatore Goldoni suo lontano parente; era rimasto impressionato dal fatto di non avervi trovato un *teatro italiano* accanto ai diversi *teatri* francesi, tedeschi e inglesi che il Lauzio possedeva nella sua biblioteca. Il Goldoni covava già oscuramente nell'animo l'idea della riforma che poi compì: di sostituire alla commedia d'intreccio a base di complicate avventure e intrighi inverosimili quella di carattere. Non è a dire dunque se la lettura di quel gran capolavoro ch'è la *Mandragola* di Niccolò Machiavelli lo entusiasmò. A parte la lubricità dell'argomento, tutto il resto gli parve perfetto.

«C'étoit la première piece de caractere qui m'étoit tombée sous les yeux, et j'en étoit enchanté. J'aurois désiré que les Auteurs Italiens eussent continué, d'après cette Comédie, à en donner d'honnêtes et décentes, et que

«les caractères puisés dans la Nature eussent remplacé les intrigues romanesques. Mais il étoit réservé à Molière l'honneur d'ennobler et de rendre utile la scène comique, en exposant les vices et les ridicules à la dérision et à la correction. Je ne connoissois pas encore ce grand homme, *car je n'entendois pas le François*; je me proposois de l'apprendre, et en attendant je pris «l'habitude de regarder les hommes de près, et de ne pas échapper les originaux». (*Mém.*, I, 67).

Non abbiamo alcuna intenzione d'infirmare quanto il Goldoni afferma in questo passo. Facciamo però osservare che la confessione ch'egli ci fa di non sapere il francese non va presa alla lettera. Per quanto non avesse che sedici anni e avesse compiti i suoi studi secondarii molto irregolarmente, egli apparteneva a una famiglia patrizia e a una famiglia patrizia con tradizioni letterarie e più specialmente teatrali. Venezia era piena di francesi: mercanti, sarti, cuochi stabilitisi ivi per ragioni professionali, era visitata da letterati e *touristes* molto numerosi ed era poi, come tutta l'Italia d'allora, sotto l'influsso della filosofia, della letteratura, della scienza e, più ancora, dei costumi e delle mode francesi. Siamo nel periodo che Arturo Graf chiama della *Gallomania*, cui successe quello della *Gallofobia* e dall'*Anglomania*, e tutto il teatro del Goldoni è lì a dimostrare a quali eccessi desse origine a Venezia la moda d'imitar la Francia e i Francesi pur nelle cose in cui sarebbe stato meglio non imitarli. Possibile che un giovinetto intelligente e colto come il Goldoni, in un tale ambiente, non fosse in caso di capire all'ingrosso un po' di francese, anche senza averlo mai appreso di proposito, aiutandosi colle numerose analogie con l'italiano e il latino? Di più: non era necessario conoscere il francese per legger, se non tutto, almeno buona parte del teatro del Molière, tradotto a quell'epoca in italiano nella sua quasi totalità.

Fatte queste riserve, procediamo pure innanzi nella nostra ricerca ed ammettiamo pure che a quell'epoca il Goldoni non avesse ancora avuto occasione di legger nulla del Molière nè nel testo nè in traduzioni. Non c'è nulla di strano, data la sua età giovanile e il modo saltuario e occasionale con cui procedeva nelle sue letture. Quello che ho voluto mettere in chiaro è che, se gli se ne fosse presentata l'occasione, egli avrebbe potuto farlo benissimo fin d'allora, giacchè, quando l'occasione si presentò e la sua curiosità fu vivamente stuzzicata (il che vedremo che fu a Torino verso il 1751) la sua poca pratica di francese non gli impedì di leggerlo e d'informarsi al punto da scriver su di lui una com-

media, che, se non è tra le sue migliori, è certamente bene informata.

Nel 1737 il Goldoni, approfittando di una ottima compagnia di comici (quella del famoso arlecchino Sacchi) si accinge alla riforma vagheggiata da tanto tempo del teatro comico italiano. Conosceva già abbastanza francese da poter trarre dalla novella *Le mariage de vengeance* inserita dal Lesage nel suo *Gil Blas* il suo *Enrico, re di Sicilia* e certo doveva anche allora sapere della riforma operata da Molière nel teatro francese, se nei *Mémoires*, riferendo le riflessioni ch'egli allora (1737) faceva sulla necessità di una riforma del teatro comico italiano, ha l'aria di affermare che, se non la prima spinta, almeno l'incoraggiamento a perseverar nel suo proposito gli sia venuto dall'esempio del Molière. Si dirà che questo particolare dell'incoraggiamento venutogli da consimile riforma compiuta nel teatro francese dal Molière potè essere aggiunto magari in buona fede dal Goldoni vecchio, autore dei *Mémoires*, e che il Goldoni giovine, accingendosi alla riforma del teatro comico italiano, non prese le mosse da nessun esempio straniero, ma semplicemente dall'avversione e dalla scontentezza che ingenerava nel suo animo di commediografo nato e di fino osservatore della natura, il teatro comico suo contemporaneo, arrivato al massimo della decadenza e della falsità, e, per di più, inquinato del più grossolano secentismo. Si dirà che, ogni qual volta il Goldoni parla della Francia e dei Francesi nei *Mémoires*, scritti in francese e per il pubblico francese, si crede obbligato ad assumere, per una specie di cortesia secentesca e di deferenza di ospite, un atteggiamento eccessivamente umile, e che perciò non è da prenderlo alla lettera e bisogna stare in guardia. Si diranno tutte queste cose e mi par di sentire la Sig-na Maria Ortiz protestare contro queste idee, secondo lei poco ortodosse, di suo fratello; ma insomma i documenti son documenti e tutte le considerazioni suddette (verissime in tesi generale) non devono portarci poi all'eccesso di far dire al Goldoni sempre il contrario di quanto ha detto. Diffidare sta bene, ma fino a un certo punto e *con juicio* direbbe Ferrer dei *Promessi Sposi*! Questo argomento delle relazioni fra Goldoni e Molière è un argomento scottante, trattato da italiani e francesi con un malinteso nazionalismo letterario, che ha portato e gli uni e gli altri ad esagerarne l'importanza e i risultati. È tempo di trattarlo obiettivamente, ricordandosi soprattutto che si tratta di *un parallelo mal fatto* come ha intitolato il De Vico un suo ottimo libretto. Il paragone fra i due grandi commediografi non regge. L'uno è l'espressione della

società *francese* del *secolo XVII*, l'altro della società *veneziana* del *secolo XVIII*. Il Molière è *più filosofo*, il Goldoni è *più artista*. Sono due grandi genii dell'umanità, che non si fan punto concorrenza in Parnaso. E basta. Voler fare dei confronti grossolani di *peso artistico* è puerile e inutile. Ciò premesso, la nostra tesi è questa. Il Goldoni avrebbe riformato lo stesso il teatro comico italiano anche senza l'incoraggiamento e la spinta che poté rappresentare per lui l'esempio del Molière, ma negare che il Goldoni, accingendosi alla sua riforma, ignorasse che una consimile riforma era stata prima di lui compiuta in Francia dal Molière, è negar la luce stessa del sole. Di più il Goldoni non era punto un rammollito e un rimbecillito, quando scriveva i suoi *Mémoires*, come molti han l'aria di credere: prova ne sieno le cento pagine d'arte squisitissima e di scoppiettante arguzia, vere deliziose commedie in abbozzo, cui talvolta non manca neppure la sceneggiatura. Che talvolta la memoria lo tradisse per ciò che riguarda una data, è possibile; ed è anzi largamente dimostrato. Quando però si tratta, come in questo caso, di testimonianze riguardanti la sua cultura, i libri che ha letti ecc., il Goldoni è in genere assai più esatto e scrupoloso di quanto generalmente non si creda. Parlando delle idee di riforma suscitategli nel 1723 dalla lettura della *Mandragola*, egli ha cura di farci sapere che a quell'epoca non conosceva il Molière, ha cura di distinguere fra ciò che pensava e sapeva allora e ciò che pensa e sa nel momento che scrive. Ora invece, riferendoci i pensieri di riforma che lo preoccupavano nel 1737, parla della riforma molieriana come di qualche cosa che a quell'epoca non solo non ignorava, ma che lo confortava a perseverar nella sua. Più esatto, più scrupoloso di così il Goldoni non poteva essere! Ecco il passo per intero, e chi ha orecchie da udire oda:

«Me voilà, me disois-je à moi même, me voilà à mon aise; je puis donner
 «l'essor à mon imagination; j'ai assez travaillé sur de vieux sujets, il faut créer,
 «il faut inventer; j'ai des Acteurs qui promettent beaucoup; mais pour les
 «employer utilement, il faut commencer par les étudier: chacun a son ca-
 «ractère naturel; si l'Auteur lui en donne un à représenter qui soit analogue
 «au sien, la réussite est presque assurée. Allons, continuois-je dans mes réflé-
 «xions; voici le moment peut-être d'essayer cette réforme que j'ai en vue
 «dépuis si long-tems. Oui, il faut traiter des sujets de caractère; c'est là la
 «source de la bonne Comédie; c'est par-là que le grand Molière a commencé
 «sa carrière, et est parvenu à ce degré de perfection, que les anciens n'ont
 «fait que nous indiquer, et que les modernes n'ont pas encore égalé». (*Mém.*,
 «I, 230).

Più chiaro di così non è possibile parlare nè mi par serio il supporre che il Goldoni, che da tanti anni meditava la riforma del teatro comico italiano, potesse ignorare ciò che a Venezia dovevan sapere, sarei tentato di dire, persino i gondolieri: che cioè una consimile riforma avesse un secolo prima compiuta in Francia il Molière.

Ed eccoci al carnevale 1750—51, epoca in cui il Goldoni fa rappresentare la sua *Finta ammalata*, o, per meglio dire, *Lo Speciale*, ossia *la finta ammalata*, col qual titolo fu rappresentata la prima volta. Ce ne occuperemo di proposito, quando studieremo le fonti francesi del Goldoni, e, del resto, se n'è occupato da par suo E. Maddalena nelle sue *Fonti Goldoniane* pubblicate nel fascicolo novembre-dicembre 1893 dell'*Ateneo Veneto*. Studiando ora la cultura francese del Goldoni prima di andare in Francia, ci preme solo osservare che questa volta il Goldoni stesso, non nei *Mémoires* (o perchè ne tace, se ci teneva tanto a far piacere ai Francesi?) ma nella lettera dedicatoria al conte Annibale Gambara patrizio veneto, accenna alla conoscenza che nel 1750—51 aveva di una commedia del Molière:

«Molière, celeberrimo autor francese, nella piccola commedia sua, intitolata *L'amour médecin*, ha toccato questo argomento, su cui la presente commedia mia è lavorata».

La commedia dal Goldoni è tutt'altro che una imitazione meccanica di quella del Molière. La protagonista riproduce un modello reale, e cioè l'attrice stessa che ne rappresentò la parte, la signora Medebac, attrice eccellente, *très-attachée à sa profession*, ma *femme à vapeurs* come dice il Goldoni, e cioè in fondo isterica, che spesso era malata di nervi, più spesso ancora credeva d'esserlo, e anche più spesso *n'avoit que des vapeurs de commande*. Si tratta dunque d'un personaggio profondamente originale che non ha niente che fare colla commediola del Molière. Lo stesso si dica del farmacista «sourd et nouvelliste qui entendoit tout de travers, et préféroit la lecture des gazettes à celle des ordonnances», dove il Goldoni non seguì il Molière che in questioni di particolari. Ma conosceva *L'amour médecin*, dichiara di essersene servito, e questo per ora c'importa, per ciò che riguarda la sua cultura.

Ma la prima volta che il Goldoni s'interessò particolarmente al Molière per ragioni professionali che lo toccavan molto da vicino (in quanto per la prima volta sentì opporselo dal pubblico e dalla critica come un pericoloso concorrente) fu a Torino nella primavera del 1751.

La compagnia Medebac, di cui, come poeta, *faceva parte* (è la parola giusta) il Goldoni, era stata, come oggi si direbbe, *scritturata* a Torino per la stagione primaverile-estiva del 1751. Il Goldoni non sarebbe stato obbligato a seguirla, ma, pensando che il cambiamento d'aria e la distrazione avrebbero potuto giovargli alla salute un po' danneggiata dall'eccesso di lavoro del carnevale precedente (si tratta dell'anno glorioso del Goldoni, in cui dette al teatro comico italiano nientemeno che 16 commedie originali, molte delle quali contano fra i più puri capolavori del suo genio fecondo!) ed anche forse per guadagnar qualcosa, perchè, da come parla nei *Mémoires*, le 16 commedie gli fruttarono sì molti allori, ma quattrini ben pochi, tanto che dovè decidersi a intraprender la prima stampa (Bettinelli) delle sue commedie; per tutte queste ragioni insieme si decise dunque ad accompagnare a Torino i suoi comici e quel Medebac che gli contestava persino i suoi diritti d'autore, opponendosi alla stampa delle commedie, ch'egli diceva di aver *pagate*, e che quindi riteneva di sua esclusiva proprietà.

Torino parve al Goldoni deliziosa. L'uniformità monumentale delle sue costruzioni, le sue belle strade larghe e diritte, le piazze, le chiese, la cittadella di Superga, le belle passeggiate, la magnificenza e il gusto dei palazzi e delle ville reali lo rapirono.

«Les Turinois» — egli ci dice — «sont fort honnêtes et fort polis; ils tiennent beaucoup aux moeurs et aux usages des François; ils en parlent la langue familièrement; et voyant arriver chez eux un Milanois, un Vénitien ou un Génois, ils ont l'habitude de dire, c'est un Italien». (*Mém.*, 359).

La compagnia Medebac rappresentò a Torino molte commedie del Goldoni, le quali furono tutte applaudite, «mais il y avoit des êtres singuliers qui disoient à chacune des mes nouveautés: *c'est bon, mais ce n'est pas du Molière*.

«On me faisoit» — aggiunge il Goldoni — «plus d'honneur que je ne méritois; je n'avois jamais eu la prétension d'être mis en comparaison avec l'Auteur François; et je savois que ceux qui prononçoient *un jugement si vague et si peu motivé*, n'alloient au Spectacle que pour parcourir les loges, et y faire la conversation. Je connoissois Molière, et je savois respecter ce Maître de l'Art aussi bien que les Piémontois, et l'envie me prit de leur en donner une preuve qui les auroit convaincus». (*Mém.*, I, 359).

Compose lì per lì una commedia in cinque atti (altro che stanchezza! era la diciassettesima commedia di quell'anno comico!) senza maschere

e senza cambiamenti di scena, una commedia insomma molieriana (fin nell'uso dei versi martelliani, destinati a riprodurre l'alessandrino francese!) prendendo ad argomento di essa lo stesso Molière. Per vendicarsi bonariamente, secondo ch'era suo costume, di quei cotali che andavan ripetendo che *c'est bon, mais ce n'est pas du Molière*, introdusse nella sua commedia un conte Lasca, «un de ces Piémontois qui jugeoient les Pièces sans les avoir vues, et mettoient maladroitement l'Auteur Vénitien en comparaison avec l'auteur François; c'est-à-dire, l'écolier avec le maître» (*Mém.*, I, 360).

La commedia ebbe esito felicissimo non solo a Torino, dove la figura del conte Lasca (che tutti sapevano chi volesse riprodurre) piacque moltissimo, ma anche a Venezia, dove fu data nell'ottobre del medesimo anno, malgrado le prevenzioni del pubblico contro le commedie in versi martelliani, di cui s'era fatto anteriormente un qualche abuso.

La commedia fu dunque data la prima volta a Torino il 28 agosto 1751 assente l'autore, che, nel frattempo, era dovuto tornare a Venezia per suoi affari privati, ed a quest'epoca il Goldoni si vanta di conoscere il Molière quanto i buoni piemontesi, che glielo contrapponevano per svalutare il valore delle sue commedie. Se non che questa volta il Goldoni si loda troppo. Per quanto, all'epoca in cui scriveva i suoi *Mémoires*, sapesse benissimo che il matrimonio del Molière con l'*Isabelle* figliuola della Béjard non fosse mai avvenuto, all'epoca in cui scriveva la commedia, doveva ritenerlo effettuato, giacchè, altrimenti, la commedia non sarebbe finita come finisce, e cioè col matrimonio dei due innamorati, che si sarebbe potuto facilmente evitare con vantaggio della verità storica. I buoni torinesi, da gente di spirito (che a teatro va ad ascoltare delle commedie e non della storia sceneggiata) pur forse rilevando l'inesattezza, applaudirono calorosamente l'opera d'arte, e noi non saremo più pedanti di loro a insisterci. Insisteremo invece sull'ambiente saturo di cultura francese, che c'era a quei tempi a Torino, sul *jugement si vague et si peu motivé* di quelli che paragonavano il suo teatro con quello del Molière, sul tentativo, o, come dice il Goldoni, «l'hardiesse, de faire paroître dans ma Pièce, un hypocrite bien plus marqué que celui de Molière», ispirandosi in parte al Don Pirlone di Gerolamo Gigli, che, pur imitando il Molière, seppe darci un Tartufo italiano; e concluderemo che, verso il 1751, il Goldoni, pur non essendo in grado di scrivere una monografia in due volumi in quarto sulla vita

a le opere di Molière, ne sapeva abbastanza per un autore di commedie, il che, credo, può bastarci.

9. *Conclusion.* — La nostra analisi è stata forse un po' troppo minuziosa, ma ha dato risultati non privi d'importanza. Un solo studio veramente serio avevano finora sulla *cultura del Goldoni* ed era quello della Signorina Maria Ortiz, dal quale (e non per colpa sua, poi che in esso si occupava della *cultura generale* e non in particolare di quella *francese* del Goldoni) non risultava altro che, accanto a una certa conoscenza del Molière, l'uso, da parte del nostro commediografo, dei dizionarii biografici o geografici del Moreri e del Martinière, ambedue del resto scritti in francese e testimonianti quindi la sua possibilità di leggere in quella lingua. Credo che, da quanto siamo venuti esponendo, lo scetticismo della Signorina Ortiz, che non solo non ammette (p. 91) alcuna lettura diretta del Goldoni di opere francesi (neppure tradotte) ma arriva persino a dubitare (pp. 72—73) dell'affermazione dal Grosley¹ che, fra i libri posseduti dal Goldoni, ci fosse, accanto a un Terenzio e a un Plauto, anche un Molière; appaia assolutamente eccessivo e ingiustificato. Certo, l'erudizione sfoggiata dal Goldoni nella *Prefazione al Teatro Comico* (e sempre, dove ha la pessima idea di sfoggiarla!) «ha l'aria di essere qualcosa di posticcio, d'imparaticcio, di acquistata «sul momento»; ma non è giusto, per giudicar della cultura di un autore del settecento, fondare il proprio esame solo su quei luoghi, in cui è chiaro che *fa dell'erudizione per partito preso*. La stessa Signorina Ortiz osserva altrove (p. 92) molto giustamente:

«Era del resto un po' il difetto di quel tempo di diletterismo diffuso il «tentare di supplire con tali palliativi alla superficialità e alle frequenti lacune «di una cultura appena abbozzata se non del tutto trascurata. È un'epoca di «compilazioni, compendî, raffazzonamenti, come del resto son tutti i tempi «di decadenza. Le menti impigrite nell'ozio, snervate dai piaceri, son diventate intolleranti e incapaci di ogni ricerca un po' lunga, di ogni studio «un po' serio; si vuole apprendere sul momento la notizia che occorre, e si «vuol trovarla presto, senza bisogno di ricerche faticose: ecco i dizionari, i «repertori. In tali opere di compilazione si finiva col riporre una fede eccelsiva; in un momento si diveniva eruditi in qualsivoglia argomento, e si giurava poi sull'esattezza di queste cognizioni acquistate a tanto buon mercato».

1. *Nouveaux Mémoires ou observations sur l'Italie et sur les Italiens par deux gentils-hommes suédois*. Traduit du suédois. Londres, 1770, t. II, p. 3.

Era dunque un difetto del secolo e noi ammettiamo (e del resto la Signorina Ortiz ne ha addotte le prove) che anche il Goldoni spesso e volentieri c'incappasse. Ma da questo all'affermare (p. 91) che «*le sole citazioni del Rapin potrebbero essere frutto di letture dirette del «Goldoni» ci passa, e noi abbiamo, se non erro, fornito le prove di una ben più larga e diretta conoscenza che il Goldoni, anche prima di andare in Francia, aveva sì della lingua che della letteratura francese.*

Il che valga a farci scusare dal benevolo lettore la minuziosità e la lunghezza della nostra analisi. Solo infatti con ricerche pazienti, minuziose e profonde si può far avanzare di qualche passo la verità, la quale, nel caso presente, è che, in fatto di lingua e letteratura francese, il Goldoni, all'epoca del suo viaggio in Francia, non era certo quel che si dice *un'arca di scienza*; ma neppur quell'*ignorante*, che, in omaggio a una sua tesi simpatica, la Signorina Ortiz mostra ritenere che fosse.

«Mondo e teatro» sta bene; ma anche *libri*! Parecchi *libri*, molti *libri*; assai più *libri* ad ogni modo, di quanto fin qui non si fosse creduto!

CAPITOLO II.

SOMMARIO.—LA FRANCIA E I FRANCESI COME IL GOLDONI LI GIUDICA PRIMA DELLA SUA ANDATA A PARIGI. 1. «*La Vedova Scaltra*». Dobbiamo credere in tutto e per tutto alla confessione del Goldoni di aver «chargé» il carattere di *M. le Bleu*? — 2. Influsso del Molière su questa commedia. — 3. Che cosa pensa il Goldoni del carattere francese nei «*Mémoires*», a proposito del famoso «*Procès du Collier*». — 4. Ma qui chi parla è il «filosofo» del sec. XVIII, non l'autor comico. — 5. Lettera dedicatoria a S. E. Stefano Guerra del X volume del suo *Teatro* nell'edizione *Pasquali*. — 6. La ritrattazione è però parziale e riguarda solo la qualità del comico. — 7. Analisi dei caratteri di *M. le Bleu* e di *Marionette*. — 8. Conclusione: «Prima di andare a Parigi il Goldoni considera «i francesi non troppo diversi in fondo da quel che sono, e da come li considererà «dopo averli conosciuti da vicino».

1. La «*Vedova Scaltra*». Dobbiamo credere in tutto e per tutto alla confessione del Goldoni di aver «chargé» il carattere di *M. le Bleu*? — Il Goldoni stesso (*Mém.*, I, 305—306) riconosce «d'avoir un peu trop «chargé» il carattere del cavaliere francese (*M. Le Bleu*) nella sua commedia *La Vedova scaltra*, con cui si fece a Venezia «l'ouverture du Car-«naval de l'année 1748»; ma non bisogna dimenticare ch'egli scriveva le sue *Memorie* in Francia, ch'era ospite della Francia, ch'era sotto l'impressione delle critiche mosse dall'*Année Littéraire* al suo modo di rendere i francesi, ch'era lui stesso divenuto un po' francese, che molti difetti e lati comici del carattere francese non gli apparivan più tali per la forza dall'abitudine, e soprattutto che la delicatezza e la buona educazione di uomo del sec. XVIII non gli permettevano — in un libro *dedié au Roi* e cui tante notabilità francesi, a cominciare dai personaggi della corte (*Monsieur, Madame, Madame Elisabeth, Madame Adélaïde*, sue regali allieve d'italiano, *Madame Victoire, le Comte et la Comtesse d'Artois, le Prince de Condé*) a non parlar dei nomi più illustri della buona società francese, avevano sottoscritto; d'insister troppo su quest'argomento. D'altra parte, anche in questo caso, il Goldoni aveva *lavorato dal vero*, ispirandosi a tipi conosciuti a Venezia, o durante i suoi non pochi viaggi in diverse città e regioni d'Italia, sicchè alle sue parole non si può dare altra importanza che quella che si suol comunemente annettere a qualunque formula di cortesia, e cioè l'intenzione

di riuscir gradito, evitando di urtare la suscettibilità del lettore francese collo spiattellare la verità nuda e cruda.

«J'ai à me reprocher d'avoir un peu trop chargé le rôle du Chevalier, mais ce n'est pas ma faute: j'avois vu des François à Florence, à Livourne, à Milan et à Venise; j'avois rencontré des *originaux*, et je les avois copiés; je ne me suis aperçu de ma faute, qu'en arrivant à Paris; je n'y ai pas reconnu ces ridicules que j'avois vu en Italie; ou la façon de penser et la manière d'être ont changé en France depuis vingt-cinq ans; ou les François aiment à se donner des torts dans les pays étrangers».¹

Con molta cortesia dunque, ma con altrettanta fermezza, il Goldoni riconosce che non è colpa sua se ha incontrato dei francesi ridicoli (che egli da parte sua non ha fatto che copiare) e che i francesi, fuori di casa loro, appaiono molto meno simpatici di quanto in realtà non siano, quando si ha il modo di osservarli in Francia.

Un'analisi dettagliata di questa commedia, che fu tradotta in francese da M. de Bonnel du Valguier, si trova (accompagnata da estratti di scene intere e da giudizi interessanti sul modo del Goldoni di rendere il carattere francese), nel volume VII dell'*Année Littéraire* corrispondente all'anno 1761 a pp. 73—108; altre osservazioni si trovano nella *Prefazione* alla citata traduzione francese della *Vedova Scaltra* per opera di M. de Bonnel du Valguier; ma la via che abbiamo da percorrere è lunga e non possiamo fermarci troppo a lungo su questo argomento ².

2. *Influsso del Molière su questa commedia.* — Faremo piuttosto osservare, che, come ha giustamente rilevato PIETRO TOLDO nella

1. Il Goldoni vedeva giusto. Malgrado l'urbanità del dilemma, si vede che egli tende a ritenere vera la seconda proposizione. Ed è tanto vero che nel 1918 si è sentita in Francia la necessità di una *Guide psychologique du français à l'étranger*, che io ho visto co' miei occhi nelle vetrine dei librai di Roma.

2. Cfr. *Année Littéraire*, VII (1761): rec. a *La veuve rusée, Comédie en prose en 3 actes par CHARLES GOLDONI, Avocat Vénitien, représentée à Parme en 1748, traduite de l'italien par M. DE BONNEL DU VALGUIER, Paris, Veuve Buillau, 1761*. Dopo aver riconosciuto lealmente (p. 75) che «les caractères si différens des quatre nations se développent dans cette pièce» in modo da farla ritenere «un chef d'oeuvre dramatique»; il censore fa tuttavia delle riserve sul modo del Goldoni di ridare il carattere francese: «Dans une scène de l'Acte premier, entre M. Leblau, se jette tout de suite aux pieds de la veuve et lui jure que «ses paroles font nager son coeur dans une mer de plaisir» (p. 82), «M. Goldoni croit que c'est là le bon ton de Paris; il tombe dans le défaut de tous les poètes dramatiques étrangers; il nous représente un petit maître qui n'a jamais existé parmi nous et lui fait faire toutes les platitudes les plus ridicules et en même temps les plus absurdes. Madame trouve ce personnage impertinent et dégoûtant et c'est avec raison. Cependant elle finit par dire que M. Le Bleau ne lui déplairait pas s'il étoit moins affecté». E conchiude, contraddicendosi alquanto, che: «les Espagnols

sua opera capitale su *L'oeuvre de Molière et sa fortune en Italie*¹ nel personaggio goldoniano di *M. Le Bleau* riscontriamo non pochi ricordi dei *marquis* di Molière soprattutto per ciò che riguarda la sua vanità e la sua affettata eleganza nel vestire.

«De même que Mascarille, [M. Le Bleau] prétend que les dames admirent sa tournure et sa toilette: «*Voyez donc quelle toilette* (il se promène), *voyez la belle façon!*...».

3. *Che cosa pensa il Goldoni del carattere francese nei «Mémoires» a proposito del famoso «Procès du Collier».* — Naturalmente le sue idee sui francesi cambiarono, in parte, quando poté osservarli da vicino e a casa loro.

A proposito del famoso *Procès du Collier*, nel quale furono implicati cardinali (il card. *De Rohan*) avventurieri (*Cagliostro*), dame della più alta aristocrazia (come p. es. la contessa *de Lamotte*), e donne pubbliche (la famosa *Oliva*); il Goldoni ha (*Mém.*, II, 349 dell'ed. parigina) a proposito della leggerezza francese, delle osservazioni finissime:

«Cette cause singulièrement compliquée, occupa le public pendant dix mois; elle faisoit le sujet journalier des conversations, des cercles et des sociétés de Paris; les personnes qui par leurs adhérences y étaient intéressées, vivoient dans l'inquiétude, et les beaux esprits faisoient des couplets.

«*C'EST LE TON DE LA NATION; si les François perdent une bataille, une épigramme les console; si un nouvel impôt les charge, un vaudeville les dédommage; si une affaire sérieuse les occupe, une chansonnette les égaye, et le style le plus simple et le plus naïf est toujours relevé par des traits malins et par des pointes piquantes.*».

4. *Ma qui chi parla è il «filosofo» del sec. XVIII, non l'autor comico.* — Queste considerazioni non bisogna però dimenticare che non riguar-

«et les François peuvent se plaindre que M. Goldoni n'a pas saisi leur caractère ou plutôt leur esprit». — Nella *Préface* alla traduzione sopra citata leggiamo il seguente giudizio estetico: «Charles Goldoni a marché sur les traces de Molière; il a cherché à rendre les conditions avec autant d'intérêt que plusieurs de nos célèbres auteurs français ont rendu les moeurs». Per *conditions* bisogna intendere *l'état des personnages*. A Parigi si meravigliavano come il Goldoni trovasse interesse a dipingere i costumi di ogni classe di persone anche non appartenenti alla nobiltà o almeno alla *bonne société bourgeoise* e si meravigliavano come, malgrado ciò, l'autore non cadesse mai nel plebeo. Per la differenza d'ambiente fra Parigi e Venezia e il paragone colle commedie del Vade cfr. il § 12 del cap. seguente.

1. Torino, Loescher, 1910, p. 392, n. 2.

dano il Goldoni artista, il Goldoni *autor comico*; ma il Goldoni osservatore dei costumi, il Goldoni ragionatore, o, come si diceva allora, in un senso tutto speciale al secolo XVIII, il Goldoni *filosofo*. Mettetelo alla prova come autor comico, ed egli si servirà senza scrupolo e senza pietà di tutto il comico che può zampillare dal contrasto fra la tragica serietà del fatto e la superficialità e leggerezza del modo di consolarsene. Nello stesso brano che abbiamo citato, il *filosofo* non fa capolino che in una sola frase, impregnata di tutta l'ironica indulgenza dell'autor comico e dell'uomo di mondo del secolo XVIII: «Che volete farci? È ridicolo; ma così son fatti i francesi: *C'est le ton de la nation*!». Tutto il resto accusa anche troppo chiaramente la maligna soddisfazione dell'autor comico!

5. *Lettera dedicatoria a S. E. Stefano Guerra del X volume del suo «Teatro» nell'edizione «Pasquali»*. — Ma un'altra volta il Goldoni ritorna su questo argomento e sembra ritrattarsi intorno alla comicità del carattere francese. In una lettera dedicatoria del X volume del suo *Teatro*, nell'edizione Pasquali, a S. E. il Signor Stefano Guerra, egli scrive:

«Vi è il buono e il ridicolo da per tutto, ma il ridicolo di Parigi non è certamente quello che si crede in Italia. Bisogna vedere, per assicurarsi della verità. In tre anni ch'io sono in Francia non mi è ancora riuscito di vedere un *Petit-Maitre* che si accosti all'immaginazione che se ne formano gl'Italiani. O il carattere della nazione è cangiato, o dicono il falso tutti quelli che hanno scritto e parlato. *Le caricature sono in oggi sì delicate*, che bisogna aver tutta l'acutezza di spirito per ravvisarle. L'uniformità è quello che domina in questo paese. *Tutti cercano d'imitar gli altri* e quello che sarebbe portato a qualche caricatura si maschera e si dà forza *per comparir uniforme*. Malgrado lo studio dell'uniformità, traspira un poco il carattere particolare, ma *la caricatura diviene sì leggiera*, che sfugge assai facilmente *agli occhi del forestiero*. Vostra Eccellenza si ricorderà che abbiamo fatto queste medesime osservazioni insieme, ma, s'Ella ritorna qui, vedrà che *ne ho raccolte ancora delle migliori*, dopo che ho trasportato il mio soggiorno da Parigi a Versaille».

6. *La ritrattazione è però solo parziale e riguarda solo la «qualità» del comico*. — A ben considerare questo brano, esso non è che una carica a fondo contro la *grossolanità* degli autori italiani nel mettere in rilievo i lati comici del carattere francese; ma non nega punto codesti lati comici. L'artista squisito che è il Goldoni aspira a un comico più delicato, a quello p. es. che potrebbe risultare dalla mania che han tutti di *uniformizzarsi imitando gli altri*. Frasi come quelle che abbiamo

sottolineato: *Tutti CERCANO d'imitar gli altri; ognuno SI FA FORZA per COMPARIR uniforme; la caricatura è sì delicata che sfugge agli occhi DEL FORESTIERO; ho raccolto osservazioni MIGLIORI*; riguardano la qualità del comico; ma non ne negan punto l'esistenza.

In altre parole, insistono sul comico del carattere francese come appare ai francesi stessi o a chi, pur essendo straniero, conosce bene i francesi, in contrapposizione a quello che appare agl'italiani che non li conoscono abbastanza. Nei francesi non è comico il loro voler singolarizzarsi (il che è una particolarità degl'Inglese, soprattutto all'estero) ma proprio il contrario: *la mania di copiarsi l'un l'altro*. Egli ha fatto delle osservazioni più profonde e più fini su questo nuovo aspetto comico del carattere francese, osservazioni che metterà a contributo nelle sue commedie francesi: *Le bourru bienfaisant* e *L'avare fasteux*, l'uomo di buon cuore che vuol apparir burbero per imitare Rousseau che è alla moda, e l'avaro che si vergogna di *sembrare* avaro e vuol avere le apparenze della prodigalità anch'essa alla moda. A *M. Le Bleau* e a *Marionette* che non lo soddisfano più, egli contrappone altri tipi *meglio osservati*, in cui appare un comico più fino e più corrispondente alla realtà.

La ritrattazione non è dunque che *parziale* e riguarda unicamente *la qualità e la verità del comico*, il cui senso si è in lui raffinato in tre anni di residenza in Francia e di continue osservazioni.

7. *Analisi dei caratteri di M. le Bleau e Marionette*. — Ma vediamo in che consista il comico dei personaggi francesi che appaiono nella *Vedova Scaltra*. I quali in fondo sono tre: *M. Le Bleau*, la cameriera francese *Marionette* e la stessa *Vedova Scaltra* nel suo travestimento francese al famoso ballo.

M. Le Bleau, il cui nome — direbbe un filologo — par risultare da un *incrocio* di un *M. Le Beau* con un *M. Le Bluff* — si rivela fin dalla prima scena, in cui l'inevitabile *chez nous* dei francesi fa capolino nel modo più comico. Alle lodi che *Milord Runebif*, *Don Alvaro di Castiglia* e il *Conte di Bosco Nero* fanno del buon pranzo imbandito loro dall'oste, non manca di far delle riserve. Non si può proprio dire una cena squisita: «È stata passabile. Voialtri italiani non avete nel mangiare il buon gusto di Francia». Il Conte di Bosco Nero risponde piccato, che il cuoco è francese; ma neppur questo particolare riesce a vincere l'ostinatezza di *M. Le Bleau*:

«Eh sì, ma quando vengono in Italia [*i cuochi francesi*] perdono la buona «maniera di cuocere. Oh se sentiste come si mangia a Parigi. Là è dove si «raffinan le cose».

D'accordo M. Le Bleau non cade che sulla bellezza di Rosaura; ma per una ragione speciale: «Pare una francese; ha tutto il brio delle «mademoiselles di Francia!». Fanatico delle spiritosità, *M. Le Bleau* loda come *spiritoso* persino Arlecchino che non è stato che *sfacciato*, accostandosi alla tavola dei signori e bevendo senza essere invitato un bicchiere di vino, il che scandalizza naturalmente Don Alvaro di Castiglia, che non ammette simili familiarità nei servitori.

Galante e spavaldo, ritiene che Rosaura, «nemica d'amore, sprezzante degli uomini, e incapace di tenerezza», sia «seco solo grata e «pietosa»:

«Eh, sia pur ella selvaggia come una belva, se un vero francese, come sono io, arriva a dirle alcuni di quei nostri concetti, fatti apposta per incantare «le donne, vi giuro che la vedrete sospirare e domandare pietà».

Con una leggerezza tutta francese, pretende che il vecchio e onesto negoziante Pantalone, tutore di Rosaura, lo introduca presso di lei (*Atto I, Sc. XIII*):

MON.: Amico, fatemi il piacere; conducetemi a darle il buon giorno.

PANT.: Oh, la fala: mi gh'ho nome Pantalón, no gh'ho nome Condusi.

MON.: Voi, che siete il padrone di casa, potete farlo.

PANT.: Posso farlo, ma no devo farlo.

MON.: Perché?

PANT.: Perché? Ghe par ela, ch'el cugnà abbia da batter el canafio alla cugnada?

MON.: Eh, lasciate questi pregiudizii. Siate amico, siate galantuomo. Farò io lo stesso per voi.

PANT.: Mi la ringrazio infinitamente. No gh'ho bisogno de sti servizi e no son in stato de farghene.

MON.: O io son pazzo, o voi non mi capite. Mi piace la signora Rosaura, vorrei vederla da vicino; vi prego che mi facciate l'introduzione; e pare a voi che vi chieda una gran cosa?

PANT.: Eh! Una bagatela! A chi no patisce le gatorigole, no vol dir gnente!

MON.: Ma io poi vi andrò senza di voi.

PANT.: La se comoda.

MON.: Ella è vedova. Voi non le comandate.

PANT.: La dise ben.

MON.: Volevo aver a voi quest'obbligazione.

PANT.: No m' importa gnente.

MON.: Un altro si pregerebbe di potermi usare una tal finezza.

PANT.: E mi tutto el contrario.

MON.: Non è galantuomo chi non sa servire l'amico.

PANT.: In te le cose lecite e oneste.

MON.: Io sono un onest'uomo.

PANT.: Lo credo.

MON.: Volete una dozzina di bottiglie? Ve le manderò.

PANT.: Me meraveggio dei fatti vostri. No gho bisogno dele vostre bottiglie; chè in ti liquori ve posso sofegar voi e cinquanta dela vostra sorte. Ste esibizion se fa a omeni de altro carattere, no a Pantalon dei Bisognosi. M' avè inteso? Ve serva de regola; per vu in casa no gh'è nè Cipro nè Candia.

Ma la facilità morale di M. Le Bleau risalta soprattutto nel dialogo con Arlecchino, che vorrebbe convincere a recare a Rosaura una gioia, una preziosa gioia, una gioia francese, ch'è poi... il suo ritratto (Atto II. Sc. IV):

MON.: Tu sei un uomo spiritoso; è peccato che ti perdi in una locanda, ove non può spiccar la tua abilità.

ARL.: Ghe dirò, patton. Siccome la mia gran abilità la consiste nel magnar, no me par de poder trovar mej d'una locanda.

MON.: No, amico, non è questa la tua abilità. Conosco io... che sei un capo d'opera per fare un'ambasciata amorosa.

ARL.: In verità l'è un cattivo astrologo, perchè mi no gho mai fato il mezzan.

MON.: Ecco come in Italia si cambiano i termini a tutte le cose. Che cos'è questo mezzano? Un ambasciatore di pace, un interprete dei cuori amanti, un araldo di felicità e contenti, merita tutta la stima, ed occupa i più onorati posti del mondo.

ARL.: Ambasciator de pase, araldo di felicità e contenti, in bon italian vol dir batter l'azzalin.

Non possiamo indugiare più a lungo nel rilevare i lati comici del carattere di *M. Le Bleau*, la cui superficialità, vanità, vanagloria, avarizia, mancanza di scrupoli morali, e, soprattutto, il cui comiccissimo *chauvinisme* il Goldoni riesce assai bene a mettere in vista. La scena capitale con Rosaura attribuisce però alla galanteria francese particolari comuni a tutti i *cicisbei* del secolo XVIII, quale p. es. l'uso di portar su di sè tutti gli strumenti e gli amminnicoli necessari alla *toilette* di una imparruccata e incipriata damina dal settecento. Di caratteristicamente francese non c'è in tutta la scena che un certo tono fra galante e *prezioso*, che ricorda le *Précieuses ridicules* del Molière (che nel sec. XVIII hanno un certo sapore anacronistico) e le battute in cui M. Le Bleau fa le lodi dell'eleganza del suo vestire, cui accenna il Toldo e che noi riportiamo qui per intero (Atto I, Sc. XVII):

ROS.: Non si può negare che in voi non regni tutto il buon gusto, e non siate il ritratto della galanteria.

MON.: Circa il buon gusto non fo per dire, ma Parigi facea di me qualche stima. I santi francesi tutti tengono meco corrispondenza per comunicarmi le loro idee, e non mandano fuori una nuova moda, senza la mia approvazione.

ROS.: Veramente si vede che il vostro modo di vestire non è ordinario.

MON.: Ah! Mirate questo taglio di vita! (*s'alza e passeggia*) Vedete quanto ador-

nano la persona questi due fianchi! Appunto l'equilibrio in cui eglino sono situati è la ragione, per cui mi avete veduto riuscire mirabilmente nel ballo.

ROS.: (Non si potea far peggio!)

A Rosaura però l'elegante M. Le Bleau non aveva punto fatto buona impressione al ballo. Le era sembrato ridicolo ed affettato. Perciò, quando *Marionette*, sempre pronta a mettere in rilievo le qualità del suo connazionale, gliene aveva parlato con grande ammirazione, aveva risposto (Atto I, Sc. XV):

ROS.: Ah! lo conosco. Ier sera ballava de' minuetti al festino *con grande affettazione*; quando mi dava la mano *pareva mi volesse storpiare*.

Al che *Marionette* replica (e basti a dare un' idea del suo carattere):

MAR.: Ciò non importa: è un cavaliere molto *ricco e nobile*, giovine, bello e *spiritoso*, niente *geloso*, niente *sostico*; e *poi basta dire che è un francese!*

Per finire, aggiungiamo che la leggerezza e l'incostanza (ed anche lo *chauvinisme*) giocano a M. Le Bleau un brutto tiro proprio nel momento decisivo. Convinto che Rosaura, travestita da dama francese, sia davvero una sua connazionale, lascia di battersi con Don Alvaro, e si compromette definitivamente agli occhi di lei (Atto III, Sc. XIV):

MON.: Madama, eccomi a voi. Cedo Rosaura, se'l comandate. Fatemi il piacere ch'io possa bear mi nel vostro volto.

E poco dopo:

MON.: Grand'amore delle dame francesi! Gran fedeltà delle mie paesane! Gran forza di attrattive! Ma io non posso vivere, se non mi fate contento di vedervi un momento!

Il giudizio sul carattere francese è poi riassunto così, nella scena in cui Rosaura svela il suo trucco e amabilmente lo rimprovera della sua leggerezza e inconstanza (Atto III, Sc. XXV):

ROS.: M. Le Bleau con generose espressioni, con amorose tenerezze e dolci sospiri, mi lusingava dell'amor suo, ed egli poteva sperar la mia mano; ma una certa francese incognita mi ha dato la commissione di ricordargli che, siccome ha ceduto Rosaura al suo rivale, così non la può più pretendere.

M. Le Bleau non si perde però per così poco:

MON.: Madama Rosaura, la perdita della vostra persona *mi costerebbe QUALCHE sospiro* se vi maritaste nelle Indie; ma siccome vi siete maritata al nostro Conte, e resterete con lui in Italia; la felicità di vedervi mi scema il dolore d'essere escluso dalle vostre nozze. Vi sarò il medesimo onesto amante; e se il Conte non vorrà esser nemico della gran moda, avrò l'onore di essere il vostro servente.

Il che mostra che il Goldoni non aveva bisogno del soggiorno di Parigi per notare quel «ton de la Nation», per cui, «si les français perdent une bataille, une épigramme les console; si un nouvel impôt les charge, un vaudeville les dédommage; si une affaire sérieuse les occupe, une chansonnette les égaye».

8. *Conclusione*: «Prima di andare a Parigi, il Goldoni considera i francesi non troppo diversi da quel che sono e da come li considererà dopo averli conosciuti da vicino». — Ecco dunque come il Goldoni considerava i francesi prima di stabilirsi a Parigi: *non troppo diversi da quelli che sono e da come li considerò anche dopo averli visti a casa loro*.

E tout le reste c'est . . . de la politesse! Politesse d'ospite e d'uomo di mondo del settecento, *politesse* inseparabile dalla parrucca, dalla cipria, dai vestiti di raso e dalle scarpette a fibbia d'argento di quel secolo amabile, indulgente e cortese!

CAPITOLO III.

SOMMARIO. — COME FU CHE IL GOLDONI ANDÒ IN FRANCIA. — 1. A quali domande ci proponiamo di rispondere. — 2. Un po' di bibliografia. — 3. Risposte anticipate alle domande posteci. — 4. Lettera del Goldoni al Cornet del 23 aprile 1758. — 5. Desiderio di tentare una scena più libera, su cui cogliere allori più durevoli. — 6. Un'altra lettera al Cornet da Roma (20 aprile 1759). — 7. Cominciava ed esser conosciuto e ammirato in Francia. Lettera del Voltaire all'Albergati. — 8. Lettera del Poinsinet male accolta e interpretata dal Goldoni. — 9. Traduzioni e rappresentazioni francesi di opere del Goldoni, anteriori alla sua andata a Parigi. «*La famiglia dell'Antiquario*» (Parma, 1756). — 10. «*La Villeggiatura*»? — 11. «*Les Caquets*». — 12. Paragone dei critici teatrali francesi colle commedie del Vadé e differenza d'ambiente sociale tra Venezia e Parigi. — 13. «*La Bonne Fille*». — 14. «*Le Fils d'Arlequin perdu et retrouvé*» e suoi elementi di successo. — 15. Lezioncina ammannita a questo proposito dal critico teatrale del «*Mercur de France*» agli autori di commedie del tempo suo: «*On rira sans honte, quand les auteurs ne rougiront pas de faire rire*». — 16. «*Honte de s'amuser*» del pubblico francese alla vigilia della Rivoluzione ed avvento della *Comédie larmoyante*.

1. *A quali domande ci proponiamo di rispondere.* — Come fu che il Goldoni andò in Francia? Vi era conosciuto? Come? Quali opere sue erano già state rappresentate? Che accoglienza avevano avuto da parte della critica? E l'invito a recarsi a Parigi per assumer la direzione della *Comédie Italienne* era soltanto dovuto alla fama conquistatasi dal Goldoni in Francia, ovvero a qualcosa di più pratico, e cioè a un bisogno urgente di innovazione del teatro, i cui destini era chiamato a reggere. Conosceva il Goldoni lo stato reale delle cose alla *Comédie Italienne* e la ragion vera dell'invito?

2. *Un po' di bibliografia.* — A tutte queste domande ci proponiamo rispondere documentatamente, controllando quanto il Goldoni ci dice nei *Mémoires* colle notizie che troviamo nei giornali letterarii e teatrali dell'epoca e soprattutto nelle due opere capitali sulla *Comédie Italienne* di EMILE CAMPARDON, *Les Comédiens du Roi de la Troupe Italienne pendant les deux dernières siècles. Documents inédits recueillis aux Archives Nationales*, Paris, Berger-Levrault, 1880 e di N. M. BERNARDIN, *La Comédie italienne en France*, Paris, 1902.

Per ciò che riguarda poi gl'inizii della *Comédie Italienne* e la sua storia anteriore alla chiamata a Parigi del Goldoni, ci riferiremo alle

due opere: dei *FRÈRES PARFAICT*, *Histoire de l'ancien théâtre italien depuis son origine jusqu'à sa suppression en l'année 1697*, Paris, Lambert, 1753 già utilizzata dal Campardon, ma che può riservarci delle piacevoli sorprese per la ricerca che c'interessa in particolar modo; e di *ARMAND BASCHET*, *Les Comédiens Italiens à la Cour de France sous Charles IX, Henri IV, et Louis XIII d'après les lettres royales, la Correspondance originale des Comédiens, les Régistres de la Trésorerie de l'Épargne et autres documents*, Paris, Plon, 1882.

3. *Risposte anticipate alle domande posteci*. — Intanto, per soddisfare la curiosità dei miei lettori e nel medesimo tempo per dar loro modo d'orientarsi nella lunga disamina di documenti e testimonianze che ci accingiamo a fare, anticiperemo brevemente le risposte.

Il Goldoni andò in Francia invitato ufficialmente «par les premiers «Gentilshommes de la Chambre du Roi, et Ordonnateurs des Spectacles de Sa Majesté» per mezzo di una lettera di M. ZANUZZI, *premier Amoureux de la Comédie Italienne à Paris*, rimessagli ufficialmente da M. *l'Ambassadeur de France à Venise*.

Era già molto apprezzato in Francia soprattutto nell'entourage del Voltaire, un cui intimo, M. POINSINET, verso la fine del carnevale del 1760, gli aveva scritto pregandolo ad autorizzarlo a tradurre in francese tutto il suo Teatro. Ma non all'ammirazione del Voltaire e de' suoi famigliari è dovuto l'invito a Parigi, nè alla fama giunta fino in Francia delle sue commedie migliori, che solo un piccolo cerchio d'*élite* conosceva, gustava e apprezzava. Il Goldoni era invece conosciuto a Parigi in quanto autore di una *commedia a soggetto* intitolata *Il figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato*, che, tradotta in francese dallo Zanuzzi, aveva attirato gran numero di spettatori alla *Comédie Italienne*, dove aveva ottenuto uno strepitoso successo. Non era dunque al Goldoni riformatore del teatro italiano, emulo e discepolo al tempo stesso di Molière, che si faceva appello; ma all'autore fortunato di una *commedia a soggetto* scritta solo in parte e per non urtare i comici imponendo loro tutta d'un blocco la sua riforma. Altre opere del Goldoni erano state già rappresentate a Parigi, quali *Les Caquets* il 4 Febbraio 1761 e *La bonne fille* l'8 giugno del medesimo anno; e cioè: *I pettegolezzi delle Donne*, recitata la prima volta a Venezia il 23 Febbraio 1751 (dieci anni prima) e *La buona Figliuola*, recitata a Parma nella primavera del 1756 e ch'ebbe la fortuna d'esser musicata dal Piccinnii (il

rivale del Gluck) e data a Roma alcuni anni dopo. L'accoglienza fatta dagli spettatori e dalla critica a queste due opere del Goldoni era stata buona; ma non bisogna tralasciar di osservare che la seconda fu data sulle scene della *Comédie Italienne* non in quanto *Comédie Italienne*, ma in quanto *Opéra Comique*, in cui la *Comédie Italienne* si veniva a mano a mano trasformando per compiacere al pubblico, e con cui finì col fondersi nel 1762. L'idea di avere a Parigi un teatro italiano era stato in fondo un capriccio del Reggente che nel 1716 aveva creduto poter galvanizzare questo genere di spettacolo, che, dai bei giorni (1680—1697) in cui faceva la delizie dei frequentatori dell'Hôtel de Bourgogne fino al giorno (1697) in cui Luigi XIV—irritato per aver i comici italiani osato annunziare una comedia (*La fausse Prude*), in cui pare si facesse allusione e M-me de Maintenon—aveva bruscamente congedato i comici italiani; era venuto sempre decadendo. E la decadenza era—come vedremo—natural conseguenza del declinar dell'*italianismo* in Francia. Se all'*Hôtel de Bourgogne* (dove il pubblico era formato in gran parte—e cioè nella parte che *dava il tono*—dalla Corte e dalla più alta e fine intellettualità francese, tutta impregnata verso il 1680 di cultura italiana): comici italiani potevano esser compresi quando recitavano nella loro lingua, e i loro *lazzi* potevano essere apprezzati in quanto avevano di più particolare e di più comico; alla *Comédie Italienne*, dove il pubblico era, nella sua maggior parte, completamente ignaro della lingua italiana, a poco a poco si era finito col sostituire il francese all'italiano, lasciando a quest'ultimo una parte ben piccola. Quanto soffrisse di ciò il comico della *comedia dell'arte*, basato quasi esclusivamente su giuochi di parole, frasi caratteristicamente italiane e allusioni maliziose, che non è possibile trasportare in altra lingua; è facile immaginare. L'italiano finì col non apparire che nelle canzonette, e, in genere nella parte musicale, ed anche qui, assai spesso, misto col francese. Nella *Foire des poëtes* leggiamo la seguente canzonetta italo-francese:

*Son professor di poesia,
della divina frenesia;
mon art inspire les transports,
i miei canti
sono incanti
tout est charmé de mes accords.
Venite, miei cari
scolari,
a prender lezione
dal dottor Lanternone.*

A poco a poco, per poter conservare il favore dal suo pubblico, la *Comédie Italienne* dovè decidersi a fare una parte sempre più grande alle *opéras-comiques*, ai *vaudevilles*, agli *ambigues*, alle *revues*. «Perciò al vecchio nucleo di attori italiani si aggiunsero via via attori francesi, «ballerini, e, una volta, persino due autentici selvaggi della Luisiana, «che danzarono le loro danze tropicali «con di barbare penne avvolto il «crine»¹.

Malgrado ciò, il pubblico accennava sempre più a diminuire.

Fu allora che, dopo il trionfo del *Figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato* (che s'era replicato per trenta sere di seguito), si pensò al Goldoni per risollevare le sorti dalla *Comédie Italienne*. Il Goldoni rappresentava l'ultimo disperato rimedio alla malattia ormai cronaca della *Comédie Italienne* e che minacciava di ucciderla. Ma il rimedio non fu efficace. Il Goldoni arrivò a Parigi nell'estate (26 agosto) del 1762 e cioè proprio nell'anno in cui, fondendosi coll'*Opéra Comique*, la *Comédie Italienne* cessava virtualmente di esistere.

La sua vita apparente, sempre più precaria e sempre più francese e meno italiana, si prolungò fin oltre il 1783 e durò fino all'epoca della *Rivoluzione*, che le dette il colpo di grazia; ma era già minata senza speranza fin da quando il Goldoni era stato chiamato a dirigerla e a infonderle, se fosse stato possibile, nuova vita. Se non che era troppo tardi, e tutta la scienza del medico forestiero non poté riuscire nell'intento.

Di questo stato di cose il povero Goldoni era naturalmente completamente all'oscuro e lo Zanuzzi, che l'invitava da parte dei *Gentilshommes du Roi*, s'era guardato bene dall' accennarvi. Fece quel potè; ma nessuno può dar vita a un cadavere. Tuttavia le sorti della *Comédie Italienne* si risollevarono non poco dopo il suo arrivo, e ci piace constatare che i francesi furono i primi a riconoscerlo e a dar tutta la colpa ai comici di non esserselo saputo conservare, quando il Goldoni li abbandonò per recarsi a Versailles come maestro d'italiano alle principesse reali.

Ciò premesso cominciamo la nostra disamina.

4. *Lettera del Goldoni al Cornet del 29 aprile 1758*. — E incominciamo coll'osservare che in Goldoni il desiderio di recarsi a Parigi è di parecchio anteriore all'invito rivoltogli dalla *Comédie Italienne*.

1. Cfr. CAPRIN, *op. cit.*, p. 186 e GUSTAVE LARROUMET, *Marivaud*, Paris, 1883.

Il 29 aprile 1758, scrivendo all'amico Cornet che si recava in Francia, accennava al desiderio di essere con lui:

«La distanza in cui siamo scema la tentazione; se fossimo più vicini, potreste «mettere in apprensione *Vendramin* e lusingare fieramente l'*abate Chiari*».

Non è certo indifferente per noi l'allusione al suo impresario, di cui aveva tutte le ragioni di esser poco contento, e all'aspra guerra mos-sagli dal suo rivale.

5. *Desiderio di tentare una scena più libera, su cui cogliere allori più durevoli.* — Tuttavia io credo che il Goldoni avrebbe accettato l'invito anche se non si fosse trovato nel triste momento in cui si trovava. C'erano delle ragioni ideali. Abbiamo visto l'ammirazione del Goldoni pel Molière; abbiamo assistito al suo entusiasmo durante le recite francesi al teatro di Parma, per la maggior libertà concessa ai comici francesi di potersi baciare in pubblico.

«Cette action, *d'après nature*, permise aux François et *défundue aux Italiens*, «me plût si fort que je criai de toutes mes forces: *bravo*!». (*Mém.*, II, 76),

Il Goldoni aspirava a una maggior libertà. In Italia (e soprattutto a Venezia!) era proibito metter sulla scena i nobili e gli ecclesiastici, che sarebbero stati proprio quelli che gli avrebbero fornito un comico più profondo e più fine. Il povero Goldoni doveva limitarsi al solo comico che poteva offrirgli il popolo e la borghesia dei grassi e magri negozianti della sua Venezia! Egli sentiva le sue ali tarpate e desiderava come il Molière spiegarle a più largo volo.

6. *Altra lettera al Cornet da Roma del 20 aprile 1759.* — In una lettera al Cornet del 20 aprile 1759 (tre anni prima, dunque, della sua partenza per Parigi) si lamenta di non potersi servire di certi caratteri nuovi che a Roma aveva potuto studiare in così gran numero da farne una provvista ricchissima, perchè

«erano coperti da certe divise interdette (*leggi: l'abito ecclesiastico!*) e lo spogliarle «di queste (*cioè: ridarne il comico senza la qualità di preti*) è lo stesso che far vedere «una dama disabbigliata».

E poi Parigi è Parigi! I fratelli Gabriele e Giovann Cornet, negozianti francesi a Venezia e suoi intimi amici, glie n'empivan la testa!

L'amicizia con questa famiglia di onesti e intelligenti francesi e le conversazioni su argomenti letterari e teatrali, che il Goldoni dovè fare coi due fratelli, e di cui qualche indizio ci è lecito sorprendere nella corrispondenza, che tenne con essi quand'eran lontani da Venezia; dovè entrare in non piccola parte a far nascere nel Goldoni il desiderio di tentare una scena più libera, su cui cogliere allori più durevoli; desiderio che si compì quando potè, col suo *Bourru bienfaisant*, trionfare sulla scena della *Comédie Française* illustrata dai trionfi di Molière, e misurarsi da pari a pari con lui. Il MALAMANI¹ c'informa che, nella dedica a *L'avaro*, il Goldoni ricorda con affetto

«la rispettabile e ingenua famiglia Cornet, in cui abbiamo fatto [*insieme con Girolamo Marsandi, cui la commedia è dedicata*], la nostra vita parecchi anni, e dove nulla mancava ad una cara, ad una saggia, cordiale, morigerata conversazione».

Che una tale conversazione fosse anche *colta* e *intelligente* risulta dalle lettere che il Goldoni scrive a Gabriele Cornet, Consigliere e Agente dell'Elettore di Baviera, tra le quali è notevole quella da Roma del 29 aprile 1759, in cui gli parla *de' suoi intenti artistici* facendo le lodi del Molière, del quale è presumibile che avessero spesso parlato insieme.

7. *Cominciava ad esser conosciuto e ammirato in Francia. Lettera del Voltaire all'Albergati*. — E poi Parigi cominciava non solo a conoscerlo ma ad ammirarlo!

Il Voltaire non perdeva alcuna occasione per mostrargli la sua stima e la sua ammirazione. Oltre i versi coi quali intervenne nella polemica fra lui, il Gozzi e il Chiari e che abbiamo citati nelle prime pagine di questo nostro studio, il 1760 così scriveva di lui all'Albergati:

«Je remercie tendrement l'enfant de la nature, Goldoni. Si le cher Goldoni m'honore d'une de ses pièces, il me rendra la santé; il faut qu'il fasse cette «bonne oeuvre»²».

8. *Lettera del Poinsinet male accolta e interpretata dal Goldoni*. — E da Ferney, riceveva, verso la fine del Carnevale del 1760, una lettera di un amico del Voltaire, un tal POINSINET, in cui gli si chiedeva

1. *Nuovi appunti e curiosità goldoniane*, Venezia, 1887, p. 21.

2. *Oeuvres complètes*, Paris, 1861, XXVIII, 513.

l'autorizzazione per una traduzione completa di tutto il suo *Teatro*.

Lasciamo la parola al Goldoni stesso ¹:

«J'aime faire part à mon lecteur d'une lettre que je reçus quelques jours après [la souscription à une nouvelle édition de mon *Théâtre chez Pasquali*] datée de Ferney.

«Vous croyez peut-être que c'étoit de M. de Voltaire? Vous vous trompez: j'en ai reçu plusieurs de ce grand homme, de cet homme unique, mais je n'avois pas l'honneur, dans ce tems-là, d'être en correspondance avec lui.

«La lettre dont je vous parle étoit signée *Poinsinet*; je ne le connoissois pas, mais il s'annonçoit comme auteur. Il me parloit de quelques pièces qu'il avoit données à l'*Opéra-Comique*, à Paris; il étoit à Ferney, chez son ami, qui l'avoit chargé de me dire bien de choses de sa part, et il me prioit de lui adresser ma réponse à Paris.

«Ce qui l'avoit engagé à m'écrire étoit le projet qu'il avoit formé de traduire en françois tout mon Théâtre Italien; il me demandoit tout franchement, et sans beaucoup de cérémonies, les manuscrits de mes Pièces qui n'étoient pas encore imprimées, et les anectodes qui pouvoient me regarder. Je me crus honoré d'abord qu'un Auteur François voulût bien s'occuper de mes ouvrages; mais je trouvois ses demandes un peu trop prématurées; et ne connoissant pas la personne, je lui répondis d'une manière honnête, mais suffisante pour le détourner de son entreprlse. Je previns M. Poinsinet qui je venois d'entreprendre une nouvelle Édition avec des changemens et que d'ailleurs mes Pièces étoient remplis des différens patois d'Italie, qui rendoient la traduction de mon Théâtre presque impossible pour un étranger.

«Je croyois en avoir assez dit: point du tout, voici une seconde lettre datée de Paris: *J'attendrai, Monsieur, les changements et les corrections que vous vous proposez de faire dans votre nouvelle Édition. A l'égard des différens patois italiens, soyez tranquille; j'ai un domestique qui a parcouru l'Italie, il les connoît tous, il est en état de m'en expliquer la valeur, et vous en serez content.*

«Cette proposition me choqua intiniment: je crus que l'Auteur François se moquoit de moi: je vais sur-le-champ chez M. le Comte de Baschi, Ambassadeur de France à Venise; je lui fais part des deux lettres de M. Poinsinet, et je lui demande quel étoit l'homme qui m'écrivoit.

«Je ne me souviens pas (?) de ce que son Excellence me dit à l'égard de M. Poinsinet, mais il me remit dans le même instant une lettre qu'il venoit de recevoir avec les dépêches de sa Cour. C'étoit une nouvelle très-agréable pour moi, et j'en rendrai compte dans le Chapitre suivant». (*Mém.*, II, 127 et 128).

La lettera, di cui si parla alla fine del brano che abbiamo citato, era come avrete indovinato, quella dello Zanuzzi, che l'invitava ad assumere

1. *Mém.*, II, 127—128.

la direzione della *Comédie Italienne*, ma, prima di passare ad occuparci di essa, converrà far qualche considerazione sul brano dei *Mémoires* che abbbiam riportato.

Le informazioni, che, intorno a M. Poinset, ci dà il Mazzoni nelle preziose note alla sua edizione dei *Mémoires* del Goldoni, non sono migliori di quelle che dovè dargli l'Ambasciatore di Francia a Venezia, e ch'egli dice di *non ricordare* appunto perchè sfavorevoli. Tuttavia a noi sembra che — a parte la leggerezza francese — il Goldoni si fosse offeso a torto. Non conosceva ancora abbastanza il carattere francese. A Parigi, ricevendo una lettera di quel genere, non le avrebbe dato tanta importanza e tutto sarebbe finito con un sorriso ed un'alzata di spalle. Ad ogni modo, M. Poinset non aveva alcuna intenzione di burlarsi di lui! Non era una persona seria, ma parlava sul serio, quando gli diceva, che, per ciò che riguarda la difficoltà dei dialetti, pensava servirsi dei lumi del suo servitore, che aveva viaggiato tutta l'Italia. Parlava sul serio da persona poco seria com'era, ma era ben lontano dal pensare a burlarsi del Goldoni. Quanto a me non mi scandalizzo troppo. Quanti filologi non han fatto della filologia coll'aiuto della serva! Son note le burle del Carageale allo Şaineau e quelle dei contadini toscani al Pascoli, che finiva coll'introdurre nelle sue poesie parole inesistenti, coniate lì per lì dai maliziosi suoi informatori. A Tismana un contadino, a cui ho domandato che specie d'uccelli fossero certi sparvieri che squittivano librati a volo sulla punta di una roccia, mi ha risposto che erano . . . rondinelle! Avviso ai filologi e ai raccoglitori di *folk-lore*! Ma l'ingenuità dei filologi è infinita come la Provvidenza divina! Un tedesco, che mi domandava la forma dell'imperfetto del verbo *essere* nel mio dialetto, pretendeva che quella che io gli dicevo non fosse giusta, perchè non corrispondeva ai suoi paradigmi e alle sue . . . *leggi fonetiche*. Un altro filologo voleva gabellarmi per *leccese* un metafonismo pugliese colla scusa che *Lecce* si trova nelle Puglie, senza sapere che il territorio di Lecce rappresenta un'oasi toscana in piena Puglia, cosa che nessun filologo ha mai saputo spiegare, ma che non si discute perchè è un fatto. Come scandalizzarci di M. Poinset che sperava superar l'ostacolo dei dialetti nelle commedie del Goldoni coll'aiuto di un suo servitore stato in Italia?

Nella supposizione del Goldoni che M. Poinset volesse burlarsi di lui c'entra un elemento psicologico che nessuno ha finora messo in rilievo: la meraviglia ch'egli fosse tanto conosciuto e apprezzato in

Francia da far nascere in un autore francese il desiderio di tradur tutto il suo Teatro. Avviene così. La gloria arriva inaspettata anche a chi l'ha molto desiderata e attesa. Come credere a tante gentili cose che il Voltaire gli manda a dire? E fra poco il Voltaire stesso gliel ripeterà nelle lettere che scriverà a lui, Goldoni, direttamente, e prenderà le sue parti nella polemica contro il Gozzi e il Chiari e scriverà di lui all'Albergati nei termini più elogiosi! Allora il Goldoni crederà. Ora come ora, pensa che il Poinsinet non dica il vero, voglia lusingarlo e prendersi giuoco di lui. Un po' come una bella e modesta ragazza, a cui qualcuno faccia un complimento in perfetta buona fede, che se n'offende, ritenendo di non meritargli, e pensa che l'ammiratore sincero voglia burlarsi di lei. Il Goldoni è conosciuto e apprezzato in Francia e a Parigi e non lo sa e gli pare strano. Eppure, quando riceve la lettera del Poinsinet, l'altra dello Zanuzzi che l'invitava ad assumere la direzione della *Comédie Italienne* era già sul tavolino dell'Ambasciatore di Francia! Parecchie commedie sue si eran date a Parigi ed eran piaciute. Per trenta sera di seguito il suo *Figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato* aveva riscosso gli applausi del pubblico parigino alla *Comédie Italienne*, altre commedie avevano già avuto l'onore d'esser tradotte, ed alla rappresentazione d'una di esse da parte di una compagnia francese aveva potuto egli stesso assistere a Parma!

9. *Traduzioni e rappresentazioni francesi di opere del Goldoni anteriori alla sua andata a Parigi: La «Famiglia dell'Antiquario»*. — Si tratta della *Famiglia dell'Antiquario*, a proposito della quale leggiamo nei *Mémoires* (I, 337):

«Je vis quelques années après (1756) donner cette Piece à Parme, traduite de M. Collet, Secrétaire des commandemens de Madame Infante: cet Auteur, très-estimable à tous égards, et très-connu à Paris par des charmans ouvrages qu'il a donné à la *Comédie Françoise*, a parfaitement traduit ma Piece; et c'est lui, sans doute qui la fit valoir.

«Mais il en changea le dénouement; il crut que la Piece finissoit mal, laissant partir la belle-mère, et la belle-fille brouillées, et il les raccommode sur la scène.

«Si ce raccomodement pouvoit être solide, il auroit bien fait; mais qui peut assurer que le lendemain ces deux dames acariâtres n'eussent pas renouvelé leurs disputes?

«Je puis me tromper, mais je crois que mon dénouement est d'après nature» ¹.

1. Per maggiori notizie sul Collet cfr. E. MADDALENA, *Intorno alla «Famiglia dell'Antiquario» di C. Goldoni in Rivista teatrale italiana*, Napoli, 1901, I, 1, fasc. 5—7.

Tornando al *Poinsinet* (e facendo notare come la prevenzione del Goldoni contro di lui arrivi al punto da fargli sottolineare ironicamente la frase *chez son ami*, quasi dubitasse che un tal uomo potesse esser sul serio *amico* del Voltaire); diremo che si tratta verosimilmente di un *Antoine-Alexandre-Henri Poinsinet* di Fontainebleau, nato nel 1735, che nel 1760 «viaggiò per l'Italia e morì nel 1769 e di cui *Le cercle* (*La serata di moda*) piacque anche in Italia e vi fu tradotta».

Nelle sue note (II, 403—404) il Mazzoni c'informa che «appare anche nelle *Memorie* del Casanova e nel dialogo *Le neveu de Rameau* del «Diderot non davvero in buona luce».

Ad ogni modo resta stabilito che il Goldoni ebbe torto a credere che l'autore francese avesse al suo riguardo un contegno meno che rispettoso.

Seguitando ora a rispondere alle domande, che si siamo rivolte al principio di questo capitolo, vediamo un poco *come* egli fosse conosciuto in Francia, quali sue opere fossero state già tradotte o rappresentate prima ancora del suo arrivo a Parigi, e quale accoglienza avessero avuta da parte della critica.

10. «*La Villeggiatura*»? — Una della prime (se non proprio *la prima*, come appare oggi allo stato presente delle mie ricerche) commedia del Goldoni a esser tradotta in francese sarebbe *La Villeggiatura* (*La partie de campagne*) che mi risulta far parte di alcune *Pieces nouvelles imprimées en 1758* in fine a *Cénie* di M-me de Graffigny (Paris, Cailleau, 1751) se però non si tratti di altra commedia col medesimo titolo appartenente ad altro autore, il che non ho qui l'agio di assodare. Visto però che il 1758 è l'anno della morte di M-me de Graffigny, non ci sarebbe nulla di strano che l'editore, approfittando di quell'interessamento che la morte dell'autore suol sempre produrre per l'opera, avesse pensato a rimettere in circolazione le non poche copie di *Cénie* rimaste invendute, ingrandendo il formato (e il prezzo!) del volume con altre *Pieces* rimastegli anch'esse sullo stomaco. Non avendo ad ogni modo potuto controllare *de visu* se questa *Partie de Campagne* sia quella del Goldoni, resta inteso che la cosa resta nel campo *della pura possibilità*.

11. «*Les Caquets*». — Molto di più possiamo dire di un'altra commedia del Goldoni: *I pettegolezzi delle donne* (*Les Caquets*) tradotta (anzi *rimaneggiata*) dai coniugi Riccoboni e rappresentata alla *Comédie*

Italienne il 4 Febbraio 1761, un anno prima dell'arrivo del Goldoni a Parigi.

A proposito di essa ecco quanto leggiamo nel numero di Marzo del *Mercure de France* di quell'anno (1761) a pp. 194—95:

«Le Mercredi 4 février, on donna sur ce Théâtre (*Comédie Italienne*) la «première représentation d'une Comédie en 3 actes et en prose, intitulée «*les Caquets*. C'est, pour ainsi dire, l'Extrait d'une Pièce de Goldoni, adapté «aux moeurs et aux caractères d'une Classe du peuple François, entre la haute «Bourgeoisie et le dernier Etat populaire. M. et Madame Riccoboni sont «les Auteurs de cet Ouvrage. Ils ont le mérite de l'invention, par la ma- «nière dont ils ont rendu propre à notre Scène le sujet qui leur a servi de «modèle.

«*Les Caquets* ont eu du succès dès la première représentation; ce succès «a augmenté dans les représentations suivantes; il doit être constant, parce «que la Pièce n'est pas l'image momentanée de quelqu'un des caprices de «la Mode; c'est une Comédie de caractère et d'intrigue, dans un genre peu «élevé à la vérité, mais plus régulière, peut-être, mieux dialoguée, et mieux tissée, «que beaucoup de nos Pièces modernes.

«Le Sujet y dirige toute l'action. C'est par le caquet qu'elle s'expose; ce «sont des caquets qui en forment le noeud; l'intrigue paroît finir, des caquet «le renouent. Ceux d'entre les personnages, que les caquets persécutent, en «font eux-mêmes sans le vouloir; enfin le dénouement s'opère par des caquets. «Le ton du style est très-gai, saillant en beaucoup d'endroits, jamais languis- «sant, mais, comme on doit le penser, conforme à l'état des personnages, par «conséquent mitoyen entre cette dernière bassesse qu'avoit fait applaudir «plus d'une fois feu M. Vadé, et la politesse de la bonne société bourgeoise. «C'est en se prêtant à ce ton, que l'on peut apprécier cette Comédie! Si elle «ne semble pas destinée AU PROGRES DES MOEURS NI A L'ORNEMENT «DE L'ÉSPRIT, elle ne présente rien d'indécent et qui puisse inspirer du «dégoût. On ne craint pas d'avancer qu'elle est très-propre à procurer du «délassement et de la gaieté; ou doit plaindre plutôt qu'imiter ceux qui rougi- «roient de s'y amuser. Elle est très-bien jouée; chaque rôle paroissant convenir «particulièrement au talent de chaque Acteur».

Un lungo estratto della commedia del Goldoni, rimaneggiata e adattata alla scena francese dai coniugi Riccoboni leggiamo nel medesimo *Mercure de France* (I, 165 sgg.) dell'Aprile 1761, utilissimo per darci un'idea dei rimaneggiamenti subiti nella traduzione francese, e per farci indagare le cause che hanno potuto consigliarli.

Ce ne occuperemo, quando passeremo a trattar delle ragioni per cui il Goldoni non ottenne alla *Comédie Italienne* il successo cui

i comici di quel teatro si attendevano. Per ora anche nel brano citato abbiamo abbastanza materiale di considerazioni ¹.

12. *Paragone dei critici francesi colle commedie del Vadè e differenza d'ambiente sociale tra Venezia e Parigi.* — Le quali riguardano soprattutto la differenza di ambiente sociale tra Venezia e Parigi e le diverse esigenze dei due pubblici, dovute in parte alla differenza stessa di ambiente sociale, in parte a una diversa evoluzione del genere comico in Francia, che aveva ingenerato una diversa concezione dell'essenza e dei fini della Commedia. Ciò vale a convincerci sempre più che un parallelo fra il Goldoni e il Molière è, come ha ben detto il De Vico, *un parallelo mal fatto*, e che l'arte del Goldoni va considerata in istretta relazione coll'*ambiente veneziano* che l'ha prodotta e a cui era destinata. Trapiantata in altro ambiente, snaturata con rifacimenti e adattamenti, la commedia del Goldoni non poteva che vivere della vita stentata di una pianta del tropico costretta a nutrirsi della poca terra di un vaso di creta, in un'atmosfera artificiale di serra, un po' come il famoso *baobab* del non meno famoso Tartarin! L'autore stesso della cronaca teatrale sopra riportata riconosce che, nel rifacimento dei coniugi Riccoboni, dobbiamo vedere solo POUR AINSI DIRE, l'*extrait d'une Pièce de Goldoni*, e, a proposito di un'altra commedia men fortunata (*La buona figliuola*), non manca di osservare anche lui, che *«ces fruits transplantés, ne réussissent pas»*. D'altra parte sembra che, perchè una commedia del nostro autore veneziano potesse aver successo sulle scene d'un teatro francese, fosse proprio necessario sottometterla a rifacimenti e adattamenti. L'ambiente sociale in cui si muovono i personaggi del Goldoni (e cioè la piccola borghesia veneziana dei mercanti di stoffe, il popolo dei barcaioli di Chioggia, i gondolieri, le servette, le comari dei *campieli* ecc.) era un ambiente completamente ignoto al pubblico parigino. Il paragone con le commedie del *Vadè*, in cui l'*état des personnages est de la dernière bassesse*, ci mostra la meraviglia del cronista francese che il Goldoni traesse il suo comico da personaggi del popolo, di quel popolo che a Venezia era *popolo*, ma che a Parigi era *plebe*, ancora alla vigilia della Rivoluzione. In Italia le classi sociali non sono state mai divise fra loro (neppur nel medio evo!) da barriere insormon-

1. Riportiamo però qui in nota il giudizio estetico, con cui il lungo ed arido riassunto si chiude: «Tout l'agrément de cette pièce consiste dans un continuel mouvement théâtral et dans la vivacité du dialogue», da cui si vede come i due grandi pregi della commedia goldoniana non siano sfuggiti al critico di gusto ch'era il Favart.

tabili. Nei liberi comuni, al contrario, i nobili, se volevano prender parte al governo della loro città, dovevano iscriversi ad una delle *arti*. La tradizione democratica rimonta ai tempi della secessione della Plebe al Monte Sacro e all'istituzione dei *Tribuni* col loro diritto di *veto*! Nelle città italiane la nobiltà vive a continuo contatto col popolo. Al primo piano abita la famiglia borghese dell'onesto commerciante, al secondo il conte o il marchese proprietario dell'immobile che spesso è un palazzo del Rinascimento, a pian terreno trovate la bottega del falegname. Nè bisogna dimenticare che Venezia era una repubblica: repubblica aristocratica, ma *repubblica*.

A teatro poi il pubblico era costituito in gran parte da *popolani*; popolani entusiasti, che avevan la passione del teatro, che prendevan parte *pro* e *contro* gli autori, gli attori e gl'impresarii, che discutevan le novità con quel buon senso e quel gusto innato al popolo italiano, per cui un artigiano è spesso un vero artista non ignaro del disegno e capace di compor di suo capo un mobile o un cancelletto di ferro, sempre nel solco dalla tradizione, ma spesso con ardimenti e genialità di trovate da disgradarne un artista di avanguardia. Che differenza dall'ambiente parigino alla vigilia della Rivoluzione, colla sua aristocrazia schizzinosa chiusa nel suo *faubourg Saint-Germain*, ignara delle condizioni del popolo al punto da esclamare: «*S'ils n'ont pas du pain, qu'ils mangent des brioches*!» Per ciò che riguarda direttamente il teatro, un passo delle *Précieuses ridicules* del Molière c'informa che il *parterre* non osava contraddire il giudizio delle *gens de condition*, a cui gli autori si rivolgevano per ottener successo. «*C'est la coutume ici*» — dice Mascarille camuffato da Marchese — «qu'à nous autres gens de condition, les auteurs viennent lire leurs pièces nouvelles, pour nous en-gager à les trouver belles, et leur donner de la réputation; et je vous laisse à penser si, quand nous disons quelque chose, le parterre ose nous contredire!». (Sc. X). Ben diversa era la condizione delle cose a Venezia: là bisognava fare i conti soprattutto col *parterre*! Di qui la necessità di adattar la commedia del Goldoni (e parve gran novità!) a quella *Classe du peuple français, entre la haute Bourgeoisie et le dernier État populaire*; di qui la constatazione ch'essa appartiene a un *genre peu élevé* e che *ne semble pas destinée au progrès des mœurs ni à l'ornement de l'esprit*, di qui la paura che ci possano essere fra gli spettatori alcuni *qui rougiroient de s'y amuser*. Non dimentichiamo che in Francia erano abituati al *Molière*; ma non dimentichiamo neppure che a Venezia era

proibito metter sulla scena personaggi appartenenti alle due classi privilegiate della *Nobiltà* e del *Clero*. Il Goldoni non aveva da scegliere il suo comico che in due classi egualmente disprezzate nella Parigi alla vigilia della Rivoluzione: la *Borghesia* e il *popolo* (che a Parigi era la *plebe*!) e non è perciò punto strano che da queste due classi egli non potesse trarre un comico *destiné au progrès des mœurs* o all'*ornement des esprits*! La stessa riforma del Goldoni non era destinata a far grande impressione sul pubblico francese in quella parte che coincideva coi risultati già ottenuti dal Molière; mentre, per quella parte che consisteva nell'aver mantenuto quanto il Goldoni credeva ancora vitale e suscettibile di miglioramenti nella *Commedia dell'Arte* (ch'egli combatteva quasi esclusivamente *nelle sue ampollosità secentistiche*)¹ passava il pericolo di non apparire abbastanza *radicale*. Mi ci fa pensare il fatto che al cronista teatrale del *Mercure de France* la commedia del Goldoni di cui ci occupiamo (*I pettegolezzi delle donne*) sia potuta sembrare *d'intrigue*! Ma egli giudica, pensando alla riforma del Molière, mentre quella del Goldoni è ben altra cosa!

Ad ogni modo il cronista francese riconosce i pregi della commedia: commedia *di carattere* — e sia pure *parzialmente* d'intrigo — ben diversa da quelle che eran solite a rappresentarsi alla *Comédie Italienne* (per la maggior parte *images momentanées de quelqu'un des caprices de la Mode*) ben costruita e unitaria nella sua ispirazione, scritta in uno stile *très-gai, sautillant en beaucoup d'endroits* e soprattutto *jamais languissant*; in una parola *plus régulière, mieux dialoguée, et mieux tissée, que beaucoup de nos Pièces modernes*.

Ne abbiamo abbastanza per concludere che, anche prima del suo arrivo, il Goldoni era abbastanza ben conosciuto e abbastanza favorevolmente apprezzato a Parigi!

13. «*La Bonne Fille*». — Un'altra commedia del nostro autore, che fu rappresentata alla *Comédie Italienne* prima del suo arrivo a Parigi (26 agosto 1762), è la *Buona Figliuola* che il *Mercure de France* c'informa essere andata in scena per la prima volta l'8 giugno 1761.

Ecco il resoconto teatrale del cronista del *Mercure de France* (Juillet, 1761; I, 287—289):

1. Cfr. MARIA ORTIZ, *Il canone principale della poetica goldoniana*, Napoli, Tessitore, 1905.

«Le 8 du même mois (*Juin*) on représenta, pour la première fois la «*Bonne Fille*, Comédie nouvelle Italienne, *mêlée d'Ariettes*, tirée de GOL-DONI, Musique de M. DUNI.

«Les ouvrages de M. Goldoni offrent sans doute un champ très-fertile «*pour enrichir les théâtres de l'Europe, sans excepter le notre*. La jolie Comédie «des *Caquets* l'a bien prouvé; *mais tous ces fruits transplantés ne réussissent «pas également*.

«*La bonne fille, telle qu'elle a paru, même après toutes ces réformes*, n'empê-«chera pas de regarder cette Comédie des *Caquets*, comme *l'unique tentative «heureuse*, jusqu'à présent, sur le transport des richesses du nouveau Théâtre «Italien, en France.

«Il y a eu cependant beaucoup de monde aux premières Représentations «de cette Comédie; mais on doit attribuer cette affluence au desir d'entendre «M-lle *Piccinelli*, qui avoit *beaucoup d'Airs à chanter*... Une autre cause du «nombre des Spectateurs qui ont honoré le peu de représentations de la *Bonne «Fille*, a été le *Ballet des Pierrots* par M. *Felicioni*».

E qui . . . meraviglie del *balletto*, e del povero Goldoni punto e basta! La *crisi della Comédie Italienne* non potrebbe apparir più chiara. Oramai andava rapidamente trasformandosi in *Opéra comique*; e dire che il Goldoni (aprile 1761) era già partito da Venezia! A conti fatti, un insuccesso; ma un insuccesso dovuto proprio a quelle *réformes* praticate sulla povera commedia dell'autore *veneziano* per renderla accessibile al pubblico *parigino*. E non parliamo delle *ariettes*! La *Buona Figliuola* in musica? Vengono i brividi solo a pensarci!

14. «*Le Fils d'Arlequin perdu et retrouvé*» e suoi elementi di suc-cesso. — Ed eccoci al famoso *Figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato*! Il trionfo fu completo, assoluto, clamoroso e l'eco degli applausi risonava ancora, quando il Goldoni arrivò a Parigi.

«Le succès qu'a eu *cette bagatelle* — scrive l'autore nei *Mémoires* (I, 282 «dell'ed. parigina) — ne se peut concevoir; c'est elle qui m'a fait venir à Pa-«ris; pièce heureuse pour moi, *mais qui ne verra jamais le jour tant que je vi-«vrai, et qui n'aura jamais place dans mon Théâtre Italien*. Je vus par la suite «combien son succès avoit été brillant et j'en fus pas étonné; mais quelle fut «ma surprise, lorsque je vis, en arrivant en France, cette pièce suivie, ap-«plaudie, portée aux nues sur le théâtre de la *Comédie Italienne*»

La sorpresa del Goldoni ci mostra chiaramente com'egli fosse to-talmente all'oscuro del come andassero le cose al teatro ch'era chia-

mato a dirigere. Noi ne sappiamo più di lui, *e non ci meravigliamo punto!* Era le cosa più naturale del mondo. La commedia regolare del Goldoni, la commedia di carattere, *d'ambiente veneziano*, era impossibile a trapiantare sulle scene di Francia! *Ces fruit transplantés ne réussissent pas* diremo anche noi con l'assennato cronista del *Mercure de France!* Ed i ripari ai quali si correva per renderla accetta a un pubblico completamente ignaro dell'ambiente naturale in cui era nata, costituivano un rimedio assai peggiore del male! Quando il Goldoni trionferà sulla scena francese, trionferà con una commedia francese (*Le bourru bien-faisant*) ispiratagli dall'ambiente francese in cui si muoveva e che, dopo tanti anni di residenza in Francia, conosceva benissimo; scritta in francese, di fattura francese e sulla scena della *Comédie Française*, ben diversa da quella della *Comédie Italienne!* Diverso era il caso del *Figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato*, e cioè di una *commedia dell'arte* assolutamente nel gusto del pubblico che frequentava la *Comédie Italienne*, il cui protagonista era ben noto e ammirato, e che, alle attrattive della *commedia dell'arte*, univa la finezza e la vivacità del comico, la serietà della composizione, in cui le parti principali erano scritte, e la sicurezza del buon gusto, in omaggio al quale il Goldoni, già deciso alla sua riforma, aveva eliminato tutto ciò che di plebeo, di grossolano, di falso e d'ampoloso s'era, col volger del tempo, infiltrato nei *lazzi* degli attori.

Nessuna meraviglia dunque che *Il figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato* ottenesse alla *Comédie Italienne* un così strepitoso successo.

Ma vediamo che cosa scrive a tal proposito il *Mercure de France* (11—12 luglio 1761; II, 166):

«Les Comédiens Italiens ont donné le 12 juillet (1761) la première représentation du *Fils d'Arlequin perdu et retrouvé*, Comédie nouvelle Italienne avec divertissement.

«Cette pièce qui a eu beaucoup de succès, et que l'on continue encore, est un *Canevas* de M. Goldoni, non imprimé; M. Zanuzzi, Acteur du *Théâtre Italien*, l'a arrangé conformément au genre habituel de la *Scène Italienne en France*. Quoique le sujet soit traité en *Canevas*, il y a plusieurs morceaux écrits; ce qui, joint à la force comique et à l'enchaînement de l'intrigue, donne à cette Pièce le forme d'une *Comédie régulière*, en se prêtant au goût national de son célèbre Auteur. Nous avons cru ne pas déplaire à plusieurs de nos Lecteurs, en leur donnant une Analyse aussi resserrée que pourra le permettre l'*Imbroglia* qui règne dans cette Comédie».

E qui (da p. 167 a p. 171) un riassunto abbastanza largo della Commedia, cui seguono alcune osservazioni critiche sugli attori, dalle quali citiamo il seguente brano che riguarda più specialmente il Goldoni:

«Ce Pathétique, quoique lié à un Sujet presque bouffon, ne fait point «disparate, et touche le coeur sans répugner à l'esprit, parce qu'il nait nécessairement du fond de ce même Sujet, et qu'il ne paroît pas détaché des «Scènes comiques, comme on a lieu de le reprocher à plusieurs Comédies «de notre Théâtre Moderne. Quelques Amateurs desireroient que nôtre «Scène profitât de l'attention avec laquelle *M. Goldoni recherche les traces «des Comiques de l'Antiquité. Thalie*, selon eux, trop déguisée de nos jours «sous la parure Françoisé, reprendroit son premier empire, si plus d'un Auteur avoit le courage de lui rendre ses premiers ornemens: la Nation rira «encore au Théâtre, disent ces mêmes Connoisseurs, et rira sans honte, quand «les Auteurs ne rougiront pas de faire rire» (*ibid*; p. 173).

Al successo contribuì senza dubbio la prima attrice, la celebre e bellissima *M-lle Camille*, di cui il Campardon¹⁾ ci dice che:

«gaie et vive dans les *soubrettes*, savait rendre aussi avec âme les situations «attendrissantes. En 1761, elle créa le rôle de la mère dans la comédie de «Goldoni: *Le fils d'Arlequin perdu et retrouvé*, et arracha, dit-on, des larmes «aux spectateurs par la manière dont elle peignit ses craintes, ses regrets et «ses inquietudes».

Come si vede il *Figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato* non solo ebbe un clamoroso successo sulla scena; ma fu preso molto sul serio dalla critica teatrale francese del tempo. L'unico a non volerlo mai prender sul serio fu il Goldoni! Ciò non toglie che alcune delle osservazioni del critico francese siano per noi della massima importanza. Ciò che più impressionò gli spettatori fu l'avvicinarsi nella commedia del Goldoni del *comico* e del *patetico* in modo così naturale da non sembrar punto (come in troppe commedie di autori francesi di quell'epoca) artificiale e voluto. Il patetico del Goldoni *touche le coeur sans repugner à l'esprit, parce qu'il nait nécessairement du fond de ce même Sujet*. Anche in questa occasione il Goldoni s'afferma dunque come *enfant de la Nature* e mostra di ben meritare la lode del Voltaire. A notarsi però, che, anche per poter mettere in iscena questo *canevas* del Goldoni alla *Comédie Italienne*, è stato necessario *l'arranger conformément au genre ha-*

1. *Op. cit.*, II, 199.

bituel de la Scène Italienne en France. Se non che la cosa è stata assai più facile che per le commedie di carattere, e probabilmente più leggiera e abile la mano dell'*arrangeur*! Da rilevarsi anche come al critico giudizioso ed acuto non isfugga il fatto che, pur trattandosi d'un *Canevas*, le parti principali sono scritte (*il y a plusieurs morceaux écrits*) il che, *joint à la force comique et à l'enchaînement de l'intrigue*, fa sì che il *Canevas* assuma tutte le forme d'une *Comédie régulière* e riunisca in sé tutti i pregi sì della *Commedia dell'Arte* che di quella di carattere.

15. *Lezioncina ammannita a questo proposito dal critico teatrale del «Mercure de France» agli autori di commedie del tempo suo: «On rira sans honte, quand les auteurs ne rougiront pas de «faire rire»!* — Ma quello che c'interessa di più è la lezioncina che, a proposito della *Commedia del Goldoni*, il critico ammannisce agli autori comici francesi suoi contemporanei. «Bisogna ritornare alle origini della *Commedia*, «non esser troppo raffinati e schizzinosi! A furia di raffinatezza, si è «finito coll'uccidere il comico, che, di sua natura, non può essere troppo *best quality*; bisogna tornare alle origini, al comico naturale degli antichi scrittori e soprattutto non vergognarsi di far ridere;... altri-menti, come pretendere che ridano gli spettatori?»

Il critico francese mette il dito sulla piaga. La *commedia contemporanea* aveva deviato dalla sua strada. Per paura di cader nel grossolano, s'era finito coll'uccidere il comico. Lo stesso Molière sembrava talvolta troppo grossolano. Non solo la *Comédie Italienne* era in crisi, ma anche (e forse più) la *Comédie Française*. I raffinati francesi di quel tempo non sapevan più ridere di quel bel riso sano, franco e spontaneo, che sorge irresistibile dai precordii di una natura genuina non corrotta dalla paura di apparir grossolana e dai capricci della moda. *Ou rira SANS HONTE, quand les auteurs ne rougiront pas de faire rire*, il che ci spiega in che senso dobbiamo interpretare nel resoconto teatrale dei *Caquets* le parole: «elle [la Pièce de M. Goldoni] ne présente rien D'INDÉCENT et qui puisse inspirer DU DÉGOUT. ON NE CRAINT PAS D'AVANCER (ci voleva dunque del coraggio a manifestare l'opinione che segue!) qu'elle est très-propre à procurer du délassement et de la gaiété; on doit PLAINDRE plutôt qu'imiter ceux qui ROUGEROIENT de s'y amuser».

16. «*Honte de s'amuser*» del pubblico francese alla vigilia della Rivoluzione ed avvento della «*Comédie larmoyante*». — I tempi cambiavano.

La rivoluzione era alle porte. La gaia e spensierata società francese del secolo XVIII, sazia di voluttà e di fannulloneria, incominciava a *rougir de s'amuser*. E questo rossore è buon segno. In esso vediamo un preannunzio del romanticismo e del socialismo. Ma che ironia che, proprio in questo momento, il Goldoni, e cioè il più grande, il più sereno, il più settecentescamente spensierato *amuseur* che sia mai vissuto sotto la cappa del cielo, facesse i suoi bagagli per la Francia!

Egli è rimasto in tutto e per tutto uomo del suo secolo, è contento di sè, della sua buona Nicoletta, della sua tazza di cioccolatte, degli amici con cui giuoca la sua partita al Ridotto, indulgente colle debolezze del suo secolo; no, egli non presente, proprio non presente la ventata, pur così, prossima della Rivoluzione¹.

E intanto fa i suoi bagagli per Parigi², andando incontro alla bufera di cui sembra un simbolo la tempesta che lo colse viaggiando per mare da Genova ad Antibio. «*La voilà*, M. Goldoni!», — vorremmo avvertirlo — ma egli sa ancora tanto poco francese, da non capir bene se il suo compagno di viaggio accenni alla vela (*la voile*) che, troppo tesa, sta per spezzar l'albero, o a un'onda gigantesca che si avvicina e che — *la voilà!* — minaccia di far naufragare la nave!

Egli non presente la bufera. Se la presentisse, cesserebbe di fare i bagagli. Che ne sarebbe della sua bella parrucca sempre così in ordine e così bene incipriata, del suo bell'abito di raso con sbuffi di merletti preziosi al collo e alle maniche, delle sue scarpette dalla fibbia d'argento?

Eppure è proprio in questa *toilette* che il Goldoni va incontro alla *Rivoluzione!*

1. Accenni quasi ribelli nel lor tono ironico, alla tragedia divenuta *soutien inébranlable d'un trône inébranlé* (ma, si legge fra le righe, punto *inébranlable!*) si colgono a volo qua e là in una *pièce* satirica del 1754 intitolata: *Les adieu du Bon Goût*, dove (Sc. IX, pp. 42) a MELPOMÈNE che si loda di non esser mai stata *si fertile en Miracles*, THALIE risponde:

Eh! qui ne connaît pas ces Drames admirables
D'un trône inébranlé soutiens inébranlables,
Ces fiers Usurpateurs, Tyrans empoisonnés,
Instruits à rendre l'âme aux moments ordonnés!
 Oh! ce ne sont pas là vraiment de ces misères
 Que durant notre enfance ont encencé nos Pères.

Accenti come questi mostrano, pur nel loro *codinismo letterario*, una terribile *crisi d'autorità* che fa ben presentir vicina la Rivoluzione!

2. Da buon uomo del sec. XVIII il Goldoni viaggiò *con comodo*, recandosi, prima di prender la via della Francia, a Parma, Modena, Bologna ecc. Cfr. E. MADDALENA, *Il viaggio del Goldoni in Francia* in *Nuova Antologia*, 1 novembre 1921, pp. 76—84.

CAPITOLO IV.

SOMMARIO. — ORIGINI, SPLENDORE E DECADENZA DELLA «COMÉDIE ITALIENNE». — 1. Vizio d'origine di codesta istituzione, dovuta al capriccio passeggero d'un principe. — 2. Favore di cui godono un tempo in Francia le «*Arlequinades*» e panegirico d'Arlecchino e dei pregi del «genere italiano» in «*Arlequin Comédien aux Champs-Élysées*». — 3. «*Le Faux Savant*» e decadenza dell'«italianismo» in Francia. — 4. Condizioni generali del teatro in Francia verso la fine del sec. XVIII. — 5. «*Les adieux du Goût*» e sua importanza come documento della crisi che travagliava il teatro francese all'epoca dell'arrivo del Goldoni a Parigi. — 6. Crisi anche della «*Comédie Française*»: Molière stesso non soddisfaceva più e gl'imitatori del suo teatro eran consigliati a non ostinarsi a «marcher dans le chemin, où, après Molière, on ne sauroit entrer sans s'égarer». — 7. Secondo un critico nazionalista (M. Palissot de Monteroy) tutta la colpa sarebbe di «ce spectacle étranger» (leggi: «*Comédie Italienne*»), che, «introduit chez nous», ha finito col corrompere il gusto del pubblico. — 8. Goldoni e Molière. Se, in teoria, le due riforme coincidono nei loro punti essenziali; in pratica la commedia del Goldoni è ben altra da quella del Molière. — 9. Il fatto che, in un momento di decadenza delle commedie molieriane, il «*Bourru bienfaisant*» abbia potuto trionfare sulla scena della «*Comédie Française*» costituisce la miglior prova che la commedia del Goldoni non appartiene al tipo molieriano. — 10. Maggior modernità della commedia del Goldoni rispetto a quella del Molière.

1. *Vizio d'origine di codesta istituzione, dovuta al capriccio passeggero d'un principe.* — Seguitando ad occuparci dalla *Comédie Italienne*, ci proponiamo ora di tesserne brevemente la storia, servendoci di documenti pochissimo conosciuti, consistenti la maggior parte in satire, parodie e *pamphlets* letterarii, su cui ho avuto la fortuna di poter porre la mano durante la mia permanenza a Digione. Ma prima sarà da insistere sul fatto che in realtà la *Comédie Italienne*, per un vizio di nascita cui abbiamo già accennato, non si era mai tenuta solidamente in piedi. Un *Mémoire sur la situation de la Comédie-Italienne* del 1772 che si trova agli *Archives Nationales* (O¹, 846) e pubblicato (doc. XVIII) dal Campardon nell'Appendice (p. 302) al II volume della sua opera più volte citata, c'informa che i suoi iniziî furono quanto è possibile immaginare *malsicuri*:

«La troupe des Comédiens italiens qui subsiste encore aujourd'hui, fût attirée en France par feu Monseigneur le Régent: elle étoit ALORS excel-
lente et cependant elle fut sur le point de s'en retourner au bout d'un an, faute
de pouvoir subsister PAR ELLE-MÊME. Ce ne fut que par les bontés de

«ce Prince et par les représentations de plusieurs comédies FRANÇOISES, qu'elle parvint à se fixer à Paris».

2. *Favore di cui goderonο un tempo in Francia le «Arlequinades»*. — Ciò premesso, possiamo ad occuparci un poco del suo periodo di maggior splendore, quando l'Italianismo essendo ancora in piena fioritura, Arlecchino faceva ancora la delizia del pubblico francese, e cioè — tanto per metter bene i punti sugl'i e non ingenerar confusioni — su quel determinato pubblico di raffinati e d'*italianisants* che frequentava le rappresentazioni dell'Hôtel de Bourgogne. Lasciando andare un articolo importantissimo intorno al favore delle *Arlequinades* alla *Comédie Italienne* che si legge (p. 320) nel numero del 15 aprile 1777 del *Journal Français* e che non ho qui il modo di consultare, ecco quanto leggiamo intorno alle attrattive del teatro italiano così come l'intendevano i francesi a p. â, ij della prefazione ad un curioso componimento fra satirico e critico intitolato: *Arlequin comédien aux Champs-Elisées*:

«On y trouvera le véritable esprit de la *Comédie Italienne*; c'est-à-dire, beaucoup d'*enjouement*, de *plaisanterie*, et de *jeu de Théâtre*: le tout si naturellement et si agréablement écrit et exprimé, que ceux qui ont fait la lecture de cette pièce ont ri de bon coeur en la lisant, et ont avoué qu'elle n'a pas besoin de représentation pour divertir... [â, iij.] La scène du Docteur qui fait un détail pédantesque de sa doctrine, n'est point (quoiqu'elle le paroisse), imitée sur celle de *Colombine Docteur chez les Italiens* [La finta *ammalata* del nostro Goldoni?], et sur d'autres semblables; ceux qui liront celle-là, et qui auront vëu représenter celle-cy, y reconnoîtront une entière différence».

Segue un sonetto (*anonimo*, sull'autore anch'esso *anonimo* di *Arlequin Comédien aux Champs-Elisées*) in cui va rilevata, a gloria della *maschera* italiana, la lode contenuta nelle due terzine:

Mais on vous doit ce témoignage,
que partout avec avantage
vôtre ARLEQUIN a réussi,

quand son adresse sans seconde
sçait divertir en l'autre monde
et plaire encore en celuy-cy.

(*Ibid.*, â, iiij).

Passiamo ad altro. In una *Lettre de Cardan écrite des Champs Elisées* à Monsieur ***, che precede, con una *Réponse de Monsieur *** à Cardan* e una seconda *Lettre de Cardan écrite des Champs Elisées à Monsieur ****:

1. la commedia intitolata *Les Intrigues d'Arlequin*;
2. l'opéra comique intitolata: *Arlequin Roland Furieux*;
3. la commedia in un atto: *La baguette*, (quest'ultima preceduta a sua volta da una *Seconde Lettre de Monsieur *** à M. Cardan*); leggiamo quanto segue:

«[p. 15] *Pluton* qui connut nôtre embarras [che cioè, tra i filosofi dei Campi «Elisi, non ce n'erano che tre o quattro «qui fussent d'humeur à paroître d'un «sang froid assez Comique devant tout le monde pour représenter selon les règles «un spectacle risible»], nous dit qu'il ne falloit point nous inquieter là-dessus, «qu'il alloit nous faire voir un petit homme qui lui étoit venu depuis quelque «temps de l'autre monde et qui SEUL VALOIT UNE COMÉDIE. — Il s'appelle ARLEQUIN — nous ajouta-t-il — c'est un Comedien Italien, qui a «réjoui le peuple le plus délicat et du meilleur goût [p. 16] qui soit sur la terre. «Les plus sérieux étoient obligés, en le voyant, de rompre la contrainte de «leur gravité, il n'avoit qu'à paroître, pour donner une joye extraordinaire aux «spectateurs. Il l'envoya chercher, après nous avoir parlé de la sorte. On l'avoit placé parmi des Farceurs, des Bouffons, et autres gens méprisables par «leur état, par leur conduite et par leurs moeurs, CE QUI NE S'ACCORDOIT «PAS AVEC SON ESPRIT; car quelque talent que cet Arlequin eut pour «faire rire, il conserve toujours un certain caractere DE PROBITÉ, et un certain air sérieux que l'on dit qu'IL AVOIT DANS NÔTRE MONDE, lorsqu'il «paroissoit sans masque et hors du théâtre».

Il presente giudizio su Arlecchino si trova nel rarissimo volumetto (segnato f. 613 alla *Bibliothèque de la Ville* di Dijon) intitolato: *Arlequin comédien aux Champs Elisées. Nouvelle historique, allégorique et comique. A Paris. Chez Arnould Seneuze, sur le Quais des Augustins, à la Sphère. M.DC.XCIV*. Come si vede, l'opuscolo non è contemporaneo del Goldoni, ma è prezioso per noi in quanto vale a darci un'idea de' bei tempi della *Comédie Italienne* e del pregio in cui in altri tempi (e cioè verso la fine dal seicento) era tenuta a Parigi la *commedia dell'arte* italiana. La quale doveva però essere già in decadenza a giudicare dalle espressioni da noi sottolineate (che sembrano tradire un rimpianto) e dal fatto che l'anonomo autore ci mostra Arlecchino, già morto nel nostro mondo, continuar la sua missione benefica, rallegrando nel mondo di là le veglie dei malinconici filosofi.

3. «*Le Faux Savant*» e decadenza dell' «italianismo» in Francia. — L'italianismo infatti era in decadenza fin d'allora. Che cosa fosse nel 1749, apparirà chiaro dalla seguente scena del *Faux Savant* rappresentato col titolo de *l'Amour Précepteur* il 13 agosto 1749 alla *Comédie*

Française. Si trova nella *Choix de Pièces* più volte citata della *Bibliothèque de la Ville* di Dijon (f. 613, tomo VIII) e contiene la caricatura d'un sedicente professore d'italiano che parla male il francese e forse peggio l'italiano. L'autore è ignoto: il volume che ho avuto fra le mani alla *Bibliothèque de la Ville* manca di frontispizio e il *Dictionnaire des Théâtres*, cui ci siamo rivolti per dilucidare il problema, lo complica, facendoci sapere che, sotto questo titolo, esistono due Commedie in prosa rappresentate la prima nel giugno 1728, la seconda il 13 agosto 1749:

« LE FAUX SAVANT. Il a paru deux Comédies sous ce titre, chacune en Prose. La première en cinq Actes, précédée d'un Prologue par N... ne fut jouée au Théâtre Français que quatre fois. La seconde en trois Actes fut représentée pour la première fois le 13 Août 1749, au même Théâtre sous le titre de *L'Amour Précepteur* ».

Visto che il titolo: *L'Amour Précepteur* corrisponde al contenuto dalla Commedia, che d'altronde è in tre atti, sembra che si tratti di quest'ultima; ma, quanto al suo autore, *buio pesto!*

Ma ecco qui la scena che c'interessa:

TIMANTONI

Il ne sera jamais dit dans le monde que Francischino (*sic*) Timantoni se soit *amoué* à *oun* commerce équivoque. Entendez-vous *Mademیسelle*! S'adresser à moi à moi! me croire capable... Je suis dans une colère... attaquer ma *réputation*...

LUCILE

Ne vous fachez point, Monsieur; écoutez-moi.

TIMANTONI

Dans notre race de père en fils nous ne nous sommes pas partagés des biens de la *fortune* à la vérité, *ma* en échange nous possédons l'*honneur*, la probité, le désintéressement, ce sont des *vertous* de famille!

LUCILE

Oh! je n'en doute pas...

TIMANTONI

N'ai-je pas *refusé* il y a *houit* jours deux étuis d'oro de la fille d'*oun* Banquier *per rendre* simplement *oun* billet à *oun* Mousquetaire; et *oun* gros Caissier ne vouloit-il pas me donner cinquante *louiggi* *per lui* faciliter *oune* *entrevoué* avec la femme d'*oun* financier qui étoit aussi mon *accolière*; *ma* tout l'or *dou* *Perou* ne me rendroit pas *cor-routible*!

LUCILE

Je le crois; ce que j'ai à vous proposer est différent...

TIMANTONI

Non je n'écoute rien; c'est *Mousou* Polimatte à qui je dois l'avantage *honorable* de vous enseigner; il me *procure* tous les jours des *accoliers* et je ne pourrais le trahir! Quel *cour* assez ingrat, assez bas! Oh; oh, oh! Il y auroit *consciensa*!

LUCILE

Mais je vous promets une récompense si solide...

TIMANTONI

Promesses, promesses *inutiles*. J'ai *oune* morale *incorruptible* vous dis-je!

LUCILE

(*lui presentant une montre*) Acceptez, je vous prie, cette montre d'or.

TIMANTONI

Est-elle à répétition?

LUCILE

Oui, Monsieur; ces sortes de présents ne se refusent pas.

TIMANTONI

(*prenant la montre*) Je n'ai garde. (*haut*) Que les Dames *persouadent* aisément; je ne la prends que pour me trouver *piou assidou* à votre *houre*.

LUCILE

J'en suis convaincuë. Courez vite chez Lisidor...

TIMANTONI

Ma vous ne songez pas?...

LUCILE

Apprenez-lui que mon père, à peine arrivé de la Campagne, m'a déclaré le bizarre dessein qu'il a formé, qu'il me l'a annoncé d'un air absolu, que, furieux de ma résistance, il m'a quittée, et ne m'a donné qu'une heure pour me déterminer. Si le Comte m'aime, qu'il parle, qu'il se déclare...

TIMANTONI

Signora, s'il

LUCILE

Passiez ensuite chez ma tante Araminte; dites-lui que je la conjure de tout employer auprès de mon père pour le dissuader; je suis certaine qu'elle lui parlera en ma faveur; elle hait Polimatte, connoit tout le frivole de son esprit, et m'a dit cent fois que ses intrigues et sa vanité lui tenoient lieu de mérite.

TIMANTONI

Si, Signora!

Cioè: *Si, Signorina!* Poichè *Lucile* è, per dirla con Timantoni, *demisella!* Ma il nostro autore, che, pur s'avventura a far la caricatura d'un italiano, sa poi tanto poco *italiano* da non riuscire a mettere insieme due sole parole senza commettere un errore! Per dare un'idea di come il nostro autore conosca l'italiano, basterà vedere come fa parlare Timantoni a p. 11: «*Basta; Cousi, subito, subito. Voilà oune «liçon bien proufitable! Oh Natourà! Oh Natourà!*», dove neppure le virgole e gli altri segni d'interpunzione stanno a loro posto! Altro che M. Poinset! Quello almeno s'informava dal suo servitore!

La caricatura grossolana del solito italiano affamato, avventuriero, millantatore e venale che, dal Rinascimento in poi, domina la letteratura francese; e, più ancora, l'ignoranza d'italiano dell'autore; ci mostrano a chiare note quanto l'italianismo fosse decaduto dai tempi in cui M-me da Sévigné leggeva nel testo il Tasso e l'Ariosto ed il *Ménage* scriveva correntemente in italiano in verso e in prosa, al punto da far parte dell'Accademia della Crusca!

4. *Condizioni generali del teatro in Francia verso la fine del secolo XVIII.* — Seguitando ora ad occuparci del periodo di decadenza dalla *Comédie Italienne* e prima di passare, sulla scorta di componimenti

satirici della massima importanza, ad esaminare la crisi profonda che affliggeva l'intero movimento teatrale francese; sarà bene schizzare le condizioni generali del teatro in Francia verso la fine del sec. XVIII:

«Durant la période qui nous intéresse» — scrive JEAN-JACQUES OLLIVIER nel capitolo riguardante *Les Théâtres* del bel volume miscellaneo: *La vie parisienne au XVIII-e siècle*¹,

«les comédies de Molière sont en discrédit. La foule n'y prend qu'un «médiocre plaisir. *Les délicats* les déclarent *grossières* et *choquantes* et les femmes, à très peu près, partagent cette opinion. Dans les *Moeurs du temps* de «Saurin, le marquis dit à Dorante: «*Si ton vieux Molière... revenoit au monde, crois-tu que les gens comme il faut iroient à ses pièces?*». Et les *Mémoires secrets* impriment en 1764, au lendemain d'une reprise du *Malade Imaginaire*: «*Notre exactitude sur les bienséances NE NOUS A PAS PERMIS DE RIRE à cette comédie*, comme on le faisait au temps de Louis XIV».

«Ne nous étonnons point de ces scrupules: fréquemment, aux siècles de «libertinage, on se montre, telles certaines précieuses, «*plus chastes des oreilles que de tout le reste du corps*».

«Quels sont donc les auteurs qui, jusqu'aux triomphes du *Barbier de Séville* et de *la Folle Journée*, occupent, dans la prédilection du public, la «place que le Maître y tenait autrefois? Ce n'est point Regnard. Ce n'est «point Marivaux, dont on ne sentira tout le prix que vers 1830. Ce sont les «faiseurs de drames et de comédies *larmoyantes*.

«Leurs oeuvres, sauf une ou deux exceptions, sont d'une singulière ««diocrité, mais le succès s'en explique aisément. Elles nourrissent la sensi- ««bilité qui s'est emparée de tous au milieu du siècle et que chaque jour avi- ««vent les écrits de Rousseau; elles se conforment à *la mode qui commande* «*alors de s'apitoyer sur l'humanité souffrante*, et — malgré elle — perverse et ««déchue.

«Ajoutez à cela qu'à toutes les époques, les femmes se forgent d'elles- ««mêmes un certain idéal que, sous peine de ne point leur plaire, l'art et la ««littérature doivent s'efforcer de réaliser. Cet idéal se compose — naturel- ««lement — de ce qui leur manque et de ce qu'elles souhaitent le plus. Eh bien! ««aux environs de 1750, les françaises, et surtout les *Parisiennes*, commencent à «*se rendre compte qu'elles ont pris la vie un peu trop à la légère*; qu'en subor- ««donnant tout à leur plaisir, elles finiront par dessécher leur coeur; qu'en ««estimant que les gestes ne tirent guère à conséquence, par tant qu'on peut ««satisfaire les caprices les plus passagers, elles risquent de ne jamais connaître ««la vraie passion, celle qui embellit toute une existence... De là leur goût ««très vif pour les héroïnes, dont l'amour unique et profond s'élève à la hau- ««teur d'un sentiment moral, et que leurs malheurs et leurs vertus rendent ««encore plus nobles et plus touchantes.

1. Paris, Alcan, *Bibl. gén. des Sciences Sociales*, vol. XLIX, 1914, pp. 164 sgg.

22 A. R.—*Memoriile Secțiunii Literare. Seria III. Tom. III.*

«Les héroïnes qui leur font verser des pleurs d'attendrissement [*ecco dunque una delle ragioni principali dell'enorme successo del «Figlio d'Arlecchino sperduto e ritrovato»* !], ces héroïnes qu'elles veulent retrouver partout, — et «dans les romans et sur la scène — jouent précisément les premier rôles dans «le drame et la comédie larmoyante...

«Pour se plier aux goûts du public, le répertoire de la *Comédie-Italienne* «dut se modifier à plusieurs reprises durant le XVIII-e siècle.

«A partir de 1718, les *Parisiens*, comprenant de moins en moins la langue «*toscane*, *QUI JADIS LEUR ÉTAIT ASSEZ FAMILIÈRE*, les acteurs de «l'*Hôtel de Bourgogne* résolurent de *ne plus jouer que des pièces écrites en français*, «mais dont les personnages seraient toujours les *masques* de la *Commedia dell'arte*.

Prima di arrivare a una tal decisione ed agli inizi stessi della *Comédie Italienne*, la *Muse historique du 31 mai 1659* del LORET c'informa in questi termini «*d'une pièce jouée à l'impromptu par deux acteurs français et quatre italiens, à Vincennes devant le roi et toute la cour*»:

La cour a passé dans Vincenne
Cinq ou six jours de la semaine;
Château certainement royal
Où monseigneur le Cardinal
(Dont la gloire est par-tout vantée)
L'a parfaitement bien traitée.
Leurs Majestés à tous moments
Y goûtoient des contentements
Par diverses réjouissances;
Savoir des bals, ballets, et danses
.
D'ailleurs quelques comédiens,
Deux François, quatre Italiens
Sur un concert qu'il concertèrent
Tous six ensemble se mêlèrent
Pour faire Mirabilia...
...Mais, par ma foi, pour la folie
Ces gens de France ed d'Italie
Au rapport da plusieurs témoins
Valent mieux séparés que joints.

L'anno seguente (1719), seguì l'OLLIVIER,

«ils accueillirent des ouvrages d'un nouveau genre qui rapidement se «concilièrent la faveur du parterre et des loges; je veux parler des *parodies*. «Ce furent surtout nos poèmes tragiques qui servirent de cible à ces bouffonneries. Quelques-unes d'entre elles, où de judicieuses critiques se mariaient «à la fantaisie la plus hilariante, obtinrent un succès brillant et mérité.

«Au milieu du siècle, les Italiens, bien qu'ils eussent à leur répertoire des «chefs-d'oeuvre de Favart et de Marivaux, faisaient des recettes insuffisantes. «En 1760, ils étaient endettés de quatre cent mille livres. Ils essayèrent de

«rétablir leurs affaires en s'attachant Carlo Goldoni, dont la renommée avait franchi les Alpes. Mais, écrites en italien, les comédies que leur fournit le «délucieux auteur de *La Locandiera* furent peu comprises et ne ramenèrent point le foule à l'*Hôtel de Bourgogne*.

«Elle y revint quand la troupe de l'*Opera-Comique* y eut élu domicile. «Monsigny, Philidor, Dalayrac et Guétry ne tardèrent pas à régner en souverains sur la scène de la rue Mauconseil. Le célèbre arlequin Carlino Bertinazzi tenta vainement d'y remettre en honneur les folies bergamasques. «En 1779, des habitués demandèrent qu'on y redonnât des comédies françaises; «on satisfait à leur demande; mais, malgré d'excellents interprètes, ces ouvrages durent toujours céder le pas au triomphant opéra-comique».

Il quale opéra-comique, se provocava le ire del Voltaire, che, irritato per la caduta dal suo *Triumvirat* (1764), poté scandalizzarsi che il pubblico disertasse la tragedia per correre «ou l'on joue les contes de la «Fontaine, où sans cesse il est question de baisers, de tétons et de jouissance»; aveva pure i suoi meriti.

«On comprend» — conchiude l'Ollivier — «cet enthousiasme, quand on étudie le vaste répertoire de la *comédie à ariettes*. Aux mérites de leurs par-titions, ces oeuvres joignent des qualités qui plaisent au spectateur: tantôt elles offrent des tableaux d'une grâce piquante et voluptueuse, tantôt «des actions romanesques et sentimentales, tantôt des idylles qui se déroulent «au milieu des campagnes, dont Rousseau vient de révéler l'agrément et la «beauté»¹.

5. «*Les Adieux du Goût*» e sua importanza come documento della crisi che travagliava il teatro francese all' epoca dell'arrivo del Goldoni a Parigi. — Un documento interessante della crisi che travagliava il teatro francese all'epoca della nomina del Goldoni a Direttore della *Comédie Italienne*, troviamo in una commediola in un atto intitolata: LES ADIEUX/DU/GOUT/*Comédie*/En un Acte et en vers; AVEC UN DIVERTISSEMENT,/ représentée pour la première fois par les Comédiens/François, Ordinaires du Roi le Mercredi 13 /février 1754//Scribendi rectè sapere est et Principium et Fons. Horat. Ars Poet.//Le prix est de 24 s. avec la Musique //A PARIS,/Chez Duchesne, Libraire, rue S. Jacques, au dessous de la Fontaine Saint/Benoit, au Temple du Goût. //M.DCC.LIV//Avec approbation et Permission.

Ne estraggo parte della Scena II fra Momus e Le Goût, in cui la crisi che travagliava il teatro francese appare nel modo più evidente:

1. Op. cit., p. 168.

MOMUS

A cet air empesé, ce langage important
 Je reconnois le Goût; je dis ce goût vulgaire,
 Qui jadis parmi nous fut le seul dominant;
 Raisonné, disoit-on, mais si lourd, si pesant
 Qui déjà sur tout l'emisphère
 Croyoit son regne florissant;
 Mais dont le goût du rien a vaincu la chimère
 Et dont tout aujourd'hui reconnoit le néant!
 Te voilà dans Paris? Que diable y viens-tu faire?

LE GOUT

Réprimer les écarts de ce siècle léger;
 Instruit de ses abus, je viens les corriger.

MOMUS

Tu t'y prends un peu tard: quitte cette entreprise:
On n'aime plus ici le ton réformateur
 Estre fou n'est pas une erreur
 Et blâmer est une sottise.

.

LE GOUT

Viens, partage avec moi les solides honneurs
 D'arracher les François d'un sommeil létargique,
 Et d'avoir fait rougir Paris de ses erreurs!

MOMUS

Faire rougir Paris! Le plaisant stratagème!
 Outre qu'on rougit peu, crois-moi: depuis long-temps,
 Le poids du ridicule est tombé sur toi-même;
 Et tu veux corriger des gens extravagans!

LE GOUT

Oui, je le veux.

MOMUS

Non: je t'entends:
 Tu veux plutôt que je partage
 Les mépris du Public, au lieu de son encens;
 Mais je suis devenu plus sage
 Et *me plier au goût du temps*
 Sera désormais mon usage!

.

MOMUS

Tu ne connus jamais la bonne Compagnie
Qu'aimes tu? La sincérité!
Nous sommes faux: mais la prudence
 Est cuire de la fausseté.
 Ton uniforme vérité
 Dont tu nous vantes l'excellence
 Valut-elle jamais cette variété
 Que jette en nos discours l'aimable médisance?

6. Crisi anche della «Comédie Française»: Molière stesso non soddisfaceva più. — In conclusione: il buon gusto d'una volta, ragionevole e ispirato alla verità, è stato ucciso dal *goût du néant*. È del tutto inutile

che sia tornato a riveder Parigi! Che ci è venuto a fare? A far arrossire i Parigini della loro leggerezza e a riformar la Commedia? Che ingenuo! Come se i Parigini sapessero ancora arrossire! come se *il tono riformatore* piacesse ancora! Ma ciò poteva passare al tempo del Molière, non oggi! E in che poi dovrebbe consistere questa riforma? Nell'istaurare il regno della sincerità? Ma noi siam falsi e dell'esser tali ci lodiamo! Il *Buon Gusto* può ben far la valige; chi regna ora a Parigi è *Momo*, Momo che non ha scrupoli e sa piegarsi al gusto del suo tempo!

Ma la scena più importante è la IX fra Melpomene e Talia, che ci dà un quadro completo di questo *goût du temps*!

MELPOMÈNE

Avant que je m'abaisse à me justifier,
Réponds: *as-tu rougi toi-même d'oublier*
Tes modèles fameux, tes illustres Molières?
Des hommes, à present, peins-tu les caractères?
Voyons-nous sous tes pieds leurs vices abattus?

THALIE

Non, *j'ai quitté mon grand modèle,*
J'ai perdu mes vrais attributs;
Mais on n'est pas toujours fidèle
A ce qu'on estime le plus:
J'en conviens; il est des abus,
Les ridicules sont extrêmes,
Toujours regnans; presque les mêmes,
Tels que Molière les eût peints;
Il est encore dans notre âge
Des *Mascarilles*, des *Dandins*,
Des *Sganarelles*, des *Jourdain*;
Mille gens retracent l'image
Des *Harpagons*, des *Trissotins*:
Le mauvais ton des *Turlupins*
Étoit celui du persiflage;
Mais enfin il n'est plus d'usage
De désabuser les esprits:
On ne veut plus être repris:
Il est trop honteux d'être sage.
J'ai vu que le léger François
Ne vouloit plus que badinage,
Que semillant, que feux follets
Qu'un raisonné papillonnage,
Philosophique verbiage,
Orné de chants et de ballets.
Il falloit fixer son suffrage,
Et j'ai fardé tous mes attraits.
Pour plaire à ce Peuple folâtre,
J'ai fait vernisser mon Théâtre;
Surtout j'ai des Danseurs parfaits,
Et comme on ne rougit jamais
D'user de quelque politique
Pour s'assurer de grands succès,

*J'emprunte à l'Opéra-Comique!
Qu'importe? Ces riens décousus,
Ces fruits nouveaux de ma folie,
Sont plus fêtés, sont mieux reçus
Que ne le fut même Athalie!*

(*Op. cit.*, Sc. IX, pp. 40—41).

— Povero Goldoni! — ci vien fatto d'esclamare. Lui, così serio osservatore della natura e così poco filosofo per giunta, come si accomoderà col gusto di quel pubblico, reclamante sulla scena non dei caratteri colti dal vero, ma del

Philosophique verbiage
Orné de chants et de ballets?

All'amore per le novità stravaganti accenna anche la seguente strofetta che *Euterpe* canta sull'aria: *Zerbinotti d'oggi di del Chineso*:

Venez mon Peuple fidèle,
La Nouveauté vous appelle;
Venez, François, aimables fous,
Elle est brillante comme vous,
Vous êtes légers comme elle.
(*Op. cit.*, Sc. V, p. 22).

e quest'altra del «Vaudeville», che segue la commedia:

AU PARTERRE:
De vos suffrages arbitraires,
Messieurs, dépend notre succès;
Soit favorables, soit contraires,
Il faut souscrire à vos Arrêts:
Lorsque d'une voix unanime
Le Spectateur condamne, absout,
Le Dieu qui le guide et l'anime
C'est le bon Goût, c'est le bon Goût!

Notevole ancora la sc. VII in sedicente italiano fra *Euterpe* e *Calisson*, *bouffon italien*:

EUTERPE *chante*:
Còsi, còsi, mi piace
Questa è la moda: và ben còsi!

CALISSON *répond*:
Cara, voi siete d'ottimo gusto!

Ancora qualche documento per mostrare che la crisi non travagliava soltanto la *Comédie Italienne*, ma tutto il teatro francese di quell'epoca ed abbiamo finito. Nel fascicolo di Juillet 1761 del *Mercure de France*

(I, 185—6) a proposito di una rappresentazione del *Bourgeois Gentil-homme* del Molière, leggiamo quanto segue:

«Le Comique de cette Scène [di *Nicole*] a été suffisant plus d'une fois, «pour attirer la foule à cette Pièce; mais *dans le temps, où l'on permettoit encore à la nature de contribuer à la récréation de l'esprit*. On ne peut dissimuler «que *le talent reconnu des Acteurs dans cette reprise, n'a pas été récompensé par l'empressement du Public*, autant que l'intérêt du bon goût devoit le faire «désirer. Combien les Nations étrangères doivent-elles être étonnées quand «elles apprennent que *Molière, remis avec soin et avec art sur son Théâtre, est négligé, et surtout sacrifié à des frivoles gentillesses*, où le Public se porte «en foule longtemps après même qu'il a été lassé de les entendre. Tel qui «pour fuir les représentations des Pièces de Molière, se fonde sur l'ennui «d'une chose trop connue, n'a quelquefois pas la mémoire de la Comédie «que l'on joue, ou plus souvent encore ne l'aura jamais vue représenter. C'est «donc moins un sentiment naturel de curiosité qui soutient l'affluence aux «nouvelles frivolités, qu'un faux air, excité par le desir d'être vû, où l'on «présume que l'on verra tout le monde. Le Goût et la Raison n'ont pas d'en-«nemis plus dangereux que les faux airs».

Ciò per quanto riguarda il Molière, caduto, come si vede, completamente in disgrazia dal pubblico. Passiamo ora agl'imitatori del Molière.

Nell'*Année Littéraire* del 1761 (II, 98—99), in una recensione alle *Oeuvres* in un sol volume in-12 di un M. *** (che par essere il traduttore anche di due commedie del Goldoni: *La Suivante généreuse* e *Les Mécontents*, comprese nelle *Oeuvres*) troviamo le seguenti constatazioni:

«L'auteur, en nous parlant de la Comédie, passe en revue tous ceux qui «s'y sont distingués depuis *Molière*; il nous montre *combien les imitateurs de ce grand homme sont loin de lui*. «Confessons», dit-il, «qu'on peut réussir «sans marcher dans *le chemin où, depuis Molière, on ne sauroit peut-être entrer sans s'égarer*. Un seul homme n'avoit pas ce danger à courir: pourquoi M. «*Piron* n'a-t-il enrichi la scène comique que de la *Métromanie?*». Il n'est per-«sonne qui ne forme les mêmes regrets. M. *Piron* est peut-être le seul auteur «du siècle qui ait le génie créateur».

7. Secondo un critico nazionalista, tutta la colpa sarebbe dello «spectacle étranger» che ha corrotto il gusto del pubblico. — Secondo un altro, un M. Palissot de Monteroy, autore di una commedia (*Les Tuteurs*) recitata il 5 agosto 1754 par les *Comédiens ordinaires du Roi*, tutta la colpa della decadenza del teatro francese è da attribuirsi al... *Théâtre des Italiens*, di cui parla come di uno *spectacle étranger*, senz'accor-

gersi che da molto tempo purtroppo non era più nè *italien* nè *étranger*, ma francese anche troppo, e non nel senso migliore di questo aggettivo. Tuttavia, riferendo le critiche di M. Palissot all'*Opéra Comique* che oramai aveva definitivamente sostituito il *Théâtre Italien*, a cui d'*italiano* non era rimasto che poco più che il nome; dobbiamo riconoscere che nel brano che segue troviamo un quadro interessantissimo della crisi che travagliava il teatro francese all'epoca in cui il Goldoni fu chiamato in Francia:

«Peut-être trouveroit-on une cause de décadence dans *ce spectacle étranger*, «introduit parmi nous, comme si le plus riche Théâtre de l'Europe, celui «de la Nation, ne suffisoit pas à nos plaisirs. Un grand nombre de représen- «tations presque assuré à ce spectacle, *par les embellissemens accessoires et «frivoles dont les Acteurs ont soin d'égayer leurs Pièces nouvelles*, est un appas «pour de *jeunes Auteurs qui confondent l'apparence d'un succès avec le succès «même*. L'indulgence du Public pour ce Théâtre, où depuis longtemps il est «en possession de ne trouver que des décorations, des Ballets et du zèle, sé- «duit quelques gens de Lettres, qui pourroient, en se donnant plus de peine, «employer beaucoup mieux ses talens. D'autres qui ne mériteroient pas même «d'occuper le Peuple sur un théâtre élevé dans une place publique, profitent «de cette indulgence, et, comme en tout genre les esprits médiocres font le «grand nombre, *Paris* est inondé tous les ans d'une foule de leurs Pièces, «qui ont été cependant représentées dix ou douze fois. On ne regrette d'entre «ces gens de Lettres que ceux à qui l'on reconnoit le germe du véritable es- «prit. On est indigné contre les autres, mais on est bien loin de leur disputer «une réputation idéale qui les contente; ce n'est pas qu'à *ce spectacle étranger* «nos meilleurs auteurs [*MM. de Boissy, de Saintfoix, de Marivaux, etc.*] «n'ayant quelquefois hasardé de très-bonnes Pièces; mais on déplore et la «*facilité qu'ils ont eue* de les exposer, et la manière dont ces bons ouvrages «sont joués. Ce ne sont pas mêmes ces Comédies que l'on y représente; *ce «sont quelques Vaudevilles, quelques Parodies que souvent on y joue six mois «de suite*. Le *Misanthrope* et le *Tartuffe* ne se sont jamais soutenus si long- «temps sur nos théâtres»¹.

8. *Goldoni e Molière*. — Come tali critiche dovevano spronare il Goldoni a scrivere qualcosa per la *Comédie Française*, e qual trionfo fu per lui, quando finalmente potè far rappresentare e applaudire il suo *Bourru bienfaisant* sulla scena di Molière!

1. *Discours A MADAME / LA COMTESSE / DE LA MARCK / par M. PALISSOT DE MONTEROY*, premesso alla stampa della sua commedia: *Les Tuteurs / Comédie en deux actes / et en vers. / Représentée pou la première fois par les Comédiens ordinaires du Roi le 5 Août 1754. Et remise au Théâtre le 25 Novembre de la même année / Par M. Palissot de Monteroy / de la Société Royale et Littéraire oe / Lorraine. // A. Paris // Chez Duchesne // M.DCC.LV, pp. 5xiiij—xxv.*

Ma, tornando a noi, ciò che ci preme soprattutto di dimostrare (e che, da quanto siamo venuti esponendo, ci par risaltar chiaramente) è che la colpa dell'insuccesso, (se *insuccesso* si può chiamare) del Goldoni alla *Comédie Italienne* non deve attribuirsi nè al fatto che il pubblico non capiva la lingua in cui erano scritte (al che si sarebbe rimediato — e si rimediò — facilmente con una traduzione); nè tanto meno all'essere stato il Goldoni costretto, contro sua voglia e contro la sua convinzione, a darvi delle *commedie dall'arte*¹; come si suol ripetere comunemente.

Da quanto siamo venuti dicendo, risulta chiaramente che, anche se, invece dalla Direzione della *Comédie Italienne*, gli fosse stata data quella della *Comédie Française*, le sue commedie, anche di carattere, non avrebbero incontrato, *in quanto tali*, il gusto del pubblico parigino, che al contrario, non poteva più soffrire il *ton réformateur*, e perciò non gustava più neppure il Molière.

9. *Il trionfo del «Bourru Bienfaisant» è, in tempi contrarii al Molière, la miglior prova che non è una commedia di tipo molieriano.* — Se dunque il *Bourru bienfaisant* ebbe successo alla *Comédie Française*, è segno che le sue caratteristiche *non sono punto molieriane*, così come, se il *Figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato* ebbe alla *Comédie Italienne* lo strepitoso successo che sappiamo, non fu in quanto *commedia dall'arte*; ma in grazia di quell'elemento *larmoyant*, che lo metteva all'unisono col gusto del pubblico. Probabilmente, sulla scena dalla *Comédie Française*, le commedie di carattere del Goldoni sarebbero magari piaciute, ma non in quanto molieriane, sibbene in virtù di certi loro pregi di

1. Dalle ricerche recenti (P.-L. DUCHARTRE, *La Comédie Italienne*, Paris, Libr. de France, 1925 su cui cfr. A. de BERSANCOURT, *La Comédie Italienne in Les Marges* del 15 maggio 1926) risulta proprio il contrario: che, cioè, la commedia dell'arte giovò non poco a rinnovare e ingentilire la commedia francese:

«Plusieurs fois interdits, revenus ensuite, [les comédiens italiens] exercèrent chez nous une influence considérable. Regnard, Dufresny, Marivaux, écrivent à leurs «intention. Ils nous apportent le mouvement, le goût pour la musique de théâtre, toute une savante machinerie au service de leur fantaisie, le luxe du costume, enfin une sorte d'amour de la femme, voluptueux et sans combat, presque nouveau en France avant le XVIIIe siècle. Même dans l'ordre purement comique, les Italiens nous enseignaient du nouveau: qui croira avec plus de sûreté que Brantôme, lorsqu'il nous dit: «La comédie, telle que ceux-ci la jouaient, était chose que l'on n'avait pas encore vue et rare en France, car, par avant, on ne parlait que des farceurs, des connards de Rouen, des joueurs de la Bazoche et autres sortes de badins»? Ce sont aussi les acteurs italiens qui ont guéri les acteurs français du «ton démoniaque» comme dit Molière, de la «déclaration hurlée selon la mode à l'ancien Théâtre du Marais et à l'Hôtel de Bourgogne». (BERSANCOURT, *op. cit.*; *loc. cit.*, p. 75).

freschezza, vivacità e diretta ispirazione alla realtà, che talvolta preludono al realismo di tempi molto posteriori.

10. *Maggior modernità del Goldoni rispetto a Molière.* — Bisognerebbe convincersi una buona volta che, se *in teoria* la riforma del Goldoni coincide in molti punti con quella del Molière; la commedia goldoniana, che di quella riforma costituisce l'attuazione artistica, è mille volte più viva e vicina a noi, che non sia quella del Molière, e la prova migliore possiamo vederla nel fatto che, mentre i capolavori del Molière non si rappresentato più che in *istituzioni di Stato* quale p. es. il nostro *Teatro Nazionale*; le commedie del Goldoni, anche in Rumania (dove Dio sa quanto la letteratura italiana sia poco in voga), resistono vittoriosamente alla prova della scena in teatri liberi come il *Regina Maria*, dove l'anno scorso s'è dato *Il servitore di due padroni*, il *Teatro Popolare* e quello dei *Funzionarii Pubblici*, dove, mentre scrivo (1926) si danno *La Locandiera* e il *Burbero benefico*. Il che non vuol dire che il Goldoni sia superiore al Molière, ma semplicemente che è *diverso*, e, soprattutto, più *moderno*, più *vicino a noi*, sì da poter interessare ancora il pubblico contemporaneo.

Conchiudendo, il Goldoni non poteva ridar la vita ad un cadavere, qual'era oramai la *Comédie Italienne*, dove tutto ciò che non fosse *comédie larmoyante* o *opéra-comique* (e perciò anche la *commedia di carattere*) non aveva alcuna probabilità di riuscita; ma ciò non può costituire per lui alcun *insuccesso*. Al contrario avremo agio di dimostrare, che riuscì a *rialzarne le sorti*, adattandosi anche lui al gusto del pubblico, e facendo anche lui delle buone *comédies larmoyantes*, ch'ebbero non poco successo, e basti per tutte *Les Amours d'Arlequin et de Camille*, cui seguirono, per le insistenti richieste del pubblico, desideroso di conoscere le ulteriori avventure dei due protagonisti, *Les Jalousies d'Arlequin*, *L'inquiétude de Camille* e *Camille aubergiste en Barbarie*. Ciò è tanto vero che, più tardi, dopo il trionfo del *Bourru bien-faisant* alla *Comédie Française*, i critici francesi non mancarono di rimproverare ai comici italiani di non essersi saputo conservare il Goldoni, il solo, secondo essi, che avesse potuto salvar della decadenza e dalla morte la *Comédie Italienne*.

CAPITOLO V.

SOMMARIO.—IL COSIDDETTO «FIASCO» DEL GOLDONI ALLA «COMÉDIE ITALIENNE». 1. Un po' d'itinerario. — 2. Opinioni del Bernardin e del Campardon. — 3. Critica di queste opinioni. — 4. Ben altrimenti mostran di ritenere i critici teatrali francesi del tempo. — 5. Quali speranze i comici della «Comédie Italienne» riponevano nel Goldoni, quando lo chiamarono a Parigi. — 6. Dieci anni dopo si parla ancora del Goldoni come dell'unico rimedio ai mali di cui soffriva quel Teatro. — 7. Dunque la colpa non fu del Goldoni. — 8. La «fausse spéculation» della fusione della «Comédie Italienne» con l'«Opéra Comique». — 9. Critica dell'opinione corrente che il cosiddetto fiasco del Goldoni alla «Comédie Italienne» fosse dovuto al fatto che gli si chiedevano commedie dell'arte, che il pubblico non capiva l'italiano, ecc. ecc. — 10. Facoltà di adattamento del Goldoni e riforma della commedia a soggetto da lui operata nel senso di un orientamento verso le «comédie larmoyante». — 11. Come il Goldoni stesso abbia contribuito alla formazione della leggenda di un suo preteso insuccesso. — 12. Le vere ragioni dell'andata del Goldoni a Parigi e suo trionfo sulla scena di Molière.

1. *Un po' d'itinerario.* — La nostra ricerca essendo — come del resto tutte le ricerche — di natura eminentemente analitica, noi continueremo, per non perder di vista il fine ultimo cui essa tende, nel nostro metodo di proporci delle domande e di anticipar momentaneamente le risposte che l'esame dei documenti ci fornisce: di fissare cioè un itinerario che ci serva di guida e ci aiuti a non ismarrire la strada. Ci proponiamo dunque di esaminare in questo capitolo come finora sia stato posto il problema del cosiddetto «fiasco» del Goldoni alla *Comédie Italienne* dai due maggiori storici di questo teatro: il Bernardin e il Campardon, il primo dei quali riconosce che il Goldoni riuscì, almeno momentaneamente, a rialzar le sorti del teatro ch'era stato chiamato a dirigere, il secondo mostra di creder piuttosto a un successo di stima. Mostreremo in seguito come, in fondo, e l'uno e l'altro pongan male il problema, e come il Goldoni stesso non abbia capito le vere cause del suo insuccesso, contribuendo così alla formazione di una leggenda, che è ormai dovere dello storico imparziale di sfatare. La colpa del suo cosiddetto insuccesso non deve darsi nè alla *commedia a soggetto* nè alla poca conoscenza d'italiano dei frequentatori della *Comédie Italienne* (ormai divenuta di fatto *Opéra Comique*) e forse neppure all'evoluzione del genere comico in Francia che tendeva ogn

giorno più verso la *Comédie larmoyante*¹ ma unicamente al processo fatale di dissolvimento di quella istituzione creata dal capriccio di un principe, e che, per questo vizio di nascita, non si era in fondo mai tenuta solidamente in piedi. Insisteremo finalmente sul fatto, che i francesi non ebbero punto l'impressione che il Goldoni avesse fatto, come si suol dire, fiasco alla *Comédie Italienne*, tanto è vero, che dieci anni dopo il suo arrivo a Parigi (1771—72), dopo il successo del *Bourru bienfaisant* alla *Comédie Française*, seguitano a ritenere il medesimo che, all'epoca della sua chiamata in Francia (1761), ritenevano i critici teatrali del tempo: che cioè solo il Goldoni avrebbe potuto rialzar le sorti della *Comédie Italienne*, se gli attori lo avessero secondato e avessero avuto fiducia nella infinite risorse dell'arte fresca e sincera del commediografo italiano, piuttosto che nei successi effimeri dei *ballets*, delle *comédies larmoyantes* e degli *opéras comiques*, rappresentando le quali, venivano implicitamente a negare la legittimità dell'esistenza di una *Comédie italienne*, cedendo le armi e dando così partita vinta agli avversarii. Naturalmente codesta opinione è discutibile (e noi anzi da parte nostra la crediamo addirittura insostenibile); ma è importantissima, in quanto ci mostra nel modo più chiaro che i francesi del tempo non ebbero punto l'impressione di un fiasco del Goldoni alla *Comédie Italienne*. La quale, in conclusione, seguì a decadere, ma non certo per colpa del Goldoni, che al contrario, ne rialzò per qualche tempo le sorti; le quali, quando egli l'abbandonò, precipitarono con tale celerità, da lasciar l'impressione che alla *Comédie Italienne* fosse venuto a mancar l'unico puntello che la teneva ancora in piedi. La conclusione dunque è chiara. La *Comédie Italienne* era una casa in rovina. A puntellarla fu chiamato dall'Italia il Goldoni. Egli riuscì a tenerla in piedi, finchè, annoiato di rappresentar questa parte d'imbalsamator di cadaveri, non l'abbandonò al suo destino. Non è dunque il caso di parlare di alcun fiasco del Goldoni.

Ed ora la parola ai documenti.

1. Giacchè il Goldoni seppe adattarsi alla situazione e scrisse anche lui nel genere alla moda, perchè era anche lui uomo del suo tempo, ed anche prima di andare a Parigi, aveva mescolato in alcuni suoi componimenti scenici il comico col patetico, con una abilità, di cui ci fan fede le lodi al suo *Figlio di Arlecchino perduto e ritrovato* che abbiain riportate a suo luogo. E, del resto, l'elemento patetico è largamente messo a profitto sì nella trilogia di *Pamela*, che in quella di *Arlecchino e Camilla*, che, proprio per questa ragione, ebbe gran successo alla *Comédie Italienne*.

2. *Opinioni del Bernardin e del Campardon.* — R. M. Bernardin, nel suo volume più volte citato *La Comédie Italienne en France et le Théâtre de la Foire* (Ed. de la «Revue Bleu», Paris, 1902, pp. 202—208) scrive:

«Malgré ces nouveaux éléments des succès, malgré le triomphe de M-me Favart dans la délicieuse comédie des *Trois Sultanes* (1761), écrite pour elle par son mari sur un conte de Marmontel, malgré le talent de Carlin, un Arlequin merveilleux, un véritable Prothée, dont les saillies gaies et naturelles renouelaient inépuisablement le dialogues des pièces à canevas encore représentées, malgré la vivacité piquante et gracieuse de Coraline, malgré l'admirable mimique de sa soeur Camille, qui arrachait à Favart ce cri d'admiration: «Elle danse jusqu'à la pensée!», qui fût peut-être la plus brillante expression du genre italien, et qui l'emportera avec elle dans la tombe en 1768; les affaires de la *Comédie Italienne* devenaient fort embarrassées. Son repertoire italien s'usait; l'Hôtel de Bourgogne, menaçant ruine, réclamait des reparations urgentes, et elle avait 400.000 livres de dettes!

«Pour se sauver, les Italiens s'imposèrent deux grands sacrifices pécuniaires, qui pouvaient achever de les perdre, mais qui LEUR RÉUSSIRENT d'abord.

«Ils appellèrent d'Italie le célèbre auteur dramatique Carlo Goldoni et passèrent avec ce fécond improvisateur (?) un traité par lequel il s'engageait, moyennant des appointements que lui-même a, dans ses *Mémoires*, qualifiés d'honorables, à leur fournir en deux années un grand nombre de comédies italiennes nouvelles.

«Puis, au commencement de l'an 1762, pour se défaire de la concurrence redoutable de l'Opéra Comique ressuscité, il louèrent à l'Académie Royale de Musique, par un bail renouvelable, moyennant une redevance annuelle de 20.000 livres, le privilège de l'opéra-comique, et s'emparèrent du repertoire de la troupe rivale, qui comprenait une cinquantaine de pièces.

[Après l'incendie du *Théâtre de la foire*,] «la Comédie Italienne profita de l'engouement pour l'opéra-comique qui avait rattrapé au public le chemin de l'Hôtel de Bourgogne, et fit des EXCELLENTE RECETTES avec les pièces nouvelles, que, conformément à son traité, lui fournissait en abondance Goldoni.

«Il faut être Italien pour comparer Goldoni à Molière; mais la variété de ses intrigues, la justesse de son observation, la vérité de ses types POPULAIRES, sa gaieté débridée, la rapidité et la franchise de son dialogue, rendent fort agréable son repertoire, et ce n'est point du tout une oeuvre à dédaigner que ce Bourru bienfaisant qu'il écrit en français en 1771...

«Mais cette grande vogue ne dura pas très long-temps et bientôt les Italiens sont de nouveau endettés».

Il giudizio del Campardon (*Les Comédiens du Roi de la troupe italienne, pendant les deux derniers siècles*, Paris, Berger-Levrault, 1880, I,

xxxixxi) è meno favorevole; ma viceversa in completo disaccordo coi documenti da lui stesso raccolti e pubblicati.

«L'année suivante (1761)» — scrive il Campardon — «fut pour eux [*les Comédiens de la troupe italienne*] très brillante, grâce à Caillot et aux débuts de «Mlle Marie-Thérèse Villette, mariée plus tard à Jean-Louis Larouette. En «outre, plusieurs pièces nouvelles... attirèrent la foule dans leur salle. Il purent même payer en partie leurs dettes.

«Cependant ils s'aperçurent que leurs pièces italiennes étaient tout-à-fait usées et qu'il fallait absolument les renouveler. Par l'intermédiaire de l'un d'eux, François-Antoine Zanuzzi, qui jouait l'amoureux dans le genre italien, ils s'adressèrent alors au célèbre auteur dramatique Charles Goldoni, et lui firent proposer un engagement de deux années, pendant le cours duquel il écrirait pour le théâtre un certain nombre de comédies italiennes nouvelles.

«Goldoni accepta, et dès l'année 1762, il fit représenter plusieurs pièces «qu'on applaudit plutôt par égard pour son talent que par conviction, car (!!) «un événement beaucoup plus important préoccupait alors le public de la «*Comédie Italienne*».

3. *Critica di queste opinioni.* — L'avvenimento cui accenna il Campardon è naturalmente (e del resto lo dice egli stesso nelle righe che seguono immediatamente a quelle citate) la fusione della *Comédie Italienne* coll'*Opéra Comique* dopo l'incendio del *Théâtre de la Foire*. Ciò posto, l'illogicità di quel *car* del Campardon non può non riuscirci che addirittura incredibile. Avete mai sentito dire che la fusione tra due teatri possa costituire un elemento di giudizio per ciò che riguarda il successo (reale o di stima) di un'opera rappresentata in quel torno di tempo? Facciamo il caso — *quod Dii avertant* — che il Teatro Regina Maria fosse bruciato e la compagnia Bulandra entrasse a far parte del Teatro Nazionale e che in questo momento un autore drammatico rumeno — diciamo Mihail Sorbu — ottenesse un (sia pure non strepitoso) successo; potrebbe mai questa fusione fra i due teatri autorizzarci a scrivere: «fece rappresentare una commedia che fu applaudita «piuttosto per riguardo al suo talento che per convinzione, GIACCHÈ (!!) un avvenimento molto più importante preoccupava il pubblico?» O che cosa ha a veder qui l'interesse del pubblico per l'avvenuta fusione fra i due teatri? Poteva un tale avvenimento impedire che le commedie del Goldoni facessero fiasco, nel caso che non fossero piaciute al pubblico? E allora . . . saprebbe spiegarci il Campardon perché dovremmo attribuire a una tal preoccupazione del pubblico gli applausi che riscossero?

Naturalmente io qui faccio della scienza e non del patriottismo a buon mercato, nè la mia ammirazione e simpatia per l'arte del Goldoni m'inganna al punto da ritener capolavori le commedie che, specie durante i primi anni, il Goldoni dette alla *Comédie Italienne*. Esse non sono punto gran cosa, e, nella produzione del geniale commediografo italiano, rappresentano anzi, *esteticamente parlando*, una quantità assolutamente trascurabile. Il Goldoni, quando arrivò a Parigi, era in fondo un po' stanco. Il meglio della sua produzione l'aveva già dato e forse si risentiva ancora dello sforzo gigantesco, per cui, in una sola stagione (1750—51), aveva dato *sedici* commedie nuove, fra cui, a dir poco, quattro o cinque de' suoi più autentici capolavori. Era dunque già stanco e forse in decadenza, quando arrivò, già vecchio, a Parigi. Ma ci son certi tramonti che son molto più luminosi di certe aurore e di certi meriggi, e le commedie che il Goldoni dette alle *Comédie Italienne* erano, per quanto mediocri, considerate nella totalità della sua produzione, immensamente superiori anche a quelle migliori che costituivano il repertorio dei comici del Re.

«La variété des intrigues, la justesse de son observation, la variété de ses types populaires, sa gaieté débridée, la rapidité et la franchise de son dialogue» rendevano, come abbiám visto, «fort agréable son «répertoire». Perchè allora non attribuire a questi pregi, riconosciuti dai francesi stessi all'arte del Goldoni, la causa del successo delle sue commedie a Parigi?

Che un tal successo debba ritenersi tutt'altro che clamoroso e durevole, siamo noi i primi a riconoscere; ma insomma ci fu, e il Campardon stesso deve riconoscerlo.

4. *Ben altrimenti mostran di ritenere i critici teatrali francesi del tempo.* — Del resto i documenti pubblicati in appendice al volume parlano chiaro. Essi riconoscono pienamente che, dopo l'arrivo del Goldoni a Parigi, gl'introiti della *Comédie Italienne* crebbero notevolmente, che ci furon commedie fortunatissime (*Le Prince de Salerne*, *Coralline Magicienne*, ecc.) «qui ont attiré tout Paris», e arrivano fino al punto di dar tutta la colpa ai comici, che, «par une fausse spéculation et par économie mal entendue, se sont privés de la ressource qu'il avoient dans un auteur célèbre et précieux pour eux, dont le génie fertile pouvoit renouveler totalment leur genre». Esamineremo questi documenti. Osserviamo intanto che la questione è stata finora mal

posta e che, ad ogni modo, i francesi di quell'epoca non ebbero punto l'impressione di un fiasco del Goldoni, se, al contrario, dan tutta la colpa ai comici di non esserselo saputo conservare.

5. *Quali speranze i comici della «Comédie Italienne» riponevano nel Goldoni quando lo chiamarono a Parigi.* — Che cosa si proponevano i comici della *Comédie Italienne*, chiamando (1761) il Goldoni a Parigi? Quali erano le loro speranze? Se potremo dimostrare coi documenti alla mano che, dieci anni dopo (1771—72), dopo il trionfo del *Bourru Bienfaisant* sulla scena di Molière, queste speranze persistevano, sì che si seguitava a parlar del Goldoni come dell'unico che avrebbe potuto cambiar le sorti della *Comédie Italienne*; non è chiaro che bisogna ormai relegar fra le leggende il cosiddetto fiasco del Goldoni in Francia?

Ecco dunque come si parlava del rimedio Goldoni nel settembre del 1761 alla vigilia dell'arrivo del nostro commediografo a Parigi, a pp. 212 sgg. del *Mercure de France*:

«On n'a donné depuis un mois d'autres nouveautés sur ce Théâtre que «la remise des *Indes dansantes*, Parodie des *Indes Galantes*. Cette Parodie est «ornée d'un *Ballet des fleurs*, par M. Felicini, qui est fort applaudi; l'idée «en est ingénieuse, et les tableaux très agréables.

«On a revu toujours, avec un plaisir qui ne paroissoit pas s'épuiser, le *Fils d'Arlequin perdu et retrouvé*, Comédie Italienne, de laquelle nous avons «donné le plan dans sa nouveauté.

«Il s'étoit répandu un bruit que l'on engageroit M. Goldoni, Auteur de «cette Comédie, à venir passer quelque temps en France, pour y connoître «par lui-même les modifications convenables à notre Scène Italienne, et l'en-«richir d'un nouveau fond, soit par des productions nouvelles, soit en y adap-«tant plusieurs des drames qui l'ont rendu si célèbre et si cher à l'Italie. Il «seroit à desirer pour l'intérêt du goût, que ce projet se réalisât. Cet Auteur, «qui a le génie de la vraie Comédie, a fait aimer et goûter parmi ses compa-«triotés, un frein qu'ils croyoient ennemi de leurs plaisirs. Le Public, Sou-«verain des Arts et des Talens, l'est particulièrement des Muses dramatiques. «Leur goût se forme sur le sien; et elles sacrifient souvent jusqu'à leur sen-«timent intérieur, pour parvenir à un moment de sa faveur. Si donc le Pu-«blic de Paris, attiré souvent au *Théâtre Italien*, où peut-être il n'a que trop «souvent contracté de la foiblesse pour d'agréables frivolités, y retrouvoit au «contraire cet attrait pour le genre propre à *Thalie*, par lequel s'étoient formés «d'après les anciens, les grands hommes qui ont fait tant d'honneur à nôtre «Théâtre; que n'auroit-on pas lieu d'en attendre pour le retablissement du «goût, qui combat encore par les seules forces de la vérité et par les efforts

«de quelques Auteurs célèbres? Ce pourroit-être un motif d'émulation et d'encouragement pour la Scène françoise; ce qui contribueroit à lui procurer de nouvelles richesses, et à rajeunir ses anciennes. Si ce projet existe, son exécution fera honneur aux Amateurs du Théâtre qui y auront concouru».

6. *Dieci anni dopo, si parla ancora del Goldoni come dall'unico rimedio ai mali di cui soffriva quel Teatro.* — Ecco le speranze che destava la notizia d'un possibile *engagement* del Goldoni alla *Comédie Italienne*. Le tradì egli? Vediamo che cosa i francesi stessi ne pensassero *dieci anni dopo*.

In un *Mémoire sur la situation de la Comédie Italienne*, che si trova agli *Archives Nationales* di Parigi sotto la segnatura O³, 846, e che il Campardon (*op. cit.*), ha pubblicato (Doc. XVIII) in fine al secondo volume (pp. 306 sgg.) della sua opera sui *Comédiens du Roi de la troupe italienne*; leggiamo quanto segue:

«Le genre italien eut l'avantage, dans ces tems-là (1761—62) de GROS-
«*SIR LES RECETTES DES MARDIS ET DES VENDREDIS par LA*
«*QUANTITÉ D'EXCELLENTE PIÈCES DE M. GOLDONI. L'année*
«*1762 fut donc une très bonne année*».

Più chiaro di così non si potrebbe parlare. Il *par* del documento distrugge il *car* del Campardon, e il fatto che il documento parli delle sole *recettes* del martedì e del venerdì esclude l'ipotesi che la *très bonne année* fosse dovuta ad altre attrattive (fusione coll'*Opéra-Comique*, balli, spettacoli esotici, parodie ecc.) che non fossero quelle delle commedie del Goldoni, che si recitavano in quei giorni (Martedì e Venerdì).

Ma proseguiamo. L'autore del *Mémoire* sopra citato è talmente convinto della bontà del rimedio Goldoni ai mali di cui soffriva la *Comédie Italienne*, che accusa di cecità e di ingratitudine i comici di quel teatro, per non essersi saputa conservare la collaborazione del grande comediografo italiano.

«Ils ont oublié» — leggiamo a p. 312 — «les recettes du Prince de Salerne, de *Coralline Magicienne*, de *l'Enfant d'Arlequin perdu et retrouvé* et de tant d'autres, qui LEUR ONT ATTIRÉ TOUT PARIS. Par une FAUSSE SPÉCULATION et par économie mal entendue ILS SE SONT PRIVÉS DE LA RESSOURCE QU'ILS AVOIENT DANS UN AUTEUR CÉLÈBRE ET PRÉCIEUX POUR EUX, DONT LE GÉNIE FERTILE POUVOIT RENOUVELER TOTALEMENT LEUR GENRE; ils n'ont pas calculé que les honoraires que l'on donnoit à un bon Auteur étoient tou-

«jours payés en triple par le public. Comment veulent-ils donc soutenir leur genre en ne le montrant que par le plus mauvais côté?».

E poco dopo (pp. 318—319):

«Quant à leurs petites pièces, il ne sauroient trop se hâter de les renouveler: elles sont de la plus grande conséquence pour ce théâtre, puisqu'on ne les joue que les jours où il y a le plus de monde. Elles méritent toute leur attention. C'est pour cette raison que de quinze petites pièces que l'on représente journellement, les comédiens devraient réformer au moins la moitié et les remplacer au double et au triple *par des pièces nouvelles dont les intrigues seroient plus vraisemblables et les dénouements mieux amenés.*

«Pour cet effet *LES COMÉDIENS ITALIENS NE PEUVENT SE DISPENSER D'ENGAGER M. GOLDONI À TRAVAILLER ENCORE POUR EUX*; ils n'ignorent pas que *C'EST LE SEUL AUTEUR CAPABLE DE RENOUVELER LEUR GENRE. Son GÉNIE INÉPUISABLE peut leur fournir huit petites pièces tous les ans qui feront un nouveau fond à ce théâtre.* Quoique l'on ignore le traitement que la troupe pourroit faire à un auteur dans ce genre, *on croit pouvoir certifier que huit pièces de M. Goldoni rendroient bien peu si elles ne rendoient au delà de ses honoraires.* D'ailleurs, ces petites pièces, en montrant le zèle des Comédiens, attireroient toujours un peu plus de monde; le public les voyant avec plaisir, attendroit sans impatience l'opéra-comique qui termineroit le spectacle, et les acteurs italiens pourroient alors avec raison prétendre à leur portion dans les suffrages».

E ancora (p. 323) a modo di conclusione:

«Tous les hommes sont sujets à se tromper; pourquoi les comédiens rougiroient-ils de reconnoître leur erreur, quand on leur montre aussi clairement la vérité? Un pas en arrière ne tire pas à conséquence. Qu'une fausse honte ne retienne donc pas plus longtemps la troupe italienne dans le plus grand danger. *Que les Comédiens italiens ENGAGENT M. GOLDONI à renouveler leurs petites pièces... puisque le public les redemande et que ce sont les seuls moyens de prévenir la chute presque inévitable de leur théâtre.*

7. *Dunque la colpa non fu del Goldoni.* — Il documento di cui abbiamo riportato i brani più importanti non solo vale a sfatare la leggenda che il Goldoni abbia fatto un fiasco alla *Comédie Italienne*, mostrandoci che, al contrario, dopo dieci anni dal suo arrivo in Francia, in lui solo si seguitassero a ripor le speranze di risollevarne le sorti; ma ci mostra anche come la questione debba essere posta.

8. *La «fausse spéculation».* — La *fausse spéculation*, di cui si parla nel primo dei brani da noi citati è la fusione della *Comédie Italienne*

coll'*Opéra-Comique* proprio nel momento in cui faceva appello al Goldoni, e che equivalse a un vero e proprio suicidio del teatro italiano. Abbandonati dal pubblico e assillati dai debiti, i comici della *troupe italienne* perdettero la testa e non si contentarono di un solo rimedio (la chiamata del Goldoni a Parigi, ch'era l'unico logico ed efficace) ma ne escogitarono un altro (la fusione coll'*Opéra-Comique*) che annullava il primo e doveva finire col compromettere l'esistenza stessa della *Comédie Italienne* in quanto tale. In questo gravissimo errore dei comici italiani, che, associandosi a quelli dell'*Opéra-comique*, venivano implicitamente a riconoscere di non aver fiducia nella vitalità della loro istituzione; bisogna veder la causa della progressiva decadenza della *Comédie Italienne*. Quando al rimedio Goldoni, è chiaro che esso funzionò eccellentemente nella piccola misura e nelle condizioni sfavorevoli in cui fu applicato. Gl'incassi crebbero e il pubblico tornò ad affluire al Théâtre des Italiens. Niente dunque fiasco del Goldoni!

9. *Critica dell'opinione corrente che il cosiddetto «fiasco» del Goldoni alla «Comédie Italienne» fosse dovuto al fatto che gli si chiedevano «commedie dell'arte» ecc.*

E neppure è vero che egli non riuscì alla *Comédie Italienne* perchè pubblico e attori domandavano commedie dell'arte proprio a lui che a Venezia aveva lottato per la sostituzione della commedia di carattere a quella improvvisa, come si legge in tutti i manuali di storia di letteratura italiana.

Non è vero in tesi generale che *non riuscì*, perchè (lo abbiamo visto coi documenti alla mano) «le recettes des mardis et des vendredis grossirent par la quantité d'excellentes pieces de M. Goldoni» e «l'année 1762 fut une très bonne année». Non è vero che pubblico e attori chiedessero unicamente commedie improvvisate, perchè a quell'epoca sulla scena della *Comédie Italienne* si rappresentarono ogni sorta di opere teatrali: parodie, drammi e commedie *larmoyantes*, commedie regolari squisitissime come quelle di Favart e Marivaux ecc. ecc. Non è vero che il Goldoni (che certo avrebbe preferito far rappresentar delle commedie di carattere) fosse del tutto refrattario a scriverne d'improvvisate. E non è vero neppure che disprezzasse la commedia dell'arte¹. La signorina Ortiz ha dimostrato che la lotta del Goldoni non fu *contro*

1. In generesù, tutta la *commedia dell'arte* si è finora gettato a piene mani un discredito (e un disprezzo) assolutamente ingiusto e arbitrario. Una lodevole eccezione fa il bel libro di PIERRE-LOUIS DUCHARTRE (*La Comédie Italienne*, Paris, Libr.

la commedia dell'arte ma contro il secentismo della commedia dell'arte. Il Goldoni ha un bel rifiutare il suo fortunato *Figlio d'Arlecchino perduto e ritrovato*. Esso sta a mostrare come egli, anche in questo campo, abbia saputo comporre dei capolavori, rinnovando questo genere col-l'introduzione dell'elemento patetico tanto in moda a quell'epoca, e raffinandone la qualità del comico.

10. *Facoltà di adattamento del Goldoni e riforma della «commedia a soggetto» da lui operata.* — Inoltre il Goldoni, come tutti gli uomini del secolo XVIII, sapeva adattarsi alle circostanze¹ e lo mostrò col fatto a Parigi, dove, costretto a far buon viso a cattivo gioco, finì col compire una seconda riforma men nota, ma forse non meno importante di quella compiuta in Italia: quella della commedia a soggetto, sostituendo a delle *agréables frivolités . . . des pièces nouvelles dont les intrigues étaient plus vraisemblables et les dénouements mieux amenés*, e dando loro tutte le attrattive che potevan venirle dalle qualità proprie del suo genio: *la variété de ses intrigues, la justesse de son observation, la variété de ses types populaires, sa gaieté débridée, la rapidité et la franchise de son dialogue*.

Queste commedie a soggetto del Goldoni sono presso che ignote alla critica. Il Goldoni nei *Mémoires* accenna ad esse brevemente, mostrando di non annetter loro alcuna importanza. Tuttavia le cronache teatrali del tempo son piene di elogi per esse. La trilogia: *Les amours d'Arlequin et de Camille, la Jalousie d'Arlequin* e *Les inquietitudes de*

de France) a proposito del quale giustamente scrive A. DE BERSANCOURT nel numero del 15 maggio 1926 di *Les Marges*: «Arlequin, Polichinelle, Colombine, Pantalón, ont été mis à tant de sauces, et souvent de si mauvaises, que pour beaucoup de gens la «comédie italienne» finit par ne plus évoquer que de grosses farces, drôles à force d'être bêtes, ou d'écoeuvantes fadaïses. Ainsi en est-on arrivé à ne plus savoir grand' chose de la véritable Comédie italienne, celle de la Renaissance et du XVIIe siècle: «la *Commedia dell'Arte*, qui est tout un monde de fantaisie, peuplé de caractères stylisés mais saturés de vie, de personnages aussi pittoresques d'allure que de costume. «La *Commedia dell'Arte*, écrivait Georges Sand, n'est pas seulement l'étude du grotesque et du facétieux; c'est surtout l'étude des caractères réels, poursuivie depuis l'antiquité la plus reculée jusqu'à nos jours, par une tradition ininterrompue de fantaisies humoristiques, très sérieuses au fond, et l'on pourrait dire même très mélancoliques, «comme tout ce qui met à nu les misères de l'homme moral». Pantalon, Brighella et les autres sont des vérités éternelles, qui ont été habillées par des poètes fantaisistes, «au lieu de psychologues et de cuistres» (pp. 73—74).

1. Cfr. *Mémoires*, II, 161: «La plupart des Comédiens Italiens ne me demandoient que des canevas; le Public s'y étoit accoutumé, la Cour les souffroit; pourquoi aurois-je refusé de m'y conformer? Allons, dis-je, faisons de canevas, s'ils en veulent; tout sacrifice me paroît doux, toute peine me paroît supportable pour le plaisir de rester deux ans à Paris».

Camille piacque moltissimo ed ebbe l'onore di un gran numero di rappresentazioni. Che, trasformate in commedie regolari, sotto il titolo di: *Gli amori di Zelinda e Lindoro*, *La gelosia di Lindoro* e *Le inquietudini di Zelinda*, tali commedie piacessero poco a Venezia; è la riprova migliore del loro valore *in quanto commedie dell'arte*. Del resto tutte le commedie che il Goldoni mandò a Venezia da Parigi, non ebbero gran successo. Ciò che è scritto per un pubblico (e per un pubblico *sui generis* com'era quello della *Comédie Italienne*) non può sempre interessare il pubblico d'un altro paese, delle cui speciali esigenze non si può non tener conto; nè nel sec. XVIII si era formata ancora in Europa quell'unità di ambiente filosofico, e sociale e letterario, che è una caratteristica dell'epoca in cui viviamo. «Voilà quatre pieces» — scrive il Goldoni ne'suoi *Mémoires* (II, 202) — «qui avoient plu en France et qui avoient mal réussi en Italie. Elles étoient pourtant d'un Auteur qui avoit eu le bonheur de plaire pendant longtemps dans son pays; mais cet Auteur étoit en France, et ses Ouvrages commençoient à se ressentir des influences du climat; le génie étoit le même, mais le style et la tournure étoient changés».

E non è vero neppure che una delle maggiori difficoltà incontrate a Parigi dal Goldoni consistesse nella completa ignoranza d'italiano da parte del pubblico. Era facile trovar dei traduttori, ed anche per ciò che riguarda la lingua egli finì coll'adattarsi alla situazione.

II. Come il Goldoni stesso abbia contribuito alla formazione della leggenda di un suo insuccesso alla «*Comédie Italienne*». — A questo proposito faremo notare come il Goldoni stesso abbia contribuito ne' suoi *Mémoires* (II, 157, 159 e 161) e in una scena (*Atto Secondo*, *Sc. I*) di una sua commedia poco nota (*Il Matrimonio per concorso*)¹, a dar

1. La riportiamo per intero in quanto ci conserva un'eco dei discorsi che si facevano pro e contro la *Comédie Italienne* a Parigi all'epoca dell'arrivo del Goldoni:

IL MATRIMONIO PER CONCORSO

Atto Secondo

Scena Prima

Giardino spazioso più che si può. Da una parte della scena alberi ombrosi. Tavolini di qua e di là; sedie di paglia e banchette all'intorno.

MADAME PLUME, mademoiselle LOLOTTE, tutt'e due a sedere ad un tavolino, bevendo il caffè. Monsieur LA ROSE ad un altro tavolino col caffè dinanzi, ed un libro in mano, mostrando di leggere e di bere il caffè nel medesimo tempo. MADAME LA FONTENE (*sic*) al medesimo tavolino di Monsieur LA ROSE, bevendo il caffè. Indietro, più persone che si può: uomini e donne di ogni qualità, o a sedere o passeg-

l'impressione di un suo fiasco alla *Comédie Italienne* (mentre è da parlar piuttosto di errori gravissimi della *Comédie Italienne*, ch'egli riuscì in parte a riparare, ritardandone lo sfacelo), e di un fiasco dovuto a queste due ragioni: della commedia dell'arte che si ostinavano a richiedere da lui: e della poca o nessuna conoscenza d'italiano da parte del pubblico; le quali — com'è chiaro — non potevan, da sole, determinar la decadenza di quell'istituzione debole di costituzione fin

giando, o leggendo. Tutti questi si ritroverano in iscena al cambiamento, e, cambiata la scena, si procurerà che i tavolini siano portati avanti con buona disposizione, perchè i personaggi siano sentiti.

FONTENE. Monsieur La Rose, che cosa leggete di bello?

ROSE. Il *Mercurio*.

FONTENE. Vi è qualche articolo interessante?

ROSE. Sono ora all'articolo de' teatri... L'autore del *Mercurio* dice molto bene di alcune commedie italiane.

FONTENE. Può dir quello che vuole. Alle commedie italiane io non ci vado, e non ci andrò mai.

ROSE. E perchè non ci andate?

FONTENE. Perchè non intendo la lingua.

ROSE. Se è questo, vi dò ragione. Io l'intendo, e ci vado e mi diverto.

FONTENE. Bene, divertitevi, tanto meglio per voi.

ROSE. Ma so pure che anche voi, madama, avete studiato la lingua italiana, e che avete tenuto per qualche tempo un maestro.

FONTENE. Sì, è vero, l'ho tenuto per quattro mesi. Cominciavo a intendere, cominciavo a tradurre, ma mi sono annoiata, e ho lasciato là.

ROSE. Ecco, scusatemi, il difetto di voialtre signore. Vi annoiate presto di tutto. Cominciate una cosa e non la finite. Poche donne vi sono a Parigi, che non abbiano principiato ad apprendere qualche lingua straniera, e pochissime sono arrivate a capirla. Perchè? Perchè non hanno pazienza, perchè s'annoiano, perchè le loro idee succedono violentemente le une alle altre.

FONTENE. Che importa a noi di sapere le lingue straniere? La nostra vale per tutte le altre. I nostri libri ci forniscono di ogni erudizione e di ogni piacere, e il nostro teatro francese è il primo teatro del mondo.

ROSE. Sì, è vero, ma ogni nazione ha le sue bellezze...

FONTENE. Eh! Che bellezze trovate voi nella commedia italiana?

ROSE. Io ci trovo piacere, perchè, l'intendo. Voi non la potete conoscere, perchè non capite. Ecco perchè un autore italiano a Parigi non arriverà mai, scrivendo nella sua lingua, a vedere il teatro pieno. Le donne son quelle che fanno la fortuna degli spettacoli, le donne non lo capiscono, le donne non ci vanno, gli uomini fanno la corte al bel sesso, e non restano per gl'italiani che i pochi amatori della sua lingua, alcuni curiosi per accidente, qualche autore per dirne bene, e qualche critico per dirne male.

FONTENE. E bene! che cosa volete di più? La popolazione di Parigi è assai grande. Da un milione in circa di anime si può ricavare tanti amatori, tanti curiosi, tanti parziali da fornire passabilmente un teatro.

ROSE. Sentite quel che dice il *Mercurio*.

FONTENE. Scusatemi, io non ne sono interessata, e lascio che vi godete (sic) l'elogio tutto per voi.

ROSE. Benissimo, leggerò io. (Non vi è rimedio. Le donne non vogliono saper niente).

[G. GOLDONI, *Opere complete* edita del Municipio di Venezia nel II centenario dalla morte. Venezia, MDCCCXV, vol. XX, pp. 519 sgg].

dalla nascita e, per giunta, suicidatasi addirittura colla sua fusione coll'*Opéra-Comique*. Come tutti i contemporanei, il Goldoni non vede chiaro nè la natura dei fatti che lo riguardano, nè, tanto meno, le cause di essi.

La difficoltà incontrate e l'ansito della lotta gl'impediscono di vedere la vittoria riportata¹, confonde l'insuccesso della *Comédie Italienne* col suo proprio insuccesso, e, cosciente che questo suo intermezzo francese rappresenti una quantità trascurabile nella storia del suo teatro; finisce coll'accordargli minore importanza che non meriti. Fatto sta che ne'suoi *Mémoires* egli affetta di dar poca o nessuna importanza a tutto quanto in un modo o in un altro riguarda i suoi legami colla *Comédie Italienne*.

Ciò che gl'importa è *Parigi*, ciò che gl'importa è la *Comédie Française*, e, più ancora che la *Comédie Française*, la grande vita intellettuale, il largo movimento d'idee, le grandi lotte artistiche (Gluck e Piccinni) che la città-luce gli offre. Seccato delle difficoltà, che, soprattutto nei primi tempi, incontra cogli attori (per via soprattutto della completa novità dell'ambiente in cui stenta a raccapezzarsi e in cui gli par di sentirsi sperduto) «je demandai quatre mois (!!) de tems pour «examiner le goût de Paris, et je ne fis pendant ce tems-là que voir, que «courir, que me promener, que jouir». (*Mém.*, II, 157). E altrove: «Quel «que fut le succès de mes Pièces, je n'allois guere les voir, j'aimois la «bonne Comédie, et j'allois au Théâtre François pour m'amuser et m'in- «struire». (*Ibid.*, II, 162).

Francamente quest'atteggiamento ci pare un po' voluto. E voluta ci sembra la brevità e la secchezza con cui accenna a tutto questo suo periodo di produzione drammatica. Il Goldoni sa che la parte immortale della sua carriera di drammaturgo consiste nella battaglia combattuta e vinta a Venezia, e perciò nei *Mémoires* insiste sulla sua parte di *riformatore del teatro italiano*, idealizzando e stilizzando la sua opera coll'isolare questo solo aspetto della sua carriera d'artista, che, naturalmente, dovette avere anch'essa le sue esitazioni, le sue incoerenze, i suoi adattamenti a realtà contrarie. Fin da quando ci mostra come,

1. Cfr. BERNARD SHAW, *Sainte Jeanne*, Paris, Calman-Lévy, 1926, p. 126 (scène V):

«JEANNE: Jamais vous ne savez quand vous êtes victorieux... Il va falloir que je fasse porter des miroirs en pleine bataille, pour vous convaincre que les Anglais «ne vous ont pas coupé le nez à tous...»

ancor quasi bambino, leggendo la *Mandragola* del Machiavelli, concepisse la riforma del teatro comico italiano; egli tiene ad affermar questo aspetto della sua personalità. *I Mémoires* bisogna saperli leggere. Come ogni biografia, essi ci danno piuttosto il Goldoni ch'egli *voleva essere* ed apparire alla posterità che, il Goldoni *che era* e appariva a' suoi contemporanei. Di qui l'aria di negligenza, con cui tratta la sua produzione parigina, il disprezzo che mostra (e che in realtà non ebbe) per la commedia dell'arte, e la colpa che egli dà a questo genere di qualche suo isolato e spiegabile insuccesso dei primi tempi alla *Comédie Italienne*, e delle inevitabili difficoltà a mettersi d'accordo coi comici. In realtà ciò durò poco, e, non appena ebbe preso paese, finì coll'adattarsi alle esigenze della situazione, del tempo, della moda e del pubblico, riscotendo applausi da gran tempo insoliti alla *Comédie Italienne*.

12. *Le vere ragioni dell'andata del Goldoni a Parigi e suo trionfo sulla scena di Molière.* — D'altra parte il Goldoni aspirava a un trionfo ben superiore a quello di ridar la vita a un'istituzione nata morta, e il cui fatale decadimento egli sapeva di non poter che ritardare. Egli voleva trionfar sulla scena di Molière. Di qui il suo poco interessamento alla *Comédie Italienne* e alle sue sorti, di qui il suo molto interessamento a tutto quanto riguardasse in un modo o nell'altro l'alta vita intellettuale parigina, e la sua presenza, come spettatore, alla *Comédie Française*, quando avrebbe dovuto, come autore, assistere alla rappresentazione delle sue commedie alla *Comédie Italienne*.

Questo trionfo il Goldoni l'ottenne. Il 4 novembre 1771 il *Bourru bienfaisant* era calorosamente applaudito sulla scena gloriosa resa immortale dal genio di Molière.

Se — come è stato detto — la più bella vita è quella che si chiude col raggiungimento in vecchiaia d'un ideale concepito in gioventù, nessuna vita è più bella di quella del Goldoni.

V. ALECSANDRI ȘI ITALIA

DE

ALEXANDRU MARCU
CONFERENȚIAR UNIVERSITAR

Ședința dela 9 Iunie 1927

IN CĂUTAREA UNEI DEFINIȚII A ROMANTISMULUI

1. Marele duel critic în jurul literaturii romantice, care a desbinat conștiințele literare ale Europei încă de acum o sută de ani, este de parte de-a putea fi considerat ca sfârșit.

Polemicile cu privire la origina, la natura, la definiția și chiar la valoarea acestei vaste mișcări, în loc de-a se fi aplanat cu trecerea anilor, par astăzi mai vii ca oricând în critica occidentală. Puțini sunt, într'adevăr, criticii cari să-și poată revindece temeinic, meritul de-a fi dat o definiție mai larg coprinzătoare și mai puțin înșelătoare acestei mișcări literare.

Referindu-ne, de exemplu, la cazul Italiei, două sunt tendințele de căpetenie, când este vorba de Romantism: sau că Italia n'a cunoscut o astfel de mișcare; sau că Romantismul european (chiar și cel german!), trebuie să-și caute origina în filozofia italiană a veacului al XVII-lea și al XVIII-lea!

Două teze extremiste, după cum se vede, și care — firește — au întârziat rezolvarea problemei în legătură cu definirea fenomenului romantic. Cu toate acestea — dela Francesco De Sanctis la Benedetto Croce — critica Italiei contemporane ar fi oferit destule garanții, ca această problemă să nu fie tratată cu atâta nesiguranță.

Cazul criticei italiene, servească-ne de exemplu.

Intr'adevăr, după părerea lui Croce însuș (și este vorba de un «eseu» al său retipărit în 1920!¹⁾, lipsa de claritate și de determinare

¹⁾ B. Croce, *Giovanni Pascoli*, Bari, Laterza, nuova ed., 1920, pp. 46 și urm.

pe de o parte; dezechilibrul pe de alta, ar face dovada că ne găsim în fața unei opere «romantice» cu adevărat. Ca și cum Alessandro Manzoni, fiind «romantic», ar încetă de-a fi clar și «determinat», într-o operă ca «Promessi Sposi», spre a face dovada unei totale «dezechilibrări»!

Aceasta fiind definiția încercată de Croce, ne mai poate miră oare cazul unora dintre elevii săi, dealtfel eminente, cum este Borgese (pentru care Romantismul se reduce la o «încercare neizbutită de invaziune intelectuală germanică»¹⁾), sau Tonelli («Romantismul european a fost o stare psiho-patologică efemeră»²⁾)? Ne mai poate miră apoi faptul că, în ultima vreme, s'au ivit sociologi și cugetători cari să nu mai atace Romantismul în simplele-i manifestări literare și artistice, ci — radical — să-l facă răspunzător de urmările sale nefaste, din punct de vedere social?

Iată cazul sociologului italian Siliprandi³⁾, ca și al cunoscutului, mult talentatului polemist francez Léon Daudet (titlul studiului său: «Le stupide XIX-e siècle» este un adevărat manifest!); nu mai puțin, al lui Maurras ori Lassère, cari se mulțumesc să ia o anumită atitudine polemică față de Romantism, în loc de-a încerca o definiție și o caracterizare.

Pe Giovanni Papini — căci și el s'a preocupat, prin afinitate sufletească, de așa ceva⁴⁾ — ne-am așteptă să-l surprindem alături de acești neîndurați polemisti francezi. Discutând Romantismul ca fenomen spiritual și artistic, Papini se mulțumește însă a aplica procedeul oarecum mai pedagogic al enumerării caracterelor specifice degajate din manifestările romantice, prin opoziție cu acelea ale Clasicismului pre și post-romantic.

Nici unilateralitatea surprinsă în exemplele de mai sus, nici confundarea problemei estetice cu cea socială, precum nici reeditarea procedului lui Papini, nu ne pot duce, sigur și temeinic, la o înțelegere largă și adâncită a fenomenului romantic din punct de vedere literar. Spre această înțelegere ne poate îndrumă în schimb, un scurt

¹⁾ G. A. Borgese, *La storia della critica romantica in Italia*, ed. I-a, 1905, p. X.

²⁾ L. Tonelli, *L'evoluzione del teatro contemporaneo in Italia*, Palermo, Sandron, [f. a.], pp. 145 și urm.

³⁾ Siliprandi, *L'illusione individualistica e la crisi della società europea*, Torino, Bocca, 1922.

⁴⁾ G. Papini, *Il Pragmatismo*, Firenze, Vallecchi, ed. II-a, 1920, pp. 55—56.

dar sugestiv articol al lui Joseph Aynard — «Comment définir le Romantisme ?» — apărut acum câțiva ani în «Revue de littérature comparée»¹⁾.

Plecând dela ultimele studii ale lui Henry Bremond («Pour le Romantisme» — Paris, 1923) și ale lui André Joussain («Romantisme et politique» — Paris, Bossard, 1924), Aynard ajunge la o primă constatare, cu privire la nesiguranța care domnește în critica zilelor noastre, când este vorba să se precizeze o definiție categorică și satisfăcătoare de dat Romantismului. Într'adevăr, după Joussain, el ar apărea înaintea de orice ca o «sfortare a sufletului omenesc de-a se ridica mai presus de sine însuși și de condiția sa omenească, reducându-se la o tendință esențial religioasă, mistică». Tendință care — după părerea sa — nu poate fi fundamentală pentru sufletul omenesc. Henry Bremond, mai eclectic, admite în schimb că «există tot atâtea romantisme cât și romantici». Cevă mai mult: după părerea lui, a defini Romantismul înseamnă a greși, deoarece natura sa însăși — neorganică, analitică, dinamică — se împotrivește la fixarea unei formule care să-l înglobeze și să-l încatușeze.

Nemuțumit cu aceste soluțiuni (mai puțin cu acelea propuse de Ernest Seillière sau de Brunetière-Lanson), Aynard analizează diferențierile surprinse în manifestările romantice dela artă la artă și dela țară la țară, spre a le înlătura pe cele aparente și a vedea dacă, în afara lor, nu există ceva esențial și universal în Romantismul european. Astfel, caracterizările cunoscute (lirism preponderant, izolare, exotism în timp și spațiu, sentimentul naturii, etc.), nu i se par lui Aynard suficient de convingătoare, căci aceste «teme» sunt de fapt noi și romantice numai în aparență, ele existând și în literatura universală anterioară. *În schimb, ceea ce i se pare lui Aynard cu adevărat nou și autentic, este sufletul în care se răsfrâng aceste teme, este sensibilitatea nouă care le individualizează, fundamental aparte de ceea ce făcuse în trecut.* Iar această nouă sensibilitate romantică, s'ar caracteriza prin nostalgia, prin aspirațiunea specifică în care totul e așteptare, prin nevoia veșnică de ceva nou, prin decepția realizării. Căci «nu există Romantism fericit». Îi lipsește credința în ceva; speră s'o descopere în trecut, în natură, în exotism, în religie, în fantezie! Dar iată că realitatea înșală această nădejde. Și atunci, «figura romantică

¹⁾ 1925, Oct.-Déc., pp. 641 și urm.

desăvârșită este aceea a poetului mort în suferință și în luptă, poate nu fără bucurie, dar fără odihnă: ca Byron, ca Shelly, ca Foscolo, ca Leopardi!»

«L'angoisse du doute universel», Romantismul este așadar, după părerea lui Aynard, «o nuanțare specifică a sensibilității omenești, care a însoțit această profundă revoluție spirituală».

A defini Romantismul, analizând această *sensibilitate nouă* care transformă marile «teme» literare, identice ca motiv în sine atât în literatura clasică, cât și în cea romantică; a căutat să surprinzi, pas cu pas, scriitor cu scriitor, operă cu operă, în ce constă *acel suflet nou, modern, «romantic»*, din care izvorăsc operele veacului al XIX-lea, iată de sigur un fericit procedeu pentru împăcarea antagonismului aparent dintre Clasicism și Romantism, cât și pentru găsirea mult căutatei definiții a acestuia din urmă ¹⁾.

«TEMA» EXOTISMULUI

2. Ca și Renașterea italiană, Romantismul se caracterizează prin universalitatea lui. Romantismul n'a cunoscut frontiere etnice; a copleșit toate țările, a trecut mărele și oceanele.

Cu chipul acesta, am avut și noi Romantismul nostru: una din cele mai vaste, mai variate și fecunde dintre mișcările literare românești.

Dar tocmai acest caracter de universalitate al Romantismului, ne-ar obliga să studiem literatura românească a veacului trecut, în cadrul literaturilor comparate și ținând seama de nouile procedee critice mai sus amintite: cu felul acesta am avea, odată mai mult, dovada evidentă că Romantismul românesc a fost tot atâta de viu, de vast și (uneori) de bogat în realizări, ca oricare alt Romantism.

Cu credința de-a putea da o sugestie în această direcție, publicăm studiul de față, închinat lui Vasile Alecsandri fixat în cadrul exotismului italian.

Grăbiți, cum s'au dovedit totdeauna, de-a se face ecoul frământărilor istorice și sociale care se precipitau în preajma lor, precum și de-a îmbrățișa cât mai multe aspecte ale vieții contemporane, Romanticii

¹⁾ Observ aci în treacăt, că romanistul italian Paolo Savj-Lopez avusese încă din 1913 intuiția clară a acestui procedeu, pus în circulație de Aynard în 1925. Cfr. broșura *Romanticismo antiromantico*, Napoli, 1913, pp. 8—14.

treceau adesea cu vederea expresiunea poetică prin care dădeau vieață vastului material înfățișat de literatura lor; material pe care-l găseau la îndemână, fie în bogata lor experiență personală, fie în nesecătuita îngrămădire de «teme» fantastice și exotice, strânse în grabă mai ales din literaturile străine. Țările Nordului, Spania, Italia, Grecia, Orientul, chiar și Principatele Dunărene ¹⁾ cu țările învecinate, stăteau gata să le alimenteze mereu predilecția pentru «coloarea locală».

Născut din subiectivismul, din naturalismul, din cosmopolitismul, din filantropinismul și enciclopedismul secolului al XVIII-lea, Romanticismul n'a fost totuș în stare să satisfacă și să calmeze nervozitatea exponenților săi.

Deziluzionați, aceștia se închiseră în ei; pentru o clipă Iluzia deveni singura lor realitate. «... Dar, deoarece nici această dovadă a unei «speranțe iluzorii» n'a fost în stare să liniștească pe de-antregul sufletul visătorilor, aceștia au început să-și proiecteze iluzia în afară, fixând-o într-o fantastică viziune a trecutului, în care li se pără că-și retrăesc idealul, pe câtă vreme — de fapt — nu făceau decât să trăiască o existență istorică, modificată și conformată specificei lor stări sufletești. . . Iși prelungiră fantastica lor iluzie în Evul Mediu, în neguroasa vălmășire de vedenii macabre, iar în grozăvia violențelor, a sângelui, a scenelor crunte, văzură reprodus acel sens misterios și emotiv de care erau dornici. În vreme ce albastrul cerului provențal, roșu de soare, luminând încununarea Iubirii și luptele cavaleresti; ori sărutul pajului, agățat de balcon, dat din fugă castelanei, întruchipară acea iluzie sentimentală, care ațâță în special mintea celor din Nord. Și apoi, iată Spania, iată Orientul arab; iată Persia, până și China, țări în care alte suflete visătoare se duseră să depună *oul orfic al iluziei lor*, după felurimea temperamentelor individuale și după deosebitele tradiții ale rasei căreia îi aparțineau» ²⁾.

Prin variatele și coloratele-i frumuseți naturale; prin trecutul său istoric (atâta de bogat în fapte ilustre, tocmai în epoca Evului Mediu); prin abundența vestigiilor împresurate de melancolică părăsire, ne putem ușor închipui care trebuia să fie rolul jucat de Italia în

¹⁾ Cfr. monografia mea *Romanticii italieni și Români*, în «Anal. Acad. Rom., Mem. Sect. lit.», S. III, T. II, Mem. 2, București, 1924.

²⁾ G. Zonta, *L'Anima dell'Ottocento*, Torino, Paravia, 1924, pp. 37—38. Pentru această problemă a exotismului romantic, cfr. și lucrarea mea *La Spagna ed il Portogallo nella visione dei Romantici italiani*, Roma, 1924.

exploatarea temei exotice de către Romantici, alături de Spania și de Orient.

Toate aceste trei țări au încălzit, deopotrivă, și fantezia Romanticului nostru Vasile Alecsandri. Materialul în legătură cu exotismul italian fiind însă nebănuit de bogat în cazul său, ne vom limita în acest studiu, numai la examinarea lui.

PERSONALITATEA POETULUI

3. Stimat și iubit de contemporani până la adorare; criticat astăzi mai mult decât s'ar cuveni, Vasile Alecsandri ar rămâne fixat în conștiința neamului său cu mai mult simț al dreptății, dacă opera sa n'ar fi raportată (cum se face de obicei) la opera lui Eminescu, ci la aceea a Romanticilor din Apus. Căci Alecsandri rămâne marele poet al generației dela 1848.

«Poetul duios cu limbă dulce și aleasă, în sufletul căruia au fost înmănunchiate simțirile, dorurile și avântul poporului românesc, a cărui vitejie a slăvit-o, a cărui suferință a plâns-o, a cărui bunătate a cântat-o»¹⁾, Alecsandri a fost. «Descriitorul fericit al naturii și al oamenilor dela noi, armonisatorul maestru al cântecului popular, vrăjitorul trecutului eroic, aedul renașterii noastre, al luptelor și triumfurilor din urmă, într'un cuvânt întruparea poetică a geniului național»²⁾, Alecsandri a fost. «Maestrul care a pornit cursul poeziei și al artei românești, peste tot, pe cărările naționale, cel care a făcut-o să fie adevărat românească»³⁾, Alecsandri a fost. «... Mare prin suprafața operei și prin contribuția la agitarea și rezolvarea tuturor problemelor culturale și literare ale vremii sale, ... unul din creatorii României moderne», Vasile Alecsandri a fost, mărimea lui stând și în «multilateralitatea, în universalitatea preocupării, a activității și a operii sale», căci «din cei o sută de ani de cultură și literatură modernă românească, Alecsandri domină aproape cincizeci, dela 1840 când apare pe scenă, până la 1890 când moare»⁴⁾.

¹⁾ D. C. Ollănescu, *Vasile Alecsandri*, Discursul de recepție la Academia Română, București, 1894.

²⁾ N. Iorga, în *Sămănătorul*, Oct. 1905.

³⁾ Seb. Stanca, *Pastelele lui Alecsandri*, în *Transilvania*, 1906, p. 38.

⁴⁾ G. Ibrăileanu, în *Insemnări literare*, Iași, I, 1919, No. 18, pp. 1 și urm.

În ce ne privește, ținem să subliniem din capul locului un alt merit: acela de-a fi introdus cel dintâiu cu mai mult prestigiu, «tema» exotismului italian în literatura românească, «temă» cu o circulație atâta de intensă în celelalte literaturi străine ale timpului său. Numai comparând paginile lui Alecsandri, inspirate din acest exotism, cu acelea ale unui Golescu sau chiar Codru Drăgușanu, acest merit ar căpăta tot relieful cuvenit.

Dar mai înainte de-a trece la examinarea operelor sale, care fac dovada acestui exotism, socotim necesare câteva precizări de ordin general, în legătură cu origina sentimentală a apropierei Poetului de Italia, cât și a urmărilor pe care această apropiere le va fi avut pentru opera sa.

Amintita origină este de căutat, pe de-o parte în presupusa-i obârșie italiană, iar pe de altă parte în temperamentul său însuș, sub imboldul căruia a trebuit să se apropie de Italia, devenită pentru Alecsandri limanul celor mai senine aspirațiuni și a celor mai nostalgice doruri.

PRESUPUSA-I ORIGINĂ VENETIANĂ

4. Polemicele cu privire la origina străină a familiei poetului moldovean, dăinuind încă de pe vremea lui, alimentează și azi, adeseori, coloanele revistelor noastre. Este această origină italiană, semită, ungurească, greacă sau, pur și simplu, moldovenească? Iată o întrebare la care nu ținem să dăm un răspuns precis, *faptul că Alecsandri credeă în obârșia-i venețiană, fiind suficient pentru preocupările noastre.*

Venețianul Marc' Antonio Canini, despre a cărui activitate politică și culturală în Principate am avut altă dată ocaziunea să ne ocupăm¹⁾, publicând în 1879, la Paris, broșura «La vérité sur la question israélite», a găsit prilejul (p. 43) să strecoare aluziunea că poetul moldovean ar fi descendentul unui evreu din Trieste, precizându-ne chiar și numele acestuia: Isacco Alessandri! După cum vedem, făcându-se poate ecoul, nù dezinteresat, al cunoscutului pamflet pus în circulație pe vremea alegerii lui Cuza, Canini, el însuș evreu, a îmbinat cele două ipoteze privitoare la origina lui Alecsandri, fără ca prin aceasta să le dea o mai mare temeinicie documentară²⁾.

¹⁾ Cfr. *Romanticii, etc.*, p. 74, 80, 100, 121.

²⁾ Al. T. Dumitrescu, *Despre Alexandri*, București, 1905, pp. 9 și urm.

Ilarie Chendi, ocupându-se într'o serie de foiletoane din «Voința Națională» ¹⁾ (1904) de aceeaș problemă, cu toate că socotește drept «monstruoasă» afirmațiunea cu privire la origina aceasta semită, izvoarele contrazicându-se și cunoscut fiind antisemitismul îndârjit al Poetului, crede a descoperi înclinări semite în temperamentul său și încheie: «In vinele lui Alecsandri n'a curs sânge de Român decât cel moștenit dela bunică-sa. Bunicul său a fost ovrei botezat, iar mama sa originară din familia greacă (nu italiană) Cozoni».

D-l prof. N. Iorga a avut grija să discute și să combată — convins — ipoteza criticului ardelean ²⁾. Dar cu toate acestea; cu toate dovezile, întemeiate pe documente inedite, înfățișate de d-l Sever Zotta în ultimul timp și pledând în defavoarea ipotezei semite ³⁾, numeroși sunt încă acei critici cari s'o cultive, întemeiați fie pe simple deducții, fie pe mărturii contemporane — însă orale ⁴⁾.

Desigur că pretextul acestei presupuse descendențe semite (care — repetăm — a găsit susținători pe când Poetul eră încă în viață), a fost mai cu seamă oferit de faptul că bunicul său purtase porecla de «Botezatu». Pornind însă tot dela acest fapt, d-l prof. N. Iorga ⁵⁾, emite ipoteza că această poreclă ar putea însemna «trecerea dela altă confesie creștină la ortodoxie, neamul său fiind din părțile Bacăului, unde, în cursul vremilor, s'au botezat destui Unguri». Socotind apoi «cu totul neadevărată» presupusa-i obârșie din nobilii Alessandri ai Venetiei ⁶⁾ și afirmând că la baza acestei familii de boerași băcăoani, complet românizați în sec. XIX-lea, trebuie să vedem mai degrabă o origină catolică (ungurească) ⁷⁾, d-l Iorga a izbutit să înlăture atât ipoteza originei semite, cât și legendara obârșie italiană, încetățenind în conștiința criticei literare moderne, credința unei origini moldo-venești. Iar această credință, a fost mult întărită în timpul din urmă prin documentele inedite date la iveală de d-l S. Zotta. În adevăr,

¹⁾ No. 5846, 5851, 5857, 5862.

²⁾ *O luptă literară*, I, Vălenii de Munte, 1914, p. 398.

³⁾ *La Centenarul lui V. Alecsandri*, Iași, 1921, p. 48.

⁴⁾ Vezi de exemplu — căci aci ne mărginim la simple exemple — art. lui H. Sanielevici în *Adevărul Literar* (1925, No. 229) și răspunsul lui Radu Rosetti în acelaș ziar (1925, No. 239).

⁵⁾ *Istoria lit. rom. în sec. XIX*, II, p. 50.

⁶⁾ *Oameni cari au fost*, Vălenii de Munte, 1911, p. 194.

⁷⁾ *O luptă literară*, l. cit.

unul din aceste documente ne arată că bunicul de pe tată al Poetului († 1794) se iscăleă Alexandru și că eră vechilul mănăstirii Sfântului Spiridon. De aci și concluzia: «Familia aceasta nu eră veche, n'aveă cu siguranță nici o legătură cu Venetia, dar nici nu pare să fi fost de origine grecească, cum s'ar fi putut crede, conform terminațiunei pe *i* a numelui, dela genet. gr. Alexandriu... Numele Alexandru pare să fi fost numele de botez al tatălui său», pe câtă vreme acela de Alexandri, poate că a fost numele soției bunicului poetului nostru ¹⁾. Iată, așadar, cum singurele documente precise pe care le avem în această direcție, cū toate că nu lămuresc definitiv problema, nu oferă totuș nici un argument în favoarea tezei celor ce susțin obârșia străină a familiei lui Alecsandri, după tată.

Am amintit însă mai sus că, printre ipotezele emise, a fost și aceea a unei descendențe venețiene. De data aceasta, avem de-a face cu o ipoteză simpatizată nu numai de majoritatea criticilor literari, dar de Alecsandri însuș.

Ascultând poate de pornirea orgolioasă de-a se ști nobil; atras de mirajul Venetiei; conformându-se obiceiului, curent pe atunci în Moldova, de a-și căută străbunii în Italia; sau voind poate să înlătore zvonul supărător al unei origini semite, Poetul a ținut să declare fără reticențe ²⁾:

«Familia mea este originară din Venetia. Pe timpul când această republică era în strălucire, un străbun al meu, om cu inimă îndrăzneată și «cu spirit cavaleresc, se puse cu a lui spadă în serviciul țării, se căsători «cu o româncă și deveni obârșia familiei Alexandri».

Această însemnare a fost scrisă la Mircești în 1865, adăogându-se și amănuntul următor:

«In una din călătoriile mele am descoperit mai multe persoane de acelaș «nume, în Venetia, în Padova și în Ferrara» ³⁾.

Dar ea rămânând inedită și deci, neaccesibilă biografiilor până la moartea sa, alta trebuie să fie explicația faptului că unii dintre biografi, au afirmat de timpuriu această origină italiană: aserțiunea a fost pusă

¹⁾ *Op. cit.*, p. 8.

²⁾ «*Suvenir din viața mea*», *Mss. Bar. 822*, astăzi la Moscova. Reproduc pasagiul după Al. Dumitrescu, *op. cit.*, pp. 70 și urm.

³⁾ Cit. după I. Chendi, *l. c.*

desigur în circulație, pe cale orală, tot de Alecsandri și de prietenii săi, mai ales de C. Negri, de Papadopol Calimach și de G. Bengescu. Altfel, cum ar fi putut-o notă și admite A. Pumnul, în al său «Lepturariu rumînesc», tipărit la Viena în 1864? ¹⁾.

Bine înțeles, după moartea Poetului și până aproape de zilele noastre, toți biografi au dat crezare acestei afirmațiuni, fie ipotetic, fie categoric, după perspicacitatea fiecăruia.

«Originar se zice din Veneția — declară D. C. Ollănescu ²⁾ — unde și până azi există un «palazzo Alessandri» ³⁾ — (o familie Alessandri, care a dat un senator și mai mulți dregători sub Napoleon III, există în Corsica) — bunicul poetului se așezase la sosirea sa în țară în orașul Bârladului».

Cu același ton ipotetic surprindem apoi afirmația și în cunoscutul studiu al lui N. Petrașcu, apărut tot în 1894 ⁴⁾, adăogându-se aci amănuntul autentic, că siguranța acestei origini îl determinase pe Alecsandri să se socotească nobil, folosindu-se chiar și de stema familiei Alessandri-lor din Veneția.

Acela care a dat însă și mai mare credit acestei afirmațiuni, fiind totodată cel mai inițiat biograf al Poetului, a fost G. Bengescu, care n'a scăpat nici un prilej spre a o pune în evidență, căutând să precizeze și chipul în care — la origină — această familie venețiană s'a întins în Orientul constantinopolitean, pentru ca de acolo să se stabilească în Moldova. În acest sens, Bengescu aducea chiar și precizări documentare: existența unor ambasadori venețieni Alessandri la Constantinopol, în decursul veacurilor și dăinuirea acestei familii la Veneția, până în zilele noastre ⁵⁾.

Intemeiat pe această afirmațiune, d-l prof. O. Densusianu, în cunoscutul și mult apreciatul său curs universitar despre «Literatura română» ⁶⁾, după ce acceptă că Alecsandri «s'a născut dintr'o familie care eră de origine italiană, atît după mamă cît și după tată», adăogă următoarea semnificativă observație:

«Este interesant de relevat punctul acesta în biografia poetului

¹⁾ T. IV, P. II, p. 189.

²⁾ *Op. cit.*, p. 12.

³⁾ Un astfel de «palazzo» există și la Florența.

⁴⁾ V. Alecsandri, București, Socec, 1894, pp. 41 și urm.

⁵⁾ G. Bengescu, V. Alecsandri, în *Convorbiri literare*, XX, p. 153.

⁶⁾ 1900—1901, II, p. 518.

nostru; mi se pare că în toată opera lui Alecsandri este ceva care reamintește origina lui italiană; cu deosebire gingășia, delicatețea pe care o găsim la el îmi amintește mult spiritul din literatura italiană. Trebuie să mărturisesc, cu toate că nu este tocmai în favoarea literaturii noastre, că o calitate rară la noi este gingășia... Ei bine, la Alecsandri, se pare că spiritul acesta fin, nobil, italianesc, reapare în opera lui și oarecum, față de alții, face o excepțiune. Așa Alecsandri, cu toate că este în multe privințe, românesc, cum s'a spus cu multă dreptate, căci și-a asimilat la perfecție spiritul neamului nostru; cu toate acestea, din alt punct de vedere, mi se pare că are un fond mai puțin oriental și mai mult occidental, și în special italianesc».

Data fiind autoritatea unor atari critici ¹⁾, ne vom explica ușor motivul pentru care această ipoteză a originii venețiene, se întâlnește până azi în cele mai multe biografii ale Poetului ²⁾. Cu atât mai mult, cu cât această ipoteză ar lămurii unele înclinări ale temperamentului, cât și unele aspecte ale operii sale. G. Bengescu mărturisează, de exemplu, într'un articol din 1910 ³⁾:

«Alecsandri, dont la mère aussi était d'origine italienne, manifesta toujours une vive sympathie pour le pays auquel avaient appartenu ses ancêtres, et Venise, qu'il regardait comme le berceau de sa famille... l'attira de tout temps. Il semble d'ailleurs qu'il ait eu en lui quelque chose du tempérament et du tour d'esprit italiens: une grande finesse, un sens politique aiguisé, un coeur prompt à l'enthousiasme, enfin un léger penchant au farniente...».

Cu toate acestea, cea mai generoasă străduință de-a dovedi origina italiană a familiei Alecsandri în linie bărbătească, a fost săvârșită — fără îndoială — de Al. T. Dumitrescu în 1905, tipărind broșura sa «Despre Alecsandri». De-ar fi trăit, Poetul ar fi văzut astfel înfăptuită apriga sa dorință de-a avea, cât de cât, documentele doveditoare ale nobilei sale descendențe venețiene!

¹⁾ G. Bengescu confirmă aceeași origină venețiană în pref. la *Pastels de V. Alecsandri*, Paris, 1902, p. II.

²⁾ Cfr. de exemplu: I. Beu, *Biografia și poezia patriotică a lui Al.*, în *Transilvania*, 1905, p. 26; V. Nițescu, *V. Alecsandri*, în *Familia*, 1905, p. 541; N. Apostolescu, *L'influence des romantiques, etc.*, Paris, 1909, p. 302; chiar și N. Zaharia, *V. Alecsandri*, București, 1919, p. 91.

³⁾ *Un poète diplomate, etc.*, în *Revue des Deux Mondes*, 1910, vol. VI, p. 639.

Să ne oprim deci o clipă — fie și numai din simplă curiozitate — asupra acestei străduințe.

Autorul găsește primul argument în favoarea tezei italiene, examinând numele familiei, pe care vrea să-l lămurească cu ajutorul patronimiceii latine medievale și a cărei perpetuare o constată în Italia, nă și în Grecia.

Voind să stabilească apoi data așezării acestor nobili venețieni la gurile Dunării, cercetătorul nostru declară a fi descoperit într'un document din sec. XVII-lea ¹⁾, mai precis într'un act de vânzare din 27 Martie 1650, existența pe atunci în Moldova, a unui Paharnic Alexandri, moșier la Huși, ceea ce îl determină să creadă că în acea epocă familia Alecsandri se statornicise în Moldova.

Eră secolul în care mulți Greci și Levantini emigraseră în Muntenia și în Moldova. Astfel ar urmă să ne explicăm faptul că în divanul lui Leon Tomșa, Domnul Munteniei, la 10 Ianuarie 1630, apare pentru prima oară un «jupân Alexandri vel Postelnic». Iată deci identificat strămoșul cel mai depărtat al familiei Poetului!

Explicația faptului ar stă în aceea că limba diplomatică eră pe atunci la noi italiana, datorită și raporturilor comerciale tot mai strânse dintre Țara Românească și Republica Venețiană. «Mai toți Vel Postelnicii Țării Românești, dela începutul sec. XVII-lea și chiar de mai de nainte, au pronume italienești, ceea ce probează origina lor italiană» ²⁾.

Acest Alexandri (fiind catolic se va fi «botezat» în legea țării și de aci famigerata poreclă!), va fi fost adus deci de Tomșa însuș, la venirea sa în Țara Românească, spre a-i servi de secretar în tratarea afacerilor cu Veneția, fie direct, fie prin ambasada din Constantinopol. Documente din 1632 par a vorbi, într'adevăr, de un secretar al acestei ambasade, care se numea tocmai Angelo Alexandri și care «redactează niște acte ale urmașilor lui Radu Voevod cu Banca Veneției». Vel Postelnicul lui Leon Tomșa, putea fi deci fratele acestui secretar dela ambasada venețiană din Constantinopol!

Cu timpul, urmașii fostului ministru de Externe muntean, se vor fi pripășit în Moldova, aceleași documente vorbind de un Postelnic

¹⁾ *Mss. Bar.*, Doc. 128, pachetul XLIII.

²⁾ *Op. cit.*, p. 66. Aci se citează următoarele nume: *Sarandino* (sec. XV); *Brnardî* (1613); *Vartolomeu* (1621); *Condilo* (1629); *Alexandri* (1630).

Alexandri prin ținutul Fălciului; tot în baza lor (acte private mai ales) ne-ar fi dat să urmărim apoi nu numai perpetuarea acestei familii în Moldova până la nașterea Poetului, dar și fluctuațiunile ei pecuniare.

Toate acestea, în legătură cu obârșia italiană a lui Alecsandri, când este vorba de linia paternă.

Dar nu mai puțin convins se arată însuș, atunci când eră vorba de descendența italiană a mamei sale.

Câteva precizări se impun iarăș.

Afirmația categorică, și de data aceasta, îi aparține tot lui V. Alecsandri și se găsește în amintita sa autobiografie din 1865.

Născută Elena Cozoni, mama sa aveă — la fel — străbuni italieni ¹⁾.

Ne explicăm deci ușor, motivul pentru care ipoteza a fost acceptată de toți biografilor cari au acceptat și prima afirmație: o menționează, într'adevăr, N. Petrașcu ²⁾, d-l O. Densusianu (la 1900) ³⁾, Al. T. Dumitrescu ⁴⁾, G. Bengescu ⁵⁾ — chiar și N. Zaharia, în 1919 ⁶⁾.

Paralel cu acest curent însă, s'a format altul, ostil ipotezei unei origini italiene și înclinând mai mult spre una grecească, sau chiar autohtonă. Nici de data aceasta, totuși, nu poate fi vorba de dovezi hotărâtoare.

Intr'adevăr, după cum am văzut, Il. Chendi afirmase încă din 1904 (de altfel fără să dovedească cu nimic), că mama lui Alecsandri eră originară «din familia greacă (nu italiană) Cozoni» ⁷⁾.

Abia în timpul din urmă am avut câteva precizări în legătură cu acest capitol din biografia poetului. Astfel, d-l G. Bodgan-Duică, printr'un studiu publicat în 1919 ⁸⁾, ne dovedește că la începutul sec. XIX-lea «familia Cozoneștilor oscilează între grecism și românism, se aliază și cu Greci, și cu Români, fără șovăiri, după obiceiul timpului»,

¹⁾ După I. Chendi, *l. c.*

²⁾ *Op. cit.*, pp. 43 și urm.

³⁾ *Op. cit.*, p. 518. Cfr. și I. Beu, *l. c.*; apoi D. N. Petrovanu, în *Arhiva*, Iași, 1906, p. 384 (parafrazează pe O. Densusianu).

⁴⁾ *Op. cit.*, pp. 39 și 40. Cozoneștii se înrudeau cu un *Marino Cuzini*, presupus grec din Galați (cfr. tot acolo fam. *Cuza*). Cozoneștii erau moșieri destul de vechi (sec. XVIII), în părțile Târgului Ocnei.

⁵⁾ *Revue des Deux Mondes*, *l. c.*

⁶⁾ *Op. cit.*, p. 2.

⁷⁾ *L. c.*, No. 5862.

⁸⁾ *Despre Elena Alecsandri*, în *Convorbiri literare*, 1919, pp. 229 și urm.

procesul românizării lor fiind în plin curs. Omițând cu totul din discuție ipoteza originii italiene, d-l Bogdan-Duică socotește deci pe mama poetului «o greacă-română crescută la poalele munților» Moldovei. Această părere a fost împărtășită și de d-l S. Zotta ¹⁾ care, afirmând că în familia Cozoneștilor stăruise tradiția limbii grecești, adaogă: «...Contemplativitatea, soră cu melancolia, a fost poate urmarea unei inferiorități biologice a Cozoneștilor, cauzată poate de transplantarea lor din meleagurile calde ale Greciei, în asprile climaterice ale munților Ocnei».

Aceluiăș cercetător îi datorim de curând precizarea — în baza unor documente necunoscute până acum — că această familie eră de loc din București și mai degrabă greacă ²⁾.

Am ținut să relatăm pe scurt discuțiunile cu privire la origina — presupusă — italiană a lui Vasile Alecsandri, fără a lua atitudine față cu diversele ipoteze emise până în prezent, deoarece, pentru preocupările din acest studiu, ceea ce ne interesează este mai ales *faptul că Poetul, apropiindu-se de Italia, eră convins de legăturile sale directe cu această țară.*

Mai înainte de-a aduce câteva dovezi pentru susținerea acestei afirmațiuni, credem însă nimerit a aminti că veleitatea lui Alecsandri de-a stabili origina italiană a familiei sale, nu ne apare izolată față de alți contemporani din Moldova, dintre cari unii, i-au fost apropiați prieteni.

Avem de aface, bine înțeles, tot cu familii italienești după nume, dar grecizate — probabil — înainte de stabilirea lor în Principate. Ele urmează să ne apară astfel, ca o undă depărtată a penetrației italiene în Orientul bizantin.

Gh. Asachi însuș explică prezența în Moldova a unor familii ca: Negri, Romalo, Rolla, Cuza, Cozadini, Alecsandri, etc., prin perpetuarea coloniștilor genovezi din Crimeea, izgoniți de invaziunile musulmane către gurile Dunării ³⁾. La această explicație, G. Bengescu ⁴⁾ adaogă — cu mai multă eficacitate — frecvența raporturilor diplomatice

¹⁾ *Op. cit.*, pp. 17 și 41.

²⁾ S. Zotta, *Trei surori necunoscute ale lui V. A.*, în *Revista Arhivelor*, I, 1924, p. 139.

³⁾ Cfr. N. Petrașcu, *op. cit.*, p. 43.

⁴⁾ *Convorbiri literare*, XX, p. 153 și art. cit. din *Revue des Deux Mondes*, p. 639.

dintre italienii levantinizați și Domnitorii noștri, în decursul veacurilor.

Oricum ar fi, avem mărturia că — alături de V. Alecsandri —, atât prietenul său Alexandru Cuza ¹⁾, cât și Costache Negri ²⁾, nu se îndoiau o singură clipă — în Moldova lor — că perpetuau ilustre familii venite din acea Italie pe care, nici ei, n'o pierdeau din vedere. După cum am mai spus, fie ca să spulbere aserțiunea — supărătoare pentru antisemitismul său — că s'ar trage din străbuni semiti ³⁾; fie ca să asculte de-o pornire vanitoasă, ori «ca să dea hainei sale de poet o înfățișare mai romantică» ⁴⁾, sigur este că *Alecsandri a crezut toată viața în nobila-i origină venețiană*, legăturile sale cu Italia fiind dominate, în bună parte, de această credință.

Surprindem preocuparea de a-i da și un suport istoric, în cercetările pe care le-a întreprins în această direcție la fața locului, fie singur, fie mai ales ajutat de prietenul său Al. Papadopol-Calimach. Pe acesta îl rugase, într'adevăr, să-i stabilească genealogia în legătură cu aceea a nobililor venețieni Alessandri, în urma cercetărilor ce trebuiau întreprinse în Arhivele Marciane și, totodată, în Moldova. Iar în acest sens, apare cât se poate de elocventă scrisoarea adresată de Alecsandri în 1884 prietenului său și prin care îl rugă stăruitor să publice documentele pe care le descoperise în legătură cu această arzătoare chestiune de amor propriu ⁵⁾.

Astfel că, străbătând târgurile Italiei; cutreerându-i drumurile în lung și'n lat de-atâtea ori; privindu-i soarele și marea, duiosul poet moldovean se va fi bucurat adeseori la gândul că se regăsește în patria străbunilor ⁶⁾.

¹⁾ Cfr. *Albina Pindului*, 1868, I, p. 320: «Viața lui Vodă-Cuza», în care se spune că mama Domnitorului eră din Constantinopol, «din familia genoveză Cozadini, familie grecită cu timpul».

²⁾ Gh. Asachi socotea că familia lui C. Negri eră tot genoveză. Cfr. *Albina Carpaților*, I, 1877, p. 4. Pentru alte familii moldovenești din timpul acela, cu aceeași presupusă origină italienească, cfr. V. Cosmovici, *Gheorghe Scheletii*, în *Revista Nouă*, 1890, p. 41.

³⁾ După cum afirmă d-l N. Iorga, *O luptă literară*, I, 1914, p. 398.

⁴⁾ Il. Chendi, *l. c.* (No. 5851).

⁵⁾ *Scrisori dela V. Alecsandri*, Ed. Chendi, p. 169.

⁶⁾ În timp ce revedeam acest studiu, a apărut articolul d-lui C. Radu, *Alecsandri e de origină italiană?*, în revista *Freemătul*, Focșani, II, No. 1 — 2, pp. 1 și urm.

NECESITATEA, APROAPE FIZIOLOGICĂ, DE A TRĂI ÎN ȚĂRI
CU CLIMĂ MEDITERANIANĂ

5. Pentru a ne explica însă tot caldul entuziasm cu care a îndrăgit Poetul Italia până la sfârșitul vieții, nu trebuie să pierdem din vedere însăși structura sufletului său: eră un suflet făcut să îndrăgească Italia, concepută și văzută așa cum au conceput-o și au văzut-o toți ceilalți Romantici occidentali contemporani.

Spirit dornic de expansiuni, fraged și cu ușoare înclinări spre sarcasm; suflet cald, dar neînstare de frământări dureroase, avid de un traiu îndestulat și lipsit de preocupări — ca toți «boierii» noștri din vremea aceea —; «trăind în palatul Regelui său ori în palatul propriei sale regalități,.. foarte contemporan și perfect localizat în clasa lui» ¹⁾, Alecsandri căută totdeauna, în deseale sale călătorii, satisfacerea acestor înclinări sufletești.

«... De o lună de zile mă aflu la Nisa — îi scria amicului său N. Pisoski (în 1867 ²⁾) — pe malul mării, răsuflând un aer curat și răcoritor și scăldându-mă în valurile albastre ale Mediteranei. *Viață liniștită și plăcută. Cer limpede, spectacol mareț, orizon întins, toate le am la îndemână și prin urmare sunt foarte mulțumit...*»

Iar pe un album-chestionar din 1878 ³⁾, răspunde astfel la întrebarea care eră «visul lui de fericire»:

«Să călătoresc cu berzele», după ce-și recunoscuse cusurul de-a se simți bine în tovărășia dulcelui *farniente*.

«*Ași vrea să trăiesc în Țara soarelui — dacă acolo o fi cald*» —

răspunde la o altă întrebare, după ce declarase că, în muzică, îl preferă pe Rossini.

«... Am avut mari necazuri în anii cei doi din urmă — scria apoi dela «Mircești în 1881 ⁴⁾) — cu niște datorii... și în timpul acesta n'am avut «minte dispusă la lucru; acum însă, slavă Domnului, am scăpat de toată

¹⁾ N. Iorga, *Am avut noi un bard?* în *Drum drept*, 1915, p. 601.

²⁾ *Convorbiri literare*, vol. XXXIX, p. 990.

³⁾ Sc. Lahovary, *Autoportretul lui V. Al.*, în *Convorbiri literare*, vol. LI, p. 444.

⁴⁾ Scris. către Lascăr Rosetti, în rev. *Literatura și arta română*, V, 1900—1901, p. 717; republicate (fiind crezute inedite!) de P. Păltănea, în *Vieța Nouă*, IX, 1913, p. 303.

«încurcătura, mă găsesc liber și independent și fac proiecte de călătorii «pentru ca să mai revăd locurile călcate de mine în acea epocă fericită a vieții când totul ni se arată sub un prestigiu încântător. *Am nevoie de soare și de priveliștea mării, unul să-mi încălzească singele, cealaltă să-mi legene închipuirea. În aceste condiții cred că aș mai produce vre-o operă care să aducă mulțumire amicilor mei*»...

Fire contemplativă, suflet îndrăgostit de coloarea vie, poet al primăverilor și al vioșiei peisajului țării sale, Alecsandri a cultivat cu deosebită predilecție și tema «naturii», atât de expresivă pentru întreaga producție romantică: trăiește încă și va trăi desigur totdeauna în conștiința literară a noastră, pentru «Pasteluri». Căci în afara modului specific în care sensibilizează această temă, sentimentul naturii rămâne partea vie și totdeauna prezentă în opera sa ¹⁾.

Natura aceasta, lipsită la el de substratul panteistic și de fiorul metafizic al Cosmosului, este descrisă pentru ea însăși, pentru voluptatea de-a redă ochilor vibrația mișcării, a vieții, a luminei.

Soarele, care pentru Alecsandri este «dulcele soare, doritul soare, iubitul soare», reprezintă pentru sufletul și pentru opera sa, exact ceea ce reprezintă luna pentru Eminescu.

«Vasile Alecsandri — afirmă, într'adevăr, d-l G. B.-Duică ²⁾ — n'are pereche în literatura noastră, când este vorba de sufletul vieții înflorește de soare, pe care el o simțea adânc ca întâia condiție a ființei sale, a gândirii sale, a simțirilor sale de fericire, a cântării sale».

Voluptatea pentru lumină, pentru soare, a accentuat astfel înclinația optimistă a întregului său suflet și s'a văzut sporită, desigur, odată cu cele dintâi călătorii în Orient, în Provența, dar mai ales în Italia, devenind un adevărat «cult păgân» al soarelui, către bătrânețe.

Eu mic atom, în lume pierdut, neînsemnat,
Te port în al meu suflet cu'ntr'ea ta mărire...

În tine cred o! soare, de tine-mi este dor,
Prin tine cunoscut-am văpaele iubirii;
Cu tine-am fost tovarăș pe calea fericirii;
În tine-am sorbit vieța, în tine vreau să mor!

¹⁾ Cfr. T. Vianu, *Alecsandri ca descriptiv*, în *Gândirea*, 1926, p. 236; N. D. Chiriac, *Pastelurile lui V. Al.*, Buzeu, 1915, pp. 185 și urm.; N. Apostolescu, *op.cit.*, p. 294; Seb. Stanca, *Pastelele lui Al.*, în *Transilvania*, 1906, p. 30; G. Bengescu, pref. la *Pastels*, Paris, 1902, pp. XXIV și urm.

²⁾ *Poetul soarelui*, în *Luceafărul*, 1906, pp. 459 și urm.

Aristizza Romanescu, neuitata interpretă a Gettei din «Fântâna Blanduziei», evocând împrejurările în care-i citise Alecsandri acest «Imn către Soare»¹⁾, ne relatează următoarea expresivă întâmplare: «Odată întrebându-l ce număr are odaia în care sta la otel, mi-a răspuns: *«Unde vei vedea mai multă lumină, acolo să intri»*²⁾.

Iar pe când, bătrân, Poetul se găsea la Paris ca ministru plenipotențiar, iată ce scria printre altele, prietenului său Papadopol-Calimach (Maiu, 1888)³⁾:

«... În sfârșit, primăvara a bine-voit a-și alege domiciliul în Paris... «Aice soarele ne zice bună dimineța când apare și noapte bună când se culcă... *De ce nu-i totdeauna primăvară? Cred că omul ar trăi îndoit mai mult și apucăturile lui cele rele s'ar îmblînzi. Lipsa de soare este cauza celor mai grozave crime*⁴⁾.

Dar dacă sufletul lui Alecsandri s'a arătat până'ntr'atâta cotropit de voluptatea soarelui, nu mai puțin năvalnic i-a fost dorul de priveliștea mării: în special de priveliștea mării Mediterane, atâta de adecvată firii și fanteziei sale de Romantic.

Iar din acest punct de vedere, ni se pare cât se poate de expresiv următorul fragment din ziarul călătoriei sale în Africa⁵⁾, scris în 1853, plecând din Marsilia spre Gibraltar:

«... De multe ori am călătorit pe mare, și de câte ori m'am depărtat de marginea pământului, am simțit în inima mea deșteptându-se un dor «fierbinte de familie și de patrie;... dar în curând vântul răcoritor al «mării, legănarea molatică a corăbiei și întinderea orizontului, îmi schimbă «șirul ideilor și îmi insuflă o mulțămire nespusă. Atunci îmi pare că mă «prefac într'o nouă ființă, că toate puterile-mi sufletești se măresc, și că «mă aflu în adevăratul element al naturii mele.

«Nemărginirile ceriului și a mării între care mă găsesc, dau aripi închipuirii mele și o îndeamnă să se rătăcească în spațiile lor... Atunci, «ca o pasăre voioasă, ea se înalță în seninul ceriului, zboară peste hotarele «orizontului, se cufundă în noeanul mărilor, și cearcă a descoperi în de-«părtate plaiuri necunoscute, și a pătrunde tainele ascunse în sânul valurilor.

1) *Poesii*, ed. 1896, vol. II, p. 638.

2) *30 ani de teatru*, 1904, Socec, p. 169.

3) *Scrisori*, ed. Chendi, p. 220.

4) Pentru voluptatea soarelui și a mării, cf. și *Mss. Bar. 2619*, f. 48 (Scris. către P. Ghica: Nisa, 4 Maiu, 1870).

5) *Proza*, ed. Minerva, p. 290.

*«Rari mulțămiri în lume pot fi de măsura acelei neprețuite mulțămiri ce
«gust la începutul călătoriilor pe mare, când mă simt aruncat afară din calea
«obicinuită a vieții!»».*

MAREA-I PASIUNE PENTRU CĂLĂTORII

6. Acest nostalgic sentiment exotic al naturii și pornirea Poetului de-a se lăsa dus de reveria voluptoasă a contemplării mărilor, i-a alimentat în suflet una din marile pasiuni ale vieții, din cea mai plăpândă copilărie, până la adânci bătrânețe: pasiunea pentru călătorii.

Acest dor; acest neastâmpăr de a cutreera lumea în lung și în larg, satisfăcut de boierul moldovean într'o măsură mai mare decât oricare altul din contemporanii săi; această pasiune a călătoriilor prin țările cele mai apte de sugestii romantice și de exotism colorat, a lăsat în opera sa urme ce se întâlnesc la tot pasul și care alcătuiesc, totodată, unul din aspectele proeminente ale personalității sale. . .

O farmec, dulce farmec al vieții călătore,
Profundă nostalgie de lin albastru cer,
Dar gingaș de lumină, amor de dulce soare
Voi mă răpiți când vine în țară asprul ger...

Căutând să explice, în mod oarecum fiziologic, incapacitatea sa de-a trăi într'un climat prea aspru, Alecsandri simte și mai categorică pornirea de-a se reîntoarce în țările calde, odată cu apropierea iernei; ar vrea să sboare cu rândunelele și cocostârcii vetrelor moldovenești, izgoniți de vântul toamnei ¹⁾:

Fericite călătore! zburând iute pe sub ceruri,
Au văzut în repejune, ale Africei misteruri,
Lacul Cead și munții Lunei cu Pustiu' ngrozitor,
Nilul alb, cărui se'nchină un cumplit negru popor...

Dar nu numai prin această pasiune pentru călătorii și prin dorul său neastâmpărat de-a cerceta tocmai țările cele mai bogate în exotism, ni se dovedește un credincios fiu al veacului său, ci și prin felul tipic romantic în care concepe aceste călătorii.

«... Eu nu înțeleg călătoriile ca cei mai mulți — mărturisă odată Poetul ²⁾ — adică de a se face robul unui plan, și în urmare, de a alerga țință

¹⁾ Cfr. Seb. Stanca, *l. c.*

²⁾ *Iașii în 1844*, în «Pagini alese din scriitorii români», No. 135, p. 29.

«pe linie dreaptă până la țelul propus, fără a se abate din cale și fără a îndrăzni de a eși din rolul de mașină drumească. Numesc *voiaj acela singur* «care, liber de orice înrăurire străină, urmează numai caprițiile vremelnice «a închipuirii și care ia ființă fără pregătire, precum și fără scop hotărât.

«Adevăratul călător e acela care, când se pornește la un drum, își propune «să meargă unde l-a duce fantazia lui, astăzi spre răsărit, mâni spre apus, «astăzi pe mare, mâni pe uscat. . .»

Etapele acestui sentiment, adânc înrădăcinat în sufletul său, se pot urmări dealtfel la Alecsandri, mai precis ca ale oricărui alt sentiment, începând dela cele dintâi impresiuni ale copilăriei, până la cele mai ostenite confesiuni din amurgul vieții.

Iată-l, de-o pildă, copil de zece ani, intern în pensionul francezului Cuenim din Iași:

«Dorul de călătorii — mărturisă mai târziu bunului său prieten Ioan «Ghica¹⁾ — se deșteptase în mine de când într-o noapte doi școlari, frații «Caciuc, ne povestiră nenorocirile lui Robinson Cruzoe, și de atunci mintea «mea devenise un muzeu de tablouri ce reprezentau corăbii sfărâmate de «stânci, valuri de mare umflate cât munții, cete de sălbateci, cari frigeau «oameni pentru ospățul lor».

Imprejurările biografice pe care le vom aminti în curând, îi vor înlesni de timpuriu aceste porniri spre rătăcirea în lumea largă, fără ca odată cu trecerea anilor, să se micșoreze totuși în sufletul său, dorul acesta de rătăcire prin țări și pe mări necunoscute:

Dați-mi, dați-mi aripioare,
C'aud glasuri de cucoare.
Dați-mi aripi sprintenele
C'aud glas de rîndunele.

Să mă duc în depărtare
Peste munți și peste mare.
Să mă duc în lumea'ntreagă
Ca o pasăre pribeagă...

se tânguiă, nostalgic, Poetul în versurile întitulate tocmai «Dor de călătorie» (1852) din culegerea «Suvenire»²⁾, pentru a izbucni mai apoi (1853) în următoarea exclamație plină de exultantă bucurie, deoarece se găsea la Cadix, în călătoria sa din Spania:

¹⁾ Cit. în N. Zaharia, *V. Alecsandri*, 1919, p. 71.

²⁾ *Opere complete*, Poesii, I, p. 235.

Fericit e călătorul
Ce purtat voios prin lume,
Iși îngână viața, dorul,
Cu-al iubitei dulce nume!

Sbori pe luciul viu al mării
Barcă mică, sprinteioară;
Mergi în voia întâmplărei
Ca o lebedă ușoară!¹⁾.

În 1853, împins într'acolo de aceeași pasiune a călătoriilor prin țările cărora toți Romanticii apuseni le acordau cel mai viu interes, Alecsandri străbătù, în adevăr, Sudul Franței, Africa septentrională și Spania, consemnându-și impresiile într'un cunoscut «ziar de călătorie»²⁾.

Iată-l la Marsilia, în așteptarea corăbiei care aveà să-l ducă spre Gibraltar:

«... Cât pentru mine, preumblarea mea favorită era pe marginea portului, unde mergeam în toate zilele de priviam, ore întregi, formele diverse ale corăbiilor și lucrul marinarilor ce încărcau sau descărcau mărfuri. Fie-care din ele înfățișa închipuirii mele țărurile de unde venise, și mă făcea să visez la acele locuri necunoscute mie. Lângă un vas din India se înălțau catargurile unei corvete americane; aproape de un vapor englez se leăna o corabie spaniolească; mai departe flutura pavilionul norvegian, lângă pavilionul român; și toate la un loc alcătuiau un soi de hartă geografică ce îmi atrăgea privirile cu o putere magnetică și îmi insufla tainice dorinți de a urma sborul lor pe malurile mării. Mai cu samă o mare corabie franceză, nouă, sprintenă și cochetă ca o sirenă, îmi fărâcă mințile prin forma ei ușoară și elegantă. Ea era gata de a pleca la Ceilan, raiul Indiei!... *La Ceilan!*... *Mă mir, zău! cum de mă aflu încă în Europa!*».

Toate aceste peregrinări nu erau totuș în stare să micșoreze în sufletul lui Alecsandri admirația cu care înconjură natura țării sale și dorul de a se reîntoarce iarăș la poetica-i casă de țară, din luncile Siretului moldovenesc.

Dela Mircești, când îl apucă iarna acolo — rar de tot — gândurile și aducerile aminte îl mânau însă din nou spre țările pe care le ctreerăse când-va.

¹⁾ «Iahtul», *ivi*, p. 307.

²⁾ *Proza*, Minerva, pp. 273 și urm.

«... Găsesc mare mulțămire — scriă Poetul pela 1865 ¹⁾ — a mă pune «sara în fața sobei și a privi jocul fantastic al focului. Îmi place să reînviez în închipuire icoanele vechi ce s'au șters odată cu trecerea zilelor, și să le înfățișez ca o panoramă dinaintea ochilor mei. Franța, Italia, Germania, ș. c. l. mi se arată atunci cu tot farmecul de care le împodobesc «puterea suvenirilor și *dorul încă mai puternic de a le revedea în ființă. «Câte planuri de fericire, câte casteluri de Spania ridic în ceasul acela . . !».*

Niciodată nu i s'a întâmplat lui Alecsandri ca împrejurări străine de voința lui să-l împiedice dela o călătorie, fără ca aceasta să nu-l mărnească, cu deosebire în epoca deplinei maturități, când nu mai putea trăi, ca odinioară, din speranțe, ci începea să trăiască din amintiri. Seninătatea sufletului său — atâta de vădită în viață ca și în operă — n'a fost întunecată, poate, decât numai de aceste foarte rare împrejurări.

Amice, vrei să afli ce fac și cum trăiesc
În cuibul singuratec în care mă găsesc
Departe de-ale lumii petreceri variate...

Cum eu, odinioară de lume iubitor,
Eu pasăre pribeagă, eu veșnic călător,
Mi-am strâns acum aripa de cale ostentă,
Și stau în nemișcare ca apa'n loc oprită?..

scriă Poetul, către 1876, în «Epistola Generalului Florescu» ²⁾, retras la Mircești din cauza stării oarecum precare în care se găsea — și din vină proprie — gospodăria moșiei sale. Iar către sfârșitul vieții (1885), pe când se află la Paris ca ministru plenipotențiar, plângându-se de obositoarea viață a Metropolei franceze, se gândea cu voluptate la o casuță retrasă, «într'un orașel pe malul Mediteranei» ³⁾: vis nefăptuit, căci boala și bătrânețea îl siliră să se întoarcă la scumpa-i sihăstrie din Mircești, în care iată cum își petrecea cei din urmă ani (1887):

«Je nage dans la lumière, je voyage dans le bleu, et me délecte dans «cette délicieuse paresse napolitaine qui porte le nom harmonieux de

¹⁾ Proza, Soccec, 1876, p. 246.

²⁾ Poezii, II, p. 468.

³⁾ Scrisori, ed. Chendi, p. 178.

«dolce far niente» et que les orientaux appellent le Kief. C'est un état «physique et morale plein de jouissances. . .»¹⁾.

În acele clipe de reculegere în liniștea și seninătatea Mirceștilor, cu gândurile apuse într-o melancolie duioasă, trăind acum din amintirile bogatei sale existențe de neobosit drumeț, se vor fi perindat pe dinaintea ochilor săi icoanele copleșite de soare ale mărilor și orașelor pe care le străbătuse și le îndrăgise din cea mai romantică tinerete: Parisul, Coasta de Azur, Londra, Germania, Constantinopolul, Bosforul, Asia Mică, Crimeea, Sevastopolul, Madridul, Grenada, Sevilla, Cordova, Algeria, Marocul; dar mai ales orașele Italiei — dela Veneția, Florența, Roma, Palermo și Napoli, la Torino, Genova, Milano, Livorno, Magenta ori Solferino.

CEA DINTĂI CĂLĂTORIE ÎN ITALIA (1839)

7. După ce învățase timp de câțiva ani în Institutul francezului Cuenim din Iași — unde l-am văzut visând călătoriile depărtate încă de mic copil —; ascultând de binefăcătorul îndemn al renașterii spirituale ce începuse să se afirme în Principate prin contactul cu cultura apuseană, părinții lui Alecsandri se hotărâră să-l trimeată pentru continuarea studiilor la Paris, fiind oameni cu stare, printre fruntașii cu ranguri boierești și cu trecere în Capitala Moldovei de pela 1830.

Intr'adevăr, în anul 1834, având abia 13—14 ani (vârstă la care i se acordase un modest rang de boierie, cu care, totuș, adolescentul se va fi mândrit în Apusul sensibil la astfel de distincțiuni)²⁾, Poetul de mai târziu se îndreptă spre Capitala Franței, împreună cu alți fii de boieri moldoveni (Alexandru Cuza — viitorul Domnitor — N. Docan — vărul lui Alecsandri — Negulici, Panaite Radu, etc., puși toți sub supravegherea unui pedagog³⁾).

Un an mai târziu (27 Octomvrie 1835), tânărul boieraș moldovean trecu examenul de bacalaureat la Sorbona, împreună cu bunul său

¹⁾ Scris. către G. Bengescu, în *Conv. lit.*, XXV, p. 978; pentru nostalgia călătoriilor către bătrânețe, cfr. și G. Bengescu, *Câteva suveniruri ale carierei mele*, Bruxelles, 1899, p. 210.

²⁾ Cfr. Al. T. Dumitrescu, *Despre Alecsandri*, București, 1905, pp. 24 sgg.

³⁾ D. N. Petrovanu, *V. Alecsandri*, în *Arhiva*, Iași, 1906, p. 385; N. Petrașcu, *op. cit.*, pp. 50 și urm.

prieten Cuza (21 Noemvrie 1835), cu Ioan Ghica și cu alți români ce se aflau la studii în Paris ¹⁾, dovedind astfel că pregătirea ce căpătase la Iași, fusese nu din cele mai mediocre.

Alecsandri dobândise astfel dreptul să se înscrie la Universitatea pariziană unde, timp de câțiva ani, încercă fără succes să treacă primele examene, atât la Facultatea de Medicină ori de Drept, cât și la Școala Politehnică.

Dorința părinților de a se dedica unei cariere practice, se văzu însă de timpuriu contrazisă de precocile sale înclinări către literatură.

Astfel că în loc de coduri, de logaritme și disecții, romanticul nostru adolescent, cultivă cu ardoare opera celor mai iluștri reprezentanți ai literaturii franceze de pe vremea aceea: J. J. Rousseau, Bernardin de St. Pierre, Châteaubriand și Lamartine. În tovărășia, acestora i se va fi dezvoltat din capul locului și gustul pentru sentimentalismul exotic, căci acești scriitori, «după propria sa mărturie, au avut asupra dezvoltării geniului său poetic o influență hotărâtoare și preponderantă» ²⁾.

Cu ardoarea celor șaptesprezece ani în suflet; cu aceste ispitoare modele înainte, tânărul boier moldovean se apucă el însuș să scrie literatură, încă din timpul primei sale șederi la Paris. De aceste începuturi se leagă, în adevăr, o serie de poezii lirice, scrise în limba franceză (datorită fie puternicei influențe franceze pe care o suferise încă dela Iași, fie greutății de-a adapta limba maternă la nouile formule literare romantice), denotând aptitudini de sentimentalism minor, de romantism exotic și fantasc (cfr. povestirea «Zunarilla»), izvorâte mai toate din atmosfera primei maniere lamartinieni ³⁾.

Dacă contactul cu opera lui J. J. Rousseau, a lui B. de St. Pierre, dar mai ales a lui Châteaubriand, îi vor fi trezit puternic gustul pentru exotism în general, «Corinne» a D-nei de Staël (1807) și acele «Meditațiuni» ale lui Lamartine în care se regăsesc mai vii urmele

¹⁾ Pompiliu Eliade, *Din arhivele Sorbonei, în Viața Nouă*, I, 1905, No. 10, p. 227.

²⁾ G. Bengescu, pref. la *Pastels*, Paris, 1902, p. III; în special pentru Lamartine, cfr. O. Densusianu, *Literat. română* (curs), 1900, II, pp. 535 și urm.; Ch. Drouhet, *V. Alecsandri și scriitorii francezi*, București, «Cultura Națională», 1925 *passim*; N. I. Apostolescu, *L'influence des romantiques français sur la poésie roumaine*, Paris, Champion, 1909, p. 53.

³⁾ Cfr. *Inceputurile literare ale lui V. Alecsandri în franțuzește*, în *Luceafărul*, 1905, p. 240.

călătoriei sale în Italia (1811), vor fi înflăcărat desigur fantezia studentului-poet și-l vor fi îndemnat să dorească a vedea cu propriii săi ochi mirajul peisajului italian, atât de prezent în toată opera Romanticilor francezi pela 1840. Cu atât mai mult, cu cât presupusa-i origină italiană îl va fi îndemnat, poate, să-și regăsească acolo iluștrii săi străbuni și să-i salute cu devotată emfază.

Dar la aceste considerente de ordin literar și psihologic, vine să se adauge un fapt biografic de cea mai mare importanță, în ce ne privește: împrietenirea lui Alecsandri, în timpul șederii sale la Paris, cu tânărul Costache Negri, coborîtor și el dintr'o veche familie moldovenească, cu presupuse origini italiene.

C. Negri tocmai se întorsese din Italia, unde petrecuse câțiva ani «și unde i se deșteptase iubirea de țară la suferințele Italienilor desbinați și subjugăți. . . Convorbirea lui Negri, de câte ori se întâlnea cu Alecsandri, cădea asupra Italiei, asupra aspirațiilor ei legitime și mărețe, asupra monumentelor ei minunate și naturii ei încântătoare. . . Descrierile pitorești ce făcea Negri despre Italia incendiau închipuirea poetului. La ideea mai cu seamă de a vedea Italia, această grădină a lumii, cum o numesc toți, plină de amintiri mărețe, dorul de călătorie al lui V. Alecsandri se exaltă»¹⁾, hotărînd să coboare însuș spre țărmurile vrăjite ale Peninsulei, după ce se înflăcărase la gândul Renașterii politice pe care tocmai începeau s'o trăiască Italienii și pe care o luau ca îndreptar al aspirațiunilor lor, toți ceilalți tineri aflați la studii în Capitala Franței.

Prin această hotărîre de a cercetă Italia (în care — după cum însuș ținea să-i afirme prietenului său de mai târziu G. Bengescu — «*des-coperise a doua sa patrie*»²⁾, spre a posedă înfine «obiectul visurilor sale de adolescent», Alecsandri va face să i se definească pentru totdeauna fizionomia personalității și va deschide fanteziei sale, vastele perspective ale inspirației romantice.

Astfel, după o ședere de cinci ani la Paris, acumă tânăr de optsprezece ani, cu predilecțiile bine definite, fiind chemat de tatăl său în țară, nu voi să părăsească Occidentul mai înainte de a vedea Italia. În primăvara anului 1839 porni într'adevăr la drum, întovărașit de alți câțiva tineri moldoveni, prieteni buni ai săi: poate

¹⁾ N. Petrașcu, *op. cit.*, pp. 54 și urm.

²⁾ G. Bengescu, pref. la *Pastels*, p. IV.

Rolla ¹⁾, N. Docan ²⁾, dar mai ales, sigur, Costache Negri, «care eră încântat de a călăuzi pe un amic, poet impresionabil, într'o țară a cărei limbă și moravuri le cunoștea» ³⁾).

Cu voioșia tinereții în suflet; siguri că se îndreaptă spre țara nobilei lor obârșii; fermecați de exuberanța peisajului italian, petrecură astfel opt luni — primăvara, vara și toamna anului 1839 ⁴⁾ — în Italia, pe care o străbătură fără plan croit cu premeditare, cu toate că sugestiile literaturii romantice îi îndemnară, desigur, să nu omită din itinerar, locurile cele mai apte de exaltare a fanteziei lor dornice de exotism.

În ce-l privește pe Alecsandri, «eră prea puțin cult — ține să afirme cu severitate d-l N. Iorga ⁵⁾ — pentru a înțelege tot ce această minunată și unică țară întinde acelor cari calcă pământul ei. Trecutul nu-i spunea nimic, despre antichitate și liniștita ei măreție n'avea ideie, limba n'o știa abia, gustul artistic nu i se formase nicăiri. Italia învățătoare, rămasă în toate fazele vieții ei o *magistra gentium*, aceia nu se putea face înțeleasă de dânsul. Dar era cealaltă Italie, care poate vorbi de-a dreptul oricărui suflet de tânăr, pregătit numai de natură, Italia cu cerul albastru, cu mănunchile de daruri firești în mână, Italia mirezmelor, a cîntecelor și iubirilor. Pe aceia o înțelese» ⁶⁾).

Infățișarea exotică a Italiei putea fi deci sensibilizată de sufletul tânărului Poet, fără ca prin aceasta, să ne fie îngăduit a-i aduce vre-o învinuire; deoarece *în felul acesta vedeau Italia — și alături de ea, Spania sau Orientul — toți Romanticii, chiar și cei din Apus, care i-au călăuzit primii pași în literatură*. Fie apoi și astfel limitată această primă înrîurire, mergerea sa timpurie în Italia a jucat un rol definitiv

¹⁾ D. C. Ollănescu, *V. Alecsandri*, Discurs de recepție la Acad. Rom., 1894, p. 15; V. Nițescu, *V. Alecsandri*, în *Familia*, XLI, 1905, p. 542. (Afirmățiunea lor nu este însă dovedită).

²⁾ Care își luase licența în Drept la Sorbona, la 14 Dec. 1836; cfr. P. Eliade, *Din Arhivele Școlii de Drept din Paris*, în *Vieața Nouă*, 1905, I, p. 371; G. Bengescu, în *Conv. lit.*, XX, p. 168.

³⁾ N. Petrașcu, *op. cit.*, p. 56.

⁴⁾ V. Alecsandri ajunse în Moldova în luna Decemvrie a aceluiași an; cfr. N. Petrașcu, *op. l. c.*

⁵⁾ *Istoria literat. române, Sec. XIX*, II, p. 52.

⁶⁾ Unii biografi admit totuș preocupările sale de artă în această călătorie; cfr. d. p. I. Beu, *Biografia lui V. Alecs.*, în *Transilvania*, 1905, p. 27 (fără dovezi).

pentru opera Poetului, fixându-l din capul locului asupra importanței pe care urmă să o acorde în ea fanteziei exotice, mai ales atunci când eră vorba de tratarea temelor erotice ¹⁾. Fără ca prin aceasta să excludem cu totul și o altă înrîurire — aceea a patriotismului și a concepției despre literatul considerat ca apostol și martir al idealului național — frământările și veleitățile de independență și unire, fiind simțite la tot pasul în Italia, pela 1840.

Dar mai înainte de-a vedea urmările pe care le produse asupra sufletului și operei lui V. Alecsandri această primă călătorie în Italia, să-i fixăm cu oarecare precizări etapele, cu toate că dovezile sigure și directe nu prea abundă în această privință.

Una din acestea — nefolosită, credem, încă de nici un biograf al Poetului — ne determină să afirmăm că cel dintâi oraș italian vizitat de tinerii Romantici moldoveni în primăvara anului 1839, a fost Torino. Această dovadă directă, vine să arunce, totodată, o lumină cât se poate de vie asupra stării de spirit — voioasă, tinerească — în care s'a găsit Alecsandri și prietenii săi, în Italia.

O surprindem într-o scrisoare inedită ²⁾ — după știința noastră — adresată în 1861 de Costache Negri lui Alecsandri, care se ducea la Torino pentru îndeplinirea cunoscutei sale misiuni diplomatice. La începutul acestei scrisori, tovarășul de odinioară, evoacă în chipul următor timpul petrecut de ei la Torino, în 1836

«... Autant que je me rappelle (*sic*) on est assez puritain et religieux à Turin — car en 1840 ³⁾ — pour manger gras les vendredis et samedi. «à un certain hotel Feder on se retirait dans sa chambre — et puis aussi «l'amour se faisait extra muros à 1. quart de lieue de la ville près d'un «château du Roi où ntre autre chose il y avait aussi un éléphant savant. Je crois «que ce paphos d'autrefois s'appelle Stupinigi. Si cela n'a pas changé comme «je le crains bien, les distractions te manqueront mais non le temps de «l'entretenir avec tes amis. Admires en passant comme mes souvenirs «sont encore frais là dessus...».

Capitala Piemontului se bucură și astăzi de reputația de a fi unul din cele mai însuflețite și vesele orașe ale Italiei, astfel că aceste aluziuni din scrisoarea lui C. Negri, capătă un deosebit relief; acolo nu-

1) Cfr. în acest sens și O. Densusianu, *op. cit.*, p. 532; D. N. Petrovanu, *op. cit.*, p. 387 (care reproduce, fără să citeze).

2) *Mss. Bar.*, 2254, fila 162 și urm.

3) Greșală a memoriei lui C. Negri?

putea reține nici bogăția monumentelor de artă, nici pitorescul prea izbitor, în fond asemenea pitorescului din regiunea Alpilor francezi.

În schimb, părăsind Torino, drumeții noștri se vor fi îndreptat spre Genova ¹⁾, unde în lipsa monumentelor de artă mai evocatoare, le va fi isbit închipuirea dornică de culoare vie, exuberanța florei și așezarea geografică a «Superbei», spre care-și dau întâlnire de-a-lungul Mediteranei, cele două «Riviere».

Dela Genova, cu o corabie — foarte probabil — (căci aceasta eră pe atunci calea cea mai lesnicioasă), au coborât poate dealungul «Coastei de Azur», trecând prin dreptul Elbei, a Viareggiului (de shellyană amintire) și a Livorno-ului, spre a debarcă la Civitavecchia (fortăreață maritimă cu ziduri ridicate de Michelangelo), de unde — pe uscat — luară calea Romei.

În diversele opere în care a găsit prilejul, de nenumărate ori, să evoace amintirile sale italiene, Alecsandri mai nu pomeniște nimic despre această «Cetate Eternă» din care, cu puțini ani în urmă, se întorsese cu totul refăcut sufletește, înaintașul său Gh. Asachi. Acesta este un fapt sigur — destul de semnificativ pentru fixarea predilecțiilor lui Alecsandri, cât și pentru definirea intelectualismului său —, oricât de stranie ne-ar putea părea lipsa Romei din conștiința sa, ținând seama de mirajul pe care acest oraș l-a exercitat asupra Romanticilor noștri, în lupta lor necontenită pentru scoaterea la suprafață a părgăinitei noastre latinități ²⁾. Astfel că numai prin deducție — firească totuș — putem bănuî că Alecsandri se întoarse din Roma Papilor și a lui Traian, în Moldova, «cu sufletul îmbărbătat de vechea origină a Românilor și se puse, cu o încredere sfântă în viitor, la renașterea poporului românesc» ³⁾.

Ca să treacă dela Roma la Florența ⁴⁾, tinerii moldoveni au luat iarăș calea mării Tirenene, iar asupra acestui fapt nu mai poate fi nici o îndoială, deoarece precizarea ne vine — ca foarte puține altele — din partea lui Alecsandri însuș. Ea se găsește într'un ziar de călătorie

¹⁾ Că au trecut pe acolo, cfr. G. Bengescu, *Un poète diplomate, etc.*, în *Revue des Deux Mondes*, 1910, vol. VI, p. 643.

²⁾ Cfr. totuș afirmațiunile nedovedite ale lui V. Nițescu, în *Familia*, XLI, 1905, p. 542.

³⁾ N. Petrașcu, *op. cit.*, p. 58.

⁴⁾ V. Nițescu, *op. l. c.*, este desigur victima unei confuzii, când afirmă că V. Alecsandri a vizitat în 1839 și Neapolul.

al Poetului în Orient (1845), rămas încă inedit (Mss. Bar. 4497) ¹⁾ și în care — la un moment dat — notează (fila 4):

«Nous aurons sans doute de l'orage... Je me rappelle la nuit orageuse «de Civita-Vechia (*sic*) à Livorno — 1839» (după care urmează câteva rânduri șterse.)

Debarcați la Livorno, portul Toscanei, iata-i ajunși la porțile acelei Florențe care, împreună cu Veneția și Neapoli, va deveni pentru Poet întruchiparea idealului de frumusețe și de cadru adecvat fanteziei sale. De această înflorită cetate de pe malurile Arnului, leagănul celor mai ilustre glorii ale literaturii și artei italiene, seducătoare în claritatea colinelor sale împânzite de chiparoși davincieni, se va legă și una din cele mai semnificative opere de tinerețe ale scriitorului moldovean, acea «Buchetieră din Florența», despre care urmând să ne ocupăm pe larg, vom arăta partea de descripție realistă care să ne dovedească precis, întrucât a știut Alecsandri să redea partea de frumusețe naturală a acestui oraș pe care l-a îndrăgit și vizitat încă din 1839.

Iar dela Florența, trecând cu poștalionul prin prăpăstioasele și «romanticele» drumuri ale Apeninilor pistoiezi (povestirea «Muntele de foc» ne-o dovedește din plin), coborîră spre Bologna ²⁾ cea cu portaluri neguroase, pe sub care se stingeă aproape de tot ecoul cetelor de studenți medievali, adunați din toate colțurile Europei. De aci, poate în sus, spre inima Lombardiei, la Milano ³⁾ — dacă vor fi trecut pe acolo; ceeace este însă discutabil.

Sigur este că odată ajunși în Nordul Italiei, se îndreptară spre Veneția ⁴⁾, în toamna anului 1839; deci tocmai când Veneția se

¹⁾ A fost totuș studiat și publicat în părțile-i mai semnificative de d-l G. Bogdan-Duică, *Despre V. Alecsandri. Întâia călătorie la Constantinopol*, în *Viața Românească*, Iași, XIV, 1922, No. 1, pp. 41 și urm.

²⁾ Cfr. G. Bengescu, în *Conv. lit.*, XX, p. 168, și în *Rev. Deux Mondes*, 1910, VI, p. 643.

³⁾ I. Beu, *Biografia lui V. Alecsandri*, în *Transilvania*, 1905, p. 27; după N. Petrașcu, *op. cit.*, p. 56.

⁴⁾ G. Bengescu, *op. l. c.*, V. Nițescu, *op. l. c.*; D. C. Ollănescu, *op. l. c.*; I. Beu, *op. l. c.*; N. Petrașcu, *op. l. c.* Nu știm de unde va fi luat D. N. Petrovanu (*art. l. c.*) indicațiunea că la Veneția, Alecsandri «publică o nuvelă pe care avea s'o scoată, cu un an mai târziu, în «Dacia literară»!

împresoară de mai multă melancolie și când laguna scânteie de lumini mai estompate.

Alături de Florența, mai mult chiar decât aceasta, Veneția va rămâne pentru Alecsandri refugiul luminos al gândurilor sale.

Asupra acestui punct vom avea, desigur, prilejul să revenim pe larg. Dat fiind însă că dela Alecsandri nu ne-a rămas nici o mărturie directă a impresiei pe care i-o va fi produs Veneția în această dintâi călătorie, ne vom adresa prietenului său C. Negri care — identificat sufletește cu Poetul nostru — iată în ce fel evocă amintirile sale venețiene¹⁾:

«O Italie! țară împodobită! Ale fiilor tei simțiri se desvălesc fără stavilă
«sub jugul puternic a multelor patimi!...

«Intr'ua silnică împotrivire, cumplit trec anii și curând viața scurtează!
«Impedecarea înădușă, sfarmă acea dumnezească scânteie, ce pe uă parte
«a omenirii o rădică atât asupra cei lalte. Italie! te slăvesc în cerul tău
«de a pururea lin și albastru, — în vecinica ta primăvară, cu ai tăi chedri
«și portocali, — în frumusețea fetelor tale cu părul lung, negru și neted,
«picând ca uă mătăasă pe obraz în inele împletite... Dar mai mult te slă-
«vesc în a ta nefățarnică slobozenie, și în văzduhul tău înfocat, ce aprinde
«simțirea, până și în sufletele cele mai nesimțitoare...

«... În nopțile senine, când alba lumină a luni se revarsă în plin, și
«când umbra palaturilor de marmoră tremurând se resfață în oglinda apei,
«se auz a de multe ori armonii pătrunzătoare; — și pe uă așa vreme împo-
«dobită de fire, omul simțește mai mult decât obicinuit. Diletanți mulți
«se aduna în casa Biancăi, căci ea era bună cântăreață; și cu toate că la acele
«ceasuri de liniște, Veneția zăcea în odihnă, se vedea sub ferestrele ei mare
«număr de gondole pline de ascultători, între care Teodor era unul din cei
«mai nelipsiți. Ades mă treziam în melancolia acelor serenate, și nu mă
«depărtam din balcon, până nu tăcea cu totul...

«... Noi mai șezurăm încă mult pe balcon. Era liniște și se auzea numai
«din vreme în vreme clopotele bisericelor numărând ceasurile... Vorbeam
«de Patrie, — căci dragostea către dânsa la nime nu-i mai ferbinte, de cât
«în inimile depărtaților...

«... Dulce's serile Veneției, și mai ales dulci încă nopțile ei, atunci
«când în tăcere caldele vântușoare lin gonesc aburii lagunelor — și des-
«vălite la leneșă lumină a luni, mărețe se arată goticele palaturi ale fo-
«știlor strașnici Domnitori ai mării. Gondola repede lunică pe fața cana-
«lurilor, purtând cine știe câte ferbinți amoroase a juniei jurăminte, sau
«câte negru posomorite hotăriri, în secretul acoperemânt al ei făcute, și
«adese subț dânsul și săvârșite. Gondola poartă melodioasele serenate
«la ferestrele falnicei frumuseță, ce ușor le deschide spre a face loc mâinei

¹⁾ Cfr. A. Papadopol-Calimach, *Amintiri despre C. Negri*, în *Revista Nouă*, II, 1889, 322 (reprodus după *Foaea științifică și literară*, Iași, 1844, p. 14).

«mulțămitoare, care după bătăile inimii sale, cu aprindere sau cu liniște, «flutură alba batistă, ce câte o dată, în felurite șegi ale văzduhului, cade în apă. Gondola vine, gondola se duce tot cu acea moale legănare, ce melancolic te îmbată de mii de năluciri a viitorului ne înțeles, dar pururea «mult plăcute.

«Veneția. . . Neapoli. . . Oh! Vrăsta se duce. . . chiar rece inima-i fie, — «cine v'au cunoscut, nu vă mai uită!».

«BUCHETIERA DELA FLORENȚA»

8. Cu aceeași voluptoasă și melancolică părere de rău, se va fi despărțit și Alecsandri de Veneția, spre a se întoarce — prin Triestul ¹⁾ pe atunci austriac (de altfel ca și Veneția) — în Moldova.

Lipsise din țară aproape șase ani, tocmai în epoca formațiunii sale spirituale; iar dacă din punct de vedere intelectual, șederea-i prelungită la Paris se va fi dovedit binefăcătoare și rodnică, nu mai puțin bogată în urmări — pentru înflorirea aprinsei sale fantezii — trebuie socotită această primă trecere a Poetului prin Italia.

Grădina înflorită a «Coastei de Azur»; Coloseul, Sf. Petru, Forul Roman; Domul Florenței și Campanila lui Giotto; Canal Grande, Palatul Dogilor, Lido, — iată tot atâtea viziuni aievea, care vor fi contrastat izbitor cu înfățișarea Capitalei moldovenești, așa cum o surprindea tânărul Alecsandri în iarna anului 1839, când se întoarse în sfârșit acasă.

După însăș spusele sale ²⁾, Iașul se aseamnă pe atunci cu «o mulțime de hardughii vechi, nalte, strîmbe, mucedu, cu pereții afumați și crăpați, cu ferestrele mici și chioare, cu streșinele putrede și ascuțite, cu scările întunecate, cu ogrăzile mari și pustii, cu grădinile pline de buruieni sălbatice și cu ziduri groase prin prejur. Locuințele păreau cuiburi de bufne, locuinți de stafii ce te înfiorează și unde ți se pare că vezi zăcând câte un matuf gârbov cu ghigilic pe frunte, cu metanii în mână, care horcăește, ocărînd neconținut câte-va țigance sdrențeroase ce stau dinaintea lui». Pe uliți, «evrei sdrențeroși», umblând toată ziua prin noroiul proverbial al timpului, ori speculând prin dughene suspecte patimele omenesti; «greci unși de untdelemn», la taraba cu roșcove, măslina și piper; «figura neagră a țiganului ferar strălucind

¹⁾ G. Bengescu, *op. cit.* II. cc.

²⁾ Cfr. N. Petrașcu, *Din tinerețea lui Alecsandri*, în *Ateneul Român*, 1894, p. 34.

la para focului»; mai încolo, «cafeneaua plină de fesuri mari și de fustanele», între «o spițerie nemțească, o tutungerie armenească, o cofetărie italiană, o modistă franceză și un ceasornicar svțteran». Această privește, la amintirea celor ce lăsase Alecsandri în urmă, eră neapărat întristătoare.

«La rândul lor, în judecata Ieșenilor, a giubelelor, a antereielor și ișlicelor, tinerii ca Alecsandri, ce se întorceau în haine nemțești, cu plete mari pe umeri, cu cravate și veste roșii, aveau aerul unor insulțatori ai moravurilor strămoșești, unor oameni fără de lege, din care pricină li se dăduse fel de fel de porecle, ca «bonjuriști», «duelgii» și «franțuziți».

Tatăl său, boier cu trecere, om energic — care se dovedise în stare să refacă temeinic patrimoniul familiei și care, însuș, călătorise la Paris pe la 1834—1837 — nemluțumit, fără îndoeală, de faptul că feciorul i se întorsese dela studii fără diploma care să-i deschidă calea unei cariere productive, mijloci pe lângă Domn numirea acestuia într'o slujbă a Statului ¹⁾.

Abia întors din Italia, iată-l deci pe Vasile Alecsandri ajuns funcționar fără vocație.

«Aripile fantaziei sale — povestește foarte colorat d-l S. Zotta ²⁾ — se zbăteau de gratiile ferestrelor unor cancelarii întunecoase, mai cu seamă în sens figurat, păstrătoare unor tradiții medievale și unor obiceiuri străine spiritului națiunei, *cinovnicismul*, importat de vecinii noștri din Nord. Cum putea să simpatizeze un tânăr inspirat de geniul latinității, întors de curând de pe malurile Senei, atmosfera unui departament al cărui *Sameș* (tatăl său) avea următoarele atribuțiuni:

«Alcătuirea *vidomostiilor* [registre] de intrări și eșiri pe toată luna, care «să *pristavlisăsc* [se trimite] *nacialstvei* [autorității superioare] precum și «*peripisca* [correspondența] pintru asămine cu dregători!»

«...Spiritul lui vioi și fin era sortit să mocnească, ca focul supt spuză, supt povara unor dosare pline de cifre și socoteli, cari nu-i ziceau nimic și nu-i cereau nimic din bogăția sufletului și minții... Dar probabil, tocmai din cauza ideilor lui înaintate, nu i se deschiseră porțile celorlalte departamente. Venise doar dintr'o țară, în care

¹⁾ S. Zotta, *La centenarul lui V. Alecsandri*, Iași, 1921, p. 12—14.

²⁾ *Op. cit.*, pp. 18 și urm.

cu puțini ani în urmă (1831) se clătinară valorile consacrate ale trecutului și apoi, tatăl său va fi ținut să-i dea o îndrumare practică, bănuind că pe calea literaturii și a poeziei nu va putea să ajungă decât la bilanțul trist al bătrânului Asaki: o casă copleșită de datorii.

Intr'acestea, la 31 August 1839, Poetul eră numit de Domn «șef al mesii despăgubirii scutelnicilor și a pensiei răsplătitoare».

Existența i se vedeă astfel definitiv constrânsă între registre, chitanțe, socoteli, tovarăși de biurou abia știutori de carte și cari nu-l vor fi văzut cu ochi tocmai buni, pe el, *nacialnic* la 18 ani și, pe deasupra, «bonjurist»!

În astfel de împrejurări, dintr'o astfel de stare sufletească, se încheagă în mintea adolescentului cea dintâi producție literară în limba românească, acea «Buchetieră dela Florența», pe care o va fi socotit ca un refugiu luminos al tuturor aspirațiunilor și elanurilor sale, jignite de noua vieță la care eră osândit.

«Se pare că poetul se dezinteresează din capul locului de serviciul său, pe care-l va fi privit mai mult ca o concesiune față de părintele său, căci în primăvara anului 1840 i se încredință, împreună cu Negruzzi și Kogălniceanu, direcțiunea teatrului român-francez, dovadă că știuse să atragă atențiunea Domnitorului asupra talentelor sale literare, probabil prin nuvela «Buchetiera din Florența», publicată în aceeaș vreme, însă pe care o va fi citit în cursul iernii prin saloanele boierești. Prin această consacrare oficială a calităților lui literare, Alecsandri se va fi simțit încurajat în jocul fantaziei sale, dar și mai îndepărtat de cariera sa de funcționar»¹⁾.

Însă cu privire la împrejurările în care scrise Alecsandri această nuvelă, găsim următoarea mărturie, cât se poate de interesantă și—după știința noastră—nefolosită încă de biografi, într'o scrisoare de condoleanță a lui M. Kogălniceanu către Paulina Alecsandri (datată «Constanța», 3 Sept. 1890)²⁾:

«... Cate episoade din vieța noastră nu ne au fost comune; și acestea în (?) scriere buquetiera din florența a fost scrise de dînsul, dupe îndemnul meu, în cerdacul caselor lui Enaki Kogalniceanu, astăzi arse de la moșia mea «Ripile. . .».

¹⁾ S. Zotta, *op. cit.*, p. 20.

²⁾ *Mss. Bar. 1686*, fila 92 v.

«Suvenire din Italia-Buchetiera din Florența», a fost scrisă, așadar, la țară, în răstimpul deselor evadări dela îndatoririle-i burocratice și — ceea ce este mai interesant, — din imboldul lui M. Kogălniceanu, care i-o va și publica la 1840, în revista sa «Dacia literară».

Cu toate că este un produs al manierei romantice înțeleasă în cea mai necontrolată accepție a cuvântului, această povestire florentină a Poetului a cunoscut până târziu (până azi chiar) o largă răspândire, fiind reprodusă într'o serie întreagă de edițiuni succesive. Cea dintâi, după cum am arătat, datează din 1840 ¹⁾. Cu unele omisiuni și îndreptări de stil, nuvela fu retipărită apoi în 1857, în culegerea intitulată «Salba literară» ²⁾. De data aceasta se adăogă însă și un *post-scriptum* la adresa lui C. Negri, asupra căruia vom reveni.

Dar chiar și în 1876, Alecsandri aprecia încă această producție a primei sale ucenicii literare, făcând să reapară «Buchetiera» în ediția definitivă a «Prozei», pe care o îngrijă însuș în acel an ³⁾.

Acest lucru pe de o parte, iar pe de altă parte traducerea povestirii în limba germană ⁴⁾, ne dovedește succesul de care a fost înconjurată multă vreme, până târziu.

Deși operă realizată cu mijloace destul de ușoare, «Buchetiera» trezi astfel, din capul locului, un susținut entuziasm, mai ales prin faptul că societatea românească dela 1840, gustă cu crescândă predilecție nou-tățile literare care făceau dovada celui mai autentic romantism: «Buchetiera» satisfăcea din plin acest gust, prin cadrul său exotic, prin «intrigă», prin importanța acordată iubirii, prin felul mai ales, în care autorul știa să prezinte acest sentiment ⁵⁾.

«Când fu înapoi acasă... — observă d-l prof. N. Iorga ⁶⁾ — tînărul de modă parisiană... se gândi a turna în forma unei nuvele amintirile

¹⁾ *Dacia literară*, 1840, Maiu-Iunie, pp. 355—407.

²⁾ Iassi, Bermann, în 8°, pp. 59 sgg. (cu slove kirilice). Titlul povestirii rămâne «Suvenire din Italia».

³⁾ Retipărită apoi în ediția cea mai curentă și modernă a *Operei complete, Proza*, Ed. II, București, Minerva, 1910, pp. 7 și urm.

⁴⁾ *Das Blumenmädchen von Florenz*, von V. Alexandri — aus dem Römänischen von Leon Schönfeld (Wien) — Separat-abdruck aus der «Romän. Revue», Resicza, pp. 26, (f. a.).

⁵⁾ Pentru acest fond romantic, pus în valoare conform rețelilor timpului (străine de tradiția literaturii românești), cfr. D. Caracostea, *Un examen de conștiință literară* ✓ în 1915, în *Drum drept*, 1915, pp. 699 sgg.

⁶⁾ *Istoria lit. rom. Sec. XIX*, II, pp. 53 și urm.

sale din Florența... Recunoști pe cetitorul literaturii romantice franceze, pe atunci sentimentală și plină de efusii, de avânturi spre o lume de iubire veșnică, de tinereță ce nu se vestejește, de frumuseță fără pată... O fabricație gentilă, într'o limbă deosebită de fluidă, tinerește de zglobie și franțuzește de abstractă; un atestat de lectură și de cultură. Real, simțit, cugetat adânc, reproduș exact nu era nimic în această schiță naivă... Totuș, această încercare, în noua literatură, își avea însemnătatea ei... «Alecsandri e nou prin aceia că el cel dintâiu aduce în literatura noastră o icoană cât de ștearsă, a Italiei divine». Ca realizare în sine? «O haotică amestecătură de tineri poeți cu pletele în vînt, de tutori cu inima prea tînă, de rugăciuni în biserici italiene și de fuge romantice. Ie o imitare, nici mai bună, nici mai rea, de cît alte produse literare preparate după rețetă»¹⁾.

La aceste aspre observațiuni, trebuie opusă totuș, pe de o parte observațiunea că mare parte din literatura occidentală a timpului prezentă aceleași excese și scăderi, iar pe de altă parte, aceea că la baza «Buchetierii din Florența» trebuie recunoscut un puternic substrat de realitate și de impresii personale. Ceva mai mult: după părerea noastră, autorul a avut în primul rând gîndul de a ne prezenta o serie de «impresiuni italiene», pe care a căutat să le anime oarecum, introducînd și eșafodajul acelei intrigi romanțioase. Acest lucru ni se pare cu atîta mai adevărat, cu cît titlul inițial al povestirii eră «Suvenire din Italia».

Dovada că punctul de plecare al acestei nuvele este de căutat în impresiunile personale ale Poetului, culese în timpul șederii sale la Florența, se găsește apoi și în amintitul *post-scriptum* adăogat la ediția din 1857 și adresat prietenului său Negri:

«P. S. — *Iubite Negri*. — Acum sunt 16 ani de cînd am făcut cea întîi «călătorie a mea în Italia, întovărășit de tine care petrecuseși cea mai frumoasă parte a tinereții tale sub ceriul limpede al acelei țări. Tu ai fost «martur celor mai gingașe impresii a mele; ție ți-am destăinuit, ca unui «frate iubit, toate pornirile, toate visurile, toate sperările sufletului meu, «și precum atunci ai primit cu blîndeță acele destăinuiri entusiaste, primește și acum dedicarea celei întîi scrieri a mele în limba patriei. *Ea «este o slabă încercare, o știu, și nu aștept de la dînsa altă mulțămire, de cît «să-ți aducă ție aminte de trecerea noastră prin Florența, și de frumoasele*

¹⁾ N. Iorga, *Schițe din literatura română*, vol. I, Iași, [1893], p. 70. U

«buchetiere care ne da în toată sara câte un mic buchet de flori, pe când luam înghețate dinaintea cafinei *Donné* ¹⁾, împreună cu prietenul nostru D. . . » ²⁾).

Această categorică mărturisire a făcut dealtfel să se creadă în primul moment, că am avea aici de a face cu o scriere pur autobiografică, iar nu cu o povestire în care — după felul tipic romantic — intriga închipuită se împletește cu amintirile personale ³⁾.

Biografia de mai târziu ai Poetului, au avut puțința să lămurească întru câțva aluzia cu privire la amintitele «florărese» (de aici și titlul nuvelei), precizând că Alecsandri cunoscuse la Florența în 1839 pe «faimoasa» Beppa, îndrăgostită de C. Negri, pe care îl salvase dela o grea boală, cu toate că prietenul Poetului n'ar fi refuzat totodată grațiile unei nu mai puțin faimoase cântărețe germane, ce se află pe atunci la Florența, obiect al admirației frecventatorilor Teatrului La Pergola. Ceeace n'ar fi împiedecat iarăș, ca Alecsandri să simtă la rândul său, «o înclinare destul de călduroasă pentru această pseudo-buchetieră (de fapt primadonă la Pergola, unde Negri ar fi văzut-o pentru întâia oară)» ⁴⁾; cu atât mai mult, cu cât Alecsandri îi dedică cunoscutele versuri:

Ah, te iubesc și drag mi-e de-a o spune . . .

Aceste precizări ale biografiilor s'au întemeiat pe constatarea că, printre hârtiile Poetului, se păstrează în copie un bilețel pe care florăreasa Giuseppina din Florența, îl trimise în Moldova cu un buchet, târziu, în primăvara anului 1877, cu rugămintea stăruitoare de a fi depus pe mormântul celui Costache Negri de care o legaseră atâtea amintiri, cu aproape 40 de ani în urmă.

Această scrisoare (copiată de Alecsandri ⁵⁾ și adresată colonelului Pisoski ⁶⁾, prieten comun), poartă toate semnele autenticității:

¹⁾ *Doney & nouveaux*. Localul există până azi la Florența, în Via Tornabuoni; a rămas tot locul de întâlnire al aristocrației cosmopolite.

²⁾ V. Alecsandri, *Proza*, Minerva, 1910, p. 32.

³⁾ Cfr. G. Bengescu, V. Alecsandri, în *Conv. lit.*, XXI, p. 1036.

⁴⁾ N. Petrașcu, V. Alecsandri, p. 57. Vezi și N. Zaharia, *op. cit.*, pp. 112 și urm.

⁵⁾ *Mss. Bar.* 2254, f. 23.

⁶⁾ Pentru strânsa prietenie dintre Alecsandri și Pisoski, sfetnic al lui Cuza, cfr. colecția de *Scrisori* (ed. Chendi), pp. 260, 273, 282; *Documente privitoare la viața și scrierile lui V. Alecsandri*, în *Conv. lit.*, XXXIX, pp. 989 sgg.; cfr. și *Mss. Bar.* 2254 (f. 153), în care se citește o odă autografă de felicitare a lui Pisoski către Alecsandri (1883).

«Prego il signore Colonello (*sic*) Pisoski e lo scongiuro di farmi un gran «favore di deporre questo Buché di fiori co (*sic*) il presente biletto (*sic*), «sulla Tomba del defonto (*sic*) mio caro amico Costantino Negri, come «sacro sovenire (*sic*) da parte di sua amica,

«Giuseppina

«Firenze—12 Marzo 1877.

«(Copie de pe biletul ce întovărășia buchetul de flori trimis de Buchetiera din Florența pentru Mormintul lui Negri)».

Această însemnare finală, adăogată de Alecsandri în limba română, ne dovedește până la evidență că, scriind «Buchetiera din Florența», la această Giuseppina-Beppa s'a gândit.

Dar deoarece biografii lui nu s'au ocupat până în prezent mai temeinic de identificarea, oarecum istorică, a acestui suggestiv personaj real — cu toată greutatea unor cercetări de această natură — credem destul de importantă următoarea precizare, ce se găsește în studiul lui Pesci, *Firenze Capitale (1865—1870)*¹⁾:

«Nel suo *Voyage en Italie* pubblicato nel 1861, *Théophile Gautier* chiamò «il caffè Doney il Tortoni d'Italia e parlò delle signore che vi si fermavano «con le carrozze a prendere il gelato, e delle fioraie con i cappelli di paglia «d'Italie» che offrivano fiori con «une hardiesse joyeuse». Al tempo della «Capitale era quasi cessato il costume di fermare le carrozze davanti al «caffè, continuato però assai; *dopo il 1859, delle fioraie sopravviveva la sola «Beppa, già avanti con gli anni ed oramai senza alcun «hardiesse joyeuse» se «pure non si vuole intendere con questa frase l'abitudine di chiamare «Zelindino «mio» tutti quanti, anche Vittorio Emanuele, cui la Beppa offriva invariabilmente un mazzo di fiori ogni quante volte egli partiva o arrivava con la «strada ferrata».*

În felul acesta, duiosul episod al «Florăresei» poate căpătă un deosebit relief și o lumină reîmprospătată vine să se proiecteze asupra acestei uitate figuri, de care se leagă însăși începuturile literare ale Romanticului moldovean.

A venit însă vremea să ne oprim asupra povestirii în sine, arătând pe scurt în ce constă romanțioasa-i intrigă, spre a acorda în schimb

Scrisoarea a fost reprodusă (cu greșeli) de E. Chendi (*op. cit.*, p. XXXVI) și de N. Zaharia (*op. cit.*, pp. 112 și urm.). Aci se dă indicația *ms. Bar. 821* (azi la Moscova). Textul original este în limba italiană.

¹⁾ Firenze, Bemporad, 1904. Cap. «Vita mondana». Mulțumirile noastre Contelui Pucci din Florența, pentru îndrumările date în acest sens.

atenția cuvenită descrierilor după natură, asupra cărora vom lăsa să cadă accentul atențiunii noastre.

Din capul locului, în această operă ne întâmpină un vădit aspect autobiografic. Protagonistul este totuș întruchipat în persoana tânărului pictor italian V**, cu care povestitorul legase prietenie și petrecuse la Paris.

Rătăcind într-o Duminică prin Santa Maria del Fiore, Poetul îl reîntâlnește pe neașteptate: «Fața sa lungăreață și albă, ochii săi negri, «mari și înfocați, părul său lung ce-i pică în plete netede pe umeri, «și în sfârșit fisionomia, aerul său de artist», toate îi erau cunoscute. Așa cum ni-l înfățișează Alecsandri, protagonistul corespunde întocmai concepției pe care o aveau toți Romanticii despre temperamentul italian, în fantezia lor mai capabil ca oricare altul de exaltare erotică. Sufletul eroului este, într'adevăr, bântuit de vijelia iubirii pentru o tânără terorizată de gelozia unui tutore, firește, nesuferit.

Descoperită și eroina, tot întâmplător, la Florența, începe seria de aventuri: deghizarea Ceciliei în florăreasă; leșinul pictorului când ea îi oferă un buchet; destăinuirea în singurătatea romantică a Cascinelor de pe malul Arnului: izolarea și sărăcia orfanului, crescut fără generozitate și respect pentru precocă-i sensibilitate; voluptatea consolării prin artă; îndrăgostirea pătimașă, necugetată și fulgerătoare de o actriță; frenezia erotică îi întunecă adesea mintea; singură religia în stare să-l consoleze de această pasiune contrastată; îndoelile; nopțile petrecute cu mandolina în bătaia lunei; ferestrele ce se deschid la serenade; pumnalele ce pândesc și se năpustesc din negura pelerinei; iubita care-l îngrijește și-l scapă de moarte; rănilor deschise din nou, cu propria-i mână, când află de plecarea misterioasă a iubitei; ura de moarte împotriva odiosului tutore Barbarissimo, urât deopotrivă și de Cecilia, a cărei inimă eră cedată pentru totdeauna tânărului și nefericitului pictor; rătăcirea disperată prin toată Italia, în căutarea ei; desnădejdea singurătății; încercarea zadarnică de a-și înnece durerea în plăcerile Parisului; regăsirea neașteptată a iubitei la Florența, în chip de... florăreasă; inevitabila lor întâlnire, noaptea, în umbra Battisterului; lupta cu Barbarissimo care, în sfârșit, cade răpus de pumnalul amantului; și, la urmă, întâlnirea neașteptată — alta nu mai este! — a povestitorului cu Cecilia și cu prietenul său, .. într'un han suspect plin de bandiți, în drum spre Civitavecchia: cei doi

îndrăgostiți colindau acum lumea, îmbrățișați și cântând... «Casta Diva»!

Tot acest «roman de iubire» se profilează astfel, pe fondul din plin colorat al exotismului italian: nu numai în ce privește cadrul propriu zis, dar și felul în care Alecsandri redă sentimentul iubirii — predominant:

«Amorul nu este oare cel mai sfânt și mai curat sentiment insuflat oamenilor de însuși Dumnezeu? Pentruce să mă sfiesc de a vorbi de el înaintea celui ce l-a creat în inimele noastre? Ce păcat poate fi de a spune adevărul tocmai în locul unde adevărul domnește?..».

Iar dacă acest fel de înfățișare al iubirii ne-ar putea apare de fapt ca generalizat în toată literatura romantică a timpului, alte fragmente din această povestire ne duc direct spre exotismul italian, spre cel florentin în deosebi:

«Când o da Dumnezeu... să avem și noi în Moldova, un Raphael (*sic*), «un Michel Angelo!... Obiectele de artă sunt atât de multe în Italia și «mai ales cu așa talent lucrate, încât călătorul nu mai are vreme nici să «gândească, ci își simte ființa cufundată într'o mirare îndelungată și plină de plăceri. *El în trecerea sa prin Italia gustă o viață nouă, necunoscută; și când ese de pe țărmurile aceluia pământ poetic, atunci i se pare că s'a visat «șburând printr'o câmpie îmbogățită de toate podoabele raiului*».

Nu lipsesc apoi nici aprecierile tipic romantice, când este vorba de firea poporului italian:

«În Italia cafenelele sunt toată ziua pline de consumatori, din pricina «căldurilor nesuferite, carele aduc pe om într'un fel de moleșală foarte plăcută; pătruns de fluidul magnetic în care creerii înnoată, te simți furat «de o somnărie ușoară și toată ființa ți se cufundă în sânul unei lene poetice (cunoscută în Italia sub numirea de *dolce far niente*). Pare că întins «pe un leagăn de flori te cobori din nouri încet, fără a vedea măsura, care «te desparte de pământ».

Viu impresionat de frumusețile artistice ale Florenței (atenția i se fixează mai ales asupra Domului), Alecsandri ține totuș să ne redea frumusețile ei naturale, în pagini descriptive ca aceasta:

«... La începutul acestui parc este o piață mare, unde se ridică Palazzo «delle Cascine, adică palatul lăptăriilor a Ducăi de Toscana. În toate seriile, «după ce se culcă soarele, aristocrația Florenței își oprește echipagiile stră-

«lucite dinaintea acestui palat, și damele se desfătează prin convorbirea tinerilor cavaleri, care saltă călare împrejurul lor, și prin dulceața laptelui proaspăt ce le împuternicește sănătatea și le înviorează colorile obrazilor. «Acea piață este locul de întâlnire a multor intrigi de amor. . .

«*Uită-te și te miră de frumusețile patriei mele: în fața noastră poeticul Arno șerpuește prin câmpii vesele și prin lunci misterioase, și malurile sale «vuesc de cântecele melodioase ale păsărilor; în dreapta, verzile coline acoșperite cu grădini și palaturi de marmoră, se par că zâmbesc una alteia ca «niște copile ce s'ar uita în oglindă; în stânga se întinde o câmpie plină de «livezi, prin care se rătăcesc vre-o câteva grupe de amorezi; în urmă-ne se clatină un zid de copaci tufoși, care oprește vuetul orașului de a veni până la «noi; numai murmura tristă a lui Arno tulbură tăcerea adâncă ce ne înpreșjură. Din vreme în vreme țipătul unei păsăruici care adoarme, sau notele ră-tăcite prin văzduh a unei ghitare se aud în depărtare. . .».*

Correspondența cu locul descris (revărsarea Mugnonelui în Arno), este evidentă.

Nu mai puțin vii, ni se conturează apoi celelalte impresiuni din timpul primei șederi a Poetului la Florența; iată-l, de exemplu, într-o seară, la celebrul teatru al vremii, La Pergola ¹⁾:

«. . . Văzui o ființă albă și cerească, o comoară de grații, de tinerețe și «de poezie, un înger a cărui glas dulce, limpede și armonios îmi pătrunse «inima. Sala vuia de aplauze; iar când Cecilia începu a cânta rugăciunea «Normii către lună; când picând în genunchi și ridicându-și mâinile spre «cer intonă acea arie strălucită *Casta Diva*, atunci tot publicul în entu-siasmul său se sculă în picioare și bătă în palme. . .».

Arătând de tânăr înclinări spre vieța lesnicioasă și strălucită (la Florența locul în acest răstimp în centrul orașului, pe via Calzaioli — după cum singur ne mărturisește), Alecsandri va fi fost, totodată, un nelipsit frecventator al elegantei cafenele Doney, acolo fixându-i-se, luminoasă și ispititoare, imaginea florăresei Beppa:

«. . . Un nour de melancolie flutură pe fața sa palidă și arăta că inima «ei era sdrobotită de vr'o durere secretă; părul său negru și luciu eșă în bucle «unduloase de sub o pălărie de paie suptire și se împrăștia împrejurul gâ-tului său alb ca crinul; ochii săi mari și negri avea mândria ochilor de «vultur, dar totodată luminile lor înota într'un foc limpede și misterios, «prin care se zăria o înduișoare nemărginită. În sfârșit toate în ea era fă-cute pentru plăcere: gura ei care legăna un zâmbet melancolic, talia sa

¹⁾ Pentru al cărui istoric, cfr. *L'Illustrazione Toscana*, IV, No. 1, pp. 4 și urm.

«sveltă și delicată, mâinile sale mai fragede decât florile ce ținea... toate «avea atracție ascunsă care îți aprindea închipuirea».

Pentru a desprinde, în sfârșit, tot ceea ce este caracteristic ca descripție locală în această «Buchetieră din Florența», iată și un peisaj de pe malul mării, în părțile Civitei Vecchia:

«... Se auză a vuetul groaznic și monoton al mării, care sticlea la razele lunii și a stelelor ca o lungă vale de argint. Acel tablou măreț îmi făcu «o impresie foarte mare; și în suveniră gândindu-mă la ruinele antice ce «văzusem în Roma, începui a face triste meditații asupra nenorocitei stări «în care a picat Roma Cesarilor sub ticăloșia guvernului papal...».

Iată, pe scurt, accentele exotice pe care le socotim demne de relevat în această nuvelă cu subiect italian din epoca tinereții lui Alecsandri: produs spontan al bogatei sale închipuiri, al entuziastului său temperament; nuvelă în care, mai ales în descripții, «nimerește tonul adevăratei limbi literare, cu un stil ușor, flexibil, pe un fond de cuvinte mai mult populare. Ca limbă el apare aproape format, căci între felul cum scrie la 1840 și cum vre-o patru decenii în urmă, nu există nici o deosebire. Iar călăuza i-au fost mai mult instinctul decât o pregătire temeinică, mai mult sentimentul artistic și, negreșit, tovarășii lui de muncă, Kogălniceanu și Negruzzi mai întâiu și în urmă Russo»¹⁾.

Această operă, după părerea noastră, se înscrie însă cu un merit și mai larg coprinzător în întregul producției sale literare: «Buchetiera din Florența» ne dă — dela început — măsura în care temperamentul și aspirațiunea artei lui Alecsandri se puteau contopi cu exotismul italian, punând în valoare, principial, acea delicatețe de inspirație și de sentiment, care caracterizează tot ceea ce este cu adevărat izbutit în bogata și nobila-i producție literară.

IARĂȘ ÎN TOVĂRĂȘIA LUI C. NEGRI, DAR ÎN MOLDOVA

(1840—45)

9. Cinci ani după publicarea «Buchetierei» și a întoarcerii din Italia, Alecsandri va porni din nou într'acolo, pentru ca Veneția și Palermo

¹⁾ Il. Chendi, *V. Alecsandri, în Junimea literară*, 1905, No. 10, p. 146.

să devină leagănul și mormântul, totodată, al celei mai puternice pasiuni amoroase din câte a cunoscut în viață.

Până atunci, stând în Moldova sa și afirmându-se tot mai temeinic în literatura timpului, alături de o întreagă pleiadă romantică; dedicându-se mai ales teatrului ¹⁾, Alecsandri ne dovedește a nu fi pierdut cu totul din vedere Italia și reminiscențele călătoriei sale acolo, fie prin aluziunile ce strecoară în piesele sale de teatru, fie prin contactul ce menține cu puținii italieni aflători în țară.

Un exemplu în primul sens, ni-l oferă comedia sa (prelucrată) «Modista și Cinovnicul», reprezentată la Iași în 1841 ²⁾ și în care, într-o scenă de chef, autorul pune în gura unui personaj vulgar, replici de felul acesteia:

«...In sfârșit te văd dinaintea mea, frumoasă ca o Madonă talie-nească a lui Rafailă Zugravul după cum zice șeful...».

În legătură cu astfel de aluziuni, ni se pare totuș nimerit a observa din capul locului că Alecsandri, care cu atâta pornire și succes s'a complăcut în xenofobia caricaturală mai în toate piesele sale, s'a ferit cu discreție de a înfățișa siluete ridicole de italieni, alături de greci, evrei, francezi, germani, etc. Faptul acesta poate să-și aibă semnificația lui, în ce privește iubirea și respectul pentru acea Italie, atât de prezentă în opera sa, sub alte înfățișări ³⁾.

Cât despre faptul că Alecsandri, la Iași, căută prietenia italienilor cu care aveă puțința să întrețină raporturi, dovada o putem surprinde într'un «Sonet în limba italiană dedicat lui Vasile Alecsandri de Domenico Craelli, Italian în Iași, la ziua onomastică din 1843», scris —

¹⁾ Tocmai în acest răstimp, directorul trupei din Iași eră italianul *B. Luzzato*. Cfr. D. Petrovanu, *V. Alecsandri*, în *Arhiva*, Iași, 1906, p. 502.

²⁾ *Teatru*, Vol. III, Minerva, 1905, pp. 986 și urm.

³⁾ Astfel de aluziuni italiene, vezi și în *Istoria unui galbân*, publicată la 1844, în revista *Propășirea* (*Opere complete*, ed. II, Minerva, 1910, p. 45 (aluzie la *vendetta* italienească, atâta de scumpă Romanticilor). Dacă d-l G. Bogdan-Duică (*Relativ la un izvor al lui V. Alecsandri*, în *Conv. lit.*, 1904, p. 1012), n'ar fi dovedit că la baza acestei povestiri moralizatoare se găsește un model german, aș fi înclinat s'o pun în legătură cu *Operettele morale* ale lui Leopardi (celebre în Italia pela 1840) și care oferă destule puncte de contact, datorite de sigur genului comun și fixat ca tip în literatura timpului (cfr. mai ales *Il Dialogo della Moda e della Morte* sau *Il Dialogo della Natura e di un Islandese*).

conform gustului acelui timp — pe o foaie volantă bogat înflorită¹⁾: reverențios omagiu, desigur, pentru fericitul autor al «Buchetierei din Florența»!

Dorul de ducă într'acolo, nu se stinsese apoi o singură clipă în inima sa; îl vom vedea luându-și curând sborul spre Italia, cu atât mai mult, cu cât îl vor determina la aceasta și puternice motive sentimentale. Dar chiar mai înainte să i se ofere acest pretext, încă de prin 1844—45, Alecsandri are nostalgia revederii țării tuturor încântărilor sale de Romantic.

Iată cum se exprimă el, într'adevăr, în acești ani²⁾:

«... Eu care, slavă Domnului! sunt încă departe de a fi în numărul «celor ce jălesc primăvara vieții, găsesc o mare mulțămire a mă pune sara «în fața sobii și a privi jocul fantastic a focului. Imi place să reînviez în «închipuire icoanele depărtate ce s'au șters odată cu trecerea zilelor, și să «le înfățișez ca o panoramă d'înaintea ochilor mei. Franția, Italia, Germania «ș. c. l. mi se arată atunci cu tot farmecul de care le împodobesc puterea «suvenerilor și dorul încă mai puternic de a le revedea în ființă. Câte plă- «nuri de fericire, câte casteluri de Spania rădic în ceasul acela! Mă prifac «ândată într'un arhitect atât de măestru, că mă mir eu însumi de frumuse- «șele operelor mele».

Voind totuș să explicăm adevăratul motiv pentru care, în acești ani, Italia a rămas mereu și viu prezentă în gândul Poetului, nu trebuie desigur să uităm că acela care-i revelase pentru cea dintâiu oară Italia — Costache Negri — eră nu numai la o laltă cu el, dar îi devenise și cel mai apropiat prieten.

Este locul, deci, să stăruim întrucâtva și asupra acestui episod.

Păstrând asemenea, cu ardoare, tradiția legendară a descendenței sale genoveze; înrudit cu acel Conachi care deținea sceptrul poeziei românești în primele decenii ale sec. XIX-lea, Negri se exilase în Italia de bună voie, în timpul arzătoarei sale tinereți, dedându-se acolo mai mult poeziei și artei, decât studiilor. Reîntors în Moldova către 1843, intrase în pleiada tinerilor Romantici, transformând moșia sa Mânjina din apropierea Galaților, în locul de întâlnire al celor mai

¹⁾ Cu toate cercetările la Academia Română, n'am putut vedea originalul; indicațiunea și descrierea lui, în *Anal. Acad. Rom.*, Desbateri, S. II, T. XXXVIII, 1915—1916, (1919), p. 36.

²⁾ Cfr. bucata *Borsec*, publicată în 1844—1845 (*Proza*, Minerva, p. 244).

de seamă literați și patrioți, din toate părțile româniei, în acel răstimp. Iar din pricina ideilor liberale care-i însuflețeau pe toți, Negri se văzuse nevoit în 1848, să reia calea exilului; pentru puțin timp, drept este, deoarece îl reîntâlnim după câțiva ani în Moldova, spre a pune la cale înfăptuirea Unirii. Intrat în cariera diplomatică (după ce refuzase candidatura la tronul Principatelor), cu care prilej aduse nebănuite servicii țării și Principelui Cuza, se retrase către bătrânețe la o moșioară din munții Târgului Ocnei, unde și muri ¹⁾.

Reținând din aceste sumare note datele care se referă la biografia Poetului nostru și la Italia, vom aminti că Negri, ca și Alexandru Cuza, a petrecut câți-va ani ai tinereții sale în Italia, «învățând și cunoscând cu acest prilej la perfecție limba italiană» ²⁾. Iar locurile peregrinării sale, cele mai în stare să corespundă înflăcărâtei atracții către exotismul romantic, au fost: Napoli, Veneția, Florența — mai ales Veneția.

În timpul acestor peregrinări, C. Negri dovedî accentuate înclinări către literatura romantică și către preocupările artistice în general. Căci din Italia, pe lângă o serie de scrieri puternic influențate de exotism, aducea și o colecție de monete, medalii și tablouri istorice cumpărate la Veneția, spre a fi dăruite mai târziu Muzeului Universității din Iași ³⁾.

În ce privește producția sa literară de tinerețe — versuri și proză —, ea ne duce spre cele mai caracteristice și nealterate teme ale Romanticismului occidental — dela erotism, la ideologia naționalistă și dela exotismul în timp, la acela în spațiu. «Barcarolele» și «Suvenirurile» sunt genurile cultivate cu mai multă plăcere. Totul, profilat pe un vădit fond autobiografic.

Din aceste scrieri, urmează să ne intereseze însă cu deosebire amintirile lui Negri din Veneția, publicate încă din 1844 într-o revistă ieșeană, sub titlul «Trei seri la Veneția, scrise în Veneția, Canal Grande, în

¹⁾ Cfr. *Albina Carpaților*, I, 1877, p. 4. Ne propunem să închinăm lui C. Negri o monografie specială, în care să studiem legăturile sale cu Italia.

²⁾ A. Papadopol-Calimach, *Amintiri despre Costache Negri*, în *Revista Nouă*, II, 1889, pp. 321 și urm.

³⁾ Cfr. Gh. Munteanu-Bârlad, *Cost. Negri*, Alcalay, [f. a.], p. 15. «Multe din acele tablouri, trimise mai întâiu la Galați, au fost rătăcite sau trimise numai în copii la Iași, unde sunt și astăzi». Pentru aceste colecții, vezi și *V. Alecsandri*, — *Scrisori*, publ. de Chendi-Carcalechi, 1904, pp. 130. și urm.

luna lui August, 1839»¹⁾. După cum se știe, la acea dată se găsea acolo în tovărășia lui V. Alecsandri și a altor prieteni moldoveni. «Privind în serile liniștite din balconul cu vederea spre frumoasele lagune ale Venetiei, tinerii ascultau cum gazda, Madonna Letizia, le povestea întâmplări din vechea slavă a strălucitei cetăți, și între altele de pe vremea Dogelui Loredano, contemporan cu Ștefan cel Mare... Negri, ca tinerii creșcuți în curentul de idei al timpului său, în care stăpânea un puternic sentimentalism patriotic, amețit la unii de o cultură străină, ... în povestirile sale de călătorie amesteca mereu amintiri despre țara lui, .. punând în gura unei venețiene iubirea lui de patrie»²⁾.

«...Italia: Te slăvesc în cerul tău deapururea lin și albastru, în veșnica
«ta primăvară, cu ai tăi cedri și portocali, în frumusețea fetelor tale cu
«părul lung, negru și neted, picând ca o mătasă pe obraz în inele împletite l.»

Astfel de accente; calda admirație pentru Italia; comunitatea perfectă de simțiri și de înclinări poetice, accentuat romantice³⁾; dar mai ales duioasa amintire a timpului petrecut împreună la Veneția, au făcut de sigur să se lege, niciodată desmințită, strânsa prietenie dintre Costache Negri și Vasile Alecsandri, sentiment din care izvorăsc și acele «Strofe lui C. Negri»⁴⁾ pe care secundul le închină mai târziu acestui «iubit și dulce frate», în amintirea călătoriilor de odinioară, la revederea mării, privind corăbiile, cu gândul la plaiurile Italiei, «raiurile armonioase» ale tinereții lor,

In care, ca și tine, o, scumpe frățior,
Simțit-am al meu suflet ferice, iubitor,
Crescând în înflorire sub al iubirei soare
Și culegând a lumii plăceri încântătoare...

*Dar mai ales îți place uimit să se închine
Acelor două țermuri de suvenirepline,
Neapoli, Veneția, poetice surori,
Ce'n inimile noastre deșteaptă dulci fiori.*

¹⁾ «Foaie științifică și literară», Iași, 1844, pp. 12 sgg. Multe fragmente din această scriere sunt reproduse de Al. Papadopol-Calimach, *op. cit.*, p. 322 și urm.

²⁾ Gh. Munteanu-Bârlad, *op. cit.*, pp. 98 și urm.

³⁾ Negri traduse din Byron și din Schiller, ca și din A. Chénier, etc. Cfr. A. P. Calimach, *op. cit.*, pp. 326, 333, 443.

⁴⁾ *Opere complete, Poesii*, Vol. I, Soccec, 1896, p. 239.

*O Negri, scumpe frate, cât vom trăi în lume
Cu multă 'nduioşare şopti-vom aste nume,
Şi câte ori în viaţă cu drag le vom şopti,
Cu drag unul la altul frăţeşte vom gândi...*

«Înalt, frumos, elegant, seducător în toate chipurile, pe atât de distins în înfăţişarea sa, pe cât era de nobil în simţiri, Costache Negri, mulţumită unor calităţi atât de strălucite, având pe lângă acestea şi privilegiul vârstei (căci el se născuse către 1812, şi prin urmare era cu câţiva ani mai mare decât toţi tinerii din generaţiunea lui Alecsandri), Costache Negri, nu întârziase să dobândească o autoritate netăgăduită asupra amicilor ce-l înconjurau, şi să se bucure de o influenţă de care nu s'a servit niciodată decât pentru binele prietenilor şi patriei sale»¹⁾.

Acest binefăcător ascendent (semnificativ mai ales când este vorba de legăturile dintre Alecsandri şi Italia), s'a dovedit eficace în deosebi după 1843, dată la care Negri se întorsese din Italia, aşezându-se la Mânjina, spre a face din ospitaliera-i casă locul de întâlnire al literaţilor de seamă ai timpului. Printre aceştia, mai drag şi nelipsit a fost totdeauna Alecsandri, cu care Negri atâta se identificase sufleteşte, încât scriseră unele versuri în colaborare²⁾.

Iată însă că printre tinerii literaţi cari se adunau la Costache Negri, întâlnim şi un italian, bun prieten cu cei doi protagonişti³⁾.

Michele Corradini, era fiul unui toscan stabilit la Iaşi pe la începutul sec. XIX-lea şi căsătorit acolo cu o moldoveancă din familia Nacu. Michele se născuse astfel în capitala Moldovei, unde-şi petrecu copilăria şi început primele studii. La origină — după spusele lui Alecsandri⁴⁾ — se pare că neamul lor se trăgea din părţile Florenţei şi aşă ne vom explica, până la un punct, de ce tânărul italian românizat, ţinuse să-şi desăvârşească studiile în capitala Toscanei, de care-l legau poate încă vii, raporturi de familie. Cu toate acestea, mersese mai apoi să-şi întrească aceste «studii serioase» (de pictură şi muzică), la Paris, pentru ca în 1830 să ia parte la revoluţia din Polonia; ceeace

¹⁾ G. Bengescu, *V. Alecsandri*, în *Conv. lit.*, XXII, 1888, pp. 28 şi urm.

²⁾ N. Apostolescu, *op. cit.*, p. X.

³⁾ Ne servim de datele pe care ni le oferă V. Alecsandri însuşi (cfr. *Din albumul unui bibliofil*, în *Conv. lit.*, X, p. 189; *Prosa*, Socac, 1876, p. 570) şi Al. Papadopol-Calimach, *Amintiri, etc.*, l. cit., p. 447 şi passim.

⁴⁾ *Din albumul, etc.*, l. c.

înseamnă că, atât în Italia cât și în Franța, tânăr de abia 18 ani, ținuse să-și desăvârșească și educația politică. Intors iarăș în Moldova; resimțind într'o mare măsură înrîurirea franceză, atâta de activă în literatura românească din această epocă, Corradini apucă din nou calea Parisului, cu scopul precis de a face cunoștința lui V. Hugo, pentru care simția o profundă admirație. Odată satisfăcută această necesitate sufletească; odată afirmate și mai temeinic înclinările sale poetice, în 1841 Corradini se stabilise din nou la Iași, ca secretar al unui fruntaș din tabăra liberală a «agitorilor». Ușurința cu care vorbiă multe limbi străine (româna, italiana, franceza, germana și polona); reputația timpurie ce știu să-și asigure prin versuri și povestiri scrise în limba franceză și tipărite la Paris ¹⁾ (1841); talentul său de muzicant, nu numai ca executant («cântă frumos din gură și ghitară»), dar chiar ca compozitor (pusese pe note poezii de-ale lui Gh. Asachi, Bolintineanu, C. Negri și de ale sale proprii — traduse, — care circulară multă vreme prin saloanele ieșene, cântate de lăutari ²⁾); talentul său nu mai puțin deprins în ale picturii; încercările poetice în limba Patriei sale adoptive (mult mai reduse și rămase în bună parte nepublicate ³⁾); ideile sale liberale, în mediul destul de agitat al Iașilor dintre 1840—1848, în care avu un rol însemnat mai ales când eră vorba de introducerea ideologiei revoluționare din Apus; firea sa distinsă, înflăcărată și cordială — toate aceste însușiri atâta de căutate cum trebuiau să fie într'o societate romantică, dornică de emancipare și de occidentalizare, ca aceea a Capitalei Moldovei din această epocă, făceau din tânărul Corradini una din figurile cele mai luminoase și atrăgătoare din câte își vor fi făcut aclamata apariție prin saloanele boierești.

Tot datorită acestor însușiri, Corradini devenise de timpuriu prietenul căutat al tuturor literaților moldoveni contemporani, cu deosebire al lui Alecsandri și C. Negri. (Acesta din urmă îi dedică epi-

¹⁾ Indicațiunea lor, cu exemple, în Al. Papadopol-Calimach, *op. cit.*, pp. 390 (nota), 447, 448, 449; cfr. și N. Apostolescu, *op. cit.*, p. XI.

²⁾ Cfr. Gh. Munteanu-Bârlad, *op. cit.*, p. 18, 79, 86, 87; Al. Papadopol-Calimach, *op. cit.*, p. 444, 447.

³⁾ Cfr. V. Alecsandri, *Prosa*, ed. 1876, p. 570 și urm. dar mai ales *Din albumul*, etc., p. 189, și Al. Papadopol-Calimach, *op. cit.*, p. 449, (informațiuni în legătură cu aceste scrieri și cu soarta lor).

stole în versuri ¹⁾, ori îl luă ca protagonist în scrierile sale ²⁾. Ne putem deci închipui ușor durerea acestor prieteni când, la intrarea Rușilor în Moldova, după episodul nefericit al Revoluției din 1848, pierdură pentru totdeauna urmele lui Corradini, fugit în grabă din Iași, din cauza agitațiunilor sale politice. Intr'adevăr, Alecsandri — plecat și el în exil — după ce-l mai întâlnise odată la Wiesbaden în toamna anului 1848 și după ce auzise o serie de zvonuri tragice cu privire la soarta lui Corradini, propunea în 1877 să se facă cercetări în Italia pentru aflarea adevărului, prin mijlocirea agenților noștri diplomatici dela Roma ³⁾; după ce însuș făcuse asemenea cercetări — dovada celei mai duioase prietenii — în timpul deselor sale treceri prin Italia ⁴⁾.

Mai înainte însă de dispariția sa din Moldova, Corradini legase cu ei o prietenie frățească, atât la Iași, cât și în timpul voioaselor adunări dela Mânjina.

Ne întoarcem deci pe plaiurile covurluene, în tovărășia acestui romantic italian, a autorului «Buchetierei din Florența», a colecționarului de tablouri din Veneția, a mazzinianului de mai târziu N. Bălcescu, a lui Bolintineanu, Const. Filipescu ori Kogălniceanu, evocând în minte idila conacului de țară, cu cerdacul larg deschis în bătaia lunii, răsunând de înstrunarea chitarei, de patima versului, de înflăcăratul jurământ patriotic, de cuvântul duios al poetului din Mircești, povestind despre Veneția și Florența.

În umbră, se profilă chipul palid al Elenii Negri.

Cerdacul căpătă atunci în închipuirea lui Alecsandri, înfățișarea unui balcon venețian, în vreme ce luna învăluia laguna lanurilor din față, în neguri argintii. Această închipuire îi înfioră inima în care încolțise, năvalnică, iubirea. Simțea că, nu târziu, visul acela se va întoarce în realitate și, așa, îi înfloreau în suflet cele dintâi cântece de iubire trăită.

¹⁾ *Ivi*, p. 446.

²⁾ *Ivi*, pp. 331 și urm. («Mănăstirea»). Eroul este Corrad!

³⁾ V. Alecsandri, *Din albumul, etc.*, p. 190; cfr. și *Revista Română*, 1862, p. 317.

⁴⁾ Să nu fie oare nici o legătură între această familie toscană stabilită la Iași și familia dramaturgului și marelui naționalist italian *Enrico Corradini*, născut în localitatea Sommi-Montelupo Fiorentino (Toscana), la 1865? Întrebat de mine, iată ce mi-a răspuns Enrico Corradini în această privință: «... Non posso dirle nulla di quei Corradini di cui Lei mi parla. Ma sono quasi sicuro che non sono della mia famiglia. I Corradini in Italia sono diffusissimi come i Bianchi, i Rossi ecc. ecc. Soltanto mi farebbe piacere che fosse come Lei ha immaginato...».

CU ELENA NEGRI LA VENETIA

10. Poetul nu împlinise încă vârsta de 25 de ani. Gândul îi eră cu totul datat acestor preocupări sentimentale și artistice, prea puțin interesându-se de funcția de Spătar ce i se încredințase încă din 1841, la Visteria din Iași. Pe sufletul său pusese stăpânire, tot mai adânc, poezia și cu ea, iubirea. O iubire cu totul romantică, lamartiniană, pentru acea Elenă Negri, sora celui mai drag prieten: ideal de muză romantică, în care pasiunea se întâlnește cu iubirea de patrie, elanul și exuberanța cu gândul morții timpurii. Iubire aducătoare aminte de Petrarca, de Lamartine, de Leopardi, pentru o femeie tânără, delicată, sortită unui soț pe care nu l-ar fi putut iubi; sortită însă și morții premature. Toate aceste amănunte ne duc astfel spre tipul consacrat al nefericitei eroine romantice. Iar pentru ca imagina să fie și mai desăvârșită, iată cum apare chipul Elenei Negri în acest răstimp (1844), în care formă obiect de admirație prin saloanele din Iași¹⁾:

«Un cap frumos în toată puterea cuvântului, purtând după moda timpului zulufi scurți, cu două cărări în loc de una, adică așa numita pieptănătură *en coeur*. Părul negru, mătăsos, cu reflexuri albastre, ochii superbi, mângăioși și negri cași sprâncenele. Nasul și gura potrivite. Elena ține o haină ușoară, un fel de algeriană învîrstată, strânsă la sân de o mână încântătoare și cu o mișcare grațioasă. Privirea e limpede și te urmărește blând».

Încă dela cele dintâi încercări literare ale lui Alecsandri, Elena Negri i se arătase printre cele mai convinse și devotate admiratoare²⁾, pentru ca admirația să se schimbe repede în iubire.

Epoca în care culmină această stare de tinerească pasiune nemărturisită, corespunde cu primăvara anului 1845, pe când Elena Negri nu mai eră soția fostului moșier dela Blâni, A. Vârnav-Liteanu și pe când tot mai dese se numărau evadările Poetului dela îndatoririle sale funcționărești³⁾.

Este epoca în care Alecsandri, împreună cu alți tineri de dincoace de Milcov, venea de petrecea ziua Sf. Constantin și Elena la moșia lui Costache Negri, unde se sărbătoreă atât numele stăpânului cât și

¹⁾ Cfr. N. Petrașcu, *V. Alecsandri*, București, Soccec, 1894, pp. 174 și urm.; reprodus și în N. Zaharia, *op. cit.*, pp. 228 și urm.

²⁾ N. Petrașcu, *op. cit.*, pp. 62 și urm.

³⁾ Cfr. S. Zotta, *La centenarul, etc.*, pp. 20 și urm.

al surorii sale Elena. În ajunul zilei se făcea vânătoare în munți, cu sute de gonași călări din sat, iar a doua zi erau mesele mari întinse în toată curtea, atât pentru stăpâni cât și pentru săteni; lăutarii le întovărășeau horele și jocurile vesele le urmau. La vederea țăranilor de munte, a plășilor și femeilor române, entuziasmul coprindea pe tinerii oaspeți, scopul patriotic al lui Negri se realizează și sărbătoarea luă un caracter național, căci începea vorba de virtuțile strămoșești și de unirea și mărirea României» ¹⁾. Alături de înflăcăratul Bălcescu și de Costache Negri, Alecsandri, veșnic optimist și senin, va fi sporit și mai mult admirativa iubire în care-l învăluia simțirea caldă a duioasei și melancolice Elene.

Cadrul idilic în care se desfășoară aceste întâmplări sentimentale; convorbirile lor înflăcărâte; admirația crescândă a eroinei pentru versurile Poetului (de data aceasta inspirate de iubirea sa); dar mai ales intimitatea sufletească în care le eră dat să trăească atât la Mânjina, cât și la apropiata moșie dela Biânzi — toate acestea deslănțuiră, nestânjenită, pasiunea tinereții lor... «Eșeau în serile de vară pe cai, se plimbau îndelung lăsând frânele pe coamă, și dându-se la unele din acele reverii din care sufletele tinere și simțitoare n'ar mai voi să iasă niciodată. Aci poetul a întocmit o sumă de poesii din care reese că în momentele în care le făcea, el simțea crescând în inima lui toată fericirea ce poate să coprindă o inimă la douăzeci și cinci de ani» ²⁾.

Bună parte din versurile izvorâte din această stare sufletească ³⁾ (abstracție făcând de cele coprinse mai târziu în culegerea «Doinelor», care ne duc spre preocupările folkloristice ale Poetului), ne apar, într'adevăr, drept expresia celui mai autentic erotism romantic, cu fond atât de vădit autobiografic, încât ne dau posibilitatea să reconstituim, moment cu moment, desfășurarea intimă a acestui roman de iubire, la fel cu lirica lui Musset ori Leopardi: dela cea dintâiu infiorare, abia mărturisită, până la cutremurarea gândului morții, după

¹⁾ N. Petrașcu, *op. cit.*, p. 64.

²⁾ *Ibid.*, p. 176.

³⁾ Cfr. de ex. culegerea *Suvenire* (1843—1852) în *Opere complete, Poesii*, București Socec, 1896, pp. 189 și urm., dar mai ales *Lăcrămioare* (1845—1859), *ivi*, pp. 117 și urm. *Doinel* (1842—1852), coprinde poezii de alură populară și balade de tipul Carrer. Notez că aceste două culegeri din urmă au apărut în 1853, la Paris, în ediție franceză și apoi românească (cu slove kirilice). Ed. fr.: *Poesie roumane. Les Doïnas, Poësies moldaves de V. Alecsandri*, traduite par I. E. Voïnesco, Paris, 1853.

ce trăiseră exaltarea iubirii corespunse, în locuri pline de miraj exotic. Sentimentul care domină aceste versuri, este astfel pasiunea erotică, colorată pe alocurea cu accente de misticism pseudo-panteistic, așa cum o întâlnim în toată lirica europeană a acestei epoci și în care, incapacitatea oarecum voită, de a trăi însăși iubirea, ci amintirile iubirii dispărute, ne duce spre o lume de vagă și voluptuoasă melancolie, accentuată prin rolul de tainic confident pe care-l capătă Natura. Aducătoare aminte la tot pasul de Lamartine (și prin el, de Petrarca), versurile inspirate lui Alecsandri de iubirea pentru Elena Negri ne îngăduie, într'adevăr, să sensibilizăm până și nota specifică a acestei corespondențe, prin care Natura devine reflexul consolator al stării sale sufletești — veselă ori tristă.

...Și'n toată natura cuprinsă de dor
Plutea o șoptire de dulce amor!

...Căci fața ta iubită mi s'arăta ori unde,
In vis, în flori, în stele, în dulcele senin...

mărturisiă Poetul în poezia intitulată «8 Mart».

Iubirea, punînd astfel stăpînire pe sufletul său, nu micșoră ci dimpotrivă, accentuă la Alecsandri pasiunea călătoriilor. Altfel, de ce tocmai în răstimpul de culminare al pasiunii amoroase (1845), l-am vedea luând calea Orientului, spre a-și perindă sufletul dornic de exotism, prin fața fantasmagoriei viu colorate a Bosforului?

În luna August a anului 1845 ¹⁾, Poetul se imbarcă, într'adevăr, pe o corabie la Galați spre a vedea în sfârșit, malurile mult cîntate ale Cornului de Aur.

«Se spune de Neapoli: *vedi Napoli et (sic) poi mori*. Ar trebui să se spună «de Constantinopoli: *vedi Constantinopoli (sic) e poi fugi*».

exclamă Alecsandri, la un moment dat, în «ziarul» acestei călătorii, din care aflăm că cercetase și insula Prinkipo (unde trage la hotelul lui Giacomo, «italien qui a fait un séjour de deux ans en Moldavie

¹⁾ Ziarul acestei călătorii (*Ms. Bar. 4497, Memoranda*), a fost publicat (în parte), de d-l G. Bogdan-Duică, *Despre V. Alecsandri, Intâia călătorie la Constantinopoli, în Viata Românească*, XIV, 1922, pp. 41 și urm.

avant 1821¹⁾), pentruca la 16/28 Octomvrie a aceluiaș an, după o lipsă de 70 zile, să se întoarcă iarăș în Moldova.

Această întoarcere nu avea să fie însă prea veselă, căci boala de piept de care suferia Elena Negri se înrăutățise cu totul prea îngrijitor; astfel că în primăvara următoare va fi stăruitor sfătuită să caute un iluzoriu remediu, în clima întremătoare a Italiei. Elena plecă într'acolo, în Maiu 1846 ²⁾).

Durerea provocată de această plecare, a inspirat lui Alecsandri versurile intitulate «Despărțirea» ³⁾), prin care — dacă nu izbutește să ne emoționeze cu adevărat — ne arată în schimb cât de prezentă eră Veneția (spre care i se îndreptă iubita), în inima sa:

...Și când va fi lumină, și când în miez de noapte
Vei asculta cu lacrimi a îngerilor șoapte,
Zi, draga mea, atunce, precum oi zice eu:
«Nu e ființă'n lume ca mine de iubită!
«Amorul mă'ncunună cu-o rază strălucită,
«Veneția m'asteaptă zâmbind la visul meu!».

Gândul că Elena Negri eră departe; gândul, mai ales, c'ar fi putut-o regăsi la Veneția, devenise într'acestea atâta de impetuos, încât Poetul nu va întârziă mult, ci va lua și el calea Italiei — prin Orient. Dacă ținem seama totuș de amănuntul că — după nesfârșite alte concedii — Alecsandri dimisionase din slujba de Spătar, încă din Martie 1846 ⁴⁾) (din pricina unor «deosebite întâmplări»), putem afirma că această călătorie fusese pusă la cale de comun acord, Alecsandri fiind poate acela care va fi ales Veneția ca loc de întâlnire. Plecarea sa din țară, hotărâtă mai înainte de aceea a Elenii Negri, spre a nu dà loc la suspiciuni jignitoare, va fi fost apoi amânată cu câteva luni, din ziua de 25 Maiu 1846 datând cererea de pașaport a Poetului, pentru o călătorie de zece luni în «Asia, Africa și Europa» ⁵⁾).

Spre sfârșitul verii acelu an, Alecsandri se îmbarcă, într'adevăr, pentru Orient, cercetând din nou Constantinopolul, insula Prinkipo ⁶⁾

¹⁾ La Constantinopol stătuse la hotelul levantinei(?) *Giuseppina Vitali*. În timpul acestei călătorii cunoscuse și pe italianul *Guarciano*, («consul Bethune»?).

²⁾ Cfr. N. Petrașcu, *op. cit.*, pp. 176 și urm.

³⁾ Datate Iași, Maiu 1846; cfr. *Opere compl.*, ed Socec, 1896, I, p. 138.

⁴⁾ Cfr. S. Zotta, *op. cit.*, pp. 20 și urm.

⁵⁾ *Ivi.*

⁶⁾ Se găsea acolo în luna August.

și coastele Asiei Mici (Brussa)¹⁾, mai înainte de a se îndreptă spre Veneția.

Atras iarăș de mirajul Orientului; fericit de a-și putea satisface odată mai mult nestăpânita dorință de vagabondare; întârziind, cu voluptoasă încântare sufletească, revederea Veneției, Alecsandri prelungește șederea sa în Orient până în luna August, compunând aci o serie de poezii, care ne pot interesa prin cadrul lor exotic (de tipul «Orientalelor» lui V. Hugo)²⁾, dar mai ales prin starea sufletească din care înfloresc: dorința revederii, întruchiparea a ceea ce iubitei care nu-l părăsește o clipă, încântarea exultantă a gândului de a se ști iubit:

...Sufletu-mi e o grădină
Unde'n gingașă lumină
Cânt-o pasere din raiu...
Căci amorul e un soare,
Ș-a mea inimă o floare,
Ș'a mea vieață-un dulce vis...³⁾

Cu acest tineresc elan în suflet, părăsind Orientul toamna, spre a străbate apoi — printre grădinile Arhipelagului și ale coastelor grecești — Adriatica, în tot lungul ei, până la Triest.

Se regăsește din nou în Italia, după o lipsă de șapte ani.

Ajuns aci în Septemvrie, singur, rătăcind «cuprins de jale, muncit de dor», de-a lungul golfului triestin, înveselit doar de colinele împădurite din mijlocul cărora se înalță meterezele castelului dela Miramare, Poetul se simte trist, desnădăjduit. Suspinele — accente rare de întâlnit în lirica sa — i se pierd în frământarea surdă a mării și zadarnic caută pe zarea întunecată, raza fericirii care să-i însenineze privirea. Natura — insensibilă la suferința și înduioșarea sa — se arată nepăsătoare la atâta durere.

Stau ca o peatră în nemișcare
Perdut pe gânduri adese-ori.
Privesc la ceruri, privesc la mare...
Pe mare valuri! în ceruri nori!

De ce întârzie? Apară-i iubita ca o «steluță luminoasă»! N'a plâns oare deajuns, departe de mângăerile ei?

¹⁾ În Iulie (cfr. N. Petrașcu, *op. cit.*, p. 178).

²⁾ Cfr. Ch. Drouhet, *Vasile Alecsandri și scriitorii francezi, passim*.

³⁾ *Opere compl.*, ed. cit., p. 145.

Iată conținutul sufletesc al poeziei «Așteptarea» ¹⁾, datată din Triest, în Septemvrie 1846.

Accentele dureroase — voite astfel — pe care le întâlnim aci, ne apar însă cu atât mai surprinzătoare și, totodată, factice, cu cât Poetul eră mai aproape ca oricând de ținta supremă a aspirațiilor sale: întâlnirea cu Elena Negri la Veneția, spre care se îndreaptă.

...Pierduți în mulțimea ce se încrucișează în Piața Sfântului Marc și pe sub gangurile de bazar oriental ale Procuratiilor, surprindem încă în închipuire pe cei doi îndrăgostiți, ridicându-și privirea extaziată spre dantela de marmoră a Palatului Ducal din dreapta, în timp ce clopotul orelor din Turla Giganților își intercalează sunetul ritmat, în simfonia de clopote din Turla Campanilei. Albastrul aurit al cerului de toamnă, se șterge în trandafiriul fațadei Palatului, în albul ruginit al Bibliotecii, în roșul sticlos al mozaicelor, în verdele sur al cupolelor Bazilicei.

Elena Negri se apleacă să alinte un porumbel alb, în timp ce Poetul își avântă sufletul pe într'ariparea Leului, ferecat pe colonada din marginea Lagunei.

Gândul li se înfioară o clipă în carcerile ducale. Pe înserate, luna timpurie le înălbește, în gangul unui canal pustiu, arcuitura Puntei Suspinelor și le descopere, în negura zidurilor, sacul unui osîndit. Pe podețul din fund se strecoară, tăcute, umbre de popolane învăluite în draparea șalurilor prelinse de pe umeri, cu destrămarea lor molatecă; năluca de lebedă neagră a unei gondole, clipește cu sticlirea roșie a felinarului răsfrânt în zvâcnitura oglinzilor din apă; chemarea gondolierilor însuflețește, cu ecouri din altă lume, adormirea pustie a canalului.

Pe cupola suflată cu argintul lunei, a Santei Maria della Salute, se abate ca din senin epava unui nor, în vreme ce jos, de-a lungul Rivei degli Schiavoni, se desprind — una câte una — gondole misterioase ce se îndreaptă către geana de lumină dinspre Lido sau pe Canal Grande. La scările de marmoră, cufundate în mare, ale palatelor senioriale, pe sub balcoanele înflorite, adoarme o gondolă stingheră, în cuibul de lumini multicolore. Din adâncitura unui picior de pod, îmbunată cu un mănunchi de flori uscate, veghiază asupra apelor Madona, pe fruntea căreia licărește diadema unei candelă pioase.

¹⁾ *Ivi*, p. 150.

Canalul Grande își îngustează perspectiva palatelor maure în spre Ponte di Rialto. În stânga, bătută în plin de lună, se lămurește fațada mohorâtă a palatului Foscari. O gondolă s'a apropiat de scara unui alt palat, mai puțin strălucit...

Este palazzo Benzon, în care a locuit Vasile Alecsandri și Elena Negri în răstimpul șederii lor la Veneția, în toamna anului 1846.

Străduința, destul de anevoioasă, de a identifica astăzi acest palat, altfel denumit, dintre sutele de palate de pe cele două maluri ale Canalului Grande, socotim a ne fi fost pe deplin răsplătită, de interesante sugestii — nù numai de ordin strict biografic, ci și literar — pe care le putem avea astăzi, în legătură cu ciclul de poezii venețiene ale Poetului nostru.

Palatul Benzon (Malcom, apoi Benedetto), datând din sec. XVI-lea, este zidit în stil decadent și se găsește în Calle Benzon, la numărul 3927. Astăzi se numește — după actualul proprietar — palazzo Vianello. Cu fața privește spre Canal Grande, între Pontone S. Angelo și Accademia, în așa zisa «località S. Samuele», alături de palatul Corner-Spinelli și de S. Benedetto. Cel ce vine dinspre gară cu vaporășul, îl poate descoperi, privind spre stânga, între Ponte Rialto și Palazzo Foscari; iar dacă vrea să-l contemple din față, e nevoit să treacă cu gondola canalul la S. Silvestro, pe așa zisul «Traghetto della Madonnetta» (de unde a fost luată și fotografia inedită ce însoțește aceste pagini).

În preajmă, încrucișare de gondole, de bărci cu marfă, de vaporășe și (azi) de motoscafe, printre stâlpii albi și roșii din fața palatelor; cadență de ape în ziduri, șuerături stridente pe sub cupola sonoră a cerului tizianesc.

Fațada palatului, predominată astăzi de culoarea roșcată a zidurilor pe care se detașează, albe, colonadele balconului și chenarul ferestrelor pătrate; desfigurată de neeleganța umiltoare a unui acoperiș nearmonizat cu restul construcției, își face loc printre celelalte fațade, în partea cea mai puțin sugestivă, din punct de vedere arhitectonic, a Canalului Grande. Prin ușa larg deschisă a atriului neguros, se zăresc câteva statui de care se agață, sălbătică, o tulpină de ederă; câteva mobile vechi; aer rece de părăsire. Încăperile de sus pe deantrul transformate.

Cu totul alta trebuie să fi fost însă strălucirea palatului pela 1840, când eră încă locuit de ultimii descendenți ai străvechei familii Benzon,

ilustră în timpul Renașterii și cari scriseră — tocmai în acest timp — o sugestivă pagină în istoria galanteriei literare a Veneției.

În acest palat murise în primele decenii ale sec. XIX-lea, grațiosul poet Vittore Benzoni, autor al poemei «Nella» (1820), prieten cu Byron (pe care îl exaltă în versuri și îl imită), autor nu mai puțin apreciat pe atunci al unor sonete, «La mormântul lui Werther», de foscoliană aducere aminte, toate însuflețite de cel mai cald patriotism. Dar ceea ce poate da și mai mult relief acestei tipice siluete de Romantic, este povestirea arzătoare sale vieți, închinată până la exces galanteriei și aventurilor erotice, motiv pentru care, murind prematur în 1822 (se născuse la Venezia în 1799), Vittore Benzoni lăsa un simțit gol în lumea numeroaselor sale admiratoare ¹⁾.

Celebritatea numelui Benzoni, din acest punct de vedere, avea să o perpetueze însă, timp de alte două decenii, mama poetului, acea faimoasă Mariană care, născută în Corfu la 1757 și măritată apoi cu patricianul Pietro Benzoni, pe cât de frumoasă, pe atâta de sensibilă la asiduitatea neobosiților ei admiratori, răscumpără ofensa unei reputații reprobate, cu strălucirea galantă ce știu să dea «salonului» său venețian, prin care se perindară toate gloriile artei și literaturii timpului, dela lordul Byron, Pietro Giordani ²⁾, Thomas Moore ³⁾ ori Canova ⁴⁾, la Pindmonte ⁵⁾, Arici ⁶⁾ ori Lamberti ⁷⁾.

Când Vasile Alecsandri venea să locuească cu Elena Negri în acest palat, la 1846, Mariana Benzoni murise abia de șapte ani ⁸⁾ și rămăsese încă vie în amintirea venețienilor, pentru care fusese mereu obiect de admirație și de invidioasă dar îngăduitare clevetire, mai ales prin

¹⁾ Cfr. G. Mazzoni, *Ottocento*, I. pp. 736, 739—740.

²⁾ Literat clasicizant, legat prin strânsă prietenie cu Leopardi și Canova (1774—1848).

³⁾ Poetul național al Irlandei, autor al faimoaselor «Melodii Irlandeze», unul din cei mai populari romantici englezi, editorul «Scrisorilor» lui Byron (1779—1852).

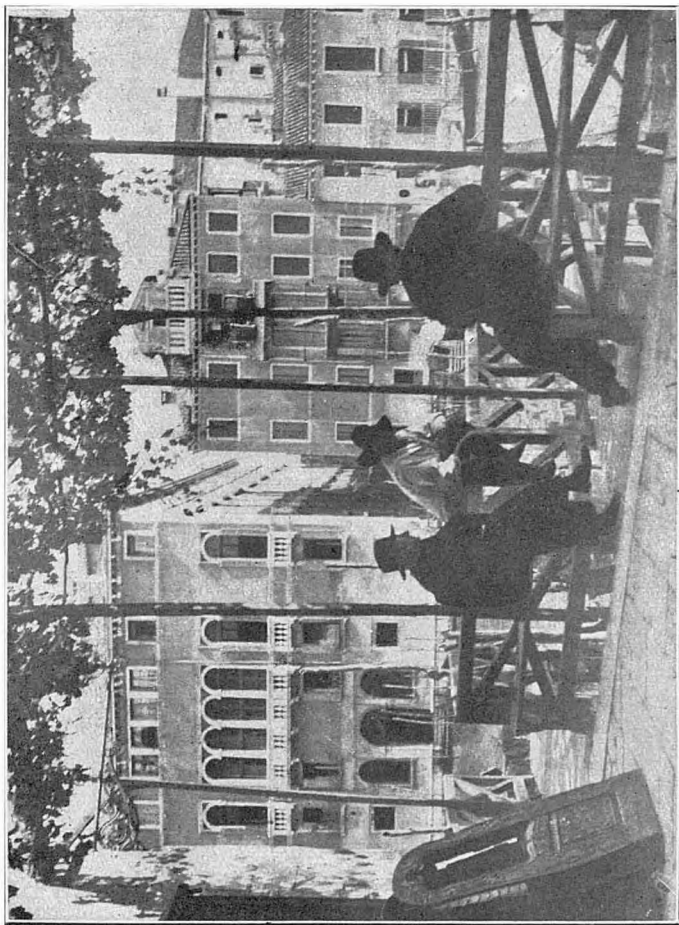
⁴⁾ Celebrul sculptor italian, autor a mai bine de 170 statui și monumente, prin care Neo-Clasicismul sec. XIX-lea, trăi cel mai luminos moment al său (1757—1822).

⁵⁾ Ippolito, traducător neîntrecut al «Odiseei», autor al unei poeme asupra «Mormintelor» († 1828).

⁶⁾ Cesare, cultivator al genului idilic-didactic, prin elegante poeme asupra «Păstorului», «Măslinilor», etc. (1782—1836).

⁷⁾ Antonio, născut la Venezia în 1757, autor — printre altele — a popularei cântonete «La biondina in gondoleta», despre care ne vom ocupa pe larg mai jos.

⁸⁾ Cfr. G. Tassini, *Curiosità veneziane ovvero origini delle denominazioni stradali di Venezia*, III-a ed., Venezia, 1882, pp. 70 și urm.

VENEZIA
Palazzo Benzoni (stânga), astăzi Vianello

Fot. Martin & Micheli, Venezia

(Reprod. oprită).

versurile ce știuse să inspire poetului Antonio Lamberti, spre a fi puse apoi pe note și a rămâne până azi populare la Veneția. «Veneția — afirmă, într'adevăr, Pompeo Molmenti ¹⁾ —, Canalul Grande, gondolele, alcătuiau un cadru încântător pentru voluptoasele iubiri ale Marianei, iar în seninul armonios al nopților venețiene se repetă și azi cântecul plin de voluptate, pe care-l inspiră lui Lamberti și care a fost pus pe note de Gian Simone Mayr:

La biondina in gondoleta
L'altra sera gò menà,
Dal piaxer la povereta
La s'â in bota indormenzà...».

Asupra acestor versuri în dialect venețian vom reveni, discutând origina unora din poeziile lui Alecsandri coprinse în ciclul venețian din acest răstimp; pentru moment, reținem amănuntul cât se poate de bogat în sugestii (atât pentru temperamentul lui Alecsandri, dornic de fast și de celebritate, cât și pentru mediul în care a scris poeziile sale venețiene), că Poetul alege acest palat Benzon, pe atunci încă glorios și strălucitor.

Poezia sa «Veneția» ²⁾, este într'adevăr datată din «Palatul Benzon, 11 Septembrie 1846».

Cu gândul la această strălucire, toamna, în Veneția tuturor încântărilor și visurilor sale, Alecsandri, poet al veșnicilor încântări și al tuturor speranțelor realizate, ne apare din cele dintâi strofe venețiene atâta de absorbit în fericirea lui, încât mai nu percepe senzațiile lumii din afară; cadrul de exotism venețian, nu dă decât un contur încă neprecis acestor efluvii de exuberanță pasională și, ceea ce este mai semnificativ pentru romantismul inspirației sale, Veneția nu-i vorbește încă prin ea însăși, ci numai ca reflex al sentimentului de iubire, covârșitor.

Surprindem acest accent în partea finală a poeziei mai sus amintită.

E noapte. Tăcere. Pe valuri plutesc umbrele Dogilor, în preajma gondolei lor; pe mare strălucește luna, stelele. Și atunci, din negura canalelor, din stele, din turle, din tristețea palatelor, se răsfiră peste valuri «o tainică armonie», șoptind inimii «cuvinte îngerești»:

¹⁾ *La storia di Venezia nella vita privata*, P. III, Bergamo, 1926, pp. 402 și urm.

²⁾ *Ed. cit.*, p. 153. Poezia figurează și în Henry Stanley, *Rouman Anthology*, Hartford, 1856.

«Iubiți, iubiți! ne zice Veneția cernită,
«Iubiți! amorul vostru puternic e și sfânt!

* * *

«Căci vremea ce răstoarnă cu coasa-i ne'mpăcată
«A falei omenirii vechi marturi și măreți,
«Nu poate-avea putere de-a stinge nici odată
«Acea scântee vie de dragoste'nfocată
«Ce luminează calea frumoasei tinereți!».

Semnificativ pentru felul cum se comportă temperamentul poetic al lui Alecsandri în timpul acestei șederi la Veneția, cât și pentru predilecția de a mână și adapta materialul folkloristic, ne apare și aplicarea interesului său imediat la cântecele gondolierilor, spre care ne îndreaptă, sigur, versurile din «Barcarola venețiană» (Veneția, Sept., 1846) ¹⁾ sau din «Biondineta» (Venezia, Oct. 1846) ²⁾.

Fără a se fi pătruns cu adevărat de farmecul mirajului venețian, acordând acestui peisaj rolul subordonat de «temă» romantică, Alecsandri compuse, într'adevăr, în acest răstimp, o serie de versuri ritmate după cadența canțonetelor de care răsună în fiecare seară Canal Grande.

Iată «Barcarola venețiană». Pe marea lină se răsfrâng toate stelele — afară de una singură: iubita. Dintre valuri se înalță cântece melodioase: numai iubita gondolierului, Ninița, nu cântă. Noaptea, plină de șoapte misterioase, o chiamă s'o încunune și plânge gondola, căci Ninița nu s'a arătat încă pe lagună. Coboare din regescu-i, sumbru palat, zâmbească asemenea luceafărului; vie pe puntea de raze să-l mângâie.

Eu în gondolă
Cu-o barcarolă
Visul tău gingaș voi îngâna,
Și noaptea'ntreagă,
Niniță dragă,
Incet pe mare te-oiu legăna!

Prezența numelui de Ninița (diminutiv pentru Elena) în aceste și alte versuri asemănătoare, ne-ar indica, fără îndoială, că avem de a face cu o inspirație personală; de fapt însă, ele pot găsi punct de plecare și în canțonete de tipul celei intitulată «La barchetta», cât se poate de populară la Veneția și scrisă pentru Nina, fiica nu mai puțin

¹⁾ *Ed. cit.*, p. 157.

²⁾ *Ed. cit.*, p. 160.

celebrului dansator Salvatore Viganò, de către poetul dialectal venețian Pietro Buratti († 1832), bine cunoscut pe atunci unor Romantici iluștri ca Stendhal, Manzoni ori Carlo Porta ¹⁾.

Cât despre canțoneta intitulată «Biondina» ²⁾, ca atmosferă, ca ritm și chiar prin anumite imagini, ne duce, la fel, spre cunoscuta canțonetă «La biondina in gondoleta» ³⁾ a lui Antonio Lamberti ⁴⁾.

...Giera in cielo mezza sconta
Fra le nuvole la Luna;
Giera in calma la laguna,
Giera el vento bonazà.
Una sola bavesela
Sventolava i sò cavelli,
E faceva che dai veli
Sconto el sen no fusse più...

În ce privește însă conținutul în sine al poeziei, el ne indică o altă sursă de inspirație, cât se poate de semnificativă pentru culegătorul de folklor și de legende strămoșești de pe plaiurile Moldovei sale: legendele venețiene, culese din gura gondolierilor. Dovada sigură a acestei afirmații, ne-o oferă Alecsandri însuș, într-o scrisoare către poetul romantic francez Edouard Grenier, bun prieten al său ⁵⁾:

«... Vous avez vu à Venise, sans doute, les porteuses d'eau qui vont chaque jour remplir leurs seaux de cuivre au puits du palais des doges? Quand j'étais à Venise, mon gondolier Toni m'a raconté la légende suivante:

«Du temps de je ne sais plus quel doge, l'une de ces jeunes filles, la plus jolie (cela va sans dire), se rendit un matin dans la cour du palais ducal pour puiser de l'eau. Pendant qu'elle était penchée sur la margelle du puits et qu'elle regardait en souriant son image flotter à la surface de l'eau, le fils du doge, accoudé à l'une des fenêtres du palais, admira la taille gracieuse de la jeune fille. Il aperçut un instant après sa figure dorée par le soleil et *s'infiammo d'amore* (sic). Immédiatement, il chercha à s'en faire aimer et à la séduire, mais la charmante enfant résista bra-

¹⁾ Cfr. G. Mazzoni, *Ottocento*, I, pp. 99, 621.

²⁾ Tradusă și aceasta în englezește și publicată în citata antologie.

³⁾ Atâta de populară și astăzi în Italia, încât a oferit prilej de inspirație pentru o comedie omonimă, dramaturgilor A. Rossato și Gian Capo, cari au reprezentat-o la Milano, în Noemvrie 1926.

⁴⁾ Despre activitatea lui literară, vezi G. Mazzoni, *Ottocento*, I, pp. 17, 99, 311, 739,

⁵⁾ Cfr. G. Gazier, *Lettres inédites de B. Alecsandri à Ed. Grenier*, Paris, Champion, 1911, p. 47 (Scris. XIV, Iași, 1 Oct. 1858).

«vement à toutes miroiteries de l'amour patricien du duc. Elle aimait, «de son côté, Nello, le plus brave gondolier de Venise, le chanteur le plus «célèbre des lagunes et de la *riva dei Schiavoni* (sic). Pendant ce temps, «la guerre éclata entre les Vénitiens et les Turcs. Le fils du doge partit «avec les galères de la République, remporta une victoire signalée sur la «flotte ennemie aux environs de Chypre, et revint à Venise pour recevoir «les grands honneurs qui l'attendaient. Le doge, son père, lui demanda, «au nom de la République, quelle faveur il désirait pour prix de ses services. «Il n'exigea que le droit d'élever jusqu'à lui une fille du peuple. La demande «fut accordée et le mariage du jeune héros vénitien avec la jolie porteuse «d'eau fut publié à haute voix sur les canaux et sur les places de Venise. «Quelques jours après, il fut célébré dans l'église Saint-Marc et, au sortir «de la cérémonie, les nobles époux montèrent en gondole pour aller prendre «part à la course de Santa Martha. Cette course a lieu hors du canal de «la Giudeca, en pleine mer. Or, il arriva que la gondole du duc, lancée «à toute vitesse, fut brusquement coupée et coulée à fond par une autre gon- «dole. Vous devinez sans doute que celle-ci était conduite par Nello. N. B. — «C'est depuis ce triste accident que les gondoles vénitiennes sont peintes «en noir. Voilà ma légende, cher Grenier, faites-en votre profit, si vous «la trouvez intéressante et digne d'un petit poème. . . »¹).

Alecsandri făcuse acelaș lucru încă din 1846, scriind această «Biondinetă», după tipul baladelor lui V. Hugo și ale italianului Carrer; dar modificând în bună parte legenda, dându-i o coloratură de afectată cochetărie și înlăturând din ea tocmai elementele cele mai dramatice.

În zadar frumoasa Biondinetă, cu «mâini mici de patriciană și ochi mari de sărutat», este rugată de Mocenigo să primească a fi regină «în palaturi de oglinzi». În zadar se oferă Tiziano însuș, s'o immortalizeze prin arta lui și noul Doge s'o ia de soție. Căci, pentru Biondinetă, nu-i oglindă mai strălucită ca apa din fântână și ca ochii iubitelui Tonin.

«Ca gondola-i din Piațetă
«Nu e tron mai de dorit,
«Când pe draga-i Biondinetă
«El o plimbă fericit!».

Versuri care, fără voie, ne amintesc pe acelea din «Gondoleta», populara «Gondoletă» izvorâtă din aceeaș atmosferă și din aceeași

¹) Cu oarecare modificări, poetul francez se inspiră din această legendă venețiană, în poema «La Bigolante» (1869). Cfr. *Oeuvres d'Ed. Grenier*, ed. Lemerre, III, pp. 144 și urm.

sugestii locale, scrisă ca și primele două canțonete la Veneția, în Octomvrie 1846 ¹⁾).

... Când, cu Ninița-i iubită, trece în gondolă, suspină drumeții, cerul se înseninează, marea se liniștește, Siroco tace, valurile le alintă iubirea. Inima Poetului izbucnește de atâta fericire, în accente de voios optimism:

Mână vesel lopățare,
Dela Lido la San-Marc,
Iea de-alung canalul mare
Ce se'ndoaie ca un arc...

Lopăteze, atâta vreme cât iubita îi va stă alături, cât va străluci luna; zboare în spre Giudeca:

Du-ne Toni 'n liniștire
Pân'ce, stând gondola ta,
Viața noastră de iubire
Cu iubire va'ncetă l..

Posibilitățile lirice ale Poetului, prea puțin puse la încercare în astfel de versuri, se reculeg însă la timp. Căci acest ciclu venețian se încheie cu poezia «O seară la Lido» (Veneția, Oct. 1846) ²⁾, de o inspirație mai complexă ca gamă sufltească, mai amplă ca armonie, mai solemnă și mai reprezentativă din punct de vedere al exotismului venețian.

Poetul ia martoră Veneția (de ce stă oare cernită, în măreția ei de veacuri?) a marei pasiuni care a pus stăpânire pe sufletul lor, închinat iubirii. A cunoscut timpuri de glorie, a văzut supusă la picioarele ei întreaga Adriatică, gondolele-i au purtat în misterul canalelor comori de nesfârșită iubire? Dar a văzut Veneția vreodată, înger cu suflet mai duios, chip de femeie mai fermecătoare, iubită mai iubită decât iubita lui?

...O gondolă iubită, noi lumii dăm uitare!
Sbori vesel, sbori în pace purtându-ne pe mare,
Și leagănă'n tăcere, sub cerul aurit,
Amorul nostru mare ca cerul nesfârșit...

Diademă de aștri pe frunte, tron dumnezeesc la picioare i-ar pune iubitei Poetul, căci nespus de arzătoare simte pasiunea care schimbă

¹⁾ *Ed. cit.*, p. 167.

²⁾ *Ed. cit.*, p. 164.

lumina, vieața, Dumnezeuirea însăși, soarele și viitorul, în chipul femeii adorată.

Iubirea ta-mi însuflă un dor de nemurire!
Iubirea mea mă'nalță la tronul îngeresc!
Și'n leagăn de gondolă, în vecinică iubire,
Cât lumea lângă tine aş vrea ca să trăiesc!

În astfel de versuri — rare la Alecsandri, tocmai prin insistenta căutare a unor accente cât mai viguroase, în care să cuprindă tot eroticismul sincer și frământat de care se simte copleșit — Veneția ne apare, ca și în cele anterioare, tot numai drept simplu cadru al sentimentului dominant, al iubirii; de data aceasta însă, mai adânc legat de acest cadru, mai aderent și mai unitar înglobat în desfășurarea sentimentului însuși.

Este, fără îndoială, lirica lui Alecsandri care ar putea să figureze într'o antologie a Romanticilor de pretutindeni, cari s'au inspirat din exotismul venețian, atâta de accesibil și de folosit pe atunci.

CU ELENA NEGRI ȘI BĂLCESCU, ÎN SICILIA

II. Să nu pierdem totuși din vedere că Elena Negri venise în Italia și în căutarea unei clime mai prielnice pentru boala care începuse să progreseze îngrijitor. Ne vom explica astfel motivul pentru care cei doi tineri părăsiră cuibul acestei nemai cunoscute fericiri, atunci când Veneția, despoiată de podoaba melancolice sale toamne, începea să se înfioare la vântul înghețat de tramontană.

Iarna, în Ianuarie a anului următor (1847), îi vom găsi, într'adevăr, în Sud, la Napoli, de data aceasta în tovărășia celui Bălcescu de care-i legă pe amândoi tovărășia zilelor petrecute împreună în Moldova, la Mânjina (1845), unde se împrieteniseră, spre a conlucra apoi pe tărâm social și literar, la afirmarea țării lor ca națiune de sine, până în clipa morții lui Bălcescu, la Palermo (1852)¹⁾.

Tineri toți trei (nu împliniseră încă 30 de ani); însuflețiți de apriga dorință a emancipării poporului lor, pe care-l doreau renăscut, liber și unit, prin opera și acțiunile curajoase dela care nu se dădeau înapoi, cu prețul oricărei urmări²⁾, se reîntâlneau astfel — întâmplător —

¹⁾ Cfr. V. Alecsandri, *Proza*, ed. Socec, 1876, pp. 551 sgg.

²⁾ Asupra legăturilor lui N. Bălcescu cu G. Mazzini, cu Italia în general, prepar deasemenea un studiu.

la poalele înfloriturii Vezuviu: V. Alecsandri și Elena Negri coborînd dinspre Veneția, N. Bălcescu venind — prin Marsilia și Livorno — dela Paris, unde se stabilise în acei ani. Bolnav de aceeaș boală de care suferă și Elena Negri, Bălcescu venea în Sudul Italiei din motive de sănătate, dar atras și de bibliotecile, de arhivele Italiei, în care știa că va descoperi mult material pe atunci nefolosit, pentru istoria lui Mihai Viteazul la care tocmai lucra ¹⁾. Mănat într'acolo de medici, — mai ales spre a găsi o climă favorabilă sănătății sale ²⁾.

Imprejurările, cu totul întâmplătoare, în care poetul moldovean s'a întâlnit la Napoli cu istoricul muntean, ne sunt reevocate de cel dintâiu în următoarele rânduri: ³⁾

«In iarna dela 1847, aflându-mă la Neapoli, m'am întâlnit cu Bălcescu pe malul mării, la Chiaia, însă bucuria mea de a-l vedea a fost întunecată prin aerul de preocupare posomorită ce era întipărit pe fruntea lui. El făcuse voiajul dela Marsilia până la Livorno cu un doctor napolitan, cu care avuse o ceartă, în urma căreia îl provocase la duel. În calitatea mea de compatriot, datoria mea era să-i serv de secundant, deși împrejurările în care mă găseam nu-mi permiteau să primesc acest rol. Bălcescu era foarte aprins, foarte neîmpăcat și vroea numai decât să dea o lecție de politeță napolitanului, dar o lecție de care să-și aducă aminte cât a trăi dacă ar fi mai trăit. Adversarul lui nu părea dispus a se supune la o asemenea catastrofă și preferă să facă toate scuzele ce am pretins de la el. Astfel numai amicul meu se liniști, și plecă la Palermo (*sic*), ca să petreacă restul iernii sub soarele binefăcător al Siciliei».

La Napoli, unde se opriră scurt timp, cei trei prieteni își petreceau timpul plimbându-se pe golful poetic a Neapolei, în nopțile luminoase «din Italia și admirând flacăra urieșă ce 'ncunună fruntea Vezuviului» ⁴⁾, pentru ca Alecsandri să se inspire și aci din cântecele populare napolitane, scriind acea «Canțonetă Napolitană» ⁵⁾ care, prin atmosferă și ritmul de cântec popular, ne aduce aminte de canțonetele gondolierilor venețieni. Gânduri ușoare, voluptoase, în largul zării de apă și de ceruri albastre, atâta de potrivite sufletului senin al Poetului.

¹⁾ Cfr. P. P. Panaitescu, *Contribuții la o biografie a lui N. Bălcescu*, București, *Conv. lit.*, 1924, p. 65.

²⁾ Cfr. V. Alecsandri, *Proza*, ed. 1876, p. 562.

³⁾ Cfr. V. Alecsandri, *Din albumul unui bibliofil*, în *Conv. lit.*, X (1876), pp. 140 și urm.

⁴⁾ Cfr. V. Alecsandri, *Proza*, ed. 1876, pp. 549 și urm.

⁵⁾ Datată Napoli, Ian. 1847, publicată în rev. *Bucovina*, (1849, p. 23) și apoi în *Opere complete*, ed. cit., p. 169. (În ed. Iorga, titlul este «Barcarolă Siciliană».)

... Când marea e 'n furtună, pescarul se oprește, privind valurile și cântând pe mal; asemeni, dorește să stea departe de orice suferință, să privească valurile vieții. Tinerețea sufletului îl îndeamnă să trăiască la fel păsării din sbor, cu fruntea 'n lumină, cu inima scăldată 'n iubire. Și așa, fie furtună pe mare, fie suferință în viață, ca sărmanul pescar, râde pe maluri!

Astfel de accente fugare, surprinse în această canțonetă, rămân apoi destul de expresive pentru felul în care Italia Sudului (Italia Romanticilor prin excelență), eră menită să sporească și mai mult în sufletul lui Alecsandri dorul de viață exuberantă, optimismul și voioșia: înclinare pe care o surprindem, dealtfel, și în următoarea mărturisire a lui Ionescu Gion, care-l cunoscuse pe Poet către bătrânețe, la Paris ¹⁾:

«... Lors de son voyage en Italie, en 1847, à Sorrente et à Castellamare, «Alecsandri écrivait à Paris, à un de ses amis, qu'il n'aimait jamais regarder, «en descendant par la route splendide de Sorrente à Pompéï, les oliviers «rabougris, tordus, douloureusement accrochés aux rochers du rivage, «comme les damnés du Dante aux montagnes de glace de l'Enfer.

«*J'aime les citronniers et les orangers fleuris, j'aime les roses éclatantes de «Poestum, qui nous chantent, par la richesse de leurs couleurs, qu'elles se sentent heureuses de vivre dans ce pays ensoleillé, dans cette atmosphère brillante, «dans cette beauté ineffable du golfe de Naples...*».

Plecarea lui Bălcescu în Sicilia a determinat, desigur, și plecarea prietenilor săi într'acolo, căci foarte curând îi reîntâlnim la Palermo, în ale cărei împrejurimi vor petrece trei luni ²⁾, până la sfârșitul lui Martie 1847 ³⁾.

Amintirea acestui timp ne este evocată de însuș Alecsandri, într'o pagină cât se poate de expresivă pentru exotismul său romantic în legătură cu Italia, dar și pentru calitățile sale de prozator ⁴⁾:

«... [Dela Napoli] în curînd m'am îmbărcat și eu ca să caut o climă «mai favorabilă pentru d-na N[egri], care pătimea de pept; am abordat «la Palerma (*sic*), ne-am așezat afară din oraș la Villa Delfina, și am petrecut

¹⁾ Basile Alecsandri, în *L'Indépendance Roumaine*, XIV, 1890, No. 3875, p. 1.

²⁾ V. Alecsandri, *Proza*, ed. 1876, p. 562.

³⁾ Cfr. P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 65.

⁴⁾ Cfr. V. Alecsandri, *Din albumul, etc., l. cit.*; cfr. și *Revista Română*, 1862, pp. 306 și urm.

«Iunile Ghenar, Februar și Mart [1847]¹⁾, împreună cu Bălcescu, care «locuia aproape în căsuța unui *contadin*. În toată dimineața el se punea dinaintea ușii pe un scaun, la soare, și cetea cărți vechi în care descoperea notițe pentru istoria Românilor sub Mihai Viteazul la care lucra cu mult entuziasm, ear peste zi venea la Villa Delfina: Societatea lui era plăcută, «manierele lui afectuoase, convorbirea lui foarte atrăgătoare căci ea desvălea visurile frumoase ce făcea el neconținut pentru viitorul patriei sale.

«Villa Delfina poseda o terasă largă pe care se plecau crengile încărcate «de fructe a doi portocali mandarinii. Privirea se întindea pe grădini pline «de flori exotice ce respăndeau parfumuri îmbătătoare, și mai departe «pe muntele Pelegrin în al cărui vîrf se găsește peștera sfintei Rozalii, «patrona Palermei. În dreapta ochii se primeblau pe întinderea albastră «a Mării Siciliene brăzduită de barce ușoare.

«Pe acea terasă ne adăposteam de ferbințeala soarelui și gustam dulceața «serilor poetice, ascultând în depărtare cînticele păsărilor. Fie care din «noi aducea partea sa de inteligență spre a înlesni trecerea zilelor, ear mai «cu samă d-na N[egri], prin varietatea cunoștințelor sale și prin observările sale fine și spirituale ne făcea a nu simți nici decum sborul timpului. «Când Bălcescu ne întreținea de descoperirile ce făcuse în bibliotecile «Italiai²⁾ și ale Franței; el ne cetea un pasaj din istoria Românilor; când «eu recitam vre o poezie nouă, și amica noastră ne încuraja cu o zîmbire «grațioasă sau ne corecta cu acel tact fin și delicat care distinge naturele «alese.

«Câte zile încântătoare am petrecut noi astfel în cercul nostru intim! «Câte primeblări am făcut pe malul mării³⁾, sau pe împrejurimile Palermei «admirând bogata vegetație de cactuși, de portocali, de chitri, etc. a Siciliei! Câte planuri am așternut împreună pentru deșteptarea neamului «românesc!...».

Aceste amintiri trebuie să ne apară dealtfel, mai mult ca o parafrază — târzie — a unei scrisori adresată de Alecsandri dela Palermo (Ianuarie, 1847), unui amic al său din Moldova, și din care alfăm, mai mult, ce opere a scris în aceste împrejurări⁴⁾:

«Amice, îți scriu aceste rînduri de subt Soarele splendid al Siciliei — «își începe el această scrisoare — ... Petrecem tustrei într'o frățescă

¹⁾ În text se citește 1857: evidentă eroare, căci în acel an, Bălcescu murise.

²⁾ La Roma, dar mai ales la Genova, unde cercetă arhivele, în legătură cu comerțul genovez la Gurile Dunării, în Evul Mediu. Pentru astfel de cercetări acolo, în sec. XIX-lea, cfr. monografia mea *Un fedele amico dei Rumeni: G. V. Ruscalla*, Livorno, Giusti, 1926, p. 26.

³⁾ Cfr. și V. Alecsandri, *Proza*, ed. 1876, pp. 549 și urm.

⁴⁾ Scris. este reprodușă în prefața la *Teatru*, vol. I, ed. Soccec, 1903, pp. XV și urm.

«intimitate și vorbim mult de țară. Dorul ei ne urmărește pretutindene și «ne-o arată prin vâlul depărtării mai frumoasă și atrăgătoare... Pe această «terasă așezată pe coloane de marmură ne adăpostim de ferbințala Soarelui... admirând mărețea [lui] apunere în sânul mării...»

«Acum o săptămână doamna N[egri] era tristă și suferindă. Am cercat «să-i alung tristețea și am compus în grabă un vodevil intitulat *Petra din «casă*, cu scop de a combate tendința neomenească a unor părinți de a «considera pe fete ca niște sarcini grele în familie, ca *Petre în casă* bune «numai a fi ecsilate la monăstiri. Tot cu această ocazie am atins în treacăt «o chestie foarte importantă, acea a *desrobirii Țigănilor*¹⁾... Doamna «N[egri] și Bălcescu au râs de bună voie și m'au îndemnat să trimet vodevilul trupei din Iași. Eată dar că'l adresez ție, amice, și te însărcinez să «dai manuscriptul cui se cuvine; nu uita însă ca să mă înștiințezi dacă publicul va șuera sau va aplauda în sara de reprezentație. Adio, te las în zăpadă și alerg la Soare!».

Voișia plimbărilor în lungul mării siciliene și încântarea serilor petrecute pe terasa villei împresurată de acea floră exotică; avântul patriotic ce le însuflețea convorbirile, prinseră a se întunece însă repede, în urma înrăutățirii stării Elenei Negri. Dovada o găsim cetind poezia «Visurile», datată de V. Alecsandri din Palermo (Villa Delfina, 1847, Febr. ²⁾) care, deși lipsită de accente exotice, rămâne caracteristică pentru starea sufletească a Poetului, presimțitoare de apropierea morții. Iată de ce seninătatea din versurile precedente ale acestui ciclu italian, se turbură, schimbându-se în accente de quasi-pesimism.

... După cum roua dimineții se topește în norii furtunei, tot astfel voișia ochilor se poate întoarce în mâhnire, căci și sufletele tinere pot fi sortite morții. Iar visurile de iubire pier atunci, ca năluca de fulger.

Asta-i legea crudei soarte,
Lege fără de mângăeri!
Azi e vieată, mâni e moarte,
Azi plăcere, mâni dureri!..

Locuri comune ale pseudo-pesimismului romantic, evident, agravate de reflecțiile finale, îndemnătoare la iubire atât cât moartea mai dă răgaz, căci iubirea tinerească poate schimba în Raiu suferința de pe lume!

¹⁾ Și sub imboldul ideilor liberale și umanitare ale prietenului său N. Bălcescu, efect al convorbirilor lor dela Palermo.

²⁾ *Ed. cit.*, p. 171.

Starea tot mai precară a Elenei Negri, determină în cele din urmă pe Alecsandri să părăsească în grabă Sicilia spre a o readuce în țară, în timp ce Bălcescu urmă să rămână pentru scurt timp la Palermo, înainte de a lua din nou calea Parisului. «... Rămase singur la Palermo — mărturisește Alecsandri ¹⁾ — zicând Doamnei N[egri] un trist adio, cu ochii plini de lacrimi». Căci «devenise palidă ca de ceară; ochii duși sub frunte străluceau parcă mai vii: era ultima lor strălucire, restul unei vieți întregi îngrămădită oarecum în acele flăcări ce fâlfâiau înainte de a se stinge. Măinile-i erau albe, ușoare, diafane. Câte idei triste trebuia să-i fi cuprins atunci sufletul ei văzând apropiindu-se acea moarte sigură și timpurie, în fața omului ce iubea, și 'n fața naturii indifferente care se desprimăvăra!» ²⁾.

Plecați dela Palermo dealungul coastelor Siciliei și — prin Arhipelag — dealungul celor grecești, străbătând Mediterana, cei doi nefericiți călători se apropiau acum de Bosfor, când — ajunși în fața insulei Prinkipo — în primele zile ale lunii Maiu (1847) ³⁾, Elena Negri își dădu sfârșitul pe vapor, în brațele desnădăjduitului Poet.

Trupul i-a fost apoi îngropat la Constantinopol, în curtea bisericii grecești din ulița Cabristan (Pera), iar pe mormânt i s'a pus o simplă lespede albă, cu aceste enigmatice cuvinte: «Elena Negri — Moldavia — 4 Maiu 1847» ⁴⁾.

Tragicul acestui neobișnuit sfârșit, ar fi putut inspira unui poet cu adevărat pesimist, versuri de o cutremurătoare durere. Alecsandri, în schimb, dictă versuri ca cele intitulate «Adio» ⁵⁾ (în care accentele lamartinieni abia de se ridică până la «singur, singur «cu a mea jale, rătăcit pe-a vieții cale, ca un orb nenorocit»), sau ca acelea ce poartă titlul «Pe Mare» (Maiu 1847) ⁶⁾, inspirate de jalnica-i întoarcere pe Marea Neagră, în care desnădejdea pentru pierderea iubitei, lipsită de fiorii gândului morții, se rezolvă adesea într'un accentuat sensualism și din care se pot reține — prin amplexarea lor — doar strofe ca aceasta:

¹⁾ *Din albumul, etc., l. c.*

²⁾ Cfr. N. Petrașcu, *op. cit.*, p. 181.

³⁾ 4 Maiu, după N. Zaharia (*op. cit.*, p. 229); 14 Maiu, după S. Zotta (*op. cit.*).

⁴⁾ Cfr. N. Petrașcu, *op. cit.*, p. 181.

⁵⁾ *Ed. cit.*, p. 175.

⁶⁾ *Ivi.*

O valuri mari de spume !
Purtați-mă prin lume
Ca frunza fără nume
Ce o plutiți ușor,
Și m'aruncați din mare
Perdut, fără suflare,
Pe malul cu uitare
Adâncului Bosfor !

Odată ajuns în țară, cine i-ar fi putut înțelege toată durerea, mai bine decât prietenul său Bălcescu, în tovărășia căruia petrecuse cu Elena Negri neuitatele zile dela Palermo ?

«Când îi merge să vizitezi acel mormînt, care cuprinde cea mai scumpă (și mai bogată parte a vieții mele, să depui câte-va flori în suvenirul meu),

îi scria Alecsandri lui Bălcescu la Paris¹⁾, pentru ca acesta — la rîndul său — să-i adreseze cuvinte inspirate de creștinească consolare:

«... Când mă întorceam azi spre casă — îi scria Bălcescu din Paris, «la 1 Oct. 1847²⁾ — gîndeam la tine, la prietena noastră [Elena Negri], «la viața noastră din Italia, suvenire mult drage mie ! Imi aduceam aminte «de rîsurile ce îmi pricinuia cetirea vestitelor poezii, și ziceam în sine-mi : «eată șapte luni de când n'am rîs, de când n'am avut mulțumire... Scri-«soarea [ta din Iulie] m'a făcut tare să sufer. Am suferit de durerea ta ca «și de a mea. Frate-tău mă rugă să-ți scriu încorajându-te, și eu nu găseam «în mine destulă putere ca s'o fac. Știam și știu că rana unei asemenea «pierderi este adîncă și înveninată și nu se poate lesne vindecă. Crez însă «că n'ar trebui să ne lăsăm a fi biruiți de durere, dar păstrînd necurmat «în noi viu aducerea aminte a prietenii ce plîngem, să căutăm a ne purta «bărbătește, a trăi astfel ca cum ea ar fi de față a ne privi... Și apoi, când «vom vedea-o odată, căci eu nu mă îndoiesc că o voi vedea într'o lume «mai fericită, nu trebuie oare să-i putem mărturisii că am fost *vrednici* de «dragostea ei și după ce ne-a lăsat singuri ? ... Tu vezi, iubite Basile, că «eu și frate-tău te iubim și ne gîndim la tine și am dori să te vedem mai «liniștit, să te vedem lucrînd o scriere vrednică de tine, vrednică de pri-«etena noastră și de memoria ei. . . ».

Sub îndemnul lui Bălcescu și al Elénei Negri, încă dela Palermo, Alecsandri pusese, într'adevăr, la cale o poemă epică, în care să cînte

¹⁾ Cfr. N. Zaharia, *op. cit.*, p. 230.

²⁾ *Mss. Bar. 4499* (f. 7 și urm.). Aceste scrisori au fost publicate de d-l I. Bianu, în *Conv. lit.*, L. (1916), pp. 20 și urm.

redeșteptarea poporului său; iar pentru documentarea sa în acest sens, Bălcescu — din Italia, dela Paris — îi adună material istoric. Dealtfel, evenimentele politice care se precipitau (1848), îi vor oferi curând prilejul favorabil pentru a scrie «Sentinela Română».

Amintirea romanului de iubire venețiană și siciliană, isprăvit în chip așa de tragic, eră însă tot atâta de vie în sufletul său, astfel că va scrie și acea «Steluță» ¹⁾, cu care se deschide culegerea «Lăcră-mioarelor», dar care trebuie socotită drept concluzia dureroasă — de un lirism cu adevărat inspirat — a ciclului de poezii de iubire, scrise în timpul șederii sale în Italia.

... Steluță stinsă în neagra veșnicie a morții, zadarnic căutată pe cer, îi este acuma iubita. Trecut-au ani dela despărțirea lor și, iată, singura-i mângâiere e gândul morții, luminat de duioasele amintiri ale timpului petrecut împreună pe laguna venețiană...

Un suvenir, comoară de visuri fericite,
De scumpe, și ferbinte, și dulce sărutări,
De zile luminoase și îndumnezeite,
De nopți venețiene și pline de ncântări...

În amintirea lor, drept duioasă recunoștință a poeziei pe care i-a în-suflat-o, primească deci aceste versuri, căci ale ei — prin iubire și moarte — rămân.

Romantic desăvârșit, Alecsandri a divinizat totdeauna femeia, cultul ei și al iubirii fericite corespunzând atâta de intim cu educația literară și, mai ales, cu temperamentul său. Intruchipările feminine, cât se poate de caracteristice și de colorate, vor reapare constant în opera sa, chiar și în «Pasteluri» ²⁾.

Ne putem deci ușor închipui locul pe care îl ocupă Elena Negri și iubirea, în acest ciclu venețian de tinerețe, care constituie o etapă precisă și reprezentativă în întregul liricei lui Alecsandri. Ca și în cazul marilor, îndureraților Romantici apuseni (Musset ajungă!), avem de-a face cu o pasiune nuanțată prin toate gamele erotismului înfiorat de plăcere și suav — la început —; extatic și exuberant — în momentul culminării —; jalnic și înfrânt prin moartea iubitei,

¹⁾ *Ed. cit.*, pp. 117 și urm.

²⁾ Cfr. observațiunile lui Seb. Stanca, *Pastelele lui Alecsandri*, în *Transilvania*, 1906, p. 40.

pentru a lăsa în sufletul Poetului o umbră de melancolie ce se va proiecta îndelung, pe întreaga sa inspirație, până târziu. La Alecsandri însă, acest sentiment nu cunoaște nici frenezia erotică, precum nici durerea cotropitoare, totul menținându-se într'un ton minor, deși întâmplările legate de iubirea sa pentru Elena Negri, în Italia, constituie unul din marile evenimente sufletești ale existenței sale.

În afară însă de atari rezerve, versurile acestui ciclu italian alcătuiesc — după cum observă d-l N. Iorga ¹⁾ — «cel mai deplin, mai cast și mai adevărat monument închinat uneia din acele pasiuni nobile care ne înalță sufletele. . . Poesia de iubire, personală, stângace, sfioasă, veselă, șăgalnică, entusiastă, temătoare și frământată de cele mai grozave dureri, se născuse astfel în acești ani (1845—47), prin fericirea și suferința acestui mare poet tânăr», aparițiunea ei în literatura românească fiind condiționată — în ce privește educația literară a Poetului — de lirica franceză contemporană ²⁾, dar de contactul cu exotismul italian, când este s'o examinăm în motivele sale de inspirație.

Fie chiar și numai din considerente de ordin istoric, faptul că această apariție nouă în istoria liricei românești, se leagă atâta de intim și de expresiv cu exotismul italian, își are de sigur importanța sa pentru afirmarea Romantismului românesc. Prin poezii ca «Veneția» ori «O seară la Lido», direct desprinse din cadrul acestui exotism, «pentru întâia oară în literatura noastră — afară doar de versurile lui Conachi, închinat Zulniei — găsim, într'adevăr, exprimată o iubire atât de devotată și atât de curată» ³⁾.

Rezerve, adesea exagerate, în ce privește calitatea și eficacitatea exotismului italian din aceste poezii de tinerețe, n'au lipsit iarăș. «. . . Veneției — observă romanticul Traian Demetrescu ⁴⁾ — îi cântă gondolele, palatele și valurile mării cu o neînsuflețire de colorit peisagistic — cel puțin —, de care te revolți. Eminescu, într'un singur sonet, ne-a vorbit de frumosul și sumbrul oraș pe apă, dar în acele 14 versuri e un mic univers de cugetare filozofică, atât de tristă, atât de simțită!». — «Venezia, Palermo, Bosforul — adaogă cu mai multă circumspecție biograful G. Bengescu ⁵⁾ — i-au inspirat într'adevăr

¹⁾ *Istoria literat. române în sec. XIX*, II, pp. 142 și urm.

²⁾ Cfr. Drouhet, *op. cit.*, pp. 13 și urm. (tot capitolul).

³⁾ Cfr. S. Pușcariu, *Iubirea la Alecsandri*, în *Luceafărul*, 1914, pp. 221 și urm.

⁴⁾ Cfr. *Revista Olteană*, 1889, p. 27.

⁵⁾ *Câteva suvenire ale carierei mele*, Bruxelles, 1899, pp. 217 și urm.

strofe nemuritoare; dar farmecul poeziilor scrise pe malurile Adriaticei sau ale Bosforului provine mai mult din împrejurările vesele sau dureroase în care ele au fost compuse decât din descrierea, de altminterlea totdeauna încântătoare, a locurilor celebrate de Alecsandri, pe când versurile scrise în România, și în care poetul depinge (*sic*) și cântă albăstreala cerului nostru, razele soarelui, mirosul florilor de la noi, precum și doinele «care zic de dor»; obiceiurile și sărbătorile din țară; viața țăranului român; voioșia horilor noastre naționale..., toate aceste versuri par a fi eșite din fibrele cele mai intime ale inimei poporului român și sunt ca icoana adevărată și poetică a țarei și a neamului nostru.

De sigur. Nu este însă mai puțin adevărat că, în afara acestor aprecieri de ordin oarecum estetic, ciclul acesta de poezii stă la însăș baza genului în literatura noastră; precum își are importanța sa, faptul că peisajul italian se leagă, sugestiv și luminos, de aceste suave dar temeinice începuturi ale lui Vasile Alecsandri.

ALECSANDRI ÎN 1848, CĂLĂTOR APOI ÎN SPANIA

12. Cu anul 1848 — anul Revoluției în întreaga Europă, din plin trăită de Românii munteni, moldoveni și ardeleni — se deschide în biografia Poetului nostru éra maturității preocupărilor politice și sociale.

În acest an, după ce luă parte activă la încercarea de revoluție din Iași, Alecsandri se văzu nevoit să pornească pe calea pribegiei, în spre Bucovina austriacă, (unde aveă bune legături de prietenie cu ilustra familie Hurmuzachi, încă din 1844), împreună cu tot tineretul moldovean, compromis prin participarea la aceă încercare, reprimată de Principele M. Sturza cu ajutor rusesc: alături de V. Alecsandri, M. Kogălniceanu, Costache Negri, Alexandru Cuza — viitorul Principe —, spre a nu-i aminti decât pe cei mai de seamă.

În timpul șederii Poetului la Cernăuți, a fost surprins de un atent martor ocular¹⁾ într'o colorată pagină de amintiri, din care socotim nimerit a cită următorul fragment, spre a fixă imaginea lui Alecsandri, așa cum se înfățișă după întoarcerea din Italia:

¹⁾ Cfr. L. Bodnărescu, *Scrierile lui I. Porumbescu*, P. I., Cernăuți, 1898, pp. 122 și urm.

«... Alecsandri era de statură mijlocie, dară sprintenă și mlădioasă. Fața-i era rotundă și cu trăsături din cele mai simpatice. Fruntea-i bine dezvoltată, pe care nu o împreuna nici un păr până după vârful capului, ce însă nu-i scări (*sic*) amenitatea, ba, pot să zic — frumusețea, nici un pic! — Ochii-i erau negri, iară sprâncenele negre deplin și încordate sus și eumetrici (*sic*), apoi împreunate la mijloc, gemeni una de alta, ce-l făcea și mai frumos, și mai dragălaș. Gura-i simpatice-proporționată și nasul tot așa. Buza-i superioară o orna o musteață nu mare, neagră, ca și sprâncenele și ca părul acesta scurt din dărătul capului. Barba și fauretele (*sic*) și le rădea. El era pe-atunci de 26—27 de ani. Fiind vara, afară de câteva excepțiuni, se îmbrăca schimbiș, ca și intimul său amic, Costachi Negri, în bluză și pantaloni ba albi, ba naranzii, la gât fără nici o legătoare, ci numai cu gulerul cămeșii îndoit în jos; în cap cu pălăriuță «panama» fină. Mersul îi era pururea galant, dar nici când afectat. Numai atunci când, câte odată seara, întorcându-se cu consoții săi dela primblare, în Cernăuți, dela grădina publică, iar la moșia bătrânului Hurmuzachi, Cernaucă, din parcul curții, ori de pe fînațe, ținându-se câte șase-șapte inși de-a brațete, Alexandri și C. Negri totdeauna în mijloc, cântând cu toții: «Allons, enfants de la patrie, le jour de gloire est arrivé», pasul îi eră astfel, după tactul cântecului «Marselesei»... Alexandri era, afară din când în când tăcut, purure vesel. . .».

Revoluția se întinsese într'aceasta, învrăjbitoare, în Transilvania ¹⁾. După ce Alecsandri scrisese «Deșteptarea României», iată-l scriind în Carpați acea «Sentinelă Română» ²⁾ în care voind să rivalizeze cu «Cântarea României», încearcă o sinteză evocatoare a întregii noastre istorii naționale și în care, corespunzător ideologiei patriotice a timpului, preamărește gloria Romei, dătătoare de viață nouă poporului român.

Alecsandri văzuse Roma încă din prima-i tinerețe. Dar în scrierile sale, atâta de variate, fie în cele analizate până aci, fie în dramele de mai târziu, inspirate din istoria romană, nu se întâlnește nici o pagină care să ne dovedească, într'adevăr, că măreția Cetății Eterne l-a impresionat adânc.

¹⁾ Acest episod, ilustrat cu documente italiene necunoscute, va fi tratat în lucrarea asupra *Ideologiei mazziniene în Renașterea României*, pe care o pregătesc.

²⁾ *Opere complete*, Vol. I, (Poesii), ed. Socec, p. 261.

Iată de ce și în această poemă, locul pe care-l ocupă evocarea glo-rii romane, se reduce la o serie de imagini stereotipe, din care se detașează cel mult aceea a soldatului roman, pe scutul căruia se profilează nelipsita Lupoaică capitolină și deasupra frunții căruia rotește fatidicul vultur. Cel mult dacă plasticitatea cu care ne este descrisă urgia năvălirilor barbare, din care se reculege, neînfrântă, tenacitatea romană, ne fixează odată mai mult, asupra acestor cunoscute versuri, mult mai expresive pentru credința, aproape mistică, a Poetului în statornicia neamului său, decât pentru legăturile-i sufletești cu acea Romă devenită într'acestea, centrul ideal al venerației scriitorilor și patrioților ardeleni.

Odată cu potolirea definitivă a revoluției din Moldova, îl regăsim pe Alecsandri iarăș acolo, întors din pribegie în 1849 (vara), pentru ca după trecere de câteva luni (Ianuarie 1850), să devină arhivist al Statului, (demnitate în care înlocuia pe tatăl său ¹⁾).

Poetul «gustase însă prea mult din fructul libertății, văzuse prea multe țări străine, trăise vremuri prea mari, iubise prea adânc, ca valurile răscolite ale sufletului său să se scurgă lin între malurile strâmte ale unei vieți de cancelarie» ²⁾, și pentru ca să-și simtă acuma în suflet vocațiunea de funcționar, cu care nu s'a putut mândri niciodată. Iată de ce, după doi ani petrecuți mai mult în concedii de călătorii prin străinătate (în Orient și la Paris), în primăvara anului 1853 (22 Aprilie) dimisionă iarăș din importantul post pe care-l ocupă în administrația Moldovei, spre a întreprinde o călătorie de durată mai lungă în Franța și în Spania, până pe coastele africane.

Găsindu-se în Sudul Franței (unde, în mod cât se poate de romantic, hotări să viziteze Spania, a cărei nostalgie o avea la fel cu toți contemporanii), în drum spre Marsilia, de unde avea să se imbarce, iată-l oprindu-și privirile asupra vestigiilor romane, prin câmpiile Provenței. Trecând, într'adevăr, prin Nîmes, Poetul notă în carnetul său de călătorie ³⁾:

«... E un lucru surprinzător cum s'au mai putut păstra ruinele ce se văd în ziua de astăzi, și care servesc de marturi a mărimii, a puterii și a geniului Romanilor. Priveliștea acestor gigantice rămășiți a unei civilizații

¹⁾ Cfr. S. Zotta, *op. cit.*, p. 22.

²⁾ S. Zotta, *l. c.*

³⁾ Cfr. *România literară*, (1855) și apoi *Proza*, ed. Minerva, p. 287.

«perdute, umple sufletul de o adâncă admirare, și îl face a se închina
«dinaintea măreței umbre a trecutului. Mare popor a fost acela care a
«lăsat în urmă-i asemenea mari și glorioase monumenturi!... Și în ochii
«mei el are un prestigiu mult mai adimenitor, căci se numia Poporul Roman.
«Cât de puternici au fost părinții! cât de căzuți sânt coborătorii lor!

«De-o durere fără margini al meu suflet e pătruns
«Când gândesc ce-am fost odată și'n ce stare am ajuns!
«Monumente urieșe! martori de-un măreț trecut!
«Plâng, jălesc cu-amărăciune a Românilor cădere.
«Însă sufletu-mi e mândru la a voastră revedere,
«Când mășor eu înălțimea dela care am căzut!»

Această pagină, interesantă pentru ilustrarea «temei ruinelor» în
Romantismul românesc, este poate una din cele mai admirative din
câte a scris autorul «Sentinelei Române» la adresa Romei; de data
aceasta, iată-l și pe Alecsandri simțind la olaltă cu toți conaționalii
săi contemporani, acel ideal de retrezire a Patriei, prin consolidarea
romanității noastre și prin afirmarea ei, alături de a celorlalte popoare
latine, a căror glorie comună o va cânta mai târziu.

Această călătorie a Poetului în Spania (prin Gibraltar, în Maroc
și apoi: Cadix, Grenada, Sevilla, etc.), impusă de exotismul epocii
și de aprinsa-i fantezie, ca și deseale sale treceri prin Italia, i-a oferit
prilejul să scrie un «Ziar» cu impresiuni luate la fața locului, care al-
cătuește una din paginile cele mai izbutite ale activității sale de prozator.

În ce ne privește, aceste impresiuni din Spania au o deosebită im-
portanță, prin faptul că Alecsandri a intercalat în ele nuvela «Muntele
de foc»¹⁾, cu subiect italian și — la fel cu «Buchetiera» — strâns le-
gată de episodul primei sale călătorii în Italia²⁾.

«Ziarul» Poetului începe cu descrierea împrejurărilor în care, aflân-
du-se la Biaritz, decise să întreprindă călătoria în Spania, în tovărășia
unui englez necunoscut. Plecați din Marsilia spre Gibraltar pe o
corabie engleză, ca totdeauna pe mare, Poetul se simte năpădit de
gânduri: gânduri «romantice», nostalgie pentru patria-i îndepărtată,
viziuni aprinse, visuri și imagini din alte călătorii prin Italia și Orient.

¹⁾ Povestirea, intercalată în *O călătorie dela Biaritz la Gibraltar*, se găsește reprodușă
și în vol. *Salba literară*, Iași, Bermann, 1857, pp. 231 și urm. Cfr. notele la *Mărgărit-
rele*, ed. 1868, *Poesii* vol. I, p. 450 și *Proza*, Minerva, pp. 293 și urm.

²⁾ Cfr. *Luceafărul*, 1905, p. 225.

În vreme ce soarele apune în valuri, îmbiat de flacăra unui pahar de «punciu» și de nostalgia acestor amintiri, Poetul se apucă să povestească o întâmplare din Italia: «Muntele de foc», adevărată nuvelă romantică în cadru de exotism italian, poate chiar mai expresivă decât «Buchetiera din Florența»¹⁾.

Aspectul autobiografic, în legătură cu prima sa călătorie în Italia, ne este precizat de autor din capul locului, cât se poate de stăruitor.

Suntem în vara anului 1839, coborînd Apeninii Toscanei, dela Florența spre Bologna, în tovărășia celor trei moldoveni. Soarele apune prin pădurile prăpăstioase, în care răcoarea munților și ciripitul păsărilor le umple sufletul de voioșie.

Ajunși în satul Petra-Mala (*sic*), între Giogo (cea mai înaltă culme din partea locului) și Filigare, la hotarele Toscanei, iată-i duși de «veturinul» (*sic*) cu care plecaseră din Florența, la cea dintâi «locantă» a satului, primiți de «sinor Antonio» (*sic*), cu plecăciuni demne de veritabile «Altețe».

În timpul mesii, hangiul italian le povestește despre un vulcan din apropiere, zis *Il Monte di Fo*; iar imaginația tinerilor drumeți, astfel se înflăcărează, încât doresc să-l viziteze. Și iată-i călări pe catări, voioși, urmăriți de alaiul copiilor din sat, urcând ponoare și coborînd prăpăstii, ca să admire acel vulcan, ciudățenie a naturii, cu miile sale de limbi de foc pitice, «părând a eși din pământ pe mii de țevi subțiri».

Fără ca închipuirea să-i mâne spre Iadul dantesc, tinerii se mulțumesc să asculte poveștile hangiului, pline de superstiții, în cel mai romanțios și fantastic cadru cu putință: vulcanul eră o gură a Iadului, răsunând în miez de noapte de bufnițe și de gemete înfricoșetoare. Cel ce n'ar fi crezut, bănuind cumva că locul ar fi ascuns comori, pățească la fel cu «padre» Bartolomeo, «capuținul» din Verona, căruia «hornul» Iadului îi arsese barba și sprincenile!

Cu un cuvânt, de acele flăcări tainice, oamenii din partea locului legaseră următoarea tragică întâmplare:

¹⁾ Nota 55 dela p. 382, arată că povestirea, scrisă în 1840, fusese publicată mai întâi în *Albina românească* a lui Asachi (Iași, 1843, pp. 180 și urm.), sub titlul *Suvenir din Italia, Monte di fo*, și reprodușă apoi în *România literară*, pp. 34 și urm. D-l E. Lovinescu (*Gh. Asachi*, București, 1921, p. 171), găsind această nuvelă nesemnată în *Albina*, înclină să i-o atribuie lui Gh. Asachi, deși îl miră data de 1840!

Pe când Veneția eră liberă și înfloritoare, Pietro Foscari eră și el fruntașul nobilimei sale. Dar pe cât de bogat și de strălucit, pe atâta de uricios și de nesuferit eră patricianul:

«... Doi ochi mici carii pătrundeau cu răutate, niște buze vinete și subțiri ce sămănau vâpsite cu venin și o peliță zbârcită ce bătea în două culori, în galbân și în verde».

Gândul urîteniei îi amără vieța și i se părea că toți îl batjocoresc din această pricină. Zâmbea o femeie? Pietro își mușcă buzele, sigur că de el răsese; și o străpungea cu o privire piezișă. Ii arunca o glumă un bărbat? Stiletul i se avântă răzbunător, gata să ucidă fără șovăire.

Mai respingător ca cel din urmă «bravo» (de manzoniană amintire) al Veneției, ocolit de toți ca un ciumat, de toți urît, negura împresură mereu mai deasă sufletul fioresului Foscari. Cu toate acestea, într'o zi, la o plimbare de gondole pe «Judeca», zărind pe fata «ducăi Orloni», răpit de frumusețea ei, începû să iubească pe această Letiție «ca pe o madonă», noui chinuri abătându-se asupra frământatului său suflet.

Dar nici serenada de sub balconul înflorit al palatului iubitei, nu-i aduse alinare. Cu mandolina în mână, cu ochii spre fereastra la care se zărea o umbră, iată-l îngânând «o barcarolă venețiană foarte cunoscută pe atunci în Veneția»:

Marea-i lină	Ca privirea-ți.
Ca zîmbirea-ți,	Vină, vină,
Și senină	Fără frică,
Să te primbi, în luntrea mică...	

Nu se stinseră însă bine cele din urmă accente pe buzele desnădăjduitului conte și iată că pe balcon, apare umbra lui Amalteo, care-i prelungește serenada într'un sfâșietor hohot de răs. Și atunci, mandolina face loc stiletului fulgerător al vendettei.

Rivalul său eră fericitul Amalteo Penoni, un nobil napolitan, favoritul aristocrației venețiene, pe care autorul — printr'un tipic schematism romantic — îl contrapune romanțioasei figuri a lui Foscari, hotărît într'acestea să zădărnicească prin sânge fericirea celor doi îndrăgostiți. Dar mai întâiu, o încercare supremă: căzând în genunchi în fața neînduratei Letiții, să-i strige: «... Toate chinurile Iadului le simt în sufletul meu de când te iubesc, căci te iubesc cu disperare, cu gelozie, cu nebunie»; s'o implore să-l ucidă cu mâna ei! Drept

răspuns, iată însă o mână nevăzută — a lui Amalteo — care-i înfățișă ridicolul unei oglinzi. Și atunci, la vederea rivalului, răcnind ca tigrul rănit, iată-l năpustindu-se cu stiletul asupra-i, spre a-l răpune și a se face nevăzut din Veneția, pentru totdeauna.

Un an după această întâmplare, pe locul unde stăteau cei trei tineri moldoveni, se grămădeau doisprezece bandiți în preajma căpitanului Marco Brogio, spaima Apeninilor și a șesului lombard, pe care oamenii îngroziți îl socoteau — acumă înalt ca bradul, cu barbă neagră și brațe voinice de uriaș, — acumă pipernicit, cu ochi de verușiță, cu buze galbene și păr roșu ca para focului. Nimeni nu-i rostiă numele fără să-și facă cruce.

În noaptea de ajunul Crăciunului, căpitanul Marco Brogio stătea cu tovarășii săi, culcat în iarba verde ce acoperea pe atunci gura vulcanului, în vreme ce nori negri se împânzeau pe fața nopții, spintecați de fulgere ce luminau fantastic desișul codrului. La tunete, Marco râdea însă și de fiecare fulger, golea paharul. De urgia cerească nu-i eră frică, tăind vântul cu țipetele cântecelor haiducești. Și cu cât se apropia uraganul, cu atâta fața i se schimbă în chip de diavol.

Surprinși de un bandit (ascuns în nelipsita «manta neagră»), în careta lor cu șase cai, doi drumeți — «un cavaler și o damă» — sunt aduși în fața căpitanului. Și atunci — firește —, la scăpăratul unui fulger, Marco Brogio (Pietro Foscari de odinioară), recunoaște pe Amalteo (care — firește — nu murise) și pe mult adorata Letiție.

Ațintind asupra-le ochii săi «prefăcuți în două limbi de foc», banditul cu chip de fiară, izbucni în râsul spasmodic al mult doritei răzbunări. Răsunau munții de râsul lui și i se îngrozeau tovarășii. Iar printre dinți, contele Foscari prindea a aminti rivalului său suferințele-i din Veneția, el care — demn de protagonistul lui Schiller — își părăsise «familia, poziția și patria, pentru ca să se răzbune asupra oamenilor ce-l adusesese în disperare»!

Se înțelege că numai o minune cerească putea mântui pe inimosul Amalteo dela cea mai cumplită moarte și pe Letiția, dela josnica pângărire; iar această minune nu întârzie să se arăte. Căci în clipa în care Marco Brogio vrea să-i smulgă iubita din brațe, cade trăsnet, în vreme ce muntele se cutremură și pe locul acela țâșnesc flăcările pâlpâitoare, până în ziua de azi!

...Iar în vreme ce corabia îi purtă în noapte, spre coastele înfloritei și misterioasei Spanii, cei doi englezi ciocniră un pahar cu tovarășul

lor moldovean, povestind la rândul lor întâmplări nu mai puțin romanțioase și pitorești.

«Muntele de foc», după cum ușor se poate vedeă, se înscrie de-a dreptul în rândul celor mai caracteristice nuvele romantice, atât prin fantasticul său, cât și prin elementele exotice ale cadrului, relevându-se în unele momente prin plasticitatea descrierilor realiste.

Insuș Alecsandri își va fi dat seama de aceste calități și de frumusețea povestirii, pe care o culesese la fața locului, în timpul călătoriei sale în Italia din 1839, căci l-a preocupat multă vreme; dovada o găsim în reeditarea nuvelei de mai multe ori, în introducerea ei în acest ziar al călătoriei din Spania, cât și în transpunerea ei în versuri, gând ce l-a avut încă din timpul călătoriei sale în Orient, în 1845 ¹⁾.

În culegerea «Mărgăritărelelor» ²⁾ figurează, într'adevăr, poezia «Muntele de foc: legendă din Munții Apenini», care ne fixează însă numai asupra părții finale a nuvelei.

...Beți, voinici, până la moarte!
În ceas vesel de plăcere
Să uităm orice durere,
Orice chin a relei soarte!

Ciocnească cupele la lumină de fulgere! Cântă Iadul în preajmă!
Cutremure-se lumea la auzul numelui lor!

Eu sînt brațul care frînge!
Eu sînt ochiul ce nu plînge!
Eu sînt gura ce bea sînge!

Iată cuvintele pe care banditul apucă să le rostească, înainte să cadă doborît de trăsnetul care aprinde în inima lui pâlپări de flăcări albastre.

După cum observăm, Alecsandri s'a fixat — reluând povestea, în versuri — numai asupra motivului final, eliminând toată acea înjghebare romanțioasă a vendettei, atîta de caracteristică totuș pentru epica romantică. Astfel tratată, tema pierdeă orice colorit exotic italianesc, rămânând să ni-l amintească doar titlul, în vreme ce atmosfera și conținutul însuș al poeziei, ne duc mai degrabă spre cîntecele haiducești ale plaiurilor noastre.

¹⁾ Cfr. G. Bogdan-Duică, *art. cit.*, în *Viața Românească*, 1922, p. 52: Alecsandri notează: «Traiter Marco Broggio (*sic*) en vers».

²⁾ Ed. Socec, 1897, vol. I, *Poesii*, p. 299.

INTERMEZZO POLITIC (1854—1859)

13. În timp ce Poetul străbatea orașele Spaniei, tatăl său murea la Iași (August, 1854). Această dureroasă întâmplare îl readuse în Moldova, unde petrecu restul anului și o parte din cel următor ¹⁾.

Cu acest prilej, făcând să se publice și fragmentul «Un salon din Iași» ²⁾, scenetă înfățișând un salon elegant, în care orchestra «se pregătește a suna (cfr. ital. suonare) contra-danțul cel nou compus pe ariile din opera *Trovatore*» și care, de nu altceva, dovedește cât eră de populară opera lui G. Verdi în capitala Moldovei pe atunci.

Pe lângă aceasta, se introduc aci unele fraze italienești (destul de curente — drept este —, ca acel «Si (*sic*) non e (*sic*) vero e (*sic*) ben trovato», pus în gura unei elegante), cât și povestirea innecării unui vapor pe Dunăre (1851), bazată pe amintirile personale ale Poetului și în care se pot surprinde unele aluziuni fugare la Italia, care denotă odată mai mult răspândirea și succesul operei lirice italiene la noi, către 1850. Iată, într'adevăr, ce scrie Alecsandri la un moment dat ³⁾:

«... Așa, la picioarele mele suspina o horăire musicală care sămăna «cu o gamă de la *do* și până la *mi*, și care câte odată părea că o să înceapă «o arie din *Bărbierul de Sivilia*; dar acel început înșelător se sfârșia îndată «cu o notă jalnică din *Lucia*. Cine putea fi acel horăitor-diletante? Ne-«greșit un italian! Și în adevăr un tânăr (*tenore*) care mergea la București».

Tocmai în acești ani (1854—1855), în cari Alecsandri se găsea în Moldova, apucând sigur pe calea deplinei maturități, se declarase războiul dintre Ruși și Aliați (Turci, Francezi, Englezi, și Piemontezi), sub cetatea Sevastopolului, la porțile Crimeei. Iar deoarece, odată cu această maturitate, i se accentuează tot mai mult și preocupările politice în legătură cu soarta propriei sale Patrii, îl vom vedea îndreptându-se spre acel faimos câmp de bătălie, către sfârșitul anului 1855. Cu acest prilej, scrisese poezia «La Sevastopol» ⁴⁾ și, cercetând «câmpul Sardenesilor» alături de lagărele celorlalți Aliați ⁵⁾, cunoscând pe celebrul

¹⁾ S. Zotta, *op. l. cit.*

²⁾ Intregit în 1857; cfr. *Proza*, Minerva, pp. 190 și urm.

³⁾ *Op. cit.*, p. 207. Pentru această povestire, cfr. și B. Kanner, *O lucrare uitată a lui V. Alecsandri*, în *Veșta Nouă*, 1908, p. 161.

⁴⁾ *Op. ed. cit.*, *Poesii*, I, p. 338.

⁵⁾ Cfr. P. V. Haneș, *Alecsandri la Sevastopol*, în *Noua Revistă Română*, 1901, p. 465. (Scrisoare inedită din Constantinopol: 15 Decembrie, 1855).

general italian La Marmora, cu care-i va fi dat să se reîntâlnească peste câțiva ani la Torino.

Intors din Orient la Iași (1856), Poetul se arată tot mai preocupat de desfășurarea evenimentelor politice în legătură cu apropiata Unire a Principatelor. Totodată, începea pentru el o vieță de răspunderi personale, având a-și administra singur bunurile părintești, de care se desfăcuse în parte, păstrând totuș moșia Mirceștilor (Roman), de care se va lega existența sa până la moarte¹⁾.

Nostalgia călătoriilor, nostalgia Italiei în special, nu-i dădea însă răgaz nici o clipă. Dovada acestei stări, o găsim cu prisosință în versuri ca cele intitulate «Dorul de mare»²⁾, în care simțim cum îi tresaltă sufletul de dulce înfiorare, la gândul pierderii pe întinderea mărilor veșnicilor sale peregrinări de tinerețe:

...Duce-m'aș încă'nainte
Pe cel plaiu încântător,
Unde soarele-i fierbinte
Ca fierbintele amor.

La Veneția mult iubită,
Raiu ferice, neuitat,
Unde gîndola cernită
Te adoarme legănat.

La Palerma'n coronată
Sub cer dulce, fără nori,
Cu ghirlanda parfumată
De-a naramzei albe flori.

La Neapoli ce scaldă,
Respîndind învăpăeri,
Sinul ei în marea caldă —
Ș'a ei suflet în plăceri...

Fiind la Iași, Alecsandri scria apoi în acest răstimp (Noemvrie, 1856), prietenului său francez Ed. Grenier, vorbindu-i despre o amică comună care tocmai plecă spre Franța³⁾:

«... Ce n'est point Paris qui lui conviendrait, c'est un ciel pur, une atmosphère douce, une existence tranquille, c'est une nature en fleurs, c'est l'Italie avec ses beaux-arts et ses citronniers fleuris...».

¹⁾ S. Zotta, *op. cit.*, p. 24.

²⁾ *Op. ed. cit.*, p. 378.

³⁾ G. Gazier, *op. cit.*, p. 25.

Alecsandri nu putea, el însuși, să plece într'acolo, din cauza evenimentelor politice, hotărîtoare pentru destinul viitor al Moldovei. Cu anul 1858, intrăm în frământata epocă a Unirii celor două Principate și a rezolvării marelui duel internațional care va duce la recunoașterea acestui mare act politic, în care Alecsandri, alături de prietenii săi C. Negri, Al. Cuza și Kogălniceanu, va juca rol hotărîtor.

În acest an, într'adevăr, tocmai în timpul frământărilor launtrice pentru alegerea Domnitorului (Poetul se găsea printre candidați), Alecsandri este numit ministru de Externe cu titlu provizor, odată cu Al. Cuza, ajuns pentru moment Hatmanul Miliției moldovenești ¹⁾. Popularitatea Poetului, sporită de entuziasmul trezit de «Hora Unirii», care apărea drept o înmănuchiare fericită a tuturor aspirațiilor românești din acel moment, ne este mărturisită acum și de venețianul Marc' Antonio Canini care, exilat din Patria sa în Orient, se găsea în acel an în Principate, luând parte activă la mișcările politice interne, legate oarecum de ceea ce se întâmpla în Italia ²⁾. Canini avusese prilejul să se apropie, din capul locului, de fruntașii vieții noastre politice și literare, deci și de V. Alecsandri, pe care îl admiră și apreciază mai ales pentru interesul pe care l-a arătat neconținut Italiei. Iată ce scria el, într'adevăr, într'o broșură publicată în românește, la București, în 1858 ³⁾.

«D. Alecsandri este din micul număr al Românilor cari au vizitat cu amor Italia noastră. Musa sa a fost bine inspirată pe termurile încântătoare ale Mării Adriatice, pe malurile Veneției mele sărutate de unde: «numele său s'a adăogă la numele strălucite ale lui Byron și a altor poeți «cari au cântat formosețele (*sic*) minunate ale terei mele natale». Iar în «notă adaogă: «Voiu publică acele poesii ale D-lui Alecsandri într'o colecțiune de poesii române traduse în versuri italiene».

Canini avea, de sigur, multă dreptate să-l laude pe Poet pentru statornicia cu care se preocupă de Italia și de Veneția sa, cu atât mai mult cu cât, deși prins de tot în vârtejul preocupărilor politice, Alecsandri găsea totuși răgazul necesar să-și arăte din nou caldă sa

¹⁾ Cfr. S. Zotta, *op. cit.*, pp. 24 și urm.

²⁾ Despre M. A. Canini am avut prilejul să mă ocup pe larg (cfr. *Romanticii italieni și Românii*, București, 1924, indice); voiu reveni totuși asupra-i, în lucrarea dedicată *Ideologiei mazziniene în Renașterea României*.

³⁾ Cfr. M. A. Canini, *Studii istorice asupra originii Națiunii Române*, p. 72.

admirație și dorință de revedere a Veneției. Căci iată ce scria, de exemplu, din Iași, în ziua de 1 Octombrie 1858, prietenului său Grenier care tocmai se află în Italia ¹⁾:

«Votre lettre de Venise m'a doucement ému, cher Grenier, elle a ré-
«veillé en moi l'essaim des souvenirs, chères abeilles dorées qui bourdon-
«nent si agréablement dans mon coeur toutes les fois qu'on les réveille !
«Vous avez donc réalisé le rêve que vous avez tant caressé, celui d'aller
«vous bercer en gondole sur les lagunes de Venise ; vous avez enfin vu cette
«merveille de l'Adriatique qui laisse de si fortes impressions à l'âme des
«poètes. *Ne sentez-vous pas, après ce voyage, que vos forces sont doublées,*
«*que votre imagination a pris de plus vastes ailes pour parcourir le royaume*
«*du bleu ?* Chantez donc, cher poète, tant que vous avez encore devant
«les yeux le magnifique panorama de Venise avec ses canaux, ses palais,
«ses gondoliers, ses porteuses d'eau et surtout avec ce *non so ché (sic)* de
«mystérieux qui attache et qui inspire les chanteurs. . . ».

În astfel de rânduri, surprindem odată mai mult sincera și adâncă nostalgie a Poetului pentru acest oraș al Italiei, neputându-ne reține de a sublinia mai ales acele cuvinte în care mărturisește binefăcătoarele înrîuriri ale călătoriilor venețiene, asupra temperamentului și asupra dezvoltării inspirațiunii sale.

Dar ne ajunge din urmă anul 1859: anul misiunilor diplomatice la Paris, la Londra și — mai ales — la Torino.

ALECSANDRI AMBASADOR AL CAUZEI ROMÂNEȘTI ÎN APUS

14. Ziua de 5 Ianuarie 1859 fu ziua alegerii unui nou Principe al Moldovei, în persoana lui Alexandru Ioan Cuza, cu care Poetul se înrudiă de departe, dar de care-l legă mai ales o strânsă și veche prietenie ²⁾. Ales deputat de Bacău; confirmat definitiv, după câteva săptămâni, ministru de Externe, lui Alecsandri îi fu dat să stea în fruntea delegației care, la Iași, în ziua de 29 Ianuarie a aceluși an, proclamă pe Cuza Principe Domnitor al Moldovei și, totodată al Munteniei, prin suptila și norocoasa interpretare a hotărîrii Puterilor protectoare ³⁾.

Agent diplomatic la Paris, eră pe atunci Iancu Alecsandri, fratele Poetului. Greaua misiune de a determina Cabinetele din Apus să

¹⁾ G. Gazier, *op. cit.*, pp. 47 și urm.

²⁾ S. Zotta, *op. cit.*, p. 51.

³⁾ *Ivi*, p. 26.

recunoască oficial această îndoită alegere, aveă însă să și-o ia asupra-și Vasile Alecsandri, spre a o duce în scurt, la rezultate definitiv multumitoare.

Iar istoria Renașterii românești — prin A. D. Xenopol ¹⁾ — menționează în felul următor această glorioasă pagină din biografia sa:

«Tot la înălțarea neamului a tins și activitatea politică a lui Alecsandri, desfășurată mai ales la începutul domniei lui Alexandru Cuza, atunci când eră nevoie de neapărata recunoaștere a îndoitei alegeri a domnitorului în Moldova și în Muntenia, alegere prin care Românii călcau în chip vădit Convenția de Paris, actul de naștere al naționalității lor. Cu câtă ghibăcie, cu câtă căldură apără poetul, acest mare, acest uriaș interes, fără de sprijinirea căruia, România de astăzi nu ar exista, precum nu poate să se mențină un turn înalt de la temelia căruia ar lipsi dintr-o parte un dărab de piatră. Cum știu însă el să placă lui Napoleon III, lui Malmesbury și lui Cavour; și cu toate că interesele Franței, ale Angliei, atrase de Napoleon în cercul politicii lui, și ale Italiei, doritoare ea însăși de unire, împingeau pe reprezentanții acestor trei țări la o plecare simpatică către purtarea poporului român, totuși nu e mai puțin adevărat că și rolul trimisului lui Cuza, V. Alecsandri, fu mare și minunat, căci știu să se folosească de aceste simpatii și să le întoarcă deplin în folosul țării lui, încât obțină mai mult încă de cât stăpânii lumii erau plecați să încuviințeze».

Alecsandri puse întru îndeplinirea acestor misiuni, tot focul sacru al iubirii de Patrie care-i ardea în suflet, dar care nu eră mai puțin focul sacru al întregii generațiuni de Romantici, alături de care își desăvârșire educația civică încă din 1848, nu numai în Moldova, ci și în țările din Apus pe care le cercetase neconținut. În această privință, un martor ocular ²⁾, i-a smuls următoarea categorică confesiune, pe când Poetul, în 1883, eră aproape de sfârșitul vieții:

«... Pentru noi toți lupta era viața, a scri, a vorbi, a lucra — a alerga de la Paris la Viena și de la Viena la Constantinople, pe când alții «faceau anticameră săptămâni întregi, cu o răbdare de fakir, la lordul Palmerston în Londra, — era viața noastră; așa înțelegeam noi fericirea. «Nici o dată n'am știut ce va să zică descurajarea: nu știam ce este oste-neala. Tineri, veseli, neobosiți, cum eram, eram siguri că viitorul era al nostru... Vai! în luptă au fost morți, însă mureau toți fericiți, erau siguri

¹⁾ Cfr. *Cuvîntare la dezvîlire statuei lui Alecsandri*, în *Arhiva* (Iași), 1906, p. 378.

²⁾ Ionescu-Gion; cfr. A. Clavel, *V. Alecsandri*, București, 1890, pp. 11 și urm.

«de isbândă. Desnădejdea nu ne-a mușcat niciodată de inimă; nepăsarea, «mai groaznică de cât disperarea, nu ne-a omorât niciodată iluziile. Și să «mă credeți că nu era lesne. Exilul, arestările cu grămada, asprimele scâr- «boase ale poliției și a censurei domnești, și, aceia ce ne făcea să tremurăm «mai mult de mânie și de turbare, privirile bănuitoare ale consulilor străini, «nu ne împușinau de fel entuziasmul. Când plecam în exil, plecam cân- «tând; când ni se poruncea în bătae de joc să ne ducem să trăim din aerul «curat al munților în chilia câte-unei monastiri, noi cântam; când ne aresta «în casa unui prieten, unde admiram mai mulți «Meditațiunile» lui Lamartine, «cântam. Pe atunci, vedeți Dv., în țara noastră, ca și în Franția, totul se «sfârșea cu cântece... Eram tineri!».

Trebuie să adăogăm totuș, numaidecât, că alături de acest entu- ziasm patriotic și de această educație politică, Alecsandri fu ajutat întru îndeplinirea misiunilor sale diplomatice, pe deoparte de repu- tația sa literară, temeinic afirmată în Occident pela 1859, iar pe de altă parte — mai ales — de propriile-i însușiri. Vom avea prilejul să cităm și alte mărturii contimporane în această privință; deocam- dată, iată una foarte prețioasă și sugestivă, surprinsă într'o scrisoare pe care diplomatul Ioan Bălăceanu i-o adresă lui Alecsandri în 1858:

«... Si j'avais ton nom, ton esprit, ta fortune *et le reste*, je me lancerais «dans les hautes sphères du monde politique. Avec ce qu'on a traduit de «tes oeuvres en français, tu aurais dû pénétrer chez Napoléon, chez tous «les ministres et chez tous les ambassadeurs de Paris. Je sais que cela n'est «pas amusant; mais pendant trois mois, et jusqu'à la solution définitive «de notre question, je le ferais... à ta place. De plus, je me ferais donner «la légion d'honneur et j'aurais déjà une basse-cour d'aigles blancs, rouges, «noirs, hollandais, allemands, danois, prussiens, etc. J'aurais des éléphants «à toutes mes boutonnières et plus de croix que de cheveux sur ma tête... «*toujours à ta place*... Plaisanterie à part je brûle de recevoir la croix d'hon- «neur... sur ta poitrine. La nation roumaine toute entière se sentirait «honorée dans le plus noble de ses enfants...»¹⁾.

Inarmat cu toate aceste precedente personale și scontând cu anti- cipatie concursul favorabil al personalităților politice și culturale din Apus, cu care întrețineă cordiale raporturi de prietenie, ministrul de Externe al Principatelor porni spre Paris, prin Galiția și Germania, la începutul lunii Fevruarie 1859, spre a ajunge după o săptămână în capitala Franței²⁾. Cu sine aducea scrisori autografe ale Principelui

¹⁾ *Mss. Bar.* 4499, fila 66.

²⁾ Pentru toate aceste date, cfr. V. Alecsandri, *Victor Emanoil, Cavour, Lamarmora*, în *Conv. lit.*, XI, 1877, pp. 429 și urm.

Cuza pentru Napoleon III și Cavour — marii sprijinitori ai cauzei românești —, în care se stăruia pentru recunoașterea alegerii dela Iași și București.

Sosit la Paris, Alecsandri nu pierdă nici o clipă, spre a se introduce cât mai grabnic în lumea diplomației franceze; și, după audiența la Conte de Valewski, pe atunci ministru de Externe al Franței, iată-l prima dată în fața Impăratului Napoleon III. Il găsi atâta de favorabil cauzei românești încât, pe lângă cele cerute de Alecsandri, îi făgădui larg sprijin pentru afirmarea militară și politică a-nouilor Principate Dunărene ¹⁾. Procedând astfel, Impăratul Franței ascultă fără îndoeală, de o generoasă pornire a sufletului său, dar poate în aceeași măsură, de stăruitoarele sugestii venite neconținut dela Torino, așa cum vom găsi prilejul să arătăm în lucrarea asupra «Ideologiei mazziniene în Renașterea României», pe care o pregătim și în care vom căuta să aducem noi precizări, din izvor italian, cu privire la acest hotărâtor moment din istoria noastră modernă ²⁾. Dar Napoleon III va fi resimțit imediat și farmecul poetului-ambasador, despre a cărei producție literară n'ar fi fost exclus să fi aflat, el care își transformă saloanele sale și ale numeroșilor săi veri imperiali, în adevărate «saloane» literare ³⁾.

Nepuțând stăruii însă, în lucrarea de față, asupra legăturilor dintre Alecsandri și Napoleon III, decât în măsura în care aceste legături ne duc spre Italia, vom aminti în schimb că buna primire de care se bucură cel dintâiu la Paris, din primul moment, îi asigură concursul diplomației piemonteze din capitala Franței, cât și al Principelui Gerolamo Bonaparte, de aproape înrudit cu Vittorio Emanuele II și deci, constant apărător al Unirii italiene.

Având prilejul să stea în mai multe rânduri de vorbă cu acest valoros general și om politic cât se poate de influent, Alecsandri n'a pierdut din vedere să se informeze asupra adevăratei stări de lucruri din Italia; căci iată ce ne mărturisește singur ⁴⁾:

¹⁾ Cfr. V. Alecsandri, *Extract din istoria misiilor mele politice*, în *Conv. lit.*, XII, 1878, pp. 41 și urm.

²⁾ Nepuțând da acl vasta bibliografie necesară, mă mulțumesc să citez o lucrare recentă de mare importanță: M. Mazziotti, *Napoleone III e l'Italia*, Milano, «Unitas», 1925.

³⁾ Cfr. în acest sens A. Lumbroso, *Principi e letterati della Corte di Napoleone III e di Eugenia*, în *Lettura*, XX, 1920, pp. 859 și urm.

⁴⁾ Cfr. *Conv. lit.*, XII, 1878, pp. 153 și urm.

«... Apoi începu a vorbi cu entusiasm de cauza Italiei, întrebându-mă «dacă această cauză găsește răsunet în România. Am răspuns că o cauză atât de justă și importantă au atras atenția tuturor popoarelor de viță latină și că noi, Românii, suntem frați cu Italienii. — Imi place de a vă ști animați cu asemenea simțiri, zise Prințul, *căci e cu puțință ca Italia să aibă nevoie de concursul d-voastre*. Pentru a merita de a fi liber, un popor trebuie să fie gata la mari sacrificii. . .».

Dar pentru introducerea lui Alecsandri în lumea fruntașilor politici și literari ai Parisului din acea vreme, îi vor fi fost de neprețuit folos relațiunile ce legă, prin același Principe Gerolamo Bonaparte, și cu Jacques Alexandre Bixio (1808—1865), — fondator, alături de Buloz, al importantei «*Revue des Deux Mondes*» (1831), — pe care Poetul îl cunoscuse de altfel încă din 1855¹⁾ și în saloanele căruia se adunau cele mai distinse și cu trecere personalități.

Odată îndrumată pe cale bună acțiunea sa dela Paris și după succesele nu prea descurajante dela Londra²⁾, toată atenția lui Alecsandri se concentrează însă asupra politicii piemonteze și — pentru moment — asupra acelor care o reprezentau la Curtea lui Napoleon III. În acest scop, iată-l în audiență la ministrul Sardiniei acreditat acolo, la Marchizul Di Villamarina.

Cu acest «vechiu colonel de cavalerie — cum ni-l descrie Poetul³⁾ — «care are o fisionomie cu totul italiană: ochi negri și expresivi, musteață însoțită de imperiață și acel sigil particular ce se întipărește cu vremea pe fața oamenilor dedați artei militare»,

entuziast apărător al cauzei românești, ambasadorul lui Cuza se întrețină despre necesitatea unei alianțe a popoarelor latine și despre condiționarea izbândeii italiene de a celei din Principate — ceea ce ne va explica, pe deplin, căldura cu care realistul Cavour o apără neconținut.

Dar la Legațiunea Sardiniei din Paris se găsea pe atunci, «ca prim-secretar» (?), un tânăr care începuse încă de pe atunci, să joace mare rol în diplomația timpului: Costantino Nigra⁴⁾.

¹⁾ Cfr. G. Gazier, *op. cit.*, pp. 18 și urm.; V. Alecsandri, *op. cit.*, *Conv. lit.*, XII, 1878, pp. 153 și urm.

²⁾ V. Alecsandri, *op. cit.*, *Conv. lit.*, XII, 1878, pp. 81 și urm.

³⁾ *Conv. lit.*, XII, 1878, p. 156.

⁴⁾ Și asupra sa vom reveni, cu multe amănunte, în lucrarea făgăduită; deocamdată cfr. A. Lumbroso, *art. cit.*, p. 862 și A. Luzio, *Nigra e i suoi dispacchi a Cavour*, în *Corriere della Sera*, 3 Octomvrie 1926.

În vârstă de abia 23 de ani (eră născut în 1828) și după ce luptase ca voluntar în 1848, Nigra intrase ca practicant în cancelaria Ministerului de Externe din Torino, pentru ca după doi ani (1853) să atragă — prin calitățile sale sufletești și de literat — atențiunea ministrului D'Azeglio, dar mai ales a lui Cavour, al cărui secretar, confident și colaborator nedespărțit deveni. Considerându-l, într'adevăr, drept «interpretul cel mai credincios al politicei sale»; neputându-se lipsi o clipă de ajutorul acestui tânăr pe care-l socotiă mai bine dotat decât el însuși, Cavour îl luă cu sine la Paris și la Londra, cu prilejul vizitei Regelui Vittorio Emanuele la acele Curți (1854), ca și la Congresul din Paris (1856), după războiul Crimeei, spre a-i încredința apoi delicata misiune de a se face interpretul său zilnic pe lângă Napoleon III, după acea convenție secretă dela Plombières, care aveă să ducă în curând, la războiul franco-sardo-austriac (1859).

«Trimitându-l pe Nigra lui Napoleon III, la 25 August 1858 — afirmă A. Luzio — Cavour îl prezentă cu aceste simple rânduri: «Nigra merită nelimitată încredere; sunt sigur de el ca de mine însumi». Cu toate acestea, Nigra avu și meritul «de a nu depăși niciodată linia unei supuse, necondiționate abnegațiuni de discipol», cu toată importanța misiunii sale de mijlocitor secret între Torino și Tuilleries, pentru pregătirea temeinică a acelei «conspirațiuni cavourniano-napoleonică»; căci, de o rară modestie, Nigra nu ocupă pe atunci, oficial, decât locul de vice-consul, cu toate că cele mai de seamă evenimente istorice din acești rodnici ani ai politicei piemonteze, sunt în bună parte rezultatul acțiunii sale. Abia în 1860 va deveni ministru plenipotențiar la Paris, spre a căpăta încrederea necondiționată a Impăratului, bucurându-se, totodată, de o specială atențiune din partea Impărătesei Eugenia, pe care îi fu dat s'o salveze în 1870, a doua zi după Sédan. Ambasador apoi al Italiei la Petersburg, la Londra și la Viena, Costantiño Nigra va muri târziu, în 1907.

Dar să ne întoarcem la Paris, în anul 1859, spre a-l găsi în tovărășia lui Vasile Alecsandri. Când acesta, sfătuit de Marchizul Di Villamarina, se duse să strângă mâna tînărului diplomat, numele ministrului moldovean nu putea să-i fie deloc străin, căci Nigra ținea în căsătorie pe fiica cunoscutului filoromân Giovennale Vegezzi-Ruscalla, figură pe care am socotit-o demnă de o monografie specială ¹⁾ și asupra

¹⁾ *Un fedele amico dei Rumeni: G. V. Ruscalla*, în *Giornale di Politica e di Letteratura*, II, 1926, quad. VIII, p. 1 și urm. (extras); cfr. și *Dacoromania*, IV ², 1926, p. 1217

căreia vom reveni aci cu noi amănunte, spre a lămurii definitiv episodul misiunilor diplomatice ale lui Alecsandri în Italia. Căci Ruscalla dedicase ginerelui său încă din 1858, broșura «Italia e Romania-Canzone popolare romena inedita»¹⁾, în care comentează și traduce un cântec popular românesc, pe care i-l trimisese dela Paris prietenul său, «l'egregio moldavo Basilio Alecsandri»!

Inchinând lui Nigra acest specimen de poezie populară românească, inimosul filoromân se gândise și la activitatea de folklorist a ginerelui său (acesta tocmai publicase o serie de cântece populare piemonteze în traducere franceză, spre a le divulga Europei întocmai ca și Alecsandri), astfel că la baza spontanei amicitii dintre cei doi tineri diplomați și poeți, trebuiesc puse aceste predilecții comune.

În prefața care însoțește traducerea, Ruscalla declară, într'adevăr, inutilitatea de a i-l prezenta pe V. Alecsandri, «oggi, senza dubbio, il più gran lumina del Parnaso romeno», deoarece îi consacrase anterior (1855²⁾ și 1858³⁾, două studii.

Cât privește broșura propriu-zisă, după o serie de admirative aprecieri la adresa lui Alecsandri ca folklorist, cât și la adresa poeziei noastre populare (în care distinge delicatețea de sentimente și distincția în interpretarea naturii), Ruscalla transcrie textul românesc al cântecului «Frunză verde lacrimioara, / Am avut o. soriora» (*sic*), pe care îl însoțește de două versiuni italiene (spre a ușura studiul comparativ al celor două idiome), precum și de un abundent comentariu istoricofilologic, prin care caută să pună în evidență și izbitoarele analogii dintre folklorul celor două țări. Ruscalla se dovedește astfel un bine informat cunoscător al problemelor filologice românești și un aprig propagandist în favoarea acestui fel de studii în Italia, încheind studiul (unul din cele mai serioase din câte i-a fost dat să ne consacre), cu un indemn care-l putea privi direct și pe Costantino Nigra:

«... Io, dal mio canto, nella pochezza de' miei mezzi, sono più anni «che intendo a questo scopo. Ai giovani, ai meglio di me eruditi, ai potenti «il far di più».

Un an după apariția acestei broșuri, agentul lui Cavour avea în sfârșit prilejul să stea față'n față cu autorul «Doinelor» care, la rândul-i, ne-a

¹⁾ Extrasă din *Rivista Contemporanea*, Torino, Tip. Derossi, 1858.

²⁾ În revista *Spettatore di Firenze*, 30 Septembrie 1855: despre *Doina*.

³⁾ În revista *Mondo letterario* din Torino, 16 Ianuarie 1858.

descriș în colori cât se poate de precise și de suggestive această întâlnire a lor dela Paris ¹⁾:

«... Găsii un tânăr nalt, cu părul balaiu, cu musteața fină, cu o figură simpatică și plăcută, un adevărat secretar de ambasadă, elegant, gentilom, învățat și poet. La cea întâi privire ne împrietenirăm și începurăm a ne destăinui sperările noastre, dorințele noastre ca și cum ne-am fi cunoscut de 20 de ani. Nigra și eu aveam aceleași gusturi, acelaș amor pentru poezia populară; ca și mine el a făcut o colecție de cântece a poporului Italian; ca și mine el a părăsit ocupațiile sale literare pentru calea spinoasă a poetice spre a servi cauza patriei sale, dar ca și mine el aspiră a vedea sfârșitul duplei pentru ca să se poată retrage în sinul familiei, în liniștea cabinetului, în domeniul înflorit și fermecător al literaturii. Vis dulce și nerealizabil poate pentru Nigra, căci acest tânăr este unul din cei mai apreciați de contele de Cavour (*sic*) și cred că el e destinat la un viitor însemnat. . . ».

Prezentat cât se poate de călduros de influentul Nigra și de Marchizul Di Villamarina, care-i asigurară în bună parte succesul misiunii ce avea pe lângă Regele Vittorio Emanuele și Cavour, Alecsandri va trece Alpii, ca să obțină și acolo recunoașterea oficială a actului Unirii; dar, totodată, ca să capete anumite sugestii și precizări discrete de care avea nevoie însuș Napoleon III, în preziua deciderii războiului cu Austria. Căci Alecsandri, mergând la Torino, a avut și această însărcinare, neoficială, de observator al Împăratului Franței ²⁾.

Dar pentru a scoate în evidență toată importanța pe care o comportă acest moment din viața lui Alecsandri, cât și pentru a ne explică mai bine împrejurările critice în care i-a fost dat să reprezinte interesele românești în Apus, câteva precizări relative la politica italiană din acest răstimp, un ni se par de prisos.

După 1849, «Piemontul — prin străduințele lui Massimo D'Azeglio — inaugurează hotărît o politică națională și de progres, iar spre această cale îl îndreaptă, cu și mai multă energie, Conte Cavour, care-i urmă la guvern și care — prin prosperitatea economică favorizată de principiile sale liberiste, prin reorganizarea militară, prin reformele de caracter laic și printr'un program liberal — tinde să facă din Piemont campionul cauzei naționale. Politica de apropiere a Piemontului de Puterile occidentale, începută de D'Azeglio și continuată cu mai multă eficacitate de Cavour, a găsit un neașteptat și hotărîtor impuls

¹⁾ Cfr. *Conv. lit.*, XII, 1878, p. 156.

²⁾ Cfr. *Conv. lit.*, XII, 1878, pp. 41 și urm.

în războiul din Crimeea, care ar fi trebuit și ar fi putut să fie un duel între Rusia și Austria, dar a fost în schimb un conflict între Rusia, pe de o parte, Franța și Anglia, preocupate să-și apere interesele morale și politice, pe de alta; căci Austria trebuia să se păzească de Piemont și făcea tot chipul să nu-i scape din mână stăpânirea din Italia. Piemontul, luând parte la războiul Crimeei, captivă simpatia Franței și Angliei, putând astfel să ia parte la Congresul de pace din Paris: care, chiar dacă nu oferă rezultate imediate, pregăti viitoarea soartă norocoasă a Piemontului și a întregii Italii. Intr'acestea, Mazzini dela Londra, uneori chiar din Italia, își continuă activa-i propagandă, mai ales pentru pregătirea republicană, dar apropiindu-se uneori de politica lui Cavour: cea mai mare parte dintre Italieni, priveau acum spre Piemontul a cărui politică eră vădit națională și liberală, acceptând noua evanghelie a lui Gioberti care, renegându-și vechiu-i federalism neo-guelf, predică unirea sub sceptrul Casei de Savoia... Politica lui Cavour, care tindea să rezolve problema italiană prin izgonirea Austriacilor și, pentru moment, printr'o mărire teritorială a Piemontului, germe de fapte mai mărețe încă nelămurite în mintea sa, se întâlnește cu politica lui Napoleon III care, din motive sentimentale datorate caracterului și trecutului său, dar mai ales pentru că reluă politica tradițională franceză de a substitui în Italia influența austriacă prin cea franceză, voia deasemenea ca Austriacii să părăsească Italia. Cu chipul acesta, s'a ajuns la o alianță franco-sardă și la războiul din 1859, care îndrumă deslegarea problemei italiene, dar n'o rezolvă; căci Napoleon băga de seamă că se trecea dincolo de scopul său și că se pregătea unirea Italiei, fapt pe care el, căpetenia Națiunii franceze, nu-l putea vedea cu ochi buni». Napoleon III va iscăli, astfel, pacea dela Vिलाfranca ¹⁾).

Alecsandri apărură la Torino tocmai în zilele nesigure în care Napoleon, după tot felul de șovăiri — cu abilitate schimbate în convingere de Cavour și de Nigra — hotărîse să declare războiu Austriei și să coaboreze cu armatele în Italia.

Poetul nostru, cu ori cîtă seriozitate va fi considerat misiunile sale diplomatice, nu putea însă renunța la înclinările temperamentului său profund poetic, neînstare de a se împotrivi ispitei să scrie versuri, când în față i se arată perspectiva luminoasă a Mediteranei.

¹⁾ Cfr. F. Quintavalle, *Storia dell'Unità italiana*, Milano, Hoepli, 1926, pp. 101 și urm.

Caracteristice sunt deci versurile intitulate «Presimțire», compuse la Nizza în 1859 ¹⁾, mai ales prin aceea că răsfrâng și bucuria lui Alecsandri la gândul retrezirii Patriei sale, alături de Italia:

...A Italiei libertate
Va'nsuflă o nouă viață
Legioanelor uitate
De la Dunărea măreață.

Și'n curând ginta latină
Resări-va ca un soare,
Coperind cu-a sa lumină
Cele-lalte mari popoare !

Coborînd din Nordul Franței spre Savoia, trimisul lui Cuza se văzu apoi înconjurat de atențiuni speciale din partea autorităților piemonteze (datorită felului cum fusese prezentat la Torino de Ambasada din Paris), iar în ziarul postum al acestei călătorii ²⁾, Poetul — totdeauna măgulit de atari atențiuni — nu uită să menționeze că fusese întâmpinat în drum de o trăsură specială cu curier, iar la Chambéry de un magistrat, cu ordin să-l însoțească dealungul Savoiei.

Și astfel, întovărășit de cumnata sa, Alecsandri își făcea intrarea în Torino în zori de zi, trăgând la hotelul Trompeta (*sic*), unde i se pregătise un apartament.

Dacă ar fi să credem afirmațiunile unui contemporan al său, pe lângă trecerea prin Torino dela 1839, Alecsandri se mai abătuse acolo și pe la 1855 — 1856, cu scopul «de a interesă la soarta noastră pe acei cari dispuneau atunci de soarta Europei» ³⁾. De data aceasta însă, venea ca plenipotențiar, cu o misiune greu de împlinit, dar pe care a dus-o la rezultate mulțumitoare, prin dibăcia și calitățile sale în-născute, cât și prin concursul neprețuit pe care i-l dădu din capul locului, prietenul și admiratorul său torinez, G. V. Ruscalla.

¹⁾ *Opere complete, Poesii*, vol. I, p. 390.

²⁾ *Conv. lit.*, XI, 1877, pp. 429 și urm. Cfr. și *mss. Bar. 822* («Suenire din viața mea»), astăzi la Moscova; *Albina Carpaților*, II, 1878, p. 466 (după *Conv. lit.*) și D. Munteanu-Râmnic, *Trei convorbiri cu Napoleon III*, Ploști, 1923.

³⁾ Alex. Lahovary, în discursul funebru la moartea lui V. Alecsandri, reprodus de A. Clavel, *op. cit.*, pp. 57 și urm.

«Trăgând la hotel — ține, într'adevăr, să precizeze Alecsandri ¹⁾ — am «fost acolo întâmpinat de cavalerul Vegezzi Ruscalla ce avuse bunătate «să vie înaintea mea la acea oară matinală...».

Pe atunci Ruscalla, născut în 1818, avea 41 de ani și era în apogeul neobositei sale activități, închinată aproape exclusiv afirmării istoriei, limbii și literaturii românești în Italia, cât și recunoașterii dreptății cauzei noastre, pentru care nu cruță nici erudiția-i filologică, nici versatilitatea-i de gazetar, nici — mai ales — relațiunile sale personale cu Cavour și cu ceilalți fruntași ai politicei italiene din acel timp. Considerat de contemporanii săi Români, demn să stea alături de Michelet și de Quinet în cetățenia de onoare a inimei lor, nu știm dacă memoria acestui mare prieten al nostru în Apus, va fi fost întru câtva reabilitată în fața conștiinței noastre de azi, prin studiul pe care i l-am închinat; gândul bun a fost, însoțit și de preocuparea de a lumina din nou această nobilă figură atât de strâns legată către 1858 de Alecsandri, prin stăruința căruia, mai târziu, Ruscalla va deveni cetățean de onoare al României ²⁾.

Nu este deci locul aci, să revenim cu amănunte asupra activității de filo-român a lui Ruscalla, decât în măsura în care ele vor lămurii și mai bine legăturile sale cu Poetul nostru.

După cum am văzut ocupându-ne de Nigra (și după cum vom vedea din nou, mai jos), Ruscalla cunoștea în 1859 de câțiva ani opera lui Alecsandri, din care tradusese chiar, prezentând-o elogios publicului italian. Prilejul de a se cunoaște personal, fu amânat însă până la venirea acestuia din urmă la Torino. De data aceasta iată cum ni-l înfățișează Alecsandri, schițând un măestrit portret ³⁾:

«D. Ruscalla este unul din acei oameni privilegiați a căror tinereță su-
«fletească se conservă până la cele mai adânci bătrânețe. Deși părul său
«e cărunt, figura sa e vie, inteligentă, mișcătoare ca o figură de june con-
«spirator Italian, căci ea exprimă pornirile entusiaste ale iubirii de patrie.
«Filolog erudit, el cunoaște mai multe limbi și literatura lor. Patriot ardent,
«el visează neîncetat la unirea și neatâr. area Italiei, și visurile sale se înalță
«până la culmea ideii de reînviere a întregii familii latine.

¹⁾ *Conv. lit.*, XI, 1877, pp. 429 și urm.

²⁾ Pe lângă datele din citatul meu studiu, cfr. și N. Densusianu, *Juvenal Vegezzi Ruscalla*, în *Albina Carpaților*, Sibiu, 1878—1879, III, p. 21 (cu o importantă scrisoare inedită a lui Ruscalla, din acel an).

³⁾ *O. c.*

«Aceste tendințe de panlatinism l'au îndemnat a studia dialectele tuturor «popoarelor ce se rudesc cu neamul Italian, încât astăzi el e singurul literaturar din Italia care să cunoască limba, literatura și aspirările Românilor ¹⁾»; «el, prin urmare, au și întreprins nobila misie de a le face cunoscute com-patrioților săi. Cercetează toate gazetele, toate publicațiile moderne din «Italia și or în care vei găsi un articol politic sau filologic asupra Principatelor noastre, fii încredințat că e scris de Ruscalla. *Noi Români, îi suntem mult datori, și s'ar cuven să-l recunoaștem de cetățean Român, fiind el nu numai unul din cei mai ferbiși patrioți ai Italiei, dar și unul din cei mai devotați patrioți ai României. . .*».

Scriind astfel, Alecsandri dădea dovadă de o sinceră recunoștință, în numele Patriei, dar și al său personal. Am văzut, într'adevăr, că încă din 1855, Ruscalla îi consacrase articole elogiative; iar în 1858, pe lângă amintita broșură dedicată lui Nigra, făcuse să apară un alt «Conto (*sic*) popolare moldovo posto in versi da Basilio Alecsandri, tradotto da G. Veggezzi-Ruscalla e offerto alla sua cara figliuola Ida nel suo onomastico dell'anno 1858» ²⁾.

Acest «conto moldavo» era «Înșiră-te mărgărite», precedat în versiunea-i italiană de o notă explicativă, în care Ruscalla laudă opera de folklorist a lui Alecsandri, pentru... exactitatea transcripției și pentru gustul în alegere, fapt pentru care culegerea sa de poezii populare, trezise ecou atâta de mare în Apus («...Il celebre poeta Basilio Alecsandri, il dotto editore delle Canzoni popolari romene, che levarono tanto rumore per la colta Europa»). Tot din această notă explicativă, aflăm și amănuntul că originalul acestei poezii îi fusese trimes de Alecsandri însuș (aflător la Paris), fapt care va fi confirmat de scrisorile inedite pe care le vom publica mai jos.

Ruscalla, găsim acest «conto» nebănuir de expresiv și traducându-l în italianește, s'a hotărât să-l publice «per convincere i lettori italiani della squisitezza di sentire e della delicatezza delle immagini di una nazione che, se non era della guerra d'Oriente, ci sarebbe rimasta ignota, sebbene d'origine italiana ed il cui linguaggio molto ritrae dell'italiano» (p. 4).

Iar pentru a dovedi cu insistență afinitatea dintre cele două limbi, atât Italianilor, cât mai ales Românilor, (cari... n'ar fi trebuit să pă-

¹⁾ Afirmațiune exagerată (dar instructivă pentru prestigiul de care se bucură Ruscalla în fața lui Alecsandri), pe care o desminte lucrarea mea *Romanticii italieni, etc.*, în *An. Acad. Rom.*, 1924.

²⁾ Torino, Botta.

răsească opera de italianizare întreprinsă de Heliade Rădulescu!), Ruscalla declară versiunea strict literală și nu uită să-și îndemne con-naționalii de a imita exemplul lui Alecsandri culegând propriul folklor, fără a omite limba română din studiile lor de filologie comparată.

Poezia este tradusă în întregime; dar deși Ruscalla ține să declare că versiunea aceasta este literală, surprindem în ea unele omisiuni, unele schimbări de cuvinte, cu toate că — și astfel — ne convinge categoric de temeinica-i cunoaștere a limbii noastre. În acest scop, dăm aci începutul versiunii italiene, confruntat cu originalul românesc ¹⁾:

Trei copile de'mpărat
Stau într'un măreț palat
Înșirând la scumpe salbe
De mărgăritare albe.
Ear o pasăre măiastră
Vine vesel la fereastră
Și, bătând din aripioare,
Zice, blând cuvântătoare:
— «Bine, bine v'am găsit
«D'albe flori din răsărit!..»

Tre figliuollette d'un imperatore
Stanno dentro di un famoso palagio
Infilzando una preziosa collana
Di margherite bianche.
Ecco che un passere maestro
Viene lieto alla finestra
E battendo le aluzze
Dice con blande parole:
— Bene! bene! v'ho incontrate!

La baza legăturilor dintre Ruscalla și V. Alecsandri stătează, așadar, dorința celui dintâiu de a face cunoscută în Italia literatura noastră populară, al cărui culegător și editor era tocmai Alecsandri ²⁾. Acesta a fost și motivul intrării lor în corespondență în preajma evenimentelor dela 1858—1859, cu toate că de data aceasta intervine și mijlocirea unui prieten comun, diplomatul Ioan Bălăceanu, plecat cu misiune la Torino înaintea lui Alecsandri.

Ruscalla îl ajutase mult și pe Bălăceanu, fie prin stăruințele directe ce depuse pe lângă Cavour, fie publicând și prezentând acele «Lettres sur les Principautés», tipărite anonime în 1858 ³⁾ și dedicate «A Mr. le Ch-er Vegezzi Ruscalla»: admirabilă operă de propagandă în vederea Congresului ce tocmai se începuse la Paris, în care se relată favorabil starea de lucruri din Principate și din care nu lipsesc

¹⁾ Cfr. *Opere complete, Poesii*, vol. I, Socec, 1896, p. 427.

²⁾ Pentru ecoul în celelalte țări din Apus, cfr. G. B. Duică, *V. Alecsandri — Admiratori și detractori*, în *An. Acad. Rom.*, S. II, T. XLI, 1920—1921, Parte adm. și desb. (1922), p. 327, (mai ales pp. 333 și urm.).

³⁾ Genève, Impr. Duchamp, 1858.

unele precizări relative la căldura cu care susțină Cavour cauza noastră la acel Congres.

Dar tot în legătură cu rolul lui Bălăceanu de mijlocitor între Ruscalla și V. Alecsandri, cităm următoarele fragmente de scrisori autografe, adresate Poetului.

Astfel, la sfârșitul unei scrisori ¹⁾ datată din Nizza, 11 Fevruarie 1858, Bălăceanu afirmă:

«... M. Ruscalla est *enchanté*, ravi de ta lettre. (C'est lui qui me le dit).
«Que lui as-tu donc écrit, sorcier?».

Precizare din care deducem atât raporturile directe dintre Bălăceanu și Ruscalla, cât și schimbul de scrisori dintre acesta și Alecsandri, încă din 1858.

Iar dintr'o altă scrisoare a aceluiaș Bălăceanu (Nizza, 15 Aprilie 1858) ²⁾, aflăm pe de o parte impresiunile sale la citirea poemei «Înșiră-te mărgărite», publicată de curând de către Ruscalla în revista «Mondo letterario» (*sic*), iar pe de altă parte ni se semnalează străduințele prietenului lor torinez, de a dotă bibliotecile românești cu cărți italiene:

«... Tu sais que le gouvernement piémontais vient d'ouvrir une sous-«cription de livres en faveur de l'Université de Bukarest (qui sera un jour, «quoi qu'on fasse, l'Université Moldo-Valaque). Le Journal officiel a publié l'adresse du bon chevalier Vegezzi à tous les Italiens. Les consuls «piémontais ont reçu l'ordre de recevoir tous les ouvrages que les autres «États italiens nous donneront. Tu sais que le promoteur de cette noble «mesure n'est autre que Vegezzi Ruscalla; mais ce que tu ne sais pas, c'est «que les Valaques ne se piquent pas de reconnaissance et je crains bien «qu'ils n'accueillent cette marque de sympathie par la moquerie et l'indifférence. Je viens te supplier de leur faire comprendre, en passant par «Bukarest, la nécessité d'y répondre noblement. Rien ne dégoûte plus «d'un peuple que son ingratitude... Dis aux chefs actuels du parti national «(un tas de blanc-becs du surlendemain) qu'une adresse à Mr. de Cavour «et une autre à Vegezzi feront un excellent effet et passionneront l'Italie «au moment où notre sort se débattrait sur le tapis vert (j'allais dire *franc*) «des Conférences ³⁾. — Si tu as huit jours à perdre, tu feras bien de passer

¹⁾ Mss. Bar. 4499.

²⁾ Acelaș ms., fila 63. Scrisoarea începe «*Caro Carissimmo*».

³⁾ Mai târziu (1862), Ruscalla va scrie și lui Al. Papiu Ilarian în privința acestor cărți. Cfr. Mss. Bar. 4584 (Scrisori inedite, publicate de mine în studiul *Un fedele amico*, etc., pp. 23 și urm.).

«*par Turin, où tu es connu comme le loup blanc*. Tu t'y créerais des relations politiques et littéraires qui serviraient à la cause. Je pourrais t'y rejoindre et nous passerions encore quelques jours ensemble. Qu'en penses-tu?»
 «R. S. V. P. — Je serais étonné que tu hésitasses à moins de raisons graves.
 «Ma brochure ¹⁾ est chez l'imprimeur. Comme je ne la signe pas, et pour mieux dérouter les curieux, je la fais imprimer. . . à Genève» ²⁾.

Intâmplarea a făcut să gădesc cel puțin o parte din schimbul de scrisori dintre Ruscalla și V. Alecsandri, la care făcea aluzie Bălăceanu; și anume: trei scrisori ale primului, datând din epoca misiunii lui Alecsandri la Torino (1858—1861) ³⁾. Pentru importanța lor documentară, socotesc nimerit a le reproduce aci, toate trei la un loc:

I.

«Monsieur — J'ai reçu la lettre dont vous avez bien voulu m'honorer: ayant appris par l'Étoile du Danube de Bruxelles ⁴⁾ que vous étiez à Paris, mais ne sachant pas votre adresse, j'ai adressé au libraire Dentu, éditeur de votre traduction des Chants populaires une lettre en un exemplaire du *Mondo letterario*: Veuil ez être assez bon pour les faire demander.

«Je regrette de ne pas avoir un exemplaire du *Spettatore di Firenze* du 1856 où j'ai imprimé un article sur vos *Doine*, ce qui m'est permis de vous adresser — en ayant encore deux exemplaires — c'est un article imprimé il y a 4 ans et qui montre tout le parti que j'en peut tirer du roumain pour illustrer les plus anciens monuments de la langue italienne. Veuillez l'acquiescer avec bonté.

«Je possède des lettres d'Asaki, Eliade, Hormusaki (*sic*), Lauriano, Papiu, Majorescu ⁵⁾, Baritz. Cela vous prouve que depuis nombre d'années j'avais cherché à être l'interprète des roumains en Italie, mais la police autrichienne m'a mis tant d'entraves à mes correspondances, m'a privé de nombreux numéros du Foaie ⁶⁾ de la Gazzetta de Transilvanie (*sic*), m'a sequestré le 2° Volume de la Storia de Dacia Superiore ⁷⁾ qu'il m'a

¹⁾ Mai sus amintitele *Lettres*, etc.

²⁾ De unde se poate deduce că, de fapt, o tipărise în Franța sau chiar la Torino..

³⁾ *Mss. Bar. 4499*, fila 67 și urm.

⁴⁾ Această foaie (Tip. E. Guyot et Stapleaux Fils) apărut acolo dela 4 Decembrie 1856, până la Maiu 1858. Cfr. N. Hodoș-Al. Sadi Ionescu, *Publicațiunile periodice românești*, București, 1913, p. 245.

⁵⁾ Ioan Maiorescu.

⁶⁾ Foarte probabil *Foaie pentru minte*, etc., a lui G. Bariț (Brașov, 1838—1865). Cfr. N. Hodoș, *op. cit.*, p. 257.

⁷⁾ A lui Al. Papiu-Ilarian (Viena, 1852). Raporturile dintre V. Ruscalla, Papiu-Ilarian (Padova) și S. Bărnuțiu (Pavla), vor fi studiate în lucrarea mea *Papiu Ilarian și S. Bărnuțiu, la studii în Italia* (cu documente inedite), de apropiată apariție. Până.

«été impossible de tenir l'Italie au courant du mouvement intellectuel «de nos frères du Danube.

«Si jamais le Gouvernement autrichien cesse ses tracasseries je pour-
«suivrai avec plus de chance mon but. J'ai commencé à parler des roumains
«lorsqu'ici on les croyait, turcs, slaves ou tatares. Aujourd'hui on les con-
«naît de nom; mais l'on ignore ce qu'ils sont.

«J'ajoute un autre article qui peut-être vous intéressera, car il parle
«aussi des roumains. Il est intitulé «De la faculté assimilative de la race
«latine». C'est m'a conviction: conviction qui me fait espérer un avenir
«pour notre grande et noble race mais qui — pour arriver au faite de la
«grandeur — il ne lui faudrait pas être harcelée ¹⁾, tourmentée: gâtée par
«les sectes des démagogues et des assassins politiques. — C'est une honte
«pour l'Italie que d'entendre à prouver, à vanter, à déifier la théorie du
«poignard contre les souverains et les adversaires politiques.

«Espérons que des bonnes lois contre les excès de la presse tariront les
«tribunes d'où l'on prêche des doctrines si subversives, dont le résultat
«c'est la limitation des libertés en de frayer (*sic*) le chemin à l'absolutisme. —
«Je suis persuadé que notre Gouvernement tachera de remédier à une
«propagande inique tout en conservant la liberté de la presse.

«Veuillez m'honorer de vos lettres et me croire, comme m'appellait
«Golesco (Negru'l) le représentant de la Nation roumaine en Italie. Tout
«ce que je puis être c'est aux ordres des roumains.

«Votre dévoué
«Vegezzi Ruscalla.

«P. S. Ma pauvre épouse que j'ai perdu il y a 14 ans était d'une famille
«Alessandri, du Monferrat. Nous avons donc un lien de plus. — Vous ne
«savez combien votre nom me rappelle des doux souvenirs et de regrets.

«Turin, le 6 janvier 1858.

«²⁾ P. S. Je ouvre ma lettre parcequ'un billet de l'excellent Mr. J. Ba-
«latchano me fait part de la perte qui vient de vous affliger. Je vous pré-
«sente mes condoléances bien sincères. J'ai été moi-même déjà tellement
«éprouvé par la mort de personnes chéries que je comprends quel chagrin,
«quel tourment doit briser votre ame».

II.

«Turin le 15 février 1859.

«Monsieur le Ministre — Veuillez présenter mes félicitations à S. A.
«le Domnu Alexandru Jean. *Je peux vous assurer qu'ici la double nomination*

atunci, cfr. *Un fedele amico*, p. 18, unde reproduc o scrisoare inedită a lui S. Bărnăuțiu, care totmai se pregătea să trimeată cartea lui Ruscalla.

¹⁾ Pentru cântărețul de mai târziu al *Gintei Latine*, nu va fi rămas fără răsunset această convingere, constantă la Ruscalla, care a afirmat-o adeseori, până după 1880. Eră de fapt, o derivație a planurilor de federalizare mazziniană. Deși cu alte îndrumări, cfr. și V. P. Haneș, *V. Alecsandri ca propovăduitor al ideii latine*, 1915.

«a été entendu par les piémontais avec beaucoup de plaisir et je crois aussi pouvoir vous dire que le Gouvernement cherchera de la soutenir.

«Les affaires politiques sont tellement compliquées qu'il faut nécessairement une entente entre nos deux pays. Veuillez ou vous adresser directement au Ministre C-te de Cavour, ou à mon gendre chef du Cabinet politique (: le Chev. Constantin Nigra) ou, si vous le voulez à moi qui prend un si vif intérêt à votre patrie. J'ose vous prier de faire présent cette nécessité à S. A. — Si vous voulez pour m'écrire éviter les postes autrichiennes faites parvenir par voie sûre vos lettres à les Légations de Sardaigne à Berlin ou Constantinople, sous l'adresse de mon gendre ou à moi directement si vous les faites mettre à la poste à Odessa. Dites à S. A. que un roumain ne serait pas plus dévoué aux intérêts de l'Union de ce que je le suis. Mes relations personnelles me permettent de porter à la connaissance du Ministre directement et subitement toutes les communications que vous voudrez me faire, tout comme si j'étais revêtu d'une qualité officielle d'agent des Principautés réunies et je me crois en position (?) d'obtenir pour les sujets roumains qui viendraient ici tous les avantages possibles.

«Je n'insiste par sur la nécessité d'une attente (sic) et d'un accord entre les deux États menacés également; Vous êtes trop éclairé pour en douter.

«Je vous renouvelle la demande de l'expédition d'un journal qui exprime la pensée du Gouvernement soit de Jassy soit de Bukarest pour tenir le Ministère et au besoin le public au fait de ce qui se passe chez-vous et comme on juge la marche des affaires.

«Vous le voyez, je ne perds pas de vue la Roumanie, heureux si elle accueille mes efforts zélés et désintéressés.

«L'avenir est sombre: Mais si les nations marchent unies, si la France se pénètre de l'importance de l'égémonie des races latines nous triompherons des obstacles. Il reste à espérer que la Serbie entrainera dans le mouvement les Serbes autrichiens, les bosniaques et ces pacifiques bulgares. Alors les suzerainetés seront périmées.

«Ma fille cadette ¹⁾ se joint à moi pour vous saluer.

«Agréez l'expression des sentimens (sic) de respect affectueux avec lesquels je suis, Monsieur le Ministre, mon ami le Poète,

«Votre dévoué
«Vegezzi Ruscalla».

III.

«Mon cher Commandeur — Oui, c'est bien vrai, l'Italie a perdu son plus grand homme, et déjà l'on comprend mieux qu'il y a 8 jours les conséquences de cette perte ²⁾. Le nouveau Ministère ³⁾ a débuté par se

¹⁾ Sofia lui Costantino Nigra.

²⁾ Cavour murise în ziua de 6 Iunie 1861.

³⁾ Ministerul Ricăsoli (12 Iunie 1861—3 Martie 1862). Această scrisoare fu scrisă deci, două zile după venirea lui Ricăsoli la guvern.

«débarasser de l'élément piémontais¹⁾. Les secrétaires généraux de l'extérieur (Carutti), de la justice (l'excellent C-te Castellamonte), de la guerre (le général C-te de Pettinengo²⁾) ont dû résigner leurs fonctions.—Le chev. Artom³⁾ chef du cabinet particulier du C-te de Cavour en avait fait autant, mais Nigra l'a engagé à rester. On avait insisté près de mon frère pour qu'il acceptât le portefeuille de la justice, mais il n'a pas voulu se prêter à la manoeuvre de Minghetti⁴⁾ (intérieur) pour remplacer un ancien collègue et ami, d'autant plus qu'il sait que Mr. Minghetti est l'ennemi de l'élément piémontais et avec lequel il n'était pas d'accord.—Deux toscans vont entrer à diriger les affaires étrangères, les autres seront remplacés par des bolonais.—M. . . Ricasoli est homme ferme, énergique, mais rude et déjà il s'irrite de ne pouvoir tout mettre comme il voudrait. Les amis de Cassinis⁵⁾ tous de la droite et des anciens secrétaires généraux seront naturellement de l'opposition: cela la grossira parcequ' la gauche n'entend pas se mettre avec Mr. Ricasoli⁶⁾.

«Voilà le début de deux jours de vie du nouveau Ministère.—Aussi déjà hier au soir Mr. Minghetti n'était plus si confiant en lui même, car il visait à être l'ame et le coeur du nouveau Cabinet.—Mr. Guerrazzi⁷⁾ voyant trois toscans au Ministère il a dit du Cabinet Ricasoli.—C'est un vase étrusque mais fort fragile.—Mr. Rattazzi⁸⁾ se tient à l'écart, mais l'esprit de remaniement qui pousse le nouveau Cabinet lui ouvrira le chemin du pouvoir. S'il rentre avec ses amis, nous nous approcherons de la démocratie.

«Le pays est inquiet: A Milan, comme à Turin, comme à Gênes.—Que Mr. Ricasoli ouvre les yeux à tous, qu'il ne repousse pas les dévoués à Cavour et ses anciens collaborateurs, qu'il tienne fortement les rênes afin d'empêcher à l'élément révolutionnaire de s'entendre, il aura déjà fait beaucoup et bien mérité.

«Si nous sommes sur une pente très difficile, en Roumanie on n'est guère mieux ploiées (?). J'ai su les changements Ministériels subits. Je

¹⁾ Baronul Bettino Ricasoli, acela care — după 1849 — pregătì unirea Toscanei cu Piemontul, erà florentin (1809—1880).

²⁾ Conte Ignazio Pettinengo, din Biella, general glorios la S. Martino (1859), în urmă ministru de războiu (1865—1866) † 1896.

³⁾ Is. Artom, ajuns apoi ambasador (1829—1900).

⁴⁾ Marco Minghetti, bolognez, fost secretar general al lui Cavour la Min. de Externe (1859), ajuns apoi (1863), președinte al Cons. de Miniștri, cu care prilej stipulă Convențiunea prin care Francezii părăseau Roma (1864). (1818—1887).

⁵⁾ G. B. Cassinis, jurisconsult torinez, senator și ministru (1860) al lui Cavour (1806—1866).

⁶⁾ Din care pricină s'a și demis în 1862; cfr. F. Quintavalle, *op. cit.*, p. 158.

⁷⁾ Francesco Domenico Guerrazzi, livornez, autor de romane istorice, patriot și ministru exilat (1849). (1804—1873).

⁸⁾ Urbano Rattazzi, ilustru om de Stat și legiuitor din Alessandria, de mai multe ori ministru și succesorul lui Ricasoli la Preșidenție, în 1862 (1810—1873).

«sais l'état pitoyable de vos finances, le cahos administratif et les menées des agens (*sic*) russes.—On n'est pas mieux en Hongrie. Si je devais prêter foi aux hongrois, les transylvains roumains seraient disposés pour eux. — Je crois utile à présent l'accord pour renverser l'Autriche. Après il sera aisé de vous annexer les pays roumains autrichiens. *Avant tout: Affaiblir l'Autriche, ce qui entraînera l'affaiblissement de la Russie et la chute de la Turquie — songez que Vienne est la clé de l'édifice de 1815.*

«Le ministre Ciuciuriano m'a écrit il y a un mois pour me demander 1° si je me serai chargé de veiller sur la conduite des étudiants (*sic*) Moldaves 2° Si j'acceptais d'être correspondant du Ministère de l'instruction publique de Jassy. J'ai répondu de suite — Oui — Mais je n'ai plus eu de nouvelles lettres.

«J'ai appris avec plaisir que Mr. Golesco (Etienne) a été nommé à place de Mr. Catargi. Je le connais. Il est un homme de fort agréables manières et j'espère qu'il pensera (?) à l'union immédiate.

«Constantin ¹⁾ depuis son retour de Naples reste tout le jour à ma Campagne. Jamais je n'ai vu (*sic*) si content d'être en famille. Pour moi ce sont des jours de bonheur. Je crois qu'à la fin du mois il se rendra à Paris, si, comme tout porte à croire — la France aura reconnu le nouveau royaume d'Italie ²⁾.

«Qu'y-a-t'il de vrai de la maladie mentale de la Reine Victoria? — Quel est l'espoir des orléanistes en France? Ecrivez-moi là dessus.

«Troubles en Russie, en Grèce, dans les îles Ioniennes: menace de troubles en Portugal et en Prusse (Posen), état précaire en Italie, Autriche et Turquie: en voilâ de l'étoffe pour les journaux.

«Nous sommes tous bien. Mon Lionello enchante son père par sa vivacité et son bon caractère.

«Nos compliments à l'aimable Madame Noemi et croyez moi toujours — Le philoroumain — Vegezzi Ruscalla.

«Turin 14 juin 1861».

Aceste scrisori, menite, credem, să arunce o lumină nouă asupra legăturilor lui Alecsandri cu diplomația și politica italiană din epoca misiunilor sale, precum și precizările pe care le-am dat mai sus cu privire la raporturile sale de amicitie cu Vegezzi Ruscalla, mai înainte chiar de sosirea la Torino, sunt menite în aceeaș măsură să ne explice succesul pe care l-a repurtat Alecsandri în Italia și — indirect, dată fiind politica timpului — la Paris și la Londra.

Ruscalla, prin trecerea sa personală (dar mai ales a lui Nigra), pe lângă Cavour, a pregătit cu entuziasm și convingere întrevederea

¹⁾ Nigra.

²⁾ Proclamat la 17 Martie 1861.

dintre marele om de Stat italian și Poetul moldovean, făcând să se înlăture astfel orice piedecă pentru recunoașterea oficială a alegerii din cele două Principate. În tovărășia ospitalieră a devotatului filoromân și a familiei acestuia, Alecsandri a petrecut apoi zile neuitate la Torino, pe care ține singur să le evoace și despre care avem o altă mărturie în versurile întitulate «Pe albumul d-rei Ida Vegezzi Ruscalla (*sic*)» ¹⁾, împrizuate de Poet în acele împejurări ²⁾. Ele sfârșesc cu această semnificativă strofă:

...Astfel sînt inimi ce, fără scire,
Sînt între ele tainic legate
Și prin a țerii sfîntă iubire
Și prin iubirea de libertate!

Cât despre întrevăderea cu Cavour, care avu loc în chiar ziua sosirii, precum și despre rolul lui Ruscalla în această privință, Alecsandri ține iarăși să declare ³⁾:

«După o lungă și interesantă conversație asupra întâmplărilor din Principate și din Piemont, amicul meu d. Ruscalla, mă lăsă să mă odihnesc, «făgăduindu-mi că va înștiința pe contele Cavour de sosirea mea și că «va veni mai târziu să-mi anunțe oara audienței ce mi se va acorda».

Audiență pe care Ruscalla o și obținuse pentru amiaza aceleiași zile, acest lucru denotându-ne graba lui Cavour de a fi pus în curent cu evenimentele din Principate. Deoarece «Pilotul» politicei italiene din acest glorios răstimp, găsisese prilejul că se ocupe de-aproape de problema românească, cu ocazia Congresului dela Paris și s-o susțină acolo cu atâta prevăzătoare grijă, încât studierea atentă a documentelor referitoare la activitatea sa în această direcție, va putea modifica în chip simțitor convingerile noastre despre istoricul Unirii Principatelor ⁴⁾.

¹⁾ Continuatoare a operei paterne în ce ne privește, până târziu; cfr. *Romanticii italieni și Români*, pp. 75, 139.

²⁾ *Opere complete, Poesii*, I, ed. 1897, p. 392.

³⁾ *Conv. lit.*, XI, 1877, pp. 429 și urm.

⁴⁾ Imi propun să dau o parte din rezultatul cercetărilor întreprinse în această direcție, în amintita lucrare (*Ideologia mazziniandă*, etc.) ce pregătesc. Deocamdată, cfr. *Romanticii italieni, etc.*, pp. 78-79 (bibliogr.).

Tocmai în aceste momente — un exemplu dintr'o sută — Cavour primise, foarte binevoitor, un memoriu al lui Cuza (Iași, 17—23 Maiu, 1859)¹⁾.

Ajutat de aceste favorabile precedente, Alecsandri se prezintă lui Cavour, «în aripa palatului regal, în care se aflau toate ministerele:

«Găsii pe Excelența Sa într'un mic cabinet, dinaintea unui birou încărcat de hârtii, expediând ordine și telegrame în toate unghiurile Italiei. «Cine nu cunoaște astăzi numele acestui om mare, acestui ministru, care prin talentele sale, a reușit a ridica regatul Sardiniei la nivelul statelor celor mari și a îndrepta aspirațiunile Italiei către un țel unic: neatămarea și unirea Italiei.

«Contele Cavour e de stat mijlociu și în puterea vârstei. Figura lui, rotundă, albă, puțin colorat pe obraz, se luminează de scânteierile ochilor săi albaștri, deși aceștia sunt ascunși din dosul unor ochelari de aur, și se înviorază prin farmecul zâmbirei sale fine și plăcute.

«Mă primi cu o simplitate afectuoasă și mă puse lângă dânsul pe canapea, citi scrisoarea domnească ce-i adusesem și-apoi îmi zise:

«— V'aș complimenta bucuros pentru patrioticul act al Unirii, dacă n'aș ști că complimentele sunt de prisos pentru un popor ce se simte mândru și fericit de faptele sale. *Românii, acești frați depărtați ai Italienilor, au dat probă de patriotism, un exemplu admirabil de unire, pe care noi Italienii, suntem gata de a-l urma.*

«— Domnule Conte, răspunsei, dacă am izbutit a realiza dorința noastră seculară, această reușită o datorim în parte și Excelenței Voastre care ați apărut cu atâta căldură dreptul Principatelor la Congresul din Paris.

«— *Am făcut, apărându-le, un act potrivit cu convingerea mea și conform intereselor familiei latine și voiu continua aceiași politică din toate puterile mele. Unirea Principatelor și consultarea votului poporului este începutul unei ere noi în sistemul politic al Europei. Ele vor pregăti prin triumful lor, unirea tuturor Italienilor într'un singur corp, căci astăzi nimeni nu se poate împotrivi, ca faptul minunat ce s'a îndeplinit la poalele Carpaților, să se realizeze și la poalele Alpilor.*

«— Cu un rege valoros ca Victor Emanuel și cu un ministru energic ca Contele Cavour, răspunsei, ce nu poate îndeplini un popor inteligent ca poporul italian!

«Contele zâmbi și-mi adresă o mulțime de întrebări asupra țării mele. «Il rugai să grăbească trimeterea unui consul sard în Principate și să-mi înlesnească transportul a 10.000 de puști, dăruite nouă de Împăratul Napoleon.

¹⁾ Republicat — după Italo Raulich — de M. A. Silvestri, *Cuza e Cavour*, Roma, 1920; reprodus de mine, în versiune românească, în ziarul *Politica* din 5 Noembrie 1926.

«Contele mă anunță că a și numit în postul de reprezentant al Sardiniei pe Cavalerul Strambio și-mi promise că va pune la dispoziție vase de comerț pentru transportul armelor la Galați.

«— Acum, Domnule Conte, îmi iau libertatea de a vă adresa o întrebare de o mare importanță pentru principate, și vă rog să-mi răspundeți categoric. Bine sau rău am face, dacă am proclama Unirea definitivă a Moldovei și Munteniei, după ce am ales un singur Domn pentru ele?

«— Nu, îmi răspunse Contele, *căci prin o nouă complicație politică s'ar compromite actul alegerii, de la al cărei succes atârână viitoarea voastră unire.*

După aceste cuvinte, «ce se potriveau cu ale lui Napoleon», Cavour îl prezintă pe Alecsandri generalului La Marmora¹⁾, pe atunci ministru de Războiu, spre a-i mijloci astfel audiența la Rege. Căci fostul comandant al trupelor italiene la asediul Sevastopolului, «nalt de stat, înzestrat cu o figură marțială», eră «cel mai energic auxiliar al Contelui Cavour», ocupându-se cu reorganizarea armatei, în vederea luptelor viitoare și bucurându-se de «încrederea deplină a regelui».

Alecsandri îl cunoscuse în Crimeea, la cartierul Mareșalului Pelissier și reamintirea acestui fapt accentuă curtenia generalului piemontez în a primi pe ambasadorul moldovean, cu care-și dă întâlnire «pe un alt câmp de războiu, mult mai important pentru noi» și căruia îi mijloci, cu solicitudine, audiența la Vittorio Emanuele.

Întrevederea dintre Alecsandri și Cavour însă, pe lângă importanța ei politică, eră menită să inspire Poetului moldovean și câteva versuri, de o robustețe aducătoare aminte de Giosuè Carducci și de o eficacitate plastică mai rar de întâlnit în opera sa. Sunt versurile întitulate «Pilotul», dedicate Contelui Cavour și datate tot din Torino, 1859²⁾.

...Peste valurile mării se abate furtuna și negura nopții, în timp ce se luptă cu ele — dusă spre mal, de care geniu nevăzut? — o corabie plăpândă, istovită, gata să se sfărâme. Cerul, în loc de stele și de lună, se luminează doar de fulgerile stinse în neguri și în uragan.

Intr'acestea, călătorii, cu moartea în suflet, s'au prosternat sub puntea spălată de valuri, fără pânze și catarguri, așteptându-și sfârșitul.

¹⁾ Alfonso La Marmora, ajuns apoi președinte al Consiliului de Miniștri, având de suportat grave învinuiri după Custoza; autor al faimoaselor memorii *Un po' più di luce*. (1805—1878).

²⁾ *Opere complete, Poesii*, I, ed. 1897, p. 394.

Un om singur se zărește
 Și la moarte nu gândește
 În acel minut cumplit.
 Lupta vasului e mare,
 Ear pilotu'n depărtare
 Stă la cârmă neclintit...

Conduce neobosit corabia pe valuri — cu braț mântuitor —, până ce, spre ziuă, se arată'n zare limanul. El, Pilotul, care a scăpat dela înnece corabia și pe sărmanii călători, acumă năpustiți spre malul înverzit.

...Vieța lor este scăpată;
 Ei se duc... *dar cine cată*
La pilotul ostent?

Versuri în care vom regăsi, vii, impresiunile de veșnic călător ale Poetului dar, totodată, caldă sa admirație pentru marea personalitate a omului de Stat italian și pentru opera săvârșită de acesta în acele momente de grea cumpănă: sentiment de admirație pe care conaționalii contemporani ai lui Alecsandri l-au împărtășit cu toții și care va străbate, până târziu, în unele din piesele sale ¹⁾).

După audiența la Cavour — ne povestește mai departe Poetul ²⁾, — a fost întâmpinat de Cav. Strambio, viitorul consul piemontez în Principate și pe care ministrul, în semn de deosebită prietenie, îl atașase pe lângă persoana trimisului moldovean.

Alecsandri făcea astfel cunoștință cu acel Strambio despre care, cu alt prilej, ne va fi dat să ne întreținem mai pe larg; căci rolul politic jucat de consulul piemontez la București și la Iași, este cât se poate de important, tocmai când e vorba de înfăptuirea politicii cavouriene în Orient.

Dar să ne întoarcem la Torino, după audiența dela cei doi miniștri.

«Me întorsei la otel — amintește Poetul în autograful amintirilor sale ³⁾ — unde găsiu pe Ruscalla împreună cu Doamna Nigra și demasela Ida, fiicele «sale, ce veniseră la cumnata mea; și peste puțin se înfățișă Cavalerul «Strambio, din partea Contelui Cavour, cu însărcinare de a pune la

¹⁾ Cfr. de ex. *Sgîrcitul risipitor*, în *Opere compl., Teatru*, IV, Minerva, 1905, pp. 23 și urm. și 84.

²⁾ *Conv. lit.*, XII, 1878, pp. 429 și urm.

³⁾ *Mss. Bar. 2254* (fila 58 v. și urm.): scris. către C. Negri.

«dispoziția noastră toate petrecerile Turinului, precum vizitarea Monumentelor, frecventarea teatrelor în logia Ministerială, etc. Noi am profitat «cu mulțumire de o asemenea delicată atenție, în societatea plăcută a d-lui «Strambio, și a familiei Ruscalla, familie simpatice în care patriotismul și «poesia se transmit de la părinte la copii. Demoasela Ida e patriotă și «poetă ca o adevărată fiică a poeticei Italie. . .».

Cu acest prilej, Poetul își fixează și impresiunile de ghid asupra Torinului, în următoarele rânduri adresate lui C. Negri ¹⁾:

«... Îți scriu dela Turin unde sînt venit de cinci zile împreună cu cumnata mea carele (*sic*) au dorit a vedea macar un colț a (*sic*) Italiei, și de unde plecăm mîini la Genova. Capitala Piemontului este, precum știi, unul din orașele cele mai considerabile de peste Alpi. Așezată (*sic*) la «poalele acestor munți, pe malul stîng a rîului Po, ea cuprinde o populație activă de 180.000 de suflete. Stradele sale sînt regulate, casele nalte, «magaziile elegante, însă, afară de acea numită (strada Po) ce este zidită «în arcade, ele nu au nici un sigil particular, ca unele strade a Genovii, «a Florenzii (*sic*), a Veneziei, a Sienii, a Boloniei (*sic*), etc.; Turinul e «lipsit de monumenturi importante (*sic*) în privirea artei; însă mai mult «decît toate celelalte orașe a Italiei, el resuflă un aer de libertate ce-i dă «o superioritate morală asupra surorilor sale. Pe piețe nu se înalță (*sic*) «catedrale monumentale precum Domo la Milan, Santa Maria del Fiore «la Florenza, San Marco la Venezia, etc. dar se ridică statue (*sic*) de eroi-«martiri a libertății naționale. Astfel pe piazza Castello, albește la soare «o statue de marmoră ce reprezintă, în suvenirul nenorocirilor dela 1848, «un ostaș piemontez în luptă pentru apărarea Italiei, și pe piazza San Carlo, «cea mai frumoasă și mai regulată dintre toate, se înalță statua equestră «de bronz a regelui Emanuel Filibert, lucrată de Marochetti, etc. . .».

Alecsandri, mai înainte de-a părăsi acest oraș spre a se reîntoarce la Paris, trebuia să se prezinte însă și Regelui. Ca o întregire a istoricului importanței sale misiuni, iată acum și impresiunile dela această audiență ²⁾:

«Palatul regal e o zidire înaltă, lipsită de orice ornamente arhitecturale «și ridicată în fundul pieței Castello. Nu așteptai mult în camera aghiontului, când mă dusei a doua zi la palat, și văzui pe miniștrii care «seră consiliu cu regele. Generalul Lamarmora, zărindu-mă, veni să-mi «dea mâna, și apoi mă introduse în cabinetul M. Sale.

«Trecui prin salon și găsii pe Victor Emanuel în picioare, purtând haine «civile de culoare neagră, însă având un aier militaresc și cavaleresc foarte

¹⁾ *Mss. cit.*, fila 58 v. și urm.

²⁾ *Conv. lit.*, XI, 1877, pp. 433 și urm.

«important. Regele e înalt, are forme herculane, ochi semeți și pătrunzători, și-o figură căreia mustățile sale stufoase și răsucite îi dau un caracter de nobilă și energică bărbăție. Mă închinai respectuos înaintea M. Sale.

«— Bine ai venit, Domnul meu, îmi zise regele cu glas puternic. Ce face prințul Cuza ?

«— Măria Sa, răspunsei, depune omagiile Sale la picioarele tronului «Maiestății Voastre și așteaptă cu încredere continuarea generoaselor sentimente ale Măriei Voastre pentru Principatele Române.

«— *Are dreptate Prințul, căci am stimă și simpatie pentru poporul românesc.*

«— *Poporul român presimte această simpatie și privește în persoana M. Voastre pe șeful familiei latine, din care face și el parte.*

«— Nu am putut face încă nimica pentru dânsul, dar am speranță în «D-zeu și în poporul italian, că în curând voi îndeplini ceiace părintele «meu a încercat la 1848. Atunci am fost nenorociți, însă nenorocirile noastre au dat un caracter sacru cauzei Italiei.

«— Această sfântă cauză, Sire, va triumfa — credem noi Românii — «pentru că are pentru succesul ei spada M. Voastre și simpatia poporului «francez. . .».

Iar după ce Alecsandri asigură pe Victor Emanuel că acest concurs al lui Napoleon III și al poporului său, nu va lipsi; după semeața declarație a bravului Rege că va înfruntă, fie și singur, pe Austriaci, covârșit de admirație, Poetul continuă:

«— Sire, zisei în admirarea ce-mi inspira regele, providența ajută inimile mari. Cauza Italiei va triumfa, căci întreaga Italie va răspunde la «apelul M. Voastre. Poporul Italian știe acum unde merge, căci el știe «cine îl conduce. În scurtul timp de când mă aflu aici, am observat în fizionomia poporului un aier de convingere și de hotărâre energică, care-mi «probează că ora luptei a sunat. Tot Italianul astăzi pare convins de triumful «principiului mântuitor al independenței și pare gata a reîncepe lupta dela «1848, ca să răzbune pe părintele M. Voastre.

«— Așa este și așa va fi! — replică regele cu glas răsunător.

«După aceste cuvinte, Victor Emanuel se informă de starea spiritelor «în Ungaria și în Principate, apoi mă concedie, zicând:

«— Arată complimentele mele afectuoase Prințului Cuza și spune-i din «parte-mi că toate școlile civile și militare din regatul meu sunt deschise pentru «Români, cari vor fi primiți ca niște frați.

«Mă închinai profund și ieșii, entuziasmat de caracterul eroic al regelui.

«Cuvintele sale răsunară puternic în mintea mea, ca niște profeții de «mari evenimente.

«Ce se va întâmpla oare în viitor? Dumnezeu singur o știe. Tot ce se «poate prevedea este, că de se va începe lupta cu Austria, Piemontul, condus

«de Victor Emanuel, va ști a face minuni de vitejie, spre a răzbuna suferința amară al catastrofei dela Novara».

Cu această profetică convingere și pe deplin satisfăcut de felul cum îi fusese dat să-și îndeplinească misiunea în Italia, Alecsandri părăsi în scurt capitala Piemontului, spre a se întoarce la Paris, prin Genova și Nizza ¹⁾.

«...Plecând dela Turin, drumul de fer ce duce la Genova, trece prin aceea vale minunată care se întinde la poalele Alpilor, până în Marea Mediterană, unindu-se cu câmpiile atât de mănoase a Lombardiei, de la mările Tesinului până la poalele Apeninilor. Acel drum pune în comunicație ambele capitalii (*sic*) a Piemontului cu Alecsandria (*sic*), oraș tare, încongiurat cu fortificații gigantice și așezat la confluența riurilor Bormida și Tanaro. Viaducurile, tunerurile (*sic*), podurile aruncate pe torentele Scrivia și Traversa, între Genova și Nori sînt demne de a fi considerate ca zidiri romane.

«Am vizitat Genova împreună cu cumnata mea admirând palaturile acele strelucite care încoronează amfiteatrul portului, și împodobesc străzile Balbi, Nuova, Nuovissima, piazza Carlo Felice unde se redică teatrul care poartă același nume; Palatul ducal vechia residenza (*sic*) a Dogilor, Catedrala zidită în marmore albe și negre; primblarea numită Acqua Sole, și mai cu seamă am remarcat încântați de acel color local, de acel aspect măreț, ce amintesc de epoca înfloririi și a puterii ce avuse odinioară republica Genevei. De aici ne-am imbarcat pe un mic vapor ce ne-a fost transportat în 12 ore la Nisa...», pentruca apoi, cu poștalionul, prin vestita și poetica vale a Canei, a cărei vegetație se compune din maslini, rodii, lauri, portocali și lămâi», prin Marseille și Avignon, să se reîntoarcă la Paris.

Cale ocrotită, spre a satisface veșnica-i pasiune pentru peisajul meridional, justificată — față de evenimentele ce se precipitau — poate numai de întâlnirea (la Avignon), cu generalul Rose, dela care se aștepta reorganizarea armatei române.

Intors la Paris, Alecsandri este surprins de frământările momentului declarării războiului dintre Franța, Piemont și Austria și — primit din nou de Napoleon III — printre altele, își îndeplinește misiunea de observator al acestuia la Torino.

Intr'adevăr, la întrebarea Împăratului asupra stării de spirit din Italia în preajma trecerii Alpilor, Alecsandri precizează textual ²⁾:

¹⁾ *Mss. Bar. 2254*, f. 58 v. și urm.

²⁾ *Conv. lit.*, XII, 1878, pp. 41 și urm.

«— Sire! răspunsei: Maiestatea Sa Regele Victor Emanuel e gata de «luptă și contează pe ajutorul Maiestății Voastre. Nația italiană de la nord «e decisă a secunda voința regelui. Ceea ce m'au convins despre hotărîrea «poporului este că nu am văzut ca la 1848 manifestări de un entusiasm «teatral, ilustrate cu steaguri, cu eșarpe tricolore, cu cocarde și cântece «patriotice, ci un entusiasm tăcut, adânc, întunecos, pot zice, ca un cer «negru înainte de furtună. Piemontezii așteaptă numai un semn pentru ca «să pășească înaintea dușmanului, și țintesc ochii pe vîrfurile Alpilor ca «să zărească stindardul glorios al Franței. . ».

PE URMELE ARMATELOR VICTORIOASE, ÎN LOMBARDIA

15. Fapt ce se și întîmplă peste trei zile, Napoleon plecând din Paris spre Piemont, în mijlocul entuziasmului întregii Capitale, după ce se asigurase — prin Alecsandri — că în tot timpul campaniei contra Austriei, Prințul Cuza va ști să mențină cea mai deplină ordine în Principate.

Să nu uităm, într'adevăr, că Austria își întindea pe atunci stăpînirea dela granița Piemontului până la aceea a Munteniei și a Moldovei, astfel că asigurarea acesteia din urmă, înseamnă ușurarea succesului războiului din Italia, de care Principatele nu se puteau — mai puțin ca oricând — dezinteresă. Solidarizarea cu Împăratul Franței și cu Regele Piemontului în aceste împrejurări, eră impusă apoi nu numai de interesele politice românești, dar și de o firească datorie de recunoștință, pe care Cuza n'a desmințit-o. Dovada o avem în acea convenție dela 20 Maiu 1859, semnată la Iași de el și de agentul piemontez, generalul ungar Klapka (care alături de Kossuth, Cavour și Garibaldi, lucră pentru împăcarea Ungurilor cu Românii, în vederea luptei comune împotriva Habsburgilor ¹⁾). Totodată, i se dădă ordin lui Alecsandri să urmeze pe Împăratul Napoleon la cartierul general dela Villafranca și Vallenzia (*sic*).

Firei delicate a Poetului războiului din 1878, îi displăceau totuș ororile războiului.

«J'exècre toutes les guerres — ține să-i mărturisească amicului său «Grenier ²⁾ — pour en avoir vu les horreurs, tant en Crimée qu'en Italie

¹⁾ Până la lămurirea completă a acestui episod, cfr. I. Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, București, Socec, 1890, p. 618 (la pag. urm., textul convenției).

²⁾ G. Gazier, *op. cit.*, p. 60.

«et en France, mais j'avoue que j'exècre encore plus les affreuses bou-
«cheries qui ensanglantent actuellement [1877] les bords du Danube et qui
«rappellent les plus cruelles époques de la barbarie. . .».

Nevoit, iată-l însă coborînd din nou în Italia în 1859, spre a ur-
mări, pas cu pas, fazele desfășurării sângeroasei dar scurtei campanii
din acel an.

După cum se știe ¹⁾, în urma unor abile provocări și a respingerii
ultimatum-ului de dezarmare a Piemontului, armatele austriace tre-
cuseră granița Ticinului în ziua de 29 Aprilie 1859, în vreme ce
armatele franceze, comandate de însuși Napoleon, treceau Alpii.

Campania nu țină decât două luni și avu drept teatru Lombardia.
Cu toate acestea, memorabile au rămas ciocnirile dela Magenta (mică
localitate între Novara, Ticino și Milano, de care se leagă renumele
generalului Mac-Mahon) și dela Solferino (sătuleț mai jos de Lacul
Garda, între Brescia și Verona — nu departe de Villafranca, unde
se va semna armistițiul — cu colinele-i încununate de chiparoși, cu
ruine de castele medievale, unde s'a dat una din cele mai mari bătălii
din sec. XIX-lea, înfățișată până azi pe pânza pictorului Meissonier,
și el ca și V. Alecsandri, atașat la cartierul armatelor franceze). A-
ceastă bătălie decisivă, care deschideă armatelor aliate porțile Veneției,
determină preliminarile păcii și întâlnirea celor doi împărați la
Villafranca (11 Iulie 1859), Piemontul urmând să anexeze Lombar-
dia, iar Austria să păstreze — spre marea decepție a Italianilor —
regiunea Venețului.

Poetul moldovean a urmărit de aproape toate aceste episoade, cât
și intrarea triumfală a lui Napoleon în Milano, și a fixat impresiunile
sale într'o serie de poezii și de fragmente în proză, dintre care unele
foarte elocvente. Mai mult, la Academia Română ²⁾ găsim următoa-
rele însemnări inedite care, în schematismul lor, par a fi fost luate
la fața locului, pentru o dezvoltare ulterioară:

«Vercel ³⁾ — Camp des Zouaves — Le syndic — Passage du Tessin ⁴⁾
«sur un pont de chevalets jetté par les français. — Le Pont du chemin de fer

¹⁾ Cfr. de ex. A. Malet, *Histoire contemporaine*, Hachette, 1912, pp. 433 și urm.

²⁾ *Mss. Bar. 2254*, fila 24.

³⁾ Vercelli, nu departe de Novara; la Vercelli, în anul 101 a. Cr., s'a răsboit și
Mario cu Cimbrii.

⁴⁾ Rîul Ticino.

«détruit par les autrichiens — Novarre ¹⁾ — hotel des trois Rois. — Promenade autour de la ville à travers les campements français — Arrivée de «400 prisonniers autrichiens et de plusieurs convois de blessés — l'hôpital — «Départ pour San Martino ²⁾ en petite voiture à un cheval — rencontre de «4000 prisonniers — de plusieurs convois de blessés — Grand campement «franco - sarde — Défilée d'une division piémontaise — le colonel Ver-non — déjeuner sous un abri de feuillage — il me donne un cheval et un «gendarme pour me conduire à Magenda (*sic*) — Mant. . . (?) de l'armée «française, Bufalora (?) — le Pont brisé par les autrichiens et restauré par «les français — pont sur barques jetté par les mêmes — Champ de bataille, «cadavres — Magenda — le général Rose — passage de l'armée sous les «fenêtres de l'Empereur — *Les blessés encombrant les cours des maisons* — «leur transport à la gare de chemin de fer — *spectacle navrant* — leur em-«barquement dans les wagons — leurs souffrances — chants (?) admirables «des soldats français — *Nuit passée à Magenda — jardin rempli de fruits et de fleurs — le Rossignol* — Départ le lendemain à la suite de l'Empereur — «arrivée à Quarto - Canigno (?) — arrivée à Milan avec le général Rose — «applaudissements de la foule sur notre passage.

«Le 8. — Entrée de l'Empereur et du Roi de Piémont.

«Le 9. — Te Deum au Duomo. — retrouvé Bourlet ³⁾ et Pecoud ⁴⁾ — «le commandant de génie Merlin avec lequel je suis venu en voiture à «Quarto-Canigno. . .

«10. — Théâtre de la Scalla (*sic*) illuminé à giorno. — *Les coulisses. — «D-elles Conti et Columba. . .*».

Impresiunile sale din Milano ne sunt consemnate și în alte amintiri; dar mai înainte de a le reevoca, să vedem acele versuri cari i-au fost inspirate de vizitarea câmpurilor deătălie din Lombardia — temeinică pregătire pentru poezia-i războinică de mai târziu — și despre care, viu impresionat, îi povesteă amicului C. Negri, doi ani după aceea. Căci iată ce surprindem, de ex., într'o scrisoare a acestuia din urmă («Stambol, ce 28 Mai 1861» ⁵⁾), ca răspuns la o probabilă epistolă a lui Alecsandri, în care-și povesteă impresiile din Italia:

¹⁾ Novara, localitate între Torino și Milano, aducătoare aminte de victoria Austriacilor împotriva nefericitului rege piemontez Carlo Alberto (23 Martie, 1849).

²⁾ San Martino della Battaglia, în părțile Mantovei, unde Italienii repurtară asupra Austriacilor, victoria dela 24 Iunie 1859.

³⁾ Alecsandri notează mai departe: «Bourlet Capt. — au 84-e de ligne — 1-er corps, «1-re division — 1-re brigade. — Armée d'Italie».

⁴⁾ «Pecoud-Capitaine au 4-e régiment de voltigeurs de la garde (3-e bataillon), «Armée d'Italie».

⁵⁾ *Mss. Bar. 2254*, fila 164 v.

«... Tu me parle de Novara, Buffaloro, Magenta, Solferino, et de *cette sublime folie qui s'appelle la gloire et dont les suites se manifestent en de grands tertres surmontés d'une croix, parceque tu sais que je te comprends et que je regrette, pour m'identifier encore plus à ces grands souvenirs, de n'être point là avec toi, sur ces lieux auxquels je suis si reconnaissant de t'avoir fait penser à moi. . .*».

Cât privește ciclul de versuri inspirate de cele mai cunoscute episoade ale războiului din 1859, el ne apare ca un reflex al entuziasmului Poetului pentru faptele de eroism săvârșite de poporul italian, entuziasm ce-i fusese impus de prezența sa în Italia, tocmai în acele tragice dar înălțătoare momente. Cu toate că avem a face cu poezii de circumstanță, improvizate, Alecsandri izbutește pe alocurea să se identifice atât de bine cu impresiunile primite direct, încât scrie unele din cele mai izbutite versuri, din câte a compus în acest răstimp.

Iată-le, de exemplu, pe cele intitulate «La Palestro»¹⁾, datate din Novara, 1859.

. . . Bersalieri și Zuavi se năpustesc la atac, bărbătoși, împotriva Austriacilor, pe dealul Palestrei; mai bărbătos și mai viteaz ca toți înaintea însă în iureșul bătăliei, Victor Emanuel însuș, cu spada în mână.

Această scenă de oroare, alternează imediat, cu o impresiune idilică: de vale, într-o capelă închinată Madonei, o mamă cu hainele cernite, își învață copilul cum să se roage pentru izbânda armatelor și pentru mântuirea Patriei:

...«Pentru omenirea ce plânge'n durere

«Și pentru-a Venetiei liberă'nviere.

«Dă patriei mele glorie, mărire,

«Pe dușmanii noștri scoate-i din orbire,

«Și mie-mi dă brațe ca să pot combate

«Cu cei mari d'avalma pentru libertate!»

Dar revine motivul inițial: Regele, învingător, înalță tricolorul, în vreme ce Zuavii îl proclamă «caporal», iar copilașul îi strigă:

«Să trăesci o! Victor, *Rege-galantom*!»²⁾.

¹⁾ Cfr. *Opere compl., Poesii*, vol. I, ed. Socec, p. 397. Palestro, în părțile Paviei, localitate în care s'a dat o bătălie între Franco-Piemontezi și Austriaci, la 29—31 Maiu 1859.

²⁾ Mărinimos, leal, brav, Victor Emanuel II fu denumit de poporul său «Re Galantuomo».

Astfel de accente idilice, cât se poate de semnificative pentru temperamentul și inspirația Poetului, pe care le vom surprinde și în poezia sa răsboinică de mai târziu, se reîntâlnesc apoi în versurile «La Magenta» ¹⁾, scrise imediat după marea bătălie.

... E noapte. Magenta se cufundă în întuneric, cu sângeroasa-i rășboire, în timp ce pe ulițe se târăsc și gem răniții. Iată însă că peste durerea lor, prinde a licări ninsoarea stelelor, în timp ce o privighetoare își îngână cântecul cu suspinele de agonie...

...Moarte pentru moarte! plăcut e să mori
În dalba cântare de privighetori;

Și pe câmpul luptei să ai de făclie
O lampă cerească, o stea argintie!

La fel, «Solferino» și «Bersalierul murind» ²⁾. Aceeaș admirație pentru tineretul italian, care știe a se jertfi iubirii de Patrie și de Libertate; aceleași scene de cruntă răpunere (de o eficacitate epică puțin impresionantă); aceleași accente idilice, întruchipate în icoane de îngeri păzitori și de iubite, în sufletul cărora se rășboește pasiunea amoroasă cu jertfa pentru țară; aceleași morminte, peste care întinde scoarțe de flori Patria italiană. Căci în acest ciclu, Alecsandri — care urmărise luptele dela cartierul armatelor franceze și se ținuse mai aproape de căpeteniile acestora — a înțeles să preamărească în chip deosebit patriotismul și vitejia ostașului italian.

Dar, după cum am văzut din sumarul «ziar» al peregrinării sale printre aceste câmpuri de bătălie, scurtul, fulgerătorul rășboiu din Lombardia, se încheie cu intrarea triumfală a lui Napoleon III și a «Regelui Galantom» în Milano. Alecsandri a trăit alături de poporul italian acele glorioase zile, consemnându-și impresiile într'o scrisoare pe care o adresa din Milano, prietenului său Ubicini.

Ea se găsește reproducă în ziarul «Stea Dunarei (Zimbrul și Vulturul)» din 1859 ³⁾, însoțită de această notă:

«Găsim în «Secolul» următoarea scrisoare adresată d-lui M. L. Savin, directorul politic a celui ziar de cătră D. Ubicini:

¹⁾ *Ed. cit.*, p. 400.

²⁾ *Ed. cit.*, pp. 408, 412.

³⁾ An IV, Iași, No. 121, 12 Iunie 1859, p. 475.

«Găndesc a face o plăcere și D-le și cetitorilor D-le, comunicându-ți «următoarea scrisoare a D. V. Alecsandri, ministru treburilor streine din «Moldova. După ce ș'ați făcută îndatorirea care'lă chemase în Franța, «D-lui a repurces dăunăzi spre Iași (drumul Milanului) și din astă politie «în care a intrat în urma armiei, îmi adresează aceste linii pline de entu- «siasm pentru Italia și armia franceză: iată-o:

«Milan ^{10 Iunie}
^{29 Maiu} 1859.

«Scumpul meu amic ! Armata franceză a făcută o intrare triumfantă «în Milan, după ce a pusă afară din luptă mai mult de 20.000 de au- «strieni la Bufalora și la Magenta. Politia e plină de steaguri franceze «și Sarde, și populația este în entuzismul cel mai frenetic (*sic*). De di- «minează până la miez de noapte, nu e altă de cât strigătul: trăească Italia ! «trăească Franciea ! de cât o ploae de flori peste capul soldaților; de cât «procesiuni cu torcii ! *Priveliștea cea mai frumoasă, și se simte că Italia «respiră în toată sănătatea plămăilor sale, aerul dător de viață a libertății.*

«Eri, Imperatoarele și regele Victor-Emanuel s'a dusă la catedrală unde «aș asistat la Te-deum ! *In viața mea n'am văzută nimica asemenea, cu «toate aste știu, că și poporul nostru, ca și acesta, cât de bine știe a face să «se vadă entuziasmul său.* Buchetele plouau din balcoane întră atăta, încăt «cortejul imperatesc și regesc mergea pe un tapet ¹⁾ de flori. — În mij- «locul uliței mari un omă fiind în brațe un copilaș plăcut, îmbrăcată «în zuav de gardă, se înainte (*sic*) spre maestățile lor. Băeșelul dede Im- «peratoarei o coronă de flori, aurnată cu cordele de coloarele Franciei, «și o alta cu coloarele Pedemuntelui (*sic*).

«Iată cea mai frumoasă parte a resbelului. Dar pe cealtă față a medaliei ! «A ! Când îmi aducă aminte de ce am văzut, simșescă o mare tristeță și mă «îndoesc despre umanitate. Amă vizitat câmpurile de bătae de Bufalora, de «Magenta, și de atunci nu pot închide ochii ca să nu viseză movili de cadavre, «lungi tabere de răniți, cai roșind pete mari de sânge, și toate aste pe un loc «bogat și înverzit. Sânt nește priveliști ce se întipărescă așa de adâncă în «sufletul omului, încăt nimică nu le poate șterge: *priveliștele marelor miserii «omenești.*

«În noaptea care amă trecuto la Magenta, cățiva pași de la un mare «locală de răniți carii gemeau, un drăcușor de privigitoare a cantată «până în zioă în grădina casei care locueamă. Ce-ți închipui de un așa con- «trast ? — Casele gemeau de răniți. — Am văzut mai mult de o mie din «aști nenorociți, culcați în colbă, așteptând moartea. Droagele nu agiun- «geau spre ai transporta, și între aceste soldații francezi le dedeau îngri- «jirile unor aevea surori de caritate. A ! scumpulă meu amic ! câtă de «bine e așezată inima francezului, și ce dreptate amă de a iubi multă pe «națiunea D-le. Ai fi fostă mișcat până la a plînge văzînd pe aști bravi «rezboinici, în serviciul de îngrijitori de bolnavi: Ei luau niște îngrijiri «ne auzite pentru a ridica pe răniți și ai așeza pe droagele de transport,

¹⁾ Cfr. ital. *tappeto* = covor.

«fără a le escita durerea. Mînele lor cele aspre deveniseră mîni de femei «atingând rănile neamicilor, și aceiași oameni carii dimineată preurmăriseră pe Austrieni străpungându-i cu baionetele, se înduioșeau seara «privindû efortul faptei lor.

«Am văzut tot ce doreamû să văd, și'mi am pus în gând să părăsescû «Milano pentru a merge la Genua. Amû urmat armata mare în mersul sêu «victorios, am asistat la destrucțiunea Austrienilorû; este destul pentru «acuma. Imperatoarele va părăsi curând Milano pentru a continua de a goni «pe Austrieni ca pe o cireadă înaintea sa. Armata franceză e în cele mai «bune condițiuni de succes, voioasă și în stare bună.

«Adio! scumpulû meû amic, și ca Italienii mă înscriû: trăească Italia! «trăească Franciea! — V. Alecsandri».

Mai înainte de a plecă spre Genova, dornic de priveliștea mării, Poetul scrisese versurile intitulată «Coroana vieții», dedicate «Damelor Italiene» (date din Milano, 1859 ¹⁾).

Ele ne amintesc de «Bersalierul murind» și ne duc, totodată, spre impresiunile florentine ale tinereții sale. Inceputul poeziei, cele mai caracteristice strofe din punct de vedere al exotismului, se încheagă, într'adevăr, într'o romantică viziune a «poeticei» Florențe.

... Acolo, viața e închinată voluptoaselor cântece de iubire, răsunând prin nopțile fermecătoare, în vreme ce grădinile-i nesfârșite se împânzesc în roiuri de lumini și se ridică spre bolta cerului șoapte de iubire, purtate de mireasma florilor. Pe malurile Arnului, călătorul se crede robît de vraja unui vis.

Intr'o astfel de noapte, sub balconul din grădina unui străvechi palat florentin, se deslușește umbra unui tânăr chitarist, îngânând o serenadă... Precum barca se încrede mării, luna cerului, inima nădejzii, omul lui Dumnezeu, așa i se încrede el iubitei. Asculte-i chemarea! Clipele frumoase sunt atât de rare! O clipă ca aceasta le poate încunună întreaga viață...

...«Vin să culegem sub alba lună
«Floarea iubirei născută'n raiu,
«Precum albina voios adună
«Mierea plăcută pe flori din Maiu!

Răspunsul iubitei la această chemare, demn de legenda «Mamei lui Ștefan cel Mare», dă nota patriotică a poeziei: de vrea să-l iubească,

¹⁾ Ed. cit., pp. 404 și urm.

alerge să lupte pentru libertatea Patriei, sub steagul lui Victor Emanuel și atunci fruntea îi va fi împodobită de adevărata «coroană a vieții întregi»!

După cum vedem din astfel de versuri, elementul descriptiv în legătură cu peisajul italian, așa cum îl concepea Romanticul Alecsandri, se vădește precumpănitor chiar și în această inspirație râvnitoare de epicism.

Odată însă descătușat din obsesia războiului, îl vom surprinde refugiindu-se în natura calmă, din plin colorată, a lacului Como, mai sus de Milano, spre a zugrăvi pasteluri ca cele din sonetul «Lacul de Como», fie și pe albumul Prințesei C. Conachi-Vogoridi¹⁾.

... Ca cerul de senină îi va apărea atunci unda lenevoasă a lacului, pierdută prin raiul acela de grădini numai flori, în vreme ce — dintre dealuri — sclipesc *vilele* în lumină; copacii plini de rod își culcă umbra peste ape; trec bărci ușoare cu îndrăgostiți; pe mal se plimbă o copilă, iar un fluture de aur se joacă la soare. . .

...O! lac! o! minune! Ferice, ferice,
De cine'și închide aripele-aice,
Ca fluturul vesel pe floarea de crin!

Tot astfel, trecând dela Milano la Genova, în fața Mediteranei, își va cufundă și mai adânc sufletul în voluptatea de a cânta poezia mării, în amintirea nopților venețiene și a iubitei, a cărei imagină nu mai poate fi despărțită de aceste ademenitoare viziuni.

... «Gondola trece» (Genova, 1859)²⁾ și lasă în urmă-i un vers jalnic ce-i înfioară inima: când noaptea e lină, când luna-și revarsă strălucirea pe valuri, pe palate și canale, trecătorul stă culcat în gondolă, cu adierea ce suflă mângâetoare dinspre Lido, în față. E pace. Nici gândește că acea «gondolină»

Pe val de lacrimi astăzi plutește!
Lacrimi vărsate de o regină
Care sub lanțuri se chinuște!

În aceste versuri, strâns legate de ciclul anterior, amintirile personale ale Poetului se confundă cu durerea poporului italian care,

¹⁾ *Ed. cit.*, p. 419.

²⁾ *Ed. cit.*, p. 402.

în urma neașteptatei păci dela Villafranca, vedeă încă departe liberarea Veneției de sub stăpânirea austriacă. După cum simțim, Alecsandri împărtășeă, la fel, această durere.

Dar curând, dovada revenirii la o stare sufletească mai intimă, o vom surprinde în versuri ca «Ursita mea» (Malta, 1859) sau — mai ales — «La Veneția mult duioasă»¹⁾, în care ne întâmpină, convingătoare, durerea melancolică pe care o simte Poetul la revederea locurilor iubirii de odinioară.

... Poetul e recules. În suflet i se perindă dureroasa poveste a acestei iubiri, din clipa când, într'un «castel», a văzut-o întâiu pe Elena Negri, până în clipa în care i-a fost dat s'o piardă. Soarta a fost rea cu el și abia de i-a hărăzit efemere clipe de fericire, petrecute pe mare, la Veneția, în acel oraș «ce pare din valuri răsărit», departe de țară, acolo, pe lagunele Adriaticeii, când în voia gondolei

Și'n leagăn de iubire,
Perdut de fericire,
Tot sufletul i-am dat!

... În Veneția, neuitatul cuib al iubirii sale, în Veneția «mult duioasă», a celor mai scumpe amintiri.

Lirica ce poartă acest titlu este, de sigur, cea mai izbutită a întregului ciclu venețian și în ea vom regăsi — cu sporită măiestrie redată — toată gama de sentimente de iubire și de melancolică gratitudine pentru acest miraculos colț de lume, de care s'au prins larvele fericirii lui de odinioară; vom regăsi aci voluptatea cu care se contopește sufletul lui Alecsandri în peisajul venețian, refugiu statornic al melancoliei sale, cât și corespondența desăvârșită a acestor complexe sentimente, cu farmecul specific ce se desprinde din gloria defunctă a Veneției, din vestigiile triste ale înfloririi ei de odinioară, întocmai ca în cunoscutul sonet al lui Eminescu.

La Veneția mult duioasă
Duios zboară gândul meu
Când, în noaptea'ntunecoasă,
Pe simțirea-mi dureroasă,
Se abate dorul greu.

¹⁾ Ed. cit., pp. 180, 184 («Lăcrămioare»).

*Astfel paserea rănită
De un șerpe otrăvit
Sboară, sboară obosită
Și s'abate amorțită
Lângă cuibu-i înflorit.*

*O, Venețio mult măreață!
Cine a putut gustă
A iubirilor dulceață
În poetica ta vieată,
Vecinic nu te va uita!*

*Te iubesc în a ta jale,
În veșmântul tău cernit,
Și în gondolele¹⁾ tale
Ce se perd printre canale
Ca un vis neisprăvit.*

*Te iubesc cu dor ferbinte
În frumosul tău trecut,
Și'n aducerea aminte
Ale dragostelor sfinte
Ș-a ființei ce-am pierdut!*

O NOUĂ MISIUNE LA TORINO (1861)

16. Trecute cu bine răspunderile misiunilor diplomatice dela Paris, Londra și Torino; uitate mai ales ororile războiului din Lombardia, Poetul își adună astfel zărilor luminoase ale lumii și gândurilor lui închinată poeziei, amintirilor și călătoriilor în spre țările cu mări și soare.

Intors într'acestea în țară (1860); retras o clipă în liniștita sihăstrie a Mirceștilor, cu sufletul plin de frumusețile lanurilor îmbelșugate și a luncilor sale, Alecsandri nu visează totuș, decât la clipa în care să-și mâne iarăș pașii către zări străine, către Italia.

«Știi tu care e principala mea ocupație — scriă Poetul unui amic la 30 Iunie 1860²⁾ — la țară? Vânătoarea de mierle și pescuitul de porcușori. «Apoi fac primblări nesfârșite în lungul și în latul lanurilor mele de grâu, de orz, de porumb, și-mi împânzesc pe recolta lor nădejdea viitoarelor mele călătorii prin lume. Dacă Dumnezeu mai întâi, și lăcustele în urmă, mi-or

¹⁾ Alecsandri accentuează cuvântul la fel cu Italienii (cfr. ital. *gondola*).

²⁾ Reprodus după N. Petrașcu, *op. cit.*, p. 239.

«crușă recolta de estimp, voiui plecă din țară la sfârșitul lui Septemvrie și mă voiui duce. . . mă voiui duce. . . până unde se va stinge căldura universului. . .».

De fapt însă, Alecsandri eră ținut să ia din nou calea Apusului din motive oarecum străine de voința sa ¹⁾).

Agent al Principatelor la Paris, eră într'acestea tot Iancu Alecsandri, fratele Poetului. Dar tocmai în toamna anului 1860, se petrecu în Italia un eveniment preocupant: trupele piemonteze, după expediția lui Garibaldi în Sicilia, atacaseră Statul Papal ocupat de Francezi și bătuseră pe generalul Lamoricière la Castelfidardo (18 Sept. 1860).

Napoleon III susținea într'ascuns acțiunea lui Victor Emanuel, dar avea să răspundă de acest atac în fața Papalității și a partidului clerical francez; astfel că momentul diplomatic eră neobișnuit de îngrijitor.

Fatal, acest conflict trebuia să aibă repercusiuni și în Principate, de înțelegerea dintre Franța și Piemont depinzând ducerea la bun sfârșit a complicatei probleme românești. Astfel că «gravitatea acestei situații diplomatice va fi făcut pe guvernele Principatelor să încredințeze conducerea provizorie a Agenției din Paris unui diplomat experimentat, cu suprafață politică, lui V. Alecsandri, care știm că a avut-o până în toamna lui 1861, prin tot timpul concediilor prelungite ale lui Iancu».

Plecând din nou la Paris, Poetul va lua iarăș calea Torinului în primăvara anului următor (1861), spre a rezolvă diferitele probleme ce depindeau de guvernul piemontez și despre care avem mărturie într'o serie de scrisori pe care i le adresează prietenul său C. Negri, trimis la rândul-i ca agent al Țării la Constantinopol ²⁾). Iată și de data aceasta câteva precizări, în așteptarea de a putea trata pe larg episodul conflictului diplomatic dintre guvernul român și cel piemontez, iscat din pricina unor arme debarcate la Galați și în care M. Kogălniceanu — ca ministru de Interne — își avu rolul său bine precizat:

«Ce 2/14 Mai 1861 — Stambol.

«. . . Si cette mienne lettre te trouve à Turin qui est moins Babylone que Paris, je compte que tes efforts seront moindres pour me redonner

¹⁾ Cfr. S. Zotta, *op. cit.*, pp. 35 și urm.

²⁾ *Mss. Bar. 2254*, fila 162 și urm. În legătură cu aceste misiuni, cfr. și scursoarea lui V. Alecsandri către Cuza, (Paris, 20 Maiu 1862) în A. D. Xenopol, *Domnia lu Cuza Vodă*, Iași, 1903, II, (Documente), p. 311,

«de tes nouvelles... Pour se qui est de ton impossibilité diplomatique «je crois que tu auras eu bien besoin de t'en armer vis à vis du Comte Cavour¹⁾, par devant lequel le général Durando²⁾ nous doit avoir joliment «arrangés à cause de cette sotte affaire des armes. *Oui, cher Basile, l'union «se fera, et pour ma part j'en suis très content car au moins toutes les peines «que je me suis données à son sujet seront compensées par la réussite — sans «que pour cela j'aie été autre chose qu'une cinquantième roue au char des cir- «constances accessoires et propices.* Tu as bien raison de t'éclipser un peu «du pays ma foi. Je n'y vois malheureusement que haines et vengences «réciproques assaisonnées de sottes ambitions...»³⁾.

Dar cei doi buni prieteni nu se informau numai pe cale particulară asupra tratativelor cu Cavour în chestiunea armelor confiscate, ci își adresau și rapoarte oficiale. Așa este cel datat din Constantinopol (21 Maiu 1861), adresat «À Monsieur le Commandeur Basile Alecsandri, Agent des Principautés Unies à Paris». Se referă tot la misiunea dela Torino:

«Monsieur l'Agent! — J'ai reçu la lettre que Vous m'avez fait l'honneur «de m'écrire en date du 2 de ce mois, et par laquelle vous voulez bien me «faire connaître la double mission qui vous a été confiée ainsi que le résultat de votre réception à Turin. *Il a fallu que ce soit Vous, Monsieur «l'Agent, qui avez l'honneur d'être personnellement connu du Roi d'Italie, «pour avoir pu donner des explications si satisfaisantes tant à Sa Majesté «qu'à Monsieur le Comte de Cavour sur les armes de Galatz*, au sujet des «quelles je crois que Monsieur Le Général Durando nous a taxés d'ingratitude et de déloyauté auprès de son Gouvernement. *Je suis donc heureux d'apprendre que Vous ayez si parfaitement réussi.*

«De mon côté je ne désespère point ici d'arriver bientôt à applanir «complètement les nouvelles difficultés qui ont encore surgi dans cette «même affaire tout récemment. S. E. Sir Henry Bulwer n'ayant pu savoir «qui payerait les frais de transport des dites armes, s'est décidé à les déposer provisoirement dans les magasins du gouvernement ottoman. C'est «de là que contre paiement des frais faits jusqu'à présent et au nom de «S. A. Le prince, je cherche, coûte que coûte, à les retirer d'abord et à «des expédier ensuite à Gênes — ceci surtout après les explications que Vous

¹⁾ Peste o lună (6 Iunie 1861) Cavour muri.

²⁾ Giacomo Durando, mazzinian, combatant glorios în 1848, ministru de Răsboiu pe vremea campaniei din Crimeea, apoi ministru de Externe (1862) și comandant de ispravă la Cuzova (1866), eră, în 1861, ambasadorul lui Cavour la Constantinopol (1807—1894).

³⁾ În legătură cu diplomația piemonteză, cfr. și scris. dela 24 Iunie 1861 (Raportul pe care îl reproducem aci, se citește în acelaș mss., la fila 180).

«avez données, Monsieur l'Agent à Turin», Negri sperând să poată duce în curând la bun sfârșit această afacere care, «croyez le, m'a causé «bien des peines ici».

Prin enumerarea acestor dovezi ale activității diplomatice desfășurată de Poet mai ales la Torino între anii 1858—1861, nu am căutat, de sigur, să lămurim definitiv acest capitol care urmează să fie întregit atunci când ne vom ocupa îndeosebi de politica lui Cavour în legătură cu aceea a Principatelor.

În cadrul lucrării de față, socotim totuș a fi pus pe baze mai sigure istoricul acestor importante misiuni încredințate lui Alecsandri, care alcătuiesc un suggestiv episod al biografiei sale și, totodată, al legăturilor noastre cu Italia.

Dela această dată, preocuparea-i de această țară va fi continuă, fie prin aluziunile pe care le strecoară în opera sa, fie prin călătoriile ce întreprinse acolo, sau prin legăturile-i directe cu diferiți Italieni; fără a mai fi totuș vorba de etape și episoade de amplexarea celor studiate până aci: prima călătorie în Italia, șederea la Veneția și Palermo cu Elena Negri și, însfârșit, misiunile diplomatice dela Torino.

Nu mai puțin însă, biografia și opera ce compuse, an de an, până la sfârșitul vieții, fac dovada viului interes pe care autorul «Pastelurilor» l-a păstrat Italiei, atât în epoca deplinei maturități, cât și a seninei sale bătrânești.

Robit nostalgice dorinți de revedere a locurilor de care i se legase pe veci sufletul, nu este an din această epocă în care — dela Mircești ori dela Paris — să nu plănuască o călătorie spre țărmurile Mediteranei.

Așa, în toamna anului 1863, puțin deci după întoarcerea din Torino, îl vedem la Iași punând la cale o nouă călătorie în Franța, Egipt și Italia ¹⁾, unde — între timp — personalitatea sa se afirmă din ce în ce mai temeinic prin opera criticilor și admiratorilor autohtoni. Într'adevăr, opera sa de folklorist străbate în acest răstimp până la vasta antologie universală a marelui istoric Cesare Cantù ²⁾, în vreme ce Ruscalla își încheiă prima lecție a cursului său liber de limbă și literatură română, declamând câteva strofe din «Hora Unirii» (tradusă de el spre a dovedi afinitatea dintre limba noastră și cea italiană, cât

¹⁾ *Mss. Bar. 2619* (fila 7), scrisoare către Pantazi Ghica, din 10 Octomvrie 1863.

²⁾ Cfr. *Romanticii italieni și Români*, p. 65.

și pentru a reconfirma via sa admirație pentru opera Poetului amic) ¹⁾. Ceeace ne face a crede că subvenția acordată de Parlamentul Român — după multe tergiversări — lui V. Ruscalla, în anul imediat următor (8 Aprilie, 1864), drept meritată recompensă a străduințelor sale, nu va fi fost străină de intervenția influentului și binevoitorului Poet ²⁾.

Doi ani mai târziu (1866), îi eră dat lui Alecsandri să se întâlnească în Moldova cu acel consul Strambio, pe care-l cunoscuse la Torino.

Iată o altă figură care va merita toată atențiunea noastră, căci urmele trecerii sale prin Principate abundă și dovedesc încă odată rolul de seamă al diplomației piemonteze în întărirea definitivă a actului Unirii.

Ajungă aci să amintim că Alecsandri, alături de poetul Gr. Alexandrescu și de alte ilustrațiuni ale vieții noastre politice și culturale din acea vreme, s'au întrecut să primească cu nespusă cordialitate pe acest inimos mesager al poporului italian, exponent al sentimentelor și planurilor lui Cavour, chiar după moartea acestuia. Dovada afirmațiunii de față, o putem surprinde într'o scrisoare pe care V. Alecsandri i-o adresă lui Gr. Alexandrescu dela Mircești, la 1 Februarie 1866 și în care vedem, totodată, cât eră de dornic cel dintâiu să reia calea străinătății în acei ani ³⁾:

«... Imi vestești plecarea lui Strambio la Marsilia. Această veste mă «bucură, căci poate voiu întâlni pe amicul nostru în călătoriile ce voesc «a întreprinde îndată ce va sosi timpul frumos.

«*Oricât de ermit m'am făcut, însă tot nu mă părăsește dorul de pribegiri «peste nouă mări și nouă țări.*...».

Stare sufletească de vagă melancolie, pe care o deducem și din pastelul-prefață intitulat «Serile la Mircesci» (scris acolo, în 1867) ⁴⁾, în care, din calda intimitate a căminului, ne împresoară aducerile aminte ale vieții Poetului și imaginile coloratelor sale viziuni. Intre care Veneția își are, constant, locul ei:

¹⁾ *Ivi*, p. 138; *Familia*, 1866, p. 95.

²⁾ Cfr. decretul semnat de Alexandru Cuza, în *Monitorul Oficial*, No. 95, 11 Maiu 1864, p. 435. Ministru de Culte și Instrucție Publică eră pe atunci D. Bolintineanu, care-l cunoscuse pe Ruscalla tot la Torino.

³⁾ Cfr. *Conv. lit.*, XXV, 1891, pp. 97 și urm. Despre Strambio, cfr. *Romanticii*, etc., p. 97.

⁴⁾ Cfr. *Opere compl.*, *Poesii*, vol. II, ed. Socec, 1896, p. 3.

...Apoi a mea privire prin casă rătăcindă
Cu jale se opresce pe un oraş tăcut,
Veneţia, regină ce'n mare se ogindă
Făr'a videa pe frunte-i splendoarea din trecut.

O lacrimă... .

...O! farmec, dulce farmec a vieţii călătoare,
Profundă nostalgie de lin, albastru cer!
Dor gingaş de lumină, amor de dulce soare,
Voi mă răpiţi când vine în ţară asprul ger!...

Suntem în epoca maturităţii de inspiraţie, în care Alecsandri — urmând oarecum evoluţia Romantismului spre Parnasianismul occidental — şi-a scris «Pastelurile». Poetul nu abdică, cu toate acestea, dela inspiraţia celui mai tipic exotism romantic, tocmai când această inspiraţie se referă la peisajul italian, dându-ne strofe ca acelea ce alcătuiesc caracteristicul «Cântec Sicilian»¹⁾:

La Palermo'n Monreale ²⁾
Sînt păduri de portocale,
Ce s'acoper viu cu flori
Intr'un an de doue ori.

Jos cad florile, pe drumuri,
Ear plăcutele parfumuri
Sbor pe vînt în depărtări
Peste văi şi peste mări.

Contadina'n ³⁾ Monreale
Svîrle vesel portocale
In voiosul contadin,
Care-i svîrle flori în sin.

Ş'amândoi juni, plini de vieaţă,
Pintre arbori, pe verdeaţă,
Rîd şi cânt'armonios
Şi dispar misterios...

Călători pe mări, pe drumuri,
Imbêtaţi de dulci parfumuri
Merg voios în calea lor
Făcând visuri de amor.

¹⁾ Cfr. *ed. cit.*, *Poesii*, vol. II, Varia, p. 130.

²⁾ Localitate lângă Palermo, celebră pentru catedrala sa romanică.

³⁾ Cfr. ital. *contadino*, -a = ţăran, -ancă.

Zan-Zanetă, fulg de soare,
Adevăr să fie oare
Că tu ai, cole, sub salbe
Doue portocale albe?

Parte dreaptă: una mie,
Zan-Zanetă, una ție!
Și ți mai dau în Monreale
Trei păduri de portocale.

Versuri ușoare, pe alocuri semeț de prozaice, dar care se fac citate atât pentru transpunerea în cadru exotic a idilicului românesc («contadina» palermitană nu e oare Rodica?), cât și pentru revărsarea aceasta nesecătuită de inspirație exotic-colorată.

Adevărat Romantic, cu deosebire atunci când se aplică temei exotismului italian, Alecsandri se mulțumește și de data aceasta să noteze aspectele exterioare ale acelei naturi, cu sufletul îmbătat de confundarea în coloare, lipsit de gânduri, furat de ochi, dornic de pitoresc, încântat de mirajul exotic.

La fel, iată-l «Pe coastele Calabriei» ¹⁾.

... Valuri, sclipind în noapte «pe-al mării plaiu senin», sub bătaia lunii. Prin negură, își ridică fruntea bătrână vulcanul Etnei, «ce cunoaște al globului mister și pare că din sînu-i asvîrle stele 'n cer»...

În stînga e Carybda selbatică, stîncie,
Din zare se întinde o punte argintie,
Pe care se îndreaptă vaporul legănat,
Ce calcă orizontul cu stele semănat.

Dorm valurile mării sub atmosfera caldă,
În baie azurie Sicilia se scaldă;
Și'n umbră călătorul, ținând ochii spre mal,
Aspiră-al Siracusei parfum oriental.

Sau, aflându-se în 1867 la Nizza, iată-l privind «Marea Mediterană» ²⁾:

Intindere-albăstrie,
Nemărginit safir,
O! mare, scumpă mie,
Eu vecinic te admir!

¹⁾ *Ed. cit.*, Pasteluri, p. 74—75.

²⁾ *Ed. cit.*, Varia, p. 97.

Căci prin vastitatea ei — fie și «triumfală»! —; prin moliciunea valurilor și curgerea-i neîncetată de smarald topit, «nu-i leagăn sub soare» mai plăcut ca Mediterana, nimic nu-i robește la fel gândurile. Furtunoasă ori senină, nu-i privesc care să-i încante sufletul mai ademenitor.

...Ear sufletu-mi în sboru-i
S'avântă fericit
Și scaldă vesel doru-i
În sinu-ți resvrătit.

Nespus îi e de drag Poetului să viseze pe aceste maluri, în timp ce se perindă în zare pânze albe. Și așa, gândul îi sboară cu ele spre țărmurile nevăzutei Indii, inspirația coboară asupra-i, orice contact cu realitatea se întrerupe, cele mai curate avânturi spre idealism îi pun iarăș stăpânire pe suflet. . .

...Dar când, o! scumpă Mare,
În cale-mi te zăresc,
Tresar, înviiu și-mi pare
Că iar întineresc,
Ș'atunci, din amorțire
Trezindu-mă încet,
Simțesc cu fericire
Că sunt încă poet!

Felul acesta cu totul romantic și neevoluat în care se adresează Alecsandri — în epoca «Pastelurilor»! — peisajului italian, ne va lămurii oarecum și asupra faptului că unele scrieri ale sale în proză, compuse sau publicate în preajma anului 1870 chiar, ne duc spre cele mai autentice modele romantice, atât în ce privește înjghebarea povestirilor, cât și a cadrului italianesc în care sunt situate ¹⁾.

Vom cită, ca exemplu, fragmentul de roman autobiografic «Dridri» ²⁾, publicat în 1869 ³⁾; în partea finală a căruia, eroina evoacă amintirile unei călătorii prin Italia și Orient:

«... Ce voiaj încântător am făcut în compania ta pe Marea Mediterană, pe la Napoli, pe la Malta, pe la Smirna, pe Bosfor, prin toate acele locuri «desmierdate de razele soarelui, unde viața cu tine ar fi atât de dulce!... «Viața cu tine... ear mi se umple ochii de lacrimi.

¹⁾ Notez că în 1868, V. Ruscalla traduceă încă din opera lui V. Alecsandri (versuri). Cfr. *Un fedele amico, etc.*, p. 17.

²⁾ *Proza*, Minerva, 1910, pp. 128 și urm.

³⁾ *Un episod din 1848*, în *Conv. lit.*, 1869, pp. 57—65.

«Napoli! ai văzut Napoli, dragul meu, și ai avut curagiu să te duci mai înainte! Eu în zilele mele de splendoare am cunoscut pe un nobil Napolitan, Conte Giuseppe Morri, care era foarte îngâmfat de frumusețea lui, și repeta neconștient faimosul proverb: Vedi Napoli e poi Mori. El îmi spunea că luna din patria lui e mai caldă și mai luminoasă decât Soarele Parisului. Așa să fie? Ai observat, iubite Vali, cât mă preocup de «soare?... Ce oraș trist e Londra!...».

Aceleași aluzii la exotismul italian ne vor întâmpina apoi și în povestirea cu vădit fond autobiografic «Margarita» (1870)¹⁾, în care, la fel, se citesc pagini unde ne este evocat peisajul napolitan pe care se profilează o acțiune asemănătoare celei precedente.

Vieța Poetului în acești ani eră, de altfel, împărțită între sihăstria Mirceștilor și malurile înfloritei Mediterane, de care nu se mai poate despărți.

«... O sfântă lene m'a cuprins în străinătate — mărturisește el prietenului I. Negruzzi, dela Nizza, în Maiu 1870²⁾ — și mai cu seamă pe «malul mării mediterane. *Se vede că influența învecinatei Italie m'a făcut un, ferbinte adorator al dulcelui farniente...* În vreme de jumătate de an am făcut un voiaj foarte original *à la recherche du soleil* și pretutindene am găsit earnă, ger, ploae, vânturi, camere în forma de mori de vânt și «cămine, care produceau mai mult fum decât căldură. De-abia aici am dat de mult doritul soare, însă și aici razele lui sînt adeseori răcorite peste «măsură de răsuflarea vântului Mistral, care turbură marea și liniștea celor «ce trăesc pe malurile ei. *Cu toate aceste, nimic nu e frumos, atrăgător, nimic nu absoarbe gîndurile cu o mai deplină încîntare ca privirea acelei întinse «albăstrimi a Mediteranei. Aș fi în stare să șed ani întregi a o privi fără ca «să mă satur de acest spectacol măreț.* Dela ferestrele mele văd trecînd în «depărtare pe linia orizontului vapoarele și vasele cu vâluri, care fac voiajul «orientului și pentru un vechiu călător ca mine, trecerea lor îmi fură mințile și mă îndeamnă a mă lua pe urmele lor.

«Proiectul meu este de-a trece pe la Neapoli, Roma și Veneția cînd a fi să mă întorc în țeară, adică în cursul lunei lui Iunie...».

Gînd înfăptuit? Sigur este că în anul următor (1871), la Mircești, trăiește cu sufletul aievea în Veneția, scriind versurile ce se întitulează «Palatul Loredano»³⁾.

¹⁾ *Proza*, ed. cit., pp. 87, 89, 91 și urm., 103.

²⁾ *Scrisori*, ed. Chendi-Carcalechi, p. 51.

³⁾ *Ed. cit.*, Legende, pp. 263 și urm.

Inspirația îi planează și de data aceasta în plină lume romantică: dela înfățișarea milenarului palat, cu marmora-i veche, cu mozaicele de pe frontoane, cu ferestrele-i ogivale, până la ecurile de dansuri și umbrele de perechi înlănțuite, răsfrânte în licărirea Canalului Grande... Frunți feciorelnice încununate cu flori, brațe albe, ochi negri scânteetori de pasiune, sânnuri candido, arătări luminoase în umbra balcoanelor, făpturi visate de Raffaello, gondole adormind sub vraja lunii aceleași visuri de iubire....

Un astfel de cadru implică, firesc, o «legendă» tot atât de romantică, cu nelipsitul, suspinătorul gondolier Tonin, îndrăgostit de frivola contessină, căreia nă zadarnic îi cântă senerade, inspirate de însuș Palestrina! Căci în zorii zilei, fericitul Tonin sboară spre Lido cu gingașa Loredană...

...Gondola s'a oprit, ear în gondolă
Sub coperiș cântînd o barcarolă
Șede'n genunchi un june gondolier
Mai fericit decît San-Marc în cer...

Mai înainte de a cădeă iar în astfel de recrudescențe romanțioase, cum ne va fi dat la citirea comediei «Concina», iată că în admirabilul pastel «Valul lui Traian» (compus în 1874 ¹⁾), ne reîntălnim cu acel exotism italic de coloratură istorică, pe care l-am găsit în «Sentinela română» și-l vom mai regăsi în dramele istorice — istorie romană — de mai târziu.

Versuri cât se poate de expresive, atât din acest punct de vedere, cât și pentru ilustrarea «temei» ruinelor în literatura noastră.

...Contemplând, dealungul câmpiei dunărene, vestigiile bărbăției romane, Alecsandri are viziunea plastică, rară, a unei brazde nesfârșite, trasă de o triremă ideală, «valul» acesta apărîndu-i — imagină de o amploare cu adevărat grandioasă — ca «frînghia destinsă a gigantului arc ce-l purtă, luptînd cu Roma, Decebal, falnic monarc»... În preajmă-i se împânzesc pâlcurile de legiuni romane, pe care ține să le descrie cu procedee de o plasticitate oarecum convențională, când iată că realitatea prezintă întrerupe mirajul acestei visări:

...Pe colnicul rotund, verde, la al vînturilor șuer
Cîntă în umbra lui Murgilă un păstor din al său fluer.
Lângă dînsul doarme-un căne; pe sus sboară un vultan
Și o turmă de oi blînde pasc pe valul lui Traian!

¹⁾ *Ed. cit.*, vol. II, p. 92.

Măestria unor astfel de versuri nu ne poate miră, de sigur, ținând seama că suntem în plină epocă a «Pastelurilor». Acelaș lucru să-l spunem însă recitind «proverul» într'un act «Concina», publicat în acelaș an (1874) ¹⁾? Căci predilecțiile pentru cel mai nevinovat romantism în cadrul exotismului italian, sunt lăsate iarăș la largul lor. Iar pentru-că acest constant anacronism de inspirație ne dă nota specifică a exotismului lui Alecsandri, va să stăruim întru câtva și asupra exemplului de față.

Simplă comedioară de salon, jucată — până târziu — cu mare succes de Fanny Tardini care crease și rolul principal la Cernăuți ²⁾, «Concina» ne înfățișează numai trei personaje: sentimentală Princesă Emma, hursuzul dar în fond bunul doctor Leonard și copila acestuia, nu mai puțin sentimentală Lină.

Intriga-pretext: reconcilierea dintre Leonard și Lina, îndrăgostită fără consimțământul celui dintâiu, prin destăinuirea neașteptată a Princesei, că în tinerețea lor se întâlniseră întâmplător în Italia, spre a se comportă la fel. Nu de geaba «oamenii din vremea noastră păstrează chiar sub părul lor alb, focul tinereții în suflet...», ca niște vulcani cu zăpada pe frunte, dar cu lava aprinsă în sân!»!

Finalul grațioasei scenete, coprinzând destăinuirea Princesei, trebuie pus în legătură cu povestea vieții lui Alecsandri însuș și prin aceasta, ne îndreaptă direct către Italia, în epoca idilei sale cu Elena Negri:

Emma se măritase tânără de tot, cu bolnăviciosul Principe Mihai, pe care se văzù nevoită să-l urmeze la Napoli, pentru căutarea sănătății; dar acolo, «nesuferitul» bătrân muri curând...

«*Princesa*. . . Cunoști Neapoli, doctore?

«*Doctorul*. — Cum nu?... Pe când îmi făceam studiile de medicină «la Piza (*sic*), mă duceam în toți anii de petreceam carnavalul acolo. . . «Mă înamorasem ca un Lazaron (*sic*) de golful Neapolii, și trăiam mai «mult pe Mare, scăldându-mă în razele Soarelui, visînd și cîntînd la lumina stelelor. . . pe-atunci aveam un glas de tenor, foarte plăcut. . . Ah! «princesă, ce ore de încîntare am gustat în acele nopți senine și poetice, «când barca mea lunecă pe marginea malurilor înflorite de la Castellmare «(*sic*)! . . Imi aduc aminte mai cu seamă de-o noapte, de-o serenadă, de-o

¹⁾ În *Revista Contemporană*, 1874; cfr. *Opere compl.*, vol. IV, Teatru, vol. III, Minerva, 1905, pp. 858 și urm.

²⁾ Cfr. A. Romanescu, *30 ani de teatru*, București, Socec, 1904, p. 45.

«întâmplare romantică, care a lăsat urme neșterse în inima mea... Închipuiți-vă... dar *pardon*, v'am întrerupt... Vă rog să urmați.

«*Principesa*. — Tocmai la Castellmare îmi alesesem locuința, după moartea «bărbatului meu, într'o *villa* inconjurată de portocali și de lauri, ca un «cuib între flori, și așezată chiar pe malul Mării... De la ferestrele saloanelor, ochii se preumblau pe minunata panoramă a Neapolii, pe insulele «Ischia și Capri, ce par ca două corăbii fantastice, și pe acel poetic tablou «al golfului Neapolii, a cărui albăstrime limpede oglindează limpedea albăstrime a cerului Italiei. *In timp de cinci luni petrecui într'o contemplare «neîncetată: nopți întregi stam la fereastra salonului sau în grădină, sub înfrîngerea unui farmec răpitor care mă îmbătă!* Parfumul florilor, adierea răcoare a nopții, lumina dulce a stelelor, cîntecele depărtate ale pescarilor «neapolitani, produceau o armonie, o atmosferă încântătoare, în care sufletul «meu plutea cu o plăcere nemărginită... *Adese ori mintea-mi se ecsaltă «astfel de mult, că uitam tot ce era pe lume, și pare că intram într'o viață «nouă, necunoscută, o viață cerească!...* *Mă simțiam în acele minute cu- «prinsă ca de un delir, ca de-o nebunie, ce mă aducea în stare de a nu mai avea «conștiința faptelor mele...* Ce să-ți mai spun, amice? Aveam 19 ani!... «inima-mi era însetată de iubire... (Stă puțin pe gânduri... El dă semne «de o mare uimire)... Într'o noapte mă scoborîi în grădină și mă apropiai de malul Mării... Sufla despre Sicilia un vîntîșor cald și încărcat «de parfumul florilor de portocali... Stelele sclipneau în aer ca o ninsoare «de diamanturi... Inima-mi era plină de lacrimi...».

Iar la auzul unei barcarole venețiene, la apropierea unei bărci în care cântă un tânăr necunoscut (de fapt eră Leonard), emoționată, tânăra Principesă căzuse în iarbă...

«Marea-i lină, noaptea-i frumoasă;

«vin de te primblă'n barca mea, signora..

Barcarolă revelatoare pe care, după atîția ani, cei doi romanțioși îndrăgostiți o cântă alternat și din strofele căreia coboară iertarea asupra nevinovatei Lina...

«Cine'n gondolă, pe-o noapte lină,

«Atunci când luna eșind din valuri

«Revarsă tainic a sa lumină

«Peste palaturi, peste canaluri,

«Cine a plutit

«Și n'a iubit?

«Cine'n gondolă culcat se duce,

«Atunci când suflă vîntul de noapte

«Și de la Lido tainic aduce

«Suspine blînde, duioase șoaapte.

«Cine-a plutit

«Și n'a iubit ?

«Cine'n gondolă plutind în pace,

«Pe-ale lagunei lucioase spume,

«N'a simțit viața-i că se prefacă

«Și că re'nvie în altă lume ?

«Cine-a plutit

«Și n'a iubit ?...».

Succesul cu care această «Concină» a fost primită de publicul românesc, târziu, după 1877, denotă că astfel de exhibiții romantice nu erau încă deloc perimate, ele dăinuind — prin teatru mai ales — atât la noi cât și în Apus, până în pragul tinereții noastre, a celor mai tineri. Fie aceasta o explicație a faptului că și Alecsandri a perpetuat în epoca maturității sale artistice, felul acesta de interpretare cu totul romanțioasă, a exotismului italian.

DELA TRIUMFUL «GINTEI LATINE», SPRE ULTIMII ANI

17. Intr'acestea, critica italiană nu-l pierde la rândul ei din vedere și, totdeauna elogioasă la adresa lui V. Alecsandri, îl apreciază mai ales ca folklorist. Dovada, de data aceasta, o avem luând cunoștință de documentatul studiu pe care poetul și romanistul Arturo Graf (care-și petrecuse adolescența printre noi, la Brăila, pentru a ajunge apoi profesor la Universitatea din Torino)¹⁾, l-a consacrat în 1875 culegerii de «Poezii populare ale Românilor, adunate și întocmite de V. Alecsandri» (1866), spre a-l publica în cunoscuta revistă «Nuova Antologia»²⁾.

Pe lângă aceasta, în preajma anului 1878³⁾ surprindem tot mai frecvente legăturile directe ale Poetului nostru cu o serie întreagă de literați și artiști italieni, printre cari se numără Angelo De Gubernatis, muzicantul Marchetti, ziaristul M. A. Canini, Mezetti, Caudella și — mai mărunți — un Domenico Muti ori Gallucci.

Dintre aceste nume, al primului și al lui Gallucci nu trebuie pus în legătură cu «Cântecul Gintei Latine»; celelalte, în schimb, toate.

¹⁾ Cfr. *Romanticii, etc.*, p. 119.

²⁾ Firenze, 1875, vol. XXX, pp. 5—38.

³⁾ Notez că în 1876, fiind la Paris, Poetul se dovedește un entusiast admirator al lui G. Verdi (cfr. *Scrisori-Chendi* p. 271); tot din această epocă datează unele aluziuni întâmplătoare la *Benvenuto Cellini* (cfr. *Proza*, ed. Soccec, 1876, p. 606).

V. Gallucci, consul al Italiei și prieten cu C. A. Rosetti, pare a fi avut și veleități poetice, căci printre hârtiile rămase dela Alecsandri și păstrate astăzi la Academie ¹⁾, găsim o serie de versuri autografe, în care avântul patriotic alternează cu cele mai tipice accente de exotism și cu vădite reflexe leopardiene, izvorâte deci, din arta poetică a unui diletant romantic, improvizator.

Dalle ardenti caverne d'abisso
Viene il rombo, vacilla la terra,
Il Vesuvio dal vertice scisso,
Getta fuori compresso vapor...

începe, într'adevăr, una din odele gallucciene, intitulată «Pompei — La catastrofe dell'anno 1878».

Pentru Români, acesta eră anul glorios al războiului neațărării lor, iar pentru Alecsandri, anul măreței izbânzi dela Montpellier.

După cum prea bine se știe ²⁾, tendința Felibrilor provențali de a provoca o nouă renaștere a poeziei străvechiului «oc», se întâlnise în acei ani cu stăruitoarea dorință de renaștere spirituală și politică a popoarelor latine, izvorită din ideologia federalistă mazziniană, pusă mai ales în valoare de înfrângerea Franței dela 1870.

Se constituise astfel la Montpellier, o «Societate a limbilor romane», care, printre alte inițiative, hotărîse ținerea unui concurs pentru o odă în care să se preamărească meritele rasei latine, traducerea celei premiate în toate limbile romanice, punerea pe note și divulgarea ei cât mai intensă.

Vasile Alecsandri, pe care l-am văzut discutând cu V. Ruscalla încă din 1858 asupra oportunității unei federalizări — măcar spirituală — a popoarelor de aceeaș obârșie, concură și el la acest premiu, fără a se duce însă în Provența. Astfel că la Mircești, în Maiu 1878, îl ajunsese fericita telegramă care aveă să-i însenineze sufletul până la moarte:

¹⁾ *Mss. Bar. 2254*, fila 97 și urm. Tot aci (fila 103), de altă mână, un autograf intitulat *Il Patto di Berlino-Ode* (inspirată de romantica generozitate în favoarea națiunilor balcanice, asuprite de Turci). Despre Gallucci, cfr. *Romanticii, etc.*, p. 121.

²⁾ Cfr. și *Românul*, 18 Maiu 1878, p. 469; 21 Maiu, p. 482; 8 Iunie, p. 540; 16 Iunie, p. 564; 5 Iulie, p. 624.

«Jury composé de Mistral, Tourtoulon, Quintana ¹⁾, Obedenaru et «Ascoli ²⁾ vous decerne unanimement le prix du chant latin. Vous attendons».

La serbările ce urmară la Montpellier (Alecsandri n'a fost nici de data aceasta de față), «Cântecul Gintei Latine» a fost întonat, în ziua de 10/22 Maiu 1878, de un cor în fața a 60.000 spectatori, fiind pus pe note de maestrul italian Marchetti ³⁾. Câteva precizări, deci, în legătura cu acesta.

Născut la Bolognola (Camerino, în părțile Maceratei) în 1831, Filippo Marchetti va muri târziu, în 1902, după ce ajunsese director al renumitului Liceo Musicale S. Cecilia din Roma și după ce reprezentase șase melodrame lirice, cu apreciabil succes: «La Demente» (Torino, 1856), «Gentile da Varano» (Torino, 1856), «Romeo e Giulietta» (Trieste, 1865), «Ruy Blas» (Milano, Scala, 1869: acestea două însemnând apogeul reputației sale), «Gustavo Wasa» (Milano, Scala, 1875) și «Don Giovanni d'Austria» (Torino, 1880) ⁴⁾.

De fapt, pentru a compune în 1878 muzica la «Cântecul» poetului moldovean, stăruise și M. Obedenaru care se găsea tocmai în acei ani (1875—1885) la Roma, cu misiune diplomatică ⁵⁾.

Dintr'o scrisoare datată Mircești, 6 Iunie 1878 și adresată de Alecsandri lui Obedenaru ⁶⁾, aflăm într'adevăr unele amănunte asupra împrejurărilor în care «celebrul maestro Marchetti», în urma stăruințelor lui Obedenaru (nestrăin de premiera «Cântecului»), compusesese în grabă melodia. Motiv pentru care Poetul ține să-și arăte toată admirativa-i grațitudine:

«... Totodată, adresându-ve la D-l Marchetti, ați avut o fericită inspirație, căci celebrul maestro, aă compus o minunată melodie, un imn de «o factură largă, frumoasă și uimitoare. Într'un mare banchet ce mi s'aă

¹⁾ Spaniolul Albert De Quintana, promotorul societății și al concursului.

²⁾ Marele filolog italian G. I. Ascoli (1829—1907), cu care ne vom reîntâlni în tovarășia lui Alecsandri.

³⁾ Cfr. N. Zaharia, *op. cit.*, p. 54 și D. C. Ollănescu, *Discurs de recepție, cit.*, p. 92.

⁴⁾ Cfr. G. Albinati, *Piccolo dizionario di opere teatrali, oratori, cantate, ecc.*, Ricordi, Milano, [1912], p. 289.

⁵⁾ Cfr. G. I. Ionescu-Gion, *Doctorul Obedenaru*, în *Revista Nouă*, 1889, p. 207.

⁶⁾ Cfr. Gh. Adamescu, *Șapte scrisori ale lui V. Alecsandri către D-rul M. Obedenaru*, în *Conv. lit.*, 1924, pp. 339 și urm.

«dat la București în sala teatrului, am auzit imnul cântat de un chor de 200 băieți și executat de orchestră. . .

«De și studiul acestei muzice mărețe au fost făcut în grabă, efectul produs de ea, au fost profund. Eu unul, ve mărturisesc, că m'am simțit foarte mișcat, căci am înțeles, de nu cu mintea dar cu inima, înalta inspirație a maestrului.

«Ve rog dar se binevoiți a exprima D-lui Marchetti simțirile mele de mulțumire și de sinceră admirare. . . Mă mângâiau cu muzica maestrului «Marchetti executată aice de fiica mea și cântată de ginerele meu. . .».

La Academia Română trebuie să se păstreze până azi copia autografă a acestor note muzicale, făcută de Obedenaru însuș și intitulată «Cântul Gintei Latine. — Le chant de la race latine. Poésie de V. Alecsandri — Musique du maestro Marchetti. Chant premié par la Société des Langues Romanes de Montpellier. — Il canto della stirpe latina — Musica del maestro Marchetti» ¹⁾. Manuscris care va fi servit atât pentru o broșură omonimă publicată la Roma ²⁾ (textul român însoțit de versiunea franceză și italiană), cât și pentru o foaie volantă apărută în 1878, la București ³⁾.

Succesul raportat de Alecsandri și de colaboratorul său Marchetti a stimulat și spiritul de emulație al compozitorilor din țară, astfel că în scurt timp, alături de prima melodie, bucovineanul Ciprian Porumbescu (în raporturi de prietenie cu G. Verdi), dădă o alta «mai ușoară ca cea italiană» ⁴⁾, fără ca încercarea aceasta să fi descurajat pe maestrul italian P. Mezetti, profesor de muzică — pe atunci — la Iași ⁵⁾ și membru al «Academiei filarmonice» din Bologna.

Alecsandri ținea să-i aducă mulțumiri și acestuia, printr'o scrisoare datată din Mircești (5 Iunie, 1878) ⁶⁾, pentru «frumoasa» compoziție remarcată de Poet prin grandoarea, «conforme à la nature du sujet» și prin amploarea execuției cu cor și orchestră, la o serbare ce tocmai se dăduse la Iași în cinstea sa.

¹⁾ Cfr. registrul de achiziții al Acad. Rom., pe anul 1913, No. 933—935 (mss. necatalogate).

²⁾ Tip. di Propaganda; cfr. *Scrisori*, ed. Chendi, pp. XIV și urm.

³⁾ Cfr. *Timpul*, 1878, No. 226.

⁴⁾ Cfr. I. Grămadă, în *România Jună*, Arad, 1912, p. 73.

⁵⁾ Cfr. N. E. Idieru, *Istoria Artelor-Frumose*, București, Gutenberg, 1898, pp. 463, 465, 468.

⁶⁾ Cfr. *Stafeta*, Iași, 1878, No. 123, p. 4.

În felul acesta se realizase unul din dezideratele Felibrilor: punerea pe note a «Cântecului» premiat. Dar alături de această realizare, se impunea traducerea lui în toate limbile romanice.

Italianii nu se desmințiră nici în această privință, deoarece mulți traducători, până târziu, către 1900 ¹⁾, se întrecură să dea astfel de versiuni ²⁾.

Printre cele dintâi se numără aceea, liberă și diluată, a napolitanului Domenico Muti, publicată în «Gazzetta di Napoli» din 1878 ³⁾, sub titlul de «Il canto della razza latina». Versiunea începe:

Prima fra tutti i popoli
Sta la latina gente,
Regina Ell'è; da secoli
Un astro, il più fulgente,
Le cinge il fronte, e nobile
Dall'Orto all'Occidente
Versa una luce vivida
Sull'orme che lasciò...

Față de aceasta, poate revindecă, de sigur, nediscutate merite versiunea contemporană a lui M. A. Canini (veche cunoștință a Poetului, a lui V. A. Ureche și a multor literați români), revenit în 1878 la București, după ce urmărise operațiunile din Bulgaria în timpul războiului ruso-turco-român, ca corespondent de ziare ⁴⁾.

Canini ținuse să-i trimeată versiunea autografă lui Alecsandri ⁵⁾, care stăruî pentru publicarea ei în presa bucureșteană. Căci iată ce putem ceti într'un post-scriptum la o scrisoare către V. A. Ureche, din Mircești (la 30 August, 1878) ⁶⁾:

«... Am primit alaltăeri o scrisoare dela d. Marco Antonio Canini. «sosit de curînd în București și cu acea scrisoare, o traducere a cîntecului «Gintei Latine. Aș vrea să răspund d-lui Canini, însă d-lui nu mi-a făcut «cunoscută adresa d-sale. Vă rog dar, dacă-l veți întîlni, să-l îndemnați

¹⁾ Din acest an este versiunea lui P. E. Bosi, pentru care, cfr. *Romanticii, etc.*, p. 122—123.

²⁾ Pentru care cfr. și ziarul *Observatoriul*, Sibiu, I, Iunie 1878, No. 48 și 49, p. 1.

³⁾ După care o reproduce *Steaua României*, Iași, 1878, No. 129.

⁴⁾ Cfr. *Romanticii, etc.*, p. 101.

⁵⁾ Se păstrează la Acad. Rom. Mss. Bar. 220.

⁶⁾ Cfr. *Correspondența lui V. A. Ureche cu V. Alecsandri*, în *Viața literară și artistică*, 1908, III, No. 14, p. 3.

«a-mi spune unde şade. Totodată daţi spre publicare la vre-un jurnal din «Bucureşti alăturata traducere a d-lui Canini. D-lui s'a rugat a se publica».

Nu am putut controla efectul acestei intervenţiuni, dar sigur este că traducerea s'a publicat la Bucureşti (1878), într'o broşură, la un loc cu un imn al lui Canini intitulat «La Rumania»¹⁾, însoţit de o notă autobiografică. Versiunea aceasta este făcută — ne declară Canini — după originalul românesc.

Sin da remoti secoli
 Infra tutte Reina
 È la gente Latina...
 Un astro ha in fronte: move
 In capo a l'altre genti
 A grandi passi, e piove
 Lucidi rai fulgenti
 Sovra i minori popoli
 Dinanzi e dietro a sé...

Mai puţin liberă decât versiunea anterioară, dar şi aceasta destul de laxă şi de supărătoare prin inversiuni şi forme arhaizante, precum se poate vedea din strofa finală:

Il giorno del Giudizio
 Nanti a l'Onnipotente
 Comparirà ogni gente...
 Fia chiesto allor da lui
 A la bella reina:
 «Che festi in terra?»...«Io fui
 (Alto dirà) latina
 Donna: te là fra i popoli
 Rappresentai, Signor».

Trecând în paranteză raporturile epistolare dintre Alecsandri şi De Gubernatis (mijlocite pe la 1879 tot de Obedenaru²⁾ şi provocate, mai ales, de nevoile compilării «Dicţionarului Contimporanilor»³⁾,

¹⁾ M. A. Canini, *La Rumania — Inno e traduzione del Canto La Gente Latina di B. Alexandri*, Bucarest, 1878.

²⁾ Cfr. G. Adamescu, *Şapte scrisori etc., Conv. lit.*, 1924, p. 342. (Scrisoare din 4 Ianuarie 1879).

³⁾ Pentru felul cum autorul italian s'a servit de colaborarea «contimporanilor» care figurează în acel «Dizionario» şi în ediţia franceză din 1905, cfr. C. D. Fortunescu, *N. Burlănescu-Alin*, în *Arhivele Olteniei*, 1927, VI, No. 29—30, p. 122.

vom aminti că în 1880 nu se stinsese încă entuziasmul pentru «Cântecul Gintei latine», din acest an datând publicarea ¹⁾ melodiei pe care o compusese un alt maestru italian, cunoscutul profesor și compozitor ieșean F. Caudella, autorul «Potpuriurilor Române» ²⁾).

Și tot ca o consecință a acestui postum entuziasm trebuie înțeles gândul (nerealizat de altfel) lui Filippo Marchetti de a scrie o operă muzicală, inspirată de drama istorică «Despot Vodă», (reprezentată la Teatrul Național din București în seara de 8 Octomvrie 1879), la al cărui libret lucră în anul următor M. Obedenaru. Despre toate aceste planuri ne informează Alecsandri dela Mircești, printr'o scrisoare adresată ferventului său admirator și colaborator (16/28 August, 1880) ³⁾:

«Aș fi fericit dacă celebrul maestro Marchetti ar compune o operă, alegând de subiect pe Despot. Geniul său musical ar popularisă astfel în «Italia un episod interesant din istoria noastră și frații noștri de la Roma, «Napoli, Milano, Florența, etc., ar învăța a ne cunoaște într'un mod mai «armonios. . .».

Tot de aci aflăm apoi că propunerea venise din partea lui Obedenaru care lucră la libret, Poetul îndemnându-l să continue până la sosirea sa la Roma, în același scop. Căci:

«... Eu îmi propun de a merge se petrec earna la Napoli. Se înțelege «că voi veni și la Roma pentru a asistă la serbătorile Pascilor, și atunci «voi avea mulțemirea de a face cunoscință cu D-l Marchetti și *tustrei* «împreună, vom așterne planul operii. Acum am atâte trebi agricole și altele că nu găsesc timp de a păși în domeniul artelor. . .».

Spre a-și arăta recunoștința față de compozitorul italian și față de ceilalți susținători dela Montpellier (Ascoli, Quintana, etc.), Poetul mărturisește, tot aci, că intervenise la Rege pentru decorarea lor, urmând ca «pe la începutul lui Noemvrie» să pornească spre Italia.

La 6 Decemvrie 1880, îl găsim însă tot în țară (la București), căci renunțase pentru moment la această călătorie:

«Aveam de gând — îi scria el lui Obedenaru — a petrece earna în Italia «și a merge la Roma, însă toamna prea frumoasă de care ne bucurăm în

¹⁾ Cfr. *Albumul macedo-român*, București, Socec, 1880, Supliment, pp. 8 și urm.

²⁾ Cfr. N. E. Idieru, *op. cit.*, p. 463, 468.

³⁾ Cfr. G. Adamescu, *Șapte scrisori, etc.*, l. c.

«anul acesta și deosebite alte motive particulare m'aū îndemnat a-mi amāna «caletoria pe altă dată», lāsāndu-i lui Obedenaru grija libretului, cu nādejdea «cā ilustrul maestro se va inspira din ele spre a compune un cap d'operā».

În iarna aceluī an și în primāvara celui urmātor (1881)¹⁾, Poetul nu se dovedise încă în stare sā întreprindā mult dorita cālātorie la Roma, reținut de unele supārātoare încurcāturi cu moșia.

«... Regret o asemenea împrejurare — îi declarā la 10 Febr. 1881 lui «Obedenaru — pentrucā nu me pōt întâlni cu d-l Marchetti spre a ne «înțelege în privirea operii lui Despot-Vodā, dar sper se ve pot comunica «un soiu de scenario la care me gāndesc de cānd mi-ați scris...».

Regrete pe care le reînnoīā la 26 Februarie (frecvența acestor scri-sori ne dovedește interesul cu care așteptā rezultatul promisiunilor lui Marchetti, atāt în privința lui «Despot-Vodā», cāt și a altor «arii»), abiā în vara anului 1881 (28 Iunie) limpezind situația moșiei, pe care o arendase: liber, ar fi putut merge la Roma și în Provența, unde îl așteptau Felibrii.

«... Mult aș dori se me întrețin cu Marchetti asupra lui Despot, cāci «mi pare cā am scoate un libretto foarte interesant din această dramă... «însā, precum v'am scris, nu me pot depārta de pāmîntul nostru emina-«mente fertile pānā la anul viitor...»:

De data aceasta, convins cā va întreprinde cālātoria pe care o amānase timp de aproape trei ani, se pregātește în vederea ei, stāruind pentru decorarea acelor prieteni din Italia și Provența cari se distinseserā prin entuziasmul cu care-i premiaserā, îi divulgaserā ori îi traduseserā «Cāntecul Gintei Latine». Alāturi de cei amintiți, nu omiteā de data aceasta nīci pe traducātorul Domenico Muti din Napoli, în favoarea cāruia îi scriā lui V. A. Ureche, la 17 August 1881 (Mircești)²⁾:

«Nu știu dacā ai primit o scrisoare a mea în care te rugam sā te gāndești «la amicii noștri dela Montpellier, cīnd ar fi o zi cu ploae de decorații? «Dacā va rāsāri în fine o asemenea zi, dā-mi voie a înscrie în numărul

1) Bengescu (cfr. *Revue des Deux Mondes*, 1910, vol. VI, p. 667), ne informează cā, spre bātrīnețe, Poetul se arātă tot mai dornic de tihna dela Mircești. M. Kogāl-niceanu, fiind ministru de Externe, îi oferise o misiune extraordinārā la Roma, dar el refuzase.

2) Cfr. *Viața literāră și artistică*, art. I. c.

«celor ploați și pe d. Domenico Muti din Napoli, care a adresat de mult «Maiestăților lor, un album și o poezie. . .»

Dar iată-l, în sfârșit, plecând să facă «ocolul întregii Europe», în primăvara anului 1882, când îl întâlnim la Viena (Aprilie), în trecere spre Milano — Genova — Montpellier ¹⁾.

Ajuns în primele zile ale lui Maiu în capitala Lombardiei, Poetul adresă aceste rânduri soției sale Paulina, rămasă la Mircești:

«Dragă, Am sosit cu bine la Milan și am făcut un voiaj minunat, în timp «de 24 de ore, fără osteneală. Am suit Simeringul cu repejune și lăsând «în stânga Triestul și Venetia, am ajuns la 6 și jum. dim. la Milan.

«Aice am vizitat pe învățatul meu amic necunoscut Ascoli, cu care am «petrecut ziua, plimbându-ne împreună și vizitând Catedrala și alte mo-
«numente interesante.

«Mîni dim. plec la Genova. . .».

Alecsandri avu astfel prilejul să cunoască pe marele învățat Ascoli, unul din cei mai străluciți din câți își revindecă știința modernă a Glotologiei. Ascoli făcuse parte din juriul dela Montpellier și încă din prima-i adolescență studioasă, se ocupase cu deosebită predilecție de cercetări referitoare la limba românească, pe care — ca profesor de filologie la Universitatea milaneză și ca director al celebrului «Archivio Glottologico italiano» — avusese de sigur nenumărate ocazii să le prelungească și în acei ani târzii ²⁾.

Din cele aflate din scrisorile lui Alecsandri către Obedenaru, ne-am așteptă să-l vedem coborînd dela Milano spre Roma, ca să desăvârșească acolo libretul lui «Despot Vodă». Dar fie că Marchetti renunțase la acest proiect (în lista operilor sale reprezentate, nu figurează într'adevăr așa ceva); fie că Poetul se grăbea să ajungă la Genova pe Regele Carol și pe Carmen Sylva, cari se aflau și ei acolo în acel timp ³⁾; fie, în sfârșit, că eră ținut să ajungă în Provența (unde se pusese la cale o sărbătorire a sa) la o anumită dată, fapt este că Poetul se mulțumi să treacă doar prin Nordul Italiei, dela Milano luând fără întârziere calea Genovei, de unde adresă Paulinei aceste rânduri ⁴⁾:

¹⁾ Cfr. *Scrisori*, Chendi, p. 275.

²⁾ Cfr. *Romanticii, etc.*, pp. 58, 78, 101.

³⁾ Cfr. *Scrisori*, Chendi, p. 274.

⁴⁾ *Ivi.*

«... Plecînd la 4 și 10 minute înainte la Monaco, m'am grăbit să fac dejun la cafeneaua noastră, la Concordia, și am mîncat o macaronadă «în cinstea matală; apoi am făcut o primblare prin oraș, unde am găsit aceeași liniște și acei leneși așezați pe un marmaclic (*sic*) de fer și stupind cu nepăsare dinaintea lor. În stradele care se cobor la port, tot acele albituri spînzurate la pereți, dar ce m'a supărat, este de a videa omnibusuri tîrîndu-se pe șine de fier, în strada cea mai principală cu palaturi mari. Pentru ce omnibusuri într'un salon? ...».

Dar și mai vii, aceleași ca în primii ani ai tinereții, sunt impresiunile sale de călătorie dela Genova spre Monte-Carlo, dealungul Coastei de Azur:

«... Am făcut călătoria de pe Cornișa pe lună, avînd în stînga Marea «ce se întindea până în fundul orizonului cu mișcările ei line, și în dreapta dealurile acoperite cu măslini, cu portocali înfloriți, etc., printre cari sburau milioane de luciole¹⁾. Privighetorile cîntau nebune de-alungul malurilor Mărei, și glasul lor se unea armonios cu vuetul valurilor. Eu din parte-mi, ca să nu stau de geaba, cîntam bucăți din Bărbierul de Seviglia și astfel am sosit la Monte-Carlo, sănătos, voios și regretând că nu ești cu mine! ... De ce n'avem moșia Mircești lîngă Monte-Carlo! Ce admirabil efect ar face lunca pe malul Mărei Mediterane! ...»²⁾.

Odată ajuns în Provența, dela Monaco și Marsilia, va trece la Montpellier unde-l așteptă adunarea Felibrilor în frunte cu Mistral³⁾ și unde — cu prilejul «Jocurilor Floreale» — va improviza și ceti, printre alte versuri, acelea întitulate «Patru regine»⁴⁾: parafrizare a «Cântecului Gintei Latine», al cărui efect îl putem deduce din strofe ca aceasta:

«Trăiască Spania măreață,
«Și Franța mare, generoasă,
«Italia, dulce cîntăreață
«Și România cea frumoasă...».

Părăsind în urmă Sudul Franței, va merge la Paris, la Londra și apoi, prin Germania și Austria, se va reîntoarce după șapte săptămâni de călătorie la Mircești, unde-l găsim la 20 Iunie a aceluiaș an (1882) scriind amicului său Grenier⁵⁾:

¹⁾ Cfr. ital. *luciolă -e* = licurici.

²⁾ *Ivi*, p. 276.

³⁾ Cfr. culegerea de articole făcută de E. Tailler, *Fréd. Mistral și V. Alecsandri, la congresul din Montpellier*, București, 1915.

⁴⁾ Cfr. *Opere compl., Poesii, II* («Legende»), 1896, pp. 297 și urm.

⁵⁾ G. Gazier, *op. cit.*, p. 64.

«Moi, cher ami, après avoir tiré ma révérence au Sénat et à l'Académie «jusqu'à l'année prochaine, je suis parti, il y a deux mois, pour faire mon «tour d'Europe et me retremper dans l'air vivifiant des grands pays. J'ai «donc traversé l'Autriche, l'Italie et la France, en passant par Vienne, «Milan, Gênes, Marseille, Montpellier, Paris et Londres, puis j'ai pris «ma direction par Strasbourg, Carlsruhe, Stuttgart, Munich, Vienne, et «me voici finalement revenu dans mon petit cottage de Mircești. J'ai fait «ma cure intellectuelle et je m'en trouve bien, aussi mes doigts brûlent de «manier la plume. . .».

Dar și sufletul îi ardea de dorința «de reprendre le bâton de voyage vers la fin de septembre», plan la care a fost totuș nevoit să renunțe, spre marea sa părere de rău, din motive familiare:

«... Mon domicile est à Mircești — îi scria aceluiaș prieten la 7/17 Oc-tomvrie 1882¹⁾ — mes devoirs de sénateur et d'académicien m'appellent «à Bucarest, *et mes goûts m'entraînent vers la Méditerranée*; dans ces condi-tions, on tourne presque toujours le dos à l'ancienne capitale de la Mol-davie. . . J'ai été fort tourmentée ces dernières quatre semaines par la «maladie de Pauline. . . Maintenant elle va mieux, *mais adieu à mes projets «de voyage en Italie pour cet hiver*; il serait imprudent d'exposer ma chère «convalescente aux accidents d'une longue course à travers les neiges. «Je vais donc tâcher de vous imiter en travaillant au coin du feu. . .».

În aceste împrejurări venea să-l consoleze oarecum de acea renun-tare și să adauge un motiv de gratitudine mai mult, față de admiratorii săi italieni, publicarea la Roma (1883) a unei noi versiuni italiene a «Cântecului Gintei latine», datorită lui Gaetano Carlo Mezzacapo, în colaborare cu Obedenaru²⁾. Această traducere (premiată la con-cursul din Maiu 1883, pus la cale tot de Societatea limbilor romane din Montpellier), eră însoțită și de un bogat studiu asupra istoriei Ro-mânilor, asupra literaturii lor, dar mai ales asupra imnului în sine, și a autorului său, declarat «il massimo dei poeti rumani viventi» în timp ce «Cântecului» i se atribuia «un non so che di sacro, di gran-diosamente meditativo (!), di profondamente sentito, di ragionevol-mente esaltato, di veracemente entusiastico»!

Versiunea lui Mezzacapo, condusă după una literală a lui Obedenaru,

¹⁾ *Ivi*, pp. 73—74.

²⁾ *Il Canto della stirpe latina di B. Alecsandri tradotto in versi italiani da Gaetano Carlo Mezzacapo*. Versione coronata dalla società delle lingue romanze di Montpel-lier nel concorso del Maggio 1883, Roma, Pallotta, 1883, pp. 34. Cfr. și Registrul de achiziții al Acad. Rom. pe 1913, No. 933—935.

păstrând metrul și cadența originalului spre a putea fi cântată pe melodia lui Marchetti și, într'o mare măsură, chiar corespondența verbală cu textul românesc (reprodus alături), este fără îndoială cea mai izbutită dintre cele cinci versiuni italiene câte se cunosc, putând a ne convinge despre aceasta dela cele dintâiu versuri:

Latina gintă e regină
Între ale lumii ginte mari,
Ea poartă'n frunte o stea divină
Lucind prin timpii seculari.

Menirea ei tot înainte
Măreț îndreaptă pașii sei.
Ea merge'n capul altor ginte
Versând lumina'n urma ei...

Regina stirpe è la latina
Fra quante stirpi ebbero onor.
In fronte stella ell'ha divina
Dai secolari alti splendor.

Pomposa guida il suo destino
Superbo innanzi ognora le è.
All'altre genti apre il cammino,
Di luce imprime orme il suo piè...

Resemnat către 1882 în fața imposibilității de a cercetă iarăși Italia; desemnat, deopotrivă, doi ani mai târziu («... Avusesem de gând a «merge într'o climă caldă pentru iarnă — îi scria la 14 Sept. 1884 «din Mircești, prietenului său Papadopol-Calimach¹⁾ — însă holera «ce'și face mendrele prin Italia, mă obligă a rămînea liniștit la gura «sobei și Mircești până 'n primăvară...»); dorința de revedere a acelor locuri nu slăbește o singură clipă în sufletul Poetului. Cu atîta urmează să ne fie deci mai mare mirarea, constatînd locul nebănuit de redus pe care-l ocupă exotismul și peisajul italian, mai ales în prima din cele două drame istorice (cu subiecte romane), pe care Alecsandri le compunea în acei ani: «Fântâna Blanduziei» și «Ovidiu».

Nimic specific și personal în înfățișarea Campaniei Romane, ori a priveliștelor romanticului Tivoli, ale Tiburului și ale idilicului Anio, pe fondul cărora se profilează melancolica figură a lui Horațiu. Abia dacă în unele scene din «Ovidiu», pe lângă o mai vioaie și mai personală evocare a Romei lui August, ne este dat să întâlnim pasagii ca acestea²⁾, firești la Alecsandri după cele arătate până aci:

...Știi, dragă, ce țară-i țara mea?
Tu meritai, Sarmizo, ca să te naști în ea,
Atît e de frumoasă și de'nveselitoare
Cu sinu-i dulce, verde și poleit de soare,
Cu proaspătul său aer de viață dătător,
Cu-a sale vii isvoare pe cîmpul roditor,

¹⁾ Cfr. *Scrisori*, Chendi, p. 175.

²⁾ *Opere compl.*, Teatru, vol. V, Minerva, 1908, pp. 419 și urm.

Cu *florile-i deschise*, cu *fructele-i de aur*,
 Cu al *naturei blânde* în veci mănos tezaur!
 În dulcea Ausonie ¹⁾ cu nume-armonios,
 Lin curge râul vieții sub *soare luminos*,
 Cu drag el se strecoară prin rediuri vuetoare
 De *cântece voioase*, de *șapte uimitoare*,
 Și pe mișcarea lină a *mărei de smarald*
 În care la lumină copilele se scald...

Ovidiu înfiorându-se, printr'un bine meșteșugit contrast de atâtea ori sensibilizat și de Poet în timpul călătoriilor sale în Italia, adaogă:

...Aice-i întuneric, tristeță necurmată!
 În loc de flori, zăpadă... și marea-i înghețată!
 Privește prin furtuna ce viscolă pe cer,
 Se pare că văzduhul chiar tremură de ger!
 În nor se sue corbii să vadă alba iarnă
 Cum vine pe câmpie troene să aștearnă,
 Și luptă greu cu vîntul cumplit vîjiitor
 Ce ca pe frunzi uscate îi spulberă din sbor...

Finalul piesei, mai ales monologul din actul al V-lea ²⁾, vine să adaoge alte câteva accente de acest fel, în care Poetul evoacă gloria romană, fără să omită legătura istorică cu origina propriului său neam, evocată încă din epoca «Sentinelei române» aproape cu aceleași mijloace:

...Sînt singur... e mai bine; pe marginea de viață
 Cu moartea voesc singur să mă găsesc în față.
 S'apropie sfîrșitul... cu ochi păngenit
 Să mai admir cerescul abis nemărginit...
 În orizontul tainic, prin a zăpezei valuri
Văd Roma ce se'ntinde pe *șapte'nalte dealuri*,
 Cu *templuri mari*, cu *circuri*, cu *Forumi spațioși*,
 Și pretutindeni *statui* de oameni glorioși.
 Tot ce-a fost *mare, nobil*, model în omenire
 De-amor pentru *virtute*, de-a *patriei iubire*,
 Sub chipuri făurite în *bronz neperitor*
 Domină'n nemișcare poporul mișcător,
 Și *gloria-i* aclamă cu voce *triumfală*.
 Poeții sînt cu dînșii... Iar eu?... Soartă fatală!
 ...Fie ce-a fi de-acum... om sînt... un pai în vînt...
 Să cerc încă odată pe lira mea să cînt...

¹⁾ Numele străvechi și poetic al Italiei.

²⁾ *Op. cit.*, pp. 426, 435.

«O! Soare, veselie, isvor de'ntinerire,
 «A lumilor podoabă, a cerului zîmbire,
 «Ochiu splendid care'n tine oglinzi tot universul,
 «Tu Iuliei și Romei pe raza ta du-mi versul.
 «Pe raza ta... du-mi versul... pe raza...
 ...Văd Roma cum expiră!.. Vai! Roma nu mai este!
 Puterea ei? Legendă! Istoria-i? Poveste...
 Stați!.. Norul greu dispare... lumina crește'n urmă...
 Trec secolii... o! minune... Aici, în răsărit
 Vlăstarul, fiu al Romei, ștejar a devenit,
 Și Istrul moștenește al Tibrului renume...
 Se'nalt'o nouă Romă, renaște-o nouă lume.
 Mormîntu-mi se deschide... din el în viitor
 Un lung torent de viață se'ntinde roditor . . .
 Dumnezeuiri!.. Nu, *ginta latină'n veci nu moare!*
 Ah!.. eată... noaptea... noaptea... ah! mor... ah! *soare, soare!*

Nimeni nu pierde din vedere, de sigur, că ambele drame istorice de care ne ocupăm, au un adânc fond autobiografic, protagoniștii lor luând viață din starea sufletească de melancolie a Poetului, ajuns în pragul bătrâneții, fără ca dorul de zările luminoase ale Mediteranei să-l fi părăsit; ci dimpotrivă, accentuîndu-se cu trecerea anilor. Prin exemplele ce am dat în acest sens până aci, ideea de bază a dramei «Ovidiu» poate căpăta astfel o deosebită semnificație, interpretată fiind în sens autobiografic și în cadrul exotismului italian ¹⁾).

Să comparăm, într'adevăr, cuvintele acestea, atribuite poetului roman, cu oricare din scrisorile adresate de Alecsandri în ultimii ani ai vieții sale (după 1887, pe când eră ministru la Paris) numeroșilor săi prieteni și analogia — atât în ce privește dorința mereu aceeaș de a revedea Italia, cât și starea sufletească de nostalgică delectare în fața peisajului exotic — va fi de sigur convingătoare.

«... Gîndul meu e să mă întorc în Franța pe Mare — îi scria lui Al. «Papadopol-Calimach, la 12 Iunie 1887 ²⁾ — trecînd prin Constantinopol, «Smirna, Athena, Messina, Palermo, Napoli, Roma, Florența, etc. *Planul «e frumos, dar oare se va realiza?.. Dumnezeu o știe...».*

¹⁾ Cfr. pentru această stare sufletească mărturisirile lui Ionescu-Gion (martor ocular), în *L'Indépendance Roumaine*, XIV, 1890, No. 3875; pentru planul unei călătorii în America, cu vaporul comandat de amicul său italian *Santelli*, cfr. C. Bengescu, în *Conv. lit.*, XXV, p. 112; pentru poeziile lui V. Alecsandri, traduse în italienește pe la 1885 de M. A. Canini, cfr. *Romanticii*, etc., p. 109.

²⁾ Cfr. *Scrisori*, Chendi, p. 204.

În așteptarea acestei melancolice realizări, iată în ce stare sufletească își petreceă toamna anului 1887, la Mircești ¹⁾:

«... *Je nage dans la lumière, je voyage dans le bleu, et me délecte dans cette délicieuse paresse napolitaine qui porte le nom harmonieux de dolce far niente, et que les Orientaux appellent le Kief. C'est un état physique et moral plein de jouissances...*».

În 1889, un singur an îl mai despărția pe Alecsandri de moarte ²⁾.

A fost și anul ultimei sale călătorii în Italia. Dar, printr'o dureroasă și suggestivă — pentru noi — coincidență, întocmai ca Ovidiu pe malurile înghețatului Pont Euxin, Poetul nu mai putea vedea în anul acela, nici de pe malurile luminate ale înfloritei sale Italii, soarele. Frigul se lăsă asupra-i.

«... *Am fost pe malurile Mediteranei, am fost la Napoli... chiar la Palermo, după soare, și am găsit pretutindene vânt, ploi și chiar zăpadă, fără a mă putea adăposti în apartamente confortabile și încălzite, și fără a mă putea împăca cu hrana de pe la hoteluri: Am decis prin urmare a nu mă mișca din Paris...*» ³⁾.

Eră cea dintâiu oară când Italia nu-i zâmbise; dar și cea din urmă. Căci peste puțin, boala îl va sili să ia calea fără întoarcere a Mirceștilor ⁴⁾, unde-și va da în curând sfârșitul.

Coincidență înduioșătoare: după voința Poetului, mormântul i-a fost săpat în grădina caselor de pe malul Siretului, «în mijlocul florilor și al pomilor pe care i-a iubit așa de mult, ... în mijlocul unei poene de peri, lângă care se înalță un brad...». Iar cripta i-a fost boltită de umilul meșter Giuseppe Zania, un italian ⁵⁾.

¹⁾ Scris. din 18 August 1887, către C. Bengescu; cfr. *Câteva suvenire, etc.*, p. 225.

²⁾ Pentru părerile sale despre *A. De Gubernatis* în 1888, cfr. *Scrisori*, Chendi, p. 157; pentru admirația sa față de religiozitatea poporului italian, cfr., o scris. către T. Maiorescu (1889), în *Scrisori*, Chendi, p. 17. Dealtfel, în acei ani, legase prietenie la Paris cu preotul catolic *Tondini de Guarengli* (italian), pentru care, cfr. *Conv. lit.*, 1905, p. 522. Tot în 1889 stăruia și ajută pe Al. Papadopol-Calimach să scrie o *Istorie a legăturilor noastre cu Veneția și Genova* (Cfr. *Scrisori*, Chendi, pp. 238—239, 241, 244, 246—247).

³⁾ Scris. către Al. Papadopol-Calimach, din 1889; cfr. *Scrisori*, Chendi, p. 238.

⁴⁾ Pentru mormântul lui de acolo, cfr. S. Zotta, *op. cit.*, pp. 52 și urm. și Em. Gârleanu, *Priveliști din țară*, București, 1915, pp. 11, 16, 19.

⁵⁾ Cfr. A. Clavel, *op. cit.*, pp. 66—67.

V. ALECSANDRI ȘI MAZZINI?

18. Și acum, mai înainte de a ajunge la concluzia ce se impune după această largă expunere de natură biografică, câteva precizări în legătură cu celelalte căi pe care Alecsandri s'ar fi putut îndreptă spre Italia, dar pe care nu le-a străbătut cu aceeași stăruință, alături de alți contemporani.

Una din aceste căi, pe care se avântase N. Bălcescu urmat de Dim. Brătianu, de C. A. Rosetti și de alții, era aceea indicată de ideologia patriotic-revoluționară a lui Giuseppe Mazzini și care, răsfirată în mii de poteci ascunse, împânzise întreaga Europă de pe vremea sa.

Alecsandri s'a ferit s'o străbată.

Nu din motive de specială prevenire față de ideologul și agitatorul italian (pe care îl iau acî ca simbol al întregii mișcări revoluționare din Italia pe vremea lui Alecsandri), ci din motive personale, care i-au impus o anumită linie de conduită față de orice manifestare politică. Am putea spune — din cauza însăși firii sale. Aceasta a înclinat totdeauna spre cumpătare, selecție și reținere în fața oricărui exces.

Așa ni-l înfățișează opera, biografia și mărturiile contemporane. «... Sub poetul Alecsandri totdeauna vezi pe omul echilibrat, cu mintea sănătoasă», ține să afirme una dintre acestea, luată la întâmplare ¹⁾. Totdeauna stăpânit de bunul simț, fie că avem de a face cu un simplu echilibru de suprafață, nu prea adâncit.

Sigur este că în orice împrejurare, de timpuriu, Alecsandria preferat să stea retras la Mircești ori în străinătate, ferit de frământările luptelor mărunte de partid, având oroare instinctivă de orice exces demagogic și ultra-democratic ²⁾, fără ca aceste rezerve să fi stins în sufletul său ardoarea patriotică, manifestată atât în 1848, cât și cu prilejul Unirii. Din acest punct de vedere, identitatea dintre V. Alecsandri și bunul său prieten Ioan Ghica este desăvârșită; ba putem chiar afirma că anti-mazzinianismul declarat al acestuia din urmă, nu este exclus să-l fi înrîurit pe cel dintâiu.

N'a fost un spirit militant. «Alecsandri era un spirit liberal, liberal în sensul dela 1848 și 1856. Din această pricină, el nu simpatizează mai încoace cu mișcarea de reformă liberală, *deși Alecsandri nu era*

¹⁾ G. Panu, *Amintiri dela Junimea*, București, 1908, I, p. 371.

²⁾ Cfr. de expl. scris. către N. Pisoski (Mircești, 18 Decemvrie 1867), în *Conv. lit.*, XXXIX, pp. 992, 996 și urm.

un doctrinar, căci în politică n'avea păreri, dar dela 1866, de la noua Constituție, el se alipește pe lângă mișcarea Junimistă din Iași, pe atunci conservatoristă ¹⁾).

Toată temperanța sa — împotriva unei democratizări excesive a poporului, dar și împotriva unei anacronice reacțiuni — se poate deduce din cele două «cântece comice», intitulată atât de ostentativ «Clevetici ultra-demagogul» și «Sandu Napoila ultra-retrogradul» ²⁾, care — din acest punct de vedere — capătă valoare de simbol al întregului său crez politic ³⁾).

Așa fiind, credem inutil a mai insista. Alecsandri nu se lasă încadrat în orbita ideologiei mazziniene, nefiindu-i dat să se apropie de Italia pe această cale; dimpotrivă.

V. ALECSANDRI ȘI CURENTUL FILOLOGIC ITALIANIZANT

19. Fost-a, în schimb, Alecsandri un militant în favoarea italianizării limbii noastre, alături de Heliade Rădulescu și de filologii ardeleni? Apropiatu-s'a el oare de Italia și pe această cale? Căci întrebarea se impune firesc, dată fiind generalizarea acestui curent pe vremea aceea și intima sa apropiere de Italia, pentru alte motive sufletești.

Grăbim răspunsul: nu.

Motivele esențiale? Două: unul personal, celălalt de natură culturală, mai general.

Primul motiv se va găsi tot în simțul conservator al ponderii, de care a dat dovadă Poetul și în celelalte împrejurări amintite. Alecsandri a reacționat cu convingere, totdeauna, împotriva inovațiilor excesive și artificiale, așa după cum — încarnare a sufletului boieresc autohton, cumpătat și tradiționalist - popular — nu s'a putut opri de a reacționa prin teatrul său, în mare parte xenofob, împotriva desfigurării vieții sociale a poporului (în mijlocul căruia s'a născut și de care a trăit sufletește totdeauna aproape), prin conviețuirea cu cei mai feluriți și neasimilați străini.

Cât privește cel de al doilea motiv, el trebuie căutat în mișcarea intelectualilor moldoveni, pornită încă înainte de 1850, de apropiere

¹⁾ Cfr. G. Panu, *op. cit.*, p. 317.

²⁾ Cfr. *Opere compl., Teatru*, vol. I, Minerva, 1907, pp. 18 și 23.

³⁾ Pentru atitudinea sa față de democrația timpului, cfr. și G. Ibrăileanu, *Spiritul critic în cultura rom.*, Iași, 1909, pp. 115 și urm.

a literaturii și a limbii literare de viața și de limba poporului (deziderat romantic, cu valabilitate și în Apus), care-și avu exponenții cei mai de seamă în M. Kogălniceanu, V. Alecsandri, C. Negruzzi și Russo, iar mijloacele de luptă și afirmare în reviste ca «Dacia literară», «Propășirea» ori «România literară». Această mișcare, întâlnindu-se, eră fatal să se ciocnească atât cu mișcarea latinistă a Ardelenilor, cât și cu aceea a italianismului heliadist, ambele înstrăinate de bunul simț și de limba poporului; artificiale și excesive ¹⁾.

Manifestul aderării lui Alecsandri la curentul moderat și poporant al prietenilor săi moldoveni, datează într'o formă mai susținută încă din 1863, când publică la Paris gramatica limbii române ²⁾ și când ținū să-și spună lămurit părerea în această complicată răsboire a sistemelor ortografice de tranziție, și pe alte căi ³⁾.

Astfel că îndatoririle față de propria-i fire și față de convingerea unanimă a prietenilor de cari și-a legat începuturile literare, nu-i puteau îngădui Poetului să facă concesii curentului italianizant ori latino-transilvănean, oricât de timpurie și de susținută i-a fost pasiunea pentru Italia și pentru exotismul acesta, luat ca temă de inspirație încă dela cele dintâi producții literare.

Dealtfel, Poetul n'a avut niciodată veleitatea de a aspira la demnitatea de filolog cu competență recunoscută, preocupările linguistice servindu-i doar ca pretext de luptă împotriva unei primejdii care trecea dincolo de fâgașul limitat al unor pure speculațiuni științifice ⁴⁾.

În schimb, n'a scăpat prilej să reacționeze împotriva acestei primejdii, printr'un procedeu mai eficace și pe care se simția în stare să-l mănuească: ridiculizarea prin teatru.

Antiheliadismul ⁵⁾ lui Alecsandri, accentuat după 1848 și prin cunoscutele-i resentimente de ordin politic, calmat o clipă pe la 1867 —

¹⁾ Cfr. B. Kanner, *La société littéraire «Junimeau», etc.*, Paris, 1906, p. 95 și N. Cartojan, *Soarta unei reviste literare în 1844*, în *Conv. lit.*, 1907, pp. 197 și urm.

²⁾ *Grammaire de la langue roumaine, par M. V. Mircesco*, précédée d'un aperçu historique sur la langue roumaine, par M. Ubicini, Paris, Maisonneuve, 1863; cfr. și recenzia lui A. D'Avril în *Revue des Deux Mondes*, 1863, I, p. 1022.

³⁾ Cfr. scrisoarea sa către Al. Hurmuzachi (Iași, 1863) în *Luceafărul*, 1905, pp. 231 și urm.

⁴⁾ Cfr. de ex. B. P. Hașdeu, *Alexandri — linguist*, în *Columna lui Traian*, 1877, pp. 83 și urm.

⁵⁾ Pentru curentul acesta, cfr. C. Tagliavini, *Un frammento di storia della lingua rumena nel secolo XIX*, Istituto Europa Orientale, Roma, 1926.

pentru ca antiardelenismul său să izbucnească și mai viguros ¹⁾ — ne apare astfel înfățișat încă din 1844, după câțiva ani deci dela publicarea «Buchetierei din Florența».

Căci iată ce fel de aluziuni directe țineă să strecoare în povestirea «Istoria unui galbân», publicată în «Propășirea» din acel an ²⁾:

«... Și trebuie să mărturisesc că el agiunsesse la o ghibăcie atât de mă-
«eastră în măsluirea cărților, încât ar fi meritat cu toată dreptatea o odă
«escamotofilă în soiul acelei adresate d-lui Rodolfo de [d. Eliade marele]
«amiratore (sic) della prestidigitazione.

«Paraoa (boldind ochii). Ce cuvinte sunt acestea?

«Galbânul. — *Aceste sunt câte va cuvinte dintr'o nouă limbă românească
«ce se descopere acum la București.*

«Paraoa. — Dar escamotofil ce basaconie este?

«Galbânul. — Escamotofil e văr primar cu brațalba, cu largumbra, și frate
«de cruce cu Broascăoetaurie și cu impercaicoifagi (a d-lui Aristia ³⁾).

«Paraoa. — Ne le înțeleg.

«Galbânul. — Te cred; dar ean întreabă pe croitorii lor dacă înțeleg cu-
«vințele teșmecherii și haram, și să vezi că ți-or răspunde: *nu te capisc* ⁴⁾,
«sau: *nu te cumprind* ⁵⁾.

«Paraoa. — (Clătinând capul). Mari sunt minunile tale, Doamne!

«Galbânul. — Zi mai bine: mari sunt minciunile oamenilor!...».

Resentimentul față de italianismul lui Heliade este evident.

Și totuș, acest curent, oricât de primejdios, se reducea de fapt la opera și străduințele unui literat care voind să aplice teoriile paralelismului generalizat pe atunci și la filologii italieni (de tipul Cattaneo), nu făcea decât să descalifice — fără voință — și să compromită un sistem ortografic și etimologic derivat de fapt din principiile școlii ardelenene.

Iată de ce atacurile lui Alecsandri la adresa lui Heliade Rădulescu, au fost oare cum mai puțin frecvente decât acelea la adresa latiniștilor debarcați în Principate și cari aveau în avantajul impunerii sistemului lor, prestigiul erudiției și al calității de filologi oficiali.

Exemplele pot fi de data aceasta cu mult mai numeroase, într'adevăr. Cea mai mare parte datează însă din epoca în care Poetul luă parte

¹⁾ Cfr. scris. către Hurmuzachi, în *Conv. lit.*, XL, p. 1098.

²⁾ Cfr. *Opere compl., Proza*, Minerva, 1910, ed. II, pp. 48—49.

³⁾ Traducătorul lui V. Alfieri.

⁴⁾ Cfr. ital. *capire*, -isco = a pricepe.

⁵⁾ Cfr. ital. *comprendere*, -endo = a înțelege, a cuprinde.

la lucrările pregătitoare în vederea Dicționarului Limbii Române, pus la cale de Academia înființată în acest scop; căci curentul ardelenesc eră pe punctul de a repurtă victoria consfințirii sale oficiale.

Alecsandri luă astfel atitudine, atât în ce privește năzuința de latinizare forțată a limbii, cât și în privința tendinței de preamărire retorică a descendenței noastre romane: un bun exemplu în acest sens ni-l poate oferi vodevilul său «Rusaliile»¹⁾, a cărui acțiune se petrece în Moldova de pe la 1860 și în care ne apar, cât se poate de expresive, aluziile la pedanteria filologilor latinizanți și a «pumniștilor», întruchipată în caricatura învățătorului Gălușcă, devenit Ionus Găluscus, cu presupusă desoendență din armata lui Iulius Caesar! Sătenilor moldoveni le vorbește în acest chip:

«... Buvunu, nuvunu? Ce jerg e acesta? In van îmi tortur inteligența «ca să capisc buvunu, nuvunu. Aceste sclămăciuni nu aparțin idiomului «năciunei noastre. In consecință mă găsesc în pusăciune a nu le putea da «o interpretăciune rațională...»²⁾.

Dar atacurile se întetesc în preajma discuțiilor provocate de Dicționarul Academiei când, retrăgându-se împreună cu T. Maiorescu, lupta fu dusă mai departe la «Junimea», prin «Convorbirile literare»³⁾.

Heliade Rădulescu, Massimu, ca și Laurian, erau deopotrivă criticați. Poetul ține să-i ridiculizeze în orice împrejurare, fie prin teatrul său (mijloc public cât se poate de eficace), fie prin scrisorile ce adresa în acei ani, amicilor. Chiar și în răvașe glumețe de felul acestuia:

Mon cher Pantazzitciune⁴⁾

Nu fii cu uitătiune
Că am o citatiune
La nalta Casațiune
La 25. Noemvrie.
Am toată speratiune
De buna succesiune

¹⁾ Cfr. *Opere compl., Teatru, II*, Minerva, 1912, pp. 494 și urm.

²⁾ Cfr. și *Dicționarul Grotesc*, în vol. *Proza*, București, 1876, pp. 527 și urm. Iar pentru reacțiunea Ardelenilor, o scris. a Poetului către Al. Hurmuzachi (1863), în *Luceafărul*, 1905, p. 232; apoi *Conv. lit.*, XL, pp. 590 și urm. G. Ibrăileanu, *op. cit.*, pp. 138 și urm.

³⁾ B. Kanner, *op. cit.*, p. 95.

⁴⁾ Pantazi Ghica. Cfr. *Mss. Bar.* 2619, fila 42.

In al meu procesiune.
Te sărut cu amicitieune.
V. Alecsanditiune
Mircesti, 19 Noe. 1868.

Iar în anul următor, cu și mai multă indignată preocupare, îi scriă lui I. Negruzzi ¹⁾:

«... Ardelenii, sub masca romanismului, lucrează la desfrățirea Românilor, cătând a rupe acel lanț puternic ce leagă strâns pe Românii din diferitele provincii, limba strămoșească. Când locuitorii de peste Carpați or învăța «a grăi ca Cipariu, Laurian, Macsim *et tutti quanti* (sic), ei nu se vor mai înțelege cu Românii din Principate și cu cei din Basarabia, și în acea zi glorioasă pentru pedanți, Nemții și Rușii vor bate din palme. Inșă sper că ne-a feri Dumnezeu de o asemenea calamitate...».

La rândul lor, Ardelenii nu întârziară să-i răspundă, perpetuând până târziu polemica ²⁾ al cărui ecou răzbate în aluziuni ca cele ce se citesc în comedia «Concina» ³⁾:

«... Ori care grămătic se crede *gramatic* și vrea să fie reformatorul limbei românești, și prin urmare îl vezi făcînd proașcă în această comoară națională, păstrată cu sfințenie de strămoșii noștri. Unul îi adaugă o codiță, «un *ciune*, altul un *fiune*, altul un *fiune*, etc.; în cît nu mai știe bietul neam românesc ce este: *nație*, *năciune*, *națiune* ori *națiune*!... Ca mine a veni «al cincilea reformator, care 'i-a zice *năcială*, fiind că sunt cuvintele *cotleală*, *răceală*, *amețală*, etc. Pînă și amorului, prințesă, 'i-au schimbat sexul «și 'l-au botezat *amoare*!... de aceea amorurile din ziua de astăzi sunt «hermafrodite. Până și onorului, acestui sentiment nobil și bărbătesc, 'i-au schimbat înțelesul, poreclindu'l *onoare*!... De aceea vedem atîți lingușitori ce se tîrfile pe brînci, pentru ca să agiungă la culmea onoarelor... «Acesta e progresul... o ameteală, o rătăcire, o anarhie, un delir!...».

Luând cunoștință de astfel de exemple și fără a intra în amănuntele acestui bogat capitol al istoriei filologiei românești din sec. XIX-lea, ne mai poate oare miră faptul că Alecsandri, care atîta a îndrăgit Italia pentru alte considerente, nu s'a alăturat totuș de corifeii școalei latiniste sau fie chiar italianizante?

¹⁾ Cfr. *Scrisori*, Chendi, p. 50. Vezi și Ov. Densusianu, *Alexandri și «Junimea»*, în *Vieașa Nouă*, I, 1905, pp. 98 și urm.; I. Borcia, *Teatrul lui Alexandri*, în *Transilvania*, 1905, pp. 58 și urm.

²⁾ Cfr. de expl. *Observatoriulu* din Sibiu, 1878, No. 54, p. 4.

³⁾ *Op. ed. cit.*, p. 863.

V. ALECSANDRI, LIMBA ȘI LITERATURA ITALIANĂ

20. De fapt, se impune aci și o altă întrebare: a cunoscut Alecsandri limba italiană?

O dovadă timpurie și sigură în acest sens, ne-ar putea-o oferi «Condica de calități» a funcționarilor dela Arhiva Principatului Moldovei pe 1851; dar de aci aflăm doar amănuntul că învățând la Universitatea din Paris, Alecsandri cunoștea «*limba română, franceză, etc.*»¹⁾.

Presupunea acest «*etc.*» și cunoașterea limbii italiene de către tânărul literat, călător pe atunci în Italia? Sau era un simplu fel de a arăta că avea cunoștințe, mai mult sau mai puțin precise, și despre această limbă destul de ușor accesibilă, astfel asimilată, oricărui Romantic al nostru?

Dar alături de această vagă mărturie din 1851, iată că vine să se înscrie alta, categorică, din 1878 și de data aceasta, a Poetului însuș.

În adevăr, scriind în acel an lui Obedenaru în privința traducerilor străine ale «Cântecului Gintei latine», declară²⁾:

«... Ve alăturez aice pe cea italiană, făcută la Viena, ca se judecați «însuși despre valora (*sic*) ei, *căci eu nu cunosc din limba lui Dante decât strictul necesar pentru a cere macaroane când călătoresc în patria lui*. . .».

Mărturie care, oricât de categorică, nu trebuie interpretată totuș prea strict. Deoarece Alecsandri nu a trecut doar întâmplător prin patria lui Dante (pe care o socotiă, oarecum, și a sa!); a avut frecvente raporturi cu diverși Italieni și, ceea ce este de sigur mai semnificativ, a presărat totdeauna vasta-i operă și corespondență cu expresiuni și cuvinte italienești. Exemplele, și de data aceasta, nu sunt puține:

«*Tutti quanti*», alături de «*con amore*», «*la cara patria*», «*i lazzaroni di Napoli*»³⁾, «*a prima vista*», «*speriamo*», «*apropo. . . sito*» (*sic*), «*aproposito*», «*traduttore traduttore*» (*sic*), «*povero di me*» (*sic*), «*va*

¹⁾ Cfr. S. Zotta, *op. cit.*, p. 71.

²⁾ Cfr. G. Adamescu, *Sapte scrisori, etc.*, p. 342.

³⁾ Cfr. *Scrisori*, Chendi, p. 54; N. Zaharia, *op. cit.*, pp. 74, 130, 132.

bene cosi» (*sic*), «finita la comedia» (*sic*), «influenza» ¹⁾, «liberta» (*sic*), «egalita» (*sic*) ²⁾, «luciolli» ³⁾, «gentillezza» (*sic*) ⁴⁾, etc.

De remarcat totuș că în cele mai multe cazuri avem de a face cu expresiuni uzuale, greșit redată din punct de vedere ortografic, cu care Poetul se va fi familiarizat fie prin contactul direct cu limba italiană vorbită, fie prin acela cu stilul italianizant al epocii, a cărei înrîurire va fi suferit-o fie chiar involuntar; poate și ca un fel de reacțiune la adresa italianizanților; mai sigur, prin contactul cu Negri, în stilul epistolar al căruia surprindem, la tot pasul, acelaș procedeu.

Astfel că alături de mărturia lui Alecsandri din 1878 (în care lasă, dealtfel, să se deducă propria-i părere despre versiunea italiană ⁵⁾ și constatările de mai sus, își face loc convingerea că Alecsandri eră destul de familiarizat cu limba italiană de care s'a apropiat în mod empiric, fără a putea fi totuș vorba în cazul său, de cunoștințe aprofundate în această direcție.

Iar observațiunea de mai sus, ne va lămurii și asupra contactului său cu literatura italiană, pe care nu avem nici un motiv temeinic să afirmăm că a cultivat-o, mai ales când ne gândim la pasiunea cu care a cultivat-o pe cea franceză, în care a căutat și a găsit atâtea sugestii și modele ⁶⁾.

Dar în această privință nu avem de a face cu ceva specific, de atribuit numai neadâncirii limbii și literaturii italiene; ci cu o lipsă de aptitudine față de cultură în general, cu excepția celei moderne franceze.

Și în această privință se dovedește un temperamental. «Alecsandri — observă mai de mult d-l N. Iorga ⁷⁾ — făcuse studii foarte ușoare, pe care nu le-a complectat niciodată, într'un traiu din care distracțiile luau cea mai mare parte. *Cetirea sa era de tot restrînsă*; vara întreagă

¹⁾ Cfr. *Scrisori*, Chendi, pp. 54, 71, 73, 79, 98, 104, 139, 211, 229, 244.

²⁾ Cfr. *Teatru*, I, 1907, p. 24.

³⁾ Cfr. *Pasteluri* («Concertul în luncă»), *Opere compl., Poesii*, II, 1896, p. 54. Interesant de observat că deși Alecsandri, românizând acest cuvânt, ar fi trebuit să-l facă de genul masculin, păstrează totuș genul feminin din ital., căci pune imediat adjectivul «scânteitoare».

⁴⁾ G. Gazier, *op. cit.*, p. 71.

⁵⁾ O declară «nu prea nimerită»; deci a cercetat-o!

⁶⁾ Cfr. Ch. Drouhet, *V. Alecsandri și scriitorii francezi*. București, Cultura Națională, 1924.

⁷⁾ Cfr. *Oameni cari au fost*, Vălenii de Munte, 1911, p. 197; cfr. și O. Minar, *Alecsandri și Eminescu*, în *Luceafărul*, XI, 1912, p. 346.

și-o petrecea privind din cerdacul casei sale din Mircești frumuseța, totdeauna aceeași, dar veșnic nouă, a cerurilor de Iulie și August. *Cărțile clasice ale tuturor literaturilor au rămas închise pentru dînsul, și din literatura contemporană el cunoștea numai, într'un chip ușor, pe cea franceză*, începând dela romanticii cei mari, pe cari a căutat, după puteri, să-i imite. Cărțile erau pentru dînsul un mijloc de trecere a timpului: niciodată ele nu i-au stors un strigăt de admirație, niciodată ele nu i-au impus să cugete mai multă vreme la înțelesul lor, să scoată din ele învățăminte și îndreptări. Veselul ciripitor n'avea privirea pătrunzătoare a vulturului, nici nevoile acestuia de aier mult, de lumină bogată, de înălțime, spațiu și raze!».

Trăsătura aceasta a temperamentului său eră prea adîncă, pentru ca deseale călătorii în Italia, admirația sa constantă pentru frumusețile acestei țări, să-i fi impus și cultivarea respectivei literaturi.

«În repertoriul francez — afirmă d-l Ch. Drouhet¹⁾ — se află aproape toate izvoarele de care Alecsandri s'a servit pentru alcătuirea dramelor și comediilor sale. Cultura sa literară se știe că se mărgineă la cunoașterea producțiilor autorilor francezi și a celor ale scriitorilor noștri sau ale poporului nostru. Nu vom găsi așadar la dînsul urme de influența comediei sau tragediei latine, necum eline și nici măcar urme de influența literaturii dramatice moderne, engleză sau germană, spaniolă, italiană».

Iar când, în poezia sa epică sau lirică, ne-ar îndreptă spre vigurozitatea lui Dante²⁾, sau spre voluptatea melancolică a lui Petrarca³⁾ și Ariosto⁴⁾, suntem siguri că aceste reflexe străbat până la el tot prin mijlocirea culturii franceze.

Constatăm astfel, că nici prin apropierea sa de politica și ideologia mazziniană, nici prin aderarea la curentul italianizant, precum nici prin cultivarea stăruitoare a limbii și literaturii italiene, nu i-a fost

¹⁾ *Op. cit.*, p. 144.

²⁾ Cfr. de expl. începutul lui *Grui Sînger*, care însă ne îndreaptă spre V. Hugo (Ch. Drouhet, *op. cit.*, pp. 82 și urm.).

³⁾ Imitat indirect, prin Lamartine: cfr. Ov. Densusianu, *Literatura română* (curs stenogr.), 1900, Academia Română, II, pp. 535 și urm., 609; Ch. Drouhet, *op. cit.*, pp. 16, 23 și urm.

⁴⁾ O notă la poezia «La gura sobei» (*Pasteluri*, p. 189, *Varia*, ed. 1896), ar dovedi cunoașterea operii *Orlando furioso*, de care Poetul se servea pentru studiile sale de folklor comparat.

dat lui Vasile Alecsandri să adauge un motiv mai mult, la ardoarea cu care a cultivat în schimb exotismul italian.

Iar dacă autorul «Buchetierei din Florența» și al «Steluței», a accentuat și îndrumat tendința Romanticilor noștri de apropiere de Italia, spre deosebire de Asachi și Heliade Rădulescu, către acest exotism a îndrumat-o de sigur.

Deaceea și începuturile lui Mihail Eminescu, în epoca în care acesta suferea profunda înrîurire a lui Alecsandri, se leagă de opere ca poema dramatică «Amor pierdut — Emmi», în care personajul principal (Vasile A[lecsandri]) nu omite să-și arăte tot caldul său entuziasm pentru Italia.

Pe la 1870, tema exotismului italian fusese astfel definitiv consacrată în Romanticismul românesc, prin stăruința și măiestria mult admiratului poet moldovean ¹⁾.

CONCLUZIE

21. Socotim a fi dovedit prin suficiente exemple cât de mare a fost atenția pe care a acordat-o Alecsandri, totdeauna, exotismului în general, celui italian în deosebi, exploatând cu rară perseverență o temă de inspirație atâta de frecventă dealungul întregului Romanticism european. Prin însăș această constatare, ne putem convinge odată mai mult, de identitatea atitudinii scriitorilor noștri din sec. XIX-lea, față de aceea a contemporanilor lor din Apus; de aci și sugestia de a le studia opera la pas cu a acestora, pentru ca prin comparație să ne lămurim pe deoparte asupra unor preferinți care — reprobabile în lumina criticei de azi — nu erau numai ale scriitorilor noștri, iar pe de altă parte, să putem pune în valoare aportul lor la ilustrarea unor teme cu valabilitate generală în epoca în care s'au consfințit.

Alecsandri, de-o pildă, ilustrând tema exotismului, poate fi apropiat de mulți din ilustrii Romantici occidentali, atât prin felul identic în care sensibilizează și el această temă, cât și prin rezultatele la care ajunge exploatând-o.

¹⁾ Cfr. I. Scurtu, *Eminescu și Alecsandri*, în *Sămănătorul*, 1904, pp. 170 și urm.; iar pentru ascendentul lui Alecsandri asupra lui Eminescu, O. Minar, în *Luceafărul*, XI, 1912, p. 347. Pentru traduceri italienești din V. Alecsandri după 1900, cfr. *Romanticii, etc.*, p. 123.

Cât despre literatura romantică autohtonă, nimeni nu l-a întrecut pe Alecsandri din acest punct de vedere. Și apoi, tocmai în predilecția sa pentru acest exotism atâta de colorat și de expresiv, putem găsi dovada — în orice caz o dovadă, dar sigură — a identificării Poetului cu crezul celui mai specific Romantism, fără a putea omite să-i recunoaștem totodată, meritul istoric de a fi fost el acela care a pus în circulație în literatura românească a veacului trecut, acest motiv de inspirație atâta de bogat în sugestii, de apt spre divulgare și adesea — spre realizări.

Dar chiar generalizând, părăsind cercul oarecum restrâns al acestui exotism, spre a ne referi la întreaga personalitate a Poetului, nu ni se pare a greși afirmând că prin contactul cu Italia, cu peisajul italian mai ales, tendințele sale spre o literatură senină, idilică, din plin colorată, s'au accentuat în chip simțitor, oricât l-ar fi îndrumat spre o astfel de literatură propriu-i temperament. La aceasta ne autoriză și identitatea dintre felul cum sensibilizează Alecsandri aspectele naturale ale peisajului meridional și felul cum se comportă față de natura țării sale: aceeași voluptate de colorism, de luminozitate, de rămânere la suprafață. Mai înainte de a scrie «Pastelurile», ochiul i se educase în această direcție, prin exotism.

Să mai amintim apoi că cea dintâiu călătorie a lui Alecsandri în Italia l-a revelat poet, fixându-l din capul locului asupra genului în care avea să repurteze cele mai măgulitoare victorii și prin care fantezia — înflorită în cadru de peisaj italian —, înăscută de sigur în sufletul său, descoperea pentru totdeauna perspectivele luminoase ale inspirației romantice?

În alt sens, studiul de față poate revindeca și meritul de a fi evidențiat cu mai multe precizări, anumite trăsături ale temperamentului lui Alecsandri: pasiunea sa constantă, arzătoare, vie până la moarte, pentru călătoriile în țara mirajului exotic, dar — ceeace este demn de subliniat — din care sufletul său nu reține decât aspectele exterioare ale unor orașe ca Veneția, Neapoli, Palermo, Florența ori Genova, dovedindu-se neînstare să vadă dincolo de acest feeric decor, să se întoarcă îmbogățit și fecundat din contactul cu cealaltă Italie, nu mai puțin seducătoare și sugestivă pentru astfel de suflete: Italia artei, a istoriei, a civilizației, a culturii.

Pentru Alecsandri, așadar, cadrul exotismului italian rămâne fondul colorat și luminos pe care i se proiectează propriile sentimente,

exuberanța și optimismul accentuându-i-se prin această proiectare, fără ca acest fel de interpretare romantică a temei să fi evoluat la el din epoca «Buchetierei dela Florența», până în aceea a «Pastelurilor» și a dramei «Ovidiu».

Dacă este să ne referim apoi la biografia Poetului, ne dăm seama că poezia sa erotică și romanul iubirii pentru Elena Negri, nu pot fi studiate în afară de Italia, de care se leagă atâta de intim ciclul poeziilor sale de iubire și totodată, afirmarea definitivă a însuș acestui gen în literatura românească.

Imbogățit ni se pare apoi și capitolul referitor la activitatea politică a Poetului, strâns legată și aceasta de Italia tocmai în momentele în care i-a fost dat să colaboreze cu atâta succes, la înfăptuirea Unirii; iar versurile inspirate cu acest prilej de episoadele rășboinice din Italia, ne apar drept o temeinică îndrumare spre acest gen pe care îl va ilustra mai apoi, cântând epopeea rășboinică a propriei Neatârării.

Alecsandri îi datorește Italiei, în sfârșit — de sigur, în bună parte — succesul cu adevărat european al «Cântecului Gintei Latine».

INDICE

A

Alecsandri Iancu, 82, 118.
Alecsandri Paulina, 33, 137, 139.
Alessandri (familie), 8, 10, 15, 97.
Alessandri Isacco, 7.
Alexandrescu Gr., 121.
Alexandri Angelo, 12.
Alexandri (Paharnic), 12.
Alexandri (Vel Postelnic), 12.
Alfieri V., 147 (n.).
Arici C., 56.
Ariosto L., 152.
Aristia C., 147.
Artom Is., 99.
Asachi Gh., 14, 15 (n.), 28, 33, 47, 75 (n.), 96, 153.
Ascoli G. I., 131, 135, 137.
Aynard J., 3, 4.

B

Bariș G., 96.
Benedetto, 55.
Bengescu G., 10, 11, 13, 14, 23 (n.), 25, 70, 143 (n.).
Benzon (familie), 55, 56, 57.
Benzon Mariana, 56, 57.
Benzon Pietro, 56.
Benzon Vittorio, 56.
Beppa (vezi *Giuseppina*).
Bixio J. A., 86.
Bogdan-Duică G., 13, 14, 17.
Bolintineanu D., 47, 48, 121 (n.).
Bonaparte Gerolamo, 85, 86.
Borgese G. A., 2.
Bosi P. E., 133 (n.).
Bourlet, 110.
Branardi, 12 (n.).
Brătianu Dim., 144.
Bremond H., 3.
Brunetière F., 3.
Buloz, 86.
Bulwer H., 119.
Buratti P., 59.

Byron, 4, 45 (n.), 56, 81.
Bălăceanu I., 84, 94, 95, 96, 97.
Bălcescu N., 48, 50, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 144.
Bărnuțiu S., 96 (n.), 97 (n.).

C

Caciuc, 20.
Canini M. A., 7, 81, 129, 133, 134, 142 (n.).
Canova A., 56.
Cantù C., 120.
Carducci G., 103.
Carlo Alberto, 110 (n.).
Carmen-Sylva, 137.
Carol I (al României), 135, 137.
Carrer L., 50 (n.), 60.
Carutti, 99.
Cassinis G. B., 99.
Castellamonte, 99.
Catargi B., 100.
Cattaneo C., 147.
Caudella F., 129, 135.
Cavour, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 95, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 108, 119, 120, 121.
Cellini Benw., 129 (n.).
Châteaubriand, 24.
Chendi I., 8, 13.
Chénier A., 45 (n.).
Cipariu T., 149.
Ciuciureanu, 100.
Columba, 110.
Conachi C., 43, 70.
Conachi-Vogoridi C., 115.
Condilo, 12 (n.).
Conti, 110.
Corradini E., 48 (n.).
Corradini M., 46, 47, 48.
Cozadini, 14, 15 (n.).
Cozoni, 8, 13, 14.
Craelli D., 42.
Croce B., 1, 2.
Cuenim, 20, 23.
Cuza Al. I., 7, 13 (n.), 14, 15, 23, 24,

36 (n.), 44, 71, 81, 82, 83, 85, 86, 91,
97, 98, 102, 106, 108, 118 (n.), 119,
121 (n.).
Cuzini M., 13 (n.).

D

Dante Alighieri, 64, 75, 150, 152.
Daudet L., 2.
D'Azeglio Massimo, 87, 89.
De Guarenghi Tondini, 143 (n.).
De Gubernatis A., 129, 134, 143 (n.).
Demetrescu Tr., 70.
Densusianu Ov., 10, 13.
Dentu F., 96.
De Pettinengo I., 99.
De Saint-Pierre B., 24.
De Sanctis F., 1.
De Staël, 24.
Di Villamarina, 86, 87, 89.
Docan N., 23, 26.
Doney, 36, 37, 40.
Drăgușanu Codru, 7.
Drouhet Ch., 152.
Dumitrescu Al. T., 11, 13.
Durando, 119.

E

Emanuele Filiberto, 105.
Eminescu M. 6, 17, 70, 116, 153.
Eugenia (Imp. Franței), 87.

F

Filipescu Const., 48.
Foscari, 55, 76, 77.
Foscolo U., 4, 56.

G

Gallucci V., 129, 130.
Garibaldi, G. 108, 118.
Gautier T., 37.
Ghica I., 20, 24, 144.
Ghica Pantazi, 18 (n.), 120 (n.), 148.
Giacomo, 51.
Gian Capo, 59 (n.).
Gioberti V., 90.
Giordani P., 56.
Giotto, 31.
Giuseppina (florăreasă), 35, 36, 37, 40.
Golescu D., 7.
Golescu («Negru'l»), 97.
Golescu Șt., 100.

Graf A., 129.
Grenier Ed., 59, 60, 80, 82, 108, 138, 139.
Guarciano, 52 (n.).
Guerrazzi F. D., 99.

H

Horățiu, 140.
Hugo V., 47, 53, 60, 152 (n.).
Hurmuzachi (familie), 71, 72, 96, 146 (n.),
147 (n.), 148 (n.).

I

Ionescu-Gion, 64, 83 (n.), 142.
Iorga N., 8, 26, 34, 70, 151.

J

Joussain A., 3.

K

Klapka, 108.
Kogălniceanu E., 33.
Kogălniceanu M., 33, 34, 41, 48, 71, 81,
118, 136 (n.), 146.
Kossuth L., 108.

L

La Marmora A., 80, 103, 105.
Lamartine, 24, 49, 51, 67, 84, 152 (n.).
Lamberti A., 56, 57, 59.
Lamoricière, 118.
Lanson G., 3.
Lassère, 2.
Laurian T., 96, 148, 149.
Leopardi G., 4, 42 (n.), 49, 50, 56 (n.),
130.
Loredano, 45, 125.
Lovinescu E., 75 (n.).
Luzio A., 87.
Luzzato B., 42 (n.).

M

Mac-Mahon, 109.
Maiorescu I., 96.
Maiorescu T., 143 (n.), 148.
Malcom, 55.
Malmesbury, 83.
Manzoni A., 2, 59, 76.
Marchetti F., 129, 131, 132, 135, 136,
137, 140.

Marocchetti, 105.
Massimu I. C., 148, 149.
Maurras C., 2.
Mayr G. S., 57.
Mazzini G., 48, 62 (n.), 72 (n.), 81 (n.),
 85, 90, 97 (n.), 101 (n.), 119 (n.), 130,
 144, 145, 152.
Meissonier, 109.
Merlin, 110.
Mezzetti P., 129, 132.
Mezzacapo G. C., 139.
Michelangelo B., 28, 39.
Michelet J., 92.
Minghetti M., 99.
Mistral Fr., 131, 138.
Mocenigo, 60.
Molmenti P., 57.
Moore Th., 56.
Musset A., 50, 69.
Muti Dom., 129, 133, 136, 137.

N

Nacu (familie), 46.
Napoleon III, 10, 83, 84, 85, 86, 87, 89,
 90, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 110,
 112, 113, 114, 118.
Negri C., 10, 14, 15, 25, 26, 27, 28, 30,
 34, 35, 36, 37, 43, 44, 45, 46, 47, 49,
 50, 71, 72, 81, 104 (n.), 105, 110, 118,
 120, 151.
Negri Elena, 48, 49, 50, 51, 52, 54, 55,
 56, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70,
 115, 116, 117, 120, 127, 155.
Negruzzi C., 33, 41, 146.
Negruzzi I., 125, 149.
Negulici, 23.
Nigra C., 86, 87, 88, 89, 90, 92, 93, 98,
 99, 100, 104.

O

Obedenaru M., 131, 132, 134, 135, 136,
 137, 139, 150.
Ollănescu D. C., 10.
Orloni, 76.
Ovidiu, 140, 141, 142, 143.

P

Palestrina, 126.
Palmerston, 83.
Panaite Radu, 23.
Papadopol-Calimach Al., 10, 15, 18, 140,
 142, 143 (n.).

Papini G., 2.
Papiu-Iliarian Al., 95 (n.), 96.
Pecoud, 110.
Pelissier, 103.
Pesci, 37.
Petrarca Fr., 49, 51, 152.
Petrașcu N., 10, 13.
Pindemonte Ip., 56.
Pisosi N., 16, 36, 37, 144 (n.).
Porta C., 59.
Porumbescu Ciprian, 132.
Pucci (Conte), 37 (n.).
Pumnul A., 10, 148.

Q

Quinet E., 92.
Quintana A., 131, 135.

R

Raffaello S., 39, 42, 126.
Rattazzi U., 99.
Ricasoli B., 98 (n.), 99.
Rolla, 14, 26.
Romalo, 14.
Romanescu Aristizsa, 18.
Rose (general), 107, 110.
Rosetti C. A., 110, 130, 144.
Rosetti Lascăr, 16 (n.).
Rossato A., 59 (n.).
Rossini G., 16, 79, 138.
Rousseau J. J., 24.
Ruscalla G. V., 65 (n.), 87, 88, 91, 92,
 93, 94, 95, 96, 97, 100, 101, 104, 105,
 120, 121, 124 (n.), 130.
Ruscalla Ida, 93, 101, 104, 105.
Russo Al., 41, 146.
Rădulescu Heliade, 94, 96, 145, 146, 147,
 148, 153.

S

Santelli, 142.
Sarandino, 12 (n.).
Savin M. L., 112.
Savij-Lopez P., 4 (n.).
Scheleti Gh., 15 (n.).
Schiller Fr., 45 (n.), 77.
Seillière E., 3.
Shelly, 4, 28.
Siliprandi, 2.
Stendhal, 59.
Strambio, 103, 104, 105, 121.
Sturza M., (Principe), 71.

T

Tardini Fanny, 127.*Tiziano*, 60.*Tonelli L.*, 2.*Tourtoulon*, 131.

U

Ubicini, 112.*Ureche V. A.*, 133, 136.

V

Valewsky, 85.*Vartolomeu*, 12 (n.).*Verdi G.*, 79, 129 (n.), 132.*Vernon*, 110.*Vianello*, 55.*Viganò S.*, 59.*Vitali G.*, 52 (n.).*Vittorio Emanuele II*, 37, 85, 87, 89,
102, 103, 105, 106, 107, 108, 110, 111,
112, 113, 115, 118, 119.*Vârnav-Liteanu A.*, 49.

X

Xenopol A. D., 83.

Z

Zaharia N., 13.*Zania G.*, 143.*Zotta S.*, 8, 14, 32.

CUPRINSUL

1. În căutarea unei definiții a Romantismului	F
2. «Tema» exotismului	4
3. Personalitatea Poetului	6
4. Presupusa-i origină venețiană	7
5. Necesitatea, aproape fiziologică, de-a trăi în țări cu climă mediteraniană .	16
6. Marea-i pasiune pentru călătorii	19
7. Cea dintâi călătorie în Italia (1839)	23
8. «Buchetiera dela Florența»	31
9. Iarăș în tovărășia lui C. Negri, dar în Moldova (1840—1845)	41
10. Cu Elena Negri la Veneția	49
11. Cu Elena Negri și Bălcescu, în Sicilia	62
12. Alecsandri în 1848, călător apoi în Spania	71
13. Intermezzo politic (1854—1859)	79
14. Alecsandri ambasador al cauzei românești în Apus	82
15. Pe urmele armatelor victorioase, în Lombardia (1859)	108
16. O nouă misiune la Torino (1861)	117
17. Dela triumful «Gintei Latine», spre ultimii ani	129
18. V. Alecsandri și Mazzini?	144
19. V. Alecsandri și curentul filologic italianizant	145
20. V. Alecsandri, limba și literatura italiană	150
21. Concluzie	153
22. Indice	156

NOTE ȘI SCRISORI ȘINCAIANE

DE

DR. ANDREI VERESS

PROFESOR

Ședința dela 15 Aprilie 1927

În timpul din urmă, s'au publicat atâtea amănunte despre viața și operele lui George Șincai (de către domnii Ioan Modrigan ¹⁾, dr. Zenovie Păclișanu ²⁾, dr. Iacob Radu ³⁾, N. Iorga ⁴⁾, dr. Árpád Bitay ⁵⁾ și dr. Elemér Gyárfás ⁶⁾, încât simt o vie datorie literară de a le completa cu aceste ale mele *note* și *scrisori*, culese dealungul anilor prin arhivele și bibliotecile în cari am lucrat; convinși fiind că oricât de puține și mărunte ar fi ele, aduc câte un grăunte nou la cunoașterea mai de aproape a acestui distins învățat român, despre care anevoie se poate afla câte ceva necunoscut.

Înainte de toate, am în fața mea scrisoarea lui Șincai (din Blaj, 23 August 1781) către istoricul ungar Daniil Cornides, care fiindu-i cunoscut încă din Viena, trăia acum ca secretar literar al contelui Iosif Teleki, în castelul din Gornești, aproape de Târgul-Mureș,

¹⁾ Soarta cronicii lui Șincai, în «Cultura Creștină» 1916, No. 1, pp. 17—23, precum și Înlăturarea lui Gheorghe Șincai din directoratul școalelor, în *Omagiu lui Nicolae Iorga*, (Craiova, 1921), pp. 207—215.

²⁾ Contribuții la biografia lui Gheorghe Șincai, în «Transilvania», 1922, pp. 295—310, precum și Cenzura Cronicii lui Gh. Șincai în «Revista Archivelor» 1924, pp. 20—30. (Raportul original latinesc al censorului Martonfi din 1814).

³⁾ Corespondența lui Șincai cu canonicul Corneli (dintre anii 1796—1808) în Dr. I. Radu, *Doi luceferi rătăcitori*, București, 1924.

⁴⁾ Lucruri nouă despre Șincai, «Revista Istorică», 1924, pp. 82—83.

⁵⁾ Poezia română a lui Șincai scrisă și tipărită în Pesta în ziua de 19 Martie 1805, retipărită de Bitay în «Dacoromania», vol. III (Cluj, 1924), pp. 784—6.

⁶⁾ Gyárfás despre Șincai (publicând și portretul său) în cartea cu titlul *Az erdélyi katholicizmus multja és jelene* (Dicsőszentmárton, 1925), p. 141.

lucrând ziua și noaptea la istoria țării sale. Cornides eră un literat cu cunoștințe foarte vaste și când Șincai zice de el, că om «mai învățat n'au avut coroana ungurească pre vremea sa»¹⁾ aduce un omagiu bine meritat al stimei și recunoștinței față de acela care l-a ajutat cu atâtea date și lămuriri în cercetările sale istorice.

Scrisoarea lui Șincai e foarte importantă, nu numai pentru că este cea mai veche a lui, și chiar din prima perioadă a activității sale, dar și pentru că (somat de Cornides) își expune în ea părerea sa despre obârșia lui Ioan Huniade, pe care-l țineă — pare — purcezend din familia Dăneștilor din Țara Românească. Șincai mulțumește apoi lui Cornides pentru că l-a recomandat învățatului preot calvin dela Aita-Mijlocie (din Trei-Scaune) Iosif Benkő, cu care se împrietenl. Dar și mai interesant e că aflăm, că ajunsese cu adunarea materialului atât de departe, încât aveă de gând a-și publica *Istoria Românilor* în anul 1782 și, spre completarea datelor sale, rugă pe Cornides să-i trimeată indicele colecțiunii sale de documente și anume prin mijlocirea arhidiaconului român din Târgu-Mureș, Ioan Bob, cu care — până acuma — stătea încă în bune relațiuni, numindu-l chiar familiarul său²⁾.

Trecând douăzeci și doi de ani de muncă și necazuri, îl aflăm pe Șincai, în toamna anului 1803, la Oradea-Mare. Aici, făcū cunoștință cu prodirectorul Academiei, profesorul Mihail Tertina. Acesta îi atrage privirea asupra învățatului arhivar din Buda, Martin George Kovachich, către care adresă (la 3 Octomvrie) o scrisoare de recomandatie, văzând dorul mare al lui Șincai de a merge acolo, în primul rând pentru a-și putea întregi opera sa cu date noi, în bogatele biblioteci din Buda și Pesta. Mai aflăm din ea, că — după chiar spusa sa — Șincai a fost depus din scaunul de director al școalelor primare greco-catolice, după o activitate de doisprezece ani, din cauză că s'a lepădat de statul preoțesc și și-a ales vieța laică pentru ca să se jertfească cu totul scrierii istoriei pragmatice a Românilor, pe care a și redactat-o în trei volume.

Tertina, acest «poet laureat», care eră capul unui mic cerc literar din Oradea, zice că Șincai cunoșteă foarte bine limba latină, greacă, italiană, română, germană și îndestul ruteană³⁾, și, cunoscând și istoria patriei, precum și științele eclesiastice, recomandat fiind

¹⁾ Vezi în *Cronica lui Șincai*, vol. I, p. 400.

²⁾ Scrisoarea anexată sub No. I.

³⁾ Scrisoarea lui Tertina, anexată sub No. II.

totodată și de episcopul Ignatie Darabant, propune lui Kovachich, să-l primească bucuros și să-l ia de ajutor literar la lucrările sale, ori să-l ajute să fie admis cenzor al cărților române ce se tipăresc în tipografia Universității, eventual să-l recomande vreunei familii ca «prefect de studii». Il recomandă atât mai mult că, după ce a stat șapte ani întregi ca «magistru domestic» al copiilor conților Wass de Czege din Ardeal, este gata însuși episcopul să-l ajute cu ceva ¹⁾, numai să-și poată agoniși un traiu oricât de modest și îndestulător ²⁾.

Recomandația prietenului său Tertina către Kovachich a prins atât de bine, încât pe la începutul lunii Noemvrie acesta primî pe Șincai în casa sa, cu mare plăcere, mai cu seamă că știă că este nobil «nemeș» și fiindcă vedeă că e învățat, capabil și foarte silitor. Bărbatului «de cam vreo 50 de ani» Kovachich îi dădă, la început, casă și masă în schimbul serviciilor sale de scriitor, și, văzând că e om de încredere, în primăvara anului 1804, îi încredință totodată și conducerea gospodăriei sale și ca atare pare că l-a trimis chiar și la Viena să vadă pe fiul său Iosif, care pe atunci eră acolo la studii ³⁾. Dealtfel Șincai nu eră «nobil» în sensul strict și legal al cuvântului, ci numai *boier* din țara Făgărașului, deoarece însuși frații săi iscălesc ca «Sinkai Boér András és Gergely» petiția lor din 1794 prin care cereau eliberarea deținutului Șincai ⁴⁾, strămoșul căruia eră și diacul dela 1690 Ștefan Sinkai (alias Literati) ⁵⁾ pe care-l cunoaștem încă din anul 1670 de când a slujit câțiva ani stăpânirii ca isprăvnicel-sameș al domeniului Făgărașului ⁶⁾.

Șincai se simțî bine în casa lui Kovachich, unde trăîă fără griji, putând să se ocupe ca «director al muzeului juridic-diplomatic-istoric» al acestuia și cu studiile sale istorice, căci acele puține scrisori literare,

¹⁾ Acest ajutor nu a devenit eficace, căci episcopul a murit peste un an. Tertina (la 4 Noemvrie 1805) scrie astfel din Oradea-Mare: «Episcopus Darabanth effective migravit ad Aeternitatem 31. Octobris quadrante pro secunda pomeridiana, et cras primum sepelietur».

²⁾ Tertina, în scrisoarea sa citată.

³⁾ Din scrisoarea lui Kovachich din 24 Martie 1804. (Anexată sub No. VI).

⁴⁾ După Jakab Elek, în «*Századok*», 1881, p. 684.

⁵⁾ Așa figurează în țara Făgărașului într'un registru oficial la 30 Decemvrie 1690; *Történeti Lapok*, 1875, p. 681.

⁶⁾ Din socotelile domeniiale dintre anii 1670—72, în Dr. Szádeczky Béla, *I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása*, vol. I (Budapest, 1911), pp. 13—16 și 62.

primite de Kovachich, la cari, din când în când, le făcea el răspunsul ¹⁾, nu-i lua tot timpul, ba din contră, îl aduceau în relație directă cu marele cerc de literați, cu cari Kovachich stătea în corespondență.

Pentru Kovachich, harnicul Șincai fu un mare ajutor, binevenit în multiplele sale ocupațiuni literare și aceasta o și vesti el nu numai fiului său, dar și amicului său Ioan Christian Engel din Viena, care lucra tocmai la Istoria Românilor, grăbit să-i apară cartea la deschiderea iarmarocului de Paște dela Lipsca, când oamenii erau obișnuiți să cumpere și cărți. E interesant dealtfel, că Engel ca cenzor din Viena, cunoștea deja pe Șincai după nume, pe de o parte din scrierile sale anterioare, iar pe de alta, din actele și jalbele scrise contra lui. A dat dovadă că eră de caracter, când preveni pe prietenul său Kovachich ca nu cumva să dea crezământ celor ce se vorbesc despre Șincai, care «precum se știe» este o jertfă a persecuțiunilor personale ale episcopului Bob, așa că în întreg dosarul afacerii sale, nu a aflat nimic ce ar arunca vreo pată pe el în privința purtării sale politice. Așa fiind, se grăbi a cere dela Șincai câteva informațiuni asupra cronicii latinești a lui Miron Costin, cum și despre Cronică Bălăcenească și altele ²⁾. Șincai răspunse prin scrisoarea din 4 Aprilie 1804, imediat ce a primit cererea lui Engel ³⁾, căruia îi trimise — se vede — chiar și o copie a cronicilor cerute, deoarece, în toamna anului, eră îngrijat să le aibă înapoi ⁴⁾.

Despre activitatea științifică a lui Șincai desfășurată pe lângă învățatul Kovachich, ne-au rămas două urme interesante. Una că, punându-se amândoi la lucru pentru aranjarea sistematică a vastului material de manuscrise al «Institutului diplomatic-juridic-istoric» înființat de Kovachich, acesta publică (cu prefața din 15 Februarie 1804) descrierea bogatei colecțiuni fără seamăn, într'o broșură de șapte coale, bine chibzuită ⁵⁾ care — de sigur — n'ar fi apărut așa curând

¹⁾ Scrisoarea lui Șincai din 23 Ianuarie 1804. (Anexată sub No. III).

²⁾ Engel către Kovachich din 6 Februarie 1804. (Anexată sub No. IV).

³⁾ Scrisoarea lui Șincai din 4 Aprilie 1804 la N. Iorga, *Studii și documente*, vol. III (București, 1901), pp. 101—103 din greșală de tipar cu data de 24 Aprilie, iar bine la Ludwig von Thallóczy, *Johann Christian von Engel und seine Korrespondenz* (München und Leipzig, 1915), pp. 73—75, fără să aibă cunoștință de edițiunea lui Iorga.

⁴⁾ Șincai din 1 Octomvrie 1804. (Anexat sub No. VIII).

⁵⁾ Titlul exact al lucrării acesteia este: *Nuncium ad Excelsos regni Hungariae proceres, et universos patriae cives de collectionibus, et lucubrationibus literariis quibus sinceram rerum Hungaricarum notitiam e suo Instituto diplomatico-iuridico-historico*

și așa de bine fără colaborarea lui Șincai. A doua urmă scrisă a activității de «copist istoric» a lui Șincai o avem în volumașul cuprinzând textul unei cronici ungurești cu însemnările vestitului istoriograf Ștefan Szamosközy, ceea ce Șincai însă — pe acel timp — nu știa, așa că dădă manuscrisului numele de: *Anonymus Carolinensis*. Acest manuscris (de 106 pagini folio, în format de 25×39 cm.) e copiat după original de mâna lui Șincai, din însărcinarea lui Kovachich, care l-a și semnat în ziua de 9 Martie 1804, când era gata, însă Șincai i-a mai adăugat o foaie de prefață în ungurește, care, fiind inedită, o publicăm mai la vale în transcriere fidelă ¹⁾).

Această «prefață» e importantă: 1) pentru că dovedește că Șincai cunoștea la perfecțiune limba ungară, pe care o învățase încă în colegiul unguresc din Târgu-Mureș și 2) pentru că formează prima recenziune critică a valorii însemnărilor istorice ale lui Szamosközy, editate mai pe urmă de defunctul Alexandru Szilágyi în timpurile noastre.

Manuscrisului descris i s'a mai adăugat, când a fost dat la legătorie, un alt manuscris al lui Șincai, care (pe pag. 107—149) cuprinde descrierea — în limba latină — a actelor tomului LXVIII al Colecțiunii Hevenesi, (care este însuș originalul lui Szamosközy) așa precum îl avuse Șincai în mâinile sale, descriind fiecare act și bucată de hârtie cu dragostea unui autor și iubitor de istorie, dând și părți întregi din ele; cu atât mai vârtos că originalul era greu de folosit, nefiind însemnările în ordine cronologică. Această lucrare formează un catalog descriptiv, dar a câștigat acum o importanță neprețuită prin faptul, că tomul citat Hevenesi (de 349 pagini) fusese mai pe urmă descusut, fără să i se fi făcut măcar inventarul, pe care-l datorim — din întâmplare — zelului personal și osârdiei neslăbite a lui Șincai.

E bine cunoscut că Șincai stătut în casa ospitalieră a «preacinstiului» Kovachich până la începutul lui Iunie 1804, când, fiind numit cenzor român al tipografiei, se mută în vecinătatea tipografiei (într-o locuință pe lângă Wiener Thor) aranjându-și astfel o gospodărie separată din diurna sa de un fiorin pe zi, cât primă, ²⁾ leafă mare în

in lucem promere conatur Martinus Georgius Kovachich Senquiciensis. Budae, 1804. 80 pp. 112.

¹⁾ Anexat sub No. V.

²⁾ Cu prilejul numirii sale de cenzor importanta revistă bibliografică din Viena «Intelligenzblatt der Annalen der Litteratur und Kunst in den Österreichischen Staaten»

acele vremuri patriarhale, dacă știm că pensia anuală a celebrului istoric ungar și profesor universitar Ștefan Katona, cunoscut și de Șincai, după o slujbă de 25 ani, nu era mai mare de 500 fiorini și dacă ne dăm seamă de prețurile mici ale obiectelor trebuincioase zilnic.

În noul său mediu, Șincai nu pierdă nici o oră a zilei, adunând fără preget date istorice, mai cu seamă în Biblioteca Națională din Pesta, fondată de contele Francisc Széchenyi, unde el era cunoscut și stimat chiar din primele zile ale sosirii sale la Buda; cu atât mai mult, că dăruise bibliotecii un manuscris românesc, prezentându-l învățatului director al ei, polihistorului Iacob Ferdinand Miller¹⁾.

Ca cenzor și corector român, Șincai lucra pe lângă colegul său mai vechiu în acelaș serviciu, Samuil Klein, mult stimat pentru traiul său pios și de Unguri, așa că murind în ziua de 14 Maiu 1806 în Buda, a fost înmormântat de însuș vicariul arhiprimatei Ungariei, Martin Görgey, despre ce se pare că ar fi scris în gazeta nemțească din Buda însuș Șincai²⁾, care dealtfel greșește când (scriind în Cronica sa despre

din Aprilie 1805 (pag. 172—3) a scris următoarele rânduri de laudă: Der hochwürdige Herr Gabriel *Sinkai* von Sinkai, der fr[ei]en K[ün]ste] der W[issens]chaften] und G[esam]lg Doctor romanus, wurde zum General-Corrector der k. Ofner Universitätsdruckerey mit jährlichen 365 fl. ernannt. Herr v. Sinkai hat ausgezeichnete Verdienste um die walachischen Normalschulen, denen er durch 12 Jahre als k. Director mit vielem Lobe in Siebenbürgen vorstand, und die er mit den nöthigen Unterrichtsbüchern, welche er theils selbst verfasste, theils aus dem Deutschen in das Walachische übersetzte, versehen hat. Er hat in drey starken Bänden die *Annales Gentis Valachicae* zum Drucke fertig liegen, welche manche sehr wichtige, bisher ungedruckte Nachrichten und Urkunden enthalten, und über die Geschichte des Königreichs Ungarn, Siebenbürgen, der Moldau, Walachey, Bulgarey manches Licht verbreiten, das bisher noch unbekannt geblieben ist. Ueber die literarischen Verdienste des Herrn von Sinkay siehe: *Ladislai Nagy* de Peretsen Orodias L. II. Seite 189—221. *Magnovradini*, 1804. — In aceeaș revistă vieneză mai cetim în numărul din Iulie 1807 (p. 10) și următoarele: Herr *Sinkai*, Doctor der Theologie und Philosophie, von Geburt ein Walache, ein rühmlich bekannter Geschichtsforscher, hat die Stelle eines Censors und Correctors der Bücher der unirten Walachen bey der königl[ich] ungarischen Universitätsbuchdruckerey in Ofen erhalten.

¹⁾ După micul aviz al acestuia cu următorul text: Ein siebenbürgischer Gelehrter der sich eben mit der Ausarbeitung einer Geschichte der walachischen Nation beschäftigt, Herr Georg Gabriel *Sinkay* de Eadem, hat ein Original Ms. in walachischer Sprache geschenkt, welches die griechisch-unirten Bischöfe in Siebenbürgen enthält. («Zeitschrift von und für Ungern», 1804, vol. VI, pag. 385).

²⁾ Anexat sub No. IX.

evenimentele anului 1660) pune data morții lui Klein pe ziua de 13 Maiu, pe când ea este incontestabil ziua numită de 14 Maiu ¹⁾.

După moartea bunului său prieten, Șincai doriă să fie numit, în locul rămas vacant, cenzor principal. Nereușind și mai ales simțind că și-a terminat cercetările istorice prin biblioteci și excerptele de prin arhivele și manuscrisele lor privitoare la Români, în toamna anului 1809, a plecat la moșia conților Wass din Ungaria de Sus dela Sinea (comitatul Abaujvár) lângă Cașovia. Aici stătù peste un an; iar, la începutul anului 1811, îl aflăm din nou la Oradea-Mare, ocupat cu redactarea finală a edițiunii latinești a Cronicei precum și cu continuarea edițiunii românești, cu gândul să le publice pe amândouă. Știm bine că, retrăgându-se din nou la familia conților Wass din Sinea, murì acolo la 2 Noemvrie 1816, fără să fi putut trece cu Cronica Românilor peste evenimentele anului 1739 și fără să o fi văzut tipărită, cu toate că manuscrisul ediției latinești a trecut prin cenzură, fără nici o greutate, chiar în timpul petrecerii sale în Oradea-Mare.

Știam până acum că raportul favorabil al cenzorului din Oradea-Mare, Anton Szerdahelyi (prin care manuscriptul latinesc al Cronicei a fost primit pentru a fi tipărit în Ungaria) fu redactat în ziua de 6 Maiu 1812 și se credea că «autorul doriă să o poată răspândi și în Transilvania și deaceea a înaintat-o și cenzurei deaci» ²⁾; însă chestiunea stă cu totul altfel și anume că Șincai negăsind editor la Oradea s'a adresat cunoscutului tipograf Martin Hochmeister din Sibiiu, care tipărise atâtea cărți bune despre istoria Ardealului. Acesta aveă așadar simț dezvoltat pentru opere de felul Cronicei lui Șincai, dar aflând în ea părți pentru cari se temeă să o tipărească, a prezentat-o șefului Cenzurei din Ardeal, episcopului Iosif Mártonfi la o nouă cenzură, care — în primăvara anului 1814 — ieși nefavorabilă pentru lucrarea aflată «bun pentru tipar» de colegul său din Ungaria ³⁾.

¹⁾ Tot 14 Maiu 1806 aflăm și în scurtul necrolog — după W[iener] Z[ei]tung] — din «Intelligenzblatt der Annalen der Literatur des Österreichischen Kaiserthumes», fasc. Ianuarie 1807, p. 28; iar înmormântarea a fost săvârșită în 15 Maiu 1806 în cavoul bisericii sârbești din Tabán (Rácváros) în Buda. (Cfr. Cipariu, «Arhivu pentru filologie», p. 739).

²⁾ Păclișanu, în «Revista Arhivelor», 1924, p. 22.

³⁾ Acest amănunt l-am aflat în următoarea notă inedită a contelui Iosif Kemény: «Georgius Sinkai conscripserat «Chronicon Daco-Romanorum seu Valachorum». Hujus manuscripti tomum primum, qui ad annum usque 1183 deductus est, Magno-Varadini die 6. Maii 1812 Antonius Szerdahelyi, Districtualis Librorum Revisor Regius ejus

Mai puține peripecii păți din partea Cenzurei (peste treizeci de ani) manuscrisul edițiunii românești, tipărirea căruia formă numai o chestiune de bani; lucru mare în acele vremuri războinice, cu puțini cititori români și foarte mic interes pentru o astfel de operă istorică, care avea trei volume, nu tocmai ușor de citit din pricina formei de cronică, plină de date și amănunte, fără multă legătură între ele și lipsită aproape de tot de o expunere artistică, la care Șincai nu ajungea, dar poate, nici nu râvnea s'ajungă. Cu toate acestea, «Cronica Românilor» s'a răspândit repede prin exemplare copiate, din cari procurându-și și zelosul învățător literat român din Aradul-Vechiu, Alexandru Gavra două diferite copii, s'a hotărît a o tipări întru folosul obștesc al națiunii. Ca să reușească, s'a gândit a deschide un abonament de câte 30 cruceri (sau un sfanț și jumătate de argint) pentru o fascicolă de zece coale, numită de el «sarcină» și agită în această privință, din anul 1842 prin «Foaia pentru Minte» din Brașov cu atâta ambițiune încât prima «sarcină» a și ieșit în primăvara anului 1844, în Tipografia Universității din Buda, care scotea poate cele mai frumoase și îngrijite cărți românești din toată Ungaria, tipografia aceasta având un mare renume și o tradiție de continuitate, care se urcă, chiar și pentru cărți românești, până la anul 1797.

Cu jertfe bănești simțitoare și cu o energie neobosită, Gavra continuă editarea Cronicei, prezentând, în vara anului 1845, continuarea ei Oficiului cenzurii din Buda. Norocul m'a ajutat ca să dau chiar peste acest manuscript trecut prin cenzură ¹⁾. E format din trei fascicule groase (de formatul 23 × 28 cm.) învelite cu hârtie vânăță, scrise cu cirilică foarte frumoasă și îngrijită, indicând până și felul cum tipograful să zețuiască — cu trei-patru feluri de litere — conținutul său, după importanța lucrurilor descrise de Șincai în Cronică.

ad typum admisit. Ast cum Georgius Sinkai ibidem nullum reperiret isthujus manuscripti sui editorem, illud id Transylvania, ad edendum Martino Hochmeister typographo obtulit; is autem Censurae dicti Antonii Szerdahelyi minus acquiescens, manuscriptum hoc pro iterata censura Regio Gubernio exhibuit, ubi dein episcopus Iosephus Martonfi ipse opus hoc acriter, et fundate 1814 recensendo, et edocendo, quod opus hoc typum haud mereatur, quin imo ratione Valachorum periculosum sit, operis hujus editio inhibita fuit. (Comes Iosephus Kemény: Lexicon Eruditorum Hungaricorum et Transsylvanicorum, vol. IV. Arhiva Muzeului Ardelean, Cluj).

¹⁾ Pomeniște de acest manuscript și d-l Iorga, în *Mărunțișuri istorice în Ungaria*, p. 21, astfel: «Copiile lui Gavra (care, cum se știe, își pusese în gând a scoate la lumină operele marilor istorici ardeleni) din Șincai, pentru cenzură».

Cenzorul Statului de astădată eră Teodor Aaron, învățatul teolog român, care și-a îndeplinit datoria de cenzor cu o adevărată evlavie față de Șincai, neștergând aproape nimica din text, cu atât mai puțin, că tipărise mai înainte un articol despre ediția proiectată a Cronicei, de care știa chiar din anul 1843, când editorul ei eră ocupat cu pregătirea pentru tipar a mult doritei lucrări¹⁾.

Manuscriptul lui Gavra dându-ne multe amănunte interesante pri-vitoare la Cronica lui Șincai, iată descrierea sa bibliografică-literară:

CHRONICON VALACHICUM GEORGII SINKAI

Edit Alexander Gavra

Spre întrebuițarea Cinstitei Diregătorii Țenzurale continuarea Tomului I. din Hronica lui Șincai dela anul 395 până la anii 702—704 după Hristos inclusive, adecă dela pagina 136 până la pagina 257— într'o grămadă 15 coale mânăscrise.

Nb. Ce e subtras cu lenii roșii, mă rog să se tipărească cu litere mittel. Ce e tras cu văpseală galbănă, să se tipărească cu litere garmund.

După cum se vede în Dramă la pag, 99 la rola lui Arhon într'o conglăsuire în decursul cărților acestor Șinkaio-Klainiane aş vrea mereu și pe nesimțite în toată Sarcina a vără câteva litere lătinești, și tocma la atâtea a da drumul din cele țirlicești, așa, ca cele din urmă Sarcini să se închee de tot cu litere lătinești, prin care faptă poporul nostru fără ce ar lua seama, s-ar afla mereoaș introdus în cetire cu litere lătinești, fără de tropote. Eu în sarcina a 3-a în coalele Șinkaiane și Klainiane, dar nu și în cele Dramatice aş fi bucuros de astă dată deacă nu mi-ar veni cu cheltuială, și deacă și Preacinstia ta a afla de bine a vără aceste litere m. M. n. N.

Alăturat anului 569 se află o țidulă cu următoarea notă a editorului Gavra:

Anul 569. Augustul Iustinian al doilea întărește pretenșugul cu Turcii ș. c. l. Eu mare prepus am împotriva cuvântului acestuia «Turci» din acea pricină a) că nainte de anul acesta, în cât am putut băga sama, nu se face pomenire despre Turci. Hegira lor încă dabia să începe la a(nul) 622. Drept aceea eu eu numai din combinații am pus în locul cuvântului aceleuia, *Persi* adecă așa:

Anul 569. Augustul Iustinian al doilea interese pretenșugul cu *Persii*. În locul căruia cuvânt nainte de acesta era pus *Turcii*, precum vei putea vedea și în tomul I-ii Șinkaian, ce-l ai la Preacinstia ta întreg. Eu nu-l am în mână pre S. Teofan, autorul ce să provochează acolo, care cred că să va afla în vreo Bibliotecă la Peșta aŭ Buda. Deci de nu ț-ar cădea cu greŭ, t-aș ruga să bine voești a da în urma cuvântului aceleuia, și a-l îndrepta precum trebuie.

¹⁾ Vezi micul său articol de «Înștiințare» în «Foaia pentru Minte» anul 1843, p. 409.

[Cenzorul conformându-se dorinții editorului a pus cuvântul *Turci*; vezi p. 216 și ediția II, vol. I, p. 174].

În ultimul pasaj al anului 602 (începând cu: *Foca*, carele eră de viță din Cappadokia) la pag. 238 și ed. II, vol. I, p. 192 cenzorul a șters această frază a lui Șincai: Batăr de nu la-r fi ținut! pentru că titlul acesta aū stricat dragostea întră Răsăriteni, și întră Apusenī.

Fascicola sfârșind cu anul 704 aflăm (pe pag. 257) următoarea aprobare a cenzorului:

A ki tett kijavitásokkal megengedettik. Budán 845-ik évi Augustus hó 24-én. Aaron Tivadar mpr. g. catho. Könyvbírló.

Fascicola II. poartă titlul următor:

Oláhok évi történetei leírása Sinkay György.

Materie istorică din Hronica lui Șincai pentru Sarcina a IV-a pentru cinstita diregătorie țenzurală. 21 ½ de coale, dela pagina 257 inclusive până la 429 saū dela anul 705 inclusive, până la anul 1204 exclusive.

Pentru cinstita diregătorie țenzurală.

Ce e subtras cu lenii roșii să se tipărească cu slove mittel. Ce e subtras cu lenii galbene să se tipărească cu slove garmund. Ce e subtras cu lenii negre să se tipărească și mai altmintrelea oareșcum la ochi pătrunzătorū.

În ultimul pasaj al anului 824 (pag. 302 și ed. II, vol. I, pag. 243) cenzorul după cuvintele Șincaiene: Nu fără pricină am fost scris în Dialogul, pre carele voiam a-l tipări cu Gramatica cea Românească — *a șters aceste cuvinte*: ci nu m-aū îngăduit țenzura curței cei împărătești dela Viena, pentru niscaī dușmanī ai Românilor¹⁾.

La anul 861 (care tratează de: Metodie fratele Sfântului Kirii) e atacată o ținulă a editorului cu următoarea rugămintē:

Domnule Țenzor! Rândurile acestea dela anul 861 prin mijloc cu color galbăn oblojite întii mi să împăreū a nu avea tocmai bun înțeles, și pentru aceea umblam să le întocmesc după cum credeam eu a fi mai bine; însă mai în urmă m'am socotit altmintrelea, adecă să mă țin fideliter de propus a nu mă amesteca nimic în compoziția Autorului. Drept aceea gălbeneala aceasta primește-o de casiruită, și socotește-o tocma întru atâta, ca când n'ar exista, și rândurile aceste îngălbenele placă a lăsa să se tipărească așa, precum să cetesc ele subt acea gălbeneală.

¹⁾ Dealtfel aci — pe pag. 286 a fasciculei — se vede urma de clei cu care probabil eră acolo atacată o ținulă largă de 6 cm. cu nota verosimilă a cenzorului, care azi însă lipsește.

La anul 1196 (pag. 464 și ed. II, vol. I, pag. 362) unde e vorbă de Asan mâniat pe vărul său Ivan care avea raporturi de dragoste cu cumnata sa, Șincai scrisese așa: pentru că Ivan îi era văr primar, și nu să cuvinea *să se culce* cu sora muerii sale — editorul Gavra adăogă (pag. 408) următoarea țidulă:

Domnule Țenzor! In locul zicerii acesteia immodeste cu văpseală galbănă oblojite aș fi bucuros a pune: *să aibă amestecare*.

Cuvintele acestea așa s'au și tipărit în ambele edițiuni.

Fascicola sfârșind cu anul 1203 aflăm (la pag. 429) următoarea aprobare a cenzorului:

A kitett kijavitásokkal megengedettetik. Budán 846 évi Junius hó 28-án.
Aaron Tivadar mpr.

Fascicola III. poartă titlul următor:

Évi történetek leírása oláhul Sinkai György.

Acest mânăscris e hotărit spre întrebuițarea Preacinstiului Domn Țenzor.

O făscioară mânăscrisă din Materia hronologico-istorică Șinkaiană ca continuare pentru Sarcina a V-a și a VI-a Spre întrebuițarea Prea Cinstiului Domn Țenzor de 24 $\frac{5}{8}$ de coale dela pagina 429 inclusive, până la pagina 625 inclusive, Aș dela anul 1204 inclusive, până la anul 1367 exclusive.

Rândurile cu color roșu subtrase, să se tipărească cu slove mittel cyril, cele cu galbăn cu garmund detto; cele cu negru cu cicero rărit detto. Rândurile mici cu un color subtrase, să se tipărească cu slove țirile cicero de rând.

Nb. Am băgat sama, că cam din 16 coale de acestea scrise cu mâna se pot tipări 10 coale.

Din trimiterea ce se făcuse pentru sarcina a IV-a au rămas coale netipărite 9, care acuma se vor tipări pentru sarcina a V-a, și vor da cam 5 $\frac{5}{8}$ coale, cătră care acuma se trimite 24 $\frac{5}{8}$ de coale scrise cu mâna, ca să se poată din ele tipări 14 $\frac{3}{8}$ coale, și atunci aceste coale 35 $\frac{5}{8}$ mânăscrise vor fi de ajuns pentru de a rădica din ele coale tipărite 20 ce se cer pentru sarcina a V-a și a VI-a Șinkaiană.

Linia neagră simplă nainte de toată grămada de provocatori, și *neagră dublită* subt începutul fieștecăruia an, numai spre povață și mai marea pătrundere la ochii tipografului este trasă.

S-au expedit dela editorul subt No. 245 în 26 Iunie 847 prin carul iute, care au pornit din Arad la Peșta în 1-ă Iunie 847 kelindarul noii.

La anul 1238 după documentul papei Grigorie IX către Bela al IV-lea, craiul Ungariei (pag. 532) fiind intercalată poesia de șase rânduri a lui Șincai (apărută în ed. II, vol. I, pag. 417) începând cu

cuvintele: «Vezi pizma cât e de mare» această poesie a fost ștearsă de către cenzorul român, crezând că e jignitoare.

Fascicola sfârșind cu anul 1366 aflăm (pe pag. 625) următoare aprobare a cenzorului:

A kitett kiigazításokkal megengedettik. Budán 847 évi Kisasszony hó 18-án. Aaron Todor mpr.

Anexat fascicolei a treia aflăm și manuscrisul prospectului lui «Ali-sandru Gávra» despre sarcina V-a a Cronicei lui Șincai; scris de el în Arad, în 1-a Septemvrie 1846 și aprobat peste câteva zile de către cenzorul Statului cu cuvintele următoare:

A megrótt kitételeknek kihagyattásával megengedettik. Budán, 846 september hó 4-én. Aaron Todor mpr.

Părțile șterse de către cenzor sunt două. Prima în introducere, unde Gavra se plânge de prenumerații săi, cari nu i-au plătit cărțile și fasciculele abonate și anume frazele tipărite acî cu cursivă:

Firește că toată plămăditura se întâmplă cu paguba mea. Azi nu vreau să mă întind mai departe, *ci totuș spre învățarea altora nu pot să nu ating, că pot arăta o listă de frunțași, cari cu cinstă să fie zis, mă înșelără, îmi mîncară baniți, sau barem ocazia aceasta o întrebuințără spre despoieri*. O însemnătoare reștanție am și astăzi de afară. Unil mi se arătară și bancroți, dela cariî nicî măcar pentru cele dintîl cărți am putut scoate ceva; *pre acestea îi voi înfătoșă Publiculî mai terziî*. Alțiî trecură la Câmpil Elisului, să ducă veste.

A doua parte ștearsă este punctul al 8-lea, din care cenzorul a lăsat numai prima și ultima ei frază, ștergând următoarele amănunte foarte interesante, adresate de către supăratul editor colaborantului său din Orăștie, ca răspuns la scrisoarea sa din 7/19 August 1846 cu aceste cuvinte:

«De t-ar lăsa împrejurările, t-ași ruga, să ai bunătate a te ostăni până la acel vecin și colegă, carele acea împedecare și pagubă îmi face. Ca să știî de ce să te apuci, aceea am să-ți descoper: că Dumnealui în 11 Maiu 1844 din sarcina I Șincaiană au primit dela știutul Domn din Dobra 28 de fășcioare, pentru ca să-mî încăseze, precum de obște să știe, 28 f. Din sarcina a II în 16 Septemvrie a[nul] 1844 iară au primit 28 de fășcioare, acărora prețu per 30 × face 14 f. Pentru 5 tabele calendarnice e datorî per 6 × cu 30 × într'o sumă cu 42 f. 30 × C. M. Din care Dumnealui până astăzi nicî un creițarî nu mî aî mă trimis, dar nicî cărțile, de și mai de multe ori le am cerut, nu mî le aî reîndreptat, afară de unele epistole deșperate, cu desvinovățirî deșerte. Decî te rog arătându-I aceasta publică înputernicire, să ai bunătate în numele meî a trage samă cu D-lui; din baniî încăsați pentru osteneală

ai lăsa din 11 creștări 1; apoi ceilalți dinpreună cu fășcioarele nevândute măcar de unele ceva vor fi și cam lutoase, pre cheltuiala mea cât se poate mai curând a mi le retrimete. Spre toată întâmplarea aștept despre acest tom arătare, cu carea, deacă ar fi dimfavorabilă. să-l pot cerea la competența Superioritate, și cu ocazia împărtășirei cei din 1-a a Lesiconului, saŭ a Sarcinii a V Șincaiane, pentru ca să se poată feri tot însul de așa încurcături, să-l înfățosez Publicității. Celelalte din prea lăudată-ți epistolă le am priceput, și cred, și le voi împlini, adăugând, că sânt prea în bine despre ce-mă spuî. Deci de ce te temi n-ai frică.

Amicul nostru celalant, de administrarea reștanției antițipalnice pentru sarcina din urmă la târgul Aradului și înaintea D-ei Tale deobligate, bac-samă s-au zăuitat. Placă a-l reflecta: că cărțile românești după chipul acesta n-au datină a putea scăpădea subț teasc. Acolo trebuiesc bani gata! și încă în parte mare înainte plătiți.»

Cenzorul Aaron a avut perfectă dreptate ștergând rândurile de mai sus, de ordin personal, cari nu priveau întru nimica marele public cetitor, precum a mai șters și îndreptat și alte câteva expresii, puțin potrivite, ale lui Gavra.

Prospectul astfel «pieptănat» a apărut (tipărit ca un fel de gazetă de patru pagini în format de 22.5×34.5 cm.) alăturat sarcinei a IV-a, care cuprinde 10 coale, adică paginile 229—388 ale Cronicei, cu multe informații literare. Mai întâiu de toate, Gavra se plânge pe larg (în 11 articole) de oameni, cari au primit primele trei sarcini, fără să-i fi trimis prețul lor, sau măcar să-i fi remis fasciculele, cari le primește bucuros îndărăt, chiar și mânjite. Aflăm pe urmă că «învăpăiatul naționalist, Mult Cinstitul D. Georgie Barna, fostul notarîu consistorial dela Ungvar» mutându-se la Viena, în locul lui însărcinarea de culegător peste prenumeranții din jurul Ungvarului și a Muncaciului fu primită ca «colectant ținutalnic» de M. Cinstitul Domn Ioan Mihali de Apșa, notarul Consistoriului, bărbatul iubitor de lățirea culturii la nația sa.

În Brașov, lucră pentru editorul Gavra, negustorul Ioan Slavnic, care însă făcù socoteală cu el și i-a comunicat «că jurstările de acuma nu-l iartă de a mai putea purta greomântul de colectant» și demisionă, ca și colaboratorul din Bucovina, George Șesan «parohul și catihetul fetișoarelor din Cernăuți» căror Gavra le mulțumește în public pentru străduințele lor, sfârșind cu mărturisirea foarte potrivită, că «a face să se dea sângelui nostru — zice — o carte folositoare, e o problemă mai grea, de cât sute de alte lucruri, care cu întia privire, se văd mai

folositoare, de oare ce bunul din acestea izvorît poate fi parțial, dar ce se revarsă din cartea aceea, e general preste toată Nația» pe care el doriă a o cinsti cu această operă.

După aceste «împărtaşiri» în privința Cronicei, editorul publică prospectul Lexiconului, iar la urmă mai dă alte informații «eterogene» mulțumind pentru niște cărți primite; dând apoi avis de o publicație de desemn și geometrie a Domnului Ioan Constante profesor de desemn, pictor și sculptor în Sibiiu, pe care el dorește a o tipări, de va avea destui subscribenți.

Trecu un an întreg de muncă, de frământări sufletești și de griji materiale până ce zealousul Gavra și-a putut face iarăș atâți bani ca să-și poată tipări din nou zece coale «urmare» din Șincai. Astfel ieși sarcina a V-a a Cronicei, căreia îi alătură prospectul său (de o singură foaie, format 20×34 cm.) cu data de 1 Octomvrie 1847 prin care invită pe «prenumeranți» a-i trimite suma de 1 ½ sfanț de argint (sau 30 creițari) ca «antiipație» la sarcina a VI-a, care va apare cu sfârșitul lui Octomvrie. Această «sarcină» nu a ieșit însă niciodată din cauza lipsei de bani, ceea ce este de plâns, căci cu dânsa s'ar fi completat tomul I-iu al operei lui Șincai, adică a treia parte a întregii Cronici. Am însă impresia că editorul ar fi reușit bine cu continuarea Cronicei, dacă nu tipăriă odată cu ea și «Lesiconul Conversațional Românesc» avizat încă de anul trecut, prin care cereă alte jertfe bănești dela unul și acelaș mic cerc de cititori, cari i s'au strâns, cu mari sacrificii, împrejurul Cronicei.

Dealtfel, Gavra printre colaboratorii săi avea în Iași pe Nicolciu și Hristu Georgiu, «doi bărbați frați de cinste» cari i-au făcut și propunerea ca în loc de bani să-i trimeată câteva *Psaltire* cu slove cirile cari vânzându-se prin Ungaria cu câte 2 fl. 24 cr., C. M., ¹⁾ Gavra și-ar putea scoate multe parale din ele, pentru ca să se mai îndestuleze pentru cele pierdute pe la abonații săi. Dar n'a reușit nici în felul acesta; cu toate că fusese sprijinit de noi colaboratori zeloși, ca Laureanu în București, I. A. Navre în Brașov și Pumnu în Blaj, așa că ediția aceasta bine îngrijită și chiar elegantă a Cronicei lui Șincai a rămas pentru totdeauna ciuntă și neterminată. Lucrul acesta e cu atât mai regretabil, cu cât ediția lui Gavra e mult mai bună ca aceea din

¹⁾ Prescurtarea cuvintelor Conventions Münze precum se numia pe vremea aceea florenul austriac, care avea câte 60 cruceri.

Iași (dela 1853) sau chiar a Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice (dela 1886) căci e înzestrată cu multe note deslușitoare ale învățatului editor Gavra, cari nu s'au luat în considerare la edițiunile mai sus pomenite. Curios e însă că în toate edițiunile găsim aceleași lacune semnalate cu... , ceea ce ne dă să înțelegem ori să presupunem, că chiar și manuscrisul original al lui Șincai le are ¹⁾, Șincai neavând probabil vreme și prilej să însereze la locurile citate numele proprii cari lipsiau, pe cari în pripă nu le-a mai pus la redactarea cărții.

Ajuns la sfârșitul memoriului meu de față cred că nu e de prisos dacă îi mai adaug și «bibliografia» scrierilor literaturii ungare despre Șincai ²⁾, dintre cari studiul lui Paul Hunfalvy (din 1878) formează critica cărții lui A. Papiu Ilarianu despre Șincai, iar acela al lui Alexe Jakab ne dă în traducere ungară textul raportului cenzorului Mártonfi despre manuscrisul latinesc al operei lui Șincai precum și multe amănunte asupra vieții sale sbuciumate.

¹⁾ Confruntând lacunele ediției lui Gavra cu cele ale ediției din București, găsim numai următoarele puține locuri, lipsitoare la Gavra și anume: pag. 2 (anul 89) făgăduindu-i și tribut (haraci, dare) *întru avenir*; pag. 470 (anul 1198) și trecând *în Oreștiadea*; pag. 477 (anul 1201) dar noi am primit mărturisirea lui *pre toxat*; pag. 517 (anul 1230) în diploma familiei Was, al bucătarilor *Pousa*; pe când în ediția din București, pag. 372 (anul 1200) după cuvântul Varna lipsește: *și stricându-i zidurile s'au întrunat* (la Gavra, pag. 475) în Mysia.

²⁾ Iată și «literatura ungară» despre Șincai: *Sinkai György és működése* (Moldován Gergely) *Athenaeum* 1873, pp. 1923—1927. *Sinkai György Gergely krónikája* (Hunfalvy Pál) «Századok», 1878, pp. 347—356, 446—456 și 656—667. *Adalék Sinkai György életiratóhoz*. (Jakab Elek) «Századok», 1881, pp. 677—689 și 756—765. *Georg Sinkai von Sinka*. Paul Hunfalvy, în *Die Rumänen und ihre Ansprüche* (Wien und Teschen, 1883) pp. 263—274, Paul Hunfalvy în *Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtsschreibung* (Wien und Teschen, 1886), *George Sinkai*, pp. 20—27 și 241. *Sinkai Sinkay György élete és munkái* (Moldován Gergely) «Az Erdélyi Muzeum-Egylet bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi szakosztályának kiadványai», 1890, pp. 517—535. *Sinkai György*, în Dr. Moldován Gergely, *A románság*, vol. II (Nagybecskerek, 1895), pp. 310—311. *Sinkai György*. (Costa János) «A Pallas Nagy Lexikona», vol. XV (Budapest, 1897), pp. 5—6. *Sinkai György élete és működése*. Jancsó Benedek, în cartea sa cu titlul: «*A román nemzetiéletei törekvések és jelenlegi állapota*», vol. II (Budapest, 1899), pp. 289—318. Heinrich Gusztáv, *Egyetemes Irodalomtörténet*, vol. II (Budapest, 1905), pp. 827—829: Sinkai Sinkai György, de Alexics György. *Sinkai György*, în Szinnyei József, *Magyar Írók élete és munkái*, vol. XII. (Budapest, 1908), pp. 1147—1150. *Sinkai György* în Moldován Gergely, *A magyarországi románok* (Budapest, 1913), pp. 118—119. Sinkai György, «Révai Nagy Lexikona», vol. 16. (Budapest 1924), pag. 824.

ANEXE DOCUMENTARE

(1781—1806)

I

Blaj, 23 August 1781.

George Șincai lui Daniil Cornides la Gornești.

Spectabilis, ac Eruditissime Domine! Domine, et Amice mihi singulari cultu prosequende.

Litteras Tuas humanitatis, officii, et amoris erga me Tui plenissimas, quas per R. et Clarissimum Dominum Iosephum Benkő ad me dederas, ea, qua par est, observantia percepi, perceptas semel ac iterum summa cum aviditate legi, ac majori semper cum iucunditate intellexi, contractam a Nobis notitiam, initamque amicitiam in Te adeo non marcuisse post meum ab Urbe Vienna discessum, ut potius eandem in dies auctum, novisque accessionibus adcumulatum perexeris. Nae Tu, vir Doctissime! rem mihi pergratam fecisti, dum non solum optimam Tuam in me voluntatem, mihi tot caeteroquin testatam argumentis, ultro confirmasti, sed etiam virum omni laude dignissimum, Clarissimum Dominum Iosephum Benkő intelligo, cujus notitiam, familiaritatemque pridem adpetebam, mihi amicum reddidisti. Dabo et ego operam, ut Tibi paria olim rependam, ille vero intelligat, commercium litterarum, quod mecum habere coepit, quodque Tibi refero in acceptis, frustaneum sibi non futurum. Quae enim a me postulavit monumenta erectio-nem Episcopatus Nostri Fogarasiensis concernentia, data prima occasione illi transmittam, missurus postea etiam alia documenta, quae ad Institutum illius facere intellexero.

Iubes, me sententiam meam de origine familiae Corvinae promere: fateor, rem adeo esse intricatam, ut non facile possit dijudicari, num e Danorum familia fuerit ortus Ioannes Corvinus Senior, dictus Huniades, an ex aliena; qui enim Authores ejusdem Genitorem Buti Valachi fuisse tradunt, eum ad Danorum familiam referant, oportet; econtra illi, quibus prae placet, Sigismundum Imperatorem fuisse Patrem Ioannis, eum ex aliena oriundum dicunt, necesse est. Utraque sententia suam habet probabilitatem, et quidem haec, quia non ab Heltajo¹⁾ primum (uti quosdam non indoctos viros asserere au-

¹⁾ Caspar Heltai, despre Cronica căruia, în raport cu origina lui Ioan Huniadi, am tratat în studiul meu cu titlul: *Cântece istorice vechi ungurești despre Români* (București, 1925), pp. 8—14.

divi) conficta est, sed jam tempore Comitum Ciliae contemporaneorum et plane adversariorum Huniadae, a quibus confictam fuisse cum Bonfinio Rerum Hung(aricarum) Decades 3. Libri 9. ob rationes ab ipsomet adductus haud difficulter admittam ¹⁾, in ore erat omnium; illa vero, quia tenta fuit ab ipsiusmet Ioannis filio Matthia Rege, qui omni exceptione maiorem fidem meretur, non obstante illius cupiditate gloriae, ne dicam vanitate, ut ut enim Matthias justo, et licito plus fuerit deditus aucupandae vanae gloriae, nihilo-secius hanc maiorem habere potuisset, si se Sigismundi nepotem dixisset, quam habuit, dum se Valachi, etsi Nobilis, a fortuna tamen derelicti, progeniem esse asseruit. Quod tamen factum videmus, dum eos, quos in Aula sua alebat, ita suam originem a Romana Corvinorum familia deducere iussit, ut eadem in Valachicam degenerasse videretur, seque ex illa ortum esse, gloriae sibi duxerit. Quid jam dicam de Nicolao Olaho, sororio abnepote Ioannis, qui passim in suis operibus idem asserit, quod Matthias, et caeteri priorem sententiam sequentes. Profecto adduci non possum, ut credam, vel potuisse quemquam magis nosse res ad Corvinos spectantes, quam ipsemet Matthias, et Nicolaus Olahus eas noverint: ob eamque rem ipsam fateor, assertum Heltaji, traditionemque Hatzeziensium, quae cum hoc convenit, fabulam mihi videri non absimilem illi, quam iidem Hatzezienses Valachi de via Trojana, quae illis, insigni adjecta fabula de quadam Regina ad excidium Trojae illac proficiscente, Trojana audit, commenti sunt.

Curavi ego juxta Mandatum Tuum, diligenter indagari etiam in Districtu Hatzeg, num adhuc supersit familia Marsinae puellae (nam quin Buthiana, et Olahiana familia interierit, dubium nullum esse videtur) et relatum mihi fuit, illam etiam num superesse, perdurareque hocce nostro tempore in familia Nobilium Valachice Csintsiseni, Hungarice Csónakasi dictorum, qui Nobiles se distinguunt a caeteris, quod illorum subditi non tantum ab oneribus Comitatus sint immunes, sed ne Regi quidem tributum solvant ullum, ob Privilegium a Matthia Corvino illi familiae concessum. Quod Privilegium, ubi Excellentissimus Dominus Comes Andreas Hadikius, dum in Transylvania ageret, vidisset, dicitur exosculatus esse, et ingeminasse dictam familiam Regio ortam sanguine. Donationales Csonakasianorum equidem non vidi, adhuc enim notitiam cum nullo eorum habere potui, sed dabo operam, ut deinceps et notitiam contraham, et Donationales, si possibile fuerit, in copia habeam. Quodsi effecero, eas Tecum acturum communicare non intermittam; quia persuasus esse videor mihi, Te iis perlectis facilius de rei veritate iudicaturum. Marsinam puellam in pago Telek esse sepultam, non tradunt Hatzezienses.

De opere, quod ego molior, scito, illud magnae molis futurum, veluti quod res a Valachis per spatium septemdecim saeculorum gestas in se complectetur, nam ab ipso Trajano, qui primus coloniarum Romanarum, cujus reliquiae sumus Valachi, in Antiquam Daciam tulit, erit mihi ordiendum. Hinc illud praesenti anno nullo modo, futuro quoque non nisi difficulter

¹⁾ Titlul bibliografic al operei lui Bonfini este: Antonii Bonfinii Rerum Ungaricarum Decades Tres. Basileae, 1543.

in publicam emittam lucem; conabor tamen, quantum per alios publicos labores mihi licuerit, Amicos illius dijudicandi cupidos edendi remora aequo diutius suspensos non tenere.

Demum, Vir Eruditissime! quod Indicem documentorum Tuorum mihi ultro pollicitus sis, ut inde, quae e re mea fore arbitrabor, mihi seligam, Gratias Tibi, quas possum, maximas ago, nec accepto solum oblatum, sed etiam plane oro, rogoque, ut digneris dictum Indicem consignare Admodum Reverendo Domino Ioanni Bab, Archidiacono Nostro M. Vásárhelyiensi, familiari meo, qui eum ad me certo transmittet. Quo beneficio illud consequere, ut me Tibi quam cui maxime obstrictum, obligatumque profitear. De caetero, dum me singulari favori Tuo per enixe commendo, constanter perenno

Spectabilis, ac Eruditissime Domine!

Balasfalvae, die 23-tia Augusti 1781.

Tuus humillimus servus, et cultor
Georg. Gabriel Sinkai mpr.

II

Oradea, 3 Octomvrie 1803.

Mihail Tertina către Martin George Kovachich despre Șincai.

Viro Illustri, Martino Georgio Kovachich Michael Tertina. S. P.

His diebus Magno-Varadinum adpulit Georgius Sinkai, Philosophiae et SS. Theologiae graduatus Romae Doctor, qui primus omnium per Transilvaniam Scholas Normales, sic dictas, Graeco-Catholicas, iussu Regio induxit, easque duodecim annis rexit, donec per clancularias aemulorum suffodicationes, quod statum Sacerdotalem deseruit, cui adfixum fuisse hoc munus fingeatur, vitam privatam agere, et se totum condendae singulari Nationis Valachicae Historiae pragmaticae, quam in vastis tribus voluminibus conscriptam habet, impendere coepisset. Est autem apprime gnarus Linguarum Latiae, Graecae, Italicae, Valachicae, Germanicae, et mediocriter Ruthenicae¹⁾. Ob celebritatem Sp. D. V-rae, et Bibliothecae Széchenyianae, ac Universitatis, haberet animum proxime transeundi Budam, atque Pestium, ut ibi adhuc magis novis accessionibus sua locupletare posset opera Historica, typis ibidem edenda. Versatus est optime in Patriae Historia, et aliis tam profanis, quam Sacris scientiis, sed donec ibi moraretur egeret vitae subsidii, qui ob nimiam peritiam, et sedulitatem, quia etiam Sp. D. V-rae valde utilis esse potest, ideo tam meo, quam Excellentissimo D. Episcopi Graeco-catholici, Ignatii Darabanth nomine, qui plurimum Sp. D. V-ram reveretur,

¹⁾ Autorul nu pomenește de limba ungară (pe care Șincai o cunoștea foarte bine) din singurul motiv, că făcea parte de școala aceea latinizantă, care — pe aceste vremuri — nu se folosiă de limba maternă, nici chiar în scrisori de familie!

quique eatenus brevi Sp. D. V-rae ipsemet est scripturus, Eundem in Sp. D.V-rae clientelam, patrociniū, protectionem impensius commendo, atque insinuo. Typographia Universitatis certe illum pro Graeco-Valachico Censore, aut typi correctore, cum ingenti lucro suo posset adsumere, qui et peritia artis huius, et censura, ac correctura operum alienorum, editioneque suorum illi admodum fructuosus, et necessarius esset. Scd et alia litteraria obsequia paratum se praebet; etiam privatum Studiorum Praefectum, vel Informatorem ibidem Budae aliquorum herulorum ageret, uti recenter septem annis egit domesticum magistrum, ac educatorem Comitum Vass in Transilvania. Inprimis vero directe se offert Sp. D. V-rae pro omnibus obsequiis, cuius illustri fama permotus unice Budam contendit, ubi si fuerit, etiam Episcopus Darabanth suum illi pollicitus est patrociniū, et subsidium. Quare praevie etiam expetimus per Sp. D. V-ram erudi, num, cum aliqua qualis qualis suae privatae subsistentiae atque accomodationis tolerabilis spe eorsum posset ascendere, qua percepta illico velisque remisque ad Sp. D. V-ram Budam contendet. Gratum erit etiam praefato episcopo intelligere, quid eatenus Sp. D. V-ra decreverit, notitiae dare, qui Sp. D. V-rae omnino addictissimus est, Eamque valde magni facit!!!

Raptim M. Varadini, 3-a Octobris 1803.

In dos, cu mâna lui Kovachich: R[ecptae] 23. Octobris 1803.

III

Buda, 23 Ianuarie 1804.

George Şincai scriitorului Andrei Lehotzky în Tirnavia.

Spectabilis Domine! Domine mihi singulariter Colendissime!

Spectabili Domino Martino Kovachich nimium impedito, mitto isthic Codicis Iuris Tavernicalis, et Notitiae Topographicae Comitatus Zempliniensis, ¹⁾ e singulis decem exemplaria. E Codice jam pridem missa fuerant adhuc viginti exemplaria, nescimus, an illa admanuata sint? E Topographia Szirmay nomine praelaudati Domini Kovachich Ill-mo Domino Episcopo Vilt, et Domino secretario Melczer singula exemplaria gratuito danda oro. Pro se Spectabilis D.V-ra ex ambobus operibus singula exemplaria pariter retinere, reliqua autem venum exponere: Codicem R. fl. 1 xr. 30, Topographiam, quam Mappa pro festo Iosephi sequeretur, R. fl. 2 xr. 30. Obsignata vero vicinis comitatibus, quibus inscripta sunt, data occasione transmittere, nosque de perceptis informare non dedignetur. Circa Collectiones et Opera, imprimis Atlantem Sphragistico-Heraldico-Genealogicum peculiari programme imprimendo propediem plura relego, vel Spectabilis Dominus Kovachich, qui sua per me obsequia plurimum testatur. Ego vero, favoribus et

¹⁾ Cartea istoricului Anton Szirmay, editată acuma de Kovachich.

uberiori notitiae Spectabilis D.-V-rae memet impensius commendans, in profundo venerationis cultu emorior

Spectabilis D. Vestrae

Budae, die 23-ia Ianuarii 1804.

humillimus servus

Georgius Sinkai mpr. de Eadem

Philosophiae, et Theologiae Doctôr, atque

Musei Iuridico-Diplomatico Historici Director.

IV

Wien, 6 Februarie 1804.

Iosif Christian Engel către M. G. Kovachich despre Șincai.

Amice!

Tertio, audio apud Te morari D[ominum] Georgium Sinkai, mihi ex actis Cancellariae Transilvanicae ex perpessis persecutionibus, ex libris et ex fama notum, verum gentis Valachicae scrutatorem diligentissimum et accertissimum. Audio porro illum possidere Chronicon Mironis completum usque ad annum 1712. Ego illud in versione latina etiam possideo, sed tantum usque ad annum 1595 et usque ad regimen Aaronis vajvodae ¹⁾. Cum nunc in edenda historia Moldaviae et Valachiae verser: multum et mearum rerum, et literaturae referret, si Mironis Chronicon etiam ab anno 1595 usque 1712 erga honestam et moderatam gratificationem latine versum quo ocyus obtinere possim. Cum illi Domino ignotus sim de persona, rogo Te, interpone vices Tuas, ageque ut quo celerius voto huic meo literario satisfaciatur, siquidem liber meus ad nundinas Paschales proditurus sit: et historia Valachiae, ad quam pulchra manuscripta integra obtinui, jam imprimatur.

Audio porro illum possidere Manuscriptum aliquod Balatsianum, res Valachorum ab anno 1624—1724 comprehendens. Hujus saltem notitiam bibliographico-literariam, si usus non concederetur mihi, expeterem a praeaudato Domino Sinkai. Non cederem haec res ei detrimento, siquidem honorificam ejus in praefatione indicarem mentionem ²⁾.

Notitia Vojvodarum Moldaviae ab anno 1712 usque 1780 quam comparare potui, valde macra est, etiamsi Constantinopoli quoque subsidia acceperim. Nonne et in hac parte a Domino Sinkai juvari possem? Ejus 3 tomos Collectaneorum de rebus Valachorum vidi apud Dominum Aranka M. Vászár-

¹⁾ Textul acestei cronici s'a tipărit în anul 1912 sub titlul «Mironis Costini Chronicon terrae Moldaviae ab Aarone principe» de Comisiunea Istorică a României, după exemplarul aflător în biblioteca Muzeului Czartoryski din Cracovia; dar este oară identic cu acela al lui Șincai sau un altul?

²⁾ Intr'adevăr Engel îl și pomenește în prefața operei sale (partea I, pag. IV) în modul următor: «Aus Ofen schickte mir Hr. Georg Sinkai, im Maerz 1804 eine noch unbekannte Chronik der Walachey, und andre am Schluss des Werks ergaenzungsweise beygebrachte Nachrichten».

helyini ¹⁾ sincereque opto, ut eidem typis edantur. Hujus rei an spes affulgiat, rogo Te, me quo citius edoceas. In genere, referes mihi de Viri hujus conatibus et profectibus literariis, dicque ei, me in quacunque re potero, ejus consilia lubenter secundare velle ²⁾).

Viennae, 6. Februarii 1804.

V

Buda, 16 Martie 1804.

Prefață ungurească inedită scrisă de Șincai la Insemnările lui Ștefan Szamosközy.

Anonymus Carolinensis. Tetszett illyen nevet adni ennek az Irónak azért, hogy ő a maga nevét vagy ki nem adta, vagy a Munkáját elsőbben le író ki hagyta; a Munkából sem lehetett ki tanulni, kitsoda lett légyen, hanem pag. 38. írja, hogy mikor a Goroszlói Hartz után, mely volt 1601-dik Esztendőben, a Básta György Hajduinak közelgetésére a Fejér = most Károly = Váriak közül némellyek a Maroson éjtzaka által gázolván szaladtanak, ő is közöttök volt, és minden Marhái, Irássi, és szép Könyvei Fejérváron maradtanak, és ott vesztenek: nem különben írja pag. 70. midőn a Mihály vajda megölését, és csufos Epitaphiumát elő hozza, hogy ilyen *Epitaphiumot tsindánk, kik akkor Szebenben nyomorgánk.* Hasonlóképpen írja pag. 25. hogy Ursz Boért, ki vezére volt azon Katonáknak, kiket Jeremiás Mogila a Moldovai Fejedelem, avagy is Vajda, Báthori Sigmond Fejedelemnek segítségül küldött a Goroszlói Hartzra, maga is látta. Mellyekből világos, hogy akkori időben élt, és irt, mikoron Básta György, Mihály Vajda, Báthori Sigmond, Báthori András Cardinalis, Székelly Mojses, és Ráduly Havasalföldi Vajda Erdélyt rontták.

Munkáját kezdi az Enyedi Pál Énekeinek compendizálásán, kit pag. 6. critizál. Munkájába a következők munkáit, vagyis írásit hozza elő, úgy-mint:

Homonnai Bálint levelét, mellyet 28-va Ianuarii 1607 irt Imreffi Jánosnak, pag. 10.

Annales ex quodam Manuscripto ex Sicilia, mellyek kezdődnek 1529-dikben, végződnek 1575-dik Esztendőben, pag. 11.

Principis Sigismundi Bathori Litteras ad Varadinensibus, die, et anno, pag. 45.

Primas Stephani Botskai Principis Litteras ad Comitatum Kolosiensem de 12-a Septembris 1604, pag. 46.

¹⁾ Această colecțiune de documente o văzuse Engel la finele lunii Maiu 1800 la George Aranka de Zăgon, asesor la Curtea de apel din Târgu-Murăș, mare literat al timpului (Engel, *l. c.*, partea I, p. 67 și partea II, p. 315) cunoscut și de Șincai.

²⁾ Șincai, cetind aceste rânduri măgulitoare—din scrisoarea avută din mâna lui Kovachich—se grăbi a răspunde în ziua de 25 Fevruarie 1804 lui Engel; citat după cartea lui Engel, de A. Papiu Ilarian, *l. c.*, p. 22.

Secundarias ejusdem Principis Stephani Botskai Litteras ad eundem Comitatum Kolosiensem sine die, et anno, pag. 51.

Imperatoris Turcarum Solimanni ad Ferdinandum I. Litteras sine die, et anno, pag. 52.

Sigismundi Bathori Principis Transylvaniae ad Nobiles Varadinenses litteras de 8-va Februarii 1598, pag. 53.

Mihály Vajda Erdélybe való bėjövetelét *Szindi János Fő ember Irásából*, p. 62.

Sermones Legatorum Ieremiae Mogila Principis Moldaviae ad Generalem Georgium Basta, hujusque ad illos responsa, pag. 84 et sequ.

Resolutionem Georgii Basta ad deprecationem Nobilium, et Civitatum Transylvanicarum, pag. 87.

Tractatus Legatorum Ferdinandi I. apud Portam Ottomanicam super Ditione Ioannis junioris Zápolya, pag. 88.

Nobilium Hungarorum e Diaeta Szerentsiensi 20-a Aprilis 1605 ad Transylvanos missae Litterae, pag. 90.

Sermonem Legati Sigismundi Bathori ad Rudolphum II, pag. 92.

Responsoriam Maximiliani II. ad Principem Stephanum Bathori de 30-a Iulii 1575, pag. 95.

Litteras Andreae Bathori Cardinalis ad Sigismundum Bathori sine die, et anno, pag. 98.

Foglaltatnak tehát ebben a Károlyvári Anonymusnak munkájában az 1529-dik Esztendőől fogva 1607-dik Esztendőig történt dolgok, kiváltképpen amellyek Erdélyben, Moldovában, és Havasalföldiben történtenek.

Az Író egy dolgot többször is repetál, de mindenkor valami változtatással, és a történeteknek idejét számban sem vévén, gyakran némellyeket confuse irt.

Én azt itélem, hogy a mi Anonymusunk ezen le irt történeteket magának megjegyzette volt (a mint mondani szoktuk) in Impuro, és jó rendbe akármiokért nem hozhatván, aki jegyzéséből le irta, tsak ugy hagyta, vagy talám hibázott is sokokban, amint le irta.

A Groff Eszterházi János Ur eő Nagysága Exemplára is, amellyből ez iratott a Tekéntetes Nemzetes Kováchich Márton György Ur számára, igen hibáson vagon le írva, azért én ebben az exemplárban sokat meg jobbitottam az Interpunctiókban, és némelly helyyeken a stílusban is, sed substantialia (uti dicimus) rerum non tetigi. Marginales Notas, quia Scriba non satis distinxit res, et facta, ipsemet addidi ad majorem distinctionem.

Budae, die 16-ta Martii 1804.

Georgius Sinkai mpria de Eadem Transsylvanus

Traducere. (De A. P. Todor, profesor)

Anonymus Carolinensis. Am crezut de cuviință să dau un astfel de nume scriitorului pentru aceea, pentru că sau el însuș nu și-a dat numele la iveală, sau copistul dintăiu al lucrării sale i l-a omis; nici din lucrare nu s'a putut dovedi cine să fie, dar la pag. 38 scrie că atunci, când după lupta dela Gorosläu, care a fost în anul 1601, la apropierea haiducilor lui Gheorghe

Basta, câțiva dintre Bălgrădeni — acum Bălgradul Carolin — au fugit trecând noaptea Murășul, a fost și el între ei și tot ce avea, împreună cu scrierile și frumosele lui cărți i-au rămas în Bălgrad și s'au irosit acolo; nu mai puțin scrie la pag. 70, când amintește uciderea lui Mihaiu Vodă și Epitaful cel urît, că *astfel de Epitaphiu făcură ceice tânjiau atunci în Sibiiu*.

La fel scrie la pag. 25, că și el a văzut pe boerul Urs, care eră căpetenia soldaților pe cari i-a trimis Ieremia Moghilă, domnitorul adică Vodă Moldovean Principelui Sigismund Báthory în ajutor la lupta dela Goroslău. Din cari fapte reiese curat că a trăit și scris în vremurile acelea, când bântuiau Ardealul Gheoghe Basta, Mihaiu Vodă, Sigismund Báthori, Cardinalul Andrei Báthori, Moise Székely și voevodul muntean Radul.

Îș începe lucrarea prin compendiarea Cânturilor lui Paul Enyedi, pe care îl critică la pag. 6. În lucrarea sa pomeneste lucrările sau scrierile celor ce urmează, ca:

Scrisoarea lui Valentin Homonnai, pe care a scris-o în 28 Ianuarie 1607 lui Ioan Imreff, pag. 10.

Annales ex quodam Manuscripto ex Sicilia, cari încep în 1529 și se sfârșesc cu anul 1575, pag. 11.

Principis Sigismundi Báthori Litteras ad Varadinensibus, die, et anno, pag. 45; etc.¹⁾.

Intrarea lui Mihaiu Vodă în Ardeal *din scrierile boierului Ioan Szindi*, pag. 62.

Se cuprind așadară în această lucrare a Anonimului Bălgrădean fapte săvârșite dela anul 1529 până la anul 1607, cu deosebire acelea cari s'au întâmplat în Ardeal, Moldova și Muntenia.

Scriitorul repetă o faptă și de mai multe ori, dar de fiecare dată cu oarecare schimbare și nici neluând în seamă timpul celor săvârșite, adeseori le scrie pe unele încurcat.

Eu așa socotesc, că Anonimul nostru și-a însemnat aceste fapte descrise (cum obișnuim să zicem) în *Impuro* și, din oareșicari pricini, neputându-le pune în bună orânduială, acela care le-a copiat din însemnarea lui, când le-a copiat, le-a lăsat tot așa sau poate a și smintit adeseori.

Și exemplarul Măriei Sale Domnului Conte Ioan Eszterházi, din care acesta a pus să se scrie pentru Prea Cinstitul, de bun neam, Domnul Gheorghe Martin Kovachich, este scris foarte greșit, pentru aceea eu am îndreptat mult punctuația în acest exemplar, și în unele locuri și stilul, sed substantialia (uti dicimus) rerum non tetigi. Marginales Notas, quia Scriba non satis distinxit res, et facta, ipsemet addidi ad maiorem distinctionem.

VI

Buda, 24 Martie 1804.

Martin George Kovachich către fiul său Iosif, la Viena despre Șincai.

Ich habe einen gelehrten Mann im Hause, der Georg Gabriel Sinkay heisst, und Direktor meiner Schreibereyen ist, und zugleich die Hauskassa und Rech-

¹⁾ Am omis titlurile scrisorilor latinești depe paginile 21-22.

nung führt; er ist aus Siebenbürgen ein Edler Wallach bey 50 Jahre alt, und für mich grosse Beyhilfe, sehr fleissig und fähig, mit dem ich für dich noch viel auszuarbeiten hoffe. Wenn ich etwas später dich besuchen sollte, so werde ihn statt meiner einmal schicken, dich einstweilen zu besuchen, wenn bessere Witterung, Zeit und Gelegenheit vorkömmt.

Ofen, den 24. Märzten 1804.

VII

Wien, 25 Martie 1804.

J. Chr. Engel către Martin George Kovachich despre Șincai.

Converto me ad caetera contenta epistolae Tuae de dato 28. Februarii . . . Prolixas Tibi ego gratias pro Tua cooperatione in submissione eorum, quae a Domino Sinkai desideravi. Futura septimana ultimum manuscripti mei fasciculum Halam pro impressione mitto; opus ad nundinas Paschales Lipsiae parabitur, consequenter usum adhuc saltem aliquem communicatorum habere possum.

Epistolam apertam adjacentem, Domino Sinkai sonantem, ei tradere velis. Gratulor Tibi, quod in eo strenuum collaboratorem inveneris, quo utique in grandibus et momentosis operibus, quae a Te expectamus, indiges. Sollicitudinem omnem de praejudicio aliquo Tibi ex ejus consortio oboritur deponas: notum enim est, eundem nonnisi ob personale Episcopi Bab odium persecutiones passum esse; mihi saltem ex actis nulla politica macula, qua se contaminasset, constat.

V[iennae], 25. Martii 1804.

VIII

Buda, 1 Octomvrie 1804.

George Șincai către scriitorul [Andrei Lehotzky.]

Spectabilis Domine!

Heri conveniens cum Cl[arissimo] Domino Schedius ¹⁾, interrogavi eundem de manuscriptis meis cum Domino Engel communicatis, et respondit, ea Spectabili D. V-rae fuisse tradita, mihi igitur transponenda rogo, qui sum

Spectabilis D. Vestrae

Budae, die 1-ma Octobris 1804.

humillimus servus
Georgius Sinkai mpr.

IX

Buda, 18 Maiu 1806.

Raport [probabil al lui Șincai] despre moartea lui Samuil Klein.

Am 14. d[ieses] starb hier, 64 Jahr alt, der durch seine persönliche sowohl als auch literarische Achtungswürdigkeit verdienstvolle Herr Samuel Klein,

¹⁾ Ungurul Ludovic Schedius, profesor universitar și literat renumit.

Ordensbruder des königlichen fundirten Klosters der heiligen Dreyfaltigkeit zu Balasfalva in Siebenbürgen, Beisitzer des bischöflichen Fogarascher Consistoriums daselbst, und wallachischer Censor und Corrector bei der hiesigen K. ungrischen Universitäts-Buchdruckerey. Die Verdienste, welche dieser thätige Gelehrte durch seine ausgezeichnete Frömmigkeit und Rechtschaffenheit um die Welt, und durch seine phil[ologischen], theologischen, historischen etc. Schriften um die Bildung der walachischen Nation hatte, werden ihn dieser unvergesslich machen. Sein vollständig im Manuscripte hinterlassenes walachisch-lateinisch-deutsch-ungarisches Wörterbuch, das bereits angekündigt ward, wird ohngeachtet dieses Todesfalls dennoch im Druck erscheinen. Zum Zeugniß, wie sehr der Verstorbene geschätzt wurde, so wie zum Beweise der edlen Gesinnungen des hochwürdigsten Bischofs von Patar und Generalvicars des Graner Erzprenegels, Herrn Martin von Görgey, dient, dass Hochdieselben es waren welche in eigener Person das Leichenbegängniß verrichteten.

(Vereinigte Ofner und Pester Zeitung 1806, No. 39, pp. 493—494).

MEMORIILE SECȚIUNII LITERARE

SERIA III

TOMUL I: (1923 — 24): Lei 40

I. C. NEGRUZZI. Autografe române	Lei 6
I. C. NEGRUZZI. Ioan Bogdan, Al. Vlahuță, Al. Xenopol și manuscripte ale lor	Lei 5
ANDREI BĂRSEANU. Catechismul luteran românesc	Lei 5
RAMIRO ORTIZ. Leopardi e la Spagna I-IV	Lei 15
DRAGOȘ PROTOPOPESCU. Unknown Congreve, a sheaf of poetical scraps	Lei 12
G. BOGDAN-DUICĂ. Gheorghe Lazăr	Lei 40
RAMIRO ORTIZ. Leopardi e la Spagna VI-VII	Lei 40

TOMUL II: (1924 — 25): Lei 175

I. A. BRĂTESCU-VOINEȘTI. O operă de mare valoare	Lei 8
ALEXANDRU MARCU. Romanticii italieni și românii	Lei 40
Dr. IACOB RADU. Doi luceferi rătăcitori	Lei 40
TH. CAPIDAN. Elementul slav în dialectul aromân	Lei 30
ȘTEFAN CIOBANU. Dimitrie Cantemir în Rusia	Lei 50
CONSTANTIN I. KARADJA. Despre lucrul apostolesc al lui Coresi	Lei 8

TOMUL III (1925 — 27). Lei 200

Dr. A. VERESS. Cântece istorice vechi ungurești despre Români	Lei 15
AL. VICIU. Suplement la «Glosar de cuvinte dialectale din graiul viu al poporului român din Ardeal»	Lei 10
N. CARTOJAN. Legendele Troadei în literatura veche românească	Lei 30
PER. PAPAHAĞI. Numiri etnice la Aromâni	Lei 15
G. POPA-LISSEANU. Un manuscris al gramaticii româ- nești a lui I. Eliade Rădulescu	Lei 8
Pr. V. URSĂCHESCU. Psaltirea slavonă. (1577 - 1580)	Lei 12
S. PUȘCARIU. Dicționarul Academiei	Lei 15
RAMIRO ORTIZ. Goldoni e la Francia	Lei 40
AL. MARCU. V. Alecsandri și Italia	Lei 85
Dr. A. VERESS. Note și scrisori Șincaiane	Lei 15

